

RANKO MATASOVIĆ

**POREDBENO
POVIJESNA
GRAMATIKA
HRVATSKOGA
JEZIKA**

RANKO MATASOVIĆ
POREDBENO POVIJESNA GRAMATIKA
HRVATSKOGA JEZIKA

MATICA HRVATSKA

MATICA HRVATSKA

Rukopis Ranka Matasovića *Poredbenopovijesna gramatika hrvatskoĝa jezika* sadrŝava povijest ĝlasova i oblika suvremenoga hrvatskoĝa standardnoĝa jezika. Tu povijest autor prati usporedujući njezin tijek i pojave s ĝlasovima i oblicima u drugim indoeuropskim, posebice baltoslavenkim jezicima. To je prvi moderan prikaz hrvatskih ĝlasova i oblika, prikaz koji prati fonološke i morfološke sustave, a ne samo izdvojene pojave.

Za izgled ove knjige i za njezinu visoku razinu od presudnoga je značenja Matasovićevo izvršno poznavanje metoda i dostiĝnuća poredbenoga jezikoslovlja. Ono mu omogućava da prevlada slabosti koje su u povremenim izletima u tu problematiku iskazivali i naši i mnogi inozemni jezikoslovci, jer su polazili od prevladane rekonstrukcije praslavenskoĝa jezika i u posve nedostatnoj mjeri pojave u hrvatskom i drugim jezicima uspoređivali s najbliŝim srodnicima, tj. s baltijskim jezicima.

U Matasovićevu opisu moŝemo, s jedne strane, pratiti sve bitne promjene u povijesti hrvatskih ĝlasova i oblika, ali istodobno saznati ŝto se u određenom trenutku događa s drugim manje ili više srodnim jezicima, tj. moŝemo pratiti vertikalnu hrvatske jezične povijesti na razini ĝlasova i oblika, ali i svaki vaŝan odsjeĝak vidjeti u poredbenom svjetlu. (...)

U naŝoj je javnosti proŝireno miŝljenje da su knjige poput ove namijenjene samo struĝnjacima. Ipak, treba imati na umu da će ova knjiga izvanredno dobro doći svima koji se uvode u poredbenopovijesno jezikoslovlje i da su elementarna znanja iz te problematike potrebna ne samo onima malobrojnima koji će postati specijalistima u toj ĝrani jezikoslovlja, nego i svakome tko hoće ozbiljno razmiŝljati o povijesti kojeĝa jezika, posebice hrvatskoĝa.

Stjepan Danjanović (Iz recenzije)

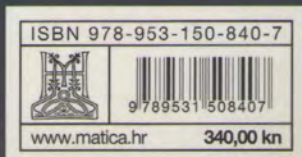
Značenje Matasovićeve povijesne slovnice veliko je, jer nam je takva monografija izrazito nedostajala, budući da su uĝlavnom svi drugi sintetski prinosi toj problematici prevladani i zastarjeli ili nisu cjeloviti.

Donoseći najnovije spoznaje suvremene indoeuropeistike, ta je knjiga prvenstveno vaŝna koncepcijski, prije sveĝa u smislu obuhvata obradene problematike.

Autor oĝito temeljito poznaje i odĝovarajuća teoretska lingvistiĝka pitanja i jezikoslovnu komparatistiku, k tome se je dobro obavijestio i o specifiĝnim problemima hrvatskoĝa jezika, pa je moĝao dati zaokruŝeno djelo koje će sigurno biti utjecajno.

Poŝao je od indoeuropskoĝ prajezika i dosljedno iz te perspektive opisao hrvatsku fonološku i morfološku problematiku. Dao je pritom i mnogo novoĝa i vlastitoĝa, npr. kada tumaĝi da zajedniĝkoĝa prajezika iz kojeĝa bi potekli svi srpski, hrvatski, boŝnjaĝki i crnoĝorski idiomi nikada nije bilo. Vaŝni su i njegovi poĝledi na odraze suglasnika i samoglasnika na kraju rijeĝi, a ta su pitanja nezaobilazna kad se tumaĝi slavenska dijakronijska morfologija.

Josip Lisac (Iz recenzije)

Ranko Matasović (1968), redoviti profesor na Odsjeku za lingvistiku Filozofskoga fakulteta u Zagrebu i predstojnik Katedre za poredbenu indoeuropsku lingvistiku na spomenutom odsjeku, stručno se usavršavao na sveučilištima u Beču (1993) i Oxfordu (1995). Bio je stipendist Fulbrightove zaklade za postdoktorski studij na Sveučilištu Wisconsin (Madison, SAD) 1997/1998., a koristio je i stipendiju zaklade Humboldt 2002/2003. na Sveučilištu u Bonnu.

Pročelnik je Odsjeka za lingvistiku Filozofskoga fakulteta u Zagrebu (1998-2000) te jedan od osnivača i suvoditelja Interdisciplinarnog Sveučilišnog Poslijediplomskog studija »Jezična komunikacija i kognitivna neuroznanost« na Sveučilištu u Zagrebu.

Kao pozvani predavač držao je predavanja na sveučilištima i lingvističkim institutima u Madisonu, Santa Barbari, Beču, Bonnu, Konstanzu, Berlinu, Leipzigu, Leidenu, Helsinkiju, Ljubljani, Sarajevu, Osijeku i Zadru.

Važnija izdanja: *A Theory of Textual Reconstruction in Indo-European Linguistics*, Peter Lang Verlag, Frankfurt a/M & New York 1996., *Kratka poredbenopovijesna gramatika latinskoga jezika*, Zagreb 1997., *Uvod u poredbenu lingvistiku*, Zagreb 2001., *Gender in Indo-European*, Universitätsverlag Winter, Heidelberg 2004. i *Jezična raznolikost svijeta*, Algoritam, Zagreb 2005.

ADDENDA ET CORRIGENDA

Zahvaljujem se Frederiku Kordlandtu i Siniši Habijancu za korisne kritike i savjete.

Str. 5 redak 5: umjesto *Mavro Vetranović* čitaj *D. Ranjina*

Str. 9 redak 1 umjesto *ocijenjivati* čitaj *ocjenjivati*

Str. 10 redak 8 umjesto *primijenjujući* čitaj *primjenjujući*

Str. 31 4. odlomak, 2. rečenica treba glasiti "Donjolужиčkim danas govori oko 15 tisuća ljudi u području njemačkoga grada Cottbusa (lužički *Chóšebuz*), a gornjolужиčkim oko 35 tisuća ljudi u području Bautzena (lužički *Budyšin*).

Str. 36, 7. odlomak: umjesto *čakavskom najrječju* čitaj *čakavskom narječju*.

Str. 48, 10. redak: umjesto *prijelazne glagolske osnove *ser-* čitaj *neprelazne glagolske osnove *ser-*.

Str. 50, 12. redak: umjesto "*kositi*" čitaj "*kušati*"

Str. 51, 12. redak: umjesto *Golqb 1990* čitaj *Golqb 1992*

Str. 52, 4. odlomak: umjesto *stsl. kǫzno* čitaj *stsl. kǫzъno*

Str. 54, bilj. 71: umjesto *Golqb 1990* čitaj *Golqb 1992*

Str. 60 bilj. 81: dodati Sławski 1989.

Str. 61 bilj. 83-86: ispraviti navodnike " u »

Str. 65 Dodati u bilješku 95: Važne su i općekajkavske promjene u vokalizmu, kojima su izjednačeni odrazi općeslav. poluglasova (*ъ, *ь) i *ѣ, s jedne strane, te slogotvornoga *l i nazalno ga *ą, s druge strane (v. Lončarić 1996: 32 i dalje).

Str. 77, 7. odlomak: umjesto *zamijenjivali* čitaj *zamjenjivali*

Str. 80, 3. odlomak, na kraju dodati: "; varijanta korijena *tep- posvjedočena je u hrv. bužetskom čakavskom govoru (*tepló*).

Str. 81, 4. redak: umjesto *zvučni frikativ /p/* čitaj *zvučni frikativ /ɣ/*

Str. 83, posljednji odlomak; prva rečenica treba glasiti: "Na osnovi relativne kronologije utvrdivo je da je Winterov zakon djelovao prije nekih drugih baltoslavenskih glasovnih promjena, primjerice prije stapanja zvučnih i aspiriranih okluziva i nestanka laringala u predsamoglasničkom položaju:"

Str. 83, posljednja rečenica, umjesto *jedna od posljednjih* čitaj *jedna od ranijih*

Str. 91, na kraju 3. odlomka dodati: "Donjolужиčki je prije pravopisne reforme pedesetih godina u tim riječima imao protetsko *h-*, usp. *dluž. husoki* "visok" (danas *wusoki* prema gornjolужиčkom)."

Str. 91 posljednji odlomak, umjesto *u susjedim jezicima* čitaj *u susjednim jezicima*

Str. 100, 11. odlomak, umjesto *stsl. drъvo* čitaj *stsl. drěvo*

Str. 104, 2. odlomak izbrisati *?gr. Hē̄ n̄* "božica ciklusa plodnosti"

- Str. 104. 6. odlomak umjesto *stsl. jazъ* čitaj *slov. jaz* "ja"
- Str. 107, 2. odlomak, umjesto *rus. ití* čitaj *rus. idtí*
- Str. 114, bilj. 149 umjesto *Shevelov 1966* čitaj *Shevelov 1964*.
- Str. 128, 3. odlomak: umjesto **-āns* > **-āss* čitaj **-āns* > **-ūns*
- Str. 134, bilj 182: umjesto *Derksen 1995* čitaj *Derksen 1996*.
- Str. 136. 3. redak: umjesto *d^oār* čitaj *d^oâr*.
- Str. 136, bilj. 183: umjesto *Derksen 1995* čitaj *Derksen 1996*.
- Str. 150, 6. odlomak: umjesto *rus. móloko* čitaj *rus. molokó*.
- Str. 157, 5. odlomak: umjesto **kьdě* čitaj **kьde*
- Str. 158, prva tablica: ubaciti *c* i *dz*.
- Str. 158 prvi redak (iza tablice): umjesto "Afrikate *t' i *d'" čitaj "Afrikate *t', *d', *c i *dz.
- Str. 159, 4. odlomak: umjesto *zjsl. *włkǫ* čitaj *zjsl. *włkə*
- Str. 170, 5. odlomak: umjesto *u poljskom i donjolužičkom* čitaj *u poljskom i gornjolužičkom*
- Str. 171 1. odlomak, dodati: "Tonske akcenatske opozicije dokinute su u nekim kajkavskim govorima (npr. u Međimurju) i u nekim sjevernim čakavskim govorima (npr. na Cresu, Krku i u bužetskom govoru, v. Lisac 2009: 38), te u vrlo malobrojnim štokavskim govorima (npr. u južnoj Crnoj Gori) i u torlačkome. Ti govori imaju dinamički naglasak".
- Str. 176. 4. odlomak: umjesto *u pravilu prefiksi* čitaj: *u pravilu sufiksi*
- Str. 181, bilj. 251, umjesto *Matasović 2000* čitaj *Matasović 2001*
- Str. 187, 6. odlomak: iza *tri čovjeka*. dodati: „Čakavski većinom nije proveo tu analošku promjenu, već ima *dva brata*, ali *tri*, *četiri brati*“ (Lisac 2009: 28).
- Str. 187, predzadnji odlomak: izbrisati sve od *N jd. pátak* do **pьтъка*,
- Str. 190, 7. odlomak, dodati: "Neki lingvisti (npr. Jasanoff 2004) izvode općeslav. nastavak *-oją iz ie. *-eh₂-ih₁, na koji bi bio aglutiniran dodatni nastavak *-mi, uz pravilno ispadanje prvoga laringala (tzv. "AHIHA pravilo"). Razvitak bi zatim bio *-ay-āmi > *-ay-ām (apokopom) > *-oją."
- Str. 191 prva tablica: treba pomaknuti skr. oblike *vidhavayoš* i *vidhavābhyām* udesno.
- Str. 195 5. odlomak: umjesto "Njegovo je podrijetlo isto kao i kod A mn. jo-osnova" čitaj "Sjevernoslavenski je nastavak inovacija (možda uslijed sekundarnog razvitka završnoga *-īn > -ě), a hrv. -e u A mn. dolazi od *-īns, što je prijeglasom od starijega *-ūns, kao i kod ā-osnova. Na sličan način, -e u G jd. potječe od -e < *-īns, prijeglasom od *-ūns, kao i kod ā-osnova."
- Str. 199 u tablici *rus. genitiv množine* treba glasiti *kostěj* umjesto *kosti*
- Str. 209 3. odlomak: umjesto *stsl. ząb* čitaj *stsl. ząbъ*
- Str. 210 posljednji odlomak: umjesto *do štokavske retrakcije nastavka* čitaj *do novoštokavske retrakcije naglasaka*
- Str. 212, 4. odlomak: umjesto (*usp. hrv. òganj, G jd. ògnja*) čitaj (*usp. hrv. òganj, G jd. ògnja, Vrgada òganj, G jd. ògnja*, s prijelazom u o-osnove)

- Str. 214, prvi odlomak, nakon *pò ribu* (a. p. a) izbrisati ostatak rečenice.
- Str. 220, prvi odlomak umjesto vrûćim *kao i nõvim* čitaj vrûćim *kao i nõvīm*
- Str. 232, posljednji odlomak: izbrisati rečenicu "Postojanje toga posljednjeg oblika potvrđuje i hetitsko *uk, ugga...*"
- Str. 247, 5. odlomak: umjesto *pri + A* čitaj *pri + L*
- Str. 249, 2. redak, iza zagrade dodati: "usp. i čak. *kadě* s vokalizacijom poluglasa.
- Str. 257. 6. odlomak, umjesto "5." čitaj "6."
- Str. 267. 4. odlomak: "c) sigmatski aorist" u posebni podnaslov.
- Str. 274, u paradigmi glagola *moći* 3. l. množine prezenta treba glasiti *mogať*
- Str. 279 u tablici oblik *sequere* treba stajati u 4. stupcu, ispod lat. *sequeris*
- Str. 284. 1. odlomak, dodati: "Sâma je riječ *neka* postala od *neh* i čestice *-ka*, koja se pojavljuje npr. u dijalekatskim oblicima *mene-ka, tebe-ka*, usp. polj. *niech*. Izvorno je *neh* imperativ glagola **nexati* "pustiti", polj. *niechać*."
- Str. 286. 4. odlomak, umjesto "prema dvama različitim obrascima:" čitaj "uglavnom prema dvama različitim obrascima (Andersen 2006):"
- Str. 287. 3. odlomak; iza "gdje je zabilježena od 13. st. dodati ", a također i u izumrlom polapskome." Na kraju odlomka dodati: "U starijim su tekstovima zabilježeni i futurski oblici tvoreni s odrazima općeslavenskoga *bqđq* i infinitivom (tip *trpit budu svake trude*) i s pomoćnim glagolom *imati* i infinitivom (Andersen 2006).
- Str. 294 posljednji odlomak, umjesto *sklonjivi particip* nesúšćij čitaj *sklonjivi particip* nesúšćij
- Str. 297 4. odlomak, umjesto začetu čitaj začētu
- Str. 300, 1. odlomak, dodati: "Oblik *šal* čuva se u sjevernočakavskome."
- Str. 330 umjesto *Marc Laurance Greenberg* čitaj *Mark L. Greenberg*
- Str. 351, 4. odlomak, umjesto *Sarajevo 1989* čitaj *Sarajevo 1989a*.
- Str. 355, sub *Udolph*, umjesto *Gewässerbzeichnungen* čitaj *Gewässerzeichnungen*

DODACI BIBLIOGRAFIJI:

- Andersen, H. "Periphrastic futures in Slavic. Divergence and convergence", u: K. Eksell & T. Vinther (ur.) *Change in verbal systems. Issues in explanation*, Peter Lang, Bern 2006: 9-45.
- Holzer, G. *Entlehnungen aus einer bisher unbekanntem Sprach im Urslavischen und Urbaltischen*, ÖAW, Beč 1989.
- Ivić, P. "O klasifikaciji srpskohrvatskih dijalekata", u: *Izabrani spisi iz srpskohrvatske dijalektologije*, Prosveta, Niš 1991: 25-48.
- Jasanoff, J. H. *Hittite and the Indo-European Verb*, Oxford University Press, Oxford 2004.
- Kortlandt, F. *Baltica & Balto-Slavica*, Rodopi, Amsterdam 2009.
- Lisac, J. *Hrvatska dijalektologija 2. Čakavsko narječje*, Golden marketing, Zagreb 2009.
- Ślawski, F. "Ugrupowanie języków południowosłowiańskich", u: *Slavica. Wybrane studia z językoznawstwa słowiańskiego*, Ossolineum, Wrocław 1989: 84-91.

M A T I C A H R V A T S K A

Biblioteka
THEORIA / ΘΕΩΡΙΑ

Recenzenti
STJEPAN DAMJANOVIĆ
JOSIP LISAC

Glavna urednica
JELENA HEKMAN

Izvršni urednik
LUKA VUKUŠIĆ

CIP zapis dostupan je u računalnom katalogu
Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 663776

ISBN 978-953-150-840-7

Ranko Matasović

POREDBENOPOVIJESNA
GRAMATIKA
HRVATSKOGA JEZIKA

MATICA HRVATSKA
ZAGREB MMVIII

*Također i riči kime se je nekad
stara svijes diči u scijeni nijesu sad.
I ove sad ke veće jesu, znaj, scijenjene
s vremenom bit neće od družih primljene.*

Mavro Vetranović *Pjesni razlike* (2)

*Neque vero, ut opus hoc primus aggrederer,
inducere animum potuissem, nisi eorum accessisset
authoritas, quorum voluntati nefas est repugnare.*

Bartol Kašić *Institutiones linguae Illyricae* (2)

*Bude ki reče: ovo beše ostaviti,
ovo ništar ne valja, ovo priličnije
bilo bi izreči, etc.
Ja pak, dobri moji suci, na vsa
ta vaša sudjenja drugo ne odgovarjam
nego ono kaj sem na jedne v zagrebečkom
varašu hiže stene velikemi literami napisano čtel:*

*Si bene non cuiquam domus
haec fabricata videtur,
Sic sinat hanc nobis, corrigat ille suam.*

*S fundamenta ispeljana
hiža ova i zidana
Ako komu ne po volje,
Nego mu se hoće bolje,
Naj nam ovu tak ostavi,
Svoju sebe naj popravi.*

Juraj Habelić *Zercalo Marijansko* (1)

PREDGOVOR

Ova se gramatika bavi poviješću glasova i oblika suvremenoga hrvatskog standardnog jezika uspoređujući ih s glasovima i oblicima drugih indoeuropskih i baltoslavenskih jezika. U njoj nema mnogo novih spoznaja – poredbena su slavistička i indoeuropeistička istraživanja stara već više od dvjesto godina i teško je očekivati mnogo novih zamisli u još jednoj knjizi ove tematike.

Međutim, poredbenopovijesna je gramatika hrvatskoga jezika ipak bila potrebna, jer do sada nije bilo obuhvatnoga djela koje bi prikazalo na koji se način hrvatski jezik razvio iz indoeuropskoga i praslavenskoga te kako se on odnosi prema srodnim indoeuropskim i baltoslavenskim jezicima.

Popovićeva *Povijest srpskohrvatskoga jezika* (1960) više se bavi poviješću dodira štokavskih idioma sa susjednim jezicima nego što sustavno objašnjava razvitak njihovih fonoloških i gramatičkih sustava, a osim toga, pisana je kao povijest jedinstvenoga »hrvatskosrpskoga« jezika, kao i Vukovićeva *Istorija srpskohrvatskog jezika* (1974), koja sadrži samo povijesnu fonologiju.

Mogušev je *Fonološki razvoj hrvatskoga jezika* (1972) opsegom vrlo kratak i ne uključuje morfologiju, a jedina potpuna povijesna gramatika hrvatskoga na hrvatskom jeziku, Jurišićev *Nacrt hrvatske slovnice* (pretisak 1992), posve je zastarjela i teorijski prevladana¹. Nedavno objavljena *Povijesna gramatika hrvatskoga* Georga Holzera (2007) sadrži samo uvod i povijesnu fonologiju od praslavenskoga do suvremenoga standardnog jezika, sa sjajno razrađenom relativnom kronologijom glasovnih i akcenatskih promjena.

Iako je ona za stručnjaka nezaobilazan priručnik, nestručnjaku se njome nije lako služiti (međutim, dobro je pitanje komu je osim stručnjacima povijesna gramatika hrvatskoga uopće zanimljiva).

Studentima Holzerova gramatika također neće biti primjerenim udžbenikom, jer pretpostavlja prilično velika predznanja.

¹ Posve se zastarjelima mogu smatrati i priručnici Đure Daničića (1874), Ivana Broza (1911), Augusta Leskiena (1914), kao i *Istorija srpskohrvatskog jezika* Aleksandra Belića (1960-1969).

Naravno, povijest hrvatskih glasova i oblika moguće je pronaći u poredbenim gramatikama slavenskih jezika, npr. u velikim sintezama Václava Vondráka (1924), Andréa Vaillanta (1950-1977), Rajka Nahtigala (1952), Herberta Bräuer-a (1961), Peetera Arumaa (1964-1985), Georgea Yuryja Shevelova (1964), Arnošta Lamprechta (1987), Zdzisława Stiebera (1989), Charlesa Edwarda Townsenda i Laure Jande (1996) pa i u priručnicima na hrvatskom jeziku Stjepana Ivšića (1970) i Milana Mihaljevića (2002).

Međutim, niti jedan od navedenih slavističkih priručnika (s izuzetkom Mihaljevićeve, koji ne sadrži morfologiju) ne uzima u obzir najnovije spoznaje suvremene indoeuropeistike.

Rekonstrukcija praslavenskoga u njima redovito polazi od danas prevladane rekonstrukcije indoeuropskoga prajezika. Nadalje, iako se slavisti danas uglavnom slažu da povijest slavenskih jezika nije moguće razumjeti bez usporedbe s razvitkom baltijskih jezika, njihovih najbližih srodnika, u slavističkim su priručnicima baltijski jezici redovito zanemareni, ili tek površno prikazani. Smatram da nije moguće pisati iscrpnu povijest nijednoga slavenskog jezika bez usporednoga prikaza razvitka u baltijskim jezicima. Naposljetku, hrvatska jezična građa koju je moguće iščitati iz velikih slavističkih priručnika redovito se ograničuje na standardni jezik, dok je veliko bogatstvo hrvatskih narječja u njima često zanemareno.

Na ovom mjestu želim reći još nešto, što se zacijelo mnogim mojim kolegama slavistima i indoeuropeistima neće svidjeti. Naime, čitajući novije prikaze povijesne gramatike slavenskih jezika, ne mogu se oteti dojmu da su oni nepotrebno zakomplicirani.

Naravno, mi ne možemo birati hoće li se jezici tijekom povijesti razvijati na jednostavan, ili na kompliciran način. Razvitak nekih jezika, primjerice, otočnokeltskih jezika početkom 1. tisućljeća po. Kr., doista je neobično složen i to je neugodna činjenica kojoj se lingvist mora prilagoditi. Međutim, u takvim nedvojbeno kompliciranim slučajevima lingvisti različitih teorijskih uvjerenja obično dolaze do jedinstvenih, premda složenih rješenja, odnosno stvara se *communis opinio*. A kada takav *communis opinio* ne postoji, odnosno kada je svaka od konkurentskih teorija komplicirana *na različit način*, to je dobar pokazatelj da je nešto u pristupu problemu pogrešno.

U slavistici o mnogim ključnim pitanjima razvitka slavenskoga prajezika još nema konsenzusa i nikakav *communis opinio* nije na vidiku. Osobito se to odnosi na temeljne probleme kao što su odrazi suglasnika i samoglasnika na kraju riječi, što u najvećoj mjeri određuje i različite teorije slavenske dijakronijske morfologije.

Takvo je stanje, prema mojem mišljenju, rezultat nesumjerljivih razlika u pogledima o tome što su fonetski plauzibilne glasovne promjene, u kojoj se mjeri

opravdano u povijesnim objašnjenjima pozivati na analogije, kako ocijenjivati vjerojatnost različitih mogućih analogija, koliko primjera neke glasovne promjene treba pronaći da bi se pretpostavio glasovni zakon itd.

Moje me dugogodišnje iskustvo u proučavanju povijesti, ne samo slavenskih jezika, poučava da o takvim pitanjima nikada neće ni doći do konsenzusa, jer je on načelno i nije moguć: nema objektivnoga načina da se utvrdi je li jednostavnije pretpostaviti jednu analošku promjenu ili dvije glasovne promjene koje nekome mogu izgledati fonetski neplauzibilnima. Je li bolje pretpostaviti analoške promjene koje su u skladu s nekim općenitim načelom o strukturi prajezičnoga sustava (npr. »težnjom za sinharmonizmom sloga u praslavenskome«), ili glasovne promjene koje ne uzimaju u obzir strukturu prajezičnoga sustava?

Što će komu izgledati uvjerljivim posve je subjektivno i nerijetko sam doživio da teze, koje se lingvistima čine očiglednima, drugi smatraju nategnutima ili čak apsurdnima. »Stupanj uvjerljivosti« teza u povijesnoj lingvistici ni na koji način nije moguće kvantificirati. Pa ipak, vjerujem da situacija nije posve bezizgledna prihvatimo li jedno jednostavno metodološko načelo i dosljedno ga se držimo u svim pojedinačnim slučajevima. Odnosno, da je mjera ekonomičnosti povijesnoga objašnjenja jednostavno *broj* promjena koje valja pretpostaviti da bi se izveli posvjedočeni oblici. Pri tome za rekurzivnim glasovnim promjenama treba posezati prije nego za analogijama², čak i kad je broj primjera na kojima se temelji neko glasovno pravilo malen.

Pitanja o fonetskoj plauzibilnosti glasovnih promjena ili o mjeri u kojoj su jezične promjene sustavno motivirane (»u skladu s težnjama sustava«, što god to značilo) mogu se postavljati samo pri usporedbi dvaju objašnjenja koja su, prema gore navedenom kriteriju, jednako ekonomična, ali ne i pri usporedbi dviju teorija od kojih jedna mora pretpostaviti znatno više jezičnih promjena od druge.

U ovoj sam se gramatici nastojao sustavno pridržavati upravo navedenih načela ekonomije povijesnih objašnjenja. To osobito dolazi do izražaja u prikazu glasovnih promjena na kraju riječi, čime se na nov način objašnjava razvitak velikog broja gramatičkih nastavaka u praslavenskom, općeslavenskom i hrvatskom; u kojoj je mjeri navedeni pristup jednostavniji i uvjerljiviji od onih do sada ponuđenih, moraju prosuditi drugi.

Pišući ovu knjigu često sam se pitao koliko je opravdano pisati povijest hrvatskog jezika polazeći od indoeuropskoga, dakle od najranijega prajezika koji se može rekonstruirati poredbenopovijesnom metodom. Većina povijesnih gramatika slavenskih jezika polazi od praslavenskoga jezika kao danoga, iscrpno prikazujući samo promjene koje su se odvile nakon praslavenskoga razdoblja³.

² Pojmovi rekurzivnih glasovnih promjena objašnjeni su u KPG § 15.

³ Iznimka je, primjerice, povijesna gramatika bugarskoga jezika Jacka Feuilleta (1999).

Međutim, treba jasno reći da praslavenski jezik nije nešto zadano i da se ne može jednoznačno rekonstruirati samo na temelju posvjedočenih slavenskih jezika.

Ishodište iz kojega su potekli slavenski jezici, pa tako i hrvatski, možemo sagledati samo usporedbom s drugim indoeuropskim jezicima, a ishodište iz kojega polazimo u velikoj mjeri određuje stazu na kojoj se zrcali povijest hrvatskoga jezika.

Polazeći od indoeuropskoga prajezika sagledavamo razvitak hrvatskoga uvijek iz jedne, jedinstvene perspektive, primijenjujući poredbenopovijesnu metodu u najvećoj mjeri dosljedno.

Međutim, s obzirom na to da nisam želio tekst ove gramatike nepotrebno opteretiti razmatranjem problema o kojima sam već opširnije pisao prije desetak godina, redovito sam upućivao na odjeljke svoje *Kratke poredbenopovijesne gramatike latinskoga jezika (KPG)*, gdje su neki detalji rekonstrukcije indoeuropskoga prajezika detaljnije objašnjeni nego u ovoj knjizi. Ondje će zainteresirani čitatelj pronaći i opsežniju bibliografiju o pojedinim indoeuropeističkim problemima.

Iako je ova gramatika prva iscrpna poredbenopovijesna gramatika hrvatskoga jezika, barem u posljednjih pola stoljeća, njezine ambicije nisu prevelike: pisana je više kao sinteza tuđih, negoli kao rezultat vlastitih istraživanja, osobito u prikazu novijih promjena u razvitku od praslavenskoga do suvremenoga hrvatskog jezika. Ona zbog toga ni na koji način ne može zamijeniti Holzerovu povijesnu fonologiju hrvatskoga jezika, već joj samo može biti korisnom dopunom. Primjerice, Holzerova knjiga ne sadrži prikaz glasovnih promjena na kraju riječi u praslavenskom i općeslavenskom, a upravo su te promjene ključne za razumijevanje razvitka slavenske i hrvatske morfologije.

Vjerujem da je novi sustav pravila o glasovnim odrazima na kraju riječi, koji je izložen u ovoj gramatici (§ 117 i dalje), precizniji, jednostavniji i konzistentniji od svih do sada iznesenih.

Također, Holzerovoj relativnoj kronologiji starijih glasovnih promjena u ovoj je knjizi dodana apsolutna kronologija glasovnih i morfoloških promjena, u onoj mjeri u kojoj se ta kronologija može iščitati iz datiranih tekstova. Pri tome svaki apsolutni datum koji se navodi treba shvatiti kao *terminus ante quem* i to uvijek za barem jedan od štokavskih govora.

Pojedine su se jezične promjene gdjekad odvijale u različitim vremenima u raznim govorima, od kojih većina u ranijim razdobljima nije dovoljno dobro dokumentirana. S druge strane, pod utjecajem crkvenoslavenskoga jezika ili arhaičnih čakavskih govora, u štokavskim se tekstovima često pojavljuju oblici koji su iz govornoga jezika morali iščeznuti stoljećima prije. Zbog svega se toga bojim da o apsolutnoj kronologiji mnogih jezičnih promjena ni u ovoj gramatici nije još rečena posljednja riječ.

Moja su vlastita jezičnopovijesna istraživanja do sada bila posvećena uglavnom starijim razdobljima pretpovijesti hrvatskoga jezika, odnosno razvitku baltoslavenskoga i praslavenskoga iz indoeuropskog prajezika.

O tome sam do sada objavio više članaka, koji su u ovoj knjizi rezimirani i uklopljeni u širu perspektivu razvitka hrvatskih glasova i oblika. Zato se nadam da će takav pristup omogućiti našim čitateljima i studentima, koji ne znaju klasične jezike i njihove davno izumrle indoeuropske srodnike, da na neki način povežu rezultate poredbenih indoeuropeističkih istraživanja sa svojim vlastitim iskustvom, odnosno s poviješću i sadašnjošću svojega materinskog jezika.

Na koncu, u ovoj je knjizi prikazana povijest glasova i oblika samo standardnoga hrvatskog jezika, dok se odstupanja od standarda u našim narječjima u pravilu navode, ali ne prikazuju na sustavan način. Redovito sam iznosio samo onoliko dijalekatne građe koliko mi se učinilo potrebnim da bi čitatelj stekao vjerodostojnu sliku o raznolikosti naših govora koji se svi s jednakim pravom mogu nazivati hrvatskima. Pa ipak, obuhvatnu zajedničku povijest svih triju hrvatskih narječja tek bi trebalo napisati.

Konačno, moram naglasiti da su mnoge teme razrađene u ovoj gramatici bile predmetom mojih redovitih predavanja na zagrebačkom Sveučilištu, ali i pozvanih predavanja što sam ih održao na sveučilištima u Beču (2001), Bonnu i Leidenu (2002), Sarajevu (2004) te Ljubljani i Helsinkiju (2006). Studentima i profesorima, slušačima tih predavanja, zahvalan sam na poticajnim kritikama i komentarima zahvaljujući kojima sam, nadam se, u ovoj knjizi uspio jasnije izraziti svoje stavove.

Velik su utjecaj na moje poglede o praslavenskome jeziku, te o relativnoj i apsolutnoj kronologiji glasovnih promjena u praslavenskom i općeslavenskom razdoblju, svojim fundamentalnim istraživanjima imali Georg Holzer i Frederik Kortlandt. Pa iako se s njihovim mišljenjima uvijek i ne slažem, moj je dug radovima ove dvojice lingvиста očigledan već i prema brojnim mjestima na kojima na njihove izvore i upućujem.

Moj se, pak, pogled na povijest hrvatskoga jezika u osnovi nadovezuje na istraživanja Dalibora Brozovića, Radoslava Katičića i Milana Mogušā. Njima dugujem većinu onoga što znam, ili mislim da znam, o onome što bi povijesna gramatika hrvatskoga jezika trebala obuhvaćati.

Treba reći i to da je moj pristup poredbenopovijesnoj gramatici hrvatskog jezika izrazito lingvistički, a lingvistička je analiza uvijek omogućena tek pažljivim filološkim istraživanjem tekstova na analiziranom jeziku. Stoga ova gramatika ne bi bila moguća da bogata književna baština hrvatskoga jezika nije filološki temeljito istražena u radovima Eduarda Hercigonje, Dragice Malić, Anice Nazor, Josipa Bratulića i drugih naših filologa i jezikoslovaca.

Recenzenti ove knjige, Stjepan Damjanović i Josip Lisac, pažljivo su pročitali rukopis i upozorili me na određene greške i nedosljednosti, na čemu sam im osobito zahvalan. Za sve preostale pogreške odgovornost je isključivo moja.

Radeći na poredbenopovijesnoj gramatici hrvatskoga jezika uvelike sam se služio građom koju prikupljam za etimološki rječnik hrvatskoga, koji izrađujem u sklopu znanstvenoga projekta Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Direktorici Instituta, Dunji Rončević-Brozović, dugujem zahvalnost što mi je omogućila izvrsne uvjete za taj posao.

Pisanje je ove knjige, dakako, zahtijevalo da naučim mnogo o disciplinama koje nisam studirao niti se njima prije bavio, a bez čijeg poznavanja bi ona ostala nepotpunom ili nedopustivo površnom. Svjestan sam da ne bih mogao odvojiti dovoljno vremena za taj naporan posao da nije bilo razumijevanja i postojane podrške moje supruge Maje i mojih sinova Luje, Mavra i Frana, na čemu sam im duboko zahvalan.

Na kraju, neposredni poticaj da dovršim ovu gramatiku dugujem glavnoj urednici Matice hrvatske Jeleni Hekman. Bez toga poticaja ona bi zacijelo ostala samo još jednim od mojih brojnih nedovršenih planova.

**POREDBENOPOVIJESNA
GRAMATIKA
HRVATSKOGA JEZIKA**

POPIS KRATICA

A) JEZICI

alb. = albanski	mik. = mikenski
arap. = arapski	mlet. = mletački
arm. = armenski	nizoz. = nizozemski
at. = atički	njem. = njemački
av. = avestički	općeslav. = općeslavenski
bsl. = baltoslavenski	osk. = oskički
bug. = bugarski	polap. = polapski
csl. = crkvenoslavenski	polj. = poljski
čak. = čakavski	rcsl. = ruskocrkvenoslavenski
dluž. = donjolужиčki	rus. = ruski
dor. = dorski	skr. = sanskrt
eng. = engleski	slov. = slovenski
eol. = eolski	slovač. = slovački
falisk. = faliskički	srp. = srpski
fr. = francuski	scsl. = srpskocrkvenoslavenski
gal. = galski	st.- = staro-
gluž. = gornjolужиčki	stir. = staroirski
got. = gotski	stisl. = staroislandski
gr. = grčki	stnord. = staronordijski
het. = hetitski	stprus. = staropruski
hom. = homerski (grčki)	stvnj. = starovisokonjemački
hrv. = hrvatski (standardni jezik ako nije drukčije naznačeno)	šp. = španjolski
ie. = indoeuropski	štok. = štokavski
ir. = irski	tal. = talijanski
jon. = jonski	tememat. = temematski
kajk. = kajkavski	toh. A = toharski A
kelt. = keltski	toh. B = toharski B
lat. = latinski	tur. = turski
latv. = latvijski	ukr. = ukrajinski
lit. = litavski	umb. = umbrijski
luv. = luvijski	ved. = vedski
mađ. = mađarski	velš. = velški
mesap. = mesapski	vlat. = vulgarnolatinski
	zjsl. = (pra-)zapadnojužnoslavenski

B) GRAMATIČKI POJMOVI

A = akuzativ

a. p. = akcenatska paradigma

Abl. = ablativ

aor. = aorist

D = dativ

du. = dvojina

G = genitiv

I = instrumental

imp. = imperativ

impf. = imperfekt

jd. = jednina

komp. = komparativ

konj. = konjunktiv

L = lokativ

m. = muški rod

mn. = množina

N̄ = nominativ

nesvrš. = nesvršeni

part. = particip

pas. = pasiv, pasivni

perf. = perfekt

prez. = prezent

sr. = srednji rod

svrš. = svršeni

V = vokativ

ž. = ženski rod

> = »daje«

< = »postalo je od«

>> = »postalo je analogijom«

* neposvjedočeni jezični oblik

** oblik za koji se tvrdi da ne postoji ili da nije postojao

[] fonetska transkripcija (približan izgovor)

{...} skup glasova od kojih bilo koji može sudjelovati u nekoj glasovnoj promjeni

O IZGOVORU I TRANSLITERACIJI

A) Slavenski: *a, e* – nazalni samoglasnici kakvi i danas postoje u poljskom jeziku; *ě* – »jat«, samoglasnik čiji izgovor u staroslavenskom nije posve sigurno utvrđen, a vjerojatno se izgovarao kao dugo, zatvoreno *e*; *y* – »jeri«, »stražnje i« u staroslavenskom, ruskom i poljskom (postoje razlike u izgovoru u tim trima jezicima); *l* – poljsko »tvrdo k«, u standardnom izgovoru izgovara se kao [w]; poljski *ś* i *ź* su »meki« *ś* i *ź*, *ń* je [nj], *cz* se izgovara kao [č], *sz* je [š], a *ź* je [ž]; poljsko *ó* se izgovara kao [u]. Staroslavenski *ъ* »jor« i *ь* »jer« nazivaju se i poluglasovi. Vjerojatno su se izgovarali kao kratki *i* i *u* (ponekad se i transliteriraju kao *ī* i *ū*); *x* je velarni frikativ u stsl. i u rusko-me (gdjekada se transliterira i kao *h* ili *ch*).

B) Baltijski: litavsko *ė* je dugo zatvoreno [e], samoglasnici *a, e, i, u* izgovaraju se kao dugi samoglasnici (u starolitavskom su bili nosni), *ū* je dugo [u:], a *y* dugo [i:].

Grafemi *č, ž, š* i *dž* izgovaraju se približno kao u hrvatskome.

Samoglasnik *i* neposredno iza suglasnika ispred samoglasnika označava palatalizaciju suglasnika, a ne prvi dio dvoglasa.

Jedini pravi dvoglas s početnim *i* u litavskome je [ie], npr. u riječi *diėvas* [d'ievas] »bog«.

C) Sanskrit: *ś, l, ł, d, ṇ* – cerebralni ili retrofleksni suglasnici, tvoreni pritiskom jezika uz tvrdo nepce. Gdjekada se umjesto *ś* isti cerebralni frikativ transliterira i kao *ş*. Frikativ *ś* je palatalizirano [sʲ], koje se u nekim sustavima transliteracije bilježi i kao *ç*. Afrikata *c* izgovara se kao [tʃ], a *j* kao [dž]. *ṃ* »anusvara« označuje nazalizaciju prethodnoga samoglasnika, a *h* »visarga« obično laringalno [h]. Samoglasnici *e* i *o* u nekim se sustavima transliteracije bilježe kao dugi *ē* i *ō*, no u sanskrtu njihova duljina nije razlikovna.

D) Grčki: na užas klasičara, koristio sam standardnu latiničku transliteraciju umjesto grčkoga alfabeta. Tomu je razlog moje neugodno iskustvo s rezultatima slaganja grčkoga teksta kada god sam taj posao prepustio grafičkim urednicima, a s grčkim fontovima redovito nastaju problemi čak i pri konverziji u pdf-format.

Budući da poznavanje grčkoga pravopisa već odavna (nažalost) ne predstavlja dio opće kulture, u ovoj sam knjizi tradiciju bilježenja grčkih primjera žrtvovao poradi korisnosti i pouzdanosti teksta.

Stoga se slova »fi«, »theta« i »hi« transliteriraju kao *ph, th* i *kh* (u klasičnom su se razdoblju njima označeni glasovi i izgovarali kao aspirirani okluzivi).

Slova »psi« i »ksi« transliteriraju se kao *ps* i *ks*, a slova za duge samoglasnike (»omega« i »eta«) u transliteraciji nose duljinu, a izgovarali su se kao dugi samoglasnici ([ō], [ē]).

Treba upozoriti i da je »oštri hak« (*spiritus asper*) transliteriran kao *h-*, a samoglasnik »pilon« kao *y* (osim kad je drugi dio diftonga, kada se bilježi kao *u*, npr. u riječi *leukós* »bijel«).

Sonant *n* pisao se slovom »gama« ispred velarnih okluziva, stoga se transliterira kao *g*, usp. gr. *anáγκē* »nužda« izg. [anánkē].

E) Gotski i ostali stari germanski jezici: gotski dvoglasni *ai*, *au* čitaju se kao samoglasnici [e] i [o], a suglasnik *þ* je interdentalni frikativ (kao u engleskoj riječi *thing* »stvar«).

F) Ostali jezici: u toharskome se većina slova čita kao u transliteriranim sanskrtskim tekstovima, jedino je *ṃ* posve obično *n*, a samoglasnik transliteriran kao *ā* neki čitaju kao njemačko [ü], a drugi kao neodređeno »šva« [ə]. Zapravo nitko ne zna kako se taj samoglasnik izgovarao.

Hetitsko se *z* izgovara kao [ts], a *š* kao [s]. U albanskome je *ç* [č], *xh* je [dž], *x* je [dz], *q* je palatalizirano [kʲ], a *gj* je palatalizirano [gʲ].

Grafem *sh* čita se kao [š], *th* kao interdentalni frikativ [θ], a *dh* kao njegov zvučni par [ð].

Samoglasnik *ē* je »šva« [ə], vokal neodređene artikulacije.

U armenskome se aspirirani okluzivi bilježe s hakom, tj. *pʰ*, *tʰ*, *kʰ* = [pʰ, tʰ, kʰ].

Likvida *ł* se izgovara kao poljsko »tvrdo l«, a *ř* je udvostručeno [rr]. Afrika-ta *ř* je [dž], a *j* je [dz].

U staroirskome se samoglasnici s akutskim znakom (npr. *á*, *í*, *é* itd.) izgovaraju kao dugi samoglasnici.

U sredini i na kraju riječi zvučni se okluzivi [b, d, g] pišu kao bezvučni *p*, *t*, *c*, a bezvučni se okluzivi [p, t, k] pišu udvojeno *pp*, *tt*, *cc*.

Bezvučni se frikativi [f, þ i x] pišu kao *f*, *th* i *ch*.

Slična pravila o pisanju frikativa i okluziva vrijede i u srednjovelškome.

Bilježeci izgovor pojedinih glasova (osobito u jezicima i dijalektima bez pisane tradicije) koristili smo standardnu IPA fonetsku transkripciju.

BILJEŠKA O NAGLASCIMA

Svi su hrvatski primjeri naglašeni, osim u tablicama morfoloških podudarnosti i u citatima.

U tablicama morfoloških podudarnosti riječi nisam naglašavao zbog postojanja različitih naglasnih paradigmi kod promjenjivih riječi u praslavenskome i u hrvatskome.

Naime, u protivnom bi, da čitatelj (osobito početnik) ne bi bio zbunjen, trebalo navoditi primjere deklinacije i konjugacije za svaku naglasnu paradigmu, a to bi višestruko povećalo opseg ove gramatike.

Jedino sam kod zamjenica odstupio od toga načela, jer gotovo svaka zamjenica ima različit obrazac akcentuacije u paradigmi. Ako nije drukčije naznačeno, slijedio sam novoštokavsku normativnu akcentuaciju onako kako je ona odražena u rječniku Ivekovića i Broza (IB).

U suvremenom je standardu ta normativna akcentuacija u previranju i neke se riječi danas naglašavaju drugačije, čak i u govoru obrazovanih govornika.

U mnogim slučajevima postoji kolebanje, o čem svjedoči različito naglašavanje mnogih riječi u suvremenim rječnicima hrvatskoga jezika (usp. npr. Anić, Šonje i HER).

Slovenski su primjeri naglašavani uglavnom prema Snojevu *Etimološkom rječniku* (Snoj).

Primjeri iz litavskoga i latvijskoga nose naglaske kakvi su u standardnim jezicima, kao i ruski i bugarski primjeri (prema Vasmeru i BER), a naglasci su na sanskrtskim primjerima onakvi kakve pronalazimo u najstarijim akcentuiranim vedskim tekstovima (prema Mayrhoferu).

I. UVOD

HRVATSKI MEĐU INDOEUROPSKIM I BALTOSLAVENSKIM JEZICIMA

§ 1 Hrvatski se zajedno s ostalim baltoslavenskim jezicima svrstava u indoeuropsku porodicu jezika. Ta se porodica sastoji od sljedećih grana⁴:

1. Anatolijski jezici:
 - a) staroanatolijski: hetitski, luvijjski i palajski
 - b) novoanatolijski: lidijski, likijski A, likijski B, karijski, eventualno i pisi-dijski
2. Indoiranski jezici:
 - a) indijski: staroindijski (vedski, sanskrt), srednjindijski (pali, maharashtra, šauraseni itd.), novoindijski (hindijski, bengalski itd.)
 - b) dardski ili kafirski (kati itd.)
 - c) iranski: staroiranski (avestički, staroperzijski, medijski, skitski), srednjoiranski (pehlevi, partski, sogdijski, hotansko-sakski), novoiranski (perzijski, pašto ili afganski, baludžski itd.)
3. Grčki jezik s brojnim dijalektima, među kojima se ističu mikenski, jonsko-atički, eolski, dorski, arkadijsko-ciparski i pamfilijski
4. Italski jezici:
 - a) oskičko-umbrijski (oskički, umbrijski, pelignijski, marucinski itd.)
 - b) latinsko-faliskički (latinski i faliskički). Iz latinskoga su nastali brojni romanski jezici (talijanski, francuski, španjolski, portugalski, rumunjski, sardski, dalmatski, retoromanski itd.)
5. Keltski jezici:
 - a) otočni (irski, škotski, manski, velški, bretonski i kornički)
 - b) kontinentalni (leontijski, galski)
 - c) keltiberski
6. Germanski jezici:
 - a) istočni (gotski, vandalski, burgundski itd.)
 - b) sjeverni (islandski, norveški, ferski, švedski, danski) c) zapadni (engleski, frizijski, nizozemski, niskonjemački, visokonjemački itd.)

⁴ Opširnije o ie. jezicima v. u KPG § 5.

7. Armenski jezik
8. Toharski jezici (toharski A i B)
9. Albanski jezik
10. Baltoslavenski jezici

Osim navedenih grana indoeuropske jezične porodice, postoji još niz indoeuropskih jezika koji su preslabo posvjedočeni da bi se mogli jednoznačno svrstati u neku od grana, ili pak predstavljaju samostalne grane ie. jezika.

Među njima se ističu frigijski (jezik koji se govorio u Maloj Aziji u 1. tisućljeću pr. Kr. i početkom 1. tisućljeća p. Kr.), venetski (jezik sjeveroistočne Italije prije rimskih osvajanja), mesapski (predrimski jezik u današnjoj Apuliji), luzitanski (predrimski jezik današnjega Portugala), trački (predrimski jezik današnje Bugarske), dački (jezik današnje Rumunjske i sjeverne Bugarske) itd.

§ 2 Tradicionalno se baltoslavenski jezici dijele na dvije grane, baltijsku i slavensku, a baltijska se grana dijeli na istočnobaltijski i zapadnobaltijski odvajanje. Istočnobaltijski su jezici litavski i latvijski (ili letonski), a zapadnobaltijski su staropruski i slabo posvjedočeni jatvinški.

Budući da su baltijski jezici u pretpovijesti bili rasprostranjeni daleko istočnije i južnije od područja gdje se danas govore (u Rusiji sve do rijeke *Oke* u Podmoskovlju, a u Ukrajini gotovo do Kijeva), ostaje nejasnim u kakvom su odnosu ti istočni i južni baltijski idiomi bili prema posvjedočenim baltijskim jezicima⁵.

Neki su lingvisti spremni svrstati ih u posebnu granu baltijskih jezika samo na temelju njihovih onomastičkih ostataka⁶.

Valja istaknuti da postoji i alternativna podjela baltoslavenskih jezika, prema kojoj se oni od početka dijele na tri grane – istočnobaltijsku, zapadnobaltijsku i slavensku.

Prema toj podjeli, koju su prvi predložili ruski lingvisti V. V. Ivanov i V. N. Toporov, praslavenski bi bio jedan rubni baltijski dijalekt, u genetskom smislu ravnopravan drugim dvjema granama baltijskoga⁷.

Tu teoriju i mi smatramo najvjerojatnijom, iz razloga u koje na ovom mjestu ne možemo ulaziti. Stoga ćemo sada samo nabrojati baltoslavenske jezike i navesti najvažnije činjenice iz njihove povijesti, dok će genetski odnosi među njima postati jasniji na temelju usporedbe razvitka njihovih fonoloških i gramatičkih sustava u drugom i trećem dijelu ove knjige.

⁵ O najranijoj prošlosti Balta i njihovoj rasprostranjenosti u pretpovijesti v. Gimbutas 1963.

⁶ V. Dini 2000. Na zapadu se baltijski jezici nikad nisu prostirali dalje od ušća Visle, usprkos mišljenju nekih baltista.

⁷ V. Matasović: 1994b i v. § 42-44.

A) BALTIJSKI JEZICI

§ 3 Staropruski je poznat na osnovi svega pet duljih jezičnih spomenika. To su:

(1) *Elbinski rječnik*, popis od 802 staropruske riječi s njemačkim ekvivalentima, nastao u 14. st. i sačuvan u samostanu u Elbingu.

(2) Rječnik Simona Grunaua, očuvan u *Pruskoj kronici* toga autora (početak 16. st.); opsegom znatno manji od elbinškoga (svega 100 riječi i nekoliko fraza), ovaj je rječnik i znatno manje pouzdan jer njegov autor po svoj prilici uopće nije znao staropruski.

(3) *Prvi katekizam*, prijevod Lutherova vjerskog priručnika, objavljen 1545.

(4) *Drugi katekizam*, popravljena verzija istoga prijevoda, također iz 1545. Premda sadrže u osnovi isti tekst, *Prvi i Drugi katekizam* razlikuju se nekim glasovnim obilježjima, što upućuje na zaključak da je redaktor *Drugoga katekizma* koristio različite izvore od prevodioca *Prvoga*.

(5) *Treći katekizam* ili *Enhiridion*, prijevod Lutherova *Maloga katekizma*; taj se tekst pojavio 1561. i predstavlja najopsežniji i najpazljivije napisani tekst na staropruskome.

Njegov prevoditelj, pastor Abel Will, nastojao je u pismu zabilježiti i staropruske intonacije pa je tako *Enhiridion* jedini akcentuirani tekst na staropruskome. Osim pet »kanonskih« staropruskih tekstova postoji još niz fragmenata, kao što je 1973. otkriveni *Bazelski epigram*.

Staropruski je jezik zabilježen u doba kad je već zacijelo izumirao. Prema jednom anonimnom autoru s konca 17. st., 1677. je umro posljednji izvorni govornik toga jezika. Staropruski je jezik sigurno bio dijalekatski jako raščlanjen, a različiti su dijalekti ostavili traga i u očuvanim spomenicima toga jezika.

Čini se da je autor *Elbinskoga rječnika* prikupljao podatke od govornika različitih dijalekata, premda je opće mišljenje da je taj rječnik nastao negdje na zapadu pruskoga područja (Pomesanija).

Katekizmi, pak, odražavaju jezik istočnih pruskih dijalekata (područje Sambije).

§ 4 Jatviński je jezik Jatvinga, baltijskoga naroda koji je u srednjem vijeku živio u području Narewa, na granici Poljske i Bjelorusije.

O zapadnobaltijskoj pripadnosti jatvińškoga moglo se zaključivati isključivo na temelju onomastike, sve dok sedamdesetih godina nije objavljen jedan slučajno pronađeni spomenik toga jezika; radi se o jatvińsko-poljskom rječniku *Pogańskie gwary z Narewu* koji je otkrio jedan amater-staretinar imenom Zinov.

Premda je original toga teksta uništen, sačuvani su Zinovljevi prijepisi, koji usprkos velikom broju grešaka potvrđuju da je izvorni dokument bio autentičan.

§ 5 Litavski je jezik posvjedočen od početka 16. st.; vjeruje se da su *Dzukijske molitve* nastale oko 1515., a još je starija jedna litavska molitva sačuvana u latinskom rukopisu *Tractatus sacerdotalis* iz 1503.

Nešto kasnije nastaju na litavskome tiskani vjerski tekstovi, kao rezultat reformacijskog, a poslije i protureformacijskoga pokreta.

Djela Martynasa Mažvydasa (ili Mosvyda, 1510-1561) tiskana su sredinom 16. st. kao rezultat napora pruskoga velikog vojvode Albrechta od Brandenburga (1490-1568) da Litavce pridobije za protestantizam; prva je tiskana knjiga na litavskome jedan Mažvydasov prijevod, *Katekizam* iz 1547.

Od djela nastalih na starolitavskome u 16-17. st. valja spomenuti katolički *Katekizam* (1595) i *Postillu* (1599) Mikalojusa Daukše (*Postilla* je prvi litavski akcentuirani tekst) te prijevod *Biblije* Johannes Bretkea (ili Bretkūnasa, 1579-1590), koji je ostao neobjavljen (imao je, dakle, sličnu sudbinu kao i neobjavljeni Kašičev prijevod *Biblije* na hrvatski).

U 17. st. nastaju prva litavska gramatika (Daniel Klein, *Grammatica Lituani-ca*, 1653) i prvi poljsko-latinsko-litavski rječnik (*Dictionarium trium linguarum*, Konstantinas Širvydas 1620), a lijepa se književnost razvija od 18. st. (heksameterski spjev *Mėtai* »Godišnja doba« Christiana Donelaitisa).

U punom se smislu litavski jezik izgrađuje tek koncem 19. i početkom 20. st., kada su utvrđeni pravopis i gramatička norma. U doba se standardizacije osobito ističu radovi Jonasa Jablonskisa (1860-1930).

Tijekom neovisnosti Litve između dva svjetska rata (1922-1940) litavski je postao službenim jezikom Litve, a usprkos pritisku rusifikacije u sovjetskom razdoblju razvio se u moderan europski standardni jezik.

Danas litavskim govori oko dva milijuna i devetsto tisuća stanovnika Litve, a govornika toga jezika ima i među brojnom litavskom emigracijom, osobito u SAD-u.

Litavski se dijeli na dvije skupine dijalekata – *aukštaitiske*, na temelju kojih je izgrađen i književni jezik, i *žemaitiske*.

Aukštaitiski se dijalekti govore na jugoistoku današnje Litve i u susjednim područjima Poljske i Bjelorusije, dok su žemaitiski dijalekti ograničeni na sjeverozapadno područje Litve i pribaltičko područje nekadašnje Istočne Pruske (oko grada Klaipėde i južno prema Königsbergu).

Litavski se piše latinicom; stari pravopis oblikovan prema poljskomu, kao i brojne poljske grafeme, zamijenio je početkom 20. st. pravopis koji se i danas upotrebljava, a sadrži brojne grafeme i konvencije koje podsjećaju na češki.

§ 6 Latvijski (ili letonski) je posvjedočen od početka 16. st.

Prvim se spomenikom toga jezika smatra *Očenaš iz Uppsale*, a u približno isto doba (1530) valja datirati i *Duhovne pjesme* Johanna Ecka i Nikolausa Ramma. Prva je latvijska tiskana knjiga katolički katekizam (*Catechismus Catholicorum*) objavljena u Vilniusu 1585. Preveo ju je s njemačkoga E. Tolgsdorff.

Godinu dana poslije u Königsbergu je tiskan i luteranski katekizam na latvijskome. Georgius Mancelius (1583-1654) je napisao prvi priručnik i rječnik latvijskoga, a Johann Georg Rehehusen je 1644. objavio prvu latvijsku gramatiku (*Manuductio ad linguam lettonicam*).

Prijevod *Biblije* na latvijski Ernsta Glücka objavljen je na samom kraju 17. st. (1685-1694). Poput litavskoga, i latvijski se u književni i standardni jezik razvio tek koncem 19. i početkom 20. st., a osobito u doba neovisnosti Latvije (1922-1940).

Na oblikovanje latvijskoga standarda velik je utjecaj izvršio jezik latvijske narodne poezije, koju je sredinom 19. st. prikupljao Kiršjānis Bārons (1835-1923); veliki latvijski lingvist Jānis Endzelīns (1873-1961) i leksikograf K. Mühlenbach (1853-1916) dali su početkom 20. st. definitivan profil latvijskomu standardu.

Danas je latvijski službeni jezik Republike Latvije.

Latvijskim, kao materinskim jezikom, govori milijun šeststo devedeset tisuća stanovnika Latvije te još oko sto tisuća ljudi u inozemstvu, osobito u SAD-u i u zemljama bivšega SSSR-a.

Valja istaknuti da je latvijski drugi jezik za oko 260 tisuća stanovnika Latvije jer u toj zemlji Latvijci čine vrlo tanku većinu stanovništva (prema popisu iz 1989. samo 52% stanovnika Latvije su Latvijci).

Latvijski se jezik dijeli na tri skupine dijalekata: srednjolatvijski, tamijski (na sjeveru Latvije) i visokolatvijski (na jugoistoku).

Književni je jezik oblikovan na temelju srednjolatvijskih govora; visokolatvijski ili latgalijski neki su autori smatrali samostalnim jezikom. Latvijski se isprva pisao goticom, pravopisom koji je oblikovan prema njemačkomu, no početkom 20. st. goticu je zamijenila latinica.

§ 7 Suvremeni litavski i latvijski govore se na području na kojem su još u srednjem vijeku bila nastanjena i druga baltijska plemena.

Jezici su nekih među njima, npr. Kuronaca (u baltičkom priobalju) bili prilično različiti od suvremenih baltijskih jezika, a ostavili su traga u toponimiji i u osobitostima litavskih i latvijskih dijalekata.

Kuronski je jezik, primjerice, zacijelo pripadao zapadnobaltijskoj skupini⁸.

B) SLAVENSKI JEZICI

§ 8 Ruski je jezik posvjedočen od 11. st., prije svega u tekstovima ruske redakcije crkvenoslavenskoga (*Ostromirovo evanđelje* iz 1056-1057., *Arhangel'sko evanđelje* iz 1092., *Čudovski psaltir* iz 12. st. itd.). Najstariji se ruski tekstovi vežu uz dva središta, Novgorod i Kijev.

U Novgorodu su pronađeni i brojni natpisi pisani ćirilicom na brezovoj kori. Ti natpisi odražavaju, za razliku od ruskih crkvenoslavenskih tekstova, govorni oblik sjevernoruskih dijalekata 11-13. st.⁹

Kijevska je Rusija potrajala do tatarske najezde sredinom 13. st.; najstariji ruski tekstovi iz kijevskoga područja s punim se pravom mogu smatrati i najstarijim ukrajinskim tekstovima jer je na čitavom kulturnom prostoru od Novgoroda do Kijeva bio u upotrebi jedan općeistočnoslavenski književni jezik, koji je između ostalog pretrpio jak utjecaj staroslavenskoga, odnosno crkvenoslavenskoga.

Svjetovni tekstovi, kao *Slovo o vojni Igorevoj* iz 12. st. ili *Ruska pravda* (s konca 11. st.), u manjoj su mjeri pretrpjeli staroslavenski utjecaj. Suvremeni se ruski jezik oblikovao u 18. st. (Lomonosovljeva gramatika iz 1755) i početkom 19. st. (Puškinova djela).

Stari je pravopis, oblikovan prema staroslavenskomu, zamijenjen suvremenim u doba Oktobarske revolucije. Velika većina od 148 milijuna stanovnika Rusije govori ruski, bilo kao materinski, bilo kao drugi jezik, a ruski je i jezik kojim govore brojni Ukrajinci, Bjelorusi i Rusi u drugim zemljama bivšega SSSR-a.

Područje na kojem se govori ruski jezik predstavlja veliki dijalekatski kontinuum, od krajnjega sjevera (Murmansk) do granice s ukrajinskim. Na zapadu se ruski dijalekti postupno pretapaju s bjeloruskima te je granicu tih dvaju jezika moguće povući samo arbitrarno (primjerice, iz literature nije jasno leži

⁸ Taj zaključak proizlazi iz toponima poput *Leipalingis* u kuronskom području (jedna je od tipičnih zapadnobaltijskih izoglosa očuvanost dvoglasa *ei*, koji prelazi u *ie* u istočnobaltijskome; usp. lit. *liepa*, latv. *liēpa* »lipa«).

⁹ V. Zaliznjak 2004.

li npr. Smolensk u ruskom ili u bjeloruskom području, premda je administrativno-politički u Rusiji). Između sjevernih i južnih ruskih dijalekata prostire se također široka prijelazna zona u pravcu Pskov-Moskva-Penza-Saratov; u toj prijelaznoj zoni leži i Moskva, čiji je gradski idiom jako utjecao na suvremeni standardni jezik.

§ 9 Najstarijim se bjeloruskim tekstovima mogu smatrati oni staroruski jezični spomenici koji pokazuju za bjeloruski tipična dijalekatska obilježja, primjerice ugovor grada Smolenska s Rigom i Gotlandom iz 1229.

Jedna je varijanta bjeloruskoga bila i službeni jezik Velikog vojvodstva Litve u 15-17. st. U tom se kontekstu pojavila i prva knjiga na bjeloruskome (Skorynina *Biblija*, 1517-1519).

Koncem 17. st. začetci bjeloruskoga književnog jezika bivaju potiskivani od poljskoga i ruskoga, a u carskoj Rusiji bjeloruski je bio i zabranjen. Tek početkom 20. st., a osobito u sovjetskom razdoblju, dolazi do standardizacije bjeloruskoga. Bjeloruski je danas službeni jezik Bjelorusije, uz ruski (od 1995).

Većina od 10,4 milijuna stanovnika Bjelorusije govori ruski, a bjeloruski se vrlo sporo probija kao jezik kulture i javne komunikacije. Bjeloruski se piše posebnom verzijom ćirilicnog pisma, a pravopis u većoj mjeri odražava izgovor (tj. slijedi fonološki princip) nego u ruskome.

§ 10 Ukrajinskim jezikom govori oko 40 milijuna ljudi, od toga 38 milijuna u Ukrajini, gdje je ukrajinski službeni jezik.

Većina Ukrajinaca govori i ruski, a neke su varijante ukrajinskoga snažno rusificirane. Staroruski jezik – jezik Kijevske Rusije – bio je u određenom smislu više staroukrajinski nego staroruski; to se očituje po nekim glasovnim obilježjima (npr. odsutnost »akanja«, izgovaranja samoglasnika /a/ u nenaglašenim slogovima na mjestu praslavenskoga *a). Tipična ukrajinska obilježja pojavljuju se u tekstovima iz Galicije i Volinje iz 12-13. st.

U stoljećima koja slijede ukrajinski je bio jezikom neobrazovanih nižih slojeva jer je plemstvo u ukrajinskim zemljama govorilo poljski ili ruski.

Tek u 18. st. dolazi do prvih pokušaja stvaranja pravih književnih djela na ukrajinskom (npr. spjev *Eneida* Kotljarevskoga iz 1798), no punu književnu zrelost ukrajinski doživljava tek u radovima Tarasa Ševčenka (1814-1861).

Ukrajinski se dijalekti dijele na tri skupine: sjevernu, jugozapadnu i jugoistočnu; na temelju jugoistočnih dijalekata (sa središtem u Kijevu) nastao je ukra-

jinski standard. I ukrajinski se, poput bjeloruskoga, piše prilagođenim oblikom ćirilice koji se razlikuje od ruske ćirilice.

§ 11 Poljski je jezik onomastički posvjedočen od 9. st. (*Bavarski geograf*), a glosama i izdvojenim frazama u izvorima iz 12. st. (npr. *Bula iz Gniezna*); prvi su tekstovi na staropoljskom iz 14. st.: to su *Svetokriške propovijedi* (*Kazania świętokrzyskie*) i *Florijanski psalterij* (*Psalterz floriański*).

Budući da je kršćanstvo u 10. st. u Poljsku došlo iz Češke, staropoljski je jezik isprva bio pod jakim utjecajem staroćeškoga.

U 16. st. se na poljskome razvija lijepa književnost, pri čemu osobito valja istaknuti djela velikoga renesansnog pjesnika Jana Kochanowskoga. Niti u doba gubitka poljske neovisnosti (1795-1918) poljski nije prestao biti književnim jezikom visoke kulture, osobito u dijelovima poljskoga teritorija koji su pripali Austriji, sa središtem u Krakovu.

Danas poljskim govori oko 39 milijuna ljudi, od toga oko 37 milijuna u Poljskoj.

Nakon promjena granica 1939. i 1945. došlo je do brojnih preseljenja i miješanja izvornih poljskih dijalekata, što podsjeća na stanje nastalo nakon velikih seoba na srednjojužnoslavenskom području u 15-16. st.; tradicionalno se poljski dijalekti dijele na *velikopoljski* (oko Poznania), *malopoljski* na jugu, sa središtem u Krakovu, *mazovski* ili *mazurski*, na srednjoj Visli oko Varšave te *šleski*, na zapadu, sa središtem u Katovicama. Standardni jezik ima dva jednakopravna oblika, jedan zasnovan na govoru Varšave, i drugi, oblikovan pod utjecajem krakovskoga govora.

§ 12 Kašupski neki lingvisti smatraju poljskim dijalektom, premda se u getetskom smislu nedvojbeno radi o samostalnom zapadnoslavenskom jeziku, kojega od poljskog odvaja cijeli niz starih izoglosa (izostanak metateze likvida, slobodni naglasak itd.).

Najstariji tekstovi na kašupskome sežu u 16. st; treba spomenuti nadasve *Duhovne pjesme Martina Luthera* koje je 1586. na kašupski preveo Szymon Kroyfey.

Govornici kašupskoga žive oko grada Gdanjska u Pribaltiku i od davnih su vremena izloženi polonizaciji i germanizaciji, tako da se u etničkom smislu Kašubi smatraju Poljacima ili Nijemcima. Koncem 19. st. bilo je pokušaja da se izgradi jedinstveni kašupski književni jezik, no oni nisu urodili plodom.

§ 13 Slovinski je jezik izumro oko 1900. Govorio se u sjevernoj Poljskoj, oko jezera Gardno, sjeveroistočno od Stolpa. Taj je jezik ostavio za sobom uglavnom narodnu poeziju i folklornu građu koju su prikupili poljski dijalektolozi.

Poput kašupskoga, i slovinski neki lingvisti (osobito Poljaci!) smatraju poljskim dijalektom, iako se zapravo radi o odvjetku dijalekatskoga kontinuuma koji je obuhvaćao zapadnoslavenske govore u Pribaltiku.

Ti su dijalekti osim kašupskoga i slovinskoga obuhvaćali i pomoranski, izumrli jezik Slavena koji su živjeli između ušća Odre i Visle, poznat samo iz onomastike, te polapski.

§ 14 Polapski je izumrli jezik Slavena koji su obitavali u sjevernoj Njemačkoj, oko Lüneburga na Labi.

Izumro je u prvoj polovini 18. st., ali je na tom jeziku sačuvano nekoliko tekstova: *Vocabularium Venedicum* koji je sastavio Christian Hennig (1679-1719), više varijanti molitve *Oče naš*, jedna molitva, nekoliko narodnih priča i jedna narodna pjesma.

Sve su te tekstove, osim jednoga, zabilježili njemački autori koji su pisali polapskomu jeziku neprilagođenim pravopisom.

Poljski, kašupski, slovinski, polapski i izumrli pomoranski zajedno se svrstavaju u skupinu zapadnoslavenskih jezika koja se naziva lehitskom.

§ 15 Češki je poznat iz onomastičke građe još od 10. st., a neki staroslavenski jezični spomenici (npr. *Praški listići*) odaju češke dijalekatske osobine.

U 13. st. imamo najstarije tekstove na češkome (npr. *Ostrovska pjesma*), a u 14. st. značajne književne spomenike: Dalimilovu *Aleksandreidu*, *Legendu o Katarini* itd.

U 15. st. češki jezik postaje nositeljem husitskoga reformatorskog pokreta i razvija se, prije svih ostalih slavenskih jezika (osim staroslavenskoga) u jezik visoke duhovne kulture.

Nakon poraza Čeha u ratu protiv Habsburgovaca (1620) češki uzmiče pred njemačkim kao jezik visoke kulture i civilizacije, no početkom 19. st. ponovno oživljava zahvaljujući djelatnosti prosvjetitelja i obnovitelja češke kulture, prije svega Jana Dobrovskoga (1753-1829) i Josefa Jungmanna (1773-1847)¹⁰.

Danas češkim govori oko 10 milijuna ljudi, ponajviše u Češkoj Republici.

¹⁰ Više o standardizaciji češkoga, u usporedbi sa standardizacijskim procesima kod drugih Slavena, v. u Sesar 1996.

Češki se dijalekti dijele na nekoliko skupina. Bohemski dijalekti (ili češki u pravom smislu) dijele se na zapadne, srednjočeške i istočne. Standardni je češki jezik zasnovan na srednjočeškim govorima sa središtem u Pragu.

Osim bohemskih dijalekata tu su i moravski (ili hanački), sa središtima u Brnu i Olomoucu, istočnomoravski (s prijelaznim moravsko-slovačkim govorima) i šleski (oko Ostrave i Opave).

Osnove češkoga pravopisa, s tipičnim dijakritičkim znakovima za slavenske palatale, oblikovale su se još u husitskom razdoblju; češki posjeduje jednu od najstarijih europskih pravopisnih tradicija.

§ 16 Budući da je slovačko područje tijekom povijesti pripadalo Ugarskoj, slovački se nije razvio u književni jezik sve do konca 18. st.

Prije toga u javnoj je upotrebi umjesto slovačkoga bio latinski, a za vjerske se potrebe upotrebljavao i češki; međutim, treba istaknuti da se već u češkim tekstovima iz husitskoga razdoblja (15. st.) mogu uočiti oblici koje valja pripisati slovačkomu.

Pokušaji izgradnje standardnoga slovačkog jezika pojavljuju se koncem 18. st. Na profiliranju slovačkoga standardnog jezika, kao različitoga od češkog, najviše su učinili Anton Bernolák (1762-1813), koji je početkom 19. st. nastojao zasnovati slovački standard na bazi zapadnoslovačkih govora, te L'udovit Štúr (1815-1856), koji je sredinom 19. st. tomu suprotstavio standard zasnovan na temelju srednjoslovačkoga dijalekta. Štúrova je opcija konačno pobijedila na kongresu pisaca u Bratislavi (1851) te je srednjoslovački normiran kao standardni jezik u knjizi *Krátka mluvnica slovenská* (*Kratka slovačka gramatika*) Martina Hattale (1852).

Slovačkim govori oko 4,8 milijuna ljudi, većinom u Slovačkoj Republici.

Od tri skupine slovačkih dijalekata (zapadnoslovački, srednjoslovački i istočnoslovački) upravo se srednjoslovački, na kojem je utemeljen standard, najviše razlikuje od češkoga, s jedne strane, te od ukrajinskoga i poljskoga, s druge strane.

Postoje međutim dijalekatske osobitosti koje srednjoslovački povezuju s južnoslavenskim jezicima (npr. prijelaz *dl > l, metateza početnih skupina *arC, *alC pod cirkumfleksom u raC, laC, kraćenje slogova pod praslavenskim akutom itd¹¹).

§ 17 Lužičkosrpski (ili lužički) jezici predstavljaju ostatak idioma nekadašnjega slavenskojezičnog stanovništva jugoistočne Njemačke.

¹¹ V. npr. Horálek 1966.

Dijele se na gornjolужиčki i donjolужиčki jezik. Prvi je zapis na lužičkome gornjolужиčka *Budišinska zakletva* iz 1532. Lutherov Katekizam preveden je na donjolужиčki 1574. (Albin Moller), a na gornjolужиčki 1597. (Wacharius).

Sačuvani su i neki tekstovi iz 16. st. na danas izumrlim lužičkim dijalektima, npr. prijevod *Novoga Zavjeta* Miklawša Jakubice iz 1548. U 16. i 17. st. prevladavaju religijski tekstovi, a vjerska je podjela Gornjolужиčana na katolike i lutera- ne dovela do stvaranja dvaju književnih idioma, katoličkoga i protestantskoga.

Razlike su među njima prevladane tek u 19. st. stvaranjem zajedničkoga gornjolужиčkog pravopisa i standardnog jezika.

U 18. i 19. st. razvija se na lužičkim jezicima i lijepa književnost, a narodni je pokret Lužičana osnažen osnivanjem kulturnih institucija kao što je Towarstwo Maćicy Serbskeje (Društvo matice lužičke), osnovano 1847. Donjolужиčkim danas govori oko 15 tisuća ljudi u području njemačkoga grada Bautzena (lužički Budišyn), a gornjolужиčkim oko 35 tisuća ljudi u području Cottbusa.

Govornici obaju jezika su dvojezični te uz lužički govore i njemački. Oba su lužička jezika zajedno s drugim pravima nacionalnih manjina zaštićena zakonima SR Njemačke, a postoje i brojne kulturne institucije koje njeguju lužičke jezike, poput kazališta, nakladne kuće »Domowina« iz Bautzena te Instituta za sorabistiku na Sveučilištu u Leipzigu.

§ 18 Među južnoslavenskim jezicima najstariji je posvjedočeni slavenski jezik – staroslavenski¹²; staroslavenski je u osnovi jezik okolice Soluna, kojim su govorili Konstantin (Ćiril) i Metod, apostoli Slavena. Taj je lokalni govor zacijelo već u njihovim prijevodima svetih spisa doživio određenu modifikaciju, bilo pod utjecajem govora sredine u kojoj su djelovali (Moravska, Panonija), bilo uslijed težnje prevoditelja da stvore naddijalektalan, općeslavenski književni jezik.

Na taj su jezik preveli osnovne vjerske priručnike, koji su nam očuvani u kasnijim prijepisima. Isprva su ti tekstovi pisani glagoljicom, pismom koje je izmislio Konstantin, no od kraja 9. st., pod utjecajem Bugarske, sve se više širi ćirilica, koja predstavlja adaptirani oblik grčke majuskule.

Tekstovi koji još dovoljno vjerno odražavaju jezik izvornih Konstantinovih i Metodovih prijevoda nazivaju se *kanonskima*.

Staroslavenski su kanonski tekstovi pisani glagoljicom *Kijevski listići*, *Marijinsko evanđelje*, *Zografsko evanđelje*, *Assemanijev izbornik*, *Sinajski psaltir*, *Sinajski molitvenik (euhlogij)*, *Kločev glagoljaš*, *Bojanski palimpsest* i *Makedonski*

¹² Isti se jezik gdjekada naziva i *starocrkvenoslavenskim* (usp. njem. *altkirchenslavisch*, eng. *Old Church Slavonic*), *starobugarskim* (njem. *altbulgarisch*) i *općeslavenskim književnim jezikom*.

listići, a ćirilicom su pisani *Savina knjiga*, *Suprasalski zbornik*, *Eninski apostol* i još neki fragmenti¹³.

Jezik je prvih prijevoda svetih tekstova izvršio velik utjecaj na slavensku pismenost, osobito kod istočnih Slavena, Bugara i Srba, ali i kod Hrvata, zbog prisutnosti slavenskoga bogoslužja i upotrebe glagoljice u Hrvatskoj sve do 19. st.

U pojedinim su slavenskim sredinama u srednjem vijeku nastajali tekstovi čiji su autori pokušavali oponašati jezik kanonskih staroslavenskih tekstova, no u njihova su se djela probili utjecaji njihova dijalekta, odnosno živoga slavenskog idioma.

Jezik se tih kasnijih spomenika naziva *crkvenoslavenskim* i on od početka predstavlja umjetnu tvorevinu nastalu na osnovi miješanja staroslavenskih oblika s obilježjima tipičnim za pojedine slavenske jezike. Možemo razlikovati sljedeće crkvenoslavenske redakcije¹⁴, odnosno sljedeće oblike crkvenoslavenskoga: 1. češko-moravsku¹⁵; 2. bugarsko-makedonsku; 3. rusku; 4. srpsku; 5. vlaško-rumunjsku¹⁶; 6. hrvatsku.

§ 19 Makedonski se jezik razvio na temelju dijalekata koji su u genetskom smislu blisko srodni staroslavenskomu jeziku. Međutim, pismenost se na makedonskom počela razvijati tek u 19. st. (radovi Dimitara i Konstantina Miladinova, Grigora Pričeva, Partenija Zografskoga) i na početku 20. st. (djela Koče Racina, 1908-1943).

U 19. st. makedonski se pisao ćirilicom i grčkim pismom, no naposljetku je prevladala ćirilica. Nakon Drugoga svjetskoga rata počeo se izgrađivati standardni makedonski jezik, osobito zahvaljujući naporima makedonskog lingvиста B. Koneskoga (1921-1993).

Danas je makedonski službeni jezik Republike Makedonije; njime govori oko 1,5 milijuna ljudi, od čega 1,4 milijuna u Makedoniji.

¹³ Za filološko-kulturnopovijesni prikaz kanonskih staroslavenskih tekstova v. Damjanović 2004: 69 i dalje.

¹⁴ Neki autori, primjerice Hamm 1958: 189., pridodaju još i panonsko-slovensku redakciju staroslavenskoga, kojoj pripisuju *Brižišne listiće*; međutim, taj je jezični spomenik, koji stoji postrani od ćirilometodske predaje, bolje smatrati staroslovenskim tekstom, koji je nastao u isto doba kad i većina prijepisa staroslavenskih tekstova.

¹⁵ Ta je redakcija predstavljena samo *Praškim listićima*; *Kijevski listići* nastali su zacijelo u Panoniji u 9. st., no odražavaju predredakcijski staroslavenski jezik s obilježjima iščezloga prijelaznog dijalekta između hrvatskoga i slovačkoga (Schaeken 1987).

¹⁶ Vlaško-rumunjska redakcija obuhvaća crkvenoslavenske tekstove nastale većinom na području današnje Rumunjske, gdje je pravoslavna crkva dugo koristila crkvenoslavenski kao liturgijski jezik. U crkvenoslavenskom jeziku vlaško-rumunjske redakcije ima dosta rumunjskih posuđenica, ali i kalkova i utjecaja u sintaksi.

§ 20 Bugarski je, poput makedonskoga, genetski vrlo blizak staroslavenskomu; u njemačkoj je lingvističkoj tradiciji uobičajeno staroslavenski nazivati »starobugarskim« (*altbulgarisch*).

O osobitostima kojima se bugarski izdvaja iz kanonskoga jezičnog idioma staroslavenskoga korpusa moguće je govoriti tek u okviru bugarske redakcije crkvenoslavenskoga, osobito od 12. do 14. st. (u razdoblju koje neki autori nazivaju »srednjobugarskim«).

Najstariji su bugarski tekstovi zapravo tekstovi bugarske redakcije crkvenoslavenskoga, npr. *Dobromirovo evanđelje* (12. st.), *Bojansko evanđelje* (12-13. st.), *Ohridski apostol* (12. st.) itd.

Starobugarskima se (za razliku od staroslavenskoga) mogu smatrati i najstariji datirani natpisi na nekom slavenskom jeziku: *Dobrudžanski natpis* (943) i *Sa-muilov natpis* (993).

Oko početka 15. st. glasovni je razvitak bugarskoga većinom dovršen, no pojavljuju se tipične balkanske osobine toga jezika na morfološkoj i sintaktičkoj razini¹⁷.

Bugarski se standardni jezik razvija u 19. st. (gramatika Neofita Rilskoga iz 1835., pravopisne reforme Marina Drinova iz 1870), osobito nakon ponovnog stjecanja neovisnosti (1878). Bugarskim govori oko 9 milijuna ljudi, većinom u Bugarskoj.

Bugarski se zajedno s makedonskim obično izdvaja u posebni, istočni odvjetak južnoslavenskih jezika. Genetska bliskost bugarskoga i makedonskoga nije sporna, no postojanje je južnoslavenskoga prajezika, kao što ćemo vidjeti, dvojbeno. Slavenski dijalekti bliski bugarskome i makedonskome u ranome srednjem vijeku govorili su se i u Grčkoj, koja je, osim otoka i većih gradova, bila gotovo posve slavizirana, ali je slavenski poslije ponovno potisnut od grčkog; o nekadašnjoj prisutnosti Slavena ondje svjedoče brojni slavenski toponimi, npr. *Visoká* ili *Kamenítsa* na Peloponezu.

I na području je današnje Rumunjske u srednjem vijeku bilo dosta slavensko-ga stanovništva, a toponimija nas poučava da je ono govorilo govorima istočnojužnoslavenskoga tipa (osim na krajnjem sjeveroistoku Rumunjske, gdje su prevladavali slavenski dijalekti bliski ukrajinskomu).

§ 21 Slovenski je posvjedočen od 10. st. *Brižinskim* (ili *freisinskim*) *listićima*, prvim slavenskim tekstom koji je pisan latinicom i koji je upravo zbog neprilagodnosti pisma vrlo teško čitljiv.

To je niz ispovjednih molitvi s komentarom, koje je zapisao neki njemački redovnik, a pronađeni su u samostanu u Freisingu u Bavarskoj. Slovenski se

¹⁷ O složenom i neriješenom problemu periodizacije bugarskoga v. Feuillet 1999: 14-15.

književni jezik razvija od 16. st, osobito u djelima Primoža Trubarar (1508-1586) i Adama Bohoriča (1520-1598), koji je sastavio i prvu slovensku gramatiku (1584). Danas slovenskim govori oko 2,2 milijuna ljudi, većinom u Republici Sloveniji, no u srednjem su se vijeku slovenski dijalekti (zacijelo i prijelazni slovensko-zapadnoslavenski dijalekti) govorili i u dijelovima Austrije, osobito u Koruškoj i Donjoj Austriji (usp. npr. toponime kao *Feistritz* = *Bistrica*, *Graz* = *Gradec*, *Gaming* = *Kamnik* itd.); slovenskih je govora bilo i u talijanskoj pokrajini Friuli (Furlaniji), gdje su (kao i u Koruškoj) i danas očuvane neke slovenske enklave.

HRVATSKI JEZIK I IZVORI ZA PROUČAVANJE NJEGOVE POVIJESTI

§ 22 U ovoj se knjizi naziv »hrvatski jezik« koristi u dva prividno nepovezana smisla: prvo, hrvatski je jezik onaj kojim govore i pišu ili su u prošlosti govorili i pisali Hrvati; drugo, hrvatski je suvremeni standardni jezik, službeni jezik Republike Hrvatske, koji se razvio na temelju samo jednoga narječja kojim govore Hrvati, i to narječja koje su kao osnovu za standardizaciju, u drugim povijesnim okolnostima, odabrali i drugi narodi (Srbi, Bošnjaci i Crnogorci).

Između te dvije upotrebe pridjeva »hrvatski« samo je prividno nesuglasje. Filologija nam, naime, pokazuje da postoji povijesni i kulturni kontinuitet pisanoga jezika kojim su se služili Hrvati, čak i ako se ne može uvijek govoriti o kontinuitetu konkretnih glasova i oblika toga jezika kroz povijest.

Čakavski i crkvenoslavenski oblici hrvatskih književnih spomenika u srednjem vijeku vrlo često nisu isti oni iz kojih su neposredno potekli oblici suvremenoga hrvatskog standarda, iako niti u jednom razdoblju hrvatske povijesti nije došlo do prekida u izgradnji jezika hrvatske književnosti, odnosno do prekida međudjelovanja među narječjima koja su taj jezik oblikovala.

Kao što je ljudsko tijelo u starosti ono isto s kojim se rađamo kao novorođenčad, premda izgrađeno većinom od posve različitih stanica, tako i jezik nosilac jedne pisane kulture može kroz povijest ostati isti, čak i ako mu se postupno mijenjaju bitni sastavni elementi. Kontinuitet u razvitku ono je što oboma daje identitet.

U doba doseljenja Slavena na područje današnje Hrvatske i Bosne (6-7. st.), ondje se govorio još razmjerno jedinstven praslavenski jezik.

U sljedećih nekoliko stoljeća on se razmjerno brzo mijenjao, a na području srednjovjekovne hrvatske države obrazovala su se tri narječja: čakavsko, štokavsko i kajkavsko.

Čakavsko se narječje u srednjem vijeku protezalo uz obalu od Istre otprilike do rijeke Cetine, a govorilo se i na svim otocima osim otoka Dubrovačkog primorja te na vrhu Pelješca; u unutrašnjosti se prostiralo otprilike do Une.

Čakavsko narječje nikada nije bilo posve jedinstveno, odnosno nije moguće pronaći zajedničke jezične inovacije koje bi obuhvaćale sve čakavske govore.

I danas postoje vrlo znatne razlike između sjevernočakavskoga (na kvarnerskim otocima i u dijelu Istre) i ostalih čakavskih dijalekata.

U zapadnim dijelovima Hrvatske razvilo se kajkavsko narječje, koje se u srednjem vijeku prostiralo istočnije nego danas, u Slavoniji otprilike do Pakraca i Slatine¹⁸.

Štokavsko je pak narječje od najranijeg vremena bilo prilično nejedinstveno¹⁹, pri čemu su zapadnoštokavski dijalekti naginjali kajkavskomu, a istočnoštokavski torlačkomu (srpskomu narječju u jugoistočnoj Srbiji). Sámó je torlačko narječje najvjerojatnije nastalo kao rezultat slavizacije predslavenskoga (albanskog i istočnoromanskoga) stanovništva, koje je u ranom srednjem vijeku obitavalo na prostoru između istočne i zapadne skupine južnoslavenskih idioma.

U njemu se stoga očituju jaki supstratni utjecaji koji ga čine dijelom »balkanskoga jezičnog saveza« (zajedno s albanskim, bugarsko-makedonskim, novo-grčkim i rumunjskim).

Najstariji je veći epigrafski spomenik pronađen u Hrvatskoj *Bašćanska ploča*. Nastala je oko 1100. u Jurandvoru na Krku²⁰.

Ima i starijih natpisa, poput *Valunskog natpisa*, no oni su prekratki da bi za poredbenopovijesnu gramatiku bili od veće koristi²¹.

Nadalje, s konca 11. st. ili početka 12. st. potječu i glose u tzv. *Radonovoj bibliji* –liturgijskom tekstu koji se upotrebljavao u Zagrebačkoj nadbiskupiji. Većina je tih glosa, pisanih latinicom, na češkome jeziku, ali neke su vjerojatno hrvatske²².

U 11. st. se pojavljuju i prvi glagoljski rukopisi, poput *Kločeva glagoljaša*, a početkom 12. st. nastaju znameniti *Bečki listići* koje je pronašao i objavio V. Jagić (1890).

¹⁸ V. Lončarić 1996: 196. Istočnije su se od te crte po svemu sudeći prostirali prijelazni kajkavsko-štokavski dijalekti, v. i Lončarić 2005: 385.

¹⁹ V. Lukežić 1996.

²⁰ O jeziku *Bašćanske ploče* v. Damjanović 1995., 51-62.

²¹ Standardno je izdanje hrv. glagoljskih natpisa Fučić 1982.

²² Te je glose otkrio Vatroslav Jagić pa se nazivaju i »Jagićevim glosama«. Usp. npr. Lončarić 2005: 138, Hercigonja 2006: 16-19.

Svi su najstariji rukopisi pisani glagoljicom koja je isprva još bliska svojem u ćirilometodskom izvoru, ali se poslije od njega udaljuje te nastaje karakteristična hrvatska uglata glagoljica.

Već se u 12. st. pojavljuju i prvi hrvatski tekstovi pisani ćirilicom, npr. *Povaljska listina* (iz Povalja na Braču), pisana 1186.

I glagoljski su i ćirilski rukopisi napisani uglavnom čakavskim dijalektom s manje ili više primjesa crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije²³.

Dok su liturgijski tekstovi u načelu prožetiji crkvenoslavenskim utjecajem, svjetovni tekstovi, a osobito pravni dokumenti, poput glagoljičnog *Vinodolskog zakonika* iz 1288., znatno su bliži govornomu, narodnom jeziku.

Prvi hrvatski tekstovi pisani latinicom nastaju u 14. st. I oni su većinom na čakavskome (npr. *Red i zakon zadarskih dominikanki* iz 1345. i nešto poslije nastala *Šibenska molitva*)²⁴, ali *Vatikanski hrvatski molitvenik*, s konca 14. st., odražava dubrovački štokavski govor (sa znatnim čakavskim utjecajima), kao i nešto mlađi *Akademijin dubrovački molitvenik*²⁵. Za štokavsko narječje u 14. st. važni su i dubrovački službeni dokumenti i isprave što ih je obradio M. Rešetar²⁶ te zakonici srpskoga Cara Dušana (1349. i 1354).

U srednjem se vijeku hrvatski, dakle, pisao trima pismima: glagoljicom, osobito zapadnom varijantom ćirilice (koja se nazivala i bosančicom, poljičicom ili »arvatskim pismom«) i latinicom.

Po tome je hrvatska srednjovjekovna pismenost jedinstvena u Europi. Od 16. st. prevladava latinica, no glagoljica se u bogoslužju u Senjskoj biskupiji očuvala sve do 19. st., a zahvaljujući naporima entuzijasta živa je i danas. Iz do sada rečenoga proizlazi da su u srednjem vijeku dobro posvjedočeni tekstovi samo na čakavskom narječju, dok se štokavski spomenici pojavljuju kasnije, isprva u znatno manjem broju od čakavskih.

Štoviše, oba su narječja u srednjem vijeku bila izrazito nejedinstvena, a za velike dijelove područja na kojima su se govorila nemamo dovoljno dokumentacije. Posljedica je toga stanja za povijesnu gramatiku hrvatskoga jezika prilično neugodna: za mnoge jezične promjene možemo sa sigurnošću utvrditi kada su se odvile samo u dijelu čakavskoga područja ili samo u dijelu štokavskoga područja, ali ne možemo pouzdano znati kada su se neke pojave proširile u onim

²³ Rijetki su stari štokavski tekstovi kao razmjerno kratka *Povelja Bana Kulina* (1189), v. Peco 1989a. O odnosu crkvenoslavenskoga i narodnog jezika v. npr. Hamm 1963., Damjanović 1984.

²⁴ V. Malić 1973, 1977.

²⁵ V. Malić 2002, 2004.

²⁶ Jezik je tih isprava opisan u Rešetar 1952.

dijelovima hrvatskoga govornog područja iz kojih nema dovoljno dokumenata (npr. srednjovjekovna Slavonija)²⁷.

U 16. st. s turskim osvajanjima dolazi do velikog pomicanja stanovništva prema zapadu, a time i do dramatičnih promjena na dijalekatskoj karti hrvatskih narječja.

Kajkavsko i čakavsko narječje sve više uzmiču pred štokavskim, a ti se socio-lingvistički procesi odražavaju i u pisanom jeziku.

Premda je sjajna tradicija čakavske književnosti, začeta u djelu Marka Marulića (1450-1524), nastavljena i u cijelom 16. st., premda je u osnovi na čakavskome sastavljen i prvi hrvatski rječnik Fausta Vrančića (1595), već početkom 17. st. Pažanin, čakavac Bartol Kašić (1575-1650) u prvoj gramatici hrvatskoga jezika (1604) opisuje štokavsko narječje (doduše uz znatne primjese čakavskoga)²⁸. Kašićev je neobjavljeni prijevod *Biblije* (1622) još više pod utjecajem štokavskoga.

Tijekom 16. i 17. st. politička i kulturna rascjepkanost hrvatskih zemalja doprinijela je razvitku narječno obojenih stilizacija pisanoga jezika.

Pojavljuju se prvi opsežniji tekstovi na kajkavskome²⁹ (djela A. Vramca i I. Pergošića iz druge polovice 16. st.), a potom i značajna leksikografska djela na tom narječju (osobito *Dikcionar* Jurja Habelića iz 1670. i *Gazophylacium* Ivana Belostenca, objavljen 1740., u kojem se pronalaze i mnogi štokavski elementi). U isto vrijeme, bogata književnost u Dubrovniku nastaje na štokavskom narječju (Gundulićeva djela u 17. st.), a štokavska je većinom i građa u rječniku A. Della Belle (1655-1737).

U većini hrvatskih zemalja već se u 18. st., osobito u djelima katoličkih prosvjetiteljskih pisaca kao što je Andrija Kačić Miošić (1704-1760), širi prilično standardiziran oblik štokavskoga.

Reformama koje su proveli Ilirci u prvoj polovici 19. st. štokavsko narječje i službeno postaje hrvatskim standardnim jezikom. Međutim, još je veći dio 19. st. obilježen nesigurnošću u odabiru precizne dijalekatske osnovice hrvatskoga standarda. Primjerice, pripadnici zadarske filološke škole ustrajali su još sredinom 19. st. na ikavskome štokavskom dijalektu.

Tek je u posljednjim desetljećima toga stoljeća standardni jezik definitivno i prilično strogo normiran na novoštokavskoj osnovi, osobito naporima hr-

²⁷ Također treba istaknuti da većina hrvatskih rukopisnih tekstova iz razdoblja prije Marulića još nije objavljena. Prilično iscrpan popis objavljenih izvora može se pronaći u Malić 2002a, 57-100.

²⁸ V. Gabrić Bagarić 1984.

²⁹ Za raniju povijest kajkavskoga narječja važni su podatci što ih pruža onomastika u latinskim tekstovima, ali i brojni kajkavizmi u nekim tekstovima s čakavskoga područja, npr. u *Vinodolskom zborniku* (početak 15. st.) i u *Petrisovu zborniku* (1468), v. Hercigonja 1973.

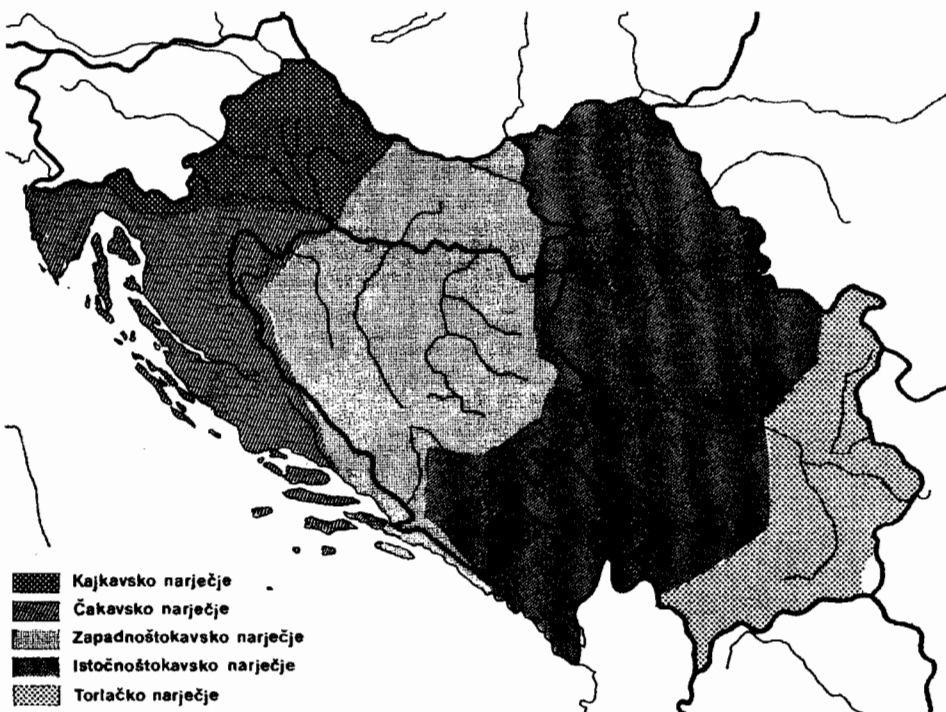
vatskih sljedbenika srpskog filologa Vuka Stefanovića Karadžića (1787-1864)³⁰ i uz znatnu podršku tadašnje mađaronske vlasti, kojoj je odgovaralo jezično zblizavanje Hrvata i Srba.

Iz toga razdoblja potječu dva normativna priručnika čiji je utjecaj na hrvatski standardni jezik i danas presudan: to je gramatika Tome Maretića (1899) i rječnik Ivana Broza i Frana Ivekovića (1901).

Iako se rječnik hrvatskoga standardnog jezika izmijenio tijekom proteklih stotinjak godina, osobito zbog velikog broja posuđenica iz suvremenih europskih jezika te zbog napuštanja mnoštva turcizama, glasovi i oblici opisani u kasnijim normativnim gramatikama (npr. u gramatici JAZU/HAZU osamdesetih i devedesetih godina 20. st.) u osnovi su isti kao u Maretićevoj gramatici.

To su glasovi i oblici čija je povijest predmetom ove gramatike.

KARTA HRVATSKIH DIJALEKATA PRIJE TURSKIH OSVAJANJA (Brozović 2006)

³⁰ O ulozi V. S. Karadžića i njegovih sljedbenika u promicanju novoštokavske osnovice suvremenoga standarda v. Brozović 1970: 85-118 i M. Ivić 2001.

NAJSTARIJI JEZIČNI TRAGOVI SLAVENA I PROBLEM SLAVENSKE PRADOMOVINE

§ 23 Kada se pomisli na to da slavenskim jezicima u suvremenoj Europi govori dvjestotinjak milijuna ljudi, zagonetnom ostaje činjenica da su povijesni počeci Slavena toliko nejasni i tajnoviti.

Slaveni su od najranijeg doba podijeljeni u velik broj plemena, a u povijesnom se obzoru sa sigurnošću pojavljuju tek u 6. st. Tijekom čitave grčke i rimske antike Slaveni se, kao narod, uopće ne pojavljuju u povijesnim izvorima.

§ 24 Lingvistička nam analiza pokazuje da se posljednji zajednički predak svih slavenskih jezika, koji nazivamo *praslavenskim*, govorio oko 600. godine. Govornici su toga jezika Praslaveni ili, ponešto nepreciznije, ali jednostavnije, Slaveni.

Međutim, praslavenski je morao imati čitav niz jezika predaka, od kojih je najstariji jezičnoj znanosti dohvatljiv jezik predak indoeuropski prajezik. Indoeuropski prajezik, koji se zasigurno nije govorio nakon 3. tisućljeća, nije posvjedočen i posve je sigurno da nikada neće biti, no postoji mogućnost da je neki drugi jezik predak praslavenskoga zabilježen, na ovaj ili onaj način, u povijesnim izvorima.

Svakim se jezikom, koji se prirodnim putem razvija, u svakom trenutku njegove povijesti služi neka društvena i komunikacijska zajednica, a govornike prajezikā iz kojih se razvio praslavenski, a koji nisu identični s ie. prajezikom, treba smatrati »Predslavenima« ili predcima Slavena.

Nažalost, povijesni nam i arheološki izvori ne pružaju gotovo nikakve spoznaje o predcima Slavena i njihovu jeziku.

U literaturi se često spominje teza³¹ da je prvi jezični trag o predcima Slavena zabilježen u Herodota, u dijelu njegove *Historije*, gdje se govori o Neurima (*Neuroi*), jednom divljem narodu koji je navodno živio sjeverno od Azovskoga Mora. Evo što Herodot kaže o Neurima:

»Dalje od Alizonaca žive Skiti orači koji žito ne siju za hranu nego za prodaju. A iznad njih stanuju Neuri, dok je sjeverno od Neura, koliko znam, nenastanjeno područje.«

Ibid., IV, 105-106:

³¹ Npr. Majer 1931: 21, Bernštejn 1966., Gołąb 1990. Trubačevljeva teza (Trubačev 1991: 43), da su Neuri bili Kelti, još je slabije utemeljena.

»Neuri imaju običaje poput Skita, a jedno pokoljenje prije nego što je Darije poveo svoju vojnu zadesilo ih je da su zbog zmija morali napustiti cijelo svoje područje. U zemlji se, naime, počelo pojavljivati mnoštvo zmija, a još ih je više k njima upalo iz sjevernih pustih krajeva, sve dok se nisu, tako proganjeni, naselili kod Budina napustivši vlastito tlo. Čini se da su ovi ljudi čarobnjaci. Skiti i Grci koji žive u Skitiji pričaju da se svake godine jedanput svaki Neur pretvara na nekoliko dana u vuka, a zatim se ponovo vraća u svoj predašnji lik. Oni koji to pričaju mene ne mogu u to uvjeriti, no oni to i dalje pričaju i zaklinju se u svoje priče. Androfazi imaju najsureviji način života...«

Posve je očigledno da su Neuri za Herodota potpuna nepoznanica³². Spominje ih usporedno s Androfazima, mitskim ljudožderima koji obitavaju negdje u nepreglednim stepama Euroazije.

Posve je metodološki neutemeljeno na temelju Herodotova svjedočanstva o Neurima zaključivati da je riječ o Slavenima ili čak o predcima Slavena³³.

§ 25 S obzirom na važnost koju Slaveni dobivaju od 6. st., kada se pod tim imenom pojavljuju na dunavskim granicama Bizanta, vrlo je neobično što oni uopće nisu bili poznati rimskim piscima, pa ni onim rijetkima koji su, poput Tacita, pokazivali interes za običaje barbarskih susjeda Rimskoga Carstva. Stoga ne iznenađuje što su mnogi lingvisti i filolozi pretke Slavena tražili u *Venetima*, narodu koji je prema antičkim autorima obitavao na sjeveru Poljske, oko ušća Visle (gr. *Ouenedikòn kólpos*, dosl. »Venetski zaljev«)³⁴. Tacit o Venetima govori u sljedećem odlomku:

Hic Suebiae finis. Peucinorum Venethorumque et Fennorum nationes Germanis an Sarmatis adscribam dubito. Quamquam Peucini, quos quidam Bastarnas vocant, sermone, cultu, sede ac domiciliis ut Germani agunt. Sordes omnium ac torpor; procerum conubiis mixtis nonnihil in Sarmatarum habitum foedantur. Venethi multum ex moribus traxerunt; nam quidquid inter Peucinos Fennosque silvarum ac montium erigitur atrociniis pererrant; hi tamen inter Germanos potius referuntur, quia et domos figunt et scuta gestant et peditum usu ac pernicitate gaudent: quae omnia diversa Sarmatis sunt in plaustro equoque viventibus.

»Ovdje je kraj Svebije. Da li da narode Peucinjana, Veneta i Fena pripišem Germanima ili Sarmatima, nisam siguran. Premda Peucinjani, koje neki zovu

³² U odlomku IV, 16 Herodot i sam priznaje da o predjelima oko Boristena (Dnjepra) nije čuo ni od koga tko je ondje osobno boravio: »Nitko točno ne zna što je iza ove zemlje jer nisam u stanju pronaći nikoga tko je bio ondje, da mi ispriča što je osobno vidio... Ali ja ću ipak po redu iznijeti sve ono što sam određenije doznao iz priča.«

³³ Opširnije o tome v. u Matasović 2005a, 214 i dalje.

³⁴ Tezu da su Veneti predci Slavena zastupali su npr. Niederle 1922: 38 i Golub 1992; Venete na Baltiku spominju još i Plinije (4, 97) u 1. st. p. Kr. i Ptolemej (3, 5, 7) u 2. st. p. Kr.

i Bastarnima, po govoru, nošnji, postojbini i prebivalištima žive kao Germani. U svih vlada prljavština i lijenost. Lica velikaša, zbog uzajamnih ženidaba, poprimila su nešto od ružnoće Sarmata. Veneti su mnogo toga preuzeli od njihovih običaja: što se god, naime, šuma ili planina izdiže između Peucinjana i Fena, tuda u razbojstvima krstare. Oni se ipak prije ubrajaju među Germane jer i kuće grade i štitove nose i raduju se iskustvu pješaćenja i trčanju, što je sve suprotno od Sarmata, koji žive na kolima i na konju.« (Tacit, *Germania* 46, 1, 2).

Iz citata je vidljivo da Tacit ne zna mnogo o Venetima³⁵. Čuo je za taj narod koji se od iranskih Sarmata razlikuje sjedilačkim načinom života, a po nekim obilježjima sliči Germanima.

Poput Herodotovih Neura, i Tacitu su Veneti narod s kraja svijeta, o kojima nema pouzdanih vijesti. Pa ipak, nije dvojbeno da se ime toga naroda u kasnijim izvorima povezivalo i sa slavenskim narodima. Njemački je stariji naziv za Slavene *Windisch*, što je izvodivo iz germanskoga poimeničenog pridjeva *winip-iska-, od imenice *winipa-; taj je pak oblik vjerojatno zabilježen u Tacitovu obliku *Venethi*, gdje *th* umjesto *t* treba pripisati djelovanju Grimmova zakona, odnosno germanskoga konsonantskog pomaka (v. § 70-71). Iz germanskoga je etnonim dospio i u finski, gdje je *Venäjä* < *Venädä ime za Rusiju³⁶. Oni koji žele vjerovati da je pradomovina Slavena u Poljskoj (a među njima većinu čine poljski učenjaci), rado stoga upravo u Venetima prepoznaju pretke Slavena.

Međutim, etnonim *Veneti* vrlo je proširen u Europi³⁷ pa i u onim njezinim dijelovima u kojima sigurno nikada nije bilo Slavena i njihovih predaka; Veneti po kojima je ime dobila današnja Venecija živjeli su u sjeveroistočnoj Italiji prije rimskih osvajanja; njihov je jezik dovoljno dobro poznat i posve je sigurno da nema nikakve veze sa slavenskim; to je indoeuropski jezik koji pokazuje osobite veze s italjskim i germanskim jezicima.

U antičkoj Galiji, u blizini današnjega Vannesa, živjelo je jedno keltsko pleme koje se nazivalo *Veneti*, a u području Makedonije Herodot je zabilježio i jedno ilirsko pleme imenom *Enetoi*, što se pravilno izvodi iz starijega *Wenetoi³⁸. Radi se dakle o etnonimu koji je lako prelazio s jedne etničke skupine na drugu i izuzetno je proširen u vremenu i prostoru pa je zbog toga i vrlo neinformativan; ako ima smisla etimologizirati etnonime, čini se vjerojatnim da svi oblici toga imena dolaze od pralika *wenHeto, pridjeva izvedena iz korijena

³⁵ Za filološki komentar v. Much 1937: 414 i dalje.

³⁶ Postoje i druge etimologije toga etnonima, no ova je najprihvaćenija.

³⁷ V. Witczak 1986-1987.

³⁸ Za druge potvrde istoga etnonima v. Gofąb 1992: 269.

*wenH- »voljeti, biti blizak«³⁹ (usp. stir. *fine* < *wen(H)yeh₂ »obitelj«). Iz onoga što o Venetima kaže Tacit ne možemo zaključiti gotovo ništa, osim da se vjerojatno radi o nekom negermanskome narodu ili skupini plemena. Imaju li Tacitovi Veneti ikakve veze sa Slavenima jednako je nepoznato kao i to⁴⁰, radi li se o ostatku istih Veneta koji su se u pretpovijesno doba nastanili na obalama Jadrana. U svakom slučaju, Germani su vrlo lako mogli prenijeti ime nekoga predslavenskoga naroda na Slavene, kad su jednom s njima stupili u dodir.

§ 26 U latinskim se izvorima slavensko ime po prvi put pojavljuje kod Jordana, romaniziranog gotskoga pisca koji djeluje u 6. st. Taj autor *Povijesti Gota* prikupio je za svoje djelo mnoge danas izgubljene pisane izvore, ali i usmene predaje svojega naroda. On naziva Slavene Venetima i Antima, ističući da se radi o brojnom narodu koji živi na golemom području na istočnoj obali Visle:

Ab ortu Vistulae fluminis per immensa spatia Venetharum natio populosa con-sedit quorum nomina licet nunc per varias familias et loca mutantur, principaliter tamen Sclaveni et Antes nominantur (Jordan, *De orig. actibusque Getarum*, 34-35).

»Od izvora rijeke Visle po golemim prostranstvima obitava mnogobrojan narod Veneta. Njihova se imena možda razlikuju na raznim mjestima i u raznim obiteljima, no u prvom se redu nazivaju Slavenima i Antima.«

Jordan Slavene spominje i u odlomku gdje govori o Ermanarikovim vojnim pohodima koncem 4. st. (*op. cit.* 23):

Post Herulorum cede item Hermanaricus in Venethos arma commovit, qui quamvis armis despecti sed numerositate pollentes primum resistere conabantur... Nam hi... ab una stirpe exorti, tria nunc nomina ediderunt, id est: Venethi Antes Sclaveni; qui... tunc omnes Ermanarici imperiis servierunt.

»Nakon poraza Herulaca Ermanarik je okrenuo oružje prema Venetima. Oni su, iako slabiji oružjem, bili vrlo mnogobrojni te su se isprva pokušavali oduprijeti... Naime oni... potekli od jednoga roda, sada imaju tri imena: Veneti, Anti i Slaveni; oni... su tada svi služili Ermanarikovoj vlasti.«

Oblik slavenskoga imena *Sclaveni* vjerojatno točno odražava praslavenski oblik *Slawēnaj; u to doba prasl. *a* još nije bilo prešlo u *o*, dugo *ē* je očuvano, a suglasnička skupina *sl-* koje nema u latinskom zamjenjuje se sa *scl-*.

³⁹ Prema LIV, 622 od toga korijena valja razlikovati *wen- »prevladati« (skr. konj. *vanate*) koji također dolazi u obzir za etimologiju etnonima *Veneti*. Laringal se u korijenu *wenH- rekonstruirao samo na osnovi vedskoga prezenta *vāichati* »žudi, želi«.

⁴⁰ Skeptičan je prema »venetskoj teoriji« o podrijetlu Slavena i Schenker 1995: 4; on ističe da su antički Veneti narod koji je bez sumnje barem dijelom živio na obalama Baltika, a da su Slaveni, u najranijim razdobljima svoje poznate povijesti, narod bez pomorske terminologije.

Drugi pak etnonim, *Anti* (*Antes*) zacijelo se isprva odnosio na istočni dio Slavena⁴¹ ili na etnički miješano stanovništvo u kojem su se slavenski elementi pretapali s iranskima. Samo ime *Antes* vjerojatno je iransko – izvodivo je iz prairanskoga **anta-* »rub, granica, kraj«, osetski *äit'iyä* »posljednji, straga«. Ono se spominje i u bizantskim izvorima (u obliku *Antai*), no nakon 7. st. zagonetno nestaje bez traga. Najvjerojatnije se radi o imenu kojim su iranska plemena Sarmata i Alana u ukrajinskim stepama nazivala istočne skupine Slavena s kojima su dolazila u dodir.

§ 27 U isto vrijeme kada i Jordan, prve vijesti o Slavenima donose i bizantski izvori, u prvom redu Prokopije (usp. *Historia arcana* 18, *De bello Gothico* 3, 14). I on za Slaveni ima dva imena, *Sklabēnoi* i *Antai*, no ističe da su im isti jezik, običaji i vjera. Slaveni su već 548. prodrli do Drača na jadranskoj obali. Nešto poslije, Slavenima su se u pohodima pridružili i Avari, nomadski narod iz stepa, vjerojatno turkijskog podrijetla.

Čini se da su se nomadsko-stočarski Avari nametnuli sjedilačkim Slavenima kao neka vrsta vojne aristokracije koja je organizirala i usmjeravala njihovu teritorijalnu i etničku ekspanziju. Bizantski izvori iz kasnoga 6. st., npr. *Mauricijev strategikon* (II 2-4), razlikuju Avare od Slavena ponajviše načinom života i društvenom organizacijom⁴².

Dok se Avari prikazuju kao tipični stepski konjanici, Slaveni su poljoprivrednici i u vojnim pohodima većinom nastupaju kao avarsko pješništvo. U kasnijih se bizantskih pisaca razlika među njima sve više pomućuje, zacijelo uslijed etničke asimilacije avarske aristokracije koja je rano primila praslavenski jezik, a poslije i običaje.

§ 28 Najstarija sačuvana slavenska predaja o vlastitom podrijetlu vezuje Slavene s Podunavljem; ta je predaja odražena u *Kijevskome ljetopisu* iz 11. st.⁴³:

Vo mnozēx že vremenēx sēli sut' Slovēni po Dunajevi gđe jest' nyne Ugor'ska zeml' i Bolgar'ska. [i] ot tēx Slovēn' razidošas' po zeml' i prozvašas' imeny svoimi gđe sēdše na kotorom' městē jako prišedše sēdoša na rēc' imenem' Marava i prozvašas' Morava, a družii Česi narekošas, a se ti že Slovēni Xrovate Bēlii...

⁴¹ To nipošto ne znači »istočne Slavene« u lingvističkom smislu; u Jordanovo doba dijalekatske osobine istočnoslavenskoga gotovo sigurno još nisu bile oblikovane.

⁴² »U ranom se srednjem vijeku u jugoistočnoj Europi, dakle, mogu razlikovati dva barbarska životna oblika: s jedne strane konjanici, koji se djelomično bave više ili manje nomadskim stočarstvom i često okupljaju u visokoorganizirane velike saveze; a s druge strane seljaci koji uglavnom žive u lokalnim seoskim savezima, ali radi ratovanja i pljačke katkada stvaraju kratkotrajne veće zajednice. Sredinom 6. stoljeća se oba životna modela više gotovo i ne mogu etnički razlikovati« (Pohl 1995: 88).

⁴³ Cit. prema Niederle 1922: 27.

»Prije mnogo vremena Slaveni su zaposjeli obale Dunava gdje je danas Ugarska zemlja i Bugarska. I dijelovi tih Slavena razidoše se po zemlji i nazvaše se svojim imenima, prema mjestu gdje su se naselili; tako se oni koji su se naselili na rijeci Moravi prozvaše »Morava«, drugi se nazvaše Česima, a ti isti Slaveni Bijelim Hrvatima...«

§ 29 Iako o podrijetlu Slavena postoje mnoge još uvijek aktualne teorije⁴⁴, kritički pristup tomu problemu vodi nas do sljedeće teze:

Slaveni su kao etnička zajednica sa sviješću o vlastitom identitetu nastali u 6. st., za vrijeme seobe naroda, u neprekidnim ratovima s Bizantom i Avarima⁴⁵. Slavensko se zajedništvo oblikovalo na dunavskom *limesu* Bizanta, gdje se u svrhu lakše komunikacije (i koordinacije rata i trgovine) među govornicima različitih, ali bliskih dijalekata i usko srodnih jezika proširila neka vrst *koiné*, zajedničkoga naddijalektalnog idioma koji nazivamo praslavenskim. Taj je jezik bio prilično jedinstven: u 6. i 7. st. nema nikakvih svjedočanstava o njegovoj dijalekatskoj raščlanjenosti⁴⁶.

Govornici toga jezika potekli su (u etničkom smislu) iz različitih dijelova Istočne Europe sjeverno od Karpata i Dunava i zapadno od Visle, a među njima je zasigurno bilo i mnogo onih koji su sačuvali predaju o svojem iranskom, skitskom ili sarmatskom podrijetlu. To je dalo povoda kasnijoj sarmatskoj teoriji o podrijetlu Slavena, čije odraze pronalazimo kod Ravenskoga Kozmografa u 11-12. st. (I, 12): (*ibi*)... *Scytharum est patria unde Sclavinorum exorta est prosapia* »(ondje) je domovina Skita odakle je poteklo pleme Slavena«.

Jedno je od iranskih plemena izvorno moglo nositi i ime, koje je na praslavenske moralo glasiti *Xruwāte, iz kojega potječe suvremeni etnonim *Hrvati*. Iako je to ime zacijelo iranskoga podrijetla⁴⁷, drugih je lingvističkih svjedočanstava o tzv. »iranske podrijetlu Hrvata« izrazito malo.

Koliko su se dugo među Slavenima očuvali jezici stepskih naroda – iranski, protobugarski, avarski itd. – nije moguće utvrditi: sve je te jezike prekrilo većinski praslavenski jezik.

⁴⁴ V. opsežan pregled ovoga problema u Sedov 1979., s nekim dosta spekulativnim zaključcima.

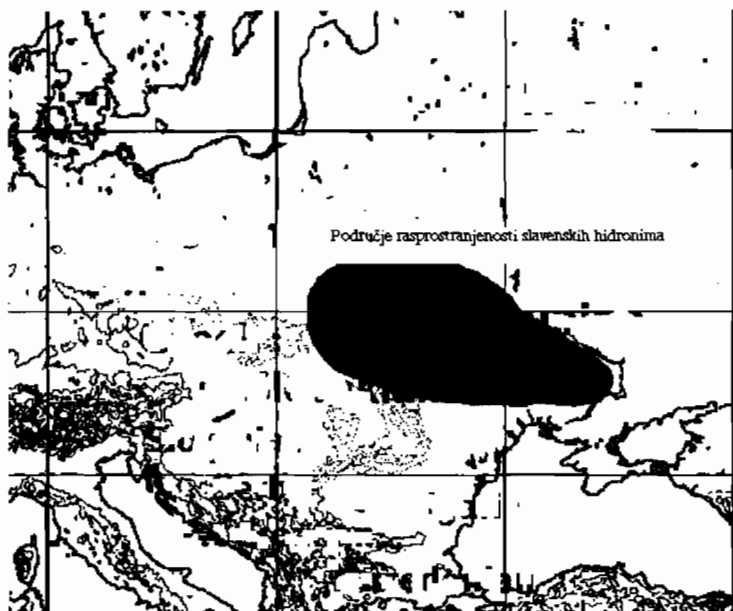
⁴⁵ Usp. i Katičić 1998: 131-132: »– valja jasno uočiti da, kako su se među zapadnim Germanima Franci pojavili tek kasno, u 3. stoljeću poslije Krista, kao narod na donjoj Rajni, također na pograničnoj rijeci Rimskog Carstva, kojega im je pljačka bila glavnim zanimanjem – isto su se tako, samo još mnogo kasnije, pod kraj 5. stoljeća, na donjem Dunavu pojavili Slaveni i s te su granice u brojnim pljačkaškim pohodima prodirali na područje carstva. Oboji su narodi bez povijesti. Prije toga se ne nailazi na Franke u Germaniji istočno od Rajne niti na Slavene među istočnoeuropskim narodima sjeverno od Dunava, bar ne pod tim imenom i u vojničkoj organizaciji koja je povezana s njime. Gotovo da se čini kako je slabost carstva proizvela te nove narode, potaknula njihovo stvaranje.«

⁴⁶ V. o tome radove G. Holzera, osobito Holzer 1995a.

⁴⁷ V. Gluhak 1990.

§ 30 Područje u kojem se govorio jezik iz kojega se razvio praslavenski prije ekspanzije prema dunavskom limesu Carstva najvjerojatnije se nalazilo sjeveroistočno od Karpata; ondje je teritorij s najvećom koncentracijom hidronima (imena rijeka) koje se mogu pripisati praslavenskomu⁴⁸, a upravo s polazištem u tom području najlakše je moguće objasniti sve kasnije slavenske migracije.

To se područje, između Dnjestra na jugu, zapadnoga Buga na zapadu i pripjatskih močvara na sjeveru, dosta dobro podudara s rasprostriranjem arheološke kulture Korčak, zabilježene od 5. do 7. st. Ta se kultura poslije (u 7. st.) pretapa u tzv. »Prašku (ili Praško-Peňkovsku) kulturu«, koja je nesumnjivo slavenska, a posvjedočena je na području širenja Slavena prema zapadu (Češka i Moravska)⁴⁹.

SLAVENSKA PRADOMOVINA

⁴⁸ V. Udolph 1979, Birnbaum 1973, 1988. O. N. Trubačev (1982., 1985) smatra da se slavenska hidronimija i općenito toponimija prostiru sve od toka donje Visle na sjeverozapadu do Dnjepra na Istoku. Bilo je pokušaja da se Slaveni zbog toga povežu s nosiocima arheološke kulture Černjahov, koja se približno u tom području (sve do Crnoga Mora na jugu) prostirala od 2. do 5. st. p. Kr. Međutim, mnogi arheolozi pripisuju kulturu Černjahov Gotima ili etnički raznorodnim germanskim, iranskim i predslavenskim plemenima (v. diskusiju u Mallory 2006: 100 i dalje). Monografija O. Trubačeva o etnogenezi Slavena (1991) puna je spekulacija i površnih etimologija koje ništa ne dokazuju, a najmanje da su, kao što misli autor, Slaveni u pretpovijesti bili u neposrednom dodiru s »Ilirima« na Dunavu.

⁴⁹ V. Holzer 2006., Barford 2001., Curta 2001.

§ 31 Širenje Slavena prema zapadu i jugu ostavilo je neka svjedočanstva i u populacijskoj genetici. Neki su geni, osobito na y-kromosomima (koji se prenose muškom linijom od oca na sina)⁵⁰ vrlo učestali u slavenskim zemljama, a najveća im je učestalost u Poljskoj, Slovačkoj i Češkoj te u dijelovima kontinentalne Hrvatske i sjeverozapadnog Balkana.

Južnije, sjevernije i istočnije od tih područja, njihova učestalost opada. Postotak je takvih gena osobito malen u nekim dijelovima Hrvatske, npr. na jadranskim otocima, što svjedoči o tome da je broj slavenskih došljaka ondje bio razmjerno malen. To potvrđuju i genetička istraživanja mitohondrijske DNK, genetičkog materijala koji se prenosi samo majčinom linijom.

Jedan je genetički tip (tzv. haplotip »Eu7«) osobito čest u hrvatskoj populaciji, a smatra se da je isprva pripadao autohtonom stanovništvu koje je u jadranskom priobalju preživjelo posljednje ledeno doba i odatle se postupno širilo prema sjeveru. Učestalost toga haplotipa u Hrvatskoj objašnjava se pretpostavkom da većinu suvremenog stanovništva Hrvatske sačinjavaju potomci prvobitnog paleolitskog stanovništva, a ne došljaci iz doba »neolitske revolucije« ili još znatno kasnije rimske i slavenske kolonizacije⁵¹.

Ne možemo sa sigurnošću rekonstruirati sociolingvističke procese koji su doveli do toga da predslavensko stanovništvo, koje je u velikim dijelovima rimskoga Ilirika bilo u većini, prihvati novi jezik slavenskih došljaka, no možemo zamisliti plauzibilan scenarij o tome:

u doba potpunog kolapsa rimskoga pravnog, političkog i ekonomskog sustava u Iliriku 7. st., domaće romansko stanovništvo moralo je biti posve dezorijentirano u pogledu vlastitoga kulturnoga i etničkog identiteta, osobito izvan gradova koji su ostali pod bizantskom vlašću. Ako se više nije moglo živjeti na tradicionalni, rimski način, dobro organizirani Slaveni i slavizirani Avari pružali su model koji se mogao oponašati; oni sa sobom nisu donijeli samo svoj jezik, već i kulturne i pravne institucije, vojnu organizaciju i religiju⁵². U takvoj situaciji ne bi bilo neobično ako je praslavenski jezik došljaka postao prestižnim idiomom, koji starosjedioci nisu nužno morali, već su ga i željeli naučiti i prenijeti svojim potomcima⁵³.

⁵⁰ V. npr. *Rootsi et alii* 2004.

⁵¹ V. Jurić 2005.

⁵² Mislim na slavensko poganstvo, koje je ostavilo mnogo tragova u folkloru južnoslavenskih naroda (o tome v. osobito u radovima R. Katičića, npr. Katičić 1998).

⁵³ Na slavenskom sjeveru, osobito u prostranstvima Rusije između Kijeva i Novgoroda, praslavenski se također proširio bez velikih migracija stanovništva. U tom procesu, koji se odvijao u 6., 7. i 8. st., ključnu je ulogu zacijelo odigrala činjenica da su slavenska plemena, poput Kriviča u sjevernoj Rusiji, kontrolirala riječnu trgovinu prestižnim uvozom iz područja južne i jugoistočne Europe. To je njihovu idiomu moglo pribaviti prestiž potreban da bi ga prihvatili baltijski i ugrofinski prastanovnici sjeverne Rusije.

SLAVENSKI I IRANSKI

§ 32 Bez obzira na rješenje problema pradomovine Slavena, nema nikakve dvojbe da su predci Slavena dolazili u česte dodire s iranskim nomadima, prije svega sa Skitima, Sarmatima i Alanima, koji su u posljednjim stoljećima prije Krista i u prvim stoljećima poslije Krista bili prisutni u širokom području istočne i jugoistočne Europe. Imena dviju velikih rijeka, Dnjepra i Dnjestra, s kojima su se Slaveni zacijelo rano upoznali, iranska su, a iranskih toponima ima i u današnjoj Rumunjskoj⁵⁴.

Osobito se u starijim lingvističkim priručnicima često ističe da je praslavenski pretrpio velik jezični utjecaj iranskoga. Takvo mišljenje zastupa npr. Zbigniew Gołąb (1990), koji misli da su sve slavenske riječi s neobjašnjenim početnim *x- iranizmi. Bernštejn (1966) također navodi velik broj riječi koje smatra iranizmima u slavenskome, a čitavom problemu posvećena je i opsežna studija O. N. Trubačeva (1965).

S druge strane, neki su autori isticali da sigurnih iranizama u slavenskome ima vrlo malo: Vaillant i Meillet (1934: 508) iranskom posuđenicom u praslavenskome smatraju samo riječ *taparu (rus. *topór* »sjekira«, polj. *topór*, čak. *toporišće* »držalo sjekire ili motike«) koju izvode iz iranskoga *tapara⁵⁵ (perz. *teber*, baludžski *tapar*). Pa ipak, ni oni ne poriču da postoje neki tragovi utjecaja iranskoga na slavenski, npr. u semantičkoj evoluciji riječi »bog« (stperz. *baga-*, av. *bagə*, sogdijski *bag-*), koja i u slavenskom i u indoiranskome osim božanstva označuje i »bogatstvo, udio«; usp. stsl. *bogatъ* spram *u-bogъ* »siromašan«.

Ekskluzivna je izoglosa također i adpozicija (prijedlog i poslijelog) stperz. *rādiy* – stsl. *radi*.

S metodološkog stanovišta nedopustivo je sve slavenske riječi s neobjašnjenim početnim *x- smatrati iranizmima, kao što to čini Gołąb.

Slavensko početno *x- ima različite izvore, od kojih su neki utvrđeni (ie. *ks-, početno *s- iza *r, *u, *k, *i itd.), a neki zacijelo još nisu do kraja razjašnjeni, no nedvojbeno je da sve slučajeve početnoga *x- u slavenskom prvo treba pokušati protumačiti slavenskim glasovnim zakonima, a tek onda pomišljati na posuđenice, pri čemu valja pretpostavljati da je iranski jezik-davatelj samo ako

⁵⁴ Usp. npr. Popović 1960: 89; ime rijeke *Pru* u Rumunjskoj moglo bi biti od iranskoga *pr̥a- «gaz».

⁵⁵ Gołąb (1990) pak upravo tu riječ smatra posuđenicom iz slavenskoga u iranski, zbog etimološke veze sa slavenskim *tepa »udarati«. Meillet i Vaillant ovako objašnjavaju malobrojnost iranizama u slavenskome: *Le fait ne doit pas surprendre: une civilisation de tribus guerrières et en partie nomades comme celles des Scythes et des Sarmates n'a pu exercer qu'une influence superficielle sur la civilisation patriarcale des Slaves.* « Ta činjenica ne treba iznenaditi: civilizacija ratničkih i djelomično nomadskih plemena, poput skitske i sarmatske, mogla je izvršiti samo površan utjecaj na patrijarhalnu civilizaciju Slavena. » (Meillet & Vaillant 1934: 508).

je etimon posvjedočen u iranskome i ako ima dodatnih glasovnih razloga da se riječ smatra iranskom.

U građi koju je prikupio Golāb (*op. cit.*) valjalo bi razdvojiti one riječi koje su vjerojatno posuđenice iz iranskoga od onih koje su mogući iranizmi, ali za koje su vjerojatnija druga tumačenja. Primjerice, riječ *xurtu »hrt« (rus. *xort*, polj. *chart*) izvodi se iz iranskoga samo na osnovi dvojbene korijenske etimologije: ie. *ser- »teći, žuriti se« (skr. *sarati* »teče«), *srto- > iran. *hrta-, pri čemu se ne uzima u obzir niti činjenica da je iransko *hrta- (navodni izvor slavenske riječi) neposvjedočeno, kao ni to, da je pridjev izveden trpnim sufiksom *-to- a priori neočekivan kod prijelazne glagolske osnove *ser-. S druge strane, etimološka veza sa slavenskim *skaru »brz« (rus. *skóryj*, polj. *skory*) izgleda daleko izglednijom, uz pretpostavku inače vrlo česte metateze *ks- > slav. *sk-.

Valja istaknuti da su među vjerojatnim posuđenicama iz iranskoga neke općeslavenske, npr. *gōnjā »ogrtač« (rus. *gūnja*, polj. *gunja* »dlakava tkanina« < iran. *gaunyhā-; usp. av. *gaona-* »kosa, dlaka«, osetski *γun* »vuna«), a neke su ograničene samo na dio slavenskoga područja, npr. *gupānu »gospodar« (stčes. *hpán*, polj. *pan*) < iranski *gu-pāna- »nadglednik stoke«, *pātritej »promatratik« (polj. *patrzyć*) < iran. *pātray- (av. *pāθrāy* »štiniti«).

Rješenje problema iranskih posuđenica u slavenskome, njihove rasprostranjenosti i relativne kronologije, jedan je od najvažnijih zadataka suvremene slavistike⁵⁶.

U strukturalnom pogledu, zanimljivo je da postoje iznenađujuće podudarnosti između slavenskih jezika i osetskoga, iranskog jezika koji je postao od alanskoga, a danas se govori na Kavkazu.

Osetski poput slavenskoga dijeli glagole na svršene i nesvršene, pri čemu se glagoli svršenoga vida izvode iz nesvršenih prefiksacijom. Također, zamjeničke se klitike u osetskome sintaktički ponašaju slično kao u slavenskome, a slična je i upotreba genitiva za izražavanje izravnoga objekta u nekim konstrukcijama.

Ostaje spornim jesu li te podudarnosti rezultat drevnih dodira između Slavena i Alana ili slučajnog tipološkog paralelizma u razvoju.

⁵⁶ Za opći pregled problema v. Reczek 1991.; broj navodnih iranizama kod toga autora je prevelik, kao i kod Z. Golāba (1990). S iranističke točke gledišta napisana je vrlo vrijedna monografija o odnosu iranskih i slavenskih jezika Džoj J. Edel'man 2002.

SLAVENSKI I GERMANSKI

§ 33 Nije poznato kada su govornici predslavenskoga po prvi put došli u dodir s Germanima; među općebaltoslavenskim riječima koje imaju kentumske odraze nema niti jedne riječi koja bi odavala specifično germanska glasovna obilježja⁵⁷; u doba baltoslavenskoga zajedništva Germani su zacijelo još živjeli daleko od područja kasnije rasprostranjenosti Balta i Slavena.

Međutim, od prvih spomena u djelima klasičnih autora, germanska plemena pojavljuju se u području jugoistočne Europe, gdje su mogla doći u dodir s precima Slavena. Prvi među njima, Bastarni⁵⁸ i Sciri, spominju se u 3. st. pr. Kr. kao barbarska prijetnja grčkoj koloniji Olbiji na Crnome moru (npr. na natpisu *Corpus Inscriptionum Graecarum* II 2058). U kasnijih se autora Sciri spominju u širokom području od Visle do Karpata (Plinije, *Naturalis historia* 4. 97), dok su drugi germanski narodi, poput Vandala i Silinga (koji su dali ime današnjoj Šleskoj), također boravili u područjima u kojima su mogli doći u dodir s »Predslavenima« u posljednjim stoljećima prije Krista i prvim stoljećima poslije Krista.

Goti su prvi germanski narod za koji se može dokazati da je imao intenzivne dodire s precima Slavena. O ratovima Slavena i Gota još u 4. st. govori i Jordan (*caput* 23, v. § 26). Goti su se, prema vlastitoj predaji (Jordan) oko prijelaza iz stare u novu eru doselili iz Skandinavije na područje oko ušća Visle⁵⁹. Oko sto i pedeset godina poslije započeli su svoju seobu, koja ih je sredinom 3. st. dovela u sukob s Rimljanima u Daciji. Vjeruje se da su oko 230. dosegli obale Crnoga mora između Dnjestra i Dunava⁶⁰. U drugom i trećem st. p. Kr. mogli su, dakle, započeti kontakti Gota i »Predslavena«, koji su potrajali sve do ranoga povijesnog razdoblja.

Vjeruje se da su mnogi termini rimsko-grčke civilizacije u predslavenski dospjeli kroz gotsko posredovanje, npr. riječi za »vino« (got. *wein*, prasl. *wīna, stsl. *vinu*), »ocat« (got. *akit, prasl. *akitu, stsl. *ocetъ*), titula rimskoga cara (got. *kaisareis, prasl. *kajsārju, stsl. *česarъ*) itd.

⁵⁷ Germanske posuđenice u baltijskome su ili posredovane slavenskim (npr. lit. *muītas* «mito»), ili posuđene iz staronordijskoga (ili pranordijskoga) u razdoblju nakon 600. godine (moguća iznimka je lit. *garvė* «ulica» < got. *garwo*). Po svemu sudeći nema općebaltoslavenskih posuđenica iz germanskoga.

⁵⁸ Pripadnost Bastarna Germanima nije posve sigurna (Todd 1995); neki ih smatraju miješanim germanско-keltskim narodom.

⁵⁹ Neki autori, npr. Stender-Petersen (1926: 150 i dalje) smatraju da je ishodište Gota bilo znatno istočnije područje (istočna Pruska).

⁶⁰ Todd 1995: 151.

§ 34 Slijedi popis riječi koje se najčešće smatraju germanskim posuđenicama u praslavenskome⁶¹:

Prasl. *asilu »magarac« (stsl. *osibъ*) < got. *asil-* (< lat. *asellus*).

Prasl. *bergu »brijeg« (stsl. *bręgъ*) < germ. *bergaz (njem. *Berg*).

Prasl. *bjōda »zdjela« (stsl. *bljudo*) < got. *biuda*.

Prasl. *bōkū »slovo« (stsl. *buky*) < got. *bōkō*.

Prasl. *činda »dijete, čedo« (stsl. *čędo*) < germ. *kinda (njem. *Kind*).

Prasl. *gardu »ograđeni prostor« (stsl. *gradъ*) < got. *gards* »dvor« (stisl. *gardr*).

Prasl. *gansi »guska« (stsl. *gąsb*) < germ. *gansi (njem. *Gans*).

Prasl. *ganeznantej »ozdraviti« (stsl. *goneznąti*, rus. *gonéznut'*) < got. *ganisan* »ozdraviti«.

Prasl. *kōpītej »kupiti« (stsl. *kupiti*) < got. *kaupjan*.

Prasl. *kōsītej »kositi« (stsl. *kusiti*) < got. *kausjan*.

Prasl. *kuningu »knez« (stsl. *kъnędzъ*) < pragerm. *kuningaz (steng. *cyning*, stvnj. *chuning*).

Prasl. *lēku »lijek« (stsl. *lękъ*) < germ. *lęka (got. *lękareis* »liječnik«).

Prasl. *lōku »luk« (stsl. *lukъ*) < pragerm. *lauka- (stvnj. *lauh*, stisl. *laukr*).

Prasl. *mastu »most« (stsl. *mostъ*) < germ. *masta- (stvnj. *mast* »jarbok«, steng. *maest*).

Prasl. *nōtā »stoka« (stsl. *nuta*) < germ. *nautan

Prasl. *ōsiringu »naušnica« (strus. *useręzъ*) < got. *ausihriggs*.

Prasl. *plākātej »plakati« (stsl. *plakati*) < got. *flōkan* »oplakivati«.

Prasl. *skilingu »sitanovac« (stsl. *skęlędzъ*, strus. *stęljazъ*, *šębljagъ*) < got. *skilling* »novčić« (stvnj. *skilling*).

Prasl. *skatu »stoka« (stsl. *skotъ*) < germ. *skatta (njem. *Schatz* »blago«).

Prasl. *skōtu »skut« (stsl. *skutъ*) < got. *skaut(s)* »rub odjeće« (usp. njem. *Schoss*).

Prasl. *smakū »smokva« (stsl. *smoky*) < got. *smakka*.

Prasl. *strēlā »strijela« (stsl. *stręla*) < zap. germ. *strēlā (stvnj. *strāla*, steng. *straél*).

Prasl. *šelmu »kaciga« (stsl. *šlęmъ*) < germ. *helma- (stvnj. *helm*).

Prasl. *tūnu »ograda« (stsl. *tynъ*) < germ. *tūnaz < kelt. *dūno- »tvrdava« (stir. *dún*).

Prasl. *xulmu »hum, brežuljak« (stsl. *xęlmъ*, rus. *xolm*) < germ. *hulma-

⁶¹ Od bogate literature o germanskim posuđenicama u praslavenskom v. npr. Stender-Petersen 1926., Kiparsky 1934., Birnbaum 1984., Holzer 1990., Matasović 2000.

Prasl. *xūzu »kuća« (stsl. *xyzъ*) < germ. *hūzan.

Prasl. *želdān »nadoknađivati štetu« (stsl. *žlědq, žlěsti*) < germ. *geldan »otkupiti«.

Kao što se vidi iz prikupljene građe, germanske posuđenice u praslavenskom pokrивaju mnoga semantička polja, no uglavnom ona koja sadrže riječi koje se često posuđuju: graditeljstvo (*xūzu, *mastu, *tūnu), konfiguraciju zemljišta (*xulmu, *bergu), termine iz socijalne sfere (*p

u
lku, *želdān, *kōpītej, *činda), nazive za životinje i stoku (*asilu, *gansi, *skatu).

§ 35 Stender-Petersen (1926) pretpostavlja dva sloja posuđenica iz germanskoga u slavenskome – one koje su ušle u praslavenski iz pragermanskoga i one koje su posuđene iz gotškoga.

Goląb (1990) predlaže još razrađeniju kronološku podjelu građe, smatrajući da valja razlikovati: 1) posuđenice iz pragermanskoga ili praistočnogermanskoga, 2) posuđenice iz gotškoga, koje su se proširile u svim slavenskim jezicima, 3) posuđenice iz balkanskogotskoga, koje su ostale ograničene na slavenski jug i 4) posuđenice iz starovisokonjemačkoga.

Svi se autori slažu da su germanizmi ulazili u praslavenski i općeslavenski tijekom vrlo dugoga vremena te da se na germanskim riječima mogu promatrati brojne slavenske glasovne promjene. Primjerice, ima germanizama koji su u pred-praslavenski ušli prije praslavenske (prve) palatalizacije (npr. *želdān, *činda, *xelmu) ili prije prijelaza *aw > prasl. *ō (npr. *lōku, *kōsītej, *kōpītej).

Posebno su zanimljive neke praslavenske akcenatske promjene koje se očituju na germanskim posuđenicama:

1. Mnogi su germanizmi u praslavenski ušli prije djelovanja Illič-Svityčeva pravila, prema kojemu tematske imenice srednjega roda s naglaskom na prvom slogu u praslavenskome postaju *masculina* (poput ie. *d^hwōrom sr. > stsl. *dvōrъ*, v. § 258, 2). To se vidi po tome što i germanske tematske imenice srednjega roda u slavenskom postaju muškoga⁶²: prasl. *xlaiwu »svinjac« (stsl. *xlěvъ*) je u pragermanskome neutrum *hlaiwan, slično *xūsu, *xūzu »kuća« iz pragerm. *hūsan (njem. *das Haus*), *pulku »puk« < germ. *fulkan (njem. *das Volk*). U pragermanskome je, kao i u većini starijih germanskih jezika, naglasak bio fiksiran na prvom slogu riječi.
2. Čini se da su mnogi germanizmi u praslavenski ušli prije pomicanja naglaska s neakutiranoga sloga na sljedeći slog u riječi (Dybov zakon, v. § 214, 1)⁶³. Naime, kao što je uočio Kuryłowicz (1958: 234-235) sve germanske

⁶² V. Schenker 1993.

⁶³ V. Matasović 2000 (2002).

posuđenice s kratkim početnim slogom postaju u praslavenskom i općeslavenskom oksitone; usp. rus. *kotěl, kotlá* < got. *katil-*, rus. *skot, skotá* »stoka« < *skatta-. U svjetlu poznate činjenice da je naglasak u germanskome uvijek na prvom slogu, to je moguće objasniti samo pretpostavkom da je u praslavenskom ili općeslavenskome došlo do pomicanja naglasaka za jedan slog prema naprijed nakon posuđivanja. To ujedno znači da se taj pomak naglasaka dogodio razmjerno kasno jer je zahvatio gotovo sve germanizme osim onih najkasnijih, koji su u općeslavenski ušli iz starovisokonjemačkoga i balkanskogotskoga, npr. rus. *smókva* < got. *smakka*.

Germanse su riječi u slavenske jezike ulazile i nakon praslavenskoga, u općeslavenskom razdoblju. Nakon 600. godine većina je takvih riječi posuđena iz starovisokonjemačkoga, a za neke se od njih može i na osnovi lingvističkih argumenata pokazati njihovo starovisokonjemačko podrijetlo; npr. staroslavenska i općeslavenska riječ *myto* nije od got. *mūta*, već od stvnj. *mūta* »carina«, općeslavenski *popъ* dolazi od stvnj. *phaffo*, a ne neposredno od gr. *papās* (inače bismo očekivali prasl. *papā, stsl. **popa, kao *sotona* < gr. *satanās*).

§ 36 Osim germanskih posuđenica u praslavenskome, za povijest jezičnih odnosa Slavena i Germana važne su i riječi koje su iz slavenskoga posuđene u pragermanskome ili u pojedinim germanskim jezicima. Na takve je riječi, u literaturi često zanemarivane, ukazao V. V. Martynov⁶⁴.

Među slavizmima u germanskome ističu se riječi povezane sa zanatima, npr. stvnj. *chursinna* »krzno« < prasl. *kurzina (stsl. *krъzno*), pragerm. *malta- »slàd« (stisl. *malt*, steng. *mealt*, stvnj. *malz*) < prasl. *malta (ukr. *mólot*, češ. *mláto*), ali i neke riječi iz društvene sfere, npr. pragerm. *neþiya- »rodak« (got. *niþjis*, steng. *niþþas* »ljudi«) < prasl. *netiju (stsl. *netьjъ* »nećak«), možda i pragerm. *warga- »zločinac« (stvnj. *warg*, steng. *wearg*) < prasl. *wargu (stsl. *vragъ* »neprijatelj«). Te nam riječi ne govore mnogo o glasovnoj povijesti praslavenskoga, ali očigledno pokazuju da su posuđene prije metateze likvida, no nakon promjene *pt > *t u praslavenskome.

SLAVENSKI I KELTSKI

§ 37 O dodirima Slavena i Kelta u povijesno doba teško da može biti govora. U vrijeme kada se Slaveni pojavljuju na povijesnoj pozornici (6. st.), keltski su jezici već ograničeni na britansko otočje, na Bretanju (kamo su se predci današnjih Bretonaca doseljavali u ranom srednjem vijeku iz Britanije), a postoji i

⁶⁴ V. Martynov 1963. Neki lingvisti smatraju dvojbenu postojanje slavizama u germanskome, v. Holzer 1990: § 5.

određena vjerojatnost da je u današnjoj Francuskoj još bilo izoliranih područja gdje se govorilo galski.

Budući da su u pretpovijesno doba Kelti nastanjivali i područja u kojima su se u 6-7. st. proširili Slaveni – npr. Šlesku, Češku, Austriju, djelomice Moravsku i Panoniju – ne može se isključiti mogućnost da je u doba slavenske ekspanzije ondje još bilo ljudi koji su govorili keltski; u Maloj Aziji, gdje su se u 3. st. pr. Kr. naselili Galaćani, još na prijelazu iz 4. u 5. st. bilo je keltskojezičnoga stanovništva, ako je vjerovati svjedočanstvu sv. Jeronima.

Međutim, ako je u 6. i 7. st., primjerice, u Panoniji još bilo neromaniziranih Kelta, oni su zacijelo predstavljali najniže slojeve stanovništva, a njihov je jezik bio neprestiznim idiomom. U takvim okolnostima malo je vjerojatno da bi njihov jezik utjecao na praslavenski; ako je u praslavenski u to doba i ušlo nekoliko riječi keltskoga podrijetla, ne možemo znati je li u tome posredovao neki romanski idiom, tj. jesu li te riječi posuđene isprva iz keltskoga u neki dijalekt vulgarnolatinskoga ili ranoga romanskoga, a tek odatle u praslavenski. Primjerice, katkad se u literaturi ističe⁶⁵ da je mađarski etnonim *Tót* »Slaven« (čest i kao prezime) posuđen iz keltskoga **toutā* »plēme« (usp. stir. *túath*) u praslavenski, gdje bi se ona pravilno odrazila kao **tōtā*; u doba doseljenja Mađara (sredina 9. st.) ta je riječ mogla ući u mađarski iz panonskoga slavenskog. Čitav argument nije neuvjerljiv, no polazna keltska riječ odrazila bi se i u vulgarnolatinskome kao **tōta* te je u slavenski i mađarski mogla ući i iz panonskoga romanskog.

§ 38 Ako u praslavenskome ima keltskih posuđenica, one moraju potjecati iz ranijih razdoblja, odnosno, morale su iz keltskoga biti posuđene u predpraslavenski. Mnoge su slavenske riječi nejasne etimologije u literaturi tumačene kao keltske posuđenice, no samo se za vrlo malen broj riječi takva pretpostavka daje potkrijepiti lingvističkim argumentima.

Dva se primjera čine razmjerno vjerojatnima:

Prasl. **karwā* »krava« (rus. *koróva*, hrv. *kràva*) potječe, kao i lit. *kàrvė* »krava«, od ie. **k'erh₂weh₂*. Taj je rekonstruirani praoblik tvorbena jasna izvedenica iz korijena **k'erh₂-* »rog« (gr. *kéras*, skr. *śiras*), a njegovi odrazi u praslavenskom i litavskom nisu izvodivi pomoću baltijskih i slavenskih glasovnih zakona, no potpuno pravilno nastaju primjenom keltskih glasovnih zakona. U prakeltskom se **k'erh₂weh₂* pravilno odrazilo kao **kerawā*; zatim je došlo do asimilacije **era* > **ara*, koja je u keltskom potpuno pravilna i katkada se naziva »Josephovim pravilom«⁶⁶. Zatim je prakeltski **karawā* u praslavenskom dalo **karwā* s akutskom intonacijom (koja se odrazila kao hrv. kratkosilazni

⁶⁵ Npr. Popović 1960., Trubačev 1982.

⁶⁶ Po američkom lingvistu Lionelu Josephu, v. Joseph 1982.

naglasak), a u litavskom *kárvė* s prijelazom u drugi deklinacijski tip (baltijske osnove na *-ė).

Prasl. *krawu »krov« (stsl. *krovъ*, rus. *króv*, hrv. *króv*) moguće je povezati⁶⁷ s germanskim riječima istoga značenja (npr. eng. *roof* < pragerm. *hrōfa-) samo ako se pretpostavi keltsko posredovanje. Indoeuropski (vjerojatno dijalekatski) oblik *kropo- dao bi u keltskome pravilno *krowo- odakle je praslavenski oblik lako izvodiv. Gubitak ie. okluziva *p pravilan je u keltskome. Druga, manje vjerojatna mogućnost je da je prasl. *krawu posuđeno iz germanskoga prije konsonantskoga pomaka *k > germ. *h i uz neprirodnu glasovnu zamjenu *p >> prasl. *w. Alternativna etimologija koju nudi Vasmer (s. v. *króv*) nije uvjerljiva⁶⁸.

Riječ *kanju »konj«, koju neki autori smatraju keltskom po podrijetlu⁶⁹, ne treba tako tumačiti. Prasl. *kanju najprirodnije se izvodi iz praoblika *kobnyo- > *komnyo-; usp. strus. *komon'* »konj«. Na taj je način moguće povezati u jedno etimološko polje i riječ za »kobilu«, *kabūlā (stsl. *kobyła*), što je srodno s lat. *caballus* (ako se ne radi o pretpovijesnoj posuđenici).

SLAVENSKI I DRUGI JEZICI

§ 39 U literaturi se često ponavljaju teze o vezama praslavenskoga s drugim ie. jezicima osim nabrojanih, među njima osobito s italskima⁷⁰, te s ilirskim i venetskim ili čak s armenskim⁷¹.

Niti jedna se od navedenih teza ne može smatrati dokazanom, sve dok ne možemo ukazati na niz riječi koje svojim glasovnim obilježjima potvrđuju italsko, venetsko ili armensko posredovanje između indoeuropskoga i praslavenskoga. To znači, da bismo prihvatili da postoji skup italskih posuđenica u praslavenskome, morali bismo moći dokazati da su na skup praslavenskih riječi djelovali italski glasovni zakoni.

Riječi zajedničke italskom i slavenskom su ili posvjedočene i u drugim jezicima »zapadnoindoeuropskoga« areala – u keltskom, germanskom i baltijskom (katkada i u albanskome) – ili slučajno ograničene samo na slavenski i italski,

⁶⁷ V. Stalmaszczyk & Witczak 1995.

⁶⁸ Praslavensko *krawu imalo bi podudarnost jedino u latv. *krava* »hrpa« i stnord. *hraun* »hrpa kamenja«, što se ne slaže ni formalno ni semantički.

⁶⁹ Trubačev 1982: 11, Gluhak, s. z. konj. Galski antroponimi poput *Cancius*, *Cancilus* mogli bi biti u vezi s germanskim riječima za »ždrijebe« (germ. *hangistaz > steng. *hengest* itd.), no sve dalje etimološke veze tih riječi su dvojbene.

⁷⁰ Safarewicz 1976., Trubačev 1991. Za sintetski pregled jezičnih kontakata praslavenskoga v. Galton 1988.

⁷¹ Saradževa 1980., Gołąb 1990.

npr. lat. *secūris* i prasl. **sekūrā* »sjekira« (stsl. *sekyra*), lat. *cāseus* »sir« i prasl. **kwāsu* »kvas« (stsl. *kvasъ*), lat. *malleus* »mlat« i prasl. **malto* (hrv. *mlât*) itd.⁷²

§ 40 Sasvim je moguće da u slavenskome rječniku postoje tragovi jezičnih dodira s drugim, do sada nepoznatim ie. jezicima, no skupove posuđenica iz takvih jezika valjalo bi izdvajati nizovima rekurentnih glasovnih pravila.

To je slučaj s jezikom koji Georg Holzer (1989) naziva *temematskim*, a koji bi po njegovu mišljenju mogao biti identičan s jezikom Kimerana, naroda koji je sredinom 1. tis. pr. Kr. iz ruskih stepa provalio u područje Prichernomolja i istočne Europe.

»Temematske« posuđenice izdvajaju se jasno definiranim nizom glasovnih zakona, a posvjedočene su i u slavenskom i u baltijskom, npr. prasl. **barzdā* (rus. *borozdá*, stpolj. *brózdá*), latv. *bārzde* < temematski **borg'dā* < ie. **perk*³- (lat. *porca*, stvnj. *furuh* > njem. *Furche*, gal. *rica* itd.), s temematskim ozvučivanjem bezvučnih ie. okluziva ili prasl. **pajeti* »pjeva« (stsl. *pojeto*) < tememat. **paye*- < ie. **b^heh₂*- (lat. *fāri* »reći«, gr. *phēmí* »kažem«), s temematskim prijelazom aspiriranih okluziva u bezvučne.

§ 41 Osim posuđenica iz indoeuropskih jezika, u praslavenskome nesumnjivo ima i riječi koje su posuđene iz neindoeuropskih izvora; većina je takvih riječi u praslavenski dospjela iz turkijskih jezika, ponajviše iz bulgarskoga (jezika Bulgarā, nomadskih osnivača bugarske države), ali i iz avarskoga⁷³. U većini je slučajeva vrlo teško utvrditi točan izvor i rekonstruirani praoblik takvih turkijskih riječi iz kojih su nastali npr. stsl. *knīga*, *byseryъ*, hrv. *bân*, *hmělj*⁷⁴, *hrěn* itd.

SLAVENSKI I BALTIJSKI; PROBLEM BALTOSLAVENSKOGA

§ 42 O odnosima baltijskih i slavenskih jezika izražavana su različita mišljenja. Dok su mladogramatičari poput Augusta Leskiena (1840-1916) i Karla Brugmanna (1849-1919) smatrali da oni čine jednu, »baltoslavensku« granu unutar indoeuropske porodice, francuski je lingvist Antoine Meillet (1866-1936)

⁷² Na leksičke veze slavenskoga sa zapadnoindoeuropskim jezicima ukazao je osobito H. Schelesniker (1987).

⁷³ Za avarski nije posve sigurno u koju ga porodicu valja svrstati. Premda većina lingvista smatra da su Avari govorili nekim turkijskim ili mongolskim jezikom, u novije vrijeme izraženo je mišljenje da su oni u doba dodira sa Slavenima govorili alanskim, iranskim jezikom-pretkom suvremenoga osetskoga (J. Nichols).

⁷⁴ Riječ *hmělj* neki smatraju iranizmom (usp. Reczek 1991: 73., Trubačev, s. v. *xmeljъ*) uspoređujući osetski *xumaelaeg* »hmelj« (navodno od istoga korijena koji je u av. *haoma*- »sveti napitak«). Najvjerojatnije se ipak radi o riječi koja je neovisno posuđena iz turkijskoga u slavenski i iranski; usp. čuvaški *xmĭla* »hmelj«.

pokušao dokazati da su sličnosti baltijskih i slavenskih jezika površne te da se mogu objasniti kao rezultat kasnijih kontakata, a da su isprva baltijski i slavenski jezici pripadali bliskim, ali različitim indoeuropskim granama.

Naposljetku, ruski su lingvisti V. V. Ivanov i V. N. Toporov iznijeli pretpostavku prema kojoj su baltoslavenski jezici uistinu jedinstvena indoeuropska grana, koja se međutim dijeli na tri, a ne na dva odjetka: istočnobaltijski (litavski i latvijski), zapadnobaltijski (staropruski i jatvinški) i slavenski. Praslavenski se prema njihovu mišljenju razvio iz rubnih baltijskih dijalekata.

U ovoj se knjizi najvjerojatnijom smatra teorija Ivanova i Toporova, iz razloga koji su detaljnije izneseni u radu Matasović 2006⁷⁵.

Na blisku povezanost baltijskih i slavenskih jezika upućuje čitav niz ekskluzivnih izoglosa, osobito u fonologiji, te činjenica da se među njima može uspostaviti relativna kronologija.

Navedimo najvažnije baltoslavenske izoglose:

- Winterov zakon (duljenje samoglasnika ispred ie. zvučnih suglasnika, vjerojatno samo u zatvorenom slogu, v. § 74)⁷⁶, npr. lit. *bėgti*, stsl. *běžati* »bjěžati« od ie. *b^heg^w- (gr. *phēbomai* »bojim se«)
- identični odrazi slogotvornih sonanata⁷⁷, npr. ie. *r > bsl. *ir; usp. lit. *širdis*, rus. *serdce* < ie. *k^rrd- (lat. *cor, cordis*)
- Hirtov zakon (povlačenje ie naglaska na prethodni slog zatvoren laringalom)⁷⁸, npr. ie. *d^huh₂mós (skr. *dhūmās* »dim«) > bsl. *dūmas (rus. *dým*, G jd. *dýmu*, lit. *dūmai*)
- nastanak baltoslavenskoga akuta iz ie. laringala u zatvorenu slogu, npr. u prethodnom primjeru.
- zamjena ie. genitiva jd. tematskih imenica ablativom (tip stsl. *vľbk-a*, lit. *vũk-o* od ie. ablativa *wlk^wōd); ta izoglosa povezuje samo slavenski i istočnobaltijski, dok u staropruskome imamo genitiv na -as analogijom prema ā-osnovama (v. § 225). Međutim, u najstarijem staropruskom tekstu (*Bazelski epigram*) zabilježen je i genitiv na -a < *-ōd (*pennega* »novca«).
- nastavak za instrumental množine *-miHs, npr. lit. *sūnumis*, stsl. *synъmi* »sinovima«.
- tvorba prošlog vremena sufiksom *-ē (tip lit. preterita *dāvė* »dao je«, stsl. imperfekt *bě* »bijaše«).

⁷⁵ O odnosu baltijskih i slavenskih jezika postoji golema literatura. V. npr. Szemerényi 1957., Senn 1966., Pohl 1992., Matasović 1994b te sintetski prikaz problema Poljakov 1995. Za najnoviji pregled literature v. Hock 2006.

⁷⁶ Zakon je dobio ime po njemačkom lingvistu Werneru Winteru, v. Winter 1978.

⁷⁷ V. Matasović 2004.

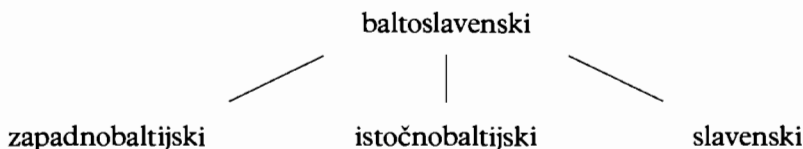
⁷⁸ Zakon je otkrio njem. indoeuropeist Hermann Hirt (1865-1936).

- poopćenje osnove *to– i u N jd. ž. roda i m. roda pokaznih zamjenica umjesto ie. *so– (usp. lit. *tàs*, stsl. *tv*).
- tvorba tzv. određenih pridjeva konstrukcijom koja uključuje pridjev i odnosnu zamjenicu, npr. lit. *geràsis* »dobri« prema *gėras* »doobar«, stsl. *dobrvjъ* »dobri«.
- upotreba genitiva za izricanje objekta zanižekanoga glagola, npr. rus. *knigy (ja) ne čital*, lit. *knygos neskaičiau* »nisam pročitao knjigu«.

§ 43 S druge strane, vrlo je malo ekskluzivnih izoglosa koje povezuju samo baltijske jezike, a da u njima ne sudjeluju i slavenski. Takve su izoglose često s fonološke točke gledišta trivijalne, npr. prijelaz ie. *tl > balt. *kl.

Morfološke izoglose koje povezuju baltijske jezike (npr. poopćenje oblika za 3. l. jd. kod glagola i u 3. l. mn.) također su se mogle neovisno proširiti među već izdiferenciranim baltoslavenskim dijalektima nakon odvajanja slavenskoga. Štoviše, među baltijskim izoglosama nije moguće uspostaviti jasnu relativnu kronologiju, koju jedino smatramo sigurnim pokazateljem da su neki jezici međusobno genetski blisko povezani, odnosno, da predstavljaju čvor na genealoškom stablu.

§ 44 Na temelju svega rečenoga, u ovom radu prihvaćamo sljedeću podjelu baltoslavenskih jezika:

BALTOSLAVENSKI, PREDSLAVENSKI, PRASLAVENSKI I OPĆESLAVENSKI; POKUŠAJ JEZIČNE KRONOLOGIJE

§ 45 Pod praslavenskim podrazumijevamo rekonstruirani prajezik iz kojega su se razvili svi posvjedočeni slavenski jezici. Suvremena istraživanja pokazala su da je praslavenski u doba najveće teritorijalne ekspanzije Slavena bio u glasovnom pogledu iznenađujuće jedinstven jezik. Od Novgoroda do južne Grčke govorio se jezik koji, koliko možemo prosuditi na temelju posuđenica iz susjednih jezika i slavenskih posuđenica u tim jezicima, nije imao prepo-

znatljivih dijalekata⁷⁹. Naravno, o slavenskim dijalektima u to doba možemo zaključivati samo na osnovi fonoloških pojava, a ne i morfoloških jer morfološki oblici u to vrijeme nisu bili zabilježeni. Upravo taj jezik, odnosno to stanje maksimalne jedinstvenosti u razvoju između indoeuropskoga i posvjedočenih slavenskih jezika, nazivat ćemo *praslavenski*.

Rekonstruirana jezična stanja između baltoslavenskoga razdoblja i praslavenskoga, definiranoga na ovaj način, nazivat ćemo *predslavenskima*. U širem smislu, naravno, i ta su jezična stanja praslavenska, odnosno ona su dio povijesti praslavenskoga jezika.

Na sličan način, praslavenski se jezik nastavio razvijati i nakon 600. godine, ali u to su doba na teritoriju na kojem se govorio počele nastajati lingvističke razlike, koje se očituju kao izoglose koje presijecaju praslavensko područje. Na mjestima gdje takve izoglose čine snopove nastajale su granice među slavenskim jezicima (ili skupinama slavenskih jezika).

Neke su jezične promjene koje su se dogodile nakon 600. godine zahvatile i čitavo slavensko područje, a neke su ostale ograničene samo na njegov dio; primjerice, nastanak nazalnih samoglasnika, prijelaz prasl. *ū u y, monoftongizacija diftonga *aj, prijelaz *a u o itd. *općeslavenske* su glasovne promjene jer su obuhvatile sve idiome potekle iz praslavenskoga jezika. S druge strane, druga palatalizacija (§ 149) nije općeslavenska jer se u nekim perifernim dijalektima (na sjeveru Rusije) najvjerojatnije nije ni odvila, a i njezini se rezultati, osim toga, razlikuju u pojedinim dijelovima slavenskoga područja.

Obično se posljednjom općeslavenskom promjenom smatra gubitak poluglasova ѣ i ѝ u tzv. »slabom položaju« (npr. u G jd. imenice »san«, hrv. *snā* < prasl. *sunā, stsl. *съна*, v. § 183). Stoga ćemo tu glasovnu promjenu uzeti za vremensku granicu razdoblja koje nazivamo *općeslavenskim*, da bismo ga tako razlikovali od praslavenskoga u užem smislu⁸⁰.

Pri tome valja imati na umu da ni tu granicu nije moguće strogo odrediti jer poluglasovi su se u različitim dijelovima slavenskoga područja gubili postupno: u načelu, nestanak poluglasova u slabom položaju odvijao se od 10. do 12. st. pa stoga i naše »općeslavensko razdoblje« traje od početka 7. st. do, otprilike, 11. st., iako već u 9. st. imamo tekstove na jasno profiliranom staroslavenskom jeziku, u 10. st. na staroslovenskome (*Brižinski listići*), a u 11. st. na staroruskome. Osim toga, gubitak poluglasova u slabom položaju u nekim dijelovima Slavije nije bio potpun, bilo zbog iznimaka (usp. npr. čak. *maša* »misa« < *mъša < lat. *missa*), bilo zbog činjenice da su u polapskome oni u pravilu očuvani i u slabom položaju u prvom slogu riječi.

⁷⁹ V. Holzer 1995, 1995a.

⁸⁰ O kronologizaciji praslavenskoga i općeslavenskoga v. Birnbaum 1970., 1990. Neki autori, npr. Frederik Kortlandt, iznose mnogo detaljniju periodizaciju, razlikujući rani praslavenski, srednji praslavenski, kasni praslavenski itd. (v. npr. Kortlandt 1982a).

§ 46 Kada se služimo posuđenicama da utvrdimo apsolutnu kronologiju glasovnih promjena, valja imati na umu da adaptacijom u jezik-primatelj one mogu znatno izmijeniti svoj lik.

Bernštejn (1966) ističe, primjerice, da albanske riječi *daltë* »dlijeto« i *gardinë* »gradina« sigurno nisu posuđene iz slavenskoga prije 11. st., dakle, znatno nakon metateze likvida, koja se obično smješta na prijelaz između 8. u 9. st. Pa ipak, kada bismo sudili na osnovi tih posuđenica, morali bismo tvrditi da one odražavaju slavenski izgovor prije metateze likvida.

Osim toga, moramo biti svjesni da se posuđenice koje su u praslavenski ušle iz grčkoga i (vulgarno)latinskoga mogu dosta dobro datirati jer iz povijesnih izvora znamo kada su Slaveni stigli na Sredozemlje i na Balkan, dok se posuđenice iz ugrofinskih i baltijskih jezika (i slavenske posuđenice u njima) ne mogu ni približno tako točno datirati – o tome kada je neka riječ iz slavenskoga ušla u baltijski možemo suditi samo na temelju dosta nesigurnih arheoloških svjedočanstava o dodirima Balta i Slavena; stoga za neke promjene – poput prijelaza *a u *o ili jotacije suglasnika, za koje sa sigurnošću znamo da se u južnim dijelovima slavenskoga područja još nisu odvile u doba ekspanzije Slavena na Balkan (oko 600), ne možemo biti sigurni da se nisu u isto doba već bile odvile na sjeveru slavenskoga područja; činjenica da u finskome i baltijskome ima slavenskih riječi koje su posuđene prije no što su te promjene nastupile, ne govori mnogo jer su te riječi mogle biti posuđene i znatno prije 600.: izoglose koje nose granice do kojih se neka jezična promjena proširila pomiču se često i stotinama godina.

RASPAD PRASLAVENSKOGA I GENETSKA PODJELA SLAVENSKIH JEZIKA

§ 47 Tradicionalno se slavenski jezici dijele na istočne, zapadne i južne; po shvaćanju mnogih lingvista postoje brojne izoglose koje zapadnoslavenske jezike (polapski, poljski, kašupski, slovinski, gornjoluzički, donjoluzički, češki i slovački) odvajaju od skupine u kojoj su istočni (ruski, ukrajinski i bjeloruski) i južnoslavenski jezici (slovenski, makedonski, bugarski te kompleks hrvatskoga, srpskoga, bošnjačkoga i crnogorskoga).

Među zajedničke inovacije južnoslavenskih i istočnoslavenskih jezika ubrajaju se, primjerice, dosljedno provođenje druge palatalizacije i ispred praslavenskoga *w (usp. hrv. *cvijět*, rus. *cvet* spram poljskoga *kwiat*, hrv. *zvijězda*, rus. *zvezdá* spram polj. *gwiazda*) i gubitak glasa *d ispred praslavenskoga *l, npr. u hrv. riječi *ràlo*, rus. *rálo* spram češkoga *rádlo* (od prasl. *ardla < ie. *h₂erh₃d^hlom; usp. lit. *árklas*, gr. *árotroŋ*).

Treba, međutim, istaknuti da su izoglose koje odvajaju zapadnoslavenske jezike od ostalih redovito rezultat inovacija na istočno-južnoslavenskoj strani, dok je nejasno ima li zajedničkih inovacija koje bi obuhvatile sve zapadnoslavenske jezike i samo njih. Stoga smatramo da nije dokazano postojanje »prazapadnoslavenskoga«, kao čvora na genealoškom stablu slavenskih jezika⁸¹. Jedine genetske jedinice koje se mogu nedvojbeno utvrditi na slavenskom zapadu niže su razine: lehitski jezici (pomoranski, polapski, poljski), češko-slovački i lužički.

§ 48 Na sličan način, pitanje je genetskog jedinstva južnoslavenskoga otvoreno: među zajedničkim obilježjima južnoslavenskih jezika gotovo da nema zajedničkih inovacija u fonologiji i morfologiji, kojima bi se oni odvajali od slavenskoga sjevera.

Metateza likvida (v. § 174-176) provedena je, doduše, na jedinstven način u čitavom južnoslavenskom području, ali također i u srednjoslovačkim govorima; dakle, to nije ekskluzivna južnoslavenska izoglosa.

Isto tako, promjena kojom je prasl. **ū* (stsl. *y*) postalo *i* u južnoslav. jezicima zahvatila je i češki⁸², a najvjerojatnije i polapski, dok se u različitim južnoslavenskim idiomima odvijala u različitim razdobljima (na zapadu znatno prije nego na istoku, v. § 178).

§ 49 Morfološkim obilježjima južnoslavenskoga smatraju se obično:

1) participi prezenta na *-y* umjesto *-a* (na sjeveru); usp. stsl. *nesy* »noseći« spram stpolj. *nesa*, strus. *nesa*; kao što ćemo vidjeti u dijelu knjige posvećenome morfologiji, jedino se stsl. nastavak može izvesti iz praslavenskoga i indoeuropskoga, odnosno pravilno potječe od ie. *-*ōnts*; istočnoslav. i zapadnoslav. nastavak *-a* mora dakle predstavljati inovaciju, koja više nije zahvatila južnoslav. područje. Zbog toga ta izoglosa nikako ne ide u prilog posebnoga prajužnoslavenskog jezika (u mnogim južnoslav. idiomima niti jedan od ta dva oblika participia nije potvrđen).

2) u I jd. o-osnova južnoslav. jezici imaju nastavak *-omь* (stsl. *vlьkomь*, hrv. *vŭkom*), dok sjevernoslavenski jezici imaju *-ьmь*; usp. strus. *vlьkьmь*, polj. *wilkiem*. Ponovno se radi o zajedničkoj inovaciji na slavenskome sjeveru (nastavak *-ьmь* preuzet je analogijom prema u-osnovama), dok je na južnoslavenskome

⁸¹ Iz bogate literature o problemu genetske raščlambe slavenske skupine jezika i o južnoslavenskom jedinstvu v. Margulies 1926., Furdal 1961., Birnbaum 1963., Van den Berk 1967., Nalepa 1971., Moszyński 1980., Kurkina 1981, 1992., Schuster-Šewc 1983., Holzer 2007: 20-22.

⁸² Doduše, u pismu se *y* još bilježi različito od *i*, ali izgovor je isti.

području jednostavno očuvan naslijeđeni nastavak⁸³, dakle arhaizam koji ne može poslužiti za genetsku supklasifikaciju.

3) padežni nastavak *-je* u G jd. i NA mn. *jā*-osnova (stsl. *duše*, hrv. *dúšē*) i A mn. o-osnova (stsl. *konje*) odgovara nastavku *-ě* u istočnoslavenskome i zapadnoslavenskome (usp. strus. *dušě*, *koně*, stpolj. *dusze*, *konie*). I u ovom je slučaju izvorni praslavenski nastavak očuvan u južnoslavenskome, dok je do inovacije došlo na sjeveru (v. § 240).

4) oblici osnove D i L osobne zamjenice 2. l. jd. s vokalizmom *-o-* posvjedočeni su u sjevernoslavenskome (usp. strus. D jd. *tobě*), dok južnoslavenski ima samo osnove s vokalizmom *-e-* (usp. stsl. *tebě*, hrv. *těbi*). I ovdje se radi o inovaciji na slavenskom sjeveru jer *-o-* je uvedeno analogijom prema G jd. koji je morao u općeslavenskome glasiti **tove* (pravilnim razvitkom od **tewe*; usp. skr. *táva*)⁸⁴.

5) posvojne zamjenice 3. l. jd. (hrv. *njegov*, slov. *njegóv*, bug. *něgov*) umjesto praslavenskoga **(j)ega* (rus. *ego*, polj. *jego*). U ovom se slučaju doista radi o južnoslavenskoj inovaciji, no ona je nastala dugo nakon što su pojedini južnoslavenski jezici već krenuli putem samostalnoga razvitka. Staroslavenski još ima očuvan naslijeđeni oblik *ego*, kao i rubni slovenski govori, npr. rezijanski, u kojem se upotrebljava nesklonjiva posvojna zamjenica *njagá*⁸⁵.

Neka zajednička, općeužnoslavenska obilježja postoje u tvorbi i leksiku⁸⁶, ali nije jasno radi li se o zajedničkim inovacijama koje bi dokazivale postojanje općeužnoslavenske jezične zajednice ili su to arhaizmi koji slučajno nisu očuvani u zapadnim i istočnoslavenskim jezicima.

Često riječi koje pronalazimo samo u južnoslavenskim jezicima (npr. hrv. *břna*, *břnjica*, bug. *břna*, slov. *břna* ili slov. *slána* »inje«, hrv. dij. *slána*, čak. *sl'ānā* »rosa«) imaju svoje usporednice u baltijskim jezicima (usp. lit. *burnā* »lice«, šalnā »mraz«), što pokazuje da se radi o leksičkim arhaizmima koji nisu sačuvani na sjeveru⁸⁷.

⁸³ Moguće je da je raniji praslavenski imao u I jd. o-osnova nastavak **-ā* naslijeđen iz prajezika i podudaran lit. *-u* (usp. lit. *vilkū* „vukom“); taj bi stariji prasl. nastavak bio očuvan u rus. izrazu *včera* „jučer“ (v. § 225). Da je nastavak **-omь* bio općeslavenski potvrđuje to što je očuvan i u lužičkome (usp. gluš. *z čłowjekom* „s čovjekom“).

⁸⁴ Prežitak praslavenskih oblika na sjeveru predstavljaju srednjoslovački oblici *tebě*, *sebě*. O tome iscrpnije u poglavlju o zamjenicama (v. § 281). Usp. i Kapović 2006.

⁸⁵ Steenwijk 1992: 121.

⁸⁶ Za podudarnosti u tvorbi v. npr. Bošković 1936., Vendina 1990. Ivić (1986: 13) kao leksičke izoglose navodi npr. riječi *kuća*, *opanak*, *gaziti* (no *gaz* je posvjedočeno i u bjeloruskim dijalektima; usp. Kurkina 1992: 31); južnoslavenske fonološke izoglose koje spominje ili nisu ekskluzivne (npr. umetanje samoglasnika u završnu skupinu *-sh* pojavljuje se i u slovačkome; usp. *triasol* „tresao“), ili su očigledni arhaizmi, npr. očuvanje odraza poluglasa u hrv. *màgla*, slov. *megla*, bug. *mogla* spram rus. *mglá* češ. *mhla*, polj. *mgła*.

⁸⁷ V. Boryš 1992. Neke su riječi posvjedočene samo u južnoslavenskome zabilježene u ukrajinskim dijalektima Karpata (npr. etimološki ekvivalenti hrv. riječi *kuća*, *čedo*, *dđsta*, *tūća*, *stžja*); usp. Gutšmidt 1975. i

Na sličan način, produktivnost sufiksa poput deminutivnog *-ica* (usp. hrv. *vòdica*, slov. *vodica*) spram istočnoslav. i zapadnoslav. *-vka* (rus. *vòdka*, polj. *wódka*) ne znači nužno da se radi o južnoslavenskoj inovaciji; budući da je taj sufiks rezultat treće palatalizacije, morao je postojati već u praslavenskome.

S druge strane, praslavenski prefiks **ũ-* (rus. *vy-*, polj. *wy-*) predstavlja arhaizam očuvan na slavenskome sjeveru; njegov nestanak na južnoslavenskom području ne mora biti istodoban (dio jedinstvene općejužnoslavenske jezične promjene), a nije niti potpun jer sjeverozapadni slovenski govori u Koruškoj i u Slovenskom Primorju imaju taj prefiks u nekim riječima, a u tragovima je zabilježen i u sjevernočakavskome⁸⁸ i u kajkavskom dijalektu Bednje (usp. npr. *vȳgled* »zrcalo«).

§ 50 U genetskoj klasifikaciji jezika redovito se uzimaju u obzir samo kvalitativni, a ne i kvantitativni odnosi. To znači, čvorovi na genealoškom stablu određeni debelim snopovima izoglosa (zajedničkih inovacija) smatraju se ravnopravnima čvorovima koje definiraju samo dvije ili tri zajedničke inovacije.

To je osobito vidljivo u slavistici, gdje se »južnoslavenski« uzima kao veličina ravnopravna »istočnoslavenskomu«, iako to nipošto nije; dok je zajedničkih južnoslavenskih izoglosa vrlo malo (i većinom su, kao što smo vidjeli, sporne), istočnoslavenski je određen čitavim nizom fonoloških i morfoloških izoglosa, među kojima se, štoviše, može uspostaviti jasna relativna kronologija⁸⁹. Riječ je o zajedničkim istočnoslavenskim inovacijama koje su se odvile otprilike između 9. st. i provale Tatara (u 13. st.), dakle okvirno u razdoblju »Kijevske Rusije«. Koncem toga razdoblja prekida se političko i kulturno jedinstvo istočnoslavenskoga prostora, a time i komunikacijska zajednica na koju zapravo mislimo kada govorimo o »istočnoslavenskome«⁹⁰.

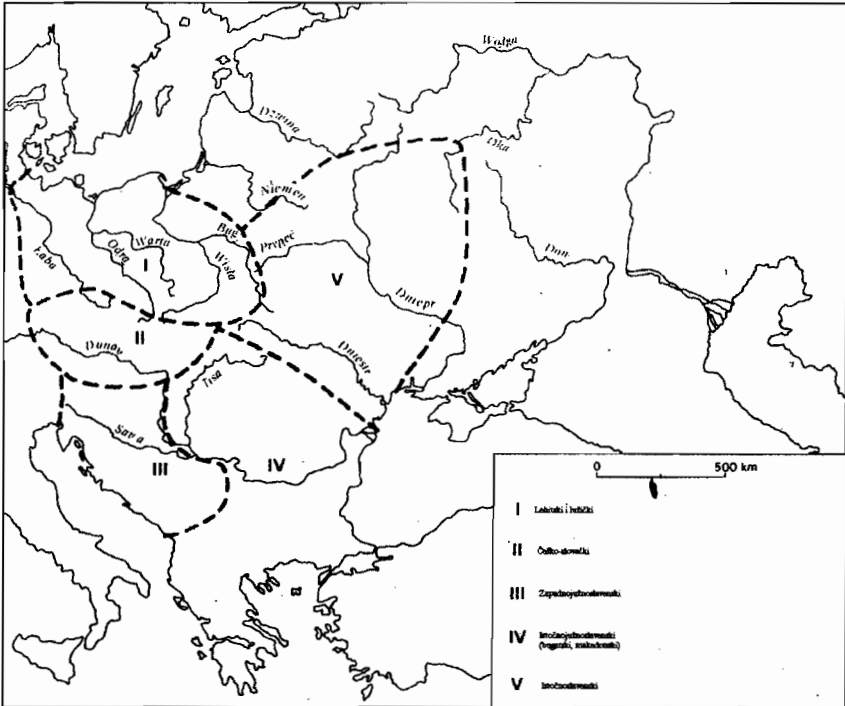
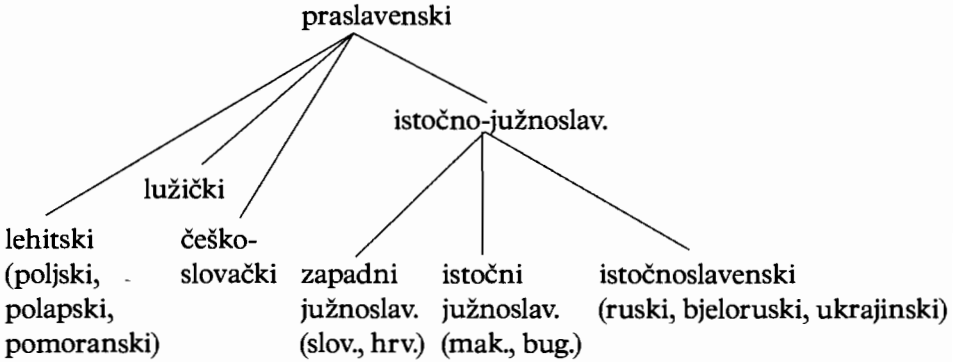
Ivić 1986: 16. Neki lingvisti smatraju da postojanje takvih usporednica svjedoči o području s kojega je pošla migracija Slavena na jug, odnosno o riječima praslavenskoga dijalekta koji je rascijepljen seobom Slavena u 6. st. Moguće je, međutim, i da se radi o arhaizmima koji su očuvani u zabitom planinskom području Karpata, dok su u ostalim sjevernoslavenskim idiomima iščeznuli. Osim toga, postoje i ekskluzivne južnoslavensko-zapadnoslavenske leksičke izoglose; primjerice, toponimi izvedeni iz prasl. *birda, »brdo« pojavljuju se, osim na južnoslavenskom području, samo u Poljskoj, Češkoj, Slovačkoj i u dijelu Njemačke, slično kao i toponimi od elementa *sapatu- (usp. hrv. *Sopot*, Nalepa 1971: 33-35).

⁸⁸ Greenberg 2002: 42.

⁸⁹ Ograničimo se samo na neke fonološke inovacije u istočnoslavenskome: *ju- > u- (rus. *útro* spram hrv. *jùtro*), *je- > o- (rus. *odín*, ukr. *odín* spram hrv. *jèdan*), »punoglasje« u provedbi metateze likvida (rus. i ukr. *golová* spram hrv. *gláva*), razvitak jotiranih skupina *tj > č i *dj > ž, podudaran razvitak nazalnih samoglasnika itd. Navedenim skupom izoglosa samo su djelomično bili obuhvaćeni staroruski novgorodski govori, koje tek uvjetno možemo smatrati »istočnoslavenskima« (Zaliznjak 2004). Njih bi zbog niza osobitosti trebalo uvrstiti u posebnu primarnu granu slavenskih jezika.

⁹⁰ V. Kiparsky 1979: 17; neke su dijalekatske osobitosti ukrajinskoga mogle postojati i stotinjak godina ranije, no zajedničke su se istočnoslavenske inovacije odvijale sve do 13. st.

§ 51 Podjela slavenskih jezika koju prihvaćamo u ovom radu može se prikazati sljedećom shemom⁹¹:

KARTA SLAVENSKIH DIJALEKATA U 9-10. STOLJEĆU (prema Moszyński 1984: 290)

⁹¹ Slična je i podjela slav. jezika koju predlaže F. Kortlandt (1982), no ona nije izložena u obliku genealoškoga stabla. U postojanje južnoslavenskoga kao grane na genealoškom stablu slavenskih jezika sumnjaju i Kurkina (1992: 18) i Furdal (1961: 85) i mnogi drugi slavisti.

JUŽNOSLAVENŠKI JEZICI I PROBLEM »SREDNJOJUŽNOSLAVENSKOGA«

§ 52 Jezike se može dijeliti kako se želi, po mnogim kriterijima⁹², no u genetskoj lingvistici pravilna je podjela ona koja odgovara povijesnoj zbilji, odnosno ona koja odražava procese kojima su iz zajedničkih prajezika nastajali jezici-potomci. Tvrdimo li da su južnoslavenski jezici genetska grana slavenskih jezika, to znači da tvrdimo da je postojao južnoslavenski prajezik, odnosno komunikacijska zajednica, u odredivom prostoru i u vremenu, tijekom kojega su se jezične promjene širile upravo do granica te zajednice.

Već smo vidjeli da je u doba dolaska Slavena na današnji slavenski jug, od Istre do Soluna, dijalekatska raščlanjenost praslavenskoga bila minimalna; prema svim dostupnim izvorima u 6. i ranom 7. st. posvuda se u slavenskom području govorio jedinstven praslavenski jezik. Izoglose koje bi objedinjavale južnoslavensko područje morale bi stoga biti mlade od 7. st., a starije od 9. st., kad se pojavljuju staroslavenski tekstovi (na već jasno odredivom posebnom južnoslav. jeziku), odnosno od 10. st., kad u Brižinskim ulomcima imamo već profiliran staroslovenski.

Jasno je da »južnoslavenski«, kao komunikacijska zajednica određiva granicama do kojih se šire zajedničke jezične inovacije, nije mogao dugo trajati. Štoviše, iz povijesti znamo da nije postojalo niti kulturno niti političko jedinstvo južnoslavenskoga prostora u razdoblju tijekom kojega je »prajužnoslavenski« mogao postojati, a letimičan pogled na zemljopisnu kartu pokazat će nam da južnoslavensko područje nije omeđeno nikakvim prirodnim granicama. Osim toga, kao što smo vidjeli u prethodnom poglavlju, vrlo je dvojbeno ima li uopće zajedničkih inovacija koje bi obuhvaćale čitavo južnoslavensko područje.

§ 53 Sve do sada rečeno o južnoslavenskome u još većoj mjeri vrijedi za navodni prajezik iz kojega su se razvili svi idiomi između slovenskoga i istočnojužnoslavenskoga (bugarsko-makedonskoga). U dijalektologiji se za skupinu dijalekata koji se govore na tom području koristi Brozovićev termin »srednjojužnoslavenski dijasistem«⁹³. Kada se taj termin odnosi na skup dijalekata, koji su na različite načine tijekom povijesti bili u međusobnoj interakciji i među kojima granice često nisu posve jasne, to je terminološki opravdano, a ujedno je i dobar način da se izbjegne politički nekorektan naziv »hrvatskosrpski« ili »srpskohrvatski«, koji se nažalost previše udomaćio u inozemnoj slavistici. Nema nikakve dvojbe da postoji potreba za terminom koji bi izrazio činjenicu

⁹² V. npr. Brozović 1960. o važnosti razlikovanja strukturalnih i čisto genetskih kriterija u jezičnoj klasifikaciji.

⁹³ O značenju i razlozima upotrebe toga termina v. npr. Brozović 2005: 76 i dalje.

da su upravo čakavski, štokavski i kajkavski dijalekti, osobito tijekom burnoga razdoblja seobi izazvanih turskim osvajanjima u 15. i 16. st., intenzivno utjecali jedni na druge, što je dovelo i do nastanka miješanih dijalekata, osobito na štokavskom području⁹⁴.

Druga je stvar, međutim, ako se tvrdi da su dijalekti koji ulaze u srednjojužnoslavenski dijasistem potekli iz jednoga i jedinstvenoga idioma, koji je različit od praslavenskoga, odnosno ako se tvrdi da je postojao srednjojužnoslavenski prajezik kao čvor na genealoškom stablu slavenskih jezika. Da bi se to dokazalo, bilo bi potrebno utvrditi postojanje zajedničkih inovacija koje obuhvaćaju čakavski, kajkavski, štokavski i torlački, a nisu se proširile u slovenskome (ili u bugarskome i makedonskome). Samo bismo tada mogli tvrditi da termin »srednjojužnoslavenski« nije samo konvencionalan naziv za skupinu dijalekata između slovenskoga i bugarsko-makedonskoga, već i termin koji ima genetskolingvistički smisao.

Međutim, takvih srednjojužnoslavenskih zajedničkih inovacija jednostavno nema. Štoviše, čak nije moguće pronaći niti zajedničke inovacije koje bi obuhvatile sve dijalekte čakavskoga narječja, dok općeštokavskih i općekajkavskih inovacija ipak ima⁹⁵.

Zapadnojužnoslavenski je u strogo genetskom smislu posljednji zajednički prajezik koji se može pretpostaviti za sva slovenska i hrvatska narječja.

Vrijeme postojanja zjsl. prajezika dobro se podudara s razdobljem franačke dominacije u hrvatskim zemljama (8–9. st.).

§ 54 Slovenske akcenatske inovacije, kao što je pomicanje cirkumfleksa i kratkoga naglaska udesno (npr. *òko > slov. *okô*) ili duljenje pokraćenoga akuta u višesložnim riječima (npr. G jd. *bráta* spram N jd. *brāt*) nisu relevantne za problem postojanja srednjojužnoslav. prajezika jer je riječ o jednostranoj inovaciji koja je zahvatila samo slovenski (čak ne sve slovenske govore).

S druge strane, nema zajedničkih akcenatskih inovacija koje bi obuhvatile sve »srednjojužnoslavenske« idiome i samo njih.

§ 55 U morfologiji bi jedina inovacija koja bi mogla biti zajednička svim »srednjojužnoslavenskim« idiomima bio gubitak genitiva na *-u-osnova, sekundarno i o-osnova (usp. rus. *měd*, G jd. *mědu*, slov. *měd*, G jd. *medú* i *měda*)⁹⁶.

⁹⁴ V. Lisac 1996., osobito str. 9-21.

⁹⁵ Osobito su karakteristične akcenatske promjene koje sačinjavaju »osnovnu akcentuaciju«, a utvrdio ih je S. Ivšić (v. Ivšić 1936., Lončarić 2005: 12, 30).

⁹⁶ V. Brozović & Ivić 1988: 2.

Taj oblik nije zabilježen, koliko mi je poznato, niti u jednom od tri suvremena hrvatska narječja, no to može biti i slučajnost, posljedica razmjerno kasne posvjedočenosti kajkavskoga i većine štokavskih govora. U glagoljskim tekstovima nastalim na čakavskom području, genitivi na *-u* su posvjedočeni, iako rijetko⁹⁷; usp. u *Petrisovu zborniku* (1468) oblike *popu, domu, miru*. Čini se mogućim, dakle, da je genitiv na *-u* ipak postojao u čakavskome 15. st.

§ 56 Leksik je, kao što je općepoznato, nepouzdan kriterij za utvrđivanje genetskih odnosa među idiomima jer riječi se lako posuđuju između susjednih dijalekata i nakon njihova razdvajanja fonološkim i gramatičkim izoglosama.

Budući da su čakavski i kajkavski stoljećima trpjeli velik utjecaj štokavskih govora, nije neobično da u oba narječja ima mnogo štokavskih posuđenica, koje često i ne možemo prepoznati kao takve. Međutim, čak i kada se ta činjenica uzme u obzir, još uvijek je izrazito malo riječi zajedničkih »srednjojužnoslavenskim« dijalektima koje ne bi bile posvjedočene u drugim slavenskim jezicima. Takvi slučajevi ne govore nam mnogo jer ne treba zaboraviti da postoje i riječi koje hrvatski dijeli s bugarskim i makedonskim, a nema ih u slovenskome; usp. npr. *bráva* (bug. *bráva*), *būsēn* (bug. *bus, buser*), *bòraviti* (bug. *boràvja* »baviti se čimek«) itd. Pa ipak, zbog postojanja takvih riječi nitko ne smatra da su istočnojužnoslavenski jezici genetski bliži hrvatskome od slovenskoga⁹⁸.

§ 57 »Srednjojužnoslavenski« se, dakle, može odnositi samo na ostatak zapadnojužnoslavenskih govora preostao nakon izdvajanja slovenskoga, odnosno nakon prvih općeslovenskih inovacija koje se nisu proširile na kajkavski, čakavski, štokavski i torlački. Drugim riječima, srednjojužnoslavenski prajezik nije postojao⁹⁹.

⁹⁷ Damjanović 1984: 91. Autor je mišljenja da su ti oblici vjerojatnije naslijeđeni nego preuzeti iz crkvenoslavenskoga.

⁹⁸ Leksičke su izoglose, naravno, vrlo nepouzdana u genetskoj supklasifikaciji. Ako se na osnovi leksičkih izoglosa povezuju čakavski, kajkavski i štokavski, ne treba smetnuti s uma činjenicu da mnoge leksičke izoglose povezuju npr. čakavski i slovenski (v. npr. Boryš 1972., Lisac 1996: 43-64), slovenski i bugarsko-makedonski (Kurkina 1981: 92), ili samo neke »srednjojužnoslavenske« govore sa slovenskima i češko-slovačkima, npr. hrv. *tjēdan*, slov. *tjēden, tjeđen*, češ. *tjeden*, hrv. *česta*, slov. *česta*, češ. *cesta* itd. V. i Kurkina 1992.

⁹⁹ D. Brozović, koji s oklijevanjem prihvaća naslijeđenu teoriju o genetskom jedinstvu »srednjojužnoslavenskoga«, jasno uviđa da je to jezična pojava različite vrste od ostalih čvorova na slavenskom genealoškom stablu: »Tako je hrvatskosrpski dijasistem preživio kritično 12. stoljeće i uspio se održati, iako je stupanj unutarnje nehomogenosti njegovih dijelova veći nego i u jednom drugom slavenskom jeziku i veći nego što je prosjek u europskim jezicima-dijasistemima uopće« (Brozović 2006 (1978): 164). Moguš (1971: 23 i dalje) slijedi Junkovića (disertacija iz 1967., objavljena 1972) u pobijanju Ramovševih (1936) izoglosa kojima se kajkavski genetskolingvistički pripisuje slovenskomu jeziku. Premda nije posve eksplicitan, i on, čini se, vjeruje u genetsko jedinstvo čakavskoga, kajkavskoga i štokavskoga. M. Lončarić (2005: 46) dopušta mogućnost da se iz zapadnojužnoslavenskoga izdvojilo pet primarnih odvjetaka: slovenski, kajkavski, čakavski, šćakavski (zapadnoštokavski) i (istočno-štokavski, što je u osnovi i naša teza.

Navedeni argumenti dovode nas do spoznaje od velike važnosti za razumijevanje položaja hrvatskoga jezika među slavenskim jezicima. Danas se, naime, već općenito prihvaća teza o posebnosti hrvatskoga kao standardnoga jezika, koji se tim, sociolingvističkim kriterijem, jasno razlikuje od srpskoga, bošnjačkoga i eventualno crnogorskoga¹⁰⁰.

Međutim, u literaturi se još uvijek inzistira na genetskom jedinstvu »srednjojužnoslavenskoga«, koji se u tom smislu još najčešće naziva »srpskohrvatskim«. Pri tome se misli da je »srednjojužnoslavenski« pojava iste razine kao, primjerice, češki ili ruski jezik, što nipošto nije točno; u slučaju drugih slavenskih jezika redovito možemo utvrditi zajedničke inovacije koje su provedene u svim njihovim narječjima i samo u njima, a upravo to ne možemo učiniti u »srednjojužnoslavenskome«.

Sve to zapravo znači da hrvatski jezik ima dvostruki identitet: kao standardni jezik, potekao je iz genetski istoga narječja (štokavskoga) iz kojega su nastali ostali srednjojužnoslavenski standardni jezici, no genetsko podrijetlo nije važno za određenje identiteta standardnih jezika. U genetskom smislu, hrvatski ne predstavlja valjanu jedinicu u dosljednoj klasifikaciji jer kajkavski i čakavski su podjednako »hrvatski« kao i štokavski. To ujedno znači i da nema smisla govoriti o nekom genetskom jedinstvu hrvatskoga, srpskoga i bošnjačkoga jezika, u smislu jezika kojim govore svi Hrvati, Srbi, Bošnjaci i Crnogorci. Zajedničkoga prajezika iz kojega bi potekli svi srpski, hrvatski, crnogorski i bošnjački idiomi (i samo oni) nikada nije bilo.

¹⁰⁰ V. npr. Greenberg 2005.

II.
POREDBENOPOVIJESNA
FONOLOGIJA

FONOLOŠKI SUSTAV IE. PRAJEZIKA

§ 58 U ovoj knjizi ne možemo detaljno obrazlagati svaki korak rekonstrukcije fonološkoga sustava ie. prajezika. Valja stoga uputiti na naše radove gdje je to u znatnijoj mjeri učinjeno te na standardnu literaturu o ie. fonologiji¹⁰¹.

Čitatelj koji se ne snalazi dovoljno u indoeuropeističkoj problematici mora razumjeti i da je rekonstrukcija apstraktnih jedinica ie. fonološkog sustava (ie. segmenata, ili fonema u tradicionalnoj fonologiji) znatno manje sporna od njihove fonetske interpretacije. Osobito se to odnosi na fonetsku interpretaciju ie. samoglasnika (§ 59), laringala (§ 64) i zvučnih okluziva (§ 72).

1. SAMOGLASNICI

§ 59 Ie. prajezik imao je u strogo fonološkom smislu samo dva samoglasnika: *e i *o. Njihova je fonetska i fonološka interpretacija dvojbeni: vjerojatnije se radilo o opreci između visokoga i niskoga samoglasnika, nego o opreci između prednjega i stražnjega¹⁰². Takav sustav podsjeća na samoglasničke sustave zapadnokavkaskih jezika (npr. abhaskoga):

SUSTAV I.

*o [ə]

*e [a]

Ta dva indoeuropska samoglasnika nisu bili jedini slogovni segmenti u ie. prajeziku; osim *e i *o, u jezgri sloga mogli su stajati i sonanti *y, *w, *m, *n, *l i *r; u kasnoindoeuropskom prajeziku pojavljivanje sonanata u slogovnom položaju nije više predvidljivo fonološkim, pa ni morfološkim i tvorbenim, pravilima; slogovni sonanti funkcioniraju dakle kao samoglasnici, ali od njih se razlikuju po tome što sudjeluju u prijevojnima alternacijama sa svojim neslogovnim pa-

¹⁰¹ V. Matasović 1997 (KPG), Mayrhofer 1987., Szemerényi 1989., Beekes 1995. itd.

¹⁰² V. Matasović 2003.

rovima, te distribucijom: dok samoglasnici *e i *o mogu stajati samo u jezgri sloga, sonanti mogu stajati i u jezgri i u pristupu.

Također, sonanti mogu stajati kao drugi dio u složenoj jezgri sloga, odnosno mogu s pravim samoglasnicima činiti dvoglase (diftonge): *ey, *oy, *ew, *ow, *em, *en, *om, *on itd. S fonetske točke gledišta slogovne varijante sonanata *y i *w ponašaju se kao samoglasnici, te se i bilježe kao vokali *i i *u.

§ 60 Ovisno o tome smatramo li segmente *i i *u samoglasnicima (po fonetskom kriteriju), ili sonantima (po distribucijskom kriteriju), indoeuropski ćemo sustav samoglasnika predstaviti kao dvočlan ili četveročlan. Ako radimo sa sustavom od četiri (kratka) samoglasnika – *e, *o, *i, *u – možemo ih predstaviti suprotstavljene opozicijama visoki (*i, *u) – niski (*e, *o) i prednji (*e, *i) – stražnji (*o, *u):

SUSTAV II.

i	u
e	o

§ 61 U određenim, morfološki i fonološki utvrdivim uvjetima (npr. u zadnjem slogu u nominativu jednine imenica na sonant, u korijenskom slogu u sigmatском aoristu itd.), samoglasnici *e i *o u prajeziku su se duljili.

Osnovni, leksički oblici riječi u indoeuropskome sadrže, dakle, samo kratke samoglasnike; na osnovi morfonoloških, morfoloških i tvorbenih pravila pojavljuju se oblici s dugim samoglasnicima *ē i *ō.

Duljenja samoglasnika bila su zacijelo fonološki uvjetovana u ranom ie. prajeziku, no u razdoblju neposredno prije raspada prajezične zajednice, koje se obično rekonstruira, nije moguće fonetski i fonološki predvidjeti pojavljivanje dugih samoglasnika. Pa ipak, duge je samoglasnike moguće prikazati kao slijed dvaju kratkih pravih samoglasnika *e i *o unutar jezgre sloga, odnosno kao *e i *o koji traju dvije more.

U morfološki odredivim uvjetima samoglasnik je u oblicima ie. riječi mogao i ispasti, a morfem u kojem je on stajao, ostao bi bez slogovnog segmenta, ili bi slogotvornim postao sonant (ako ga je dotični morfem sadržavao). Na taj način, isti se morfem mogao, u načelu, pojaviti u nekoliko oblika, koje nazivamo *prijevojnīm stupnjevimā*, dok morfološki uvjetovane smjene samoglasnika nazivamo *prijevoj* (v. KPG § 93). Pogledajmo, primjerice, različite prijevojne stupnjeve sufiksa *-ter- za tvorbu imenica koje znače srodstva:

- »praznina« (odsutnost samoglasnika): ie. *ph₂-tr-os (> gr. *patrós* »oca, G jd.«)
- »punina e«: ie. *ph₂-ter-m (> gr. *patéra* »oca, A jd.«)
- »punina o«: ie. *h₁su-ph₂-tor-m (> gr. *eu-patór-a* »onoga koji ima dobra oca«)
- »duljina e«: ie. *ph₂-tēr »otac« (> gr. *patér* »òtac, N jd.«)
- »duljina o«: ie. *h₁su-ph₂-tōr (> gr. *eu-pátōr* »onaj koji ima dobra oca«).

§ 62 Moguće je da je u ie. prajeziku nekoliko tvorbeno i morfološki izoliranih riječi sadržavalo i samoglasnik *a, npr. u ie. korijenu *dap- »žrtva« (lat. *daps*, gr. *dapánē*, stir. *dúas*), ili kao prvi dio dvoglasa *ay, npr. *laywos »lijevič« (lat. *laevus*, gr. *laiós*, stsl. *lěvŕ*)¹⁰³.

Samoglasnik *a pojavljivao se i u nekim ekspresivnim riječima, poput *kakH- »smijeh« (lat. *cachinnus*, gr. *kakházei* »smije se grohotom«, stsl. *xoxotŕ* »smijeh«). Uzevši u obzir duge samoglasnike *ē i *ō, te »marginalni« samoglasnik *a, dobivamo sljedeći maksimalni sustav ie. vokalizma:

SUSTAV III.

i		u		
	e	o	ē	ō
	a			

2. SUGLASNICI

§ 63 Suglasnici se u ie. prajeziku dijele na sonante, koji mogu stajati u jezgri sloga, i prave suglasnike, koji ne mogu. Pravi suglasnici su frikativ *s, laringali i okluzivi.

a) frikativ *s

Jedini indoeuropski frikativ bio je stridentan glas, čija se točna fonetska realizacija vjerojatno mogla kretati od hrvatskoga /s/ do palataliziranoga /š/ i palatalnoga /ʃ/. U nekih se indoeuropskih korijena na početku katkada pojavljuje *s, a katkada ne, čak i u istom ie. jeziku, npr. ie. *steg- (gr. *stégos* »krov«, hrv. *stóg*, gr. *stégō* »pokrivam«) i *teg- (gr. *tégos* »krov, strop«, njem. *Dach* »krov«, stir. *tech* »kuća«, lat. *tego* »pokrivam«). Takvo se nepostojano *s naziva *s-mobile*.

¹⁰³ Ie. *a bio je i samoglasnik koji se umetao u fonološki nedopuštene suglasničke skupine, tzv. »epentetski« samoglasnik (v. KPG § 40-41).

Postoje različita mišljenja o ulozi *s-mobile* u fonološkom sustavu prajezika; neki u njemu vide prefiks neodređene funkcije, no vjerojatnije je da se radi o suglasniku koji je nastajao kao rezultat *sandhija* (morfonološke promjene na granicama morfema) između nekih suglasničkih skupina, npr. *-T T- ili *-s s-; tomu u prilog govori i činjenica da je *s-mobile* nezabilježeno u korijena koji počinju nekim suglasnicima, npr. laringalima. Takva fonološki uvjetovana distribucija ne bi se očekivala da se radi o prefiksu.

b) laringali: *h₁, *h₂ i *h₃

§ 64 Laringali su segmenti koje je na osnovi teorijskih razmatranja prvi pretpostavio Ferdinand de Saussure 1878.; njihove je odraze u hetitskome nedvojbeno dokazao 1927. poljski lingvist Jerzy Kuryłowicz.

Premda još uvijek ima i drukčijih mišljenja, gotovo je općeprihvaćeno da su u ie. prajeziku postojala tri laringala. Budući da se njihov izgovor i točna fonološka interpretacija ne znaju¹⁰⁴, laringali se bilježe algebarski kao *h₁, *h₂ i *h₃.

U dodiru sa samoglasnicima laringali su još u ie. prajeziku djelovali kvantitativno i kvalitativno; kvantitativno se djelovanje laringala očituje u duljenju samoglasnika koji su im prethodili, a kvalitativno u mijenjanju boje samoglasnika s kojima su bili u dodiru.

Djelovanje se laringala na susjedne samoglasnike odvija prema sljedećim formulama:

*h₁e > *He *eh₁ > ē(H)

*h₂e > Ha *eh₂ > ā(H)

*h₃e > Ho *eh₃ > ō(H)

*h₁o > Ho *oh₁ > ō(H)

*h₂o > Ho (?) *oh₂ > ō(H)

*h₃o > *Ho *oh₃ > ō(H)

Nije posve sigurno kako se ponašaju laringali u dodiru s dugim samoglasnicima; primjerice, postavljena je teza da laringali ne djeluju na dugo *ē, a osobito da *ēh₂ > *ē(H); usp. ie. *wēh₂ko- »vjeđa« > bsl. *wēka- > stsl. *věko*, slov. *věko*,

¹⁰⁴ Najvjerojatnije su laringali bili stražnjojezični frikativi ili okluzivi; v. KPG § 36, gdje se i detaljnije obrazlaže potreba rekonstrukcije laringala; za pregled odraza laringala u ie. jezicima v. npr. Beekes 1988.

no s drugim prijevornim stupnjem: *weh₂ko- > latv. *vâks*, lit. *vókas*. Ta je teza poznata i pod imenom Eichnerov zakon¹⁰⁵.

Različiti su odrazi triju laringala očuvani u grčkom: između suglasnika i na početku riječi ispred suglasnika *h₁ > e, *h₂ > a, *h₃ > o; usp. ie. *d^hh₁tós »na-pravljen« (skr. *hitás*) > gr. *thetós*, *sth₂tós »postavljen« (skr. *sthitás*) > gr. *statós*, *dh₃tós »dan« (skr. -*ditás*) > gr. *dotós*, ie. *h₁lewd^h- (stsl. *ljudeje* »ljudi«) > gr. *eleútheros* »slobodan«, *h₂melg³- (stsl. *mlbza*) > gr. *amélgō* »muzem«, *h₃mig³-^hleh₂ > gr. *omikhlē* »magla« (stsl. *mgla*).

Određene, kontekstom uvjetovane razlike u odrazima različitih laringala postoje i u hetitskom, te vjerojatno u armenskom, latinskom i keltskom.

Budući da u baltoslavenskome dolazi do stapanja triju laringala u jedan segment (v. § 81), razlike triju ie. laringala samo su od posredne važnosti za slavensku poredbenu gramatiku.

c) sonanti

U fonološkom smislu sonanti su u ie. prajeziku oni segmenti koji mogu stajati i u jezgri sloga (tj. mogu imati slogotvornu ulogu) i izvan nje (tj. mogu biti neslogovni). To su sljedeći fonemi:

*m *n *l *r *y *w

d) okluzivi:

labijali	*p	(*b)	*b ^h
dentali	*t	*d	*d ^h
velari	*k	*g	*g ^h
palatalizirani velari	*k'	*g'	*g' ^h
labiovelari	*k ^w	*g ^w	*g ^{wh}

§ 65 Fonološka i fonetska interpretacija indoeuropskih okluziva još uvijek je sporna. Neki su lingvisti mišljenja da je serija koja se obično rekonstruira kao serija zvučnih okluziva u stvari serija glotaliziranih okluziva, koji su česti u kavkaskim jezicima.

¹⁰⁵ Po bečkom indoeuropeistu Heineru Eichneru, v. Eichner 1973., Mayrhofer 1987.

U skladu je s takvom pretpostavkom i rijetkost, ili čak nepostojanje bilabijalnog okluziva koji se obično rekonstruira kao *b¹⁰⁶.

Na sličan je način dovedena u sumnju tradicionalna pretpostavka po kojoj su ie. okluzivi *b^h, *d^h, *g^h bili fonetski zvučni aspirirani jer nema jezika u svijetu koji bi imali zvučne aspirirane okluzive, a da istovremeno nemaju i bezvučne aspirirane. Pa ipak, u ovom radu ostajemo – barem notacijski – kod tradicionalne interpretacije indoeuropskih okluziva.

§ 66 U tipološkom smislu indoeuropski je suglasnički sustav obilježen neobično malim brojem apikalnih frikativa (samo *s), ali velikim brojem okluziva i prisutnošću nekoliko laringala, koji su vjerojatno bili stražnjejezični frikativi ili okluzivi. Tim se osobitostima indoeuropski prajezik tipološki približava fonološkim sustavima kavkaskih jezika.

NAGLASAK

§ 67 Indoeuropski je prajezik imao tonski slobodni naglasak, što znači da je jedan slog u riječi bio istaknut visinom (više nego silinom), te da mjesto naglaska (tona) nije predvidljivo fonološkim pravilima.

Indoeuropski je ton mogao stajati na bilo kojem slogu u riječi, što je očuvano u vedskome (kasniji sanskrit ima fonološki predvidljivo mjesto naglaska): ie. *b^héroh₁menos »nošen« > ved. *bhāramānas*, *d^horéyeti »drži« > ved. *dhārāyati*, *nemesyēti »štuje« > ved. *namasyāti*, *h₁rud^hrós »crven« > ved. *rudhirás*.

Kao što je vidljivo, o mjestu indoeuropskoga naglaska najsigurnije je zaključivati na osnovi mjesta naglaska u vedskome, no u nekim slučajevima ono je očuvano i u grčkome (kod imenskih osnova na suglasnik i nekih drugih tvorbi), u pragermanskome (prije djelovanja Vernerova zakona, v. § 70), a na specifičan način o mjestu naglaska u rekonstruiranim indoeuropskim oblicima može se zaključivati i na osnovi njihova odraza u baltoslavenskome (v. § 134).

U ie. prajeziku neke su klase riječi mogle biti nenaglašene (klitike). To su većinom čestice (ie. *-k^we »i« > ved. *-ca*, lat. *-que*) i neki oblici zamjenica (ie. *moy »meni« > ved. *me*).

Po svoj je prilici i indoeuropski glagol mogao biti nenaglašen u nekim sintaktičkim uvjetima; u vedskom je glagol nenaglašen u izjavnim glavnim rečenicama, kada stoji na kraju rečenice, a naglašen u početnom položaju u rečenici i u zavisnom periodu.

¹⁰⁶ Za diskusiju o problemu interpretacije ie. okluziva v. Matasović 1994.

Naglasak je u ie. prajeziku bio pomičan, tj. mijenjao je položaj u paradigmi kod promjenjivih vrsta riječi; o tome svjedoči pomicanje naglasaka u vedskome, primjerice u deklinaciji atematskih imenica; usp. N jd. *pāt* »stopalo«, G jd. *pādás*, A jd. *pādam*, ili u konjugaciji atematskih glagola; usp. prez. 1. l. jd. *émi* »idem«, 1. l. mn. *imás*.

NEKA FONOLOŠKA PRAVILA U IE. PRAJEZIKU

§ 68 U ovom se odjeljku navode samo ie. fonotaktička pravila koja su važna za razumijevanje razvoja baltoslavenskih i praslavenskih glasova i oblika; opširnije se o tome govori u KPG § 80-90.

1. U dodiru aspiriranoga i neaspiriranoga okluziva aspiracija se premiješta na potonji (Bartholomaeov zakon):

O^{asp.} O^{-asp.} > O^{-asp.} O^{asp.}; usp. ie. *b^hud^h- + to- > *b^hudd^ho- »probuden« (skr. *buddhá-*).

2. U dodiru dva dentalna okluziva između njih se umetao dentalni frikativ *s; to je stanje očuvano u hetitskome, gdje se dobivena skupina *tst piše kao z (izg. /ts/):

TT > TsT; usp. ie. *h₁ed-ti »jedē« > *h₁etsti (het. *ezzi*)

3. Ako su ie. dentalni okluzivi stajali ispred guturala (velara, palataliziranih velara i labiovelara) u istome slogu, zamijenjivali su mjesta metatezom u svim granama ie. jezika osim u anatolijskoj i toharskoj; zatim su takvi dentali iza guturala prešli u interdentalne frikative: TK > KT > Kḫ; usp. ie. *d^hg^{wh}iti- »propadanje« > *g^{wh}ḫiti- (gr. *phthisis*, skr. *ḷṣīti-*, lat. *sitis* »žed«), ie. *h₂rtk'o- »medvjed« > *h₂rk'ḫo- (het. *hartagga-*, gr. *árktos*, lat. *ursus*, stir. *art*).

Interdentalni su frikativi bili ograničeni na jednu okolinu (iza guturalnih okluziva), te stoga nisu bili fonološki relevantni u ie. prajeziku.

4. Ako se *s-mobile* (v. § 63) doda korijenu koji počinje zvučnim ili aspiriranim okluzivom, taj okluziv postaje bezvučnim; to pravilo naziva se i Siebsovom zakonom; usp. ie. *b^hrHg- > lat. *fragor* »lòmljēnje«, *sb^hrHg- > *sprHg- (skr. *sphúrjati* »grmi«).

5. Ie. *Vwm > *V:m, tj. ie. *w nestaje, a prethodni samoglasnik se dulji u posljednjem slogu ispred završnoga *m; ovo se pravilo naziva Stangov zakon, po norveškom slavistu i indoeuropeistu Christianu Stangu (1900-1977); usp. ie. *dyewm »nebo« (A jd.) > *dyēm (skr. *dyām*, A jd. od *dyaúš*), ili ie. *g^wowm »govedo« (A jd.) > *g^wōm (skr. *gām*, A jd. od *gauš*).

RAZVITAK INDOEUROPSKOGA FONOLOŠKOG SUSTAVA U PRASLAVENSKOME

§ 69 Indoeuropski je fonološki sustav još u baltoslavenskom razdoblju doživio znatne promjene: tri serije indoeuropskih okluziva reducirane su na dvije (zvučne i bezvučne); ie. slogotvorni sonanti zamijenjeni su nizovima kratkih samoglasnika (*i i *u) i neslogotvornih sonanata; tri indoeuropska laringala stopila su se u jedan, koji je iščeznuo možda još tijekom baltoslavenskog razdoblja; složeni sustav ie. guturala pojednostavljen je zbog delabijalizacije labiovelara i prijelaza palataliziranih velara u frikative (v. § 75).

OKLUZIVI

§ 70 Ie. bezvučni okluzivi ostaju očuvani u baltoslavenskome i u praslavenskom; tipološki gledano, ova je klasa glasova izrazito dijakronijski stabilna; u većini ie. jezika prajezični su bezvučni okluzivi ostali bezvučnim okluzivima, no u pragermanskome su postali bezvučnim frikativima (Grimmov zakon), ili zvučnim okluzivima i frikativima (Vernerov zakon)¹⁰⁷; usp. ie. *ph₂tēr »otac« (lat. *pater*) > got. *fadar*; tipološki je donekle česta promjena bezvučnih okluziva u zvučne u sredini riječi između samoglasnika, što se dogodilo u dijelu romanskih jezika, te u starovelškom; druga je moguća promjena bezvučnih okluziva njihov prijelaz u (bezvučne) aspirirane, kao u armenskome¹⁰⁸.

Među slavenskim jezicima, jedina sustavna promjena bezvučnih okluziva je njihovo ozvučivanje u južnim poljskim dijalektima (i u standardnom izgovoru u Krakovu). Do ozvučivanja u tim poljskim govorima dolazi na kraju riječi, ako iduća riječ počinje samoglasnikom ili sonantom; usp. polj. dial. *brat robi* [brad rob'i] »brat radi«.

*p (lat. *p*, gr. *p*, skr. *p*, got. *f*, *b*, lit. *p*, het. *p*-, *-pp*-, stir. *0*) > prasl. *p

¹⁰⁷ Grimmov zakon dobio je ime po njemačkom filologu Jakobu Grimmu (1785-1863), a Vernerov po danskom indoeuropeistu Karlu Verneru (1846-1896), v. KPG § 24.

¹⁰⁸ Bezvučni aspirirani okluzivi mogu potom postati bezvučnim frikativima – osobito često u sredini riječi – kao u staroirskome.

Ie. *penk^we »pet« (gr. *pénte*, skr. *páñca*) > lit. *penkì*, prasl. *penti (stsl. *petь*, rus. *pjat'*, polj. *pieć*, hrv. *pět*).

Ie. *peh₃y- »piti« (lat. *bibo* < *pibō, gr. *pinō*, skr. *pibati*) > prasl. *pītej (rus. *pit'*, polj. *pić*, hrv. *piti*).

Ie. *tep- »topao« (lat. *tepeo* »topao sam«, skr. *tápas* »žar«) > prasl. *teplu, *toplu (rus. *těplyj*, polj. *ciepły*, hrv. *tđpao*); usp. stprus. toponim *Taplawken* »Warmfeld, toplo polje«.

Prasl. *penti nije neposredan odraz ie. *penk^we, već valja pretpostaviti apstraktnu imenicu *penti- »pētica« koja se stala upotrebljavati kao broj »pet«. Ta je imenica pak oblikovana prema rednom broju *pentu »peti« < ie. *penk^wtos. U poljskom *t* > *ci* [ć] ispred prednjih samoglasnika, odatle *ciepły* »topao«.

*t (lat. *t*, gr. *t*, skr. *t*, got. *þ*, *d*, lit. *t*, het. *t-*, *-tt-*, stir. *t-*, *-th-*) > prasl. *t

Ie. *tnh₂u- »tanak« (lat. *tenuis*, gr. *tanaós*) > latv. *tiēvs*, prasl. *tinu-ku-, *tunu-ku- (stsl. *тънѣкъ*, rus. *tónkij*, polj. *cienki*, hrv. *tānak*). U poljskom pravilno *t > c ispred prednjih samoglasnika.

Ie. *tréyes »tri« (lat. *trēs*, gr. *treís*, skr. *tráyas*) > lit. *trỹs*, prasl. *triје (stsl. *trъje*, polj. *trzy*, hrv. *tri*).

Ie. *meh₂tēr »mati« (lat. *māter*, gr. *mētēr*, skr. *mātd*) > lit. *mótė*, prasl. *mātī ili *mātej (stsl. *mati*, rus. *mat'*, polj. *matka*, hrv. *māti*).

*k (lat. *c*, gr. *k*, skr. *k*, *c*, got. *h*, *g*, lit. *k*, het. *k-*, *-kk-*, stir. *c-*, *-ch-*) > prasl. *k, *č

Ie. *krehw₂- »sirovo meso« (lat. *cruor*, gr. *kréas*) > lit. *kraũjas* »krv«, prasl. *krū (stsl. *крѡѡ*, rus. *krov'*, polj. *krew*, hrv. *křv*).

Ie. *kelh₂- »udarati« (lat. *per-cello*), lit. *kalù*, *kálti*, prasl. *kaltej (stsl. *kolja*, *klati*, rus. *kolót'*, polj. *kluc* »bosti«, hrv. *klāti*).

Ie. *(H)rek- »utvrditi, odrediti« (skr. *racayati* »uređuje«, got. *ragin* »savjet«, toh. B *reki* »riječč») > lit. *rākas*, prasl. *raku »rök« (stsl. *rokъ*, hrv. *rōk*, polj. *rok* »godina«).

Za odraze ie. palataliziranih i labiovelarnih bezvučnih okluziva v. § 75.

§ 71 Ie. zvučni okluzivi očuvani su u baltoslavenskom i u praslavenskom. Za ie. *b ima vrlo malo primjera, a niti jedan se od njih ne može sa sigurnošću smatrati općeindoeuropskim.

I u drugim ie. jezicima zvučni su se okluzivi većinom očuvali; u germanskome su po Grimmovu zakonu prešli u bezvučne okluzive, a sličan se konsonantski pomak dogodio i u armenskome (usp. ie. *dek^wm(t) »deset« > got. *taihun*, arm. *tasn*).

Tipološki je najčešća promjena zvučnih okluziva prelazak u zvučne frikative, obično u sredini riječi između samoglasnika; ta se promjena dogodila, primjerice, u zapadnoromanskim jezicima i u staroirskome; u slavenskim je jezicima zabilježen prelazak zvučnoga velara /g/ u zvučni frikativ /p/ npr. u češkom i ukrajinskom.

Također je česta promjena obezvučivanje zvučnih okluziva na kraju riječi, npr. u njemačkome, a od slavenskih jezika u ruskom, standardnom poljskom, te u hrvatskim kajkavskim govorima.

§ 72 Prema mišljenju nekih lingvista, ie. okluzivi koji se tradicionalno rekonstruiraju kao zvučni bili su u ie. prajeziku fonetski glotalizirani okluzivi (ili »ejektivni«), tj. izgovarali su se s grlenim zatvorom¹⁰⁹. Takvi okluzivi postoje u većini kavkaskih jezika (npr. u gruzijskom, kabardinskom, čečenskom itd.), ali su u ostalim predjelima Euroazije tipološki rijetki.

Premda navedena reinterpetacija objašnjava neka ograničenja u strukturi ie. sloga, te činjenicu da je bilabijalni okluziv ove serije izrazito rijedak u ie. prajeziku (uočeno je da bilabijalni glotalizirani okluzivi vrlo često nedostaju u jezicima s ejektivima), većina ju indoeuropeista danas ne prihvaća. Ostaje otvorena (ali nedokaziva) mogućnost da su ie. zvučni okluzivi postali od starijih glotaliziranih u nekoj ranijoj fazi razvitka ie. prajezika¹¹⁰.

*b (lat. *b*, gr. *b*, skr. *b*, got. *p*, lit. *b*, het. ? *b*, stir. *b*) > prasl. *b

Ie. *bel- (?) »snaga« (skr. *bálam*, gr. *bélteros* »bolji«, lat. *dē-bilis* »slab, sakat«) > prasl. *balja- (stsl. *boli*, rus. *bol'sój* »velik«, hrv. *bōljī*).

Ie. *d^heb- (?) »velik« (stvnj. *tapfar* »težak, hrabar«) > prasl. *debelu- (stsl. *debelъ*, hrv. *dēbo*); usp. stprus. *debīkan* »velik«.

ie. *d^hreb-/*d^hrob- »udarati, mrviti« (stvnj. *treffan* »udariti, pogoditi«) > prasl. *drab- »mrviti« (rus. *drobit'*, polj. *drobić*, hrv. *dròbiti*).

Sve su navedene rekonstrukcije donekle sporne; nema posve sigurnih primjera odraza ie. *b u bsl. i prasl. jer je i samo postojanje ie. *b dvojbeno.

*d (lat. *d*, gr. *d*, skr. *d*, got. *t*, lit. *d*, het. *t*, stir. *d*) > prasl. *d

Ie. *deh₃- »dati« (lat. *do*, *dare*, gr. *dí-dō-mi*, skr. *dá-dā-mi*) > lit. *duoti*, prasl. *dātej (stsl. *dati*, rus. *dat'*, polj. *dać*, hrv. *dāti*).

Ie. *deh₂iwēr »djever« (gr. *daér*, stind. *devár-*, stvnj. *zeichur*) > lit. *dieveris*, prasl. *dajweri (stsl. *děverъ*, stpolj. *dziewierz*, hrv. *djěvēr*).

¹⁰⁹ Ova teza poznata je i pod nazivom »glotalna teorija« (v. Gamkrelidze & Ivanov 1984 i KPG § 20).

¹¹⁰ V. Matasović 1994a.

Ie. *h₁ed- »jesti« (lat. *edō*, gr. *édomai*, skr. *ádmi*) > lit. *ėdu*, prasl. *ēd- (stsl. *jada*, rus. *em*, 3. l. mn. *edút*, polj. *jadać*, hrv. *jědēm*).

Prasl. *ēd- »jesti« i lit. *ėdu* imaju dug samoglasnik kao rezultat djelovanja Winterova zakona (v. § 74).

*g (lat. *g*, gr. *g*, skr. *g, j*, got. *c*, lit. *g*, het. *k*, stir. *g*) > prasl. *g, *ž

Ie. (?) *gnet- »mijesiti« (steng. *cnedan*) > prasl. *gnetān (stsl. *gneta*, hrv. *gnjětēm*).

Ie. *gerh₂uH- »ždral« (lat. *grūs*, gr. *géranos*, steng. *cran*) > lit. *gėrvė*, prasl. *žerāvi (rus. *žurávl'*, polj. *žóraw*, hrv. *ždrāl*). U slavenskom je prijelaz *g > ž rezultat I. palatalizacije (§ 92).

Ie. *(s)teg-/(s)tog- »pokriti« (lat. *toga* »toga«, gr. *stégos* »krov«, skr. *sthagaya-ti* »pokriva«) > lit. *stógas* »krov«, prasl. *stagu »stog« (rus. *stog*, polj. *stóg*, hrv. *stóg*).

Ie. aspirirani okluzivi postali su u baltoslavenskome i u praslavenskome zvučnim okluzivima. Ako je točna naša formulacija Winterova zakona (v. § 74), uslijed kojega su se duljili samoglasnici u zatvorenom slogu ispred ie. zvučnih (ali ne i aspiriranih) okluziva, tada stapanje aspiriranih i zvučnih valja smatrati kasnom općebaltoslavenskom glasovnom promjenom.

§ 73 Aspirirani su okluzivi vrlo nestabilni i u drugim ie. jezicima; očuvali su ih staroindijski, koji ima zvučne aspirirane, i grčki, u kojem su postali bezvučnim aspiriranim; u italiskim su jezicima većinom prešli u frikative (u latinskom su u sredini riječi postali zvučnim okluzivima), a u velikom broju jezika aspirirani su okluzivi postali zvučnima, kao u baltoslavenskom; u tu se skupinu ie. jezika ubrajaju germanski, keltski, iranski i armenski.

U anatolijskim jezicima odrazi ie. okluziva nisu posve razjašnjeni (čini se da se aspirirani stapaju sa zvučnima), dok su toharski jezici stopili sve tri serije ie. okluziva u jednu seriju, koja se obično interpretira kao serija bezvučnih okluziva.

*b^h (lat. *f-*, *-b-*, gr. *ph*, skr. *bh*, got. *b*, lit. *b*, het. *p*, stir. *b*) > prasl. *b

Ie. *b^her- »nositi« (lat. *ferō*, gr. *phérō*, skr. *bhárāmi*) > prasl. *berān (stsl. *bera*, rus. *berú*, polj. *bioreę*, hrv. *běřēm*).

Ie. *b^herHg^h- »breza« (skr. *bhūrjā-*, njem. *Birke*) > lit. *bėržas*, prasl. *bėřzā (stsl. *brėza*, rus. *berėza*, polj. *brzoza*, hrv. *brėza*).

Ie. *g^werb^h- »utroba, plod« (skr. *gárbhas*, gr. *bréphos*) > prasl. *žerběn »ždrijebe« (stsl. *žřěbę*, polj. *žrebieę*, hrv. *ždrijěbe*).

*d^h (lat. *f-*, *-d-*, *-b-*, gr. *th*, skr. *dh*, got. *d*, lit. *d*, het. *t*, stir. *d*) > prasl. *d

Ie. *d^heh₁- »činiti, praviti« (lat. *fēcī* »učinio sam«, gr. *ti-thē-mi* »činim«, skr. *dā-dhā-mi*) > lit. *dėti*, prasl. *dētej (stsl. *děti*, rus. *dělo* »djelo«, polj. *działo*, hrv. *djē-nuti*; usp. *djělo*). U poljskom *d* > *dzi* [dž] ispred prednjih samoglasnika.

Ie. *d^hugh₂tēr »kći« (gr. *thygátēr*, skr. *duhitā*, got. *dauhtar*) > lit. *duktė*, prasl. *dukt'ej (stsl. *dušti*, rus. *doč'*, hrv. *kći* < *dći).

Ie. *med^hu »medovina« (gr. *méthy* »vino«, skr. *mádhu*, stir. *mid*) > prasl. *medu (stsl. *medь*, rus. *měd*, polj. *miód*, hrv. *měd*).

*g^h (lat. *h*, gr. *kh*, skr. *gh*, *h*, got. *g*, lit. *g*, het. *k*, stir. *g*) > prasl. *g, *ž

Ie. *g^hostis »gost« (lat. *hostis* »neprijatelj«, got. *gasts*) > prasl. *gasti (stsl. *gostь*, rus. *gost'*, polj. *gość*, hrv. *góst*).

Ie. *h₃migh^hleh₂ »magla« (gr. *omikhlē*) > lit. *miqlà*, prasl. *miglā (stsl. *mgla*, rus. *mgla*, polj. *mgła*, hrv. *màgla*).

Ie. *g^hōrd^hs (G jd. *g^hord^h-os) »ograđen prostor, vrt« (lat. *hortus*, velš. *garth*, got. *gards* »kuća«, het. *gurtas* »utvrda«) > lit. *garđas*, prasl. *gardu »ograđen prostor« (stsl. *gradь*, rus. *górod* »grad«, polj. *gród*, hrv. *grâd*). Lat. *hortus* ima završno *t* umjesto očekivanoga *d zbog obezvučivanja ispred *-s u N jd. u indoeuropskome (*-rd^hs > *-rts).

§ 74 Vrlo je vjerojatno da je razlika aspiriranih i zvučnih okluziva dokinuta u baltoslavenskome razdoblju razmjerno kasno. Ako treba prihvatiti glasovni zakon koje je predložio W. Winter, razlika je među te dvije serije ie. okluziva bila očuvana u baltoslavenskome jer se ispred zvučnih okluziva duljio samoglasnik, najvjerojatnije samo ako je okluziv stajao u kodi sloga (ako je zatvarao slog)^{III}.

Na osnovi relativne kronologije utvrdivo je da je Winterov zakon djelovao nakon nekih drugih baltoslavenskih glasovnih promjena, primjerice nakon nestanka laringala u predsamoglasničkom položaju: ie. *eg^hh₂om > bsl. *ežHam > po Winterovu zakonu *ežHam > *jēzun > prasl. *jāzun (stsl. *azь*, slov. *jaz*). Stoga je stapanje aspiriranih i zvučnih okluziva jedna od posljednjih zajedničkih baltoslavenskih glasovnih promjena.

^{III} Za diskusiju o valjanosti i točnoj formulaciji Winterova zakona v. Matasović 1994b, 1995.

GUTURALI

§ 75 Rekonstrukcija triju redova guturala (velara, palataliziranih i labiovelara) u ie. prajeziku donekle je sporna.

Zbog ograničenja u distribuciji velara, koji se (za razliku od palataliziranih i labiovelara) najčešće pojavljuju ispred sonanata (osobito ie. *r), neki lingvisti rekonstruiraju samo dva guturalna reda – labiovelare i palatalizirane guturale ili palatale¹¹². Premda takav sustav nije tipološki nemoguć jer postoji u abhasko-adigejskom kabardinskom jeziku, on je ipak tipološki vrlo rijedak.

Sustav s dva reda guturala mogao je postojati u ranijoj fazi razvitka ie. prajezika, dok u razdoblju neposredno prije raspada na jezike-potomke smatramo vjerojatnijim sustav s tri reda guturala, kakav rekonstruiramo i u ovoj knjizi.

Tri reda ie. guturala stopila su se u ranom baltoslavenskome u dva reda: velare i palatalizirane velare.

Ie. labiovelari izgubili su u baltoslavenskome labijalizaciju kao i u indoiransko-me, armenskome i toharskome, dok je opreka između labiovelara i velara očuvana u italskome, grčkome, germanskom, keltskom i anatolijskome. Albanski u položaju ispred prednjih samoglasnika još čuva ie. opoziciju između svih triju redova guturala¹¹³, a slična je pretpostavka iznesena i za luvijski.

U nekim je jezicima opreka između labiovelara i velara dokinuta razmjerno kasno, tijekom povijesnoga razdoblja. Primjerice, staroirski u svojoj najranijoj zabilježenoj fazi (na »ogamskim natpisima«) još ima labiovelare; za bezvučno *k^w postoji u ogamskom alfabetu posebno slovo koje se transliterira kao Q, različito od velarnoga C. Tijekom 5. st. labijalizacija se gubi, te u latiničkim staroirskim tekstovima imamo *c* kao odraz starijega C i Q. Međutim, prije stapanja s velarima, labiovelari su djelovali na neke susjedne samoglasnike, te je stara opreka posredno očuvana.

Koliko je poznato, ništa se slično nije dogodilo u baltoslavenskome: labiovelari su se morali delabijalizirati vrlo rano i u svim okolinama odjednom jer nisu ostavili nikakva, pa ni posredna, traga¹¹⁴.

*k^w (lat. *qu*, gr. *ϕ*, *τ*, *κ*, skr. *k*, *c*, got. *hw*, lit. *k*, het. *ku*, stir. *c*) > prasl. *k, *č

Ie. *tek^w– »teći« (ved. *tákti* »gađa«, stir. *techid* »bježi«) > lit. *tekù* »trčim«, prasl. *tekān (stsl. *tešti*, l. l. jd. *teka*, rus. *teč'*, *tekù*, polj. *ciec*, *ciekę*, hrv. *tèci*, *tèčem*).

Ie. *pek^w– »peći« (lat. *coquo* < *pek^{wō}, gr. *péssō*, skr. *pácati*) > prasl. *pekān (stsl. *pešti*, l. l. jd. *peka*, polj. *piec*, *piekę*, rus. *peč'*, 3. l. mn. *pekút*, hrv. *pèčēm*, *pèkū*).

¹¹² V. KPG § 39.

¹¹³ Tzv. Pedersenov zakon, v. KPG bilj. 39.

¹¹⁴ Za drukčije mišljenje, po mojem sudu nedovoljno utemeljeno, v. Kortlandt 1994.

Ie.*leyk^w- »ostaviti« (lat. *linquo*, gr. *leípō*, skr. *riṇákti*) > lit. *likti*, prasl. *ati-lajka- »ostatak« > stsl. *otylékъ*.

*g^{wh} (lat. *f-*, *-v-*, gr. *ph*, *th*, *kh*, skr. *gh*, *h*, got. *?w*, *b*, lit. *g*, het. *ku*, stir. *g*) > prasl. *g, *ž

Ie. *g^{wh}en-/g^{wh}on- »ubiti« (lat. *dē-fendo* »branim se«, gr. *phoneúō*, *theinō*, skr. *hánti*) > lit. *ganýti* »goniti«, prasl. *ganītej (rus. *gonját'*, polj. *gonić*, hrv. *gòniti*).

Ie. *sneyg^{wh-} »snijeg« > (lat. *nix*, *nivis*, gr. A jd. *nípha*) > lit. *sniēgas*, prasl. *snaj-gu (stsl. *sněgъ*, rus. *sneg*, polj. *śnieg*, hrv. *snijég*).

Ie. *h₃nog^{wh-} »nokat« (gr. *ónyks*, G jd. *ónykhos*, lat. *unguis*) > lit. *nagūtis*, prasl. *naguti (stsl. *nogъtъ*, rus. *nógot'*, polj. *paz-nokieć*, hrv. *nòkat*).

*g^w (lat. *v-*, *gu*, gr. *b*, *d*, *g*, skr. *g*, *j*, got. *q*, lit. *g*, het. *ku*, stir. *b*) > prasl. *g, *ž

Ie. *g^wōws »govedo, krava« (gr. *boús*, stind. *gauš*, njem. *Kuh*) > latv. *gùovs*, prasl. *gaw-inda- (stsl. *govežda* »goveda«, rus. *govjádó*, češ. *hovado*, hrv. *gòvedo*).

Ie. *g^wenh₂₋, *g^weneh₂ (gr. *gyné*, skr. *jáni*, stir. *ben*, steng. *cwēn*) > stprus. *genno*, prasl. *ženā (stsl. *žena*, rus. *žená*, polj. *żona*, hrv. *žena*).

Ie. *b^heg^{w-} »bježati« (gr. *phébomai* »bojim se«) > lit. *bėgu* »bježim«, prasl. *bėgān (stsl. *bėga*, rus. *begú*, polj. *biegać*, »trčati«, hrv. *bjěžati*; usp. *bijég*).

*k' (lat. *c*, gr. *k*, skr. *ś*, got. *h*, lit. *š*, het. *k*, *-kk-* stir. *c*) > prasl. *s

Ie. *k'rd- »srce« (lat. *cor*, *cordis*, gr. *kradía*, *kardía*) > lit. *širdis*, prasl. *sird-ika (stsl. *srъdъce*, rus. *sérdce*, polj. *serce*, hrv. *sŕce*).

Ie. *k'lėwos »slava« (lat. *cluor*, gr. *klėos*, skr. *śrávas*) > lit. *šlovė* (s dugim samoglasnikom u korijenu), prasl. *slawa »riječ, slovo« (stsl. *slovo*, rus. *slóvo*, polj. *słowo*, hrv. *slòvo*).

Ie. *dek'm »deset« (lat. *decem*, gr. *dėka*, skr. *dáśa*) > lit. *dėšimt*, prasl. *desinti (stsl. *desętъ*, rus. *dėsjat'*, polj. *dziesięć*, hrv. *dēsēt*).

*g' (lat. *g*, gr. *g*, skr. *j*, got. *k*, lit. *ž*, het. *k*, stir. *g*) > prasl. *z

Ie. *g'neh₃₋ »znati« (lat. *co-gnōsco*, gr. *gignōskō*, skr. *jñāna-* »znanje«) > lit. *žinóti*, prasl. *znātej (stsl. *znati*, rus. *znat'*, polj. *znać*, hrv. *znāti*).

Ie. *eg'h₂om, *eg'oh₂ (lat. *ego*, gr. *egō*, got. *ik*) > prasl. *āzu (stsl. *azъ*, slov. *jaz*).

Ie. g'emH(to)- »zet« (gr. *gambrós*, skr. *jāmātar-*) > lit. *žėntas*, prasl. *zentu (stsl. *zętъ*, rus. *zjat'*, polj. *zięć*, hrv. *zěť*).

*g^h (lat. *h*, gr. *kh*, skr. *h*, got. *g*, lit. *ž*, het. *k*, stir. *g*) > prasl. *z

Ie. *g^heym- »zima« (lat. *hiems*, gr. *kheimōn* »sjeverni vjetar«, skr. *hēman*) > lit. *žiemà*, prasl. *zejmā (stsl. *zima*, rus. *zimá*, polj. *zima*, hrv. *zima*). Ie. *g^heym-s bila je jedna od rijetkih korijenskih m-osnova u prajeziku. Kao takva očuvana je samo u lat., dok su drugi jezici proširili korijen različitim sufiksima.

Ie. *weg^hoh₂ »vozim« (lat. *veho*, gr. *ókhos* »kola«, skr. *váhāmi*) > lit. *vežù*, prasl. *wezān (stsl. *veza*, rus. *vezú*, polj. *wiozę*, hrv. *-vèzēm*).

Ie. *d^heyg^ho- »opkop od gline, zid« (skr. *dehī-*, gr. *teíkhos*) > prasl. (metatezom) *zejdu- (stsl. *ziždq* »zidam« < *zidjā hrv. *zídati*, *zíd*).

§ 76 U baltijskim i slavenskim jezicima postoji velik broj riječi koje pokazuju centumski odraz ie. palataliziranih guturala¹¹⁵; vrlo je vjerojatno da se neki slučajevi izmjene palatala mogu protumačiti glasovnim pravilima, čija je pravilnost vrlo rano narušena brojnim analogijama; dio je riječi s centumskim odrazima zacijelo posuđen iz centumskih jezika, npr. riječi poput stsl. *krāva* i lit. *kárvė* (v. § 38), no metodološki je ispravnije pretpostavljati posuđenice tek kad smo iscrpili mogućnosti tumačenja takvih riječi glasovnim zakonima.

Jedno je moguće pravilo depalatalizacije ie. palataliziranih u okolini ispred sonanta i stražnjega samoglasnika¹¹⁶: *K' > K/_RV^{stražnji}; tako bi se mogli objasniti sljedeći primjeri:

lit. *akmuō* »kamen« i stsl. *kamy* imali bi pravilno *k* spram sanskrtškoga *ásmā* < ie. *h₂ek'mōn, dok bi oblik *āšmenys* »pračka (za bacanje kamena)« bio izvodiv iz osnove kosih padeža iste riječi (ie. *h₂ek'men-); na sličan način, prasl. *svekr̥y* bilo bi pravilno izvodivo iz ie. *swek'ruh₂ »svekrva« (skr. *śvaśrū-*), dok bi š u litavskome *šėšuras* »svekar« i stsl. *svekr̥* moralo biti analoško. Prasl. *dalkā »dlaka« (hrv. *dlāka*, slov. *dlāka*) moglo bi se izvesti iz ie. *dok'-leh₂ (stir. *dual* »uvojak«, skr. *daśā*, got. *tagl* »dlaka«) pravilnom depalatalizacijom *k' ispred *-lā- i metatezom (*doklā > *dolkā). Također, predloženo pravilo omogućilo bi nam da pravilno izvedemo stprus. riječ *balgnan* »sedlo« iz ie. *b^holg^hno-, dok bi stprus. *balsinis* »jastuk«, lit. *balžienas*, hrv. *blāzina* morali biti izvodiivi iz druge osnove, ie. *b^holg^hHni, gdje očekujemo satemski refleksi¹¹⁷.

§ 77 Promjenama ie. palataliziranih u baltoslavenskome su nastali novi frikativi: *š < ie. *k', *ž < ie. *g' i eventualno *ž^h (< ie. *g^h), koje se poslije stopilo sa *ž.

Ne možemo isključiti ni mogućnost da su ie. palatalizirani u baltoslavenskom razdoblju bili afrikate (primjerice, *č i *đ), no to se čini manje vjerojatnim.

¹¹⁵ Njemački je termin za tu pojavu *Palatakwechsel* udomaćen u lingvističkoj literaturi. O tome v. detaljnije u Matasović 2005.

¹¹⁶ Za preciznu formulaciju v. Matasović 2006.; nešto drukčije to pravilo formulira Kortlandt (1978b).

¹¹⁷ O različitim osnovama svjedoči i razlika u akcentuaciji; o ovim riječima v. i Duridanov 1993.

Primijenimo li uobičajene metode rekonstrukcije na baltijske i slavenske jezike, frikativi *ś i ź predstavljaju najvjerojatniju fonološku interpretaciju odraza ie. palataliziranih okluziva.

LARINGALI

§ 78 Indoeuropski laringali nestali su u većini ie. jezika; *h₂ i *h₃ očuvani su u staroanatolijskim jezicima u neslogovnom položaju kao suglasnici (het., luv. i palaj. h). Sporno je jesu li u neslogovnom položaju laringali očuvani u armenском i u staroavestičkom.

U grčkom su laringali očuvani u slogovnom položaju (*h₁ > e, *h₂ > a, *h₃ > o), a u neslogovnom položaju na početku riječi kao tzv. »protetski samoglasnici«; usp. ie. *h₂erh₃tro-, *h₂erh₃-d^hlo- »ralo« (lat. *aratum*, velš. *aradr*, hrv. *rǎlo*) > gr. *árotro*n, ie. *d^hugh₂tēr »kći« (skr. *duhitā*, got. *dauhtar*, stsl. *dvšti*) > gr. *thygátēr*, ie. *h₁leg^hu- / *h₁lg^hu- »lagan« (skr. *raghú-*) > gr. *elakhýs*, ie. *h₂melg²- »musti« (stsl. *ml̥za*, lat. *mulgeo*, stir. *mligid*) > gr. *amélgō*, ie. *h₃nomn »ime« (het. *lāman*, skr. *nāma*, lat. *nōmen*) > gr. *ónoma*.

Tragovi laringala zabilježeni su i u mnogim drugim ie. jezicima, no gotovo u svima su se tri ie. laringala stopila u jedan segment.

Dvojbeno je postoje li tragovi razlike među laringalima u italском i keltskom, a u germanskom, albanskom i baltoslavenskom sva tri ie. laringala stopila su se prije iščeznuća u jedan glas, koji možemo zvati »laringalom« i bilježiti znakom *H.

§ 79 Još su u ie. prajeziku laringali pravilno nestajali u nekim glasovnim okolinama, primjerice iza samoglasnika *o i sonanta (tj. *oRH > *oR), npr. gr. *tórmos* »rupa« < *tormo- < *tor_hmo- (usp. gr. *téretro*n »svrdlo« < *ter_htrom, s očuvanim odrazom laringala)¹¹⁸.

Na sličan način, laringali su se u prajeziku gubili između neslogovnog segmenta i *y, npr. ie. *h₂erh₃ye- »ore« > *Harye- > lit. *āria*: na gubitak laringala ukazuje cirkumfleksna intonacija na prvom slogu; da je laringal očuvan imali bismo lit. *āria (usp. infinitiv *ārti* i v. § 134). Na sličan način, lit. *vēmia* »bljuje« < *wemh₁ye- (usp. infinitiv *vēmti* i skr. *vāmīti*, gr. *emēō*).

Mnogi lingvisti pretpostavljaju i tzv. »nestanak laringala u pauzi«, tj. ispadanje laringala na apsolutnom kraju riječi i rečenice. Time se, primjerice, može objasniti kratko *-a > -o u V jd. slavenskih ā-osnova (npr. *ženo* spram N jd. *žena*, gdje završno -a dolazi od prasl. dugog *-ā, odnosno od *-eh₂ s očuvanim

¹¹⁸ V. npr. Beekes 1988.

laringalom). Treba, međutim, pretpostaviti da je laringal »obojio« samoglasnik prije ispadanja, tj. da je razvitak bio *g^weneh₂ > *g^wenaH > *g^wena > *gena > prasl. *žena > stsl. *ženo*.

Gubljenjem laringala u pauzi mogli bi se objasniti i kratki samoglasnici u nekim oblicima osobnih zamjenica (npr. u A jd. gr. *emé, me* »mene«, *sé, se* »tebe« spram dugih samoglasnika u skr. *mā, tvā*).

Slično se kraćenje samoglasnika, možda izazvano gubljenjem laringala u pauzi, može opaziti i kod nekih čestica, npr. ie. *nu »sada« > skr. *nū*, lat. *nu-nc*, stir. *nu, no*, ali i *nuH > skr. *nū*, gr. *nŷn*, stsl. *nyně*. Oblici s kratkim samoglasnikom predstavljali bi poopćene oblike čestice u položaju ispred pauze (*nu), dok bi oblici s dugim samoglasnikom bili odrazi čestice kada nije stajala u pauzi (*nuH).

§ 80 U literaturi se katkada ističe¹¹⁹ da ie. *kH u praslavenskome daje *x*; jedini donekle pouzdan primjer te promjene je prasl. *saxā »grana« (stsl. *soxa*, rus. *soxá*, polj. *socha* »račvasto drvo«) spram lit. *šakà*, arm. *čax*, skr. *šákhā-*, got. *hōha* »plug« < ie. *k'okHo-

Premda nema protuprimjera, pravilo *kH > prasl. *x ne može se prihvatiti kao sigurno jer je rekonstrukcija ie. praoblika dvojbená; rekonstrukcija laringala u ie. nije u toj riječi posve sigurna – oslanja se jedino na sanskrtsko *kh*, koje može, ali i ne mora nužno dolaziti od ie. *kH; također, nije jasno zašto u skr. i got. imamo odraz dugoga samoglasnika, a u baltoslavenskome kratkoga¹²⁰.

Jedan je način da se izbjegne ova teškoća da se pretpostavi ie. korijenska imenica s prijevojem: N jd. *k'okeh₂ G jd. *k'akh₂-os, s prijevojnima odnosima sličnim kao kod imenice *ponteh₂- »put«, G jd. *pnth₂-os (lat. *pons* »most«, stprus. *pintis* »put«). Baltoslavenski bi oblici bili izvodivi iz osnove kosih padeža, armenski i gotski iz osnove nominativa, a sanskrtski bi oblik mogao nastati ukrštanjem obiju osnova, slično kao što je nastao odraz ie. riječi za »put«, skr. *pánthā-* (s korijenom u punini od osnove za nominativ, ali *th* < ie. *tH od osnove kosih padeža).

§ 81 Laringali su nestajali u baltoslavenskome tijekom dugoga razdoblja. Niti u jednom baltoslavenskom jeziku nisu očuvani, ali se iz relativne kronologije glasovnih promjena vidi da nisu odjednom nestali u svim položajima u riječi¹²¹.

¹¹⁹ Shevelov 1964., Kortlandt 1994.

¹²⁰ Arm. *a* može postati i od ic. *eh₂, i od ie. *o, i od *a.

¹²¹ Usp. Matasović 1997a.

Laringal (postao od triju ie. laringala) se u baltoslavenskom dugo očuvao u položaju ispred i iza samoglasnika; ie. *tnh₂u- »tanak« (lat. *tenuis*, gr. *tanaós*) u baltoslavenskom je dalo *tunHu-, a tek potom prasl. *tunu-ku i *tinu-ku (stsl. *тънѣкъ*, rus. *tónkij*, polj. *cienki*); to pokazuje da se nestanak laringala u baltoslavenskom dogodio nakon razvitka vokalske proteze kod slogovnih sonanata (v. § 105). Usp. također ie. *tlH- (stir. *talām* »površina«, lat. *tellūs* »zemlja«) > lit. *tilės* »podne daske u čamcu«, prasl. *tila (rus. *tlo*, polj. *tło*, hrv. *tlē, tlđ*).

U položaju između suglasnika laringal je nestao ako se nalazio u drugom slogu, no u prvom je slogu očuvan kao *a (> stsl. *o*); usp. ie. *(h₁)rh₃deh₂ »roda« (gr. *erōdiós*, lat. *ardea*) > prasl. *radā (hrv. *róda*), ie. *sh₂l- (osnova kosih padeža od *seh₂l »sol«; usp. lat. *sal*, gr. *háls*) > prasl. *sali (stsl. *solb*, polj. *sól*, hrv. *sól*).

Nestanak laringala između suglasnika u drugom slogu dogodio se najvjerojatnije još u ranom baltoslavenskom razdoblju; usp. ie. *d^hugh₂tēr »kći« > bsl. *duktēr > lit. *duktė̃*, prasl. *duktī ili *duktej (stsl. *dušiti*, rus. *до́чь*). Ista se promjena dogodila i u germanskome (usp. got. *dauhtar*) i keltskome (usp. gal. *duxtir*), što pokazuje da se možda radi o dijalekatskoj pojavi u kasnom indoeuropskome.

Na početku riječi, ispred samoglasnika, laringal je morao biti očuvan u doba kada se dogodila metateza u riječi *kāmū »kamen«; ie. *h₂ek'mōn (gr. *ákmōn*, skr. *ásmā*, lit. *akmuō*) odrazilo se prvo kao *Hakmōn (s pravilnom depalatalizacijom, v. § 76), a potom je, u doba dok je laringal još stajao u toj riječi, *Hakmōn > *kaHmōn(s), odakle pravilno praslavenski *kāmū (stsl. *kamy*, hrv. *kāmēn*, polj. *kamień*). Moguće je da se početni laringal djelomice stopio s protetskim suglasnicima.

PROTETSKI SUGLASNICI

§ 82 U ie. prajeziku je najvjerojatnije vrijedilo ograničenje prema kojemu riječ nije mogla počinjati samoglasnikom (v. KPG § 88); tomu ograničenju nisu, po svemu sudeći, bile podložne zamjenice, veznici i gramatičke čestice.

Posve isto ograničenje očuvano je u praslavenskome. Na mjestu indoeuropskih početnih laringala u praslavenskome nalazimo početno *w- i *j-, u svim punoznačnim riječima; moguće je da veznici, poput prasl. *ej »i«, *ā »a« itd., nisu dobivali protetske suglasnike.

Ne možemo sa sigurnošću tvrditi da su protetski suglasnici *odrazi* početnih laringala; oni se pojavljuju i u nekim riječima koje nisu počinjale laringalima, npr. ie. *udreh₂ »vidra« (skr. *udrā-*, lit. *ūdra*, njem. *Otter*) > prasl. *wūdrā, što moramo shvatiti kao poopćenje pravila prema kojemu riječi ne mogu počinjati

samoglasnikom; do takvoga je poopćenja moglo doći u doba kada su *i i *u postali fonološki samoglasnici, tj. kad su prestali biti sonanti (varijante *y i *w u jezgri sloga). U svakom slučaju, sa stanovišta ekonomije glasovnih promjena najbolje je postanak protetskih suglasnika *formulirati* kao odraze laringala:

Bsl. *(H)e > prasl. *je-; usp. ie. *h₁esti »jest« (lat. *est*, gr. *estí*, skr. *ásti*) > prasl. *jesti (stsl. *jestb*).

Bsl. *(H)ē > prasl. *jē > *jā (v. § 99), ie. *eg'h₂om »ja« > bsl. *jēžan > prasl. *jāzun (stsl. *azъ*, slov. *jaz*).

Bsl. *(H)i > prasl. *ji, ie. *(h₁)isk²- (stir. *ésca* »mjeseć« < *h₁eysk²-, lit. *aiškùs* »jasan« < *h₁oyks²-) > prasl. *jiskrā > *jъskra (stsl. *iskra*); protetsko *j- ispred *- (> ъ) očuvalo se u češkom; usp. češ. *jméno*, starije *jmě* < *jъmę (stsl. *ime*, rus. *imja*, polj. *imię*, hrv. *ime*).

Bsl. *(H)ū > prasl. *wū, ie. *(H)pso- »visok« (gr. *hypsēlós*, stir. *úasal*) > prasl. *wūsaku (stsl. *vysokъ*, hrv. *visok*).

§ 83 Nije do kraja jasno što se događa s *H ispred dugoga i kratkoga praslavenskoga *a; odrazi u posvjedočenim slavenskim jezicima kao da govore kako je ispred *ā protetski suglasnik *j- (usp. stsl. *jagne* »janje« < *h₂eg^wne-, lat. *agnus*), dok ispred *a nema nikakvoga protetskog suglasnika; usp. ie. *h₂ek²ro- »oštar« (lat. *acer*) > stsl. *ostrъ*.

Ispred dugoga *ā postoji kolebanje, ne samo među različitim slavenskim jezicima, već i unutar staroslavenskoga pa osim *jagne* imamo i *agne*, a također i dublete *ablъko* i *jablъko* < *ābl- < ie. *h₂ebl- »jabuka« (stvnj. *apfal*, stir. *ubull*), *aje* i *jaje* < *āj- < ie. *h₂ōwyo- »jaje« (lat. *ōvum*) itd.

Na sličan način, prasl. *ō, koje postaje od u-dvoglasa, u pravilu ne dobiva protetski suglasnik; usp. stsl. *učiti* < *(H)ōčitej < ie. (kauzativ) *h₁owkeye- (lit. *jūnkstu* »navikavam se«, got. *bi-ūhts* »naviknut« < ie. *h₁unk-), prasl. *ōju »ujak« (stsl. *ujъ*, rus. *uj*, polj. *wuj*) < ie. *h₂ewyo- (lat. *avus* »djed«, lit. *avýnas* »ujak«), prasl. *ōdu »ud« (stsl. *udъ*, rus. *ud*, polj. *ud*) < ? ie. *h₂ew-d^hh₁os (usp. lat. *au-* »od«, *facio* »činitik«)¹²².

Najvjerojatnijom se čini sljedeća pretpostavka. Riječi koje su počinjale općeslavenskim *a > o u praslavenskom su počinjale protetskim suglasnikom, koji se pak izgubio vrlo rano u općeslavenskome razdoblju¹²³. Taj protetski suglasnik možemo, u nedostatku bolje notacije, bilježiti kao *(H)jer se pojavljuje u istom položaju u kojem je u praslavenskome mogao biti sačuvan baltoslavenski laringal.

¹²² V. Vasmer, s. v. *ud*.

¹²³ V. Carlton 1991: 105-106.

U općeslavensko doba prijelaza *a > o *H se djelomice pomiješalo s protetskim *w-; usp. prasl. *wasā »osa« (lit. *vapsà*, njem. *Wespe*, lat. *vespa*) > *(H)osā > stsl. *osa*, prasl. *(H)anjā »vonj« (< *anyā; usp. gr. *ánemos* »vjetar«, lat. *animus* »dah«) > *wonju > stsl. *vonja*.

§ 84 Protetsko *w- je nastalo i u nekim toponimima koji su u slavenski ušli nakon 600. godine, tj. u općeslavenskom razdoblju, npr. vulg. lat. *Udimu-* (tal. *Udine*) > slov. *Viden*, *Videm*, lat. *Ursaria* > općeslav. **vъrsarь*, *vъrsarь* > hrv. *Vrsar*; teško je reći svjedoče li ti primjeri o nastanku protetskoga *w- nakon 600. godine ili o poopćenju fonotaktičkoga pravila koje je vrijedilo u praslavenskoj (#u- > #wu-)¹²⁴.

§ 85 Posve je sigurno da su neki protetski suglasnici nastali u općeslavenskom razdoblju, a neki su se proširili samo u nekim slavenskim jezicima; primjerice, u lužičkome općeslavensko u- i o- redovito dobivaju protetsko w-; usp. npr. gluz. *wucho*, *wuzda*, *woko*, *woheñ* spram rus. *úxo*, *uzdá*, *óko*, *ogón*?

U kajkavskome je protetsko v- poopćeno ispred u; usp. kajk. *vuho*, *vugel*, *vučil* za hrv. *úho*, *úgao*, *úćio*. Kajkavizmi s protetskim v- susreću se već u glagoljskim tekstovima iz 15. st., npr. u *Petrisovu zborniku* iz 1468¹²⁵.

Postanak protetskih suglasnika vjerojatno je rana pojava u praslavenskoj¹²⁶, bilo da oni odražavaju laringale ili da su nastali poopćenjem pravila o obaveznom suglasničkom početku riječi. To se može zaključiti po tome što nastanak protetskoga *j- prethodi prijelazu *ē > *ā iza *j, a ta je promjena praslavenska (v. § 99).

Činjenica da neke posuđenice iz slavenskoga u susjedim jezicima ne odražavaju protetske suglasnike ne mora biti značajna ako se radi o praslavenskom *a, npr. *(H)akuna »okno« > finski *akkuna*, gdje *H nije morao imati ekvivalenta u finskome u doba posuđivanja.

¹²⁴ V. Holzer 1998: 64. Za razliku od Holzera, ja postanak protetskih samoglasnika ne bih smjestio u općeslavensko razdoblje jer u jeziku čije riječi nisu mogle počinjati samoglasnicima (kao što je bio praslavenski, a i indoeuropski) vrlo je vjerojatno da bi posuđenice automatski dobivale protetske suglasnike.

¹²⁵ V. Damjanović 1995: 69.

¹²⁶ Izraženo je mišljenje (Kortlandt 1994) da su protetski suglasnici nastali u doba nestanka završnih suglasnika *-s i *-n u praslavenskoj, kada se znatno povećao broj riječi koje su završavale samoglasnikom; protetski *j- i *w- nastali bi, po toj pretpostavci, radi izbjegavanja hijata. Premda u toj tezi ima dosta plauzibilnosti, treba istaknuti a) da je težnja za izbjegavanjem hijata mogla nastati i znatno prije, u doba nestanka završnih *-t i *-d (v. § 119) i b) da se Kortlandtova teza ne uklapa u relativnu kronologiju koju mi zastupamo, prema kojoj nastanak protetskih suglasnika prethodi praslavenskomu prijelazu *ē > *ā iza palatala i *j.

FRIKATIVI

§ 86 Ie. *s očuvano je u baltoslavenskom i praslavenskom u većini položaja; prešlo je u baltoslavensko *š po RUKI-pravilu (v. § 87), a u praslavenskom se vjerojatno izgubilo na kraju riječi. Niti u jednom posvjedočenom slavenskom jeziku završno *-s nije očuvano.

*s (lat. *s*, gr. *h-*, *-0-*, *-s*, skr. *s*, got. *s*, lit. *s*, het. *š*, stir. *s*, *-0-*) > prasl. *s

Ie. *septm »sedam« (lat. *septem*, gr. *heptá*, skr. *saptá*) > lit. *septyni*, prasl. *sedmi (stsl. *sedmь*, rus. *sem'*, polj. *siedem*, hrv. *šèdam*).

Ie. *wesr > *éar*, skr. *vasantá-*) > lit. *vasarà* »ljeto«, prasl. lj. *wiosna*.

Ie. *b^hoso- > i. *bar* »gol« > lit. *bàsas*, prasl. *basu (stsl. *bošь*, rus. *bósyj*,

Prasl. *sed rednom b: lno od ie. *septm, već je preoblikovano prema *wesr bilo *wesn- (kosi padeži). Sl: *ój*) < *sebdmo-; usp. gr. *hébdomos* »sedmi«. Ie. smjena osnova *wesr (NA jd.) / *wesn- (kosi ove kosih padeža.

Ispred zv: baltoslavenskom ostvarivalo kao /z/. To je *z postalo fo: praslavenske nakon prijelaza bsl. *ž (od ie. *g' i *g^h) >

Ie. *nisdos > skr. *nīđá-*, stvnj. *nest*) > lit. *lizdas*, prasl. *gnaj- *zda* (stsl. *gnězdo*, rus. *gnezdo*, polj. *gniazdo*, hrv. *gnijezdo*). Lit. *lizdas* ima neeti- mološko *l-*, a u praslavenske su neočekivani početno *g- i prijevojna »puni- na o« u korijenu; nijedno od do sada ponuđenih tumačenja slavenske riječi za »gnijezdo« ne zadovoljava u potpunosti.

RUKI-PRAVILO

§ 87 Ie. *s > *š / _ {r, u, k, i}, tj. ie. *s postaje *š iza jednoga od glasova u vitičastoj zagradi. Ovo pravilo, poznato pod imenom »RUKI-pravilo«, djelovalo je u indo-iranske i baltoslavenske, a po nekim mišljenjima i u armenske¹²⁷ (barem u okolinama iza *r i *k).

¹²⁷ Na djelovanje RUKI-pravila u armenske upućuju primjeri kao *čaršamim* »venem« < ie. *trs- (ved. *tṛšyāmi*, lat. *torreo* »sušim«), arm. *veštasun* »16« < *swek's-dek'm (usp. *več* »6«), v. Godel 1975: 77.

U praslavenskome kao rezultat RUKI-pravila imamo *š ispred prednjih samoglasnika (*e, *i), *x ispred stražnjih samoglasnika, a *s ispred suglasnika. Ta je distribucija najvjerojatnije objašnjiva nizom uzastopnih promjena:

- 1) ie. *s prešlo je u *š iza {r, u, k, i};
- 2) *š > *s ispred suglasnika, *š > x ispred samoglasnika;
- 3) *x > *š ispred prednjih samoglasnika (l. palatalizacija, v. § 92)²⁸.

Ie. *tēk^w-s- (sigmatski aorist glagola »teći«; usp. stir. *techid* »trči«) > prasl. *tēxu »teko« (stsl. *těxъ*).

Ie. *-oysu (završetak L mn. o-osnova) > skr. *-ešu* (*vrkešu* »o vukovima«), stsl. *-ěxъ* (*vьcěxъ*).

Ie. *b^hluseh₂ »buha« (gr. *psýlla*, skr. *plúši-*) > prasl. *bluxā (strus. *blъxa*, polj. *pchła*, hrv. *bùha*).

Ie. *wers-/wrs- (lat. *verrūca* »bradavica«, lit. *viršūs* »vrh«) > prasl.*wiršu (stsl. *vrъxъ*, rus. *verx*, polj. *wierzch*, hrv. *vřh*).

RUKI-pravilo djelovalo je i ako je iza *u i *i slijedio laringal, tj. *s prelazi u *š i iza *uH i *iH, no ne možemo znati je li se laringal već bio izgubio u toj okolini u doba djelovanja RUKI pravila, odnosno ne radi li se tu o prijelazu *s u *š iza *ū i *ī; usp. ie. *muHs »miš« (lat. *mūs*, steng. *mūs*) > prasl. *mūši (stsl. *mьšь*, rus. *mьš*, polj. *mysz*, hrv. *mīš*).

§ 88 U baltijskome je djelovanje RUKI-pravila prepoznatljivo jedino u lit. jer se u latv. i stprus. stapaju bsl. *š, *ś (od ie. *k') i *s. Većina priručnika na osnovi litavske građe tvrdi da je u baltijskome RUKI-pravilo nedosljedno provedeno; najčešće je zastupljena teza da je *s u balt. prešlo u *š beziznimno jedino iza *r, dok iza *k, *u i *i imamo *s i *š: lit. *aušrà* »zora« < ie. *h₂ewsro- (usp. lat. *aurōra*, skr. *ušás*) pokazuje djelovanje RUKI-pravila, dok je u *ausis* »uho« < ie. *h₂ews- (lat. *auris*, stsl. *uxo*) ie. *s ostalo nepromijenjeno. Na sličan način, lit. *maišas* »vreća« potpuno odgovara stsl. *měxъ* »mijeh« i skr. *mešá-* »mijeh«, no u riječi *teisūs* »ispravan« *s je ostalo očuvano, dok u slavenskom imamo *x < *š (po RUKI-pravilu); usp. stsl. *tixъ*, rus. *tixij* »tih, miran«.

Ne postoji jednostavno rješenje problema takvih dvostrukih odraza ie. *s iza *k, *u i *i u baltijskome, a stoga ni jednostavno rješenje pitanja je li RUKI-pra-

²⁸ Drugo objašnjenje, koje prihvaćaju neki priručnici (npr. Meillet i Vaillant 1934) pretpostavlja da nikada nije bilo općega prijelaza *š > *x, već da je u doba prve palatalizacije *š prešlo u *x samo ispred stražnjih samoglasnika. To je objašnjenje jednostavnije utoliko što pretpostavlja samo dvije glasovne promjene umjesto tri, ali zato nepotrebno komplicira formulaciju prve palatalizacije; osim toga, znamo da je u doba prve palatalizacije *x prelazilo u *š ispred prednjih samoglasnika i po tome što je ona zahvatila i *x u germanskim posuđenicama, dakle ono *x koje nije postalo po RUKI-pravilu; usp. germ. *xelmaz »kaciga« > prasl. *šelmu (stsl. *šěms*, rus. *šélom*, hrv. *sljēm*).

vilo zajednička bsl. glasovna promjena ili nije. Najvjerojatnijom se čini pretpostavka¹²⁹ prema kojoj je *s prelazilo u *š iza *r, u, k* i *i* posve pravilno i u baltijskom, ali su potom tragovi djelovanja RUKI-pravila izbrisani naknadnim promjenama, primjerice prelaskom *-š > *-s na kraju riječi.

Kao opće pravilo možemo utvrditi da baltijski pokazuje djelovanje RUKI-pravila samo u starim riječima koje su naslijeđene iz bsl. razdoblja; to znači da će u litavskome *š* stajati iza *r, u, k, i* u onim riječima koje imaju potpunu tvorbeni i morfološku podudarnost u slavenskome (a da pritom nije vjerojatno da se radi o slučajnim, usporednim tvorbama).

Stoga *s prelazi u *š u *maišas*, gdje obje grane baltoslavenskoga ukazuju na tematsku imenicu *moyso-, čije je postojanje potvrđeno staroindijskim *meša-*; s druge strane, kod pridjeva *teisūs* vjerojatno se radi o novoj, baltijskoj tvorbi¹³⁰, gdje je oblik *-sus* poopćen prema pridjevima kod kojih je *-su-* pridjevski sufiks, npr. *baisūs* »strašan« < *b^hoyd^h-su-, *šviesūs* »svijetao« < *k^hwoyt-su- itd.

Kod riječi *ausis* RUKI-pravilo nije djelovalo jer je ta imenica još u prabaltijskome, kao i u ie. prajeziku, bila korijenskom imenicom, kod koje je *-s stajalo na kraju riječi: imali smo ie. *h₂ōws, G jd. *h₂ews-os, odakle pravilno (iz osnove kosih padeža) baltijski *aus. Da se ta imenica sklanjala kao (korijenska) s-osnova, vidi se po litavskom G mn. *ausų* (da se radi o iskonskoj i-osnovi, očekivali bismo *ausių). U doba kad je imenica *aus preoblikovana kao i-osnova (lit. *ausis*) RUKI-pravilo više nije djelovalo. U praslavenskom je na sličan način iskonska korijenska imenica *auš > *aux postala s-osnovom, odakle imamo prasl. *ōxo, G jd. *ōšese* (stsl. *uxo, ušese*).

Neke su iznimke djelovanju RUKI-pravila vrlo teško objašnjive, npr. lit. pridjev *sausas* »suh« ima potpunu podudarnost u prasl. *sōxu (stsl. *suxъ*, rus. *suxóŭ*); ostali ie. jezici također upućuju na ie. tematski pridjev *sawso- ili *h₂sowso- (gr. *aúos*, steng. *sār*); činjenicu da u litavskome nemamo *saušas trebalo bi možda objasniti asimilacijom *s...š > *s...s, slično kao u sanskrtu, gdje *s...š pravilno daje *ś...ś* (skr. *śośa-* »suh«). Za svaku pojedinu litavsku riječ kod koje na prvi pogled ne djeluje RUKI-pravilo trebalo bi na taj način pronaći objašnjenje, što nije nimalo lak posao, no takav je pristup problemu, čini se, plodniji od bilo kojeg drugoga.

Iznimke od RUKI-pravila u baltijskome nije moguće protumačiti niti kao posuđenice niti nekim dodatnim, kontekstom uvjetovanim, glasovnim pravilom.

U prasl., za razliku od baltijskoga, iza *r ispred suglasnika imamo *s umjesto očekivanoga *š; usp. lit. *pištas* »prst« spram stsl. *prъstъ* (rus. *perst*, polj.

¹²⁹ To je u osnovi teza Simasa Karaliūnasa (1966), v. i Hamp 1967.

¹³⁰ Stsl. *ixъ* i hrv. *ih* su o-osnove; u slavenskome nema pridjeva na -u-.

parst, hrv. *prst*) < ie. *prst(H)o- (lat. *postis* »stup«, skr. *pršthám* »vrh«, stvnj. *first* »vrh«), prasl. *pajstu »bat, tučak« (rus. *pest*, polj. *piast*) spram strus. *pxati* »phati, tući (žito)« < *pis- (skr. *pištás* »samljeven«). Te su prividne iznimke od RUKI-pravila u slavenskome najlakše objašnjive naknadnom promjenom starijega *š u *s ispred suglasnika, tj. prasl. *š > s / _C.

Druge riječi koje na prvi pogled predstavljaju iznimke od RUKI-pravila u slavenskome objašnjavaju se time što je u baltoslavenskome, u doba djelovanja RUKI-pravila, ispred *s stajao suglasnik koji se poslije izgubio; stoga, primjerice, prasl. *bajsu »bijes« (stsl. *bes*, polj. *bias*, hrv. *bijēs*) ima očuvano *s jer je bsl. praoblik bio *baydsa- (usp. lit. *baidyti* »strašiti« *baisūs* »strašan«, u vezi s lat. *foedus* »ružan«, ie. *b^hoyd^h-).

§ 89 Za razliku od indoiranskoga, gdje *s > *š i iza palataliziranih (*K'), moguće je da su palatalizirani prešli u frikative u bsl. još prije djelovanja RUKI-pravila; u prilog tomu govorilo bi prasl. *wesla »veslo« (rus. *vesló*, polj. *wiosło*) < *weg^h-sлом (usp. stsl. *vezq* »vezem«), no to nije osobito pouzdan argument za tu tezu: budući da riječ nije posvjedočena u baltijskome, moguće je i da se radi o novoj tvorbi, tj. da u bsl. nije bilo te riječi (litavski čuva izvornu ie. riječ za »veslo«, *irklas* < *h₁erh₁tlom; usp. gr. *eretmón*, ved. *aritrām*)¹³¹. Pouzdaniji su primjeri prasl. *desnu »desni« (stsl. *desnъ*, rus. *désnyj*, hrv. *děsnī*) < *dek's-no- (lat. *dexter*, skr. *dákšinas*), prasl. *asi »os« (stsl. *osъ*, rus. *os'*, hrv. *ós*) < *h₂ek'si- (lat. *axis*, skr. *ákša*-).

§ 90 Satemizacijom ie. guturala i stapanjem laringala baltoslavenski je znatno izmijenio sustav frikativa ie. prajezika. Nakon stapanja zvučnih i aspiriranih suglasnika, čija je relativna datacija sporna, baltoslavenski je sustav frikativa izgledao ovako:

s (z)

ś ź

(š)

H

Fonološka je relevantnost suglasnika *š i *z dvojbena; ne možemo znati jesu li oni u svim okolinama bili predvidljive varijante suglasnika *s i *z.

¹³¹ Slično bismo mogli tumačiti hrv. *maslo* < *maz-slo, ako je ta riječ u vezi s gr. *mássō* »mijesim« (? < *mg-yoH₂). Usp. Jurišić 1992: 72.

Fonološka interpretacija laringala *H također je dvojbena; na osnovi tipoloških razmatranja možemo zaključiti da je bsl. laringal najvjerojatnije bio laringalni frikativ /h/ ili glotalni zatvor /ʔ/.

Glasovnim promjenama *š > *s, *ž > *z i *š > *x, koje su zahvatile samo praslavenski, dobivamo sljedeći sustav frikativa:

s	z
x	H

U praslavenskom *x postaje fonološki relevantno zbog niza germanskih posuđenica koje sadrže taj glas, te ekspresivnih riječi u kojima *x nije nastalo po RUKI-pravilu. Osim toga, u praslavenskom se *k pravilno izgubilo ispred *x te je stoga u takvim slučajevima *x ostalo glasovno neuvjetovano, pa i na početku riječi, npr. u prasl. *xōdu »ružan« (rus. *xudój*, polj. *xudy*) < *ksowdo- (usp. skr. *kšudrá-* »malen«).

§ 91 U nekim je slučajevima u praslavenskoj *x- nastalo po RUKI-pravilu na početku riječi, poopćavanjem oblika morfema (morfa) koji su pravilno nastali nakon prefiksa na *r*, *u*, *k* i *i*.

Primjerice, stsl. *xoditi* »ići, hoditi« ima početno *x-* poopćeno prema obliku koji je pravilan nakon prefiksa *pri-* u *prixoditi*. Alternacija *xoditi* / *soditi uklonjena je u korist glasovno (kontekstualno) uvjetovanoga morfa.

Moguće je, iako ne i strogo dokazivo, da *x u praslavenskom nastaje i od *kH (v. § 80).

PRVA PALATALIZACIJA VELARA

§ 92 Prva je (regresivna) palatalizacija zahvatila baltoslavenske velare *k i *g koji su postali od indoeuropskih *k, *g, *g^h, *k^w, *g^w, *g^{wh}; po prvoj palatalizaciji *k > *kj > *č, *g > *gj > *dž' > *ž ispred prednjih samoglasnika *e, *ē, *i, *ī (odnosno ie. *iH), te ispred suglasnika *y; velarni frikativ *x, postao od ie. *s po RUKI-pravilu (ili u posuđenicama od germ. *h i iranskoga *x), prelazi u istim uvjetima u *sj > *š:

Ie. *k^wi- »što« (lat. *quid*, stind. *kim* »što«) > prasl. *či- (stsl. *čto*, rus. *čto*).

Ie. *wlk^we »vuče« (V jd.; usp. lat. *lupe*) > prasl. wilče (stsl. *vľbče*, polj. *wilcze*, hrv. *viče*).

Ie. *g^whⁱHslo- »žila« (lat. *filum*, lit. *gýsla*) > prasl. *žilā (stsl. *žila*, rus. *žila*, polj. *żyła*, hrv. *žila*).

Ie. *g^weneh₂ »žena« (skr. *jáni*, got. *qinō*, stir. *ben*) > prasl. *ženā (stsl. *žena*, rus. *žená*, polj. *żona*, hrv. *žena*).

Ie. *muHs »miš« (lat. *mūs*, steng. *mūs*) > prasl. *mūsi, *mūxi > *mūši (stsl. *mysz*, rus. *mysʹ*, polj. *mysz*, hrv. *miš*).

Germ. *helma- (stvnj. *helm*) > prasl. *xelmu > *šelmu (stsl. *šlěmь*, hrv. *šljēm*).

Ie. *pleh₂kyoh₂ (gr. *pléssō* »udaram«) > *plākjān > prasl. *plāčān (stsl. *plača*, rus. *plāču*, polj. *placze*, hrv. *plāčēm*). Prva je palatalizacija, dakle, po našem mišljenju istodobna s jotacijom velara.

Vjerojatno je i da su u doba prve palatalizacije skupine *kt i *gt prelazile u *ktj, *gtj (v. § 167), npr. prasl. *tektej > *tektjej > općeslav. *tetʹi (stsl. *tešti*, rus. *tečʹ*, polj. *ciec*, hrv. *tèći*).

§ 93 Prva je palatalizacija vjerojatno mlada od najstarijih dodira Istočnih Slavena i Balta; neki baltijski hidronimi u praslavenskome su pretrpjeli prvu palatalizaciju; usp. lit. *Laukesà* = rus. *Lučesa*, lit. *Merkỹs* = rus. *Merečʹ*. Na sličan način, finski hidronim *Inkeri* posuđen je u ruski u obliku *Ižora*¹³², a bjeloruska rijeka *Žaželka* povezuje se etimološki s litavskim hidronimom *Gėgė*¹³³. Ona mora biti mlada i od prvih dodira Slavena i Germana, o čemu svjedoče prasl. *šelmu »kaciga« (v. § 34) i stsl. *čędo* (hrv. *čędo*), što je moralo biti posuđeno iz germanskoga *kinda- (njem. *Kind* »dijete«)¹³⁴.

Očigledno je, pak, da se prva palatalizacija morala dogoditi nakon djelovanja Grimmova i Vernerova zakona u germanskome jer germanski *kinda- dolazi od indoeuropskoga *gʷnh₁to- (usp. lat. *gens*, *gentis* »rod«) tj. u toj se riječi prepoznaju tragovi djelovanja obaju spomenutih zakona.

Apsolutna kronologija Grimmova i Vernerova zakona u germanskome nije poznata, no sigurno je da je Grimmov zakon prethodio Vernerovu, te da su se

¹³² V. Kallio 2006. Neki lingvisti smatraju da takve posuđenice nemaju dokazne vrijednosti jer pri posuđivanju može doći do adaptacije stranoga fonema ili fonemske skupine; primjerice, ako u slavenskome u doba prvih kontakata s govornicima baltičkofinskih jezika nije bio moguć slijed *ge- oni su mogli finsko *ge- zamijeniti svojim glasovnim nizom *gʷe- ili *gje-, što je poslije dalo *že*. Argumenti iz odraza starih posuđenica uvjerljivi su samo kad usporedba posuđenica iz raznih jezika u isto vrijeme daje konzistentnu sliku o fonologiji jezika primatelja (primjerice kratkoga praslavenskog *i i *u, koji odgovaraju samoglasnicima *i* i *u* u riječima iz grčkoga, latinskoga i baltijskofinskih jezika koje su mogle biti posuđene u praslavenskom razdoblju).

¹³³ V. Holzer 1998: 50.

¹³⁴ Postoji i mišljenje (Trubačev, s. v. *čędo*) da je prasl. *kinda naslijeđena riječ, no u tom slučaju ostaje nejasno kako je tvorena (pretpostavljanje sufiksa *-da- je *ad hoc*).

obje promjene zbile prije najstarijih dodira Germana s Rimljanima (ali nakon intenzivnih dodira Germana i Kelta jer je keltska posuđenica **rikya-* »kraljevska vlast« > njem. *Reich* u germanski ušla prije promjene **g* > **k* po Grimmovu zakonu; usp. stir. *riĝe* »kraljevstvo«).

Iz svega toga možemo zaključiti da se prva palatalizacija morala zbiti otprilike između 4. st. pr. Kr. (*terminus ante quem* Vernerova zakona) i 6. st. p. Kr.

Slavensko ime grada Drača, *Драчъ* < *Duracchium* možda upućuje na zaključak da je prva palatalizacija mlađa od prvih dodira Slavena s bizantskim gradovima na Balkanu; u tom bi slučaju tu pojavu trebalo datirati upravo u 6. st., dakle neposredno prije razdoblja koje nazivamo praslavenskim. Ipak, valja uzeti u obzir i mogućnost da je praslavensko *č* u tom toponimu nastalo preuzimanjem palataliziranoga *k'* iz romanskoga ili vulgarnolatinskoga dijalekta koji se govorio na Balkanu¹³⁵.

Iako se u literaturi obično navodi da su rezultatom prve palatalizacije već u praslavenskome bili suglasnici *č*, *ž* i *š*, nema sigurnih dokaza da je taj fonetski proces uistinu dovršen do 600. godine.

Postoji neslaganje o tome jesu li praslavenski velari u isto vrijeme prešli u afrikate ispred prednjih samoglasnika i ispred **y*; na prvi pogled čini se vjerojatnim da je palatalizacija velara ispred prednjih samoglasnika *stariji* proces od palatalizacije ispred **y*.

Mnogi smatraju da se prijelaz **ky* > **č*, **gy* > **ž*, **xy* > **š* dogodio u isto vrijeme kada i promjene **sy* > **š*, **zy* > **ž*, odnosno zajedno s ostalim promjenama koje se nazivaju općeslavenskom jotacijom (v. § 166-169). Ta je pak promjena zacijelo postpraslavenska (općeslavenska), o čem svjedoče adaptacije romanskih toponima u hrvatskome; usp. lat. *Arsia* > hrv. *Ràša*, *Acūtiu-* > **akūt'i-* > *Okić*, lat. *Sanctus Cassiānus* > hrv. *Sukošan*.

S druge je strane, s čisto fonetske točke gledišta teško povjerovati da su velari mogli ostati nepalatalizirani ispred **y* u doba kad su se palatalizirali ispred **e* i **i*.

U fonetskom smislu palatalizacija se zacijelo odvijala postupno:

**k* > **kj* > **č'* > **č*

**g* > **gj* > **dž'* > **ž'* > **ž*

¹³⁵ S apsolutnim datiranjem prve palatalizacije povezano je i pitanje je li ime slavenskoga (antskoga) vladara, koje je Jordan zabilježio kao *Boz*, izvodivo iz praslavenskoga **bažu* < **bag(i)yo-* »božji«; kada bi ta etimologija bila ispravna, prva bi palatalizacija bila starija od događaja o kojima Jordan pripovijeda, dakle starija od početka 5. st. Ipak treba reći da se radi o vrlo nategnutoj etimologiji: u Jordanovo doba slavenski je naime još imao *a* u riječi »bog«. To se odnosi i na Trubačovljevu etimologiju (1991, 11) kojom se *Boz* dovodi u vezu s ruskim *vožd'* »vođa«.

Najekonomičnijim se čini pretpostaviti da se u praslavenskome *k i *g ispred *j* kao i ispred *e, *i, uopće nisu razlikovali, tj. da je izgovor bio *kj, *gj; *j se zacijelo izgubilo iza palataliziranih velara (ili afrikata) u općeslavensko doba jotacije ostalih suglasnika (v. § 166-169).

S tim je u vezi i činjenica da se skupina *sk palatalizira kao *skj, što u općeslavenskom razdoblju daje *št' (> rus. *šč*, hrv. *št*); usp. prasl. *skejtu »štít« (lit. *skietas*, lat. *scūtum* < *skoyto-) > rus. *ščít*, hrv. *štít*.

§ 94 Palatalizacija velara ispred prednjih samoglasnika i *y* tipološki je vrlo raširena glasovna promjena, koja se zbila u većini grana indoeuropskih jezika u nekom razdoblju njihove povijesti.

U indoiranskome se u pretpovijesno doba dogodila tzv. »arijska palatalizacija«, u atičkom grčkom palatalizaciju su pretrpjeli labiovelari, u staroengleskom su u istoj okolini germanski *k i *g prešli u [č] i [j], u romanskim jezicima palatalizirali su se također *k* i *g* ispred prednjih samoglasnika, no gdjekada (primjerice u francuskome) i ispred *a*, a od baltijskih jezika palatalizaciju velara poznaje jedino latvijski (*k > c, *g > dz).

SONANTI

§ 95 Indoeuropski su sonanti očuvani u baltoslavenskome i u praslavenskome, kao i u većini drugih grana ie. jezika.

Od kontekstom uvjetovanih glasovnih promjena ističe se nestanak ie. *w ispred *r i *l na početku riječi (tzv. Lidénov zakon¹³⁶).

Ie. *w ostalo je u baltoslavenskome i praslavenskome očuvano kao bilabijalni poluvokal (*glide*), no u litavskome i u većini slavenskih jezika (npr. u hrvatskome) iz *w je nastao labiodentalni frikativ *v*.

U indoiranskome ie. *l prelazi u *r; u grčkome ie. *y na početku riječi daje *h-*, dok skupina *Hy- daje početno *z-*; ie. *w nestaje u jonsko-atičkom dijalektu grčkoga, no u Homera i u drugim dijalektima je očuvano; na dijalekatskim natpisima bilježi se posebnim slovom »digama« (F). U latinskome *y (> *i*) nestaje između jednakih samoglasnika, inače je u pravilu očuvano.

*m (lat. gr. skr. got. lit. het. stir. *m*) > prasl. *m

¹³⁶ Po švedskom slavistu i indoeuropeistu Evaldu Lidénu (1862-1939).

Ie. *mosg^ho- »moždina« (stvnj. *marc*, avest. *mazga-*, skr. *majján-* s neobjašnjenim *-jj-*), stprus. *musgenno* > prasl. *mazgu »mozak« (strus. *mozgъ*, rus. *mozg*, polj. *mózg*, hrv. *môzak*).

Ie. *h₂melg[?]- »vući, musti« (lat. *mulgeo*, gr. *amélgō*, stir. *mligid*, lit. *mélžu* »muzem«) > prasl. *мылзѧн (stsl. *mlъzq*, strus. *mylzu*, hrv. *múzēm*).

Ie. *h₁em-/h₁m- »uzimati« (lat. *emo*, lit. *imù*, *iñti*) > prasl. *imān (stsl. *imq* < *jъmā, rus. *émľju*, *imát'*, češ. *jímati*, hrv. *imati*).

Gotovo je sigurno da *m u baltoslavenskom razdoblju prelazi u *n na kraju riječi; u stprus. imamo potvrdu te promjene npr. u N i A jd. imenica srednjega roda; usp. stprus. *assaran* »jezero« < *eg^herom; u slavenskom je potvrda prijelaza *-m > -n posredna jer su otpali svi završni suglasnici; prijelaz *-m > *-n očituje se u rečeničnom sandhiju uslijed kojega umjesto starijega *kom emōy imamo praslavenski *kan jemō (stsl. *kъ n'emu*, hrv. *k njemu*), a ne *ka memō.

*n (lat. gr. skr. got. lit. het. stir. *n*) > prasl. *n

Ie. *neb^hos »oblak« (lat. *nebula* »magla«, gr. *néphos*, skr. *nábhas*) > prasl. *neba »nebo« (stsl. *nebo*, rus. *nébo*, polj. *niebo*, hrv. *něbo*).

Ie. *g[?]neh₃- »znati« (lat. *co-gnōsco*, gr. *gignōskō*, skr. *ññānam* »znanje«, lit. *žinóti*) > prasl. *znātej (stsl. *znati*, rus. *znat'*, polj. *znac*, hrv. *znāti*).

Ie. *g^{wh}en-/g^{wh}on- »udarati, ubiti« (lat. *dē-fendo* »branim se«, gr. *phoneúō* »ubijam«, skr. *hānti*, lit. *ganýti*) > prasl. *ganītej »tjerati« (stsl. *goniti*, rus. *gnat'*, *gonjú*, polj. *gnac*, hrv. *gòniti*).

*r (lat. gr. skr. got. lit. het. stir. *r*) > prasl. *r

Ie. *h₁rowd^h-/h₁rud^h- »crven« (lat. *ruber*, gr. *erythrós*, lit. *raudónas*) > prasl. *rudru (stsl. *ръdrъ*).

Ie. *b^hreh₂tēr »brat« (lat. *frāter*, skr. *bhrātā*, lit. *brólis*) > prasl. *brāt(r)u (stsl. *bratrъ*, rus. i polj. *brat*, hrv. *brāt*).

Ie. *drew-/dru- »drvo« (skr. *dāru* »drvo«, gr. *dóry* »koplje«, got. *triu* »drvo«) > prasl. *druva (stsl. *дрво*, rus. *dévevo*, polj. *drzewo*, hrv. *dřvo*).

*l (lat. *l*, gr. *l*, skr. *r*, lit. *l*, het. *l*, stir. *l*) > prasl. *l

Ie. *laywos »lijevi« (lat. *laevus*, gr. *laiós*, lit. *išlaiwóti* »vijugati«) > prasl. *lajwu (stsl. *лѣвъ*, rus. *lévyj*, polj. *lewy*, hrv. *lijēvi*).

Ie. *h₁lewd^h- (lat. *liber* »slobodan«, gr. *eleútheros*, lit. *liaudis* »narod«) > prasl. *ljōdije »ljudi« (stsl. *ľjudъje*, rus. *ľjud*, polj. *ludzie*, hrv. *ľjūdi*).

Ie. *melh₂- »mljeti« (lat. *molo* »meljem«, gr. *mýlē* »mlin«, skr. *mṛṇāti* »me-lje«, stir. *melid*) > prasl. *meljān (stsl. *melja*, rus. *molót'* »mljeti«, polj. *mleć*, hrv. *měljēm*).

*y (lat. *i*, gr. *h-*, *-i-*, *-o-*, skr. *y*, got. *i*, lit. *j*, het. *y*, stir. *o*) > prasl. *j

Ie. *(H)yuHs »juha« (lat. *iūs*, skr. *yūś*, gr. *zýmē* »kvas« lit. *jūšė*) > prasl. *jōxā (stsl. *juxa*, rus. *uxá*, polj. *jucha*). U ruskome *j-* pravilno nestaje ispred *u-* i *o-* na početku riječi.

Ie. *treyes »tri« (lat. *trēs*, gr. *treís*, skr. *tráyas*, lit. *trỹs*) > prasl. *trije (stsl. *trije*, rus. *tri*, polj. *trzy*, hrv. *tri*). U većini je slav. jezika prasl. oblik broja »tri« preoblikovan, no stsl. još ima očekivan odraz.

Ie. *weyH- »plesti, viti« (lat. *vieo*, skr. *váyati* »plete«, lit. *výti* »okretati«) > prasl. *wijān, *wītej (stsl. *vija*, *viti*, rus. *v'ju*, *vit'*, polj. *wić*, hrv. *vījēm*, *vīti*).

U slav. je jezicima naslijeđeno *y > *j očuvano ispred samoglasnika u prezentu, dok je u infinitivu glagolski korijen u praznini sadržavao *iH > prasl. *ī.

*w (lat. *v*, gr. *F > 0*, skr. *v*, got. *w*, lit. *v*, het. *w*, stir. *f-*, *-o-*) > prasl. *w

U praslavenskom je *w očuvano kao bilabijalni polusamoglasnik. To potvrđuju posuđenice iz romanskoga (vulgarnolatinskoga) u kojima je romansko *au* zamijenjeno praslavenskim *aw, odakle općeslavensko *ov, npr. *Laurentius* > *Lovreč*, *Lauriana* > *Lovrana* itd. Također, vlat. *Cenua* (< *Cinua) daje u prasl. *kemwā, odakle *Cěmva*, bez prijelaza em > e / _C (inače bi razvoj bio **kemvā > **cěva > **ceva)¹³⁷.

Na sličan način, grčki *karábion* (izg. /karávion/) posuđeno je u praslavenski kao *karābjā (stsl. *korablja*); zamjena grčkoga *v* slavenskim *b* razumljiva je samo ako u doba posuđivanja praslavenski nije imao glasa *v*, već se segment koji etimološki odgovara staroslavenskomu *v* još izgovarao kao [w].

Ie. *weg^hoh₂ »vozim« (lat. *veho*, skr. *váhāmi*, got. *ga-wigan*, lit. *vežti*) > prasl. *wezān (stsl. *vezā*, rus. *vezú*, polj. *wiozę*).

Ie. *wert- »okretati« (lat. *verto* »okrećem«, skr. *vártate* »okreće se«, lit. *verčiū*, *vežti* »okretati«) > prasl. *wirtētej (stsl. *vrtěti*, rus. *vertét'*, polj. *wiercieć*, hrv. *vrtjeti*).

Ie. *newos »nov« (lat. *novus*, gr. *néos*, skr. *návas*) > prasl. *nawu (stsl. *novъ*, rus. *nóvyj*, polj. *nowy*, hrv. *nđv*).

¹³⁷ V. Majer 1931: 21.

SAMOGLASNICI

§ 96 U baltoslavenskom su razdoblju ie. samoglasnici očuvani, samo što ie. *o > *a, kao i u germanskome.

U praslavenskom je baltoslavenski sustav kratkih samoglasnika očuvan, no *ō se stapa s *ā, dok u baltijskom razlika *ō i *ā opstaje.

*e (lat. *e*, gr. *e*, skr. *a*, got. *i*, lit. *e*, het. *e*, *i*, stir. *e*) > prasl. *e

Ie. *weg^hoh₂ »vozim« (lat. *veho*, skr. *vāhāmi*) > lit. *vežū*, prasl. *wezān (stsl. *ve-za*, rus. *vezú*, polj. *wiozę*, hrv. *-vèzēm*).

Ie. *h₁esti »jest« (lat. *est*, gr. *estí*, skr. *ástī*) > stlit. *esti*, prasl. *esti (stsl. *jestь*, rus. *est'*, polj. *jest*, hrv. *jěst*).

U praslavenskom razdoblju *e > *i / _jV; usp. ie. *treyes »tri« (skr. *tráyās*) > prasl. *trije (stsl. *trije*).

Ie. *e postaje u bsl. *a ispred *w u heterosilabičkom položaju, tj. *e > *a / _wV; usp. ie. *newos (gr. *néos*) > bsl. *nawas (stsl. *novъ*, hrv. *nōv*).

*o, *h₃e, *h₁o (lat. *o*, gr. *o*, skr. *a*, got. *a*, lit. *a*, het. *a*, stir. *o*) > prasl. *a

Ie. *pótis »gospodar« (gr. *pósis*, skr. *pátīś*; usp. lat. *possum* »mogu« < *potis sum) > lit. *pàts* »sam, osobno«, prasl. *pati (riječ je očuvana samo u stsl. složenici *potь-běga* »preljubnica«, dosl. »ona koja bježi od supruga«).

Ie. *h₃ewis »ovca« (lat. *ovis*, gr. *óis*, skr. *áviś*) > lit. *avis*, prasl. *awi-kā (stsl. *ovьca*, rus. *ovcá*, polj. *owca*, hrv. *óvca*).

*h₂e, *a (lat. *a*, gr. *a*, skr. *a*, got. *a*, lit. *a*, het. *a*, stir. *a*) > prasl. *a

Ie. *h₂ek's(i) »os, osovina« (lat. *axis*, gr. *áksōn*, skr. *ákśa-*) > lit. *ašis*, prasl. *asi (stsl. *osъ*, rus. *ós'*, polj. *oś*, hrv. *ós*).

Ie. *h₂ek'ros »oštar« (lat. *ācer*, skr. *ásri-* »oštrica«) > lit. *ašrūs*, *aštrūs*, prasl. *astru (stsl. *ostrъ*, polj. *ostry*, hrv. *đštar*).

Praslavensko *a u općeslavenskom razdoblju prelazi u o u svim slavenskim jezicima¹³⁸. Praslavenski odraz (bsl. *a > prasl. *a) potvrđen je posuđenicama, npr. prasl. *akuna »okno« (stsl. *okъno*) > finski *akkuna*, gr. *satanās* »sotona« > prasl. *satanā (stsl. *sotona*), lat. *altāre* »oltar« > prasl. *altāri (stsl. *olьtari*), prasl. *zākanu »zakon« (stsl. *zakonъ*) > gr. *zākanon*, itd¹³⁹.

¹³⁸ Vjerojatno je da južni i srednjoruski dijalekti s »akanjem« čuvaju praslavensko *a u nenaglašenu slogu, npr. prasl. *nagā »noga« (lit. *nagà* »kopito«) > hrv. i polj. *noga*, ali rus. (»akajući«) *nogá* izg. /nagá/.

¹³⁹ Mareš 1999: 26.

§ 97 Čini se da su se u baltoslavenskom razdoblju u nekim slučajevima pomiješali početno *(H)e- i *(H)a-; ta promjena, koju neki nazivaju »pravilom Rozwadowskoga«¹⁴⁰, zasnovana je na slučajevima u kojima baltoslavenski ima početno *e- kod etimona koji su u ie. prajeziku počinjali s *(H)a-, *(H)o-, *h₂e-, *h₃e-; usp. prasl. *(j)esetrā »jesetra«, lit. *ėršketras* < ie. *h₂ek'- »oštar« (lat. *acer*), lit. *erėlis* < ie. *h₃er- »ptica« (gr. *órnis*).

U nekim je slučajevima alternacija između početnoga *e- i *a- očuvana i u praslavenskome; usp. *elawa i *alawa »olovo«, bug. (staro) *ėlav*, polj. *olów*, rus. *ólovo* spram stprus. *elwas* »kositrova ruda«.

§ 98 U baltoslavenskome su postojala tri duga samoglasnika: *ā, *ō i *ē; razlika među njima očuvana je u litavskome do danas, gdje bsl. *ā > lit. *o*, bsl. *ō > *uo*, bsl. *ē > *é*.

U praslavenskome su se stopili *ā i *ō; sudeći po posuđenicama, rezultat je bilo praslavensko *ā; usp. lat. *altāre* > stsl. *olьtarь* (hrv. *òltār*).

*ē, *eh₁ (lat. *ē*, gr. *ē*, skr. *ā*, got. *ē*, stvnj. *ā*, het. *i*, stir. *í*, lit. *ė*) > prasl. *ē

Ie. *(h₂)weh₁- »vjetar« (lat. *vēntus*, skr. *vāyú-*, het. *huwanza*) > lit. *vėjas*, prasl. *wētru (stsl. *větrь*, polj. *wiatr*, hrv. *vjětar*).

Ie. *d^heh₁- »učiniti, napraviti« (lat. *fēcī* »napravio sam«, gr. *é-thē-k-a*, skr. *a-dhā-m*, got. *-dēds* »čin«) > pras. *dētej (stsl. *děti*, rus. *dělo* »posao«, polj. *działo*, hrv. *djělo*).

Ie. *seh₁- »sijati, bacati« (lat. *sēmen* »sjeme«, stvnj. *sāen* »sijati«, stir. *síl* »sjeme«) > lit. *sėti*, prasl. *sēmen- »sjeme« (stsl. *sěmę*, rus. *sémja*, polj. *siemie*, hrv. *sjěme*).

Sigmatski aorist *wēd^hsom »vodih« > prasl. *wēsun (stsl. *věsь*).

§ 99 Iza palatala *č, *ž i *š, postalih po praslavenskoj (prvoj) palatalizaciji, *ē > *ā; usp. ie. *kēso- (alb. *kohë* »vrijeme« < *kēs-k-ā, stprus. *kīsmān* »vrijeme«) > prasl. *česu > *času (stsl. *časь*), *krīkētej > *krīčētej > *krīčātej (stsl. *kričati*), ie. *g^wēbo- »žaba« (stprus. *gabawo*, njem. *Quappe*) > prasl. *žēbā > *žābā (rus. *žāba*, polj. *zaba*, hrv. *žāba*), ie. *g^weh₁- (stvnj. *quāla*) »bol«, lit. *gėlà*) > prasl. *žēli > *žāli (stsl. *žalb* »tuga«, rus. *žal'*, polj. *żal*, hrv. *žālit*); ova posljednja riječ posuđena je u finski kao *sääli* »sažaljenje, tuga«, što neki lingvisti uzimaju kao dokaz da je u taj jezik dospjela prije promjene *ē > *ā, koja bi tada bila općeslavenska, a ne praslavenska¹⁴¹. Taj argument nije posve siguran jer govornici

¹⁴⁰ Pravilo je dobilo ime po poljskom lingvistu J. Rozwadowskom (1867-1935), v. Andersen 1996.

¹⁴¹ V. Holzer 1998: 53, bilj. 60.

finskoga i danas ruske riječi s početnim *ža-* čuju kao da sadrže samoglasnik *-ä*.¹⁴²

Ista se promjena događa i iza **y*; usp. ie. **yeh₁ro-* »toplo doba godine« (got. *jēr* »godina«, ?gr. *Hērā* »božica ciklusa plodnosti«) > prasl. **jāru*, **jāra* (češ. *jaro* »proljeće«).

Čini se da je promjena **ē > *ā* mlada od nastanka protetskih suglasnika jer se često događa i iza protetskoga **j-*, npr. u ie. **h₁edtey* > prasl. **(H)ēstej* (s duljinom po Winterovom zakonu, v. § 74) > **jēstej > *jāstej* (stsl. *jasti*).

Budući da protetski suglasnik nije nastajao na početku korijena ako je ispred njega stajao prefiks, promjena je u takvim slučajevima izostajala. Stoga imamo prasl. **ab-ēdu* »objed« > stsl. *obědъ* (svi slavenski jezici imaju odraz općeslavenskoga **obědъ*, dok ***objad* nije zabilježeno nigdje).

Kod korijena koji su često dolazili s prefiksima nastajale su alternacije tipa *jě- / ja-*; tako osim staroslavenskoga *jasti* u hrvatskome imamo *jěsti < *jěsti*.

Na sličan način, stsl. *jazъ* »ja« ima početno *ja-* umjesto očekivanoga **ě-* zbog promjene **jě- > ja-*.

§ 100 **eh₂* (lat. *ā*, gr. at. *ē*, skr. *ā*, got. *o*, lit. *o*, het. *ah*, stir. *á*) > prasl. **ā*

Ie. **meh₂tēr* »mati« (lat. *māter*, gr. *mētēr*, skr. *mātā*) > lit. *mótė*, prasl. **mātī* (ili **mātej*) (stsl. *mati*, rus. *mat'*, polj. *matka*, hrv. *māti*).

Ie. **peh₂-* »pasti« (lat. *pāscō*, het. *pahzi*) > prasl. **pāstej* (stsl. *pasti*, polj. *paść*, hrv. *pásti*).

Ie. **teh₂-* »krasti, skrivati« (skr. *tāyú-* »kradljivac«, het. *tāyezzi* »krade«, stir. *tāit* »kradljivac«) > prasl. **tāti* »kradljivac« (stsl. *tats*, rus. dij. *tat'*, hrv. *tât*).

**ō*, **eh₃*, **oh₂*, **oh₁* (lat. *ō*, gr. *ō*, skr. *ā*, got. *ō*, lit. *uo*, het. **oh₂ > ah*, **ō > a*, **oh₁ > ? ai*, stir. *ó*, *á*) > prasl. **ā*

Ie. **deh₃nom*, **deh₃rom* »dar« (lat. *dōnum*, gr. *dōron*, skt. *dānam*) > prasl. **dāru* (stsl. *darъ*, polj. *dar*, hrv. *dâr*).

Ie. **h₂e(m)b^hoh₁* »oba« (lat. *ambō*, gr. *ámphō*, skr. *ubhā*) > lit. *abù*, prasl. **abā* (stsl. *oba*, polj. *oba*, hrv. *ōba*).

Ie. **h₂ōwyom* »jaje« (lat. *ōvum*, gr. *ōión*) > prasl. **ājēn*, **ājika* (stsl. *aję*, rus. *jajcó*, polj. *jajko*, hrv. *jáje*).

¹⁴² Santeri Junttila (osobno priopćenje).

Osobito je pitanje ostaje li u praslavenskom očuvana razlika između *ā i *ō u posljednjem slogu ispred *-y; na to bi upućivala razlika u D jd. o- i ā-osnova; usp. ie. *wlh₂neh₂ey > *wilnāy > prasl. *wilnāj (stsl. *vl̃nē*) spram ie. *wlk^wōy > *wilkōy > prasl. *wilkō (stsl. *vl̃ku*).

Međutim, vjerojatnije je da je promjena *-ōy > *-ōw prethodila stapanju *ō i *ā i da se dogodila još u baltoslavenske. O tome v. § 127.

DVOGLASI

§ 101 Ie. dvoglasni ostali su u baltoslavenskoj očuvani, s izuzetkom *ow koje prelazi u *aw (zajedno s *h₂ew, *h₃ew > *aw); u prasl. zatim *aw (od ie. *ow, *aw, *h_{2/3}ew i *How) > *ō.

U općeslavenskoj razdoblju *ō u svim slavenskim jezicima prelazi u *u*; postojanje prasl. *ō dokazuju posuđenice; germanski *bōkō > prasl. *bōkū (stsl. *buky* »slovo«), finski *Sōmi »Finska« > *Sōmi > strus. *Sum̃*, vlat. *Dōclea* > hrv. *Duklja*, vlat. *rōsalia* > stsl. *rusalija*, itd¹⁴³. Te su riječi u prasl. ušle još u doba kad je u prasl. postojao samoglasnik *ō koji je potom prešao u posvjedočeno *u*.

Neke su posuđenice iz germanskoga ušle u slavenski prije promjene *aw > *ō, te su u njoj sudjelovale, npr. germ. *lauka- »luk« (njem. *Lauch* < stvnj. *louh*) > prasl. *lōku (stsl. *luk̃*); čini se da su u toj promjeni sudjelovale i starije posuđenice iz gotskoga, npr. got. *ausihriggs* »naušnica« > prasl. *ōseringu (strus. *userēz̃*), got. *kaupjan* »kupiti« > prasl. *kōpītej (stsl. *kupiti*, polj. *kupić*). Ako je tako, promjena *aw > *ō morala se dogoditi najkasnije u 4-5. st.

Teže je objasniti dvoglas u finskoj *Laukaa*, što je ime rijeke koja se ruski zove *Luga*, jer dvojbena je li već u 5. st. moglo biti dodira između Slavena i pribaltijskih Finaca¹⁴⁴.

Također se vjerojatnom čini promjena *ew > *jaw u baltoslavenskoj, potom *jaw > *jō u praslavenskoj. U općeslavenskoj razdoblju *jō > *ju* (zajedno s *ō > *u*).

Slučajevi koji se u literaturi navode kao primjeri promjene ie. *ew > aw > stsl. *u* najvjerojatnije odražavaju drugi ie. i prasl. prijevoj (*ow > *aw > prasl. *ō > *u*).

*ew (lat. *ū*, gr. *eu*, skr. *o*, got. *iu*, lit. *jau*, het. *u*, stir. *úa*) > prasl. *jō

¹⁴³ V. Mareš 1999: 39.

¹⁴⁴ V. Holzer 2006a: 135. i Kallio 2006: 159., gdje se navodi i primjer finskoga *hauki* »štuka«, navodno od pred-praslavenskoga *skjawk̃ā (hrv. *šūka*, rus. *ščūka*). O za sada neriješenom problemu najstarijih dodira Slavena i pribaltijskih Finaca v. i ostale radove u zborniku *Nuorhuoto* (ur.) 2006.

Ie. *h₁lewd^h- »slobodan« (gr. *eleútheros* »slobodan«, lat. *liber* < *lūberos, njem. *Leute* »ljudi«) > lit. *liáudis* »narod«, prasl. mn. *ljōdije (stsl. *ljudsje*, rus. *ljud*, polj. *ludzie*).

Ie. *b^hewd^h- »opaziti« (gr. *peúthomai* »doznajem« , skr. *bódhati* »bdije«, got. *ana-biudan* »zapovijediti«) > prasl. *bjōdān »promatram« (stsl. *bljudā*).

Ie. *kewHdo- »čudo« (gr. *kúdos* »slava«) > prasl. *čjōda (stsl. *čudo*, rus. *čúdo*, polj. *cud*, hrv. *čúdo*).

*h₂ew (> *aw) (lat. *au*, gr. *au*, skr. *o*, got. *au*, lit. *au*, het. *u*, stir. *ó*) > prasl. *ō

Ie. *h₂ōws / *h₂ews- »uho« (lat. *auris*, stir. *ó*) > lit. *ausis*, prasl. *ōxa (stsl. *uxo*, rus. *úxo*, polj. *ucho*, hrv. *úho*).

Ie. *sh₂ewsos »suh« (gr. *aúos*, skr. *šoša-*, steng. *sēar*) > lit. *saúsas*, prasl. *sōxu (stsl. *suxъ*, rus. *suxój*, polj. *suchy*, hrv. *súh*).

Ie. *tawros »bik« (gr. *taúros*, lat. *taurus*; riječ je možda posuđenica iz semitskoga; usp. arap. *ṭawr-*) > lit. *taūras* »bivol«, prasl. *tōru »europski bizon« (stsl. *turъ*, rus. *tur*, polj. *tur*, usp. hrv. *Turopolje*).

*ow (lat. *ū*, gr. *ou*, skr. *o*, got. *au*, lit. *au*, het. *u*, stir. *úa*) > prasl. *ō

Ie. *b^howd^heyeti »budi« (skr. *bodháyati*) > lit. *baudyti*, prasl. *bōdejtej (stsl. *buditi*, polj. *budzić*, hrv. *búditī*).

Ie. *lowksno- »mjesec« (lat. *lūna*, av. *raoxšna-* »sjajan«) > stprus. *lauxnos* »zvijezde« > prasl. *lōnā (rus. *luná*, čak. *lūnā*).¹⁴⁵

*ey (lat. *ī*, gr. *ei*, skr. *e*, got. *ei*, lit. *ie*, het. *e*, stir. *ía*) > prasl. *ej

§ 102 Ie. *ey očuvano je kao dvoglas *ej u praslavenskome; o tome svjedoče posuđenice u baltijskome, npr. latv. *Krievs* »Rus« < prasl. *krejwu (usp. rus. *Kri-viči*, jedno zapadnorusko pleme), lit. *miēras* »mir« < prasl. *mejru (stsl. *mírъ*), ali i razmatranja relativne kronologije; općeslavensko *i koje je poteklo od *ej (ie. *ey) ne izaziva treću palatalizaciju, za razliku od općeslavenskoga *i koje je poteklo od praslavenskoga *ī (ie. *iH): prasl. *jajxu »njih« (G mn.) > *jejxu > *jīxu (stsl. *ixъ*)¹⁴⁶.

¹⁴⁵ Prema nekim mišljenjima ruska riječ *luná* je posuđenica iz latinskoga, možda jedan od ranih učenih latinizama.

¹⁴⁶ Da je djelovala treća palatalizacija, očekivali bismo stsl. *isъ; usp. prasl. *wixu > stsl. *vъsъ* »sav« i v. Holzer 1998: 39.

Treća je palatalizacija na samoj granici praslavenskoga i općeslavenskog razdoblja, a budući da je do stapanja *ī i *ej moralo doći nakon nje, slijedi da je u praslavenskome *ej još bilo očuvano.

Ie. *h₁ey- »ići« (lat. *īre*, gr. *eīmi* »ići ću«, skr. *ēmi* »idem«) > prasl. *ejtej (stsl. *iti*, rus. *itī*, polj. *iść*, hrv. *iči*).

Ie. *deywos »nebesko božanstvo« (lat. *dīvus* »božanski«, skr. *devás* »bog«) > lit. *dėivas* »bog«, prasl. *dejwu »demon« (strus. *dīvъ* »demon«).

Ie. *ey postaje u praslavenskom *ij ispred samoglasnika (§ 97), dakle u heterosilabičkom položaju gdje nije pravi dvoglas; usp. ie. *tréyes »tri« (skr. *tráyas*) > lit. *trỹs*, prasl. *trije (stsl. *trъje*).

*h₂ey > *ay (lat. *ae*, gr. *ai*, skr. *e*, got. *ai*, lit. *ie*, *ai*, het. *e*, stir. *ai*) > prasl. *aj

Ie. *daywēr »djever« (skr. *devā*, stvnj. *zeihhur*) > lit. *dėeveris*, prasl. *dajweri (stsl. *děverъ*, rus. *déver'*, stpolj. *dziewierz*, hrv. *djěvēr*).

Ie. *laywos »lijevi« (lat. *laevus*, gr. *laiós*) > prasl. *lajwu (stsl. *lěvъ*, rus. *lévyj*, polj. *lew*, hrv. *lijěv*).

*oy, *h₃ey, *h₁oy (lat. *oe*, *ū*, gr. *oi*, skr. *e*, got. *ai*, lit. *ie*, *ai*, het. *e*, stir. *oi*) > prasl. *aj

Ie. *snoyg^{wh}os »snijeg« (got. *snaiws*) > lit. *sniėgas*, prasl. *snajgu (stsl. *sněgъ*, rus. *sneg*, polj. *śnieg*, hrv. *snijěg*).

Ie. *woydh₂e(y) »znam« (lat. *vīdī*, gr. *oída*, skr. *véda*) > prasl. *wajdaj (stsl. *vědě*).

SLOGOVNI SONANTI

§ 103 Indoeuropski sonanti *r, *l, *m, *n u slogovnom položaju u baltoslavenskome imaju dvojake odraze; ako znakom R prikažemo bilo koji sonant, odrazi su u baltoslavenskome *iR i *uR, pri čemu su odrazi tipa *iR znatno češći.

Postojanje upravo takvih odraza u praslavenskom potvrđuju posuđenice u drugim jezicima, npr. finski *sirppi* »srp« < prasl. *sirpu (csl. *šьrpъ*, rus. *сѣрп'*, polj. *sierp*, hrv. *sřp*).

Slogovni sonanti *i i *u (u ie. prajeziku slogovne varijante *y i *w) ostali su u praslavenskome očuvani, a u općeslavenskome razdoblju odrazili su se u slavenskim jezicima kao »reducirani samoglasnici«: *i > ѣ (»jer«), *u > ъ (»jor«). O

tome da su u praslavenskom razdoblju *i i *u još bili očuvani, svjedoče posuđenice, npr. prasl. *akuna (stsl. *okъno*) > finski *akkuna*, got. *katils* > prasl. *katilu (stsl. *kotъlbъ*, rus. *kotěl*, polj. *kocioł*, hrv. *kòtao*).

Slogovni *m i *n nisu očuvani niti u jednom ie. jeziku; slogovni *r i *l očuvani su kao slogovno *r u sanskrtu.

*i (lat. gr. skr. got. lit. het. stir. *i*) > prasl. *i

Ie. *h₃migh^hleh₂ »magla« (gr. *omikhlē*, lit. *miqlà*) > prasl. *miqlā (stsl. *mьgla*, rus. *mгла*, polj. *mгла*, hrv. *màgla*).

Ie. *g^hostis »stranac« (lat. *hostis* »neprijatelj«, got. *gasts* »gost«) > prasl. *gasti (stsl. *gostъ*, rus. *gost'*, polj. *gośc*, hrv. *gòst*).

*u (lat. gr. skr. got. lit. het. stir. *u*) > prasl. *u

Ie. *d^hugh₂tēr »kći« (gr. *thygátēr*, skr. *duhitā*, lit. *duktē*) > prasl. *duktej (stsl. *dъšti*, rus. *doč'*, polj. *córka*, hrv. *kćī*).

Ie. *med^hu »medovina« (gr. *méthy* »vino«, skr. *mádhu*, stir. *mid*, lit. *medūs*) > prasl. *medu (stsl. *medъ*, rus. *med*, polj. *miód*, G jd. *miodu*, hrv. *méd*).

Slogovni sonanti *i i *u su se produljili ispred laringala, te su zacijelo već u baltoslavenske nastali dugi *ī i *ū:

*iH (lat. *ī*, gr. *ī*, *iV*, skr. *ī*, got. *i*, lit. *y*, het. *ih*, *i*, stir. *i*) > prasl. *ī

Ie. *g^{wh}iHslo- »žila, tetiva, konac« (lat. *fīlum*, lit. *gýsla*) > prasl. *žīlā (stsl. *žila*, rus. *žila*, polj. *žila*, hrv. *žīla*).

Ie. *g^wih₃wos »živ« (lat. *vīvus*, skr. *jīvā-*, got. *qius*, lit. *gývas*) > prasl. *žīvu (stsl. *živъ*, rus. *živój*, polj. *żywy*, hrv. *živ*).

Ie. *b^hiH- »udariti« (stlat. konjunktiv *per-fines* »udari«, stir. *bí* »udario je«) > prasl. *bītej (stsl. *biti*, rus. *bit'*, polj. *bić*, hrv. *bīti*).

*uH (lat. *ū*, gr. *y*, skr. *ū*, got. *u*, lit. *ū*, het. *uh*, *u*, stir. *ú*) > prasl. *ū; izgovor *ū potvrđuju najranije slav. posuđenice u grčkome; usp. gr. *karóuta* < prasl. *karūta (stsl. *koryto*, hrv. *kòrito*), ili toponim *Bousegradé* < *Wūsjegardu još u 10. st. (kod Konstantina Porfirogeneta).

Ie. *muHs »miš« (lat. *mūs*, skr. *mūś-*, steng. *mūs*) > prasl. *mūši (stsl. *mysъ*, rus. *mýś'*, polj. *mysz*, hrv. *mīš*).

Ie. *b^huh₂- »biti, postati« (skr. *bhūtā-* »koji je bio«, lit. *būti* »biti«) > prasl. *būtej (stsl. *byti*, rus. *byt'*, polj. *być*, hrv. *bīti*).

§ 104 Ie. *u se u baltoslavenskome produljilo ispred *n i okluziva; usp. ie. *Hunk- »naviknuti se« (skr. *úcyati*, bez prezentskoga infiksa) > bsl. *ũnk- (lit. *jũnkti*, latv. *jũkti*, gdje akcentuacija jednoznačno upućuje na dug samoglasnik koji se u litavskome pokratio pod akutom, v. § 141 a). U slavenskome *-n- poslije pravilno ispada; stoga imamo stsl. *vyknaŕti*, gluž. *wuknyć*, hrv. *nà-viknuti*.

Samoglasnik *i se nije produljio u toj okolini, kao što se često navodi u literaturi; lit. *inkstas* »bubreg«, latv. *ĩkstis* »bubrezi«, stsl. *istesa* »bubrezi«, slov. dij. *obĩst* »bubreg« upućuju na bsl. *ĩsta- od starijega *id-sto- (usp. stsl. *eista* »testisi«); duljenje je tu po Winterovu zakonu (v. § 74).

Duljenje vjerojatno pravilno izostaje ispred *t; usp. ie. *k'mtom (lat. *centum*, got. *hund*) > *šunta- > *suta »sto« (stsl. *sъto*, hrv. *stô*), ie. *snt- > *sunt- > *sut- (poopćavanjem početnoga *x- koje je pravilno iza {r, u, k, i}) > *xut- > *xъt- (stsl. *xъtĕti*, hrv. *hъĕti*).

§ 105 *r (lat. *or*, gr. *ar*, *ra*, skr. *r*, got. *aur*, lit. *ir*, *ur*, het. *ar*, stir. *ri*, *ar*) > prasl. *ir, *ur

Ie. *krd- »srce« (lat. *cor*, *cordis*, gr. *kardía*, skr. *hřd-*, stir. *cride*, lit. *širdis*) > prasl. *sird(iko) (stsl. *srъdъce*, rus. *sĕrdce*, polj. *serce*, hrv. *sŕce*).

Ie. *mrtis »smrt« (lat. *mors*, skr. *mŕtiš*, lit. *mirtis*) > prasl. *(su)-mirti (stsl. *sъmŕtĕtĕ*, rus. *smert'*, polj. *śmierć*). U praslavenskome je *su-mirti složenica, čije je prvotno značenje vjerojatno bilo »svoja smrt« (usp. lat. *suus* »svoj«) ili »dobra smrt« (usp. skr. *su-* dobar). Nesložen je oblik imenice očuvan u češ. *mrti*, G jd. *mrti* »odumrli dio nečega«.

*l (lat. *ol*, gr. *al*, *la*, skr. *r*, got. *ul*, lit. *il*, *ul*, het. *al*, stir. *li*, *al*) > prasl. *il, *ul

Ie. *wlk^wos »vuk« (skr. *vŕkas*, got. *wulfs*, lit. *vilkas*) > prasl. *wilku (stsl. *vlъkъ*, rus. *volk*, polj. *wilk*, hrv. *vŭk*).

*m (lat. *em*, gr. *a*, skr. *a*, got. *um*, lit. *im*, *um*, het. *am*, stir. *enC > éC) > prasl. *im, *um

Ie. *dek'm(t) (lat. *decem*, gr. *dĕka*, skr. *dása*, lit. *dĕšimt*) > prasl. *desimti (stsl. *desĕtĕ*, rus. *dĕsjat'*, polj. *dziesięć*, hrv. *dĕsĕt*).

Ie. *k'mtom »sto« (lat. *centum*, gr. *he-katón*, skr. *śatám*, got. *hund*, lit. *šimtas*) > prasl. *sumta > *suta (stsl. *sъto*). Praslavenski odraz broja »sto« vjerojatno je pravilan (v. § 104). Pretpostavka da se radi o posuđenici iz iranskoga (usp. av. *satəm*) nije opravdana.

*n (lat. *en*, gr. *a*, skr. *a*, got. *un*, lit. *in*, *un*, het. *an*, stir. *enC > éC) > prasl. *in, *un

Ie. *newn (lat. *novem*, gr. *ennéa*, skr. *náva*, lit. *devyni*) > prasl. *dewinti (stsl. *devęty*, rus. *dęvat*, polj. *dziewięć*, hrv. *dęvęť*). Brojevi »9« i »10« u praslavenskoj su preoblikovani kao apstraktne imenice (i-osnove) – odatle završno *-i. Prasl. *dewinti »9« ima početno *d umjesto očekivanoga *n– analogijom prema broju »10«, kao i lit. *devyni* (ali usp. stprus. *newints* »deveti«).

§ 106 Kao što je vidljivo iz primjera, u baltijskoj i praslavenskoj slogovni *r, *l, *m, *n imaju dvojake odraze; pojavljuju se, naime, s protetskim samoglasnikom *i i *u, pri čemu do danas nije razjašnjeno u kojim se uvjetima pojavljuje jedan, a u kojima drugi odraz.

Radi jednostavnijeg izražavanja, odraze *ir, *il, *im, *in zvat ćemo »i-odrazima«, a odraze *ur, *ul, *um, *un »u-odrazima«.

Među do sada ponuđenim objašnjenjima dvostrukih odraza slogovnih sonata u baltoslavenskoj, ističe se teza A. Vaillant (1950: 171); prema njegovu mišljenju u-odrazi su nastali u okolini iza labiovelara; da je tako, rađilo bi se o jedinom poznatom tragu razlikovanja labiovelara od običnih velara u baltoslavenskoj.

Na sličan način, J. Kuryłowicz (1959) je smatrao da su u-odrazi nastali iza velara, a valja istaknuti i starije mišljenje J. Endzelīnsa i R. Trautmanna, prema kojem su u-odrazi nastali kao prijevorna praznina morfemima koji su u punini imali samoglasnik *o (> bsl. *a).

Najiscrpniji prikaz čitavog problema nalazi se kod Shevelova (1964: 88 i dalje), no on se zadovoljava statističkim prikazom čestoće glasovnih okolina u kojima se pojavljuju u-, odnosno i-odrazi.

Niti jedno od spomenutih rješenja ne zadovoljava u potpunosti; primjerice, ie. *g^wrh₂-d^hlo– »zdrijelo« (gr. *báratron*) daje u bsl. *gur(H)dla– (lit. *gurklýs*, stsl. *gręlo*, polj. *gardło*, rus. *górolo*), a ie. *g^wrH– (skr. *gīr*– »pohvalnica«, lat. *grātus* »zahvalan«) > bsl. *gir(H)–, (lit. *girti* »slaviti«, stsl. *žrtva*, rus. *žęrtva*). U oba slučaja slogovno *r stoji iza labiovelara i ispred laringala, ali daje različite odraze.

Na sličan je način, ie. *ponteh₂s, G jd. *pnth₂os »put« (lat. *pōns* »most«, skr. *pánthās* »put«, gr. *pátos* »put«) imalo smjenu između prijevorne »punine o« i praznine; korijen u punini odražen je u prasl. *panti (stsl. *patę*, rus. dij. *put*, hrv. *pút*), no očekivana praznina toga korijena u baltoslavenskoj nije bila *punti–, već *pinti, sudeći po staropruskome *pintis* »put«.

Problem uvjetovanosti odraza slogovnih sonata u baltoslavenskoj valja smatrati neriješenim. Ipak, istražujući moguće putove rješavanja toga problema, valja uzeti u obzir sljedeće činjenice:

1. Baltijsku građu valja koristiti vrlo oprezno jer riječi s u-odrazima u baltijskim jezicima često imaju ekspresivni značaj (Stang 1966: 81). Osim toga, u

žemaitiskim dijalektima litavskoga jezika starije *an, *am prelaze u *un, um*, a brojni su žemaitizmi ušli i u standardni litavski jezik. Stoga u-odrazi u baltijskome ne moraju nužno biti iskonski.

2. Prijevoj *eR / *aR / *iR produktivan je u baltoslavenskome, a prijevoj *eR / *aR / *uR nije; stoga prisutnost i-odraza u nekoj riječi ne govori ništa o iskonskoj glasovnoj okolini u kojoj su i-odrazi bili pravilni po glasovnom zakonu. S druge strane, odsutnost u-odraza u nekim okolinama vrlo je značajna jer se u-odrazi nisu širili izvan iskonskih glasovnih okolina u kojima su bili pravilni.

3. U slavenskim se jezicima poklapaju odrazi slogovnih *m i *n s odrazima skupina *em i *en ispred suglasnika; stoga, primjerice, za staroslavenski *pa-mętb* »pamet« ne možemo biti sigurni odražava li ie. prazninu *mnti- ili puninu *menti-; samo slaganje s lit. *mintis* i skr. *matiš* »misao« upućuje na rekonstrukciju *mntis.

4. u-odrazi se, za razliku od i-odraza, ne pojavljuju u gramatičkim nastavcima; vjerojatno je dakle da su i-odrazi pravilni na kraju riječi, npr. u A jd. konsonantskih imenica; usp. lit. *ākmen-i*, stsl. *kamen-ь* < *-im.

5. u-odrazi imaju podudarnost u germanskome i, možda, u toharskome, dok i-odrazi nemaju podudarnosti niti u jednom ie. jeziku.

6. i-odrazi i u-odrazi u pravilu se podudaraju u baltijskom i slavenskom; vrlo su rijetki slučajevi neslaganja, npr. lit. *surbiū, suřbti* »srkati« spram rus. *serbāt* < *sirrātej; u takvim je slučajevima i-odraz redovito mladi, nastao zbog utjecaja produktivnoga prijevojnog odnosa *eR: *iR.

Na temelju svega izloženoga predložio sam sljedeća pravila o odrazima ie. slogovnih sonanata u baltoslavenskomu¹⁴⁷:

A) Ie. R (gdje je R = slogotvorni *m, *n, *l, *r) > baltoslavenski *əR

B) *ə > *i u posljednjem slogu

C) *ə > *u iza velara i ispred nazala

D) *ə > *i inače

To znači, primjerice, da je odraz slogotvornoga *m u broju *dešim(t) > lit. *dėšimt*, stsl. *desętb* pravilan, dok je odraz u glagolu *imtey »uzeti« (lit. *imti*, stsl. *j-ęti*) analoški, dobiven poopćavanjem i-odraza kao pravilne prijevojne praznine korijena s prijevojem.

Na sličan način, odraz koji imamo u *gurdla- »grlo« (stsl. *grьlo*, polj. *gardło*, rus. *górlo*, lit. *gurklýs*) fonološki je pravilan, dok je odraz u *kirmi- »crv« (lit. *kirmis*, slov. *čřm*) nastao analoškim uvođenjem prijevojne praznine *-ir- umjesto očekivanoga *-ur-.

¹⁴⁷ Za argumentaciju v. Matasović 2004. i Matasović 2006.

FONOLOŠKI SUSTAV PRASLAVENSKOGA

§ 107 Do sada navedenim promjenama uobličio se oko 600. godine fonološki sustav praslavenskoga jezika, u kojemu su postojali sljedeći segmenti:

A) SAMOGLASNICI

prednji		stražnji
i ī		u ū
e ē	ō	
	a ā	

dvoglasni:

ej (ēj)

aj (āj)

Dugi dvoglasni *ēj i *āj možda se u praslavenskome više nisu razlikovali od kratkih *ej, *aj, tj. moguće je da su se bili pokratili još prije prasl. razdoblja. Razlike se između dugih i kratkih dvoglasa u slavenskim jezicima očituju samo u naglasku (v. § 138).

Do pokrate dvoglasa *āj moralo je doći prije »j-prijeglasi«, tj. prije promjene *a > *e /j_ jer u D jd. jā-osnova imamo razvitak *dōsjāj > *dōsjaj > *dōsjej > *dušej > stsl. *duši*.

B) SUGLASNICI

okluzivi	frikativi	afrikata	sonanti	poluvokali
p b			m	w
t d	s z	(č)	n l r	
k g	x	(ž)		j

U popisu prasl. suglasnika nisu navedeni oni za koje imamo razloga vjerovati da su oko 600. godine bili alofoni drugih suglasnika; glasovi *č i *ž, koji se obično rekonstruiraju u praslavenskome, nastali su po prvoj palatalizaciji ispred prednjih samoglasnika, no njihov je izgovor mogao biti i *kj, *gj (v. § 93); u svakom slučaju, oni su bili fonološki predvidivi (alofoni) sve dok promjenama koje su se odvale nakon 600. godine nisu stvoreni uvjeti za njihovo pojavljivanje i ispred stražnjih samoglasnika¹⁴⁸; na sličan način, *š je djelovanjem RUKI-pravila postalo alofon fonema *s iza glasova *r, *u, *k i *i, no kada je *š nastalo i od prasl. *sj, opreka između *š i *s postala je fonološkom.

Segment *x je, međutim, bio fonološki nepredvidiv od trenutka kada je *ks > *x, a ta je promjena mogla biti još praslavenska (iako za to nema sigurnih dokaza).

S tipološke točke gledišta, praslavenski je fonološki sustav još vrlo blizak fonološkim sustavima baltijskih jezika.

SUGLASNIČKE SKUPINE U PRASLAVENSKOME

§ 108 U skupinama s dva okluziva prvi se gubi: $C_1C_2 > C_2$.

PT

Ie. *d^helb^htom »dlijeto« (stprus. *dalptan*) > prasl. *delta (stsl. *dlěto*, hrv. *dlijeto*), ie. *teptey > prasl. *tetej »udarati« (rus. *tet'*, prez. *tepú*). U literaturi je raširena teza¹⁴⁹ da u praslavenskome *pt > *st, barem na početku riječi. To se mišljenje oslanja na primjere poput prasl. *pāstoruku »pastorak« (stsl. *pastorbko*) i *strūju »stric« (stsl. *stryi*) što se dovodi u vezu s ie. *ph₂tēr »otac« (usp. lat. *patruus* < *ph₂truwyo- »stric«). Međutim, za te primjere postoje alternativne etimologije¹⁵⁰.

TP

Čini se da nema primjera.

PK

Odras ove suglasničke skupine pronalazimo jedino kod imenica i glagola složenih s prasl. prefiksom *ab- < *ob^h-, npr. hrv. *ogovārati* < *ab-gawārātej.

¹⁴⁸ O rekonstrukciji prasl. fonološkog sustava v. i Holzer 2003. U ovoj knjizi konvencionalno bilježimo *č i *ž u praslavenskim rekonstrukcijama kao rezultate prve palatalizacije velara.

¹⁴⁹ Shevelov 1966.

¹⁵⁰ V. Kortlandt 1982. za jasnu diskusiju o tom problemu.

TK

Ie. *d^{hg}hem- »zemlja« (het. *tekan*, skr. *kšam-*, gr. *khtōn*) > prasl. *zem-jā (stsl. *zemlja*); promjena *d^{hg} > *ž- mogla bi biti baltoslavenska; usp. lit. *žėmė*. I u drugim jezicima skupine TK imaju svoje osobitosti pa se stoga i pretpostavljaju osobiti alofoni velara iza dentala još u ie. prajeziku¹⁵¹; usp. i ie. *h₂rtk'o- »medvjed« > het. *hartagga-*, skr. *rkša-*, gr. *árktos*, lat. *ursus*, gdje vidimo da je u skr. pravilan odraz *TK > *kš*, a u grčkom metateza *TK > KT.

KT

Ie. *nek^wto-pūri »noćni letač (?)« > prasl. *netapūri »šišmiš« (rus. *netopýr*’).

Ie. *pok^wto- (< *pek^w- »peći«, gr. *péssō*) > prasl. *patu (hrv. *pôt* »znoj«).

TT

Skupine dvaju dentalnih okluziva bile su izmijenjene već u ie. prajeziku ume-tanjem frikativa *s (v. § 68); svi su ie. jezici, osim anatolijskih, reducirali tako dobivene suglasničke skupine:

u italskom, keltskom i germanskom *TšT > *ss: ie. *widtos »viden« > lat. *vīsus*, stir. *-fess*, got. *-wiss*;

u staroindijskom *TšT > *TT: ie. *woyd-th₂e »znaš« > skr. *véttha*;

u grčkom *TšT > *sT: ie. *woyd-th₂e »znaš« > gr. (*F*)*oísthā*.

U praslavenskome je odraz isti kao u grčkom i baltijskom, tj. *TšT > sT.

Ie. *mettey > prasl. *mestej »bacati« (polj. *mieść*, prez. *miotę*, hrv. *městi*, *mětēm*).

Ie. *wedtey > prasl. *westej »vesti, voditi« (rus. *vestí*, hrv. *věsti*, 1. l. jd. prez. *vědēm*); usp. i lit. *vėsti*.

Suglasničke skupine s početnim *s ostaju očuvane: *sC > *sC.

sP

Ie. *speh₁- »uspjeti« (lit. *spėti* »moći, uspijevati«, lat. *spēs* »nada«) > prasl. *spētej »uspijevati« (stsl. *spěti*, rus. *spet’*, polj. *spiac*’).

sT

Ie. *stoyneh₂ »kamen« (got. *stains*) > prasl. *stajnā (rus. *stená* »zid«, polj. *ściana*, hrv. *stijéna*).

Ie. *steh₂- »stajati« > prasl. *stajātej (hrv. *stòjati*, analoški *stàjati*).

¹⁵¹ V. npr. Schindler 1977. i v. § 68.

sK

Čini se vjerojatnim da se ie. *k' depalataliziralo iza *s još u baltoslavenskom (ili dijalekatskom indoeuropskom) razdoblju (v. § 76); usp. ie. *(H)isk'etey »pitati, tražiti« > lit. *ieškóti*, prasl. *iskātej (stsl. *iskati*).

Moguće je da *sk- (i *sk^w ?), za razliku od *sk', pravilno prelazi u x-; tu, međutim, ne možemo isključiti mogućnost da se radi o povremenoj metatezi *sk- > *ks- > *x-; usp. *sk^woyeh₂ »hvoja« (lit. *skujà*, ir. *sceach* »grm«) > prasl. *xwajā (rus. *xvoja*, polj. *choja*); na sličan način, *skorneh₂ (u vezi s lat. *caro, carnis* »meso«) > *ksarnā > prasl. *xarnā (rus. *xoróna* »zaštita«, polapski *chórna* »hrana«, hrv. *hrána*)¹⁵².

Ps

Ie. *wob^hseh₂ »osa« (lat. *vespa*, s metatezom, stvnj. *wefsa*) > lit. *vapsà*, prasl. *wasā (stsl. *osa*, rus. *osá*, polj. *osa*, hrv. *òsa*).

Ie. *kroyso- (lat. *crispus* »kovrčav«, lit. *kraipýti* »okretati«,) > prasl. *krajsu (rus. *kres* »oživljenje«, hrv. *krijês*, polj. *krzesić* »oživjeti«).

Ts

Dentalni se okluzivi gube ispred *s možda još u baltoslavenskom razdoblju. Usp. ie. *b^hoyd^hso- > lit. *baisùs* »strašan« (usp. *baidýti* »strašiti«), prasl. *bajsu (stsl. *běsz*, rus. *bes*, polj. *bias*, hrv. *bijês*); ova je promjena možda općeslavenska (postpraslavenska); usp. fin. *Rõtsi > strus. *Rusë* »Rusija«.

Ks

U praslavenskome *s daje *x iza *K po RUKI-pravilu (v. § 87); nakon toga *K u pravilu nestaje; usp. ie. *ksowd- / *ksud- (skr. *kšudrá-* »mali«) > prasl. *xōdu »ružan« (stsl. *xudъ*, rus. *xudój*, polj. *chudy*, hrv. arhaično *hūd*).

Skupine sa sonantima:

Skupine s *y podložne su jotaciji; budući da je jotacija zacijelo postpraslavenski (ali općeslavenski) proces (v. § 166-170), treba pretpostaviti da su skupine s *y bile očuvane u praslavenskome; skupine s *w su uglavnom očuvane, ali *w nestaje iza labijala:

Pw > *P; usp. *b^hweh₁(t) > prasl. *bē (stsl. *bě* »bje«), *ab-walku (u vezi s *welkān »vučem«) > prasl. *abalku (stsl. *oblakъ*).

Moguće je da *w nestaje i iza *n, ako su praslavenski prezentski oblici sa sufiksom *-ne- neposredno izvodivi iz ie. prezenta sa sufiksom *-new-/-nu- do-

¹⁵² Za jednu drugu hipotezu o početnom slavenskom *x- v. Illič-Svityč 1961. Autor smatra da ie. *sg-i *sg^h- > prasl. *x-, dok *sk- ostaje očuvano.

davanjem tematskog samoglasnika, tj. ako je, primjerice prasl. *dwejnete »pomaknete« (stsl. *dvignete*) izvodivo iz *dweyġ-nw-ete (v. § 327, 2).

§ 109 Ie. *w nestaje na početku riječi ispred *r, *l; ovo pravilo, katkad nazivano Lidénovim zakonom (v. § 95), ponekad je osporavano, ali ipak zasnovano na čvrstim argumentima.

Uvjerljivi primjeri djelovanja toga pravila su sljedeći: ie. *wrotom »zakletva« (skr. *vratá-*) > prasl. *ratā (stsl. *rota*), ie. *wreh₁g²- »lomiti« (gr. *rhégnymi*) > lit. *rėži* »rezati«, hrv. *rězati*, ie. *wreyt- »okretati« (steng. *wřīdan*) > lit. *riėsti* »vrtjeti, kotrljati«, ie. *wloysko- / *wlisko- (stir. *flesc* »štap«) > hrv. *lijėska*, ie. *werd^h- / *wrod^h- »rasti« (skr. *vārdhati* »raste«) > stsl. *rodъ*, hrv. *ród*, lit. *rasmà* »uspjeh« (< *wradsmā).

§ 110 Odras skupine *sw na početku riječi nije do kraja razjašnjen¹⁵³.

Prema prasl. *sestrā (stsl. *sestra*, polj. *siostra*, hrv. *sěstra*) < ie. *swesōr zaključili bismo da se *w gubi, ali u *swek²ruh₂ > stsl. *svekry*, hrv. *svěkrva* je očuvano. Ovu posljednju riječ neki lingvisti smatraju posuđenicom iz germanskoga (usp. stvnj. *swigur*), navodeći da se *w gubi u lit. *sesuō* »sestra«, *šėšuras* »svekar« < *swešuras. Stsl. *posětiti*, hrv. *pòsetiti* smatra se izvedenim iz neposvjedočene imenice *sētъ »gost«, te se dovodi u vezu s lit. *svėčias* »gost«, premda ta etimologija nije sigurna.

Međutim, *w je u položaju iza *s očuvano u posvojnoj zamjenici prasl. *swaju (stsl. *svojb*; usp. i stprus. *swais*), te u brojnim imenicama koje sadrže tu zamjeničku osnovu, npr. stsl. *svoboda* »sloboda«, strus. *svatъ* »svat«, polj. *swat*, što možda potječe od *swe-h₂et(H)-o- »koji ide zajedno, su-putnik« (skr. *átati* »ide«, lat. *annus* »godina« < *atnos; usp. i skr. *átithi-* »gost«) itd.

Druge riječi s početnim *sw- u slavenskom nemaju jasnu etimologiju, ali prasl. *swajžju- »svjež« (rus. *svėžij*, polj. *świeży*, hrv. *svjėž* iz češ. *svėží*) zacijelo je srodno s got. *swikens* »čist«¹⁵⁴. Prasl. *swīnī »svinja« (stsl. *svinija*, hrv. *svinja*, rus. *svin'já*, polj. *świnia*) nije pouzdan primjer jer tu treba poći od izvedenice *suH-iH-no- (usp. lat. *suīnus* »svinjski«) nastale od imenice *suHs (av. *hū-*, lat. *sūs*, steng. *sū*), što znači da je početno *sw- nastalo tek nakon ispadanja larin-gala između samoglasnika.

Iako je primjera malo, oni su konzistentni s pretpostavkom da *w ispada samo ispred *e, dok je ispred ostalih samoglasnika očuvano.

¹⁵³ V. Halla-aho 2005.

¹⁵⁴ Ova etimologija nije osobito sigurna. Stoga se otvara i druga mogućnost, prema kojoj bi češ. *svėží* i srodne slavenske riječi bile izvodive iz prasl. *swėžju-, od stare složenice *h₁su-h₁ėg^{wh}-yo-, od korijena *h₁eg^{wh}- »jesti, kušati« (skr. *ghásati* »jede«, lat. *fēnum* »sijen« < *h₁g^{wh}esno-, možda također i lit. *úoga* »jagoda«, stsl. *agoda*, hrv. *jăgoda* < *h₁og^{wh}-).

§ III Skupine koje sadrže dva sonanta većinom su očuvane na granici sloga; skupine u kojima su *r, *l zatvarali slog eliminirane su u općeslavenskoj meta-tezi likvida (v. § 74):

*Im: ie. *k'olh₂meh₂ (gr. *kalámē* »trska«, stprus. *salme*, lat. *culmus*, stvnj. *hal(a)m*) > prasl. *salmā (rus. *solóma*, polj. *stóma*, hrv. *slāma*).

*rm: ie. *b^herHmen »breme« (skr. *bhariman*) > prasl. *bermēn (rus. dij. *berémja*, hrv. *brème*).

*In: ie. *h₃elney (stlat. *ollī* »tada«, lat. *ōlim* »nekoć«) > prasl. *alneĵ (stsl. *lani*, rus. *loní*, polj. *toni*, hrv. *lāni*).

*rn *ie. *worno- »gavran« (lit. *vařnas*) > prasl. *warnu (rus. *vóron*, polj. *wron*, hrv. *vrān*).

Odraz skupine *mn je sporan; ako lit. *spáiné*, stsl. *pěna* i hrv. *pjěna* valja izvoditi iz osnove kosih padeža ie. *speh₂imōn, G jd. *speh₂imnos »pjena« (lat. *spūma*, skr. *phenas*, stvnj. *feim*), tada ie. *mn > *n; moguće je da iskonsko *mn > *n, dok *mHn > *mn > *m¹⁵⁵; usp. ie. *tmnoh₂ »režem« (gr. *témnō*, stir. *tamnaim*) > prasl. *tinān (strus. *rěnu*, češ. *tnu*), lit. *tinù*, no ie. medijalni particip *-mh₁no- (gr. *-menos*, npr. *pherómenos* »nošen«) > prasl. *-mu, lit. *-mas* (stsl. *nesomъ* »nošen«, lit. *něšamas*).

*mr: nije posve sigurno prelazi li *mr u *mbr; usp. prasl. *dambrā, *dambrawā »hrastova šuma« (češ. *dubra*, stsl. *dąbrava*, hrv. *dūbrava*) < *dom(H)ro- »građevno drvo« (germ. *timbra > eng. *timber*)¹⁵⁶.

Praslavensko *n nestaje iza *u/*ū ispred suglasnika; ie. *lunk- (skr. *luñcati* »guiti«) > bsl. *lūnka- »liko, drvena kora« (lit. *lūnkas*) > prasl. *lūka- (rus. *lýko*, polj. *łyko*, hrv. *līko*), ie. *Huk- »naviknuti se« (skr. *ucyati*), s prezentskim infiksom bsl. *unk- (lit. *jūnkti*) > prasl. *(w)úk- (stsl. *vyknaĵi*, hrv. *nà-viknuti se*). Od istoga korijena bez nazalnoga infiksa imamo hrv. *učiti*, rus. *učít'sja* < prasl. *ōčíteĵ < bsl. *awk- i lit. *jaukinti* »pripitomljavati« < bsl. *jawk- < ie. *Hewk-.

Iza kratkoga *u ispred suglasnika *t (možda i *s) praslavensko je *n nestalo u *suta »sto« (< *sunta- < *k'mtom; usp. lat. *centum*, lit. *šimtas*); usp. i stsl. *myslъ* »misao« (< ? *mun-sli- (od ie. korijena *men- »misliti« lat. *mens*, skr. *matí-* itd.), s duljenjem samoglasnika *u > y prema § 104.

Ova se promjena zacijelo odvila u općeslavenskome razdoblju jer je mlađa od j-prijeglasi (§ 161), koji je općeslavenski.

¹⁵⁵ V. Matasović 1997a: 135.

¹⁵⁶ V. Holzer 1989: 68, bilj. 46. S druge strane, veza s prasl. *dambu »hrast« (hrv. *dūb*) upućuje na izvođenje iz *damb-ro- (gdje je suglasnička skupina *-mbr- izvorna).

OR

§ 112 U skupinama tipa OR (okluziv + sonant) okluziv u nekim slučajevima nestaje: *d^h > 0 / _m, n (promjena koja se možda dogodila već u baltoslavenskoj): ie. *pled^hmen > prasl. *plemēn (rus. *plémja*, polj. *plemie*, hrv. *plēme*); usp. *pladu (stsl. *plodъ*, hrv. *plód*); ie. *b^hrod^hno- »šaren« (skr. *bradhnás* »crvenkastozut«) > prasl. *branu (rus. *bronyj* »šaren«, polj. *brony* »crvenkast«).

Ie. labijali nestaju u slavenskom, ali ne i u baltijskom, ispred *n; usp. ie. *swepnos / *supnos > lat. *somnus*, lit. *sāpnas*, prasl. *sunu (stsl. *snъ*, rus. *son*, hrv. *sàn*), ie. *d^hubno- (gal. *dumno-* »svijet«) > prasl. *duna- (stsl. *dnno*, hrv. *dnđ*).

U većini je slučajeva skupina OR očuvana: *b^hluseh₂ »buha« (lit. *blusà*, gr. *psýlla*) > prasl. *bluxā (stsl. *blъxa*, rus. *bloxá*, polj. *pchła*, hrv. *bùha*).

Skupine tipa Tr i Tl očuvane su: usp. *h₂erh₃d^hlom »ralo« (lat. *aratrum*, gr. *árottron*, lit. *árklas*) > prasl. *ardla (stsl. *ralo*, polj. *radło*, hrv. *ràlo*).

Skupine tipa KR također su očuvane; usp. ie. *gleh₂d^h- »gladak« (lat. *glaber*, njem. *glatt*) > prasl. *glāduku (stsl. *gladъkъ*), ie. *krewh₂- »sirovo meso« (gr. *kréas*, lit. *kraūjas*) > prasl. *krū (stsl. *krъвъ*, rus. *krov'*, hrv. *křv*), ie. *gnid- »gnjida« (lit. *glinda*, isl. *gnit*) > prasl. *gnīdā (rus. *gnida*, polj. *gnida*, hrv. *gnjīda*).

RO

§ 113 Skupine tipa RO očuvane su; usp. *worHb^hli- »vrabac« (lit. *žvirblis*, gr. *rhóbillos*) > prasl. *warbi- (rus. *voroběj*, polj. *wróbel*, hrv. *vrábac*, metatezom likvida), ie. *moldu- (lat. *mollis* < *moldwis) > prasl. *maldu »mlad« (rus. *molodój*, polj. *młody*, hrv. *mlád*), ie. *worgo- (lit. *vařgas* »bijeda, nevolja«) > prasl. *wargu »neprijatelj« (rus. *vórog*, polj. *wróg*, hrv. *vrág*), ie. *g^homb^hos »češalj« (gr. *gómphos*, lit. *žambas*) > prasl. *zambu (stsl. *zabъ*, rus. *zub*, polj. *zęb*, hrv. *zúb*).

U postpraslavenskom razdoblju nazali nestaju ispred suglasnika (uz nazalizaciju prethodnih samoglasnika), a metatezom likvida uklanjaju se skupine tipa *rO, *lO (v. dolje).

sR

§ 114 Ie. *s većinom je očuvano ispred sonanata; usp. npr. *wesn- (osnova kosih padeža heteroklitske imenice *wesr »proljeće«, skr. *vasantá-*) > prasl. *wesnā (stsl. *vesna*, rus. *vesná*, polj. *wiosna*), *h₁esmi »jesam« (skr. *ásmi*, stlit. *esmi*) > prasl. *jesmi (stsl. *jesmь*), ie. *smey- »smijati se« (skr. *smáyate*, toh. B *smiyām*) > latv. *smeju*, *smiēt*, prasl. *smējān (stsl. *smēja se*, hrv. *smijati se*), ie. *slowgo- (stir. *slúag* »vojska«, lit. *slaugà* »služba«) > prasl. *slōgā (stsl. *sluga*, rus. *slugá*, polj. *śluga*, hrv. *slúga*).

Jedino se u skupinu *sr umeće okluziv *t, slično kao u germanskom i latvijskom (u litavskome sporadično): ie. *srew- »teći« (skr. *srávati* »teče«, gr. *rhéō*) > lit. *sraujà* »struja«, latv. *strauja*, prasl. *strōjā (stsl. *struja*, hrv. *strúja*); usp. i stisl. *straumr*.

Neetimološko *t umeće se i ispred praslavenskoga *s koje je postalo od ie. *k' (v. § 75): ie. *h₂ek'ro- (gr. *ákros* »vrh«, lit. *aštrūs* »oštar«) > prasl. *astru (stsl. *ostrz*).

Usporedno s time, između *z i *r umeće se *d; usp. stsl. *vъzradovati se* < *vъzradovati se, *Izdrailb* < gr. *Israēl*; posljednji primjer pokazuje da je umetanje *d između *z i *r u nekim slučajevima vrlo mlada, općeslavenska pojava.

Rs

§ 115 Ie. *s očuvano je iza sonanata, jedino iza *r prelazi u *x po RUKI-pravilu (v. § 87): ie. *mēmso- »meso« (stprus. *mensā*, skr. *māmsám*, got. *mimz*) > prasl. *mēmsa (stsl. *męso*, polj. *mięso*, rus. *mjás*o, hrv. *męso*), prasl. *palsā (rus. *polosá* »komad zemlje«, polj. *płosa*, hrv. dij. *plāsa*) < *polHk'o- (steng. *fealg* »neobrađeno polje«).

Nije jasno podrijetlo skupine -rz- u prasl. *dirzu- »drzak« (stsl. *drъzvъ*, slov. *drъek*, *drъzen*, rus. *děrzkiј*, polj. *dziarski*, hrv. *dřzak*), lit. *drąsūs* »hrabar«, od ie. *d^hrsu- »odvažan« (gr. *thrasýs* »hrabar«, skr. *dhṛṣṇú-*).

Promjena *-rs- > *-rz- nije pravilna u slavenskome (*s je moralo postati *š po RUKI-pravilu); možda se radi o ranoj asimilaciji po zvučnosti (s početnim *d-).

§ 116 Nakon navedenih promjena, te nakon metateze likvida i nazalizacije samoglasnika (v. § 158) preostaju sljedeće dopuštene dvosuglasničke skupine u općeslavenskome¹⁵⁷:

b, p	+	{r, l}
d, t	+	{r, l, w}
g, k	+	{r, l, w, n}
s	+	{l, w, n, m, p, t, k}
z	+	{l, w, n, m, b, d, g}
x	+	{r, l, w}

¹⁵⁷ Usp. Carlton 1991: 101.

Trosuglasničke skupine:

Ie. *s pravilno je ispalo između velara i *n; usp. ie. *lowksneh₂ »mjesec (kao nebesko tijelo)« > *lōxnā > prasl. *lōnā (rus. *luná*).

Međutim, ie. *-ntsn- odrazilo se u praslavenskome kao *nsn; usp. ie. *(h₃) dntsnh₂ > prasl. *dinsnā »desni, zubno meso« (rus. *desná*, polj. *dziąsta*, hrv. *děsni*).

Osim toga, praslavenski je imao i sljedeće trosuglasničke skupine:

s + p + r

z + b + r

s + t + {r, w}

z + d + {r, w}

s + k + {r, l, w}

z + g + {r, l, w}

Kao što je iz prethodnih odlomaka vidljivo, u praslavenskom nisu eliminirane sve suglasničke skupine, niti na početku riječi niti na granici sloga. Praslavenski, dakle, nije bio jezik s ograničenjem slogovne strukture samo na otvorene slogove, kao što se ponekad tvrdi u literaturi¹⁵⁸. Proces pojednostavljenja suglasničkih skupina bio je dugotrajan i započeo je još u baltoslavenskom razdoblju.

PROMJENE NA KRAJU RIJEČI

§117 Na kraju riječi svi su slavenski jezici pretrpjeli znatne fonološke promjene; koje su se od tih promjena odvale u praslavenskom, a koje u općeslavenskom razdoblju, nije lako utvrditi jer se u tu svrhu ne mogu iskoristiti posuđenice, koje pak pomažu pri datiranju promjena u sredini i na početku riječi.

Osobite promjene na kraju riječi zahvatile su velik broj indoeuropskih jezika, a tipološki je riječ o vrlo čestim promjenama – apokopi završnih samoglasnika, otpadanju završnih suglasnika i slabljenju samoglasnika u zadnjem slogu; takve su promjene zahvatile u manjoj mjeri latinski, a u znatno većem opsegu armenski, albanski, otočne keltske jezike i germanski, gdje su eliminirani gotovo svi završni slogovi.

Završni su slogovi – a time i morfološki nastavci – u najvećoj mjeri očuvani u sanskrtu, grčkome i litavskome.

¹⁵⁸ V. npr. Mareš 1999.

U praslavenskome promjene na kraju riječi osobito otežavaju razumijevanje povijesnoga razvitka morfološkog sustava upravo stoga što završni slogovi nisu u potpunosti eliminirani – kao npr. u staroirskom – već su pretrpjeli velike promjene pa se stari nastavci teško razaznaju, tj. dolazi do čestih stapanja nastavaka različitog podrijetla, međusobnih utjecaja, analogija itd.

§ 118 Većina analiza slavenskih glasovnih zakona na kraju riječi (poznatih i pod njem. nazivom *Auslautgesetze*)¹⁵⁹ mora pretpostaviti da su brojni gramatički nastavci u slavenskim jezicima analoški, a ne naslijeđeni.

Zašto ie. *yugóm »jaram« u staroslavenskome daje *igo*, kada akuzativ jednine o-osnova m. r. ima drukčiji završetak (ie. *wlk^wom > stsl. *vlbkv*)? Ako ie. *-os daje -o kod s-osnova srednjeg roda (ie. *neb^hos »nebo« > stsl. *nebo*; usp. skr. *nábhas*), zašto u N jd. o-osnova m. r. imamo ie. *-os > stsl. -z (npr. u ie. *wlk^wos »vuk« > stsl. *vlbkv*; usp. skr. *vrkas*)? Neke od odgovora na takva pitanja morat ćemo ostaviti za poglavlje o poredbenoj morfologiji, dok na ovom mjestu moramo pokušati izložiti ona glasovna pravila za koja imamo razloga pretpostaviti da su djelovala na kraju riječi u praslavenskome; pri tome ćemo se držati sljedećih načela:

1. Nastojat ćemo što je veći broj završetaka riječi, koji se usporedbom slavenskih jezika mogu rekonstruirati za praslavenski, izvesti iz indoeuropskoga istim glasovnim pravilima koja djeluju i u sredini riječi.
2. Što je više moguće gramatičkih nastavaka izvest ćemo glasovnim pravilima, dok ćemo se na analogijsko nastajanje pojedinih nastavaka pozivati samo onda kada fonološko objašnjenje nije moguće.
3. Gramatičke nastavke koji se rekonstruiraju na osnovi podudarnosti drugih indoeuropskih jezika nećemo modificirati samo zato da bismo mogli »pravilno« izvesti neki praslavenski gramatički nastavak¹⁶⁰.
4. Pri uspostavi relativne kronologije pravila na kraju riječi poštovat ćemo tipološki posvjedočene univerzalije fonološkoga razvoja na kraju riječi¹⁶¹. Primjerice, u gotovo svim jezicima čija je povijest poznata razvitak na kraju riječi je takav, da dentalni okluzivi nestaju prije nazala, a nazali se prije nestanka stapaju u jedan segment; u skladu s time pretpostavit ćemo da je i u praslavenskome nestanak završnih *t, *d > 0 prethodio stapanju i nestanku nazala *m, *n > *n > 0.

¹⁵⁹ Od novije literature v. npr. Holzer 1980., Jasanoff 1983., Orr 1997., 2000., Halla-aho 2006.

¹⁶⁰ Primjer je takve *ad hoc* procedure Orrovo izvođenje stsl. nastavka za 1. jd. aorista -z iz nepostojećega ie. *-u, umjesto iz očiglednoga ie. nastavka za 1. jd. tematskoga aorista *-om (gr. -on, skr. -am); usp. Orr 1997: 476.

¹⁶¹ V. Orr 1997.

§ 119 Nema dvojbe da su se neke promjene na kraju riječi odvale u baltoslavenskom razdoblju; u te se promjene svrstavaju:

– kompenzatorno duljenje ie. samoglasnika ispred završnoga *nt: *Vnt > *Vnn > *V:n; ie. *(H)rekont (3. mn. aorista) > prasl. *rekān (> *rekūn, v. § 120) > stsl. *rekā*. Na sličan način, u atematskom aoristu *-ent > *-ēn; usp. stsl. *biše* < *b^hwiH-s-ent i kod prasl. osnova na *-nt-, npr. *telent > *telēn > stsl. *teļē*.

– otpadanje ie. završnih okluziva; na kraju riječi otpali su dentali *d i *t: ie. *tod »to« (skr. *tad*, steng. *Ʒaet*) > bsl. *ta > prasl. *ta (stsl. *to*, rus. *é-to*, polj. *to*); ie. *-ōd, nastavak Abl. jd. tematskih imenica (v. § 225) > bsl. G jd. *-ō > lit. -o, prasl. *-ā (stsl. -a); usp. ie. *wlk^wōd (stlat. *lupōd*, skr. *vrkād*) > lit. *vilko*, stsl. *vlbka*, rus. *vólka*. Na sličan način nestaje i završno *-t u 3. jd. aorista (skr. *a-bhar-a-t* »nosio je«); usp. ie. *(H)rek-e-t »reče« > prasl. *reče > stsl. *reče*; završno *-t otpalo je i u litavskom preteritu, usp. *dāvē* »dao je«¹⁶² < -ēt.

– Prijelaz završnoga *-m u *-n: to je stanje odraženo u staropruskom; usp. stprus. *dalptan* »dlijeto« < ie. *d^helb^htom. U praslavenskome je sačuvan trag te promjene u obliku nekih prijedloga (v. § 95); primjerice, prasl. *kun odrazilo se u staroslavenskome kao *kъ*, no taj je prijedlog nekim zamjenicama, s kojima je često sintaktički dolazio u dodir, prefigurao neetimološko *n*-; tako imamo u hrvatskome *k njemu* od starijega *kъn emu (usp. rus. D jd. *emu*).

– Baltoslavenskomu razdoblju valja pripisati i nestanak završnoga *-r iza dugoga *ō; usp. ie. (kolektiv) *wedōr »voda« > *wodōr > lit. *vanduō* (s -n- metatezom prema kosim padežima), stsl. *voda*. Iza kratkoga *o završno *-r je očuvano, sudeći prema usporedbi lit. *dabař* »sada« (*dob^hor) i hrv. *dōba* (*dob^hōr).

U praslavenskom razdoblju nestaju završni *-b < *-b^hi, barem djelomično, *-z < *-g^{xh}): prasl. *a, *ab- (rus. *o*, *ob*, polj. *o*, *ob*-) < *ob^h (? *h₃eb^h); usp. stprus. *ep*-, *ab*- (prefiks kojim se prevodi njemačko *be*- perfektizirajućega značenja), lat. *ob*; prasl. *(j)ā (rus. i polj. *ja*) < *jāz < *eg[?] (lit. *ąš*, latv. *es*); usp. ie. *eg[?]h₂om > skr. *ahām* »ja«.

§ 120 Praslavensko *a i *ā postaju *u, odnosno *ū, ispred završnoga *-n(s)¹⁶³:

*-an > *-un¹⁶⁴

*-ān > *-ūn

*-āns > *-ūns

¹⁶² Stang (1966: 113) smatra da je završno *-t/-d očuvano u prabaltijskome; o tome bi svjedočila riječ *tačiau* »ipak« < *tatjau = *tad »to« + lit. *jau* »već« (rus. *užé*, češ. *již*, hrv. čak. *jur*). Treba istaknuti da je moguće i drukčije izvođenje, iz praoblika *toti-aut > *tatjau (usp. lat. *tote* »tad«, lat. *aut* »ili«, gr. *aú* »pak«).

¹⁶³ Za slično pravilo v. Holzer 1980: 17. Za različite poglede o završnim slogovima u slavenskome v. i Galabov 1973, Jasanoff 1983, Orr 2000.

¹⁶⁴ Neki lingvisti smatraju da je promjena završnoga *-an > *-un baltoslavenska (npr. Kortlandt 1978a); u tom bi slučaju lit. akuzativ jd. o-osnova (*vilka* »vuka«) bio analoški, sa samoglasnikom -a- prema N jd. (*vilkas*). Na moguće postojanje nastavka -un u starolitavskome upućuje glosa *draugum*, *id est socium* iz 1212. (usp. lit. *draugas* »prijatelj, drug«, Halla-aho 2006: 129).

Primjeri:

Ie. A jd. *wlk^wom > *wilkan > *wilkun (stsl. *vlbkъ*); ie. *(H)rekom »rekoh« > *rekan > *rekun (stsl. *rekъ*), ie. *g^weneh₂m »ženu« > prasl. *ženān > *ženūn.

Vjerojatno u isto vrijeme prasl. *-ē > *ej ili *ī ispred *r; usp. ie. *d^hugh₂tēr »kći« (gr. *thygátēr*, skr. *duhitā*) > lit. *duktē*, prasl. *duktej ili *duktī (stsl. *đbšti*, rus. *doč*?, hrv. *kči* < *dči).

Ie. *b^heronts »koji nosi« (lat. *ferens*, gr. *phérōn*) > *berōns > *berāns > *berūs (stsl. *bery*); ie. *wlk^wōns »vukove« (A mn. o-osnova) > *wlkōns > *wilkāns > *wilkūs (stsl. *vlbkъ*); ie. I. jd. prez. o-osnova *weg^hoh₂ > *wezō > *wezā >> *wezān (dodavanjem aorisnoga nastavka za I. jd.) > *wezūn (stsl. *vezq*).

Ie. *h₂ek'mōn »kamen« (gr. *ákmōn*, lit. *akmuō*) bi se pravilno u praslavenskom trebalo odraziti kao *kāmān (> *kāmān) > **kama, ali to nije slučaj, te stoga treba pretpostaviti da je ta klasa imenica muškoga roda u praslavenskome primila sigmatski nastavak za nominativ jednine prije promjene *-ōns > *-ōs; stoga je ispravan izvod *kāmōns > *kāmāns > *kāmūns > *kāmūs > stsl. *kamy*.

§ 121 Ie. *-os > -us > prasl. *-u (> stsl. -ъ), usporedno s *-om > *-um > *-un (> -ъ); usp. *wlk^wos »vuk« > *wilkus > stsl. *vlbkъ*, *tos »taj« > *tus > *tu > stsl. *tv*, *b^heremos »nosimo« (lat. *ferimus*) > *beremus > stsl. *beremъ*. NA jd. s-osnova (npr. stsl. *nebo*, G jd. *nebese*) tada mora biti analoški nastavak.

Jednu mogućnost njegova nastanka predložio je nedavno Jussi Halla-aho¹⁶⁵: polazeći od praoblika *neb^hes (umjesto *neb^hos; usp. het. *nepiš* »nebo« nasuprot gr. *nēphos*) rekonstruirao se prasl. *nebe (možda očuvano u staročeškom *nebe*); završno je *-e poslije analoški zamijenjeno samoglasnikom -o u skladu s pravilom da iza nepalatalnih suglasnika stoji -o ondje gdje je iza palatalnih -e.

N jd. na *-es poopćen je kod ovih osnova možda još u baltoslavenskom razdoblju (usp. latv. *debess* »nebo« < *neb^hes-) na temelju kosih padeža. To znači da je prijevoj NA jd. *neb^hos / G jd. *neb^hes-os (hom. gr. *nēphos*, *nēpheos*) otklonjen poopćavanjem osnove *nebes- u svim padežima. Razvitak *-os > *-us, *-om > *-um u praslavenskome tipološki je posve paralelan razvitku u latinskome¹⁶⁶.

§ 122 Sljedeća pravila temeljem stroge relativne kronologije treba dijelom svrstati u općeslavensko razdoblje.

Prasl. *n nestaje iza ū/u i ispred suglasnika (uključujući završno *-s); ovo pravilo nije ograničeno na kraj riječi, već je neovisno motivirano primjerima kao

¹⁶⁵ Halla-aho 2006.

¹⁶⁶ V. KPG § 65-66.

bsl. *lūnka »liko« (lit. *lūnkas*) > rus. *lyko*, hrv. *liko* (v. § 104, § 111); na kraju riječi zbog toga pravila imamo odraze:

*-āns > *-ūns > *-ūs > stsl. -y

ali:

*-ēns > *-ēn > stsl. -ę

*-īns > *-īn > stsl. -ę

Stoga u G jd. *ženāns > *ženūns > *ženūs (> stsl. *ženy*), ali *dōsjāns > *dōsjūns > *dōsjīns (prema § 161) > stsl. *dušę*.

Na sličan način u participima prezenta, ie. *b^herōnts (gr. *phérōn*, lat. *ferens*, s poopćenom prazninom u sufiksu) > prasl. *berāns > *berūns > *berūs > stsl. *bery* »noseći«, ali prasl. *znājāns > *znājūns > *znājīns > stsl. *znaję* »znajući«, *xwālīns > *xwālīn > stsl. *xvalę* »hvaleći«.

Dakle, nastavak u A mn. i-osnova mora biti analoški jer imamo stsl. *kosti* (umjesto *kostīn > *kostę); zacijelo je umjesto očekivanoga *kastins u prasl. provedena prijevorna punina u sufiksu (kao u N mn. *kastej-es), te je A mn. glasio *kastejns, što je pravilnim razvitkom dalo *kastejs > *kastej > *kosti*.

§ 123 Završno je *ent postalo *-ēn, a završno *-ont > *-ant > *-ān > *-ūn (v. § 120); usp. stsl. *teleę* < prasl. *telēn (ili *telīn) < *telent (usp. stsl. G jd. *telete* < *telente); u 3. l. jd. aorista; usp. *Hrek-ont »rekoše« > *rekān > *rekūn > stsl. *rekaę*, kao i u I. l. jd. prezenta.

Moguće je da je završno *-t izazvalo kompenzatorno duljenje prethodnoga samoglasnika prije iščezavanja, te da je to duljenje prethodilo općenitom podizanju artikulacije samoglasnika u posljednjem slogu ispred *n.

Dakle, točna bi relativna kronologija pravila bila:

(1) *Vnt# > *Vnn# * > V:n#

(2) *V^{niski} > V^{visoki}n(C)#

(3) *n > 0 /{u, ū}_C

§ 124 U općeslavenskom razdoblju nazalni samoglasnici nastaju na kraju riječi od preostalih skupina *-V.n¹⁶⁷: ie. *mēm (skr. *mām* »mene«) > *mēn (stprus. *mi-en*) > stsl. *mę*; ie. *korēn > prasl. *karēn > rchl. *korę* »korijen«; ie. *widont »vidješe« (gr. *idon*) > *widant > *widān > *widūn > stsl. *vidaę*; *xwālīnts (part. prez. glagola *xwālītej, stsl. *xvaliti*) > *xwālīns > prasl. *xwālīn > stsl. *xvalę*.

¹⁶⁷ Stsl. oblik *preljuby* »preljub« nije protuprimjer tomu pravilu jer radi se o A mn. (*-ūns), a ne o A jd. (*-ūn).

Zbog važnosti točnoga redosljeda navedenih promjena za razlikovanje padežnih nastavaka »tvrde« i »meke« deklinacije u općeslavenskome, pogledajmo usporedni razvitak oblika za A mn. ž. roda (općeslav. *žena »žena« i *duša »duša«):

1. ženāns	dōsjāns
2. ženūns	dōsjūns (prasl.)
3. ženūns	dōsjīns (po j-prijeglasu, § 161)
4. ženūs	dōsjīns
5. ženūs	dōsjīn
6. ženy	dušę (stsl.)

Kao što vidimo iz usporedbe navedenih primjera, u praslavenskome je, prije općeslavenskoga j-prijeglasi, završno *-ns još moralo biti očuvano, te bismo stoga tu suglasničku skupinu morali dosljedno bilježiti u praslavenskim rekonstrukcijama.

Kod osnova na *-en sr. roda (npr. ie. *h₃nomn / *h₃nmēn- »ime« > stsl. *ime*) moguća su dva objašnjenja: ili je završno *-en jedini protuprimjer općem pravilu da završno *-n nakon kratkih samoglasnika otpada bez traga, što držimo manje vjerojatnim, ili je nazalno -ę u NAV tih imenica analoško.

Ako je prema glasovnim pravilima uspostavljena paradigma N *inme / G *inmene, završno je *-n- moglo biti ponovno uvedeno analogijom prema kosim padežima, gdje je bilo očuvano. Kasnije se, u vrijeme kad su nazalni samoglasnici nastali od očuvanih skupina *-ūn, *-ēn, završno *-en odrazilo kao -ę¹⁶⁸.

§ 125 U općeslavenskome nestaju preostali završni suglasnici (*-n iza kratkih samoglasnika, *-s, *-r); usp. *ie. A jd. *g^hostim »gosta« (lat. *hostem* »neprijatelja«) > *gastin > *gasti > stsl. *gostъ*; ie. *med^hum »medovinu« (skr. *mādhum*) > *medun > *medu > stsl. *medъ*; ie. *meh₂term »mater«, A jd. (gr. *mētēra*) > *māterin > *māteri > stsl. *materъ*; ie. N jd. *g^hostis, *med^hus > *gasti, *medu > stsl. *gostъ*, *medъ*; ie. *(H)rekes »reče« (2. jd. aor.; usp. skr. *a-ric-a-s* »ostavio si«) > *rečes > stsl. *reče*; ie. *meh₂tēr > *mātēr > *mātīr > prasl. *mātī > stsl. *mati*.

Vrlo je vjerojatno da je završno *-s prešlo u *-h prije iščeznuća (to je tipološki vrlo česta promjena)¹⁶⁹. Iako je posve moguće da je to završno *-h još bilo oču-

¹⁶⁸ Treća je mogućnost, koju prihvaćaju neki slavisti, da je u imenica sr. roda analoški preuzeta duljina u sufiksu, tj. da je NAV jd. glasio *inmēn. Na to bi mogao ukazivati polj. odraz *miano* »ime«, s *ia* < *ę < *ē. Kao izvor analogije mogle su poslužiti osnove na *-ent > *-ēn (npr. stsl. *telę* »tele«).

¹⁶⁹ Mnogi lingvisti smatraju da je pravilan odraz završnoga *-os prasl. *-a (stsl. -o), no jedini primjer takvoga razvitka, NA jd. s-osnova srednjeg roda, moguće je objasniti na drugi način, v. § 121. S druge strane, dok je završetak N jd. o-osnova (stsl. *vlkъ*) još moguće protumačiti analoškim utjecajem u-osnova (stsl. *synъ* < *sūnus), takav je analoški utjecaj vrlo malo vjerojatan kod zamjenica, npr. stsl. *тъ* < *tos. Također, prihvatimo li razvitak *-os > *-as > *-us, ne moramo u I. l. mn. pretpostavljati poseban ie. nastavak *-mon da bismo objasnili stsl. -mrъ (npr. *beremъ* »nosimo«, što je posve paralelno lat. *ferimus* < ie. *b^heromos).

vano i u općeslavenskom razdoblju, usvojiti ćemo konvenciju po kojoj taj glas nećemo bilježiti u praslavenskim rekonstrukcijama.

Posljednje je zacijelo otpalo završno *-n iza kratkih samoglasnika; ta se promjena sigurno odvila u općeslavenskome razdoblju pa u praslavenskim rekonstrukcijama bilježimo završno *-n.

Usporedimo razvitak akuzativa jednine o-osnova, jo-osnova, ā-osnova, jā-osnova i i-osnova:

1. wilkan	kanjan	ženān	dōsjān	kastin
2. wilkun	kanjun	ženūn	dōsjūn	kastin (prasl.)
3. wilkun	kanjin	ženūn	dōsjīn	kastin (§ 161)
4. wilku	kanji	ženūn	dōsjīn	kasti
5. vlъkъ	konjъ	žena	dušę	kostъ (stsl.)

§ 126 Problem dvostrukoga odraza završnoga praslavenskoga *-aj vjerojatno treba rješavati na sljedeći način: ie. *-oy(C) i *-eh₂i stapaju se u praslavensko-me u dvoglas *-aj, koji je pravilno odražen kao stsl. -ě u morfološki izoliranim slučajevima poput stsl. *vědě* »znam« < *woyday, u D i L jd. imenica na -ā (stsl. *ženě* < *genaj < *g^weneh₂i); iza *j *aj je pravilno prelazilo u *ej (po § 161), a taj je odraz gramatičkih nastavaka zatim poopćen u mnogim kategorijama, uključujući N mn. o-osnova m. r. (stsl. *vlъci* < *vilkaaj prema *konji* < *konjej < *konjaj)¹⁷⁰, imperativ 2. jd. (stsl. *beri* < *berej < *b^heroys prema *piši* < *pejšej < *peyk'yoy) itd.

Oblike D jd. općeslavenskih enklitičkih zamjenica *mi*, *ti*, *si* ne možemo objasniti na taj način; ako je njihov praoblik *moy, *toy, *soy, na što upućuju gr. *moi*, (dor.), *toi*, *hoi*, moramo pretpostaviti da je završno prasl. *-aj dalo *-ej > -i u klitikama (usp. očekivan odraz u naglašenim oblicima stsl. *tebě*, *sebě* < *teb^hoy, *s(w)eb^hoy).

Razvitak *-aj > -i u nenaglašenoj jednosložnici zacijelo imamo i u čestici -zi (npr. u hrv. dij. *njoj-zi*) od prasl. *ga-j (v. § 290).

Moguće je i drukčije objašnjenje: odraz *-ay > *-ej pravilan je jedino u jednosložnim riječima, a u N mn. o-osnova dospio je analogijom spram pokazne zamjenice *toy > *tay > *tej > stsl. *ti* (hrv. *tī*). U imperativu je završno *-ej > -i postalo analogijom prema indikativu prezanta glagola kod kojih 2. lice jd. završava na *-ej > -i, tj. imperativ *beraj je postao *berej > *beri* prema indikativu *beresej > *berěši*.

¹⁷⁰ Usp. Pohl 1985.

§ 127 U glasovne zakone kraja riječi (*Auslautgesetze*) svrstava se i pitanje odraza sljedećih gramatičkih nastavaka:

D jd. o-osnova: ie. *wlk^wōy (skr. *vrkāy-a*) > stsl. *vlbku*; moguće je da je u baltoslavenskom razdoblju *-ōy prešlo u *-ōw, što bi se pravilno odrazilo kao praslavensko *-aw > *-ō > stsl. -u; to je glasovno pravilo *ad hoc* jer nema drugih primjera odraza završnoga ie. *-ōy u praslavenskome, te se može prihvatiti samo u nedostatku boljega rješenja¹⁷¹.

I mn. o-osnova: ie. *wlk^wōys (skr. *vrkaiš*) > stsl. *vlbky*; razvoj je mogao biti *-ōys > *-ājs > *-ūs > stsl. -y usporedno s *-ōns > *-āns > *-āss > *-ūs (stsl. -y), ali to ne možemo znati sa sigurnošću.

Svi se drugi segmenti i suglasničke skupine na kraju riječi odražavaju kao i u drugim položajima pa za njih ne treba posebnih glasovnih zakona. O problemu odraza nastavka N jd. o-osnova sr. r. (tip ie. *yugom, stsl. *igo*) v. § 228.

RAZVITAK PRIJEVOJNIH ALTERNACIJA

§ 128 U baltoslavenskom je razdoblju došlo do značajnih promjena u sustavu indoeuropskoga prijevaja. Znatno je povećana morfološka uloga prijevajne duljine, koja je, kao što smo vidjeli (v. § 61), u ie. prajeziku bila iskorištena samo za rijetke vrddhi-tvorbe¹⁷², u N jd. nekih imenica na suglasnik, te u sigmatskome aoristu.

Prijevojna je duljina u praslavenskom osobito iskorištena u tvorbi, npr. prasl. *slāwā »slava« (stsl. *slava*) spram *slawa »riječ« (stsl. *slovo*), ili *twāri »tvar« (stsl. *tvarb*) spram *twarītej »tvoriti« (stsl. *tvoriti*); na sličan način u litavskome imamo¹⁷³ *prōtas* »razum« (< *prāt-) spram *prāsti* »razumjeti«, *gēnis* »dobrota« (< *gēr-) spram *gēras* »doabar« itd.

Na osnovi prijevojnih opozicija između dugih baltoslavenskih *ā, *ē, *ō i kratkih *a, *e, nastale su u baltoslavenskome nove opozicije između dugih *ī, *ū i kratkih *i, *u; to je novi tip prijevaja, kakav nije postojao u indoeuropskome;

¹⁷¹ Stprus. nastavak -u (*griku* »grijuhu«) mogao bi se također pravilno izvesti iz bsl. *-ōw < ie. *-ōy, dok bi nastavak -ai kod o-osnova (*wirdai* »riječi«) morao biti analoški (? prema ā-osnovama). U litavskome postoje čak tri nastavka za D jd. o-osnova: -u, -uo i -ui (Stang 1966: 180-181); kao što pokazuje Mažiulis (1970: 110ff), ne može se prihvatiti Stangovo mišljenje prema kojemu su svi ti nastavci izvodivi iz starijega *-uoi < ie. *-ōy, osobito zbog distribucije nastavaka u dijalektima, gdje se -u i -ui pojavljuju jedan uz drugoga. Najvjerojatnijim se čini da je nastavak -ui nastao dodavanjem završnoga -i analogijom prema ā-osnovama (usp. lit. *žmonai* »ženi«), dok najstarija varijanta -uo može pravilno odražavati bsl. *-ōw < ie. *-ōy, baš kao u praslavenskome.

¹⁷² Termin *vrddhi* za prijevajnu duljinu u imenskoj derivaciji potječe iz sanskrske gramatike; o tragovima ie. vrddhija u slavenskome v. Gołąb 1967 (članak treba čitati vrlo kritički).

¹⁷³ Usp. Stang 1966: 121.

usp. lit. *mūšis* »bitka« spram *mūšti* »ubiti, udariti«, *lŷkis* »ostatak« spram *likti* »ostaviti«.

U praslavenskome je nova prijevorna duljina osobito iskorištena u tvorbi durativnih, iterativnih i nesvršenih glagola; usp. prasl. *dirātej > *dbrati* »drati« spram *arz-dirātej > *razdirati*, *birātej > stsl. *brati* »brati« spram *bīrātej > stsl. *birati*, *rūdju > stsl. *ryždъ* spram *rudētej > stsl. *rděti* »crvenjeti se«.

NAGLASAK

§ 129 Indoeuropski je naglasak doživio dalekosložne promjene u baltoslavenskom razdoblju. Međutim, vidjeli smo da je i u drugim ie. jezicima, osim u vedskome, napušten osnovni naglasni sustav indoeuropskoga prajezika koji se odlikovao monotonalnim slobodnim naglaskom.

Da bismo bolje razumjeli narav praslavenskoga naglasaka valja jasno razraditi tipologiju naglasnih sustava¹⁷⁴. Stoga ćemo razlikovati:

a) prema fonološkoj relevantnosti:

1. fiksni naglasak (naglasak uvijek vezan za isti slog u riječi, npr. za predzadnji slog u poljskom);
2. predvidljivi naglasak (naglasak čiji se položaj može predvidjeti fonološkim pravilima na osnovi drugih fonoloških obilježja, npr. duljine samoglasnika, kao u latinskom);
3. fonološki slobodni naglasak (sustav u kojem naglasak može stajati na različitim slogovima u riječi, a da to nije predvidljivo fonološkim pravilima, npr. u ruskom).

b) prema naravi:

1. dinamički naglasak, u kojem se naglašeni slogovi ističu silinom;
2. monotonski naglasak (sustav u kojem se naglašeni slogovi ističu visinom glasa, no nema razlike među naglašenim slogovima, npr. japanski);
3. politonski naglasak s jednostavnim tonovima (sustav u kojem postoji više vrsta naglašenih slogova, ali nema složenih tonova – tonova kod kojih se visina glasa mijenja tokom artikulacije);
4. politonski naglasak sa složenim tonovima. Među tonalnim jezicima afrički jezici redovito imaju jednostavne tonove, a jezici dalekoga istoka (npr. kineski i vijetnamski) složene tonove.

c) prema mogućem broju naglašenih slogova u riječi:

1. monosilabički naglasak (sustav u kojem u svakoj riječi samo jedan slog može nositi naglasak);

¹⁷⁴ V. Garde 1993.

2. polisilabički naglasak (sustav u kojem više slogova u riječi može nositi naglasak, kao npr. u mnogim afričkim jezicima).

U jezicima sa slobodnim naglaskom, polisilabički sustavi su uvijek tonski, nikada dinamički.

§ 130 U sljedećoj tablici razmotrimo naglasne sustave indoeuropskih jezika:

jezik	a	b	c
latinski	2	1	1
velški	1	1	1
staroirski	1	1	1
gotski	1	1	1
litavski	3	3	1
latvijski	3	4	2
albanski	1	1	1
grčki	3-2	4	1
armenski	1	1	1
vedski	3	2	1
sanskrt	2	1	1

Među jezicima s fiksnim naglaskom staroirski i gotski imaju naglasak uvijek na prvom slogu u riječi, armenski i albanski u pravilu na zadnjem slogu u riječi, a velški na predzadnjemu. O naglasku u toharskome i u anatolijskim jezicima ne zna se mnogo.

BALTOSLAVENSKI NAGLASNI SUSTAV

§ 131 Za rekonstrukciju baltoslavenskoga naglaska najvažniji su oni jezici koji su sačuvali tonske opozicije¹⁷⁵. To su litavski, latvijski, (vjerojatno) staropruski, slovenski i hrvatski.

Pri tome treba reći da se naglasni sustavi dijalekata svih tih jezika u velikoj mjeri razlikuju od onih u standardnim jezicima. Tako i u hrvatskom ima govora koji imaju složeniji i znatno arhaičniji tonski naglasni sustav od standardnoga jezika (npr. čakavski i posavski govori slavonskoga štokavskog dijalekta), a ima i onih koji su u potpunosti izgubili tonalne opozicije (npr. neki kajkavski govori, zagrebački supstandard).

¹⁷⁵ Ovo poglavlje prerađeno je izlaganje »On the Origin of the Balto-Slavic Acute« održano na Sveučilištu u Helsinkiju u svibnju 2006.

Évo na početku pregleda naglasaka u standardnim baltoslavenskim jezicima i dijakritičkih znakova za njihovo označivanje:

litavski: »akut« ´ ; »cirkumfleks« ~ ; »kratki« `

latvijski: »uzlazni« (ili »produljeni«) ~ ; »silazni« (ili »padajući«) ` ; »prelomljeni« ^

slovenski: »uzlazni« ´ ; »silazni« ^ ; »kratki« ` ili ` (u ovoj knjizi koristimo znak ~)

hrvatski: »kratkouzlazni« ` ; »kratkosilazni« ~ ; »dugouzlazni« ´ ; »dugosilazni« ^

U hrvatskim dijalektima, osobito u čakavskom i posavskom, »novi akut (neoakut)« se označuje znakom

§ 132 U baltoslavenskome je indoeuropski naglasni sustav doživio znatne promjene¹⁷⁶. Na kratkim je slogovima indoeuropski ton postao kratkim naglaskom. Taj je naglasak ostao kratkim i u baltijskom i u slavenskome, premda se u nekim uvjetima slog pod tim naglaskom mogao produljiti; primjerice, u litavskom se samoglasnici *a* i *e* dulje pod izvorno kratkim naglaskom u otvorenu slogu, te tako nastaje uzlazna intonacija koja se bilježi znakom < ~ >; usp. ie. *k^wék^wlo- »krug, kotač« (gr. *kýklos*, steng. *hweol*) > bsl. *kákla- > lit. *kāklas* »vrat«, hrv. *kòlo*, ie. *dek^wmt (skr. *dása*) > bsl. *désimt (lit. *dėšimt*).

§ 133 Na dugim slogovima nastala je opreka dviju intonacija, koje se nazivaju akutskom i cirkumfleksnom, odnosno akutskim (´) i cirkumfleksnim (^) naglaskom. Pri tome pod dugim slogovima u baltoslavenskom podrazumijevamo sljedeće slučajeve:

1. slogove s dugim ie. samoglasnicima *ē i *ō, te s dugim samoglasnicima koji su nastali u baltoslavenskome (npr. Winterovim zakonom).
2. slogove s ie. kratkim samoglasnicima koji su zatvoreni laringalima (koji su se stopili u jedan bsl. laringal, *H).
3. slogove s ie. dvoglasima (svim skupinama s kratkim samoglasnicima i so-nantima, te s *y i *w).

§ 134 Baltoslavenski akut nastaje u sljedećim slučajevima:

a) u svim slogovima koji su u ie. prajeziku bili zatvoreni laringalom: ie. *d^heh₁- »činiti, raditi« (skr. *dhā-*, lat. *fēcī* »učinio sam«) > lit. *dė́ti*, stsl. *děti*, hrv. *djěnuti*;

¹⁷⁶ O razvitku intonacija u baltoslavenskome nema još konsenzusa među lingvistima, no gotovo sva se suvremena istraživanja nadovezuju na temeljnu studiju Chr. Stanga (1957). Korisni su pregledi knjige P. Gardea (1976), V. A. Dyboa (1981), Dyboa, Zamjatine i Nikolaeva (1990) i C. Lehfeldta (2001). V. i Ebeling 1967, Dybo 2002.

ie. *meh₂tēr »mati« (lat. *māter*, gr. *mētēr*, stir. *máthir*) > lit. *mótyna* »žena«, hrv. *māti*.

Akut vjerojatno nastaje i kada je ie. laringal zatvarao slog s prijevajno dugim samoglasnikom; usp. ie. *wēh₂ko- »vjeda, poklopac« > bsl. *wēka- > stsl. *věko*, slov. *věko*, s prijevajnim stupnjem *wōh₂ko- > latv. *vāks* »vjeda«, lit. *vókas*.

b) u svim slogovima koji su u ie. prajeziku bili zatvoreni zvučnim okluzivom, a u bsl. su se produljili po Winterovu zakonu: ie. *h₂eg^wnos »janje« (lat. *agnus*) > bsl. *áгна- > stsl. *agne*, hrv. *jānje*; ie. *udro- »vidra« (skr. *ūdrá-*) > bsl. *údrā- (lit. *údra*, hrv. *vīdra*).

c) u slučajevima baltoslavenskoga vrddhija, odnosno prijevajnih duljina (uključujući i nove prijevajne alternacije *u/ū, *i/ī) koje su nastale tek u baltoslavenskoj i nemaju ie. podudarnosti: bsl. *múk-, intenziv od korijena *mewk-/muk- (hrv. *māknuti*, slov. *maknīti*, *máknem*, češ. *mknouti*, lit. *mūkti* »pobjeći«, skr. *muñcāti* »pušta«); usp. hrv. *mīcati* (čak. *mīcati*, Vrgada¹⁷⁷), slov. *mīcati*; općeslav. *brýzgati »prskati, rasprskavati« (hrv. *brīzgati*, slov. *brīzgati*, rus. *brýzgat'*, polj. *bryzgać*), latv. *brūzgāt* »prskati«, prasl. *sūp- (hrv. *sīpati*, sa starim akutom) prema *sōp-/sup- (hrv. *nāsuti*, lit. *sūpti* »tresti«) < ie. *sup- (lat. *supo*, *dis-sipo* »prosipam«). Za druge primjere v. § 138.

d) na dugom bsl. *ū koje se produljilo ispred *nC (v. § 104); prasl. *(w)ūk- (hrv. *vīknuti*, stsl. *vyknāti*) < bsl. *únk- (lit. *jūnkti* »naviknuti se«, latv. *jūkti*) < ie. *Huk- (skr. *ucyāti* »navikava se«, arm. *owsanim* »učim«, LIV, 217); ie. *lunk- (skr. *luñcati* »guli«) > bsl. *lūnka- »liko, drvena kora« (lit. *lūnkas*, stprus. *lun-kan*, latv. *lūks*) > prasl. *lúka- (rus. *lýko*, češ. *lýko*, hrv. *līko*). Ovi se slučajevi mogu smatrati novom baltoslavenskom duljinom kao i prethodni (c).

§ 135 Baltoslavenski cirkumfleks nastaje na svim drugim dugim slogovima, a to su:

a) ie. prijevajne duljine: ie. *h₂ōwyom »jaje« (gr. *ōión*, lat. *ōvum*) > bsl. *āya- > stsl. *ajyce*, hrv. *jāje*; ie. *g^wōws »govedo« (skr. *gauś*) > bsl. *gāw- (latv. *gūovs*). Iako tradicionalna tumačenja¹⁷⁸ tvrde da akut stoji na svim ie. dugim samoglasnicima, svjedočanstva tomu proturječe.

U svim morfološkim kategorijama u kojima je u ie. prajeziku pravilno stajala prijevajna duljina, u bsl. imamo cirkumfleks, npr. u posljednjem slogu asigmatskih N jd. imenica (ie. *d^hugh₂tēr »kći« > gr. *thygátēr*, lit. *duktē* s cirkumfleksom), u sigmatskom aoristu (ie. *(H)rēk-s-om »rekao sam« > hrv. dij. (Dubrovnik) *rijēh*, s nepokraćenim jatom).

¹⁷⁷ Čak. oblici iz Vrgade navode se prema Jurišić 1973.

¹⁷⁸ Takve se teze pojavljuju i u novijim priručnicima, npr. Panzer 1999: 327. Za kritiku tradicionalnih pogleda v. radove F. Kortlandta (npr. Kortlandt 1975).

U nekim slučajevima cirkumfleks stoji u imenica koje su u prajeziku morale biti korijenske, npr. ie. *(H)rēk- »riječ« > prasl. *rēči (hrv. *rijēč*, čak. *rič*, s nepokraćenim cirkumfleksom)¹⁷⁹; od osnove kosih padeža te korijenske imenice imamo toh. A *rake*, toh B *reki* »riječ«, a u lit. *rēkti* »vikati« očuvana je osnova denominativnoga glagola, ponovno s cirkumfleksom od prijevojne duljine.

b) ie. dvoglasni (iza kojih nije stajao laringal); pri tome se dvoglasima smatraju svi slijedovi kratkih samoglasnika i sonanata (*m, *n, *l, *r, *y, *w): ie. *h₂sowsos (gr. *aúos*) > bsl. *saúsa- (lit. *saúsas*, hrv. *súh*); ie. *b^herg^ho- »brijeg« (njem. *Berg*) > bsl. *bêrgas > stsl. *brěgъ* »obala«, hrv. *brijég*, rus. *béreg* »obala«.

§ 136 U slavenskome u prvom slogu riječi s ie. laringalom stoji cirkumfleks, ako je u baltoslavenskom i praslavenskom ta riječ imala pomičan naglasak u paradigmi; tako lit. akutu u A jd. *gálva*, imenice *galvà* (koja pripada tipu s pomičnim naglaskom u deklinaciji) u slavenskom odgovara cirkumfleks (usp. hrv. *glâvu*, slov. *glavô*, rus. *gólovu*); na sličan način, lit. akutu u *sūnūs* »sin«, A jd. *sūnu* odgovara slavenski cirkumfleks u hrv. *sîn*, A jd. *sîna* (usp. i slov. *sîn*). To je pravilo poznato i pod imenom Meilletov zakon, po francuskom indoeuropeistu Antoineu Meilletu.

Najvjerojatnije je da Meilletov zakon treba protumačiti kao polarizaciju akcentnske mobilnosti u slavenskome, uslijed koje je naglasak u riječima s mobilnom akcentuacijom morao stajati na prvoj *mori*, umjesto na prvom *slogu* (na mjestima u paradigmi s inicijalnim naglaskom). Zbog toga se u riječima akcentnske paradigme s pomičnim naglaskom, naglasak u slavenskome pomiče s prvoga sloga na proklitiku; usp. rus. A. jd. *gólovu*, ali *ná golovu*, hrv. *glâvu*, ali *nâ glâvu*.

§ 137 Bilo bi lijepo kada bi se postanak baltoslavenskoga akuta mogao objasniti jednim jedinstvenim pravilom. Nizozemski indoeuropeist Frederik Kortlandt predložio je upravo takvo pravilo: akut nastaje od glotalnoga zatvora, koji ima dva izvora – postao je stapanjem ie. laringala i razdvajanjem ie. preglotaliziranih okluziva (u tradicionalnoj rekonstrukciji »zvučnih«) na glotalni zatvor i zvučni okluziv, po Winterovu zakonu.

Ta pretpostavka naizgled ima mnoge prednosti: vrlo je ekonomična, čini se da je neovisno potvrđena glotalnim zatvorom koji postoji u latvijskome kao odraz bsl. akuta u riječima s retrakcijom naglasaka, a i u skladu je s tipološkom spoznajom prema kojoj u mnogim jezicima visoki ton nastaje u slogovima koji

¹⁷⁹ V. Patri 1995 za nešto drukčije poglede.

su zatvoreni glotalnim zatvorom (npr. u vijetnamskome i starokineskome)¹⁸⁰. Uzlazna intonacija može se lako objasniti kao rezultat razvitka visokoga tona na drugoj mori dugoga sloga.

Međutim, problem je s Kortlandtovom tezom što polazi od glotalne teorije, odnosno pretpostavke da su ie. zvučni okluzivi bili glotalizirani, za što, kao što smo vidjeli (§ 72), nema dovoljno argumenata.

Nadalje, Kortlandt ne uzima u obzir činjenicu da akut nastaje i na nekim dugim samoglasnicima koji nisu mogli postati od laringala, npr. u hrv. *slāva*, slov. *slāva*, češ. *sláva*, lit. (žemaitiski) *šlōvé*, ili lit. *várna* »vrana« (hrv. *vrāna*) spram *vařnas* »gavran« (hrv. *vrān*)¹⁸¹. U tim je slučajevima jedino moguće pretpostaviti da se radi o akutu na dugim samoglasnicima koji su postali od prijevorne duljine jer riječ je o indoeuropskim korijenima bez laringala. Treba otvoreno priznati da takvi slučajevi nisu mnogobrojni, no oni po mojem mišljenju pokazuju da je u jednom razdoblju baltoslavenskoga jezika postojalo pravilo prema kojem su svi dugi samoglasnici dobivali akutsku intonaciju.

§ 138 Za problem naglaska baltoslavenskoga »vrddhija« relevantni su u prvom redu oni slučajevi u kojima imamo svjedočanstvo za prijevornu duljinu i u baltijskom i u slavenskome, ali ne i u drugim ie. jezicima.

Razmotrimo prvo neke dvojbene primjere prijevorne duljine u slavenskome u kojima baltijske usporednice ili nedostaju, ili nisu pouzdane:

Prasl. *bīrātej (hrv. *birati*, češ. dij. *birat'*, polj. *bierać*), iterativ glagola *birātej (hrv. *brāti*); također *bīr*, slov. *bīr* »tributum, census nuptialis« (deverbalna imenica od *birati*, v. Trubačev: 98-9). Izvornu akcentuaciju samoglasnika *ī nije moguće utvrditi (cirkumfleks u *bīr* može biti i po Meilletovu zakonu). Sličan je i odnos kod glagola hrv. *dīrati*: *drāti*.

Prasl. *rūdu- (hrv. *řid*, G jd. *řida*) prema hrv. *řda* < prasl. *rudyā (rus. *rřa*, slov. *řjā*, polj. *řdza*); usp. lit. *rūdas* »crvenosmed«. Bsl. prijevornu duljinu nalazimo i u lit. *rūdis*, *rūdys* »řda«; cirkumfleks u toj riječi pravilan je jer u i-osnova nastupa metatonija nakon povlačenja naglaska¹⁸² (*rūdiyas > *rūdys*). Hrv. cirkumfleks u *řid* mogao je postati i po Meilletovu zakonu.

¹⁸⁰ V. Yip 2002., Hombert *et alii* 1979. Postoje, međutim, i slučajevi kada na slogovima koje zatvara glotalni zatvor nastaje *niski* ton, npr. u tibetskome i u athabaskanskom jeziku halkomelem (usp. Lowes 2007). Također, pokazano je da i visoki i niski tonovi mogu nastati uslijed gubitka faringalnih i laringalnih frikativa na kraju sloga. Stoga se pouzdano može utvrditi samo veza između nestanka laringala i baltoslavenske tonogeneze, ali se ne može sa sigurnošću zaključivati o naravi intonacije koja je u baltoslavenskome nastala uslijed gubitka laringala niti o fonetskoj interpretaciji laringala.

¹⁸¹ U slučaju lit. *vilké* »vučica« (spram *vilkas* »vuk«) akut je vjerojatno postao zbog retrakcije naglaska s *-iy- na prethodni slog; usp. skr. *vrkī-* (za ovakve slučajeve v. Derksen 1996).

¹⁸² To je najčešći tip litavske metatonije prema R. Derksenu (Derksen 1995).

Prasl. *zārjā »zora« (rus. *zarjá*, češ. *záře* »saj«) spram *zarjā »id.« (rus. arh. *zor-já*, polj. *zorza*, slov. *zórja*). Duljina u češ. *záře* upućuje na zaključak da je akut prvotan u prasl. *zārjā, dok su oblici s cirkumfleksom analoški preneseni iz gotovo sinonimne imenice *zārjā. U baltijskom imamo samo usporednicu s kratkim *a (< ie. *o); usp. lit. *žarijā* »vrelí ugljen«, stprus. *sari* »žar«.

Prasl. *rānā »rana« (s akutom na koji upućuju hrv. *rāna*, slov. *rāna*, rus. *rāna*, češ. *rāna*) od ie. *wron- / *wren- (usp. skr. *vraṇā* »rana«, alb. *vras* »ubiti«).

Prasl. *trāwā »trava« (stsl. *trava*, polj. *trawa*, hrv. *tráva*) izvedena je iz istoga korijena iz kojega je i csl. glagol *truti* »trošiti«, što upućuje na vrddhi-tvorbu; naglasak u čak. N jd. *trāvǎ*, A jd. *trāvǔ* pokazuje da na prvom slogu u praslavenskom nije stajao akut, te da on nije mogao biti zamijenjen cirkumfleksom po Meilletovu zakonu jer nije riječ o imenici s pomičnom akcentuacijom (sve upućuje da je prasl. *trāwā bila dosljedno oksitonirana imenica, tzv. naglasna paradigma b).

Međutim, ne radi se o protuprimjeru našem pravilu jer je malo vjerojatno da prijevorna duljina u toj riječi potječe iz baltoslavenskoga. Naime, prasl. *trāwā je po svemu sudeći razmjerno mlada izvedenica iz iterativnoga glagola *trāwejtej »jesti, trošiti« (stsl. *traviti*) koji nema usporednica u baltijskome. Izvorno je značenje riječi *trāwā bilo, dakle, »hrana za stoku«.

U hrvatskim komparativima izvedenim općeslav. sufiksom *-jǫš- (> hrv. *-ši* i *-ji*) redovito na korijenu stoji odraz praslavenskoga akuta (v. § 267), čak i ako je polazni pridjev u pozitivu imao cirkumfleks; usp. hrv. *lijêp* spram *ljêpšī*, gdje se jat pravilno pokratio pod akutom.

Moguće je da je u komparativu u praslavenskom ili općeslavenskom razdoblju dolazilo do »ekspresivnoga« duljenja samoglasnika u korijenu. Stoga bi akut u komparativu također imao podrijetlo od dugoga samoglasnika, no to nije moguće dokazati bez baltijskih usporednica.

Kao što smo već vidjeli, osobit je problem u tome što u slavenskome ne možemo utvrditi akut na riječima koje imaju prijevorno dug samoglasnik ako one pripadaju akcenatskom tipu s pomičnim naglaskom u paradigmi, a to su, primjerice, sve tematske imenice muškog roda.

Meilletov zakon može objasniti cirkumfleks u hrv. *žār*, slov. *žār*, češ. *žár* < ie. *g^{wh}ēró- (usp. gr. *thermós* »vruć«, lat. *formus* »vruć«, lit. *gāras* »vrućina«, sve od prijevorne punine *g^{wh}e/or-). Prvi je slog u toj riječi imao cirkumfleks jer bi se inače pokratio u južnoslavenskome. Zatim se, nakon retrakcije naglaska sa završnog jera, na njemu razvio neoakut, o čemu svjedoči čak. *žār*.

Isto objašnjenje možemo primijeniti na hrv. *čār*, češ. *čáry* »čarolije« < prasl. *čērā- < ie. *k^wer- »činiti, rezati« (lit. *kēras*, gr. *téras* »znamenje na nebu«). Isprva bismo u tim slučajevima trebali rekonstruirati baltoslavenski akut, baš kao i u slučajevima kada je u korijenu riječi s ie. laringalom pravilno nastao

akut, koji je poslije, Meilletovim zakonom, prešao u cirkumfleks, npr. u ie. *de_{h3}ro- »dar« (gr. *dōron*) > bsl. *dārā- (stsl. *darъ*, hrv. i slov. *dār*, s cirkumfleksom, češ. *dar*, čak. (Vrgada) *d^oār*).

§ 139 Litavski slučajevi nove prijevorne duljine s cirkumfleksom poput *lykis* »ostatak«, prema *likti* »ostavitik«, *mūšis* »bitka«, prema *mūšti* »udariti« tumače se metatonijom, odnosno retrakcijom naglasaka s posljednjeg sloga na pretposljednji, što automatski stvara cirkumfleks na tom slogu¹⁸³.

Međutim, usporedba sljedećih litavskih primjera sa slavenskima jednoznačno upućuje na bsl. vrddhi i akut na slogovima koji su na taj način produljeni:

Lit. *uolektis* »lakat« i latv. *uolekts* imaju dug samoglasnik nastao bsl. vrddhijem, dok lit. *alkūnė* »lakat«, hrv. *lākat*, rus. *lōkot*³, polj. *lokiec* i indoeuropeke usporednice (lat. *ulna* »lakat«, stir. *uilen*, got. *aleina*) upućuju na kratak samoglasnik; slično je podrijetlo dugog samoglasnika i u lit. *uosis* »jasen«, latv. *uōsis*, hrv. *jāsen*, rus. *jāsen*³ spram bug. *ōsen* »jasen«, polj. dij. *jesion* < ie. *h₃es- (lat. *ornus*, stnord. *askr*, velš. *onn-en*, alb. *ah* »bukva«); lit. *šōkti* »skakati« i hrv. *skākati* upućuju na bsl. *skāk-, a hrv. *skōk* na bsl. *skak-; lit. *grōbti* »hvatati«, stsl. *grabiti*, rus. *grābit*³ i hrv. *grābiti* izvode se iz bsl. *grāb-, dok svi drugi ie. jezici upućuju na korijen bez laringala; usp. skr. *grbhāti* »hvata«, eng. *grab* »hvatati«, het. *karpiezzi* »podiže«.

U svim navedenim primjerima upravo baltijski pokazuje da su slogovi produljeni »baltoslavenskim vrddhijem« dobivali akut.

Isto je podrijetlo akuta i u nekim litavskim gramatičkim nastavcima. Primjerice, po Leskienovu zakonu pokraćen je akut u A mn. litavskih u-osnova (usp. npr. *turgūs* »trgove«). Praoblik je bio *turgu-ns (usp. rus. *tōrgy*), a dug je vokal nastao nakon stapanja *ns > *ss i kompenzatornog duljenja.

§ 140 Najvjerojatnija je pretpostavka o podrijetlu baltoslavenskoga akuta sljedeća:

1) Uzlazna intonacija koju nazivamo bsl. akutom nastala je isprva u slogovima zatvorenima laringalom, djelomično i zbog retrakcije naglasaka s kraja riječi na takve slogove koji su bili fonološki dugi (tzv. Hirtov zakon, v. § 42, § 134a). Ostali dugi slogovi, ako su nosili naglasak, postajali su cirkumfleksirani (sa silaznom intonacijom).

2) U kasnijem razdoblju nove su bsl. duljine dobivale akut.

3) Taj je mladi akut u slavenskome velikim dijelom eliminiran djelovanjem Meilletova zakona.

¹⁸³ Razvitak je, dakle, bio *lykis > *lykis*, v. Derksen 1995: 46.

ODRAZI INTONACIJA U BALTOSLAVENSKIM JEZICIMA

§ 141 Odrazi su baltoslavenskoga akuta sljedeći:

a) U litavskome akut postaje silaznom intonacijom (tzv. »litavska metatonija«), a bilježi se akutom < ˘>: *gérti* »piti« < *g^werh₃- (usp. gr. *bibróskō* »pijem«)¹⁸⁴. Na kraju se riječi akut pravilno pokrati: *gerá* »dobra« (neodređeni pridjev), ali *geróji* »dobra« (određeni pridjev). To se pravilo naziva Leskienov zakon po njemačkom mladogramatičaru A. Leskienu.

Pokraćivanje se prema Leskienovu zakonu zacijelo dogodilo nakon litavske metatonije, kojom je akut od uzlazne postao silaznom intonacijom¹⁸⁵; stoga je u I jd. *vilkuó > lit. *vilkù* »vukom« pokraćen zadnji slog u vrijeme kad je ton bio na prvoj mori (*vilkú_o), dok se u N jd. imenice *sesuō* nije dogodilo kraćenje jer je ton bio i ostao na drugoj mori (*ses_uó*).

U žemaitiskim dijalektima litavskoga jezika uobičajen je odraz baltoslavenskoga akuta tzv. »prelomljena intonacija«, s glotalnim zatvorom na slogu koji ju nosi (kao u latvijskome).

U jednosložnim je riječima akut postao cirkumfleksom; usp. lit. *jūs* »vi« < *jús (ali s akutom u dvosložnome genitivu *júsu*), ili futur 3. l. jd. *duōs*, ali 1. l. jd. *dúosiu*¹⁸⁶.

U dvoglasima, u kojima je drugi dio sonant, akut je pravilno očuvan, no budući da se dijakritički znak bilježi nad prvim dijelom takvoga dvoglasa, umjesto znaka < ˘> redovito stoji < ˘˘>: lit. *pīlnas* »pun« < *plh₁nos (skr. *pūrñás*).

b) U staropruskome se akut vjerojatno odrazio kao uzlazna intonacija. Na taj zaključak upućuje bilježenje dugih samoglasnika i nekih dvoglasa u Willovu prijevodu Lutherova *Enhiridiona*, što je jedini staropruski tekst u kojem su zabilježeni elementi akcentuacijskoga sustava.

Dvoglasni koji odgovaraju slogovima koji u litavskome imaju akut, a u hrvatskome kratkosilazni naglasak (od baltoslavenskoga akuta), u pravilu se u tom staropruskome tekstu pišu s duljinom na drugom dijelu¹⁸⁷; usp. stprus. *boūton* »biti« spram lit. *būti*, hrv. *bīti*, ili stprus. *geīwan* »živoga« (A jd.) spram lit. *gyva*.

¹⁸⁴ U žemaitiskim dijalektima litavskoga ta je metatonija izostala pa se akut odražava kao uzlazna intonacija (v. Zinkevičius 1968, Grinaveckis 1973).

¹⁸⁵ Zinkevičius 1998: 94.

¹⁸⁶ Ne čini se nemogućom niti drukčija interpretacija: u jednosložnim riječima nije došlo do litavske metatonije, tj. jednosložne riječi čuvaju izvornu uzlaznu narav baltoslavenskoga akuta.

¹⁸⁷ Za opsežnu studiju akcentuacije u Willovu tekstu v. Derksen 1998. U tom se radu pokazuje da ovdje izložene akcentatske podudarnosti u staropruskome vrijede samo statistički (u slučaju bilježenja odraza akuta u 80 posto slučajeva!).

c) U latvijskome je akut odražen na prvom slogu kao uzlazna, ili produljena intonacija (*stieptā*) koja se bilježi znakom < ~ >; tako litavskome *liepa* »lipa« odgovara latvijsko *liēpa*, lit. *saulė* »sunce« je latv. *saule*, a lit. *brōlis* »brat« u latvijskome je *brālis*.

Kada se naglasak u latvijskome povukao s posljednjega, ili nekog drugog sloga, na slog s baltoslavenskim akutom, tada u latvijskome na prvom slogu stoji tzv. »prelomljena« (*lauztā*) intonacija¹⁸⁸; usp. lit. *giesmę* »pjesmu« (A jd.) spram latv. *dziēsmu*, lit. *rýtas* »jutro« spram latv. *rīts* itd.

Prelomljena intonacija izgovara se s glotalnim zatvorom u slogu koji je njome naglašen, što podsjeća na izgovor danskih slogova s tzv. *stød*-om.

U hrvatskome su slogovi pod bsl. akutom pokraćeni, te se stoga izgubila razlika između izvornoga kratkog naglaska i akuta: bsl. *lějpā (lit. *liepa*) > prasl. *lějpā > hrv. *līpa*.

Hrv. kratkosilazni naglasak, međutim, ne potječe uvijek od bsl. akuta. U nekim slučajevima može potjecati i od cirkumfleksa, koji se pokratio u prvom slogu riječi s više od dva sloga, npr. *sýnove > *sīnovi* (usp. cirkumfleks u N jd. *sīn*).

§ 142 U općeslavenskome se razdoblju osim baltoslavenskoga akuta razvio još jedan tip uzlazne intonacije. Riječ je o tzv. »neoakutu«, koji nastaje retrakcijom naglaska s poluglasa, u razdoblju kad poluglasi više nisu mogli nositi naglasak, npr. u riječi *karlū »kralj« > *krālǫ (s »neoakutom«).

Takva je uzlazna intonacija još očuvana u čakavskome; usp. čak. *krālǫ* (Vrgada)¹⁸⁹. Budući da se radi o postpraslavenskome pomicanju naglaska, ovdje nećemo raspravljati o povijesti neoakuta.

§ 143 Odrazi su baltoslavenskoga cirkumfleksa sljedeći:

a) U litavskome je baltoslavenski cirkumfleks postao uzlaznom intonacijom nakon litavske metatonije (v. § 141 a). Ta se intonacija označuje znakom < ~ >. Stoga imamo lit. *sesuo* »sestra« < ie. *swesōr (skr. *svásā*), lit. *vařnas* »gavran« spram hrv. *vrān*, rus. *vóron* itd.

b) U staropruskome, baltoslavenskomu cirkumfleksu odgovaraju diftonzi pisani s duljinom na prvom dijelu (u Willovu prijevodu *Enhiridiona*); usp. stprus.

¹⁸⁸ To se pravilo može nazivati i Endzelinsovim zakonom, po latvijskom lingvistu J. Endzelīnsu koji ga je otkrio.

¹⁸⁹ Langston (2006) ističe da odraz »neoakuta« nije uzlazna intonacija u svim čakavskim govorima; vjerujemo, međutim, da se uzlaznost može pretpostaviti kao izvorno obilježje »neoakuta«, premda je ono u nekim govorima moglo biti izgubljeno.

wīrds »riječ« spram lit. *vařdas* »ime«, ili stprus. *rānkan* »ruku« (A jd.) spram lit. *raņķa*, hrv. *rūku*.

c) U latvijskome, baltoslavenskomu cirkumfleksu odgovara padajuća intonacija (*krītošā*); usp. lit. *draūgas* »prijatelj«, hrv. *drūg*, spram latv. *drāugs*, ili lit. *raņķa* »ruku« (A jd.), hrv. *rūku*, spram latv. *rūoku*.

d) U hrvatskome, baltoslavenskomu cirkumfleksu odgovara dugosilazni naglasak na prvom slogu, npr. u *vūk* spram lit. *viļkas* < ie. *wlk^wos. U štokavskome, međutim, dugosilazni naglasak može postati i od tzv. neoakuta (v. § 142).

§ 144 U slovenskom je, kao i u hrvatskom, akut pokraćen, ali se zatim ponovno produljio u prvom slogu višesložnih riječi; stoga u slov. imamo N jd. *brāt*, ali G jd. *brāta*, što odgovara hrv. oblicima *brāt*, *brāta*. Naglasak se, pak, na slogovima s kratkim naglaskom i cirkumfleksom pomaknuo prema kraju riječi; stoga imamo hrv. *zlāto* (cirkumfleks prema latv. *zēlts*), ali slov. *zlatô*, hrv. *kòlo* spram slov. *kolô*.

U češkom su slogovi pod akutom ostali dugi, dok su se slogovi pod cirkumfleksom pokratili; stoga imamo češ. *zub* »zub« (s kratkim *u*, usp. lit. *žam̃bas*), ali *kráva* s duljinom koja odgovara akutu u lit. *kārvė*.

U ruskom su nestali gotovo svi tragovi praslavenskih intonacija, ali u slogovima koji su u praslavenskomu bili zatvoreni likvidama (*r*, *l*), naglasak stoji na drugom dijelu dvosložnoga odraza ako je u praslavenskome na samoglasniku stajao akut; naglasak je, pak, na prvom dijelu odraza, ako je u praslavenskome na vokalu stajao cirkumfleks. Stoga imamo rus. *solóma* prema prasl. *sálmā »slama« (hrv. *slāma*, latv. *sālms*), ali rus. *górod* od prasl. *gārdū (hrv. *grād*, lit. *gařdas*).

Ovo su osnovne akcenatske podudarnosti u prvom slogu riječi:

	bsl. i prasl.	lit.	stprus.	latv.	hrv.	slov.	češ.	rus.
akut	´	´	ˉˉ	˘	˘	˘	˘	vRv´
cirkumfleks	˘	˘	ˉˉ	˘	˘	˘	˘	vRv

FONOLOŠKI RAZVITAK OD PRASLAVENSKOGA DO HRVATSKOGA

§ 145 Praslavenski se jezik osobito intenzivno mijenjao u 7. i 8. st., a većina promjena, koje su ga zahvatile u to doba, općeslavenskoga je karaktera, odnosno obuhvaća slavenske idiome od Novgoroda do Soluna; međutim, već se u tom razdoblju odvijaju i neke promjene koje dijele slavensko područje na potpodručja, obično na konzervativni zapad (gdje se čuvaju arhaizmi) i inovativni jugoistok, gdje se provode zajedničke inovacije. Tako je, primjerice, s drugom palatalizacijom, koja je dosljednije provedena u istočno-južnoslavenskome nego u zapadnoslavenskome.

Već smo vidjeli (§ 47-50) da općejužnoslavenskih promjena gotovo nema, baš kao ni promjena koje bi se protezale na sva hrvatska narječja (čakavsko, kajkavsko i štokavsko). Zbog toga ćemo u odjeljcima koji slijede pratiti samo promjene koje su se odvale u štokavskom narječju, kao temelju suvremenoga standardnog jezika, a na različitu sudbinu pojedinih glasova u drugim hrv. narječjima upozoravat ćemo samo usput.

Relativna kronologija glasovnih promjena u odlomcima koji slijede samo je naznačena, a precizno je razrađena kod G. Holzera (2007).

PROGRESIVNA (TREĆA) PALATALIZACIJA

§ 146 Velari *k, *g i *x postali su palatalima *t', *d', *š neposredno iza prasl. *i i *ī. U hrvatskome potom *t' > c, *d' > z i *š > s. Ista se promjena dogodila kada je između velara i prasl. *i/ī stajao nazal *n, usp:

prasl. *atiku »otac« > stsl. *otьcь*, hrv. *òtac*, rus. *otéc*, polj. *ojćiec*

prasl. *wilkīkā »vučica« > stsl. *vľčica*, hrv. *vùčica*

prasl. *kuningu »knez« (od germanskoga *kuningaz; usp. njem. *König* »kralj«) > hrv. *knêz*, polj. *książdz* »svećenik«

prasl. *stigā »staza« > stsl. *stьdza*, rus. *stez'á*, stpolj. *śćdza*, hrv. *stàza*

prasl. *wixa »sve« > stsl. *vsse*, hrv. *svě*, rus. *vse*, polj. *wszystko*

prasl. *witingu »vojnika, vitez« (od germanskoga *hwikingaz, *hwitingaz; usp. *viking*) > rus. *vitjaz*, hrv. *viťez*

prasl. *ingā »jeza, strah« > ukr. *jaz'a*, polj. *jędza*, hrv. *jéza*

prasl. *zajinku > rus. *zájac*, polj. *zajac*, hrv. *zéc*.

§ 147 Većina lingvista smatra da progresivna palatalizacija nije djelovala ako je velar stajao ispred samoglasnika *u/ū; usp. stsl. *kъnęgyni* »kneginja«.

Djelovanje progresivne palatalizacije u N jd. m. roda *kъnędzь* objašnjivo je ako se *g promijenilo u *dz* prije no što se kod o-osnova nastavak *-a u praslavenskoj promijenio u *-u > ъ > ь (usp. germ. *kuningaz).

Nedjelovanjem progresivne palatalizacije ispred *u/ū možemo objasniti i dublete kao stsl. *stъga* / *stъdza* »staza«; oblik *stъga* zacijelo ima nepromijenjeni velar koji je poopćen iz A jd. *stъgъ* < *stigūn < *stigān i A mn. *stъgy < *stigūs < *stigāns. To pak znači da je do ove palatalizacije došlo nakon tih promjena na kraju riječi u praslavenskoj.

Osim progresivnom, ova se promjena često naziva i »trećom palatalizacijom« jer se dugo vjerovalo da je ona kronološki slijedila nakon dviju slavenskih regresivnih palatalizacija¹⁹⁰.

Promjena se dogodila prije prijelaza *ej > *ī, jer nije djelovala iza toga dvoglasa; usp. prasl. *tejxu- »tih« (stsl. *tixъ*, rus. *tixij*, češ. *tichý*, hrv. *tih*; usp. lit. *teisus* »istinit, pravilan«), prasl. *welejku »velik« (stsl. *velikъ*, hrv. *vělik*, rus. *velikij*; usp. i stsl. *veljъ*, gdje imamo prijelaz *ejV > *ijV > ѥjV).

Stsl. *lice*, hrv. *lice* nije protuprimjer jer te riječi ne dolaze od prasl. *lejka, već od *līka, dok u hrv. *lik* imamo prasl. *lejku¹⁹¹.

U suvremenim jezicima, gdje je odraz *ej i *ī identičan, česte su dublete od istoga korijena usp. hrv. *stizati* < *stīg- i *stignuti* < *stejg-, *dizati* < *dwīg- i *dignuti* < *dwejg-.

§ 148 Treća palatalizacija morala se zbiti nakon seobe Slavena u predalpski i balkanski prostor jer su slavenski oblici koji još nisu bili pretrpjeli tu promjenu zabilježeni u bizantskom grčkom; usp. toponim *Gardiki* < prasl. *gardiku (hrv.

¹⁹⁰ Postoji još i naziv »Baudouinova palatalizacija«, po polj. lingvistu Baudouinu de Courtenayu (1845-1929). O toj promjeni v. Thümmel 1967, Lunt 1981, 1989 i opsežan pregled raznih teorija u Vermeer 2003.

¹⁹¹ Ove slav. riječi imaju nejasnu etimologiju; usporedba s germ. *līka- (stvnj. *gelich* »sličan«, eng. *like*) pokazuje da vjerojatno treba poći od korijenske imenice *leyHg-s / G jd. *liHg-os (usp. lit. *lygas* »sličan«; u slavenskoj je bezvučno *k poopćeno iz nominativa, gdje se obezvućilo ispred *-s).

grádac, kajk. *gradec* pokazuju djelovanje treće palatalizacije). Na sličan je način slov. toponim *Logatec* < lat. *Longāticum* morao biti posuđen prije treće palatalizacije jer pokazuje njezino djelovanje¹⁹².

Međutim, treća je palatalizacija samo djelomično zahvatila u to doba najsjevernije praslavenske govore jer se pokazalo da u sjevernoruskom staronovgorodskom dijalektu sustavno djeluje samo na glas *k*, a ne i na *g* i *x*; usp. (na natpisima na brezovoj kori) *ves-* »sav« (umjesto rus. *vesʹ*)¹⁹³. Morala se također odviti prije prijelaza prasl. *ju > *ji (tj. prije prijeglasa samoglasnika iza palatalnih suglasnika, v. § 161) jer prasl. *juga > stsl. *igo*, hrv. *igo* umjesto **izo.

DRUGA (REGRESIVNA) PALATALIZACIJA

§ 149 Praslavenski *k*, *g* i *x* prešli su u *t' > *c*, *d' > *dz* i *ś ispred dvoglasa *aj/*āj, koji je u vrijeme djelovanja druge palatalizacije već zacijelo bio prešao u *ē:

prasl. *kajlu »cio, zdrav« > stsl. *čělb*, hrv. *čio*, rus. *čělyj*, polj. *ciaty*.

prasl. *nagāj D jd. imenice *nagā »noga« > stsl. *nodzě*, hrv. *nòzi*.

Druga palatalizacija dogodila se kronološki nakon prve i nije zahvatila sve slavenske idiome. Može se pokazati, naime, da nije djelovala u nekim sjeverozapadnim ruskim govorima, gdje imamo oblike poput *keṽ*³ za općeslavensko *cěṽь (hrv. *cijěv*, rus. *cevʹ* itd.), ili u staroruskom novgorodskom dijalektu gdje imamo *kěle* »cijel, cio«¹⁹⁴ (općeslav. *čěľь).

Također, vrlo je vjerojatno da se druga palatalizacija odvila kronološki nakon treće¹⁹⁵, koja je općeslavenska.

§ 150 U istočnoslavenskome i južnoslavenskome druga je palatalizacija djelovala i preko prasl. *w; usp. prasl. *gwajzdā »zvijezda« > stsl. *zvězda*, hrv. *zvi-jězda*, rus. *zvezdá* (ali polj. *gwiazda*, s izostankom palatalizacije suglasnika *g*); prasl. *kwajtu »cvijet« > stsl. *cvěťь*, rus. *cvet*, hrv. *cvijět* (ali polj. *kwiat*).

U istočnoslavenskome i južnoslavenskome poslije se prasl. *ś (postalo po drugoj i trećoj palatalizaciji) stopilo sa *s; usp. prasl. *mōxāj D jd. »musi« > hrv. *mùsi*, ali polj. *muszy* (sa *sz* < *ś)¹⁹⁶.

Na sličan način, općeslavensko *dz postaje *z*; usp. D jd. *nodzě > hrv. *nòzi* (polj. *nodzie*).

¹⁹² Tako Holzer 1998: 60.

¹⁹³ V. Zaliznjak 1982., 2004: 45; v. i Schuster-Šewc 1998 za neuvjerljiv kritički osvrt na tu tezu.

¹⁹⁴ O izostanku druge palatalizacije u staroruskom novgorodskom dijalektu v. Zaliznjak 2004: 42 i dalje.

¹⁹⁵ V. Lunt 1981.

¹⁹⁶ V. npr. Furdal 1961.

RAZVITAK SAMOGLASNIKA

§ 151 U općeslavenskome razdoblju praslavenski je vokalizam doživio znatne promjene. O relativnoj i apsolutnoj kronologiji tih promjena možemo zaključivati uglavnom na temelju posuđenica iz susjednih jezika u općeslavenski i obrnuto.

§ 152 Praslavensko kratko *a postaje u općeslavenskome razdoblju o:

prasl. *kanju, ?*kamanju »konj« > strus. *komon'*, hrv. *kōnj*, polj. *koń*; mogući izuzetak toj općeslavenskoj promjeni možda predstavlja tzv. »akanje«, odnosno odraz prasl. *a u nenaglašenim slogovima u ruskome, gdje se samoglasnik postao od prasl. *a izgovara kao /a/ (iako se piše o); usp. rus. *golová* s (približnim) izgovorom *galavá*. Dijalekti s »akanjem« obuhvaćaju i središnje ruske govore na temelju kojih je nastao standardni izgovor.

Najstarije vulgarnolatinske i romanske posuđenice u hrvatskome još su proizvodile ovu promjenu; usp. lat. *basilicum* (od gr. *basilikón*) > *bosilьkъ > hrv. *bòsiljak* (s *lj* prema zbirnoj imenici *bòsilje*).

§ 153 Usporedno s promjenom *a > o odvila se i promjena *ā > a:

prasl. *mātej »mati« > stsl. *mati*, rus. *mat'*, polj. *matka*, hrv. *māti*.

Praslavensko *ē postaje u općeslavenskome ě (»jat«):

prasl. *bēlu »bijel« > stsl. *bělъ*, rus. *bélyj*, polj. *biały*, hrv. *bijěl*.

§ 154 Praslavensko *ū odrazilo se u općeslavenskome kao y (»jeri«), samoglasnik čija artikulacija u slavenskim jezicima, gdje je očuvan kao poseban samoglasnik, varira između »stražnjega i« [i] i »nezaobljenoga u« [u].

prasl. *rūbā »riba« > stsl. *ryba*, polj. *ryba*, rus. *rýba*, slov. *riba*, hrv. *rība*.

prasl. *mūtej »prati, miti« > stsl. *myti*, rus. *myt'*, polj. *myć*, hrv. *mīti*.

§ 155 Praslavensko *ō (od dvoglasa *aw, *ow i *ew) u općeslavenskom razdoblju prelazi u u, koje je u pravilu očuvano u slav. jezicima; usp. prasl. *ljōbītej »ljubiti« > stsl. *ljubiti*, rus. *ljubit'*, polj. *lubić*, hrv. *ljūbiti*, prasl. *dōxu »duh« > stsl. *duxъ*, rus. *dux*, polj. *duch*, hrv. *dūh*.

§ 156 U općeslavenskom razdoblju svi su se dvoglasni monoftongizirali¹⁹⁷:

¹⁹⁷ O periodizaciji te promjene v. Moszyński 1972.

prasl. *ej, *ēj > i; usp. prasl. *lĕjpā »lipa« > rus. *lipa*, polj. *lipa*, hrv. *lipa*, prasl. *wejdu »vid« > rus. *vid*, polj. *wid*, hrv. *vid*.

prasl. *aj, *āj > ě, i (v. § 126); usp. prasl. *kajnā »cijena« > stsl. *čĕna*, hrv. *cijĕna*, rus. *cená*. Samoglasnik ě (»jat«) koji je postao od dvoglasa ni u jednom se slav. jeziku ne razlikuje odrazima od »jata« koji je postao od prasl. *ĕ.

§ 157 Također u općeslavenskom razdoblju kratki *i, *u postaju »poluglasovi« *ɪ* i *ʊ*:

prasl. *suta »sto« > stsl. i strus. *sъto* (polj. *sto*, hrv. *stô*).

prasl. *gasti »gost« > stsl. *gostъ* (rus. *gost*?, polj. *gość* hrv. *gôst*).

Točan izgovor »poluglasova« nije poznat, a mogao se i razlikovati u dijelovima općeslavenskoga područja. Koncem općeslavenskoga razdoblja poluglasovi su se izgubili, ili su se stopili s drugim samoglasnicima (v. § 183).

§ 158 Nazalni su suglasnici koncem praslavenskog razdoblja nestali u zatvorenim slogovima, a prethodni su samoglasnici postali nosni (nazalni) samoglasnici:

prasl. *rankā »ruka« > stsl. *raġka*, rus. *ruká*, polj. *ręka*., hrv. *riika*.

prasl. *mensa »meso« > stsl. *męso*, rus. *mjásno*, polj. *mięso*, hrv. *mĕso*.

prasl. *anžu »zmija« > stsl. *ažъ*, rus. *už*, polj. *wąż*, hrv. dij. *úž*.

Ako je točna naša teorija o glasovnim zakonima na kraju riječi (v. § 119 i dalje), u tom položaju nazalni samoglasnici postaju samo od *dugih* prasl. samoglasnika ispred završnoga *-n, npr. u prasl. *berān »berem« > stsl. *bera*, *korĕn »korijen« > rsl. *korę* (hrv. *kôrijen* ima završno -n prema osnovi kosih padeža, npr. G jd. *korene; stsl. *korenъ*, rus. *kóren*?, polj. *korzeń* i hrv. dij. *kôren* upućuju na prasl. *karenin, što je izvorno A jd. iste imenice; hrv. *kôrijen* može se pravilno izvesti i iz toga oblika).

Budući da je razvitak nazalnih samoglasnika zahvatio neke stare romanske posuđenice, taj se proces zacijelo odvijao u ranom općeslavenskom razdoblju¹⁹⁸. Toponimi poput imena rijeke *Bassanta* > prasl. *basantu > *bosatъ > hrv. *Bòsut*, ili imena gradova s početnim elementom *Sut-*, *Suč-* < vlat. *sanctu-* »svet« (npr. *Sutivan*, *Sučuraj*), potvrđuju da je u doba dodira Slavena s Romanima u Iliriku, u praslavenskome nazalni suglasnik još mogao stajati u zatvorenu slogu.

¹⁹⁸ V. Holzer 1998: 65.

§ 159 Nosni su samoglasnici u slavenskim jezicima u pravilu nestali, a među standardnim jezicima jedino je poljski očuvao nosno ϵ , koje se u određenim uvjetima moglo produljiti, te je tako nastalo poljsko nazalno α . To znači da polj. α ne mora dolaziti od općeslav. α , već da može biti rezultat specifičnoga poljskog razvitka; usp. polj. *zajac* »zec« < općeslav. *zajęcъ (hrv. *zęc*, rus. *zájac*), polj. *gęś* »guska« < općeslav. *gąsъ (hrv. *gůska*, rus. *gus'*), ali polj. *gąsior* »gusak« od istoga korijena, s ϵ > α u dugom slogu.

Nazalno * \imath bilo je vrlo nestabilno, te je doskora prešlo u nazalno ϵ , a na sličan je način nazalno * υ postalo nazalnim α :

prasl. *desinti > *desi \imath > stsl. *desęty*, rus. *dęsjat'*, polj. *dziesięć*, hrv. *dęset*.

prasl. *dumtej > *dumi > stsl. *dati*, hrv. *důti*.

§ 160 Navedenim je promjenama praslavenski samoglasnički sustav izmijenjen u općeslavenskome na sljedeći način:

praslavenski		općeslavenski		
i ĭ		u ū	ь i	y ъ u
e ē	ō		e ě e	o
a ā			a ą	

ej (ēj)

aj (āj)

Kao što je vidljivo iz usporedbe, opreka po duljini u općeslavenskom je nestala, a broj se različitih samoglasničkih artikulacija znatno povećao (također i zbog nastanka nazalnih samoglasnika).

Svi su se preostali praslavenski diftonzi (dvoglasni) monoftongizirali.

§ 161 Vidjeli smo (§ 99) da iza praslavenskih palatalnih suglasnika (odnosno skupina s *j) prasl. * \bar{e} > * \bar{a} ; u općeslavenskom razdoblju u istoj okolini prasl. * \bar{a} > e , * \bar{u} > * \bar{i} > \bar{b} , a prasl. * \bar{u} > * \bar{i} > * \bar{i} . Taj se sustavni pomak artikulacije stražnjih samoglasnika u prednje naziva i »j-prijeglasom«; usp. prasl. *kanju »konj« > *kanji > stsl. *konjъ*, prasl. *dōsjūns »duše« (A mn.) > *dōsjīns > *dōšīns > stsl. *duše*, prasl. *līka »lice« > *līt'a (po 3. palatalizaciji) > hrv. *lice*, prasl. *jāja »jaje« > hrv. *jaje*, prasl. *juga > *jъgo > hrv. *igo*.

Posljednji primjer pokazuje da se promjena stražnjih samoglasnika u prednje iza palatala (i *j) dogodila nakon treće palatalizacije (inače bismo od *jъgo dobili *jъdzo > *izo).

Ova se promjena također zacijelo dogodila prije općeslavenskog prijelaza *ō > *u jer općeslavensko *u nije zahvaćeno »j-prijeglasom«; usp. prasl. *jōxā »juha« > stsl. *juxa*.

Prividnu iznimku j-prijeglasu predstavlja nastavak za I jd. ā-osnova stsl. *-oja*, koji moramo izvesti iz *ajūn ili *ajān (očekivali bismo *ajūn > *ajīn > **-oje). Radi se o tome da je taj nastavak vrlo kasno, u doba nakon djelovanja j-prijeglasa, analoški proširen iz zamjenica (usp. stsl. *toja*). Za njegovo podrijetlo v. § 276.

§ 162 Navedenim promjenama opreka između *č, *ž i *š (koji su postali po prvoj palatalizaciji) i *k, *g i *x posve se fonologizirala jer su sada u općeslavenskom postali mogući minimalni parovi poput *kaď »dim« (hrv. *kād*) i *čaď »čađa« (hrv. dij. *čāđ*; usp. i hrv. *čāđa*).

EPENTEZA POLUGLASA

§ 163 Između suglasnika i sonanta umetnut je poluglas (postao od općeslav. *ь i *ъ, § 183-184) ako je iza sonanta stajao završni poluglas, tj. CRь# > CьRь#; usp. prasl. *dabru > *dobrъ (stsl. *dobrъ*) > *dobьrъ > hrv. *dobar*, prasl. *agni > *ognь (stsl. *ognь*) > *ogьň > hrv. *òganj* (usp. rus. *ogon'*, češ. *ohěň*), prasl. *wětru > *větrъ (stsl. *větrъ*) > *větьrъ > hrv. *vjětar*, prasl. *swekru > *svekrъ (stsl. *svekrъ*) > *svekьrъ > hrv. *svěkar*.

§ 164 Ova se promjena odvila u općeslavenskom razdoblju¹⁹⁹, no nije posve dosljedno djelovala u svim slav. idiomima, osobito u zapadnoslavenskome; usp. npr. češ. *vítr*, polj. *wiatr* spram slov. *věter*, rus. *véter* < *větrъ, češ. *bratr*, gluž. *bratr*, stsl. (u *Brižinskim listićima*) *bratr* < *bratrъ, polj. *pieśń* »pjesma« < *pěsnь < *pajnsi (češ. *píseň*, gluž. *pěseň*, slov. *pěsen*).

Do umetanja je poluglasa moralo doći prije nastanka slogotvornog *r* i *l* (v. § 181) jer bismo inače u hrvatskome imali *wětru > *větrъ > *větř > *vjetr.

§ 165 Umetanje poluglasa između *s i *k, te *z i *g na kraju riječi ograničeno je na hrvatski i djelomično slovenski pa se zacijelo radi o mlađoj pojavi; usp. prasl. *wasku > *voskъ (rus. *vosk*, češ. *vosk*) > *vosьkъ > hrv. *vòsak* (usp. i slov. *vòsek*), prasl. *trěsku > *trěskъ (csl. *trěskъ*, slov. *trěsk*) > hrv. *trijěsak*, prasl. *mazgu (stsl. *mozgъ*, rus. *mozg*, slov. *môzeg*) > hrv. *mòzak*.

¹⁹⁹ Holzer (2007: 64, 76) razlikuje dvije epenteze poluglasa, od kojih bi jedna bila starija, a druga mlađa od prve jotacije.

PRVA JOTACIJA

§ 166 Suglasnički skupovi s *j odrazili su se u općeslavenskom kao palatalni ili palatalizirani suglasnici²⁰⁰.

Prasl. *tj > hrv. *ć*; usp. prasl. *swetjā »svijeća« > rus. *svečá*, polj. *świeca*, slov. *svéča*, hrv. *svijéća*.

§ 167 S odrazom prasl. *tj podudaraju se i odrazi prasl. skupina *kt i *gt ispred kratkoga i dugoga *i. Tu je činjenicu najlakše objasniti pretpostavi li se da je prva palatalizacija (v. § 93) djelovala i na te skupine, te da je razvitak već u praslavenskom bio *ktV^{prednji} > *ktjV^{prednji}.

Prasl. *pektej > *pektjey > *pet'i > stsl. *pešti*, rus. *peč'*, polj. *piec*, hrv. *pěći*

Prasl. *mogtej > *moktjey > *mot'i > stsl. *mošti*, rus. *moč'*, polj. *moc*, hrv. *mòći* (HER *mòći*, l. l. jd. prez. *mògu*).

Prasl. *telktej > *telktjey > *telt'i > stsl. *tlěšti* (polj. *tluc*, slov. *tǒlči*, hrv. *túci* imaju infinitive preoblikovane prema prez. osnovi *tьlka).

§ 168 Prasl. *dj > hrv. *d* (čak. i zapadni kajk. *f*); usp. prasl. *medjā »međa« > rus. *mežá*, polj. *miedza*, slov. *méja*, hrv. *mèda*, čak. (Novi, Vrgada) *mejà*, kajk. (Varaždin) *meja*. Ako je ispred *d stajalo *z, ono se asimiliralo u ž; usp. prasl. *grozdjānu(ju) > *grožd'anъ(jь) > hrv. *gròždanī* (v. § 173).

§ 169 Prasl. *sj > hrv. *š*; usp. prasl. *dōsjā »duša« > rus. *dušá*, polj. *dusza*, slov. *dúša*, hrv. *dúša*.

*zj > ž; usp. prasl. *kazjā »koža« > rus. *kóža*, polj. *kożuch* »kožuh«, slov. *kóža*, hrv. *kòža*.

§ 170 Na sličan način *j je proizvelo palatalne likvide, *r' i *l'; palatalno *r' prešlo je u hrv. *r*, a palatalno *l' je očuvano kao hrv. *lj*; usp. prasl. *marja »more« > *morje > *mór'e (rus. *móre*, polj. *morze*, hrv. *môre*), prasl. *waljā »volja« > *volja > *vol'a (rus. *vólja*, polj. *wola*, hrv. *vòlja*).

§ 171 Jotirano *n postalo je *ń*, odnosno hrv. *nj*; usp. prasl. *kanju »konj« > polj. *koń*, slov. *kònj*, hrv. *kònj*.

²⁰⁰ Kao što smo vidjeli, rezultat su prve palatalizacije još u praslavenskome najvjerojatnije bile suglasničke skupine *kj, *gj, *sj, a ne afrikata *č i frikativni *ž, *š.

§ 172 Jotacija labijala predstavlja poseban slučaj. Između labijala i prasl. *j u općeslavenskom se razdoblju umeće suglasnik *l* (tzv. »epentetsko *l*«; usp. prasl. *zemjā »zemlja« > hrv. *zemlja*, rus. *zemljá*, polj. *ziemia*).

Kao što je vidljivo iz poljskoga primjera, epentetsko *l* nije dosljedno provedeno u zapadnoslavenskome, osim unutar korijena; usp. npr. prasl. *pjōwātej »pljuvati« > polj. *pluć*, hrv. *pljuvati*. Čini se da je u zapadnoslavenskome epenteza isprva provedena u svim okolinama, ali je potom analoški uklonjena na graničama morfema.

Primjera nestanka »epentetskoga *l*« na granici morfema ima i u istočnojužnoslavenskome; usp. bug. *zemja*; budući da najstariji staroslavenski tekstovi imaju prilično dosljedno provedenu epentezu i tu je zacijelo riječ o njezinu naknadnom uklanjanju²⁰¹.

§ 173 Osobita je bila sudbina jotiranih skupina *sk, *st, *zg i *zd: prvo su *skj i *stj postali *št', a *zgj i *zdj su postali *žd'; zatim je *št' u hrvatskom postalo št, a *žd' se odrazilo kao žd:

*gustjerъ > *gušt'er > *gùštēr*.

*jъskjete > *išt'ete > *ištete*.

*mozgjanjъ > *možd'ani > *mòždāni*.

*dъzdja > *dъžd'a > *dāžda* (G jd. od zastarjele i dij. imenice *dāžd*; usp. slov. *dežjā*).

Odrzi ovih skupina jedna su od izoglosa koje povezuju hrv. standardni jezik s bugarskim i makedonskim (usp. bug. *gušter*, *možden*), no u zapadnim štok. dijalektima javljaju se drukčiji odrzi, npr. *šć* i *žd* (*guščer*, *moždani*), što je arhaizam.

Čakavski je očuvao skupinu *št' (usp. čak. *skupšćina*, *šćap*, što je zabilježeno već u jeziku *Žića svetih otaca* iz 14. st.)²⁰².

U nekim je slučajevima u hrvatskome skupina *šć* analoški zamijenila očekivano *št* prema primjerima gdje *t* i *ć* pravilno alterniraju; usp. *čiščćenje*, *čišćen* prema *plātiti*, *plāćen* (umjesto očekivanoga *čištenje < *čistjenje; usp. pravilno *kršténje* < *krštjenje).

Frikativi *s i *z pokazuju djelovanje prve jotacije i u slučaju kada je između njih i *j stajao jedan od sonanata *n, *l i *r; usp. stsl. *mysliti*, part. pas. *myslennъ* (hrv. *misliti*, *misljen*), stsl. *sъblazniti*, 1. l. jd. prez. *sъblaznijā* (hrv. *sablāzniti*, *sablāznjujem*), ili hrv. *nòšnja* < *nosnja; usp. *nòsiti*.

²⁰¹ V. Mihaljević 2002: 167.

²⁰² Malić 1997: 502

Za razliku od staroslavenskoga, u hrv. okluzivi nisu zahvaćeni jotacijom ako je ispred *j stajao sonant; usp. stsl. *sъmotriti*, l. l. jd. prez. *sъmoštrja*, ali hrv. *mòtriti*, *mòtrīm*, *mòtren* itd. Međutim, čini se da je u tim slučajevima došlo do naknadne, analoške depalatalizacije; usp. stsl. *izostriti*, l. l. jd. prez. *izoštrja* i hrv. *òštriti*, *òštrīm*, *òštar*; hrv. su oblici sa *š objašnjivi jedino ako je izvorno došlo do jotacije *strj > *št'r', nakon koje je š analoški poopćeno u svim oblicima iz ovoga korijena (iako se u toponimiji i u starijim tekstovima pojavljuje i osnova *ostar*). Kod drugih su korijena gdje bi se očekivala dosljedna jotacija zacijelo poopćeni nejotirani oblici.

METATEZA LIKVIDA

§ 174 Tijekom općeslavenskoga razdoblja slogovi zatvoreni likvidama *r*, *l* postali su otvorenima, osim na nekim krajnjim rubovima općeslavenskoga područja. U dijelu se slavenskih jezika dogodila metateza, pri čemu su likvide zamijenile mjesta sa samoglasnicima.

U hrvatskome skupine *or, *ol > *ra*, *la*, a skupine *er, *el > *ř*, *lě*:

prasl. *gardu »grad« > stsl. *gradъ*, rus. *górod*, češ. *hrad*, hrv. *grád*.

prasl. *galwā »glava« > stsl. *glava*, rus. *golová*, polj. *głowa*, hrv. *gláva*.

prasl. *melka »mlijeko« > stsl. *mlěko*, rus. *móloko*, polj. *mleko*, hrv. *mlijéko*.

prasl. *mertej »umrijeti« > stsl. *mrěti*, polj. *u-mierać*, hrv. *mrijeti*.

prasl. *arz- »raz-« > stsl. *raz-*, rus. *raz-*, polj. *roz-* hrv. *raz-*.

U osnovi iste odraze kao hrvatski imaju i drugi južnoslavenski jezici i srednjo-slovački.

Istočnoslavenski jezici zapravo ne provode metatezu likvida, već iza likvide umeću samoglasnik (tzv. »punoglasje«, rus. *polnoglásie*); usp. rus. *borodá* spram hrv. *bráda* < prasl. *bardā (usp. lit. *barzdà*, lat. *barba*, njem. *Bart*). Vjerojatno je istočnoslavenski u tom pogledu arhaičan, tj. samoglasnik se isprva umetao iza likvide u općeslavenskome razdoblju, a potom je svugdje osim u istočnoslavenskom isčezao onaj samoglasnik koji je prethodio likvidi.

U hrv. bi, dakle, točan razvitak bio prasl. *bardā > općeslav. *bor^adā > *b^aradā > *bráda*.

§ 175 Metateza likvida zahvatila je slavenske jezike još u općeslavenskom razdoblju, koncem 8. st. To pokazuje činjenica da je ime franačkoga vladara Karla

Velikoga pretrpjelo tu promjenu, te od općeslav. praoblika *Karlu imamo u rus. *koról'*, polj. *król*, hrv. *krālj* (čak. *krālj*, s odrazom neoakuta)²⁰³.

Na hrvatskim spomenicima iz 9. st. metateza likvida već je provedena; usp. na natpisu iz Muća (888)²⁰⁴ *Branimiro* (D jd.) < prasl. *Barnejmēr-.

§ 176 U zapadnoslavenskim jezicima odrazi skupina koje su sudjelovale u metatezi likvida djelomično ovise o praslavenskoj intonaciji; tako u češ. početno prasl. *ar-, *al- daje *ro-*, *lo-* pod prasl. cirkumfleksom, ali *ra-*, *la-* pod akutom; usp. češ. *robit* »raditi« < *ařb- (hrv. *rābiti*), ali *rādlo* »ralo« < *árdla (hrv. *rālo*), *loket* »lakat« < *aļkut- (hrv. *lākat*), *lākati* »biti gladan« < *ālkātej (usp. hrv. *lākom*, slov. *lākomen*).

Zbog identičnoga odraza početnoga *ar-, *al- pod akutom u svim slavenskim jezicima, zacijelo je promjena akutiranih *ar-, *al- prethodila promjeni ostalih slogova zatvorenih likvidama, gdje se odrazi razlikuju²⁰⁵. Stoga se govori i o »prvoj« i o »drugoj« metatezi likvida.

Metateza likvida nije potpuno provedena na čitavom slavenskom području; tom su promjenom ostali nezahvaćeni krajnji slavenski sjeverozapadni idiomi, odnosno sjevernokašupski govori (usp. kašupski toponim *Star-gard* < prasl. *-gardu, hrv. *grād*), izumrli slovinski (usp. slovinski *varna* »vrana« < prasl. *wārñā) i polapski (usp. polap. *vórtā* »vrata« < prasl. *wartā).

RAZVITAK OPĆESLAVENSKOGA VOKALIZMA U HRVATSKOME

§ 177 U hrvatskome je općeslavenski samoglasnički sustav znatno pojednostavljen, prije svega zbog nestanka nazalnih samoglasnika, stapanja *y* i *i* u hrv. *i*, te stapanja poluglasova, a zatim i njihova nestanka ili promjene u *a* (v. § 183-184).

Općeslav. su se nazalni samoglasnici očuvali na sjevernim i južnim rubovima južnoslav. područja, npr. u nekim slov. govorima u Koruškoj (npr. slov. dij. *pašt* »pest« < *pęšť; usp. polj. *pięść*)²⁰⁶, te u nekim bugarskim i makedonskim govorima.

²⁰³ Zamjena romanskoga i germanskoga *l* općeslavenskim „mekim» *l' očekivana je jer se „tvrdo» *l' izgovaralo velarizirano, posve različito od germanskoga i romanskoga; usp. i toponim *Povljāna* < lat. (*praedium*) *Paulānum* (Šimunović 2005: 101).

²⁰⁴ Hercigonja 2006: 22.

²⁰⁵ V. Holzer 2007: 55-6.

²⁰⁶ Greenberg 2002: 130. U većini slov. govora nazalnost se izgubila između 11. i 13. st. (Greenberg 2002: 131).

U starohrvatskome razdoblju još imamo zabilježena osobna imena i toponime s očuvanim nazalnim samoglasnicima, npr. ime kneza Mutimira (892-910) pisano je *Muncimyr* na latinskom natpisu iz Uzdolja kod Knina (895)²⁰⁷. Vrlo je kasno zabilježen nazal na toponimu *Dambrava* kraj Čazme, zapisanom 1095-1097. (hrv. *dùbrava*, od prasl. **dambu* »dub«, stsl. *dąbъ*)²⁰⁸.

Čini se da su se nazalni samoglasnici promijenili u usne oko početka 12. st. jer ih nema u *Bečkim listićima* koji su tada nastali²⁰⁹. U ruskome su nazalni samoglasnici postali usni ranije, prije prvih staroruskih tekstova²¹⁰.

U hrvatskome općeslav. *ę* > *e* (npr. **рѣтъ* > polj. *pięć*, hrv. *pět*), *a* > *u* (npr. **рака* > polj. *ręka*, hrv. *ruka*).

Iza palatalnih suglasnika (*i j*) čakavski govori uglavnom imaju promjenu **ę* > *a*, npr. *jazik*, *zajik* (metatezom) < **jęзыкъ* (rus. *jazyk*, polj. *język*).

U slovenskome je nazalno **ą* odraženo kao *o*, a u kajkavskome većinom kao *o* (usp. hrv. *ruka*, kajk. *roka* spram slov. *róka* < općeslav. **рака*).

Odras **ą* > *u* susreće se još u češkom, slovačkom i u lužičkim jezicima.

§ 178 U hrvatskome, kao i u slovenskome, bugarskome i makedonskome, općeslavensko se **y* (od prasl. **ŷ*, v. § 154) stopilo s odrazom prasl. **ī* > *i*; usp. prasl. **mūši* > stsl. *mysъ*, rus. *mysъ*, polj. *mysz*, slov. *mīš*, hrv. *mīš*.

Ova promjena ipak nije općejužnoslavenska jer se u raznim dijelovima južnoslav. područja odvijala u raznim razdobljima; u staroslov. *Brižinskim listićima* fonem *y* već se počeo stapati s *i*²¹¹, dok su u staroslavenskim tekstovima, koji su tek malo stariji, *y* i *i* još posve različiti fonemi. Tako je i na hrvatskom području u 9. st., gdje se ime kneza Mislava latinski piše *Muisclavus*, gdje *ui* bilježi dvoglas ili samoglasnik sličan ruskomu *y*²¹².

Međutim, na *Valunskom natpisu* iz 11. st. stoji *sinъ* umjesto *synъ*, što zacijelo znači da su se *i* i *y* već stopili. Na štok. području stapanje se moralo odviti pri-

²⁰⁷ Hercigonja 2006: 21.

²⁰⁸ U ispravama još 1134. *Dumbroa* (*Felicijanova isprava* iz Slavonije; usp. Lončarić 2005: 141-145), 1193. *Dumborou* (Popović 1960: 385), no to može odražavati mađarski izgovor toponima koji je posuđen stoljeće-dva ranije. Slični se „hungarizirani“ toponimi s *-Vn-/-Vm-* na mjestu slavenskog nazalnog samoglasnika pojavljuju i u kasnijim spomenicima.

²⁰⁹ Mihaljević 2002: 178.

²¹⁰ Staroruski tekstovi s kraja 11. st. bilježe nosne samoglasnike pod utjecajem crkvenoslavenskoga jezika, ali nedosljedno.

²¹¹ Ipak, u nekim slučajevima, osobito iza labijala, *y* se bilježi kao <ui>, npr. <mui> za *my*, <buiti> za *byti* itd, no bez dosljednosti (Greenberg 2002: 109).

²¹² Za potvrdu v. Rački 1877: 335. I u ranim istočnoslavenskim posuđenicama u litavskome događa se zamjena ruskoga *y* lit. dvoglasom *ui*; usp. rus. *mýlo* »sapun« > lit. *muilas*. Moguće je da je iza labijala **y* dulje očuvano nego iza ostalih suglasnika.

bližno u isto vrijeme jer i u ćirilskom natpisu iz Humca kod Ljubuškoga (11-12. st.)²¹³ također čitamo *sinъ* umjesto **synъ*.

U većini je bugarskih i makedonskih dijalekata stapanje *y* i *i* provedeno u 12-13. st., no u pojedinim se govorima razlika očuvala do danas²¹⁴. Prijelaz *y* > *i* zahvatio je i češki i slovački, ali u češkom razmjerno kasno (u pismu ostaje razlika između *y* i *i*).

§ 179 Općeslavensko *ě* (»jat«) postalo je u zapadnojužnoslavenskome zatvoreno **ę*, a takav je samoglasnik još očuvan u nekim dijalektima.

U zapadnoštokavskome dijalektu, na temelju kojega je postao standardni hrvatski, od **ę* je postalo *i*je u dugim slogovima, a *je* u kratkima; odatle opreka između prasl. **melka* > *mlěko* > hrv. *mljěko*, ali **wěra* > *věra* > *vjěra*. Ta se zamjena pojavljuje u tekstovima s konca 14. st. (npr. *ljeto* < **lěto* u Dubrovniku 1367., *želijemo* < **želěmo* u Dubrovniku 1399).

U standardnom je hrvatskome odraz *jata* u dugom slogu dvoglas (diftong) [ie], a u dijalektima postoje znatne razlike u izgovoru i fonemskom statusu odraza *jata*²¹⁵.

U kajkavskim govorima najčešći je odraz *jata* zatvoreno *e*, a isti se odraz susreće i u sjevernim čakavskim govorima.

Na srednjočakavskom području pretežu miješani ikavsko-ekavski odrazi, u skladu s pravilom L. Jakubinskoga (1892-1945)²¹⁶: općeslavensko **ě* > *e* ispred dentalnih suglasnika {*d*, *t*, *s*, *z*, *n*, *l*, *r*} iza kojih je slijedio jedan od stražnjih samoglasnika {*a*, *o*, *u*, *y*, *ɤ*}, a inače **ě* > *i*; usp. npr. *tělo* »tijelo« spram *bīžěc* »bježeći« (Novi).

Južnočakavski ima ikavske odraze (osim Lastova), kao i mnogi zapadnoštokavski govori.

Na istoku štokavskoga područja susrećemo ekavske odraze *jata*, tj. zamjenu **ě* > *e*, a ima i miješanih ekavsko-jekavskih govora (npr. opreka *dete* – *djeteta* u govoru Maglaja) i ikavsko-jekavskih govora (npr. opreka *dite* – *djeteta* u Posavini).

²¹³ Cit. prema Katičić 1998: 650; usp. i Fučić 1982: 200.

²¹⁴ Usp. u mak. kosturskom dijalektu na sjeverozapadu Grčke oblike kao *ryba*, *ezyk* umjesto standardnoga *riba*, *ezik* (Mihaljević 2002: 212; v. i Feuillet 1999: 36).

²¹⁵ Za sintetski pregled odraza *jata* u hrvatskim dijalektima v. Lisac 1999: 27-36.

²¹⁶ Pravilo, koje je 1925. formulirao Jakubinski, dopunio je i utočnio K. H. Meyer 1926. te se stoga ponekad naziva i »pravilom Meyer-Jakubinskoga«.

§ 180 Ispred suglasnika *j* *ě* je postalo *i*; usp. *grějati* > *grījati*, *smějati se* > *smījati se*; ista se promjena dogodila ispred *l* u zatvorenu slogu; usp. *volělъ* > *volěl > *volil* > *volio*, *dělъ* > *děl > *dīo*, ali G jd. *děla > *dijéla*.

Ove promjene nisu se odvile u svim štokavskim govorima (usp. srp. *grejati*, *smejati se*, *deo*, *voleo*), a *i* u standardnom je jeziku u nekim slučajevima *ije/je* naknadno uvedeno analoški umjesto očekivanoga *i*; usp. *bijěl* umjesto zastarjelog *bīo* (ali *čīo* < *čělъ).

U dubrovačkim se ispravama *i* umjesto *ě* pojavljuje ispred *j* već u 13. st. (npr. *Andrija* < *Andrěja*), u kratkim slogovima prije nego u dugim²¹⁷ (još M. Držić povremeno ima oblike kao *smijejati se*, *dviyeju* umjesto *smijati se*, *dviju*).

Slogotvorno *r i l*

§ 181 Praslavenski *r i l* pored kojih je stajao poluglas *ь* ili *ъ* postali su u južnoslavenskim jezicima *i u* srednjoslovačkim dijalektima slogotvorni, prema sljedećoj formuli:

<i>rъ</i>	}	<i>r</i>	<i>lъ</i>	}	<i>l</i>
<i>rь</i>			<i>lь</i>		
<i>ъr</i>			<i>ъl</i>		
<i>ьr</i>			<i>ьl</i>		

U hrvatskome je slogotvorno *r* očuvano, a slogotvorno *l* postaje *u*:

Prasl. *pirstu (rus. *perst*) > *pŕstъ > hrv. *pŕst*.

Prasl. *wilku (rus. *volk*, polj. *wilk*) > *vŕkъ > hrv. *vŭk* (usp. češ. i slovač. *vlk*).

Prasl. *gurdla (rus. *górlo*, polj. *gardło*) > *gŕlo > hrv. *gŕlo*.

Prasl. *xulmu (rus. *xolm*) > *xŕmъ > hrv. *hŭm* (usp. slovač. *chlŕm*).

Prasl. *stulpu (strus. *stъlpъ*, rus. *stolp*) > hrv. *stŭp* (usp. slovač. *stŕp*).

Prasl. *žiltu (rus. *žóltyj*, polj. *zólty*) > *žŕtъ > hrv. *žŭt*.

Prasl. *pluti (rus. *plot'*, polj. *ptec*) > *pŕtъ > hrv. *pŭt* (G jd. *pŭti*).

Prasl. *bluxā (stsl. *blъxa*, rus. *bloxa*, polj. *pchła*) > hrv. *bŭha*.

Prasl. *slizā (rus. *slezá*, polj. *lza*) > *sŕza > hrv. *sŭza*.

Kao što je vidljivo iz primjera, u sjevernoslavenskome (osim u srednjoslovačkim dijalektima) sonanti imaju različite odraze ovisno o tome stoje li prije ili poslije poluglasa; osim toga, u sjevernoslavenskome je očuvana razlika između *ь* i *ъ*, koja je u zapadnojužnoslavenskom dokinuta (v. § 183-184).

²¹⁷ V. Rešetar 1952: 29-31.

§ 182 Prijelaz slogotvornoga *l* u *u* dogodio se u hrvatskome od konca 13. do druge pol. 15. st., u čakavskome nešto prije nego u štokavskome.

U staročačavskom tekstu *Red i zakon* iz 1345. promjena je već provedena, kao i u *Žiću svetih otaca* s konca 14. st. (npr. *napuni* < *napl̥ni)²¹⁸. *Vinodolski zakonik* (1288) ima A jd. ž. roda *punu*, ali L jd. m. roda *plnu*, no tu se vjerojatno radi o svjesnom arhaiziranju u grafiji.

U štokavskom prve potvrde za zamjenu *l* > *u* potječu iz sredine 14. st.²¹⁹

U kajkavskim su govorima odrazi različiti, no u većini se odraz slogotvornog *l* stopio s odrazom nazalnoga *a*, tj. nastalo je zatvoreno *o*, koje se ponegdje odrazilo kao *o* (npr. u Podravini), ponegdje kao *u* (npr. na Bilogori).

U čakavskome su odrazi slogotvornoga *l* različiti u govorima; unutar sjevernočačavskoga Orbanići²²⁰ (Istra) imaju *u* (*pun*, *puniti*), ali na Krku (Dobrinj) nalazimo *volna*, na Cresu *velna*, a na Lošinju *valna* (od *v̥lna »vuna«)²²¹.

U riječi *žlica* < *l̥žica < *l̥žica (usp. rus. *lózka*, češ. *lžíce*) dogodila se metateza prije razvitka *l* > *u* (kao i u slov. *žlica*), no u nekim štokavskim govorima (npr. u Crnoj Gori) imamo i *užica*.

RAZVITAK POLUGLASOVA

§ 183 U većini slav. jezika poluglasovi *ɨ* i *ɛ* nestaju tijekom 11. st. u tzv. »slabom položaju«.

Očuvani su u tzv. »jakom položaju«, prema »Havlíkovu pravilu«²²²: svaki drugi poluglas počevši od kraja riječi stoji u jakom položaju (osim ako riječ sadrži i druge samoglasnike; poluglasovi neposredno iza takvih samoglasnika uvijek su u slabom položaju). U tom položaju poluglasovi su se u štokavskome odrazili kao samoglasnik *a*:

prasl. *dini »dan« > stsl. *dъnъ*, hrv. *dân*, rus. *den'*, polj. *dzien*.

prasl. *sunu »san« > stsl. *sъnъ*, hrv. *sân*, rus. *son*, polj. *sen*.

prasl. *pisu »pas« > stsl. *pъsъ*, hrv. *päs*, kajk. i slov. *pěs*, polj. *pies*.

²¹⁸ Malić 1997: 492. U glagolskim je tekstovima slogotvorno *l* očuvano gdjekad sve do konca 15. st. (Stjepan Damjanović, osobno priopćenje).

²¹⁹ V. Vuković 1974: 101.

²²⁰ Oblici čakavskoga dijalekta u Orbanićima u Istri citiraju se prema Kalsbeek 1998.

²²¹ Peco 1989: 24.

²²² Po češkom učenjaku Antoninu Havlíku (1855-1925), koji je pravilo otkrio.

U jugozapadnim je slavenskim govorima, npr. u staroslovenskom dijalektu *Brižinskih listića*, nestanak slabih poluglasova započeo još u 10. st., a najkasnije su nestali u ruskom novgorodskom dijalektu (tek koncem 12. st.)²²³; iznimno su u polapskom jeziku u prvom slogu bili očuvani sve do njegova izumiranja u 18. st.

§ 184 Na početku riječi, općeslav. *jь– (od prasl. *yu– i *i-) > *i– (npr. *yugom »jaram« > *juga > *jiga > stsl. *igo*, hrv. *igo*)²²⁴. U češkom se ta promjena nije odvila; stoga npr. prasl. *igrā > *jьgra > hrv. *igra*, ali češ. *hra*. U hrvatskome je provedena prije prvih spomenika.

U hrvatskome i slovenskome (u svim dijalektima) poluglasovi *ʋ* i *ʌ* stopili su se u jedan samoglasnik (vjerojatno *ə); to se stapanje dogodilo još prije nastanka slov. *Brižinskih listića* i najstarijih hrv. glagoljskih natpisa, gdje se za odraze oba poluglasa koristi samo jedno slovo, najčešće *ʌ*. Stapanje se poluglasova dakle odvijalo zacijelo još u 9. st.

Prazapadnojužnoslavensko je *ə iščezlo u slabom položaju, a u jakom je položaju odraz poluglasa *a*, kao i u standardnom slovenskom na dugim slogovima (na kratkima je očuvano *a*, koje se piše kao *e*); međutim, u nekim slov. i kajk. govorima odraz je *ɛ* (bez obzira na duljinu sloga), npr. kajk. *konec* < *копѣсь, štok. *kònac*; usp. i čak. (Cres) *deněs* (štok. *dànas*)²²⁵.

Na štokavskom se području zamjena poluglasa samoglasnikom *a* pojavljuje u 14. st. (*jedьnъ* > *jedanъ* u tekstu iz 1331), a na čakavskom području poluglas je zamijenjen dosta ranije.

U bugarskom i makedonskom očuvani su različiti odrazi dvaju poluglasova (usp. bug. *den* = hrv. *dân* < *дѣнь, bug. *sъn* = hrv. *sân* < *sъnъ).

§ 185 Općeslav. *vь i *vь– (od prasl. *u– s protetskim *v-) postaje u hrv. *u*, *u-*; usp. *vъnukъ* > *ùnuk*, *vъ* > *u*.

U štokavskome je ova promjena provedena već u spomenicima iz 12. st. (npr. na natpisu iz Humca u Hercegovini²²⁶), ali odrazi se razlikuju u drugim dija-

²²³ V. Zaliznjak 2004: 58 i dalje. Proces je u staroruskom novgorodskom dijalektu prvo zahvatio završne »slabe« poluglasove, dok su u sredini riječi poluglasovi nestajali postupno do prvoga desetljeća 13. st. O kronologiji nestanka poluglasova u hrv. crkvenoslavenskim tekstovima v. Mihaljević 2000.

²²⁴ V. Derksen 2003 za detaljan pregled razvitka *jь– u slav. jezicima.

²²⁵ U čak. je *e* kao odraz poluglasa rijetko. Iznimno čak. govor Dobrinja na Krku ima i odraz *o* za poluglas u kratkom slogu (Brozović *apud* Lončarić ur. 1998: 224). Slov. dijalekti s promjenom *ə > *e* obuhvaćaju koruske, panonske i sjevernoštajerske govore; usp. Greenberg 2002: 110. Neki govori bokeljskih Hrvata, koji pripadaju zetsko-južnosandžačkom štokavskom dijalektu, imaju otvoreno [ɛ] ili [ɔ] na mjestu poluglasa (Lisac 2003: 122).

²²⁶ V. Fučić 1982: 200.

lektima; u nekim se čak. govorima poluglas vokalizirao u -a- (*va vse* »u sve« imamo već u *Šibenskoj molitvi*), a u drugim i u većini kajkavskih govora se izgubio, tj. *vъ > v. Neki sjevernočak. govori imaju vъ > va, ali vъnikъ > vnuk.

§ 186 Ispred *j* poluglas se vokalizirao kao *i*; usp. *zmeja* > hrv. *zmija*, *mjeto* > *mijeto*.

§ 187 U ne posve razjašnjenim uvjetima²²⁷ u hrv. se poluglas ponekad očuvao i u slabom položaju; usp. npr. *tireši > *třešъ > hrv. *tàrěš*, *snuxā > *snъxa > hrv. *snàha*, *minjuji > *mъnjъjъ > hrv. *mānjī*.

Pravilno je poluglas očuvan iza početnoga *l* i *m*; usp. *lugātej > *lъgati (stsl. *lъgati*, polj. *lgać*) > hrv. *lāgati*, *miglā > *mъgla (stsl. *mъgla*, polj. *mgła*) > hrv. *māgla*, *mičā »mača (G jd.)« > *mъča > hrv. *māča* (no usp. u starodubrovačkome *mča*).

§ 188 Nakon nestanka poluglasova u slabom položaju došlo je do brojnih asimilacija suglasnika koji su se našli u dodiru, npr. *mažъskъjъ > hrv. *mūškī*, *svatъba > hrv. *svādba*, *sъdorvъ > hrv. *zdrāv*, *kъdčъ > hrv. *gdjē*, *kъto > hrv. *tkō* (uz metatezu *k...t > t...k*) itd.

Rezultat je nestanka poluglasa u slabom položaju i nastanak tzv. »nepostojanoga a«; to je samoglasnik potekao od poluglasa u jakom položaju, koji se pojavljuje u nekim oblicima promjenjivih riječi, osobito u deklinaciji; u »slabom« položaju poluglas je nestao pa se u drugim oblicima istih riječi »nepostojano a« ne pojavljuje; usp. N jd. *pās* < *pъsъ, ali G jd. *psā* < *pъsa (s pravilnim nestankom poluglasa), ili N jd. *kūpac* < *kupъcъ, ali G jd. *kūpca* < *kupъca, N jd. *dōlazak* < *dolazъkъ, ali G jd. *dōlaska* < *dolazъka itd.

FONOLOŠKI SUSTAV PRAZAPADNOJUŽNOSLAVENSKOGA

§ 189 Kao što je rečeno u uvodu, zapadnojužnoslavenski jezici čine čvor na stablu slavenske skupine ie. jezika, a prazapadnojužnoslavenski je posljednji zajednički prajezik iz kojega se mogu izvesti posvjedočeni glasovi i oblici svih slovenskih, hrvatskih, srpskih, bošnjačkih i crnogorskih idioma.

Razvitak praslavenskih glasova prikazan u prethodnim odjeljcima doveo je do sljedećega stanja u prazapadnojužnoslavenskome:

²²⁷ V. Ivić 1975 gdje se uspostavljaju neka pravila za vokalizaciju slabih poluglasova u hrv.

A) SUGLASNICI

okluzivi		frikativi		afrikate		sonanti			poluvokali
p	b					m			w
t	d	s	z	t' (ć)	d' (đ)	n	l	r	j
			ž	č		ń	í	ř	
k	g	x							

Afrikate *t' i *d' rezultat su treće i druge palatalizacije, te općeslavenske jotacije; u zapadnojužnoslavenskom su prajeziku oni već bili fonologizirani (postali su fonemima) zbog promjena u samoglasničkom sustavu. Palatalni *ń, *í i *ř također su nastali jotacijom.

B) SAMOGLASNICI

	usni		nosni		slogotvorni sonanti	
i			u			
	ə					
e		o	ę	ą	ɹ	!
	ě					
	a					

Kao što je vidljivo iz prikaza, samoglasnički sustav u zapadnojužnoslavenskoj je jednostavniji nego u općeslavenskoj.

Poluglasovi su se stopili u samoglasniku *ə, koji se zatim različito razvio u narječjima, a općeslavensko *ě bilo je očuvano kao samoglasnik zatvorenog tipa ([ĕ]).

Nazalni su samoglasnici još bili očuvani, kao i slogotvorno *ɹ i *!.

§ 190 Usporedimo li samo standardne jezike, razlike su između hrvatskoga i slovenskoga u sljedećim različitim promjenama:

*t' je u slov. dalo č, a u hrv. ć; usp. zjsl. *svět'a > slov. *svěča*, hrv. *svijéca*.

*d' je u slov. dalo j, a u hrv. đ; usp. zjsl. *med'a > slov. *méja*, hrv. *měda*.

Palatalni *ń i *í očuvani su u hrv., a u slov. su se depalatalizirali (na kraju riječi), ili su postali dvosuglasničkim skupinama *nj*, *lj* (u drugim položajima): zjsl. *melem »meljem« > slov. *měljem*, hrv. *měljēm*;

Palatalno **r* postalo je u slov. većinom dvosuglasničkom skupinom *rj*, a u hrv. se depalataliziralo; usp. zjzl. **moře* > slov. *môrje*, hrv. *móre*.

**ě* se u slov. odrazilo kao zatvoreno *e*, a u hrvatskome je dalo dvoglas *je/ije*; usp. **bergъ* > zjzl. **brěgъ* > slov. *brěg*, hrv. *brijěg*, zjzl. **dělo* > slov. *dě'lo*, hrv. *djělo*.

Nazalno **a* je u slov. dalo *o* ili *o*, a u hrv. *u*; usp. zjzl. **raŋka* > slov. *róka*, hrv. *ruka*.

Slotgovorno **l* je u slov. odraženo kao *ol*, u hrv. kao *u*; usp. zjzl. **wlkd* > slov. *vôlk*, hrv. *vúk*.

U slovenskom je samoglasnički sustav dodatno zakompliciran nastankom opreke između otvorenih i zatvorenih srednjih samoglasnika, odnosno između *e* i *e*, *o* i *o*; ta je opreka nastala djelomično i zbog slovenskih akcenatskih promjena o kojima ovdje neće biti riječi²²⁸.

RAZVITAK SUGLASNIKA I SUGLASNIČKIH SKUPINA

§ 191 Praslavenski (ili općeslavenski) suglasnici **s* i **dz* vrlo su se rano izgubili u hrv. i slov. jeziku; njihov je nestanak zapadnojužnoslavenska inovacija; usp. prasl. **wixu-* (lit. *vīsas*) > **вѣсь* »sav« > hrv. *sāv*, slov. *věs* (stčeš. *veš*), prasl. **nagāj* (lit. *nagai* »kopitu«) > **nodzě* »nozi« > hrv. *nòzi*, polj. *nodzie*.

§ 192 Praslavensko **g* postaje frikativom (većinom zvučnim velarnim [ɣ]) u velikom središnjem području slavenskih idioma, uključujući bjeloruske i južne ruske govore, ukrajinski, češki i slovački, te dio lužičkih, slovenskih i sjevernočakavskih govora.

U rubnim slavenskim idiomima, uključujući i štokavski, praslavensko **g* je očuvano.

§ 193 Praslavensko **w* postaje u hrvatskome *v*, možda preko međustupnja [β] (bilabijalnoga sonanta)²²⁹; usp. prasl. **žīwu* »živ« > hrv. *žīv*.

U slovenskome je praslavensko poluvokalno **w* još očuvano na kraju sloga (usp. slov. *žīv*, izg. [ži:w]); stoga prijelaz **w* > *v* treba datirati nakon prazapadnojužnoslavenskoga razdoblja.

²²⁸ V. o tome Greenberg 2002.

²²⁹ V. Holzer 2007: 53-4 i 88, Mayer 1931: 21.

§ 194 Prasl. *nj i *lj postaju u hrvatskome palatalnim suglasnicima (*ń, ľ*); skupina *rj zacijelo je isprva postala palatalno *ř koje se potom depalataliziralo; usp. prasl. *marja > *morje (rus. *móre*, polj. *morze*) > hrv. *móre*. U kajkavskom je, kao u slovenskome i u rijetkim čakavskim govorima, *r' > rj (*morje*); *l' većinom u kajkavskom prelazi u l (*waljā > *vol'a > *vola*).

U dijelu čakavskih govora *l' > j; usp. čak. (Hvar) *võja* »volja« < prasl. *walja, a u nekim je kajk. govorima *ń > n ili jn (*kanju »konj« > *kojn*).

§ 195 U većini zapadnoštokavskih govora -ž- je između samoglasnika prešlo u -r-, kao i u slovenskom, čakavskom i kajkavskom, no u standardnom je jeziku -ž- ponovno uvedeno, osim u izoliranim primjerima; usp. hrv. 2 l. jd. prez. *mõžẽ* spram kajk. i slov. *more*, no hrv. *mórati* od istoga glagolskoga korijena (*magẽ- > *mažā- > *moža- > *mora-).

§ 196 Skupina *gn postaje u hrv. *gnj* ispred prednjih samoglasnika i *ā; usp. prasl. *gnetān > stsl. *gnetā*, hrv. *gnjětēm*, prasl. *dignā »ožiljak« (rus. *dégna*) > hrv. *dāgnja*. Prasl. *āgnēn > stsl. *agnę*, očuvano je u srp. i hrv. dijalektima kao *jāgnje*, no u standardnom je hrv. jeziku oblik *jānje* postao analoški prema izvornom deminutivu *jānjac* < *jagnьсь, gdje je pojednostavljena suglasnička skupina -*gnjc*-, koja je zbog ispadanja poluglasa nastala u kosim padežima (npr. G jd. *jagnьса > **jagnjca; usp. i dijalekatsko i zastarjelo *jaganjac*, s umetanjem -a-).

Suglasničke skupine *dl, *tl postaju u južnoslavenskome i istočnoslavenskome l, no u zapadnoslavenskome su očuvane; usp. prasl. *gardla »grlo« > hrv. *grlo*, rus. *górlo*, ali polj. *gardło*, prasl. *ardla »ralo« > hrv. *rālo*, polj. *radło*.

Srednjoslovačka narječja (na temelju kojih je izgrađen standard) su ovu inovaciju provela zajedno s južnoslavenskim (usp. slovač. *šilo* < *šidlo, *mylo* < *mydlo)²³⁰.

Najsjeverniji slovenski govori imaju pak očuvanu skupinu dl (> *dw*; usp. slov. dij. *šidwo* »šilo« < *šidlo), kao i češki jezik. Također, u najsjevernijim ruskim govorima (tzv. »nadijmenski govori« oko jezera Il'men) skupine *dl, *tl ostale su očuvane prije no što je *dl > *gl*, *tl > *kl*; usp. rus. dij. *privegli* umj. *priveli* < *privedli²³¹.

²³⁰ V. npr. Horálek 1966. Promjena *dl > l odvila se i u dijelu lužičkih govora.

²³¹ Promjene *tl > kl i *dl > gl odvila se i u staroruskom novgorodskom dijalektu (Zaliznjak 2004) i u baltijskome; usp. lit. *árklas* »ralo« < *h₂erh₃tlō- (lat. *ararum*). Stoga se taj fonološki razvitak u rus. dijalektima često pripisuje utjecaju baltijskog supstrata.

§ 197 Suglasnik *č* postao je *c* ispred *r*; usp. *cřn* < *čьрънъ* (rus. *čěrnyj*), *cřv* < *čьръвъ* (rus. *červ*). Ta se promjena u nekim govorima zbila zacijelo još u 13. st., no u tekstovima se *-čr-* susreće i u 14. st., pa i kasnije jer promjena *čr* > *cr* nije zahvatila čakavski i kajkavski, a ni u štokavskim se govorima nije zbila posvuda u isto vrijeme.

Tako se oblik *črv* pojavljuje u rječniku Jakova Mikalje (1601-1654), gdje stoji i *crven*. F. Vrančić (1551-1617) ima *črv* kao i *črven*, no dubrovački pisci i povelje od sredine 15. st. imaju samo *crv*, *crven*.

U nekim je govorima štokavskoga slavonskoga dijalekta skupina *čr* također očuvana²³², kao i u molizanskom (u Italiji).

§ 198 Skupina *jt* postaje u hrv. *ć*, a usporedno s time *jd* postaje *đ* (usp. *póci* < *pojti*, *dódem* < *dojdem*). Oblici poput *dóci*, *dóđēš* posvjedočeni su već u 14. st. Većina čakavskih i kajkavskih govora te neki staroštokavski govori, čuvaju starije stanje.

§ 199 Skupina *čt* (< *čьтъ) postaje u hrv. *št*; usp. hrv. *što* (od 14. st.) < *čьто (stsl. *čyto*), hrv. *pòšten* < *počьtenъ. Sve do 17. st. nalazimo još u tekstovima *čtiti*, *čtovati* (npr. kod D. Zlatarića 1558-1613), no izgovor je sigurno već bio *štiti*, *štovati* (isti autor ima i *što*, *štogod*).

§ 200 Na početku riječi dogodila se metateza sonanta i frikativa, no po svojoj prilici razne su skupine početnih suglasnika zamijenile mjesta u različito vrijeme²³³: suglasnici *v* i *s* zamijenili su mjesta metatezom u skupini *vs* (< *vbs*) u štokavskom; usp. hrv. *svě* < *vse* < *vbse* (rus. *vse* »sve«, sjevernočak. *vas*, *vsega*, slov. *věs*), ali skupina *mž < *mъž doživjela je metatezu samo u istočnoslavenskome i južnoslavenskome; usp. prasl. *mižiritej »žmiriti« > *mъžiriti > hrv. *žmiriti*, slov. *žmēriti*, *žmúriti*, rus. *žmúrit*' (< *mъžuriti), ali polj. *mrużyć* (od *mžuriti; usp. i lit. *mīegas* »san«).

§ 201 Suglasnik *-l* na kraju sloga postao je u štokavskome *-o* oko 1400. (usp. u jednoj bosanskoj povelji iz 1391. *konavaoski* < *konavalski).

U *Akademijinu dubrovačkom molitveniku* iz polovice 15. st. ova je promjena već provedena, uz rijetke iznimke (koje mogu biti čakavizmi)²³⁴. Izostala je samo u najrubnijim zapadnim štokavskim govorima, npr. u dijelu starošto-

²³² Lisac 2003: 17.

²³³ Holzer 2007: 78 govori o jedinstvenoj glasovnoj promjeni svih početnih skupina sa sonantom i frikativom, no usporedba s drugim slav. jezicima pokazuje da su različite skupine imale različite sudbine.

²³⁴ V. Malić 2002: 558.

kavskoga posavskog dijalekta (npr. *čül, sël* u selu Siče²³⁵). Tu promjenu imamo npr. u participiju *bьralь > brão, viděľь > vïdio*; usp. i *sěoba < *selьba* (apstraktna imenica od glagola *sěliti se*) i *pěpeo < *pepeľь, G jd. pěpela*.

U riječima koje su završavale na *-ol > *-oo > -ô završno je -l u standardnom jeziku ponovno uvedeno analogijom prema kosim padežima, gdje je osnova i dalje sadržavala -l-, npr. *sòkòl* (HER *sòkol*), *vòl, sòl* (usp. srp. *soko, vo, so*).

§ 202 Između suglasnika *ž* i *r* redovito se umeće *d* ako su ti suglasnici došli u dodir nakon metateze likvida ili ispadanja poluglasa; usp. *žerьць > *ždrijěbac* (rus. *žerebéc, polj. źrebiec*), *žrati > *ždràti* (slov. *žrėti, rus. žrat', češ. žrát*). Ova se promjena zacijelo odvila u 15. st. *Pariški kodeks* s kraja 14. st. još ima *žrěb, Marulić žrati i ždribove, H. Lucić (1485-1553) ždrilo, a M. Vetranović (1482-1576) ždrali*. Do umetanja -d- nije došlo u riječi *žřtva < žьrtva* zbog izbjegavanja teške skupine *ždrt-.

DRUGA I TREĆA JOTACIJA

§ 203 Nakon ispadanja poluglasova (§ 183) neki su se suglasnici u starohrvatskome ponovno našli u dodiru sa suglasnikom *j* te je nastupila »druga jotacija«.

Izvorne skupine *Cj većinom su eliminirane prvom jotacijom i umetanjem »epentetskoga l« (v. § 166-172). Rezultat su druge jotacije palatalizirani suglasnici, npr. *tj > *ć*, odnosno skupine s novim »epentetskim l«, npr. *bj > *blj*, *mj > *mlj* itd. Ta je promjena osobito česta u zbirnih imenica na -(b)je (usp. općeslav. *cvětьje > *cvětje > hrv. *cvijěće, grozdьje > gròžđe, robьje > ròblje* i u instrumentalu jd. i-osnova (npr. *ljubьvьjа > hrv. *ljúbavľju*).

Rezultati se druge jotacije uglavnom podudaraju s rezultatima prve jotacije, ali do druge jotacije ne dolazi u skupinama *zj, sj*; usp. *klàsje < *klasьje, kòzji < *kozьjь*. »Epentetsko l« umeće se između labijala i *j*, kao u prvoj jotaciji; usp. hrv. *kòplje < *kopьje* (stsl. *kopьje, rus. kop'ě, polj. kopie*), *ròblje < *robьje, krawľji < *kravьjь*, ali ne u svim štokavskim govorima.

Druga jotacija odvijala se tijekom 16. i 17. st., premda se u tekstovima nailazi na staru grafiju (suglasničke skupine s *j*) do 18. st. Marin Držić (1508?-1567) ima *cvitje*, rječnici Della Belle i Mikalje imaju *cvijetje*, Dž. Bunić Vučić (1592-1658) *cvijetje, proljetje* kao i I. Gundulić (1589-1638), I. Đurđević (1675-1737) ima *cvijetje, listje*, A. Kanižlić (1699-1777) *cvitje*, M. A. Relković (1732-1798) *pitje, bratja, divji*.

²³⁵ Prema podacima dijalektološkog istraživanja M. Peraić, M. Kapovića i drugih.

§ 204 Nakon promjene »jata« u *ije* /*je* u ijekavskim štokavskim govorima u 14. st., suglasnici su se ponovno mogli naći u dodiru s *j*.

U standardnom jeziku suglasnici *l* i *n* ispred kratkoga »jata« postali su *lj* i *nj*; usp. *lijēp*: *ljēpsī* < *lěpъsī (po prvi put kod M. Vetranovića), ili *Nijēmac*: *njēmačkī* < *němъčъskъ (po prvi put kod I. Đurđevića). Kod tih rezultata »najnovije (treće) jotacije« ne možemo biti sigurni jesu li se, i do kada, »novi« *lj* i *nj* razlikovali od starijih, postalih od *lj, *nj i od prasl. *lj, *nj.

U mnogim su ijekavskim govorima, ali ne i u većini hrvatskih ijekavskih govora, suglasnici *t* i *d* ispred kratkoga »jata« postali *ć* i *đ*, te se uopće ne razlikuju od rezultata prve i druge jotacije. I Vuk S. Karadžić je u prvom izdanju svojega rječnika (1818) preuzeo oblike poput *ćerati* < *tjerati < *těрати, *đevojka* < *djevojka < *děvojka, no oni nikada nisu prihvaćeni u hrv. standardnom jeziku.

KONTRAKCIJE (STEZANJA) SAMOGLASNIKA

§ 205 U općeslavenskom je razdoblju suglasnik *j u mnogim dijalektima ispađao između nekih samoglasnika, koji su se zatim stapali. Ta je pojava najmanje uznapredovala u istočnoslavenskome, a u hrvatskom je između jednih samoglasnika prilično dosljedna, dok izostaje između drugih:

Prasl. *āje > *aje* > hrv. *ā*; usp. općeslav. i stsl. *znajete* (rus. *znáete*) > hrv. *znâte*.

Prasl. *aje > *oje* > hrv. *ō*; usp. općeslav. i stsl. *dobroje* > hrv. *dòbrō*.

Prasl. *ije > *ije* > hrv. *ī*; usp. općeslav. i stsl. *trije* > hrv. *trī*.

Prasl. *ājā > *aja* > hrv. *ā*; usp. općeslav. i stsl. *novaja* > hrv. *nòvā* (određeni oblik pridjeva u ž. r.).

Prasl. *ēje > *ėje* > *ě* > hrv. *ije*; usp. općeslav. i stsl. *umějete* > hrv. *ùmijete*.

Prasl. *eje > *e* > hrv. *ē* usp. prasl. *waržijeje > stsl. *vražijeje* > hrv. *vrāžjē*.

§ 206 Kontrakcija je provedena još prije najranijih hrvatskih spomenika; budući da su rezultati kontrakcije gotovo identični u slovenskome, možemo je pripisati koncu zapadnojužnoslavenskoga razdoblja (9. st.)²³⁶. U *Brižinskim listićima* već je provedena (iako postoje neka kolebanja i nesigurnosti u interpretaciji grafije).

U nekim slučajevima kontrakcija nije dosljedno provedena, ili se rezultati razlikuju po dijalektima; usp. prasl. *pa-jāsu > općeslav. *pojasъ (stsl. *pojasъ*) > hrv. *pās* i *pòjas*, češ. *pás*, prasl. *zājinku > općeslav. i stsl. *zajęcъ* »zec« (rus. *zájac*) > hrv. *zéc* (ali usp. toponim *Zaječar* u Srbiji).

²³⁶ Marvan (2000) datira kontrakciju (uglavnom na osnovi zapadnoslav. građe) oko 1000. godine.

Kontrakcije se najdosljednije provode u češkom i slovačkom²³⁷; usp. stsl. *bojati se*, hrv. *bòjati se*, češ. *báti se*.

U nekim je slučajevima nekontrahirani oblik naknadno analoški uveden, npr. hrv. *svômu*, *tvômu* predstavljaju kontrahirane oblike, dok je nekontrahirano *svòjemu*, *tvòjemu* sekundarno uvedeno prema nominativu *svôj*, *tvôj*. Na sličan je način i zamjenica *mòja* mogla postati analogijom prema *mòj* (usp. češ. *má*).

U mnogim čakavskim govorima takve su analogije u paradigmi zamjenica izostale pa imamo *me* umj. *moje*, *tve* umj. *tvoje* itd. Takvi se oblici, pod čakavskim utjecajem, pojavljuju i kod starih dubrovačkih pjesnika.

§ 207 Kontrakcija izostaje u novijim tvorbama (npr. 3. l. jd. *dájē* novotvorenoga glagola *dávati*, ili u infinitivu *bròjati* supstandardnoga denominativnoga glagola izvedenog iz imenice *bròj*). Na sličan način, hrv. *stàjati* je analogijom prema *stàti* preoblikovano od izvornoga *stòjati* (usp. češ. *stojím*, *státi*, rus. *stoját'*), gdje kontrakcije nema kao ni u *bòjati se*. U tih je glagola izostanak kontrakcije *-j-* analoški prema oblicima koji su završavali na *-oji-* (npr. *stòjī*, *bòjī se*) u kojima kontrakcija očekivano izostaje.

Kod glagola *lájati* (usp. rus. *lájat'*, slov. *lájati*, lit. *lòju* »lajem«, ali češ. *láti*), *kàjati se* (usp. rus. *kájat'sja*, češ. *káti se*, gluž. *kač so*, dluž. *kajaš se*) i *hájati* (rus. *xájat'*, slov. *hájati*), te kod imenice *stàja* (rus. *stája*, slov. *stája*) kontrakcija je možda izostala zato jer je prasl. *ā u prvom slogu riječi bilo pod akutom.

Time se, naime, ovi oblici bez kontrakcije u hrv. i slov. razlikuju od drugih slučajeva kod kojih je kontrakcija pravilna. Moguće je, ipak, i da se radi o analoškim tvorbama koje su uvedene kako bi se izbjegli oblici koji se ne uklapaju u morfološke obrasce (npr. kontrakcijom bi od *stàja* morala postati imenica **stā, G jd. **stē).

NOVI SUGLASNICI

§ 208 U hrvatskom su nastali novi suglasnici *f* i *dž* djelomično i zbog posuđivanja velikoga broja riječi s tim glasovima.

Suglasnik *f* ušao je u jezik uglavnom s posuđenicama iz latinskoga i s učenim europeizmima (usp. *fórma*, *fizika*, *Áfrika* itd.). U starijim razdobljima i u dijalektima zamijenjivan je suglasnikom *p*, npr. u imenu *Stjèpān* < *Stěpanъ* < lat. *Stephanus* (< gr. *Stéphanos*), ili u *pògača* < mlet. < lat. *focācea*, od *focus* »ognjište«.

²³⁷ Općenito o kontrakciji u slav. jezicima v. kod A. Šivic-Dular (1998) i J. Marvana (1979., 2000).

S druge strane, *dž* je u jezik ušlo većinom s turcizmima poput *džámija*, *džèp*, *hòdža* i sl. Međutim, suglasnik *f* pravilno nastaje od *pv* (nakon ispadanja poluglasa), npr. u *uprvati se* > *ufati se*, a *dž* je rezultat ozvučivanja glasa *č* ispred zvučnih okluziva (također nakon ispadanja poluglasa); usp. *ùdžbenik* < *učbenik* (od korijena koji je u glagolu *učiti*).

U riječima *ufati se*, *ufanje* suglasnik *f* zabilježen je već u latinički pisanim tekstovima iz 14. st.²³⁸.

§ 209 Suglasnik *h* nestao je u većini štokavskih dijalekata tijekom 17. i 18. st. Premda je vjerojatno da se u govoru ponegdje izgubio i prije, prve pisane potvrde za njegov gubitak pronalazimo kod pisaca rođenih u prvoj polovici i sredinom 17. st.; usp. npr. *rast* < *hrast*, *iljada* < *hiljada* kod S. Margitića (oko 1650-1730).

Međutim, suglasnik *h* ponovno je uključen u standardni jezik tijekom 19. st. Pri tome je važnu ulogu odigrala činjenica da je *h* očuvano u dubrovačkom govoru.

Naknadnim uvođenjem glasa *h* u standardni jezik izgrađen na dijalekatskoj osnovici gdje je izvorno *h* već bilo izgubljeno, došlo je i do nekih slučajeva *hiperkorekcije*, odnosno uvođenja glasa *h* u riječima gdje on etimološki nije opravdan, npr. *hrvati se*, *hrđa* umjesto izvornoga *rvati se*, *rđa* (usp. rus. *rvat'*, *rža*, polj. *rwać*, *rdza*).

S druge strane, izvorno *h* nije dosljedno uvedeno u sve riječi gdje je iskonski stajalo, npr. suvremeni jezik ima oblik pridjeva *mèkan*, umjesto **mehkan* < **męgk-* < **męgъk-*, ili *lako* umjesto **lahko* < **lygko* < **lygъko* (usp. slov. *lahkô*).

U suvremenom je standardnom izgovoru *h* faringalni ili laringalni frikativ ([h] ili [ɦ]), dok je u štokavskim govorima, koji čuvaju izvorno praslavensko **x*, ostalo kao velarni frikativ [x].

KVANTITETA SLOGOVA U OPĆESLAVENSKOM I HRVATSKOM

§ 210 Nakon dalekosežnih promjena kojima je praslavenski samoglasnički sustav postao općeslavenskim (v. § 151 i dalje), kvantiteta (opreka dugih i kratkih samoglasnika) je u općeslavenskome postala zalihosnom, a distinktivnima su

²³⁸ Malić 2004: LXXVII.

postale opreke po kvaliteti, npr. opreka između *e i *ē zamijenjena je oprekom između *e i *ě, opreka *a i *ā postala je oprekom *o i *a itd.

Međutim, izvorno dugi samoglasnici ostali su fonetski (nedistinktivno) dugi, a dugi su bili i slogovi s dvoglasima, kao i oni postali od dvoglasa (npr. općeslav. *i od prasl. *ej, općeslav. *u od prasl. *ō, od još starijega *aw itd.). Kao dvoglasni su u praslavenskome, kao i u baltijskome, vrijedili i slogovi s kratkim samoglasnicima iza kojih je stajao sonant u tautosilabičkom položaju (tj. na kraju sloga), dakle nizovi *er, *el, *em, *en, *ur, *ul, *um, *un, *ir, *il, *im, *in, *ar, *al, *am, *an ispred suglasnika. Takvi su nizovi nestali u općeslavenskom i prazapadnojužnoslavenskom razdoblju: slogovi zatvoreni likvidama *r i *l pretrpjeli su metatezu likvida (v. § 174), ili su postali slogotvornim sonantima (v. § 110), a slogovi zatvoreni nazalima dali su nazalne samoglasnike (v. § 158). Međutim, u općeslavenskom su razdoblju i takvi slogovi još fonetski bili dugi.

Ta je nedistinktivna duljina na različite načine utjecala na akcenatske promjene i na kasnije promjene samoglasnika u raznim slavenskim jezicima, pa i u hrvatskome.

Razvitak općeslavenskih dugih slogova u slavenskim jezicima jedno je od naj-složenijih pitanja slavenske poredbene gramatike i treba jasno reći da o njemu ne postoji *communis opinio*²³⁹. Ovdje ćemo navesti samo neke promjene dugih slogova koje ne smatramo spornima.

§ 211 Svi su završni slogovi u riječima s više od jednoga sloga pokraćeni: prasl. *wadā > općeslav. *voda > hrv. *vòda*, prasl. *zejmān > općeslav. *zimā > hrv. *zìmu* (ali s očuvanom duljinom u *zejmān sin > *zimāšь > hrv. *zimūs*), prasl. *mātej > općeslav. *mati > hrv. *māti*.

Dugi samoglasnici u otvorenim slogovima na kraju riječi u hrvatskome su redovito postali kontrakcijom (v. § 117, npr. u deklinaciji određenih pridjeva), ili analoški (npr. u G jd. ā-osnova). O tome će još biti riječi u dijelu knjige koji je posvećen morfologiji.

Dugi su slogovi u jednosložnim riječima očuvani; usp. prasl. *tū > općeslav. *ty* > hrv. *tī*.

§ 212 Na kraju se riječi uslijed ispadanja poluglasa kompenzatornim duljenjem produljio samoglasnik, npr. prasl. *bagu »bog« > stsl. *bogъ*, hrv. *bôg*, polj. *bóg*. Točni uvjeti toga duljenja nisu posve razjašnjeni. Moguće je da je ono bilo pravilno samo u nenaglašenim oblicima riječi s pomičnom akcentuacijom (tzv.

²³⁹ Dobar prikaz sadrži monografija T. Carltona (1991), a važan prilog razumijevanju problema pružaju i polemički članci M. Kapovića (2005., 2005a) i F. Kortlandta (2005).

akcenatska paradigma c, v. § 257)²⁴⁰, npr. prasl. *maldasti > općeslav. *moldostь > *mladostь > hrv. *mlādōst*, prasl. *saku > općeslav. *sokъ > hrv. *sók* (s dugosilaznim naglaskom umjesto očekivanoga kratkosilaznoga).

Kompenzatorno duljenje do kojega je došlo uslijed otpadanja poluglasa možda je odgovorno i za duljinu u 2. l. jednine prezenta kod glagola (npr. hrv. *bèrēš* < *berešь), te u G mn. ā-osnova i o-osnova, u slogu ispred novoga štokavskog nastavka -ā (npr. *žēnā*, *vũkōvā*), no o tome postoje i druga mišljenja.

Prave slučajeve kompenzatornog duljenja uslijed ispadanja poluglasa često je teško razlikovati od mladih pojava duljenja završnih slogova ispred nekih suglasnika. Takva su duljenja često na različite načine zahvaćala pojedine dijalekte; u štokavskome je često duljenje ispred završnih *n i *r; usp. prasl. *kāmenin (A jd.) > općeslav. *kamenь > *kamēn > hrv. *kāmēn*, prasl. *māterin (A jd.) > općeslav. *materь > hrv. *mātēr*, prasl. *karēn > općeslav. *korę > (analogijom prema A jd.) > *korenь > hrv. *kōrijen*.

Duljenje je zahvatilo i neke posuđenice iz vulgarnolatinskoga ili ranoga romanskoga; usp. lat. *altāre* > općeslav. *oltarь (stsl. *olьtarь*) > hrv. *òltār*.

Ovo je pravilo djelovalo u vrijeme kada je još postojao zapadnojužnoslavenski poluglas (b), koji se nije mogao produljiti; stoga imamo *wētru > *vētьrь > hrv. *vjētar* (umjesto **vjētār).

§ 213 Očuvanje općeslavenskih duljina u hrvatskome ovisilo je u velikoj mjeri o mjestu naglaska.

Općenito uzevši, zanaglasne su duljine očuvane u novoštokavskome (i u standardu); usp. npr. hrv. *dēsēt* < *desetь, *mjēsēc* < *měšecь itd.

Duljine prije naglašenoga sloga često su pokraćene²⁴¹; usp. hrv. *trúba* < *trūbā < prasl. *trambá (češ. *trouba*, s očuvanom prednaglasnom duljinom), ali *trúbica* < prasl. *trambīkā (češ. *trubice*, s pokraćenom prednaglasnom duljinom).

AKCENATSKE PROMJENE

§ 214 U općeslavenskom i u zapadnojužnoslavenskom razdoblju bio je očuvan praslavenski pomični tonski naglasak, no događale su se i mnogobrojne, vrlo složene promjene koje su zahvaćale mjesto naglaska (tzv. »metataksa«) i njegovu narav (tzv. »metatonija«). U ovom su odjeljku samo ukratko opisane najvaž-

²⁴⁰ V. Holzer 2007: 68 i Kapović 2005: 80-81. za nešto drukčiju formulaciju toga pravila.

²⁴¹ Za moguća pravila o pokraćivanjima prednaglasnih duljina v. Kapović 2003, 2005.

nije akcenatske promjene u općeslavenskome razdoblju, te promjene koje su se dogodile u razdoblju od općeslavenskoga do suvremenog hrvatskog jezika²⁴².

1. Dybov zakon (ili Dybo-Illič-Svityčevo pravilo): naglasak se pomaknuo s neakutiranog sloga udesno do kraja riječi: prasl. *pīřstu »prst« (usp. latv. *pīrsts*) > *pīrstū, prasl. *bāgu »bog« > *bagū; usp. rus. *bog*, G jd. *bogá*.

Ovo je pravilo dobilo ime prema ruskim lingvistima V. A. Dybou i V. M. Illič-Svityču (1934-1966).

Zacijelo se odvijalo nakon doseljenja Slavena na Jadran jer je zahvatilo i naglasak u nekim toponimima koji su iz latinskoga dospjeli u hrvatski; usp. lat. *Salōna* > prasl. *Salūnu (s promjenom u m. rod) > općeslav. *Salūnū (Dybo-Illič-Svityčevim pravilom) > hrv. *Sòlīn*²⁴³.

2. Naglasak se pomaknuo sa završnih poluglasova (jera i jora) na prethodni slog. Na tom je slogu nastao uzlazni naglasak (»slavenski neoakut«): općeslav. *pīrstū > *pърstъ > *pърstъ (čak. *přst*, rus. *pёрst*, ali N mn. *persti*).

Ovo se pravilo ponekad naziva i »Ivšičevim pravilom« (ili »Ivšičevom retrakcijom«) po hrvatskom lingvistu Stjepanu Ivšiću (1884-1962)²⁴⁴.

U čakavskim je i u nekim štokavskim dijalektima (npr. slavonskom) novi akut na dugim slogovima očuvan kao posebna intonacija (bilježi se znakom ~); usp. čak. *přst*.

Do retrakcije je naglasak dolazilo i ako je praslavenski naglasak (ali ne akut) stajao na sekundarno produljenom slogu, npr. kod glagola na *-iti, npr. prasl. *maltěj (*maltěi) > općeslav. *molti > (Ivšičevim pravilom) *molti (rus. *molótiti*, čak. *mlāti*).

Također, Ivšičevim se pravilom objašnjava novi akut na imenicama kao *sūša* (slavonski štokavski govori, čakavski), *vòlja* (s pokraćenim neoakutom)²⁴⁵.

Na posuđenicama iz drugih jezika vidi se da je Ivšičevo pravilo djelovalo nakon Dybo-Illič-Svityčeva; usp. prasl. *kàrlu »kralj« (izvorno ime vladara Karla Velikoga) > *karlū (po Dybo-Illič-Svityču) > *kàrlu (Ivšičevo pravilo) > hrv. (čak.) *krālj*.

U standardnom se štokavskom neoakut stopio s odrazom prasl. cirkumfleksa, tj. s dugosilaznim naglaskom (usp. hrv. štok. *krālj*), no čuvaju ga kao poseban naglasak čakavski i staroštokavski (npr. posavski) govori.

²⁴² Za detaljniji prikaz v. npr. Holzer 2005, 2007.

²⁴³ Opširnije o naglasnim promjenama u najstarijim lat. posuđenicama u slavenskome v. u Matasović 2007.

²⁴⁴ V. Ivšić 1911.

²⁴⁵ V. Kapović 2007.

3. Svi su se akutirani slogovi pokratili; dug je odraz akutiranih slogova još očuvan u češkom; usp. prasl. *kárwā »krava« (češ. *kráva*) > hrv. *kràva*.

4. U riječima s više od dva sloga pokratili su se i slogovi pod cirkumfleksom (koji je mogao postati od prasl. cirkumfleksa ili od akuta po Meilletovu zakonu): prasl. *súnawe »sinovi« > *súnawe (Meilletovim zakonom) > hrv. *sīnovi*, prasl. *pârsente > hrv. *pràseta* (G jd.; usp. N jd. *pârsēn > hrv. *pràse*).

5. U dvosložnim riječima s naglašenim poluglasom u prvom slogu nastao je cirkumfleks nakon gubljenja poluglasa (v. § 183); usp. npr. prasl. *dùktī »kći« > *dīk't'i > *dī > hrv. *kćī*, prasl. *sūta > *s'ūto > hrv. *stō*²⁴⁶.

6. Naglasak se povukao za jedan slog unatrag, a na novonaglašenu je slogu nastala uzlazna intonacija. To je pravilo, koje se naziva i štokavskom retrakcijom naglasaka, dovelo do nastanka dviju novih uzlaznih intonacija u štokavskome: kratkouzlazne (na kratkim slogovima) i dugouzlazne (na dugima); prasl. *ženā (rus. *žená*) > hrv. *žēna*, prasl. *kajnā »cijena« (rus. *cená*) > hrv. *cijēna*.

Štokavska retrakcija nije podjednako zahvatila sve štok. govore, no u dijalektima na temelju kojih je nastala standardna ortoepija ta je promjena vrlo dosljedna.

Zacijelo ju treba datirati razmjerno kasno jer se po svemu sudeći odvila nakon prijelaza *-l-* u *-o-* u zatvorenu slogu, a ta se promjena datira oko 1400. (v. § 201). O tome svjedoči razvitak naglasaka u riječima *seōba* < *selbā, *diōba* < *dēlbā.

§ 215 Navedenim promjenama nastao je u štokavskome četveronaglasni sustav koji je postao i osnovom ortoepije standardnoga jezika. U tom sustavu postoje sljedeće intonacije (složeni tonski naglasci):

kratkosilazni (˘) na jednosložnim riječima i prvom slogu višesložnih riječi; nastaje od praslavenskog akuta, ali i od kratkog naglasaka, te od cirkumfleksa u slučajevima kad se cirkumfleks pokratio (v. npr. gore, ad 4), npr. hrv. *pùn* < *pīlnu (rus. *pólnyj*, lit. *pīlnas*), *bāba* < *bābā (rus. *bába*, lit. *bóba*), *bōk* < *bāku (slov. *bōk*, rus. *bok*, polj. *bok*).

dugosilazni (˘) na jednosložnim riječima i prvom slogu višesložnih riječi; nastaje od prasl. cirkumfleksa, ali i od neoakuta i od sekundarno (npr. kompenzatornim duljenjem) produljenoga kratkog naglasaka, npr. hrv. *sīn* < *sūnu (slov. *sīn*, rus. *syn*), *cijēv* < *kēwi (slov. *cēv*, G *cevi*), hrv. *krālj* < *kārliju (čak. *krālj*, češ. *král*), hrv. *bōg* < *bōgъ (rus. *bog*, ali polj. *bóg* s ó [u] koje je također postalo kompenzatornim duljenjem).

kratkouzlazni (˘) na bilo kojem slogu osim posljednjega; nastaje štokavskom retrakcijom naglasaka na kratak slog, npr. *žēna* < *ženā (rus. *žená*, polj. *żona*), *glāva* < *galwā (rus. *golová*, polj. *głowa*).

²⁴⁶ V. Carlton 1991: 212.

dugouzlazni (´) na bilo kojem slogu osim posljednjega; nastaje štokavskom re-trakcijom naglaska na dug slog, npr. hrv. *cijéna* < prasl. **kajná* (stsl. *céna*, slov. *céna*, rus. *cená*, polj. *cena*), *búđiti* < prasl. **bōđītej* (slov. *budíti*, rus. *budit'*, polj. *budzić*).

GLAVNE TENDENCIJE RAZVITKA HRVATSKOG FONOLOŠKOG SUSTAVA

§ 216 Suglasnički sustav hrvatskoga ostao je nezahvaćen razvitkom opreke po obilježju palataliziranosti, koja je zahvatila sjevernoslavenske jezike i dio istočnojužnoslavenskih (bugarsko-makedonskih) govora. Hrvatski palatalni *nj* i *lj* potječu neposredno od praslavenskih jotiranih skupina **nj*, **lj*, dok se ispred prednjih samoglasnika hrvatski *l* i *n* ne izgovaraju umekšano (kao npr. u ruskom i poljskom).

Popis suglasničkih fonema u hrvatskome ne odudara mnogo od popisa najčešćih konsonanata u jezicima Europe, a i prilično vjerno odražava stanje naslijeđeno iz prazapadnojužnoslavenskoga (uz gubitak arealno i tipološki neuobičajenoga palatalnog vibranta **r'* i prijelaz slogotvornoga **l* u *u*).

Nastanak novoga frikativa (*f*) i afrikate (*dz*) hrvatski je samo približio sustavima arealno bliskih jezika i dijalekata, osobito romanskih. I prijelaz **w* u *v*, te gubitak prasl. **x* približava hrvatski susjednim romanskim idiomima na Jadranu i na Balkanu.

Arealno-tipološki su u hrv. neuobičajene jedino afrikate *ć* i *đ*, koje postoje i u poljskom i donjoluzičkom jeziku, no u njima nemaju isto podrijetlo kao u hrvatskome (u hrvatskome *ć* < **tj*, *đ* < **dj*, a u poljskom i lužičkom *ć* i *đ* postaju palatalizacijom izvornih *t* i *d* ispred prednjih samoglasnika).

Samoglasnički je sustav hrvatskoga znatno pojednostavljen u odnosu prema općeslavenskome, no slična su pojednostavljenja zahvatila i mnoge druge slavenske jezike (npr. nestanak »poluglasa« i nazalnih samoglasnika, prijelaz **y* u *i* itd.). Poput španjolskoga i nekih romanskih idioma u Italiji (koji se tradicionalno svrstavaju u talijanske dijalekte) hrvatski ima klasični samoglasnički »trokut« s pet samoglasnika (*a*, *e*, *i*, *o*, *u*). Za hrvatski je karakteristična i odsutnost dvoglasa u samoglasničkom sustavu, uz izuzetak dugoga odraza »jata« (*ije*), što prema nekim fonološkim opisima standardnog jezika predstavlja dvoglas²⁴⁷.

²⁴⁷ Budući da se izgovara jednosložno, teško je fonološki segmentirati to *ije* kao /i e/ pa se čini uvjerljivijim prihvatiti da se radi o jedinstvenom segmentu, tj. dvoglasu (v. poglavlje D. Brozovića u Babić *et alii* 1991).

U prozodiji, očuvanje slobodnog tonskog naglaska izrazito je arhaična crta koju hrvatski dijeli sa slovenskim, bez obzira na mnoge akcenatske promjene koje su hrvatski i slovenski govori pretrpjeli neovisno jedni o drugima.

U arealnom je smislu zapadnojužnoslavensko područje sa slobodnim tonskim naglaskom izolirano u Europi (sustavi s takvim naglascima u Europi se susreću još jedino na Baltiku).

KRONOLOŠKI PREGLED NAJVAŽNIJIH GLASOVNIH PROMJENA U HRVATSKOME

§ 217 Najvjerojatniji redosljed najvažnijih glasovnih promjena u hrvatskome prikazan je na sljedećoj tablici:

750.	
	metateza likvida (or, ol > ra, la, er, el > rě, lě)
800.	
	ъ, ь > ъ [ə] (<i>сънъ</i> > <i>сънь</i> , <i>дънь</i> > <i>дънь</i>)
850.	
900.	
950.	
1000.	y > i (<i>мышъ</i> > <i>мишъ</i> »miš«)
1050.	nestanak ь u »slabom položaju« (<i>сънь</i> > <i>сън</i> »san«)
1100.	ą > u (<i>putъ</i> > <i>put</i>), ę > e (<i>petъ</i> > <i>pet</i>)
1150.	
1200.	
1250.	
	čr > cr (<i>črv</i> > <i>crv</i> , u mnogim govorima znatno kasnije)
1300.	jt > ć, jd > đ (<i>pojti</i> > <i>poći</i> , <i>dojdeš</i> > <i>dodeš</i>)
	ь > a (<i>сън</i> > <i>san</i>)

1350.	l > u (<i>płn</i> > <i>pun</i> , u čakavskome 100 godina prije)
	č > ije, je (<i>mlěko</i> > <i>mlijek</i> , <i>věra</i> > <i>vjera</i>)
1400.	-l > -o (<i>dal</i> > <i>dao</i>)
	novoštokavska retrakcija naglaska
1450.	žr > ždr (<i>žrati</i> > <i>ždrati</i>)
1500.	
1550.	
1600.	x > 0 (ne u svim štok. govorima)
1650.	druga jotacija (<i>cvijetje</i> > <i>cvijeće</i>) (ne u svim štok. govorima)
1700.	

Kao što je vidljivo iz tablice, 14. st. je razdoblje najvećih promjena u hrvatskom fonološkom sustavu. U dijelu posvećenom oblicima moći ćemo vidjeti da su u istom vremenu hrvatski zahvatile i dalekosežne morfološke promjene.

III.
POREDBENOPOVIJESNA
MORFOLOGIJA

§ 218 Indoeuropski je prajezik bio dosljedno sufiksalan: imao je samo sufikse i jedan jedini infiks, morfem *-n- koji je služio za tvorbu jedne klase prezent-skih osnova u glagola (očuvan je npr. u lat. prez. *ta-n-go* »dodirujem« spram perfekta *tetig-ī*).

Prefiksā u ie. prajeziku nije bilo; prividne iznimke kao element *ni- u *nisdo- »gnijezdo« (skr. *nīdā-*, eng. *nest*, lit. *lizdas* s neetimološkim *l-*), potječu od starih imenskih korijena, tj. ie. *ni-sdo- stara je složenica od *ni- (ili *h₂ni-, ako je to isti korijen kao u gr. *ánō* »gore«) i korijena *sed- »sjediti«.

Značenje je korijena *(h₂)ni - možda bilo »vrh« ili »podnožje«.

Moglo bi se, međutim, teorijski argumentirati da je reduplikacija (udvajanje), koja je česta u tvorbi ie. glagolskih kategorija, samo jedan vid prefiksacije kod koje se fonološka građa prefiksa kopira iz korijena, npr. u ie. *di-deh₃-mi »dajem« (skr. *dādāmi*, gr. *dídōmi*, stsl. *damь* < *da-d-mi) itd. Reduplikacija se rjeđe pojavljuje kod imenica, npr. u ie. *b^he-b^hru- »dabar« (skr. *babhrú-*, lit. *bebrùs*, steng. *beofor*, rus. dij. *bebr*), također *b^ho-b^hru- (lit. dij. *bābras*, slov. *bóber*, rus. dij. *bobr*) i *b^hi-b^hru- (lat. *fiber*, hrv. *dābar* s disimilacijom *b...b > *d...b). Korijen je u toj riječi zacijelo ie. *b^hrewH- »smeđi« (usp. njem. *braun* < stvnj. *brūn*, možda gr. *phrýnē* »žaba« itd.).

Riječi se u ie. prajeziku sastoje od korijena i sufiksa. Posljednji sufiks u riječi naziva se *nastavkom*; kao i u drugim fuzijskim jezicima, i u ie. jedan gramatički morfem može izražavati više gramatičkih kategorija; u pravilu je taj gramatički morfem upravo nastavak.

Tako, primjerice, nastavak *-oys u instrumentalu množine tematskih imenica izražava odjednom i broj (množinu) i padež (instrumental), a ne može se segmentirati na odvojene morfeme za broj i padež, kao npr. u mađarskom (usp. mađ. *ház-ok-ban* »u kućama«, gdje sufiks *-ok-* izražava samo množinu, a *-ban* samo mjesni padež inesiv).

Međutim, u ie. je prajeziku bilo i nešto iznimaka fuzijskomu načelu, odnosno postojali su i aglutinativni gramatički morfemi koji su izražavali samo jednu kategoriju, npr. optativni sufiks *-yeh₁- (v. § 348).

U baltoslavenskome i osobito u praslavenskom razdoblju razvila se prefiksacija kao produktivan proces u tvorbi riječi. Prefiksi, koji većinom potječu od starijih prijedloga, iskorišteni su ponajviše u glagolskoj tvorbi; usp. npr. stsl. *po-vesti*, *navesti*, lit. *pavèsti*, *nuvèsti* spram jednostavnih glagola stsl. *vesti*, lit. *vèsti*. Opreka svršenoga i nesvršenog vida često se u slavenskome izražava upravo prefiksacijom (v. § 341).

Reduplikacija je praktično nestala kao produktivni morfološki proces, no preostali su još malobrojni glagoli koji prezent tvore reduplikacijom (npr. lit. *dúo-du* »dajem«, prez. glagola *dúoti*, stsl. *dežda*, prez. glagola *děti* »činiti«).

Gramatički su afiksi u baltoslavenskome i praslavenskome u pravilu prefiksi, kao i u indoeuropskome, pri čemu je u praslavenskome, još dosljednije nego u indoeuropskome i baltijskome, provedeno načelo fuzije različitih gramatičkih kategorija u jednom nedjeljivom nastavku. I hrvatski je, kao što ćemo vidjeti, dobro očuvao ova morfološka obilježja praslavenskih promjenjivih riječi.

IMENSKE RIJEČI

§ 219 Morfološke su kategorije imenskih riječi u ie. prajeziku bile rod, broj i padež. Kategoriju broja dijelile su imenske riječi s glagolima, dok su kategorije roda i padeža bile osobite samo njima.

§ 220 Kategorija broja razlikuje tri potkategorije: jedninu, množinu i dvojину.

Dvojina je očuvana u litavskome (u standardnome se jeziku rijetko upotrebljava), a u tragovima i u latvijskome i staropruskome.

Od slavenskih jezika dvojину je zadržao staroslavenski, a među živim jezicima dvojину su sačuvali jedino slovenski i lužički jezici (ovi potonji u znatno izmijenjenom vidu).

§ 221 Ie. je imao osam padeža: nominativ, akuzativ, vokativ, genitiv, ablativ, dativ, lokativ i instrumental. U dvojini niti u jednoj deklinacijskoj klasi nije bilo više od tri različita oblika. U srednjem rodu uvijek se podudaraju N, A i V u sva tri broja. Ablativ se od genitiva razlikuje samo kod tematskih imenica. U množini se uvijek podudaraju Abl. i D.

Ovo je osnovni popis padežnih nastavaka u ie. prajeziku (v. i KPG § 101):

Jednina:

N -s (m. i ž.); -0, -m (sr.)

V -0

A -m (m. i ž.); -0, -m (sr.)

G -es/-os/-s

Abl -od, =G

D -ey

L -i, -0

I -(e)h_p, -b^{hi}

Dvojina:

NVA -h₁ (m.); -ih₁ (ž. i sr.)

GL -ows (?)

D -m- (?)

Množina:

NV -es (m. i ž.); -h₂ (sr.)

A -(o)ns

G -om

Dabl. -b^hos

L -su, -isu

I -b^his, -oys

§ 222 Pogledajmo primjer ie. deklinacije na odrazima riječi za »stopalo« u sanskrtu, grčkom i latinskom:

jd.

N,V	*pōds	pāt	poús	pēs
A	*podm	pādam	póda	pedem
G,Abl.	*pod-os	padas	podós	pedis
D	*pod-ey	pade	podí	pedī
L	*pod-i	padi		(Abl.) pede
I	*podeh ₁	padā		

du.

NVA	*pod-oh ₁	padā(u)	póde
GL	*pod-ows	padoš	
DI Abl.	?*pod-b ^{hy} ōm	padbhyām	(GD) podoiin

mn.

NV	*pod-es	pādas	pódes	pedēs
A	*pod-ns	padas	pódas	pedēs
G	*pod-om	padām	podōn	pedum
Dabl.	*podb ^h os	padbhyas	possí	pedibus
L	*podsu	pat <u>su</u>		
I	*podb ^h is	padbhiš	(mik.) poppi	

Ta se riječ nije odrazila u slavenskome, osim možda kao prijedlog (stsl. *podъ*, hrv. *pod*) i kao izvedena tematska imenica (hrv. *pōd*).

§ 223 Postojalo je nekoliko deklinacijskih tipova u ie. prajeziku. Oni su se razlikovali po završnom fonemu osnove. Temeljna je podjela na nepromjenjive i promjenjive osnove; promjenjive su osnove mijenjale vokalizam korijena i/ili sufiksa u deklinaciji, dok kod nepromjenjivih osnova nije bilo takvih prijevornih alternacija. Promjenjive osnove svrstavaju se u kronološki dublje razine indoeuropskoga prajezika, dok su nepromjenjive osnove kronološki mlađe i produktivnije te su u kasnom ie. prajeziku i u pojedinim ie. dijalektima počele istiskivati promjenjive osnove²⁴⁸. Nepromjenjive su u pravilu osnove na *-o- (tematske osnove) te osnove na *-eh₂, *-uh₂ i *-ih₂.

§ 224 U baltoslavenskome su očuvani brojni deklinacijski tipovi iz. ie. prajezika; neke su suglasničke imenice zacijelo još imale prijevoj, tj. bile su promjenjive; usp. ie. N jd. *ponte₂-s / G jd. *pnth₂-es »put« (skr. *pánthās*, lat. *pōns*, *pontis* »most«, gr. *póntos* »more« / *pátos* »put«); obje su osnove očuvane u baltoslavenskome – od osnove N jd. je stsl. *patъ* (hrv. *pūt*), što je postalo i-osnovom, dok je od osnove kosih padeža stprus. *pintis* »put«; valja nam dakle pretpostaviti u bsl. dvije osnove s prijevojem – N jd. *pant-(i)- / G jd. *pint-(i)-, baš kao u indoeuropskome.

Također, na temelju lit. *girià* »šuma« i hrv. *gōra* možemo rekonstruirati bsl. prijevojnu paradigmu N jd. *gar- / G jd. *gir-; drugi ie. jezici upućuju na korijensku imenicu *g^wōrHs / G jd. *g^wrH-os; usp. skr. *giri-* »gora«, alb. *gur* »kamen«.

Na sličan način, iako su korijenske imenice iščezle i iz baltijske i iz slavenske grane bsl. jezika, litavski u nekim padežima (obično G mn.) još pokazuje arhaičnu osnovu na suglasnik, npr. lit. *naktis* »noć« je i-osnova (G jd. *naktis*), ali u G mn. ima oblik *naktų* (prema i-osnovama moralo bi biti **nakčių). U baltoslavenskome, a zacijelo još dugo i u pretpovijesti litavskoga²⁴⁹, ta je imenica bila suglasnička korijenska osnova, dakle sklanjala se N jd. *nakts, G jd. *naktes (ili *nekts), kao gr. *nyks*, *nyktós*.

U praslavenskome je imenica *dinju (stsl. *dnъ*, rus. *den'*) imala G jd. *din-e (od ie. *din-es); usp. slov. *dně*, čak. (Vodice, Istra) *dne*. Usporedba s lit. *dienà* »dan« pokazuje da u bsl. treba pretpostaviti korijensku imenicu s N jd. *deyn (ili *dēyn) i G jd. *din-es.

²⁴⁸ Za klasifikaciju promjenjivih osnova u ie. prajeziku v. KPG § III-112.

²⁴⁹ U baltijskome su se korijenske imenice posve pomiješale s i-osnovama, v. Larsson 2005.

O-OSNOVE (TEMATSKE OSNOVE, »TVRDE« IMENICE M. I SR. RODA)

§ 225 O-osnove potekle su od ie. tematskih imenica. U ie. prajeziku tematske su imenice bile u pravilu muškoga ili srednjeg roda, premda u nekim jezicima postoje iznimke ženskoga roda (npr. u gr. imenice poput *diálektos* ž. »dijalekt«, *parthénos* ž. »djevojka«, ili lat. *fāgus* ž. »bukva«).

U slavenskome i baltijskome takvih iznimaka nema.

Jednina (ie. *wlk^wos »vuk«)

	ie.	stsl.	lit.	lat.	skr.
N	*wlk ^w os	vľkъ	vilkas	lupus	vřkas
A	*wlk ^w om	vľkъ	vilka	lupum	vřkam
V	*wlk ^w e	vľče	vilke	lupe	vřka
G	*wlk ^w osyo	vľka	vilko	lupī	vřkasya
Abl.	*wlk ^w ōd			lupōd	vřkād
D	*wlk ^w ōy	vľku	vilkui	lupō	vřkāya
L	*wlk ^w oy	vľcě	vilke		vřke
I	*wlk ^w oh ₁	vľkomy	vilku		vřkā,vřkeņa

Nominativ: završetak *-os postao je od tematskoga samoglasnika *-o- i nominativnog nastavka *-s.

U stsl. je nastavak -ъ pravilno postao od završnoga *-os (v. § 121).

Vokativ: u vokativu nema nastavka; oblik je čista osnova s tematskim samoglasnikom u prijevojnom stupnju *e.

Akuzativ: u stsl. je završno -ъ pravilan odraz ie. *-om.

Genitiv: najstariji je oblik genitiva jd. kod tematskih imenica isti kao nominativ.

Takav je oblik očuvan u hetitskome (usp. het. N = G *antuhšaš* »čovjek, čovjeka«).

U ostalim je jezicima na polazni oblik *-os dodana odnosna zamjenica *-yo (usp. skr. *yas* »koji«), te je dobiven oblik *-osyo koji je očuvan u skr. *-asya* i hom. gr. *-oio* (usp. hom. gr. G jd. *lykoio* »vuka«). U lat. je posvjedočen ie. nastavak *-osyo na stlat. natpisu *Lapis Satricanus (Popliosio Valesiosio)*, a klas. lat. ima

završetak $-ī$ koji je po podrijetlu najvjerojatnije posvojni pridjev²⁵⁰. U baltoslavenskome je umjesto genitiva preuzet nastavak za ablativ jednine, koji se pravilno odrazio kao lit. $-o$, stsl. $-a$. Stprus. ima nastavak $-as$ (npr. *deywas* »boga«), što je zacijelo analoški preuzet iz \bar{a} -osnova. Izvorni baltoslavenski nastavak $-a$ očuvan je jedino u *Bazelskom epigramu*, u obliku *pennega* »novca«²⁵¹.

Ablativ: završetak $*-ōd$ ($< *-o-od$) očuvan je u starolatinskome (klas. latinski ima $-ō$), sanskrtu, te kao genitiv jd. u baltoslavenskome.

Dativ: ie. završetak $*-ōy$ nastao je stezanjem tematskog samoglasnika $*-o-$ i dativnoga nastavka $*-ey$.

U sanskrtu je na očekivani završetak $*-āy$ dodana neka čestica (ili poslijelog) $*-a$, te je dobiven posvjedočeni završetak $-āya$; u latinskome je $-ō$ nastalo otpadanjem završnoga $-i$, no u starolatinskome je još zabilježen i očekivani nastavak $-ōi$ (v. KPG § 103). U litavskome je nastavak $-ui$ zacijelo analoški prema \bar{a} -osnovama (v. § 127). Žemaitiski dijalekti imaju i nastavke $-ū$, $-ō$ (usp. npr. južnožemaitiski *vėlkō* »vuku« spram standardnoga *vilku*)²⁵². Ti nastavci pravilno odgovaraju općeslavenskom nastavku $-u$, te se mogu izvesti iz baltoslavenskoga $*-ōw$, što je moglo pravilno nastati od ie. $*-ōy$ (v. § 127).

Lokativ: ie. nastavak $*-i$ s tematskim se samoglasnikom stopio u dvoglas $*-oy$, očuvan u stsl. i skr.

U lat. je ostatak ie. lokativa u izrazima poput *domī* »kod kuće« (koji se tradicionalno nazivaju »genitivom mjesta«).

Instrumental: nastavak $*-oh_1$ očuvan je u litavskome i vedskome ($-ā$), dok je u skr. $-ena$ zamjeničkog postanja (usp. skr. *tena* »time«, I jd.).

U slavenskome je taj nastavak očuvan u nekim okamenjenim izrazima (poput rus. *včera* »jučer«), dok je stsl. nastavak $-mь$ preuzet iz atematskih imenica.

§ 226 Dvojina

	ie.	stsl.	lit.	skr.
NAV				
	$*wlk^w oh_1$	vьka	vilku	vṛkā
GL				
	$?*wlk^w ows$	vьku		vṛkayoṣ
DAbI				
	?	vьkoma	vilkam	vṛkebhyaṃ

²⁵⁰ V. Matasović 2004a: 143.

²⁵¹ O tome detaljnije u Matasović 2000.

²⁵² V. Zinkevičius 1968: 102.

Rekonstrukcija dvojninske paradigme nije potpuna jer se odrazi u posvjedočnim jezicima ne slažu u pojedinostima. Nastavak *-oh₁ u NAV dvojine mogao bi biti izvorno identičan nastavku za instrumental jednine; značenje dvojine moglo se razviti iz instrumentalnoga (odnosno komitativnoga), tj. u sintagmi poput »vuk s vukom« prvi je element mogao biti izostavljen, a drugi (s *vukom*) shvaćen kao dvojina (»dva vuka«).

U litavskome osim oblika za DI jd. *vilkam*, s pokraćenim nastavkom, postoji i dijalektalni oblik *vilkama* (potpuno podudaran stsl. *vľkoma*, od bsl. **wilkamā*)²⁵³.

§ 227 Množina

	ie.	stsl.	lit.	lat.	skr.
NV	*wlk ^w ōs	vľci	vilkai	lupī	vřkās
A	*wlk ^w ōns	vľky	vilkus	lupōs	vřkāms
G	*wlk ^w ōm	vľkъ	vilkų	lupōrum	vřkāñām
DAbl.	*wlk ^w ob ^h os	vľkomъ	vilkams	lupīs	vřkebhyas
L	*wlk ^w oysu	vľcěxъ	vilkuose		vřkešu
I	*wlk ^w ōys	vľky	vilkais		vřkaiš

Nominativ i vokativ: ie. nastavak sačuvan je u sanskrtu.

Baltoslavenski i latinski preuzeli su nastavak *-i iz zamjeničke deklinacije (usp. skr. *te* < *to-y, N mn. zamjenice *sas* »taj«). Ista se promjena dogodila i u grčkome (usp. gr. N mn. *lykoi*) i u keltskome (usp. stir. N mn. *fir* < *wiro-y »muževi, ljudi«, ali V mn. *firu* < N mn. *wirōs).

Akuzativ: nastavak *-ons pravilno je odražen u svim jezicima.

Genitiv: završetak *-ōm postao je od nastavka *-om dodanoga na tematski samoglasnik.

U lat. je završetak *-ōrum* postao prema osnovama na *-s. Stsl. u svim deklinacijama ima odraz završnoga *-om, što je najvjerojatnije isprva stajalo samo kod atematskih imenica²⁵⁴.

Dativ i ablativ: rekonstrukcija nije sigurna.

Baltoslavenski i germanski imaju nastavke s formantom *-m- (usp. i got. D mn. *wulfa-m*)²⁵⁵. U baltoslavenskome je nastavak glasio *-mus, što se zaklju-

²⁵³ Zinkevičius 1998: 116.

²⁵⁴ Kortlandt (1978a) pretpostavlja da je u ie. prajeziku postojao samo nastavak *-om u G mn.

²⁵⁵ V. Matzinger 2001.

čuje na temelju stlit. *-mus* (suvremeno litavsko *-ms* nastalo je sinkopom vokala *-u-*)²⁵⁶. Rekonstrukcija s formantom **-b^h-* zasnovana je u prvom redu na sanskrtu. Postoji i mišljenje da je nastavak **-mus* isprva stajao u ablativu množine, a nastavak **-b^hos* u dativu²⁵⁷. Lat. *-īs* je postalo od nastavka za I mn. (usp. i gr. D mn. *lyk-ois*)

Lokativ: nastavak **-isu* (nastao aglutinacijom množinskoga nastavka **-su* na jedninski **-i*) dodan je na tematski samoglasnik.

U lit. je završetak *-uose* inovacija (završno *-e* < **en* postalo je od poslijeloga).

Instrumental: nastavak **-oys* dodan je tematskom samoglasniku, te je stapanjem postalo **-ōys*.

§ 228 Imenice srednjeg roda razlikuju se u deklinaciji od imenica muškoga roda samo u NAV:

	ie.	stsl.	lat.	skr.
jednina:	<i>*yugom</i>	<i>igo</i>	<i>iugum</i>	<i>yugam</i>
dvojina:	<i>*yugoyh₁</i>	<i>idžē</i>		<i>yuge</i>
množina:	<i>*yugeh₂</i>	<i>iga</i>	<i>iuga</i>	<i>yugāni</i>

Litavski je izgubio srednji rod pa se ne navode oblici iz toga jezika. U stsl. nastavak *-o* u jednini ne može biti neposredno od *ie. *-om* jer bi se taj nastavak pravilno odrazio kao stsl. **-ъ* (kao u A jd. tematskih imenica, v. § 121). Stoga se misli da je to podrijetlom zamjenički nastavak za NAV srednjeg roda **-od* (usp. skr. *tad* »to«), koji je analoški prenesen na imenice²⁵⁸. U sanskrtu je na

²⁵⁶ T. Olander (2005) osporava tu hipotezu ističući da starolatvijski nastavak D mn. *-ms* nije mogao nastati od **-mus* jer završno *-us* u latvijskome ostaje očuvano. Stoga je moguća i pretpostavka da je nastavak za D mn. u baltoslavenskome glasio **-mas* < **-mos*; usp. i stprus. *-mans* (s *-n-* pod utjecajem A mn. *-ans* te kod zamjenica *-mas*, npr. *ioumas* »vama«, Mažiulis 2004). Pa ipak, držimo vjerojatnijim da je nastavak bio **-mus* jer je promjena **-mos* > *-mus*, koju Olander pretpostavlja u starolitavskome, barem jednako *ad hoc* kao i nepravilno ispadanje *-u-* u starolatvijskome.

²⁵⁷ V. Beckes 1995. Ta je pretpostavka teoretski moguća, ali posve nedokaziva.

²⁵⁸ Moguće je i da je isprva **-om* > *-ъ* samo u nenaglašenom položaju, kao što je pretpostavljao V. M. Illič-Svityč (1963). Prema njegovu je mišljenju završno *-o* u sr. r. pravilan odraz u pod naglaskom, kao u **yugóm* > prasl. **juga* > stsl. *igo*. Prema pravilu koje se gdjekad naziva »Illič-Svityčevim«, ie. imenice srednjeg roda s naglaskom na prvom slogu (tj. na osnovi) postale su muškoga roda u praslavenskom (v. § 35, § 258, 2), npr. ie. **d^hwórom* (skr. *dvōrām*) > stsl. *dvōrъ*, čak. *dvōr*. Čini se da je ista promjena roda zahvatila i u-osnove srednjega roda (koje su već u ie. prajeziku imale uvijek naglasak na osnovi), npr. ie. **méd^hu* sr. r. »medovina« (skr. *mādhu*) > prasl. **među* m. (stsl. *međъ*, hrv. *měd*).

izvorni oblik za množinu *yugā dodano -n- analogijom prema osnovama na -n, te nastavak -i < *h₂ za NAV sr. roda atematskih imenica.

Oblik za množinu srednjega roda bio je u ie. prajeziku zbirna imenica (»kollektiv«), koja se s glagolom slagala u jednini, prema pravilu grčke gramatike *skhéma Attikón*: u rečenici *tà zôia trékhei* »životinje trče« imenica *zôion* je u množini, a glagol (*trékhei*) u 3. l. jd. prezenta.

§ 229 U slavenskim su se jezicima tematske imenice odrazile na sljedeći način:

jednina

	prasl.	stsl.	rus.	polj.	hrv.
N	*wilku	vľkъ	volk	wilk	vuk
A	*wilkun	vľkъ	volká	wilka	vuka
V	*wilče	vľče		wilku	vuče
G	*wilkā	vľka	volká	wilka	vuka
D	*wilkō	vľku	volkú	wilkowi	vuku
L	*wilkaj	vľcě	volké	wilku	vuku
I	*wilkami	vľkomъ	volkóm	wilkem	vukom

množina

N	*wilkaj	vľci	vólki	wilcy	vuci, vukovi
A	*wilkūns	vľky	volkóv	wilków	vukove
G	*wilkun	vľkъ	volkóv	wilków	vukōvā
D	*wilkamu	vľkomъ	volkám	wilkom	vukovima, vucima
L	*wilkajxu	vľcěxъ	volkáx	wilkach	vukovima, vucima
I	*wilkū	vľky	volkámi	wilkami	vukovima, vucima

§ 230 U svim je slavenskim jezicima, osim djelomično u staroslavenskoj i u staroruskom novgorodskom dijalektu²⁵⁹, nastavak za G jd. preuzet u akuzativu jednine imenica koje znače nešto živo, dok je stari nastavak, identičan nominativu jednine, zadržan kod imenica koje znače nešto neživo (usp. u hrvatskoj N jd. *vúk, stól*, A jd. *vúka, stól*). Ta je općeslavenska promjena dovela do nastanka potkategorije živoga i neživog roda unutar kategorije muškoga roda imenica²⁶⁰.

²⁵⁹ U staronovgorodskoj -a u G jd. o-osnova posve pravilno imaju samo osobna imena (Zaliznjak 2004: 104).

²⁶⁰ V. npr. Wissemann 1956., Kryško 1994.

Nastanak te opreke po živosti unutar imenica m. roda nije još posve razjašnjen, no dio cjelovitog objašnjenja zacijelo uključuje i sljedeće: u praslavenskome je, kao i u baltijskim jezicima, vrijedilo pravilo da objekt negiranoga glagola stoji u genitivu, umjesto u akuzativu; usp. lit. *knygą matau* »vidim knjigu (A jd.)«, ali *knygos nematau* »ne vidim knjigu (G jd.)«, usporedno s rus. *vižu knjigu, ne vižu knigi*). To je pravilo najvjerojatnije protegnuto i na imenice m. roda koje označuju živa bića i u potvrdnim rečenicama, odatle rus. *vižu čeloveka* kao hrv. *vidim čovjeka*.

Lokativ jednine u hrvatskom je zamijenjen oblikom za D jd., odnosno L jd. u-osnova, što je izoglosa koju hrvatski dijeli sa slovenskim (slov. *o bratu*). Međutim, u čakavskome se susreće i stari nastavak za lokativ; usp. čak. *va grade* »u gradu«, ili *kolcè*, L jd. imenice *kolàc* (Orbanići).

U instrumentalu jednine sjevernoslavenski su jezici poopćili nastavak *-ьмь* iz u-osnova (pravilno odražen kao rus. *-om* i polj. *-em* koje ne palatalizira prethodni suglasnik). Ta se zamjena pojavljuje već u *Kijevskim listićima*, kanonskom staroslavenskom tekstu koji je nastao u Panoniji u 9. st. U hrvatskom je od početka predaje posvjedočen odraz općeslavenskoga *-omь*, dakle istoga nastavka koji dolazi u većini stsl. kanonskih tekstova.

U množini hrvatski ima dva oblika za nominativ, »kratki« i »dugi«. Kratki oblik, koji ima manji broj imenica (npr. *vūci, kònji, dāni, psī*) i koji se kod nekih imenica osjeća kao arhaizam (npr. *vjētri*) naslijeđen je iz praslavenskoga. Dulji oblik (npr. *vūkovi, stòlovi*) nastao je pod utjecajem u-osnova (stsl. *synъ*, N mn. *synove*).

U A mn. nastavak *-e* preuzet je iz jo-osnova umjesto očekivanoga *-i*. Ta je zamjena olakšana težnjom za razlikovanjem N mn. (*-i < *-aj*) i A mn. (***i < -y < *-ū*). Primjera analoškoga *-e* u A mn. o-osnova ima već u scsl. *Miroslavovu evandelju* (12. st.), dok u u štokavskim tekstovima iz 14. st. taj nastavak preteže.

Međutim, u mnogim je govorima *-i* očuvano znatno dulje, sve do 17. st., npr. kod M. Divkovića (1563-1631) u A mn. *oklopi, trudi*. Kašić u svojoj gramatici (1604) ima i arhaično-čakavski *gòlub-i* i inovativno-štokavski *gòlub-e*. Sjevernočakavski govori imaju *-i* u A mn. i danas, ne samo kod o-osnova, već (analoški) i kod jo-osnova; usp. *stolī, ocī* (Orbanići). Isti je nastavak očuvan i u nekim srednjočak. govorima (zadarski otoci).

Oblik za G mn. s nastavkom *-ā* proširio se razmjerno kasno u štokavskome, zamijenivši oblik G mn. na *-(ov)-0*, koji je očuvan u čakavskome i većini kajkavskih govora; usp. čak. (Hvar) *vūk*, G mn. *vukòv*. Arhaični nastavak *-(ov)-0* imaju, barem u tragovima, i neki staroštokavski govori, osobito posavski.

U novoštokavskom se zamjena nastavka *-(ov)-0* novim nastavkom *-(ov)ā* može pratiti u tekstovima iz 14. st., u doba prijelaza poluglasa (zjsl. *ə) u *-a*. Čini se da

je genitivno *-ā* u množini postalo od poluglasa koji se očuvao u nekim, za sada neutvrđenim uvjetima²⁶¹.

Premda to ne možemo sa sigurnošću dokazati, vjerojatno nije slučajno da su najranije pouzdano posvjedočene imenice s G mn. na *-ā* ponajviše one s pomičnom akcentuacijom u paradigmi (tzv. imenice akcenatske paradigme c, v. § 256), te imenice s naglaskom na nastavku (tzv. akcenatska paradigma b, v. § 256). Novi se nastavak *-a* pojavljuje u spomenicima iz 14. st. kod imenica takvih naglasnih tipova i kod *ā*-osnova i kod o-osnova, npr. *glava, vijeka, sinova, dana, volova*.²⁶² Karakteristično je da među najranijim primjerima nema imenica s nepomičnim mjestom akcenta na osnovi (akcenatska paradigma a, v. § 256).

Možda je prije nestanka poluglasa naglasak u imenica akcenatskih paradigmi b i c analoški pomaknut na nastavak u G mn., zbog čega je samo ondje poluglas očuvan (kod imenica akcenatske paradigme a zadnji slog nikada nije stajao pod naglaskom pa analogija nije mogla djelovati). Potom je nastavak *-ā* mogao biti poopćen u svih o-osnova, jo-osnova, te *ā-* i *jā-*osnova.

Kao uzrok pomicanja naglasaka na nastavak u G mn. mogla je poslužiti analogija prema i-osnovama s pomičnom akcentuacijom (akcenatska paradigma c), kod kojih je naglasak u G mn. bio na zadnjem slogu, npr. prasl. **zwērijū* > općeslav. *zvěřějъ* (Ivšičevom retrakcijom) > **zvěřī* (usp. rus. *zverěj*).

Duljina u nastavku *-ā* također mora biti analoška prema G mn. i-osnova. S obzirom da je od Ivšičeve retrakcije do ispadanja poluglasova u posljednjem slogu moralo proći nekoliko stoljeća, nema kronoloških prepreka ovom objašnjenju: između ta dva događaja u dijelu se štokavskih govora naglasak mogao analoški vratiti na posljednji slog u G mn. kod imenica s pomičnom akcentuacijom (akcenatska paradigma c) i kod onih s naglaskom na nastavku (akcenatska paradigma b).

Oblici *nòktijū, prstijū, gòstijū* imaju nastavak genitiva-lokativa dvojine i-osnova, a oblici *nòktī, sātī, gòstī* imaju nastavak genitiva množine i-osnova (v. § 246).

²⁶¹ Postoje i druga objašnjenja, ali nijedno nije uvjerljivo; usp. npr. Belić 1960-1969., I, Johnson 1972., Liukkonen 1974., Stankiewicz 1978., Stieber 1989: 113, 135. Kortlandt (1978a) osporava da *-ā* u G mn. može biti od poluglasa jer smatra da su se poluglasovi u slovenskome i srednjojužnoslavenskome na kraju riječi izgubili još u 10. st. To ipak ne mora biti točno jer *Povelja bana Kulina* nastala krajem 12. st. bilježi poluglas na kraju riječi posve dosljedno, a u tom je tekstu inače vrlo malo crkvenoslavenskih utjecaja. Otpadanje poluglasa odvijalo se različito u raznim hrvatskim narječjima i nije nemoguće da je pod naglaskom na kraju riječi poluglas očuvan dulje u nekim perifernim štokavskim govorima. Ivić (u Brozović & Ivić 1988: 24 i dalje) ističe i da se u scsl. tekstovima 14. st. završni poluglas gdječada piše udvojeno u G mn., što bi značilo da se izgovarao (npr. *krъsъъ* »križeva«). Drugi lingvisti smatraju da se tu radi samo o konvencionalnoj grafiji koja nema osnove u izgovoru.

²⁶² V. popis primjera kod Belića, 1960-1969., I te kod D. Malić 2002: 588 i dalje.

Nastavak za DLI mn. *-ima* podrijetlom je nastavak za DI dvojine (v. § 226). Taj se nastavak pojavljuje u DI množine od konca 15. st., no u standardnom je jeziku posve prevladao tek u 19. st. (reforma hrvatskih vukovaca).

U starijim su tekstovima nastavci za D i I množine i dvojine često pomiješani pa se instrumentalno *-i* (< *-y*) pojavljuje u dativu množine (npr. *k tvojima stari* kod D. Zlatarića). Oblici DI mn. poput *dužnicim*, *vucim* imaju samoglasnik *-i-* umjesto *-o-* analoški prema instrumentalu, a palatalizacija se velara provodi analogijom prema nominativu množine. Analogijom prema I mn. *i-*osnova pojavljuju se sve do 17. st. i oblici kao *gradmi*, *gradimi*.

Kašić (1604) ima u D mn. samo arhaično *gòlub-om*, ali u I mn. navodi čak tri oblika, analoške *golub-imi*, *golub-ima* i arhaično *golub-î*. U L mn. navodi samo starinske oblike *golub-ih* i *golub-î* (s *-i-* umjesto **ě* > *ije* prema jo-osnovama).

Kod dubrovačkih je pjesnika u 15. i 16. st. uglavnom očuvano *-om* u D mn., a *-i* (< **-y*) u I mn.²⁶³. Koncem 18. st. nastavak *-ima* već posve prevladava u I mn. *o-*osnova, dok je kod ostalih deklinacijskih klasa češće očuvan stariji nastavak (*-ami*, *-imi*), npr. u gramatici Marijana Lanosovića (1742-1812) iz 1778.

Nastavak za L mn. očuvan je u nekim štokavskim dijalektima (npr. u Bosni u *gradovije* < **вѣ gradovѣхъ*), a u nekima je zamijenjen nastavkom *-ih* (iz jo-osnova), kao u slovenskome; usp. u slavonskom dijalektu *na vrati* (L mn. od *plurale tantum* sr. r. *vrata*). U kajkavskom i u čakavskom stari su nastavci u množini uglavnom očuvani; usp. u Orbančićima A mn. *přsti*, I mn. *přsti*, L mn. *přsteh*; usp. u D mn. *ol'ôn* »volovima« < **volomъ*.

§ 231 Dvojina se u hrv. štokavskom očuvala do 15. st., ne samo u ovom, već i u drugim deklinacijskim obrascima; usp. (početkom 15. st.) D du. *bratoma*. U kajkavskom je dvojina očuvana i dulje, sve do početka 17. st. (neki su dvojinjski oblici posvjedočeni npr. kod A. Vramca u drugoj polovici 16. st.²⁶⁴). I nakon 15. st. dvojinjski oblik za NA du. čuva se iza broja *dvâ*, a analoški se širi i na brojeve *trî*, *čètiri*, npr. *dva stola*, *tri čovjeka*.

§ 232 U deklinaciji mnogih imenica pojavljuje se »nepostojano a«, podrijetlom od »slaboga« poluglasa (v. § 188), npr. N jd. *pátak* (analoški umjesto **ptak*; usp. polj. *ptak* »ptica«) < **рѣтъкъ*, G jd. *pátka* < **рѣтъка*, *nðkat* < **ногѣтъ*, G jd. *nðkta* < **ногѣта*.

Kod imenica *svèkar*, G jd. *svèkra*, *vjètar*, G jd. *vjètra* »nepostojano a« postaje epentezom poluglasa (v. § 163).

²⁶³ V. Rešetar 1936: 137. Slavonski franjevci u 18. st. još uglavnom razlikuju tri množinska padeža (v. Despot 2004), kao i većina bosanskih pisaca toga razdoblja. A. Kačić Miošić u D mn. ima najčešće nastavak *-om* (*krstjanom*), a u I i L mn. nastavak *-im* (*u gradovim*), ali ima i primjera nastavka *-im* u D mn. (*banim i knezovim*).

²⁶⁴ V. Jembrih 1981: 192. Postoji i mišljenje da dvojinjski oblici kod Vramca odražavaju njegov materinski jezik (slovenski).

Kod nekih je riječi, osobito posuđenica, »nepostojano a« analoški uvedeno, npr. *bàkar* (od tur. *bakır*), G jd. *bàkra*, ili *klījent* (od lat. *cliens*), G jd. *klījenta*, ali G mn. *klījenātā*.

JO-OSNOVE (»MEKE« IMENICE M. I SR. RODA)

§ 233 Deklinacija jo-osnova u praslavenskom je bila posve identična deklinaciji o-osnova; zbog dalekosežnih promjena u vokalizmu, opisanih u odjeljku o fonologiji (v. § 161), u općeslavenskome je razdoblju od jo-osnova nastala specifična »meka« sklonidba imenica muškoga roda, različita od deklinacije »tvrdih« o-osnova. Ta je razlika potom u većini slavenskih jezika uklonjena ili minimalizirana analoškim utjecajima mekih osnova na tvrde ili obrnuto. U hrvatskome je opreka još očuvana u nekim nastavcima; usp. o-osnove I jd. *grād-om*, ali jo-osnove *kònj-em*, V jd. *grād-e: kònj-u* itd.

	prasl.	stsl.	rus.	polj.	hrv.
jd.					
N	*kanju	konjъ	kon'	koń	konj
V	*kanje, *kanjō	konju		koniu	konju
A	*kanjun	konjъ	konjá	konia	konja
G	*kanjā	konja	konjá	konia	konja
D	*kanjō	konju	konjú	koniowi	konju
L	*kanjaj	konji	koné	koniu	konju
I	*kanjami	konjemь	koněm	koniem	konjem
mn.					
N	*kanjaj	konji	kóni	konie	konji
A	*kanjūns	konję	konéj	konie	konje
G	*kanjun	konjъ	konéj	koni	konjā
D	*kanjamu	konjemъ	konjám	koniom	konjima
L	*kanjajxu	konjixъ	konjách	koniach	konjima
I	*kanjū	konji	konjámi	końmi	konjima

U V jd. već su u kasnom praslavenskome neke imenice preuzele nastavak *-ō > -u iz u-osnova umjesto starijega *-e; usp. stsl. *vraču*, *kraju*, ali *otъče*.

U istočnoslavenskome i zapadnoslavenskome u A mn. stari je nastavak *-īn (> stsl. -ę) zamijenjen nastavkom *-ě (usp. strus. A mn. *koně*); točno podrijetlo toga nastavka nije razjašnjeno. Južnoslavenski su pak jezici sačuvali izvornu

skupinu *-ns koja je dala *-n uz kompenzatorno duljenje prethodnog samoglasnika; odatle pravilno *-jāns > *-jūns > *jīns > *jīn > -ę.

§ 234 U hrv. je podrijetlo novih nastavaka (npr. *-ima* u DLI mn.) isto kao kod o-osnova (v. § 230). Kod starijih pisaca ponovno pronalazimo očuvane izvorne nastavke, npr. kod N. Ranjine (1494-1582) *starcim*, s *-i-* analogijom prema instrumentalu *-i* < *-y* (umjesto očekivanoga **starcem*).

Kod malobrojnih je imenica u G mn. preuzet nastavak *-ī* iz i-osnova (npr. *mjesécī*).

I kod jo-osnova u deklinaciji se pojavljuje »nepostojano a« (v. § 188), npr. N jd. *òtac* < **отьсь* spram *òca* < **отьса* (s pravilnim nestankom poluglasa).

Kod imenica na *-lac* »nepostojano a« smjenjuje se s *-o-* zbog pravila o prijelazu **-l-* > *-o-* na kraju sloga (v. § 201); odatle N jd. *tàlac* < **талъсь* spram G jd. *tàoca* < **talca* < **талъса*; usp. i G mn. *tàlācā* < **талъсь*.

*EH₂ > Ā-OSNOVE (OSNOVE NA TVRDI SUGLASNIK Ž. RODA)

§ 235 Praslavenske ā-osnove postale su od ie. osnova na *eh₂. U ie. prajeziku osnove na -eh₂ bile su većinom ženskoga roda. U nekim jezicima postoje iznimke muškog roda, npr. u stsl. *sluga* m., *voevoda* m., u lit. *ėlgeta* m. »sironah«, u lat. *verna* m. »rob rođen u kući«, *poeta* m. »pjesnik« (iz grčkoga *poiētēs*).

§ 236 Jednina (ie. *wid^heweh₂ »udovica«, *wlh₂neh₂ »vuna«)

	ie.	stsl.	lit.	lat.	skr.
N	*wid ^h eweh ₂	vъdova	vilna »vuna«	vidua	vidhavā
A	*wid ^h eweh ₂ m	vъdovā	vilnā	viduam	vidhavām
V	*wid ^h ewe(h ₂)	vъdovo	vilna	vidua	vidhave
G	*wid ^h eweh ₂ es	vъdovy	vilnos	viduae	vidhavāyās
D	*wid ^h eweh ₂ ey	vъdovē	vilnai	viduae	vidhavāyai
L	*wid ^h eweh ₂ i	vъdovē	vilnoje		vidhavāyām
I	*wid ^h eweh ₂ (e)h ₁	vъdovoja	vilna		vidhavayā
(Abl.) ²⁶⁵				viduā	

²⁶⁵ U ie. prajeziku ablativ se u jednini podudaraao s genitivom. Lat. je ablativ nastao analogijom prema o-osnovama.

Nominativ: karakteristična je odsutnost nominativnog nastavka *-s koji inače imaju imenice m. i ž. roda. Nominativno -s u grčkim imenicama na -ā m. r. (npr. *neanías* »mladić«) je sekundarno. U lat. se završno *-ā pokratilo, vjerojatno isprva jamskim kraćenjem²⁶⁶ u dvosložnim riječima, a zatim analoški u svih ā-osnova.

Akuzativ: nastavak *-m već je u ie. prajeziku bio neslogotvoran, iako smješten iza suglasnika (laringala).

Vokativ: kratko -o u stsl. je arhaizam, usporediv s kratkim -a u gr. vokativima ā-osnova, kao npr. *nýmpha* »nimfo« spram N jd. *nýmphē*. Obično se tumači nestankom laringala u pauzi, tj. na kraju riječi i rečenice (v. § 79).

Genitiv: stsl. oblik potječe od prasl. *widawān-s, gdje je *-n dodano analogijom prema n-osnovama²⁶⁷. Lat. -ae ima završno *-i < *-ī analogijom prema o-osnovama. Izvorni je završetak očuvan u izrazu *pater famīli-ās* »otac obitelji«. U skr. je -y- prema i-osnovama.

Dativ: izvorni nastavak *-ey dodan je na osnovu u svim jezicima, no u skr. je on nalijepljen na -y koje je preuzeto iz i-osnova.

Lokativ: u ie. je na osnovu pravilno dodano lokativno *-i, no u litavskom je dobiveni oblik proširen postpozicijom *en > -e. U skr. imamo zamjenički nastavak -yām (usp. skr. *tasyām* »(na) toj«).

Instrumental: najstariji je nastavak očuvan u vedskom (*senā* »vojskom« od imenice *senā* »vojska«); isti je nastavak i u sanskrtu, ali dodan na osnovu proširenu s -y- prema i-osnovama.

U baltoslavenskom rekonstrukcija nastavka za I jd. nije sigurna. Litavski ima akutirano -à koje bi moglo biti podudarno vedskomu nastavku (ie. *-eh₂-(e)h₁), no u dijalektima se pojavljuje i nastavak -u (npr. *runku* »rukom«)²⁶⁸, a u određenih pridjeva imamo nazalno -q (npr. *mažq-jq* »malenom«), što upućuje na nastavak *-ām.

Staroslavenski nastavak -ojq preuzet je iz zamjeničke deklinacije (usp. stsl. *tojq* »tom«, v. § 276). Taj se nastavak morao proširiti razmjerno kasno u općesla-

²⁶⁶ V. KPG § 70.

²⁶⁷ To je za sada još uvijek najvjerojatnije objašnjenje (usp. velik utjecaj n-osnova na ā-osnove u german-skome). Iznoseno je i mišljenje prema kojem nastavak -y dolazi od *-ōns < *-ōm-s, gdje bi na nastavak G mn. *-ōm bilo dodano *-s iz genitiva jd. (npr. Trubačev: 1991), no takvoj navodnoj aglutinaciji jedninskoga nastavka na množinski nema usporednica u slavenskome i baltijskome. Teorijski je moguće i da je y izvodivo neposredno iz *-ās < *-ch₂s, što je očekivani ie. nastavak, tj. da je prasl. *ā postalo *ū uvijek u zadnjem zatvorenom slogu (ne samo ispred *n). Međutim, G jd. jā-osnova (-ē < *-īn < *-jūns) se protivi tom rješenju: vjerojatnije je da su i ā-osnove i jā-osnove imale nazal u nastavku G jd.

²⁶⁸ V. Stang 1966: 199. Stang je mišljenja da su oba litavska nastavka izvodiiva iz akutiranoga *-ām, no nije jasno zbog čega nazal nije ostavio traga u standardnom litavskome (pravilo da pod cirkumfleksom *-ām > -a, dok akutirano *-ām > -a izgleda *ad hoc*).

venskome jer u njemu izostaje inače pravilna promjena *-jūn > *-jīn > **-je. Po svemu sudeći, taj nastavak sadrži element *-ām koje se neovisno rekonstruirala i za baltijski.

§ 237 Dvojina

	ie.	stsl.	lit.	skr.
NVA	*wid ^h eweh ₂ ih ₁	vъdově	(vilni)	vidhave
GL	vъdovu		vidhavayoš	
DAbI.	vъdovama	(vilnom)	vidhavābhyām	

Rekonstrukcija je dvojbena, no u N du. karakterističan je nastavak *-ih₁ koji osnove na *-eh₂ dijele s imenicama srednjeg roda. Završno -u u GL du. u stsl. slaže se sa završnim -oš u skr. i upućuje, najvjerojatnije, na ie. završetak *-ows.

§ 238 množina

	ie.	stsl.	lit.	lat.	skr.
NV	*wid ^h eweh ₂ es	vъdovy	vilnos	viduae	vidhavās
A	*wid ^h eweh ₂ ns	vъdovy	vilnas	viduas	vidhavās
G	*wid ^h eweh ₂ om	vъdovъ	vilnų	viduārum	vidhavānām
DAbI.	*wid ^h eweh ₂ b ^h os	vъdovamъ	vilnoms	viduīs	vidhavābhyas
L	*wid ^h eweh ₂ su	vъdovaxъ	vilnose		vidhavāsu
I	*wid ^h eweh ₂ b ^h is	vъdovami	vilnomis		vidhavābhiš

Nominativ i vokativ: u ie. prajeziku nastavak *-es dodan je na osnovu, no čini se da je u stsl. preuzet izvorni nastavak za akuzativ mn.; u lat. je završetak -ae nastao analogijom prema o-osnovama.

Akuzativ: u stsl. završno *-āns pravilno daje *-ūns > -y; u većini se jezika završno *-ns asimiliralo u *-s, no izvorni oblik imamo još u gr. dijalektu *psykhans* »duše«.

Genitiv: nastavak *-om dodan je na osnovu; u lat. imamo oblik nastao analogijom prema s-osnovama (s rotacizmom), a u skr. su analoški djelovale n-osnove.

Dativ i ablativ: nastavak *-b^hos rekonstruirala se na temelju sanskrta, a očuvan je i u latinskome izrazu *dīs deābusque* »bogovima i božicama« i slično. Klas.

lat. završetak *-īs* postao je analogijom prema o-osnovama. Baltoslavenski jezici imaju isti nastavak s formantom **-m-* kao i kod o-osnova.

Lokativ: očekivan je nastavak **-su* koji je sačuvan u sanskrtu. U stsl. imamo *-xъ* analogijom prema o-osnovama, gdje je **s > x* po RUKI-pravilu. U lit. je čestica *-e* na kraju oblika za I mn. postpozicija (postala od ie. **en* »u«), ali u lit. dijalektima očuvan je i naslijeđeni oblik, npr. *šakasù* »u granama« (od imenice *šakà* »grana«).

Instrumental: baltoslavenski jezici imaju nastavak **-mīs* < **-miHS*, koji je zajedljivo inovacija; taj je nastavak izveden iz nastavka **-mi*, koji se pojavljuje u I jd. atematskih imenica u baltoslavenskome. Sanskrit ima izvorno *-bhiš*, podudarno gr. *-phi*, sufiksu instrumentalnog značenja (npr. u hom. izrazu *i-phi biesthai* »silom vladati«).

§ 239 U slavenskim su se jezicima ie. osnove na **-eh₂* odrazile na sljedeći način:

Jednina

	prasl.	stsl.	rus.	polj.	hrv.
N	*ženā	žena	žená	žona	žena
A	*ženūn	ženą	ženú	zoneę	ženu
G	*ženū	ženy	žený	zony	ženē
D/L	*ženāj	ženě	žené	zonie	ženi
I	(*ženajūn)	ženoją	ženój	žonaę	ženōm

Množina

N	*ženū	ženy	žěny	zony	žene
A	*ženūns	ženy	žěn	zony	žene
G	*ženun	ženъ	žěn	zon	ženā
D	*ženāmu	ženamъ	žěnam	zonom	ženama
L	*ženāxu	ženaxъ	žěnax	zonach	ženama
I	*ženāmī	ženamī	žěnami	zonami	ženama

Kod imenica na velar, smjene suglasnika izazvane 2. palatalizacijom u hrvatskome su u pravilu očuvane, kao i u poljskome (usp. hrv. *nòga*, D jd. *nòzi*, polj. *noga*, *nodzie*), dok su u ruskome dokinute analoškim provođenjem velara kroz čitavu paradigmu (usp. rus. *nogá*, D jd. *nogé*). Slično se ujednačavanje dogodilo i u hrv. kajkavskim govorima, a kod nekih imenica u novije vrijeme i u stan-

dardnom jeziku; usp. *báka*, D jd. *báki*, *dúga*, D jd. *dúgi*. Kod nekih imenica vlada kolebanje, osobito u razgovornom jeziku, npr. *knjiga*, D jd. *knjizi/knjigi*, *tràka*, D jd. *tràki/tràci* itd.

Kao u slovenskome i u dijelu srednjoslovačkih narječja, u hrvatskom je nastavak G jd. *-ē* preuzet iz osnova na umekšani suglasnik (npr. stsl. *dušę*, hrv. *dúšē*) gdje je očekivano dobiven od **-jān-s > *jūns > *jīns > *-jīn > -ę* (v. § 122). Ta je zamjena provedena već u najstarijim štokavskim spomenicima.

Neki sjeverozapadni čak. govori još imaju stari nastavak *-i < *-y* koji je poopćen i na osnove s umekšanim suglasnikom (npr. G jd. *ženi* kao i *duši*). Isto je podrijetlo i NA mn. na *-e* (slično kao u slovenskome; usp. slov. *žene*, *ribe* NA mn. = G jd.); i opet sjeverozapadni čak. govori koji imaju *-i* u G jd. redovito imaju *-i* i u NA mn.; usp. u Orbančićima G jd. = N mn. *ženi*.

Vokativ se izgubio u velikoj većini kajkavskih govora. U supstandardnom se hrvatskome gubi u osobnih imena; usp. *Marijo* (V jd. od *Marija*, zacijelo pod utjecajem molitve *Zdravo Marijo*), ali uglavnom *Iva*, *Vjera*, *Ana* (umjesto *Ivo*, *Vjero*, *Ano*).

U DL jd. hrv. nastavak *-i* također stoji prema osnovama na umekšani suglasnik (npr. stsl. DL jd. *duši*), gdje prasl. **-āj* pravilno prelazi u **-ěj* iza palatalnih glasova, što zatim daje hrv. *-i*.

Ista se promjena dogodila u slovenskome (D jd. *ženi*, *ribi*), ali izostala je u dijelu sjeverozapadnih čak. i u nekim kajk. govovima, koji imaju *-e < -ě* (tj. DL jd. glasi *žene*; usp. u Orbančićima D jd. *ženě*). Ponegdje se stari nastavak za DL jd. susreće i u staroštokavskim govovima, npr. u posavskome.

Stari nastavak za I jd. *-oja* rano je u hrv. postao *-ōv* (preko međustupnjeva **-oju*, **-ou*). U *Povelji bana Kulina* (1189) zabilježeno je *pravovъ věrovъ* »pravom vjerom«. Danas je taj nastavak očuvan samo u nekoliko čak. govora²⁶⁹.

Hrv. nastavak *-ōm* u I jd. preuzet je iz i-osnova m. roda, u-osnova i o-osnova (prasl. **-mi > stsl. -mь*, hrv. *-m*). Posvjedočen je već u *Redu i zakonu* iz 1345., npr. oblicima *vodom*, *stranom*²⁷⁰. Duljina je u ovom nastavku postala kontrakcijom.

Nastavak *-ā* u G mn. proširio se samo u štokavskom, i to razmjerno kasno; usp. čak. G mn. *žēn* (u Orbančićima *žēn*), kajkavski *žen*.

Kašić (1604) ima i novoštokavsko *-ā* (*vojvōdaa*) i starije, čakavsko *-0* (*vojvōd*). Podrijetlom je to isti nastavak kao i *-ā* u o-osnova (v. § 230). U starim tekstovima (osobito u 15-16. st.) pojavljuju se i oblici G mn. na *-ah* (*molbah*) koji su

²⁶⁹ Za (dosta složenu) situaciju u kajkavskom v. Lončarić 1996: 102.

²⁷⁰ Malić 1977: 93.

podrijetlom iz L mn., analogijom prema sinkretizmu G i L mn. u dvojini i kod pokaznih zamjenica.

Neke su ā-osnove analoški preuzele nastavak G mn. i-osnova, npr. *svádbī*, *káznī*, *lóptī*; u standardnom jeziku to su u pravilu imenice kod kojih osnova završava na suglasničku skupinu. Kod nekih su imenica moguća oba nastavka, npr. *bīljki* i *bīljākā*, *pjěsmī* i *pjěsāmā*, *dāskī* i *dāsākā*. Do umetanja »nepostojanoga a« (v. § 188) u G mn. *pjěsāmā*, *dāsākā* moglo je doći pravilno u vrijeme dok su oblici glasili *pěsmъ, *dъskъ (v. § 163); kod posuđenica poput *bánka*, G mn. *bānākā*, *mārka*, G mn. *mārākā*-ā- je umetnuto analogijom.

Razlikovanje nastavaka u tri množinska padeža (DLI mn.) u standardnom jeziku posve je dokinuto tek u 19. st., kao i kod o-osnova (§ 230).

Hrv. nastavak za DLI mn. po podrijetlu je dvojiniski nastavak, kao i kod o-osnova. Postupno od početka 16. st. zamjenjuje naslijeđene nastavke -am (D), -ami (I) i -ah (L).

Prvo je došlo do stapanja D i I množine, gdje je češće poopćeno dativno -am nego instrumentalno -ami. Stari dubrovački pisci ponekad još imaju -am u D mn. (npr. *djevojkam* kod Dinka Ranjine, 1536-1607) i -ami u I mn. (npr. *rukami*, *zvijezdami* kod D. Zlatarića), ali i miješaju te padeže. Kašić (1604) ima D mn. *voyvòdam*, I mn. *voyvòdami* i *voyvòdama*, a L mn. *voyvodáh*. U 17. st. u mnogih se autora i nastavak L mn. -ah zamjenjuje sinkretiziranim -am ili -ama. U jeziku A. Kačića Miošića u 18. st. sva tri množinska padeža već završavaju na -am (*u opačinam, vladahu... državam*)²⁷¹.

U hrvatskim se dijalektima često još čuvaju izvorni nastavci; usp. npr. u sjeverozapadnom čakavskom (Orbanići) D mn. *ženān* < *ženamъ, u L mn. *glavāh*, u I mn. *ženāmi*.

Hrv. imenice za parne dijelove tijela *nòga*, *rúka* imaju u G mn. i oblike *nògū*, *rúkū*, koji su po podrijetlu GL dvojine. Duljina je u tom nastavku analogijom prema i-osnovama (§ 246). Inače dvojina nestaje kao kategorija u 15. st., kao i kod imenica m. roda; najdulje se očuvala iza broja »dva« (*dvie ruci, dvie nozi*).

²⁷¹ V. Gabrić-Bagarić 2003, Rišner 2006: 20 i dalje.

OSNOVE NA *YEH₂ > JĀ
(OSNOVE NA MEKI SUGLASNIK Ž. RODA)

§ 240 Ove su imenice u praslavenskom još bile podvrsta ā-osnova. I one su golemom većinom bile ž. roda; nekoliko iznimaka m. roda redovito označava osobe, npr. stsl. *junoša* »mladić«, strus. *velmoža* »velikaš«. U općeslavenskom su se razdoblju, zbog promjena izazvanih djelovanjem palatalnih suglasnika na samoglasnike (v. § 161), jā-osnove obrazovale u posebnu deklinacijsku klasu:

jd.

	prasl.	stsl.	rus.	polj.	hrv.
N	*dōsjā	duša	dušá	dusza	duša
A	*dōsjūn	dušą	dúšu	duszę	dušu
V	*dōsje	duše		duszo	dušo
G	*dōsjūn	dušę	duši	duszy	duše
D	*dōsjāj	duši	dušé	duszy	duši
L	*dōsjāj	duši	dušé	duszy	duši
I	(*dōsjajūn)	dušeja	dušój(u)	dusza	dušom

mn.

NVA	*dōsjūns	dušę	dúši	dusze	duše
G	*dōsjun	dušъ	duš	dusz	dušā
D	*dōsjāmu	dušamъ	dúšam	duszom	dušama
L	*dōsjāxu	dušaxъ	dúšax	duszach	dušama
I	*dōsjāmī	dušami	dúšami	duszami	dušama

Završetak *-ą u A jd. u staroslavenskom i ostalim slav. jezicima mora biti analoški (prema ā-osnovama); glasovnim bi pravilima trebalo postati *-ę (od *-īn < *-ūn iza prasl. *-j-). U DL jd. nastavak -i u stsl. i hrv. pravilno potječe od *-ej, što je postalo j-prijeglasom (§ 161) od *-aj < *-āj. U ruskom je nastavak -e < *-ě preuzet iz ā-osnova.

U istočnoslavenskome i zapadnoslavenskome G jd. i NVA mn. jā-osnova upućuju na nastavak -ě umjesto -ę (< *-ēn); usp. strus. *dušě* (G jd. i N mn.). Njegovo je podrijetlo isto kao i kod A mn. jo-osnova (v. § 230).

U hrv. nastavak za G jd. zacijelo ima duljinu pod analoškim utjecajem pokaznih zamjenica (npr. *tě* < *toje*) gdje je postala kontrakcijom.

U I jd. duljina je postala kontrakcijom, kao i kod ā-osnova.

§ 241 U hrvatskom su se jā-osnove stopile s ā-osnovama, no mnogi nastavci zajedničke deklinacije potječu od jā-osnova, npr. G jd. *žēnē* < *-jēn (pravilno u G jd. *dūšē*).

V jd. s nastavkom -e (što je prijeglašeno od starijega *-a iza palatala) očuvan je u hrv. još u imenica na -ica, npr. *dūšice*, *bōžice* (od *dūšica*, *bōžica*). U drugih je imenica prevladalo -o analogijom prema ā-osnovama (*dūšo*, *kūčo*).

U G mn. podrijetlo je nastavka -ā isto kao kod ā-osnova. Imenice koje u G mn. imaju -ī uz -ā (npr. *prijétnjī* osim rjedega *prijétnjā*) očuvale su stariji nastavak, potekao od *-jъ < *-y-om (pri tome je na njih mogao utjecati i G mn. produktivne skupine i-osnova ž. r. gdje je nastavak također -ī, npr. *nōcī*).

Dvojina ovih imenica nestaje u isto vrijeme kad i kod ā-osnova i o-osnova.

I-OSNOVE (I Ī-OSNOVE)

§ 242 U ie. prajeziku i-osnove su mogle biti muškoga i ženskoga roda. Postojanje je i-osnova srednjega roda sporno (jedini mogući primjer je ie. *mori »more« > lat. *mare*, stir. *muir*, ali het. *marmara-* »močvara«).

Postojala su dva tipa i-osnova: tzv. »proterodinamički«, s G jd. *-ey-s i »histerodinamički«, s G jd. *-y-os (v. KPG § 112). U praslavenskom je, po svemu sudeći kao i u baltijskome, očuvan samo proterodinamički tip.

§ 243 Pogledajmo deklinaciju odraza ie. *mntis »misao«:

	Ie.	stsl.	lit.	lat.	skr.
Jednina					
N	*mntis	pa-męť	mintis	mens	matiš
Ū	*mnteŷ	pa-meti		mens	mate
A	*mntim	pa-męť	mintį	mentem	matim
G	*mnteys	pa-męti	minties	mentīs	mateš
D	*mnteŷey	pa-męti	minčiai	mentī	mataye
L	*mnteŷi > *mntēŷ	pa-męti	mintyje	(mente)	matā(u)
I	*mntih ₁	pa-męťjā	minčia		matinā

Nominativ: u lat. je samoglasnik *-i- ispaio sinkopom u NV jd. U skr. *-s > -š po RUKI pravilu.

Akuzativ: u stsl. je završno *-n < *-m pravilno otpalo po zakonima o odrazu nazala na kraju riječi; lat. nastavak *-em* mogao bi biti pravilan odraz ie. *-im (v. KPG § 123). Nastavak *-im*, koji se javlja kod nekih imenica (npr. *turrim* »kulu«), postao je zacijelo analogijom prema završetcima ostalih samoglasničkih deklinacija u latinskome.

Genitiv: svi jezici imaju pravilne odraze.

Dativ: litavski je nastavak prema ā-osnovama, a u slavenskome *-i* ne može biti izravno izvedeno iz *-eyey (prema § 96 očekivali bismo **pa-meṭṭji); najvjerojatnije je to stari nastavak konsonantskih imenica (*-ey) koji je poopćen i kod i osnova koje su se s njima stopile u jedan deklinacijski tip.

Lokativ: u skr. imamo nastavak koji je postao analogijom prema u-osnovama. U lat. Abl. jd. *mente* očuvan je ie. nastavak za L jd. *-i (koji je pravilno prešao u *-e*). U lit. je nastavak *-e* stara postpozicija (poslijelog) *-en »u«. U slavenskome se L jd. kod mnogih imenica razlikuje od D jd. naglaskom; usp. rus. *noči* (dativ), ali *v noči* (lokativ), hrv. D jd. *nōći* spram L jd. *nōći*. Zbog toga je u ranom praslavenskom potrebno pretpostaviti da je u L jd. stajao dugi dvoglas *-ēy, najvjerojatnije kontrakcijom od *-ey-i.

Instrumental: u stsl. je I jd. postao analogijom prema zamjenicama (usp. *toja* »tom«, I jd. od zamjenice *ta*). Imenice m. roda (npr. *paṭṭ* »put«) imaju nastavak *-mь* (*paṭṭmь*, *gostmь*). Taj je nastavak u hrv. rano zamijenjen nastavkom *-emь* prema jo-osnovama (usp. hrv. *pútem*), a poslije je poopćeno *-om* iz o-osnova (hrv. *gōstom*). U lit. je nastavak *-a* prema ā-osnovama. U skr. je oblik *matinā* nastao analogijom prema i-osnovama, ali u vedskome je još očuvan naslijeđeni oblik *matī* < *mntih₁.

§ 244 Množina

NV	*mnteyes	pa-meṭi	mintys	mentēs	matayas
A	*mntins	pa-meṭi	mintis	mentēs,	matīš
			mentīs		
G	*mnteyom	pa-meṭi	minčiu	mentium	matīnām
DAbI.	*mntib ^h os	pa-meṭmь	mintims	mentibus	matibhyas
L	*mntisu	pa-meṭxь	mintyse		matišu
I	*mntib ^h is	pa-meṭmi	mintimis		matibhiš

Nominativ: u stsl. je naslijeđeni nastavak sačuvan kod imenica m. roda kao *gostьje* »gosti«. Ondje je *-ьje* pravilno postalo od ie. *-eyes (v. § 97). Imenice ž. roda imaju nastavak *-i* iz akuzativa množine, zacijelo analogijom prema ā-osnovama gdje se N i A mn. također podudaraju.

Akuzativ: u lat. je nastavak *-ēs* prema konsonantskim imenicama, no posvjedočeno je i *-īs*. U skr. je *-īš* po svoj prilici pravilno od **-ins*; taj je nastavak poopćen kod imenica ž. roda, dok imenice m. roda imaju nastavak **-īn* (s otpadanjem završnoga **-s*); usp. *agnīn* »ognjeve« (N jd. *agni-š*). U stsl. je završno *-i* vjerojatnije od analoškoga **-eys* nego od očekivanoga **-ins* (što bi po našoj teoriji o odrazima na kraju riječi dalo *-e*, v. § 122). Oblik **-eys* (> prasl. **-ejs* > **-ī* > stsl. *-i*) mogao je nastati analoškim uvođenjem prijevodne množine sufiksa iz N mn.

Genitiv: u stsl. je *-i* pravilno od **bъ* < **bъbъ* < **-ijun* < **-iyan* < **iyom*. Dugo *-ī-* je u sanskrtu analoško prema dugim samoglasnicima u ostalim vokalskim deklinacijama (npr. *-ānām* kod *ā*-osnova). Element *-n-* u nastavku također je analoški prema *ā*-osnovama i *o*-osnovama.

Lokativ: u stsl. je **-x-* umjesto **-s-* očekivano po RUKI-pravilu; u lit. je završno *-e* umjesto **-u* od postpozicije **en* »u«.

§ 245 U praslavenskome je još bilo dosta *i*-osnova muškoga roda (npr. prasl. **gasti* > stsl. *gostъ* »gost«, polj. *gość*, **tāti* > stsl. *tatъ*, slov. *tāt*, hrv. *tāt*), no imenice ž. roda bile su češće.

U hrvatskome su *i*-osnove m. roda postale *o*-osnovama, npr. *gōst*, *gōsta*, *gōspōd*, *gōspoda* (u stsl. je *gospodъ* *i*-osnova), ili *tāt*, G jd. *tāta* spram stsl. *tatъ*, G jd. *tati*. Prije no što su postale *o*-osnovama, neke su *i*-osnove analoški preuzele nastavak za I jd. od *jo*-osnova, npr. *putem*, *gospodem* (15. st.)²⁷² kao *konjem*. Od tih je oblika jedino *putem* preživjelo do danas. U G mn. hrv. oblici *gōstī*, *gōstijū* (od staroga duala) pokazuju da je prasl. **gasti* bila *i*-osnova.

I neke su stare *i*-osnove ž. roda u hrv. postale *o*-osnovama (m. roda), npr. imenica **rāti* »rat« (stsl. *ratъ*), koja se još kod dubrovačkih pjesnika 15. i 16. st. sklanja kao *i*-osnova²⁷³.

§ 246 U slavenskim su se jezicima *i*-osnove odrazile na sljedeći način:

	Prasl.	stsl.	rus.	polj.	hrv.
Jednina					
N	<i>*kasti</i>	<i>kostъ</i>	<i>kóstʹ</i>	<i>kość</i>	<i>kost</i>
V	<i>*kastej</i>	<i>kosti</i>		<i>kości</i>	<i>kosti</i>
A	<i>*kastin</i>	<i>kostъ</i>	<i>kóstʹ</i>	<i>kość</i>	<i>kost</i>
G	<i>*kastej</i>	<i>kosti</i>	<i>kósti</i>	<i>kości</i>	<i>kosti</i>

²⁷² V. potvrde kod Belića (1960-1969, I: 14).

²⁷³ V. Rešetar 1936: 142. Kod nekih starih *i*-osnova u suvremenom standardu postoji kolebanje (mogu biti *i*-osnove i *o*-osnove), npr. *ból*, *čār*.

D	*kastej	kosti	kósti	košći	kosti
L	*kastej	kosti	kósti	košći	kosti
I	*kastijān	kostjā	kóst'ju	košćią	kosti

Množina

N,V	*kastej ? *kastije	kosti	kósti	košći	kosti
A	*kastejns	kosti	kósti	košći	kosti
G	*kastijun	kosti	kosti	košći	kostī, kostijū
D	*kastimu	kostьmъ	kostjám	košćiom	kostima
L	*kastixu	kostьxъ	kostjáx	košćiach	kostima
I	*kastimī	kostьmi	kostjámi	košćiami	kostima

U I jd. nastavak *-i* u hrvatskom je arhaizam koji se ne susreće u drugim slav. jezicima (koji imaju nastavak preuzet iz *ā*-osnova); hrv. I jd. *kòsti* može se izvesti neposredno iz **kostih*_, s ie. nastavkom za instrumental koji je inače posvjedočen u vedskom. U D, L i I mn. došlo je do sinkretizma (stapanja) padeža, pri čemu je, kao i kod ostalih deklinacijskih klasa, u standardu preuzet dvojinski nastavak *-ima*.

Kod starijih pisaca (sve do druge polovice 19. st.) još se pojavljuju stari nastavci *-im* (D mn.), *-ih* (L mn.) i *-(i)mi*, ili (analogijom prema *ā*-osnovama i *jā*-osnovama) *-am*, *-ah*, *-ami*; usp. u čak. (Orbanići) D mn. *kokošān* < **kokošamъ*, L mn. *nočāh*, I mn. *koščāmi*. Kašić (1604) ima u D mn. *slādotam*, u L mn. *sladostih*, a u I mn. čak četiri oblika: *sladostāmi*, *sladostāma*, *sladostīma* i *sladostī*.

Oblik *kòstijū* u G mn. nije isti kao prasl. **kastijun* (što je pravilno dalo **kostьjъ* > **kostьjъ* > *kòstī*, gdje je duljina postala kontrakcijom), već je to također stari dvojinski nastavak; usp. stsl. GL du. *kostьju*.

§ 247 U ie. je prajeziku postojao i osobit tip deklinacije tvoren dodavanjem složenoga sufiksa **-ih₂* za tvorbu imenica ž. roda izvedenih iz *o*-osnova (tematskih imenica), npr. ie. **dewih₂* božica« spram **dewos* »bog« (skr. *devī* »božica« spram *devás* »bog«)²⁷⁴. Već su se u baltoslavenskome te imenice gotovo posve stopile s *jā*-osnovama, no u N jd. su zadržale naslijeđeno **-iH* > **-ī* (usp. lit. *martī* »snaha« < **mortih₂*, G jd. *marčiõs* < **mortyeh₂-s*). U prasl. je taj dekli-

²⁷⁴ Drugi su tip osnova na **-ih₂* u ie. prajeziku bili poimeničeni posvojni pridjevi (oblik očuvan u lat. genitivu *o*-osnova na *-ī*, v. § 225), npr. skr. *vrkīš* »vučica« < **wlk^w-ih₂-s*, G jd. *vrkyás* < **wlk^wih₂-os*. Ovaj tip imenica nije očuvan kao posebna deklinacijska klasa u praslavenskome. Vjerojatno je od njega, dodavanjem prasl. sufiksa **-kā*, nastala vrlo produktivna klasa općeslavenskih imenica ž. roda na *-ica* (hrv. *božica*, *vučica* itd.). U litavskome su od ove deklinacijske klase većinom postale imenice na *-ė* (npr. lit. *vilké* »vučica«).

nacijski tip još postojao, ali nije više bio produktivan; usp. prasl. **bagūnī* »božica« (stsl. *bogyni*), **aldī* »lada« (stsl. *al̥dii*, *ladii*), **milnī* »munja« (stsl. *ml̥nii*), **pōstūnī* (stsl. *pustyni*).

Bilo je i nekoliko *ī*-osnova m. roda koje znače muške osobe (slično kao *ā*-osnove m. roda), npr. **sandī* »sudac« (stsl. *sadii*), a kao *ī*-osnove deklinirali su se i participi prezenta i perfekta aktivni u ž. rodu (v. § 357). Te su imenice dijelile padežne nastavke (osim N jd.) s osnovama na -*jā*, a u hrv. su se jeziku s njima potpuno stopile (usp. hrv. *bòginja*, *lāda*, *múnja*, *pústinja*).

Na sličan su način *ī*-osnove uglavnom eliminirane i u drugim slav. jezicima; usp. strus. *lod̥bja*, slov. *lādja* »lada« (*jā*-osnove), polj. *łódź* »lada« (*i*-osnova), ali *pani* »gospoda«, *krawczyni* »krojačica« (s očuvanim završetkom -*i*).

U-OSNOVE (I Ū-OSNOVE)

§ 248 U ie. prajeziku u-osnove su mogle biti sva tri roda. U praslavenskom su u-osnove u pravilu muškoga roda, npr. prasl. **damu* »dom« (stsl. *domъ*, G jd. *domu*). Ie. u-osnove sr. roda postale su m. roda po Illič-Svityčevu pravilu (v. § 35, § 258, 2), npr. ie. **méd^h* u sr. r. > prasl. **medu* »med« (stsl. *medъ*, G jd. *medu*) itd.

§ 249 Slijedi deklinacija ie. u-osnove **suHnus* »sin« (lat. *manus* »ruka«):

I Jednina

	ie.	stsl.	lit.	lat.	skr.
N	* <i>suHnus</i>	<i>synъ</i>	<i>sūnus</i>	<i>manus</i>	<i>sūnuš</i>
V	* <i>suHnow</i>	<i>synu</i>	<i>sūnau</i>	<i>manus</i>	<i>sūno</i>
A	* <i>suHnum</i>	<i>synъ</i>	<i>sūnu</i>	<i>manum</i>	<i>sūnum</i>
GAbl.	* <i>suHnows</i>	<i>synu</i>	<i>sūnaus</i>	<i>manūs</i>	<i>sūnoš</i>
D	* <i>suHnowey</i>	<i>synovi</i>	<i>sūnui</i>	<i>manuī</i>	<i>sūnave</i>
L	* <i>suHnowi</i> , * <i>suHnōw</i>	<i>synu</i>	<i>sūnuje</i>		<i>sūnau</i>
I	* <i>suHnuh₁</i>	<i>synъmъ</i>	<i>sūnumi</i>		<i>sūnunā</i>

Vokativ: posebne oblike imaju samo baltoslavenski i indoiranski. Sufiks je u punini (*-ow-), a nastavka nema.

Lokativ: litavski nastavak sadrži postpoziciju *-en, a u skr. i stsl. je odražen ie. L jd. bez nastavka, ali s prijetojnom duljinom sufiksa.

Instrumental: kao i kod i-osnova, nastavak *-nā* u I jd. u skr. je prema n-osnovama. Bsl. nastavak **-mi* (stsl. *-mь*, lit. *-mi*) isti je kao kod i-osnova m. roda i o-osnova u stsl. (v. § 225, § 239, § 243). Podrijetlo nastavka **-mi* nije jasno. Vjerojatno je to stara postpozicija, možda etimološki povezana s korijenom **mey-* »učvrstiti, vezati« (ved. *minóti* itd., LIV: 382).

§ 250 Množina

	ie.	stsl.	lit.	lat.	skr.
NV	*suHnowes	synove	sūnūs	manūs	sūnavas
A	*suHnuns	syny	sūnus	manūs	sūnūn
G	*suHnowom	synovъ	sūnų	manuum	sūnūnām
DAbI.	*suHnub ^h os	synъmъ	sūnums	manibus	sūnubhyas
L	*suHnusu	synъхъ	sūnuose		sūnušu
I	*suHnub ^h is	synъmi	sūnumis		sūnubhiš

Nominativ: lit. i lat. oblici upućuju na oblik **-u-es*, sa sufiksom osnove u praznini. U stsl. je poopćen oblik sufiksa u prijevojnoj punini (**-ow-*).

Dativ/Ablativ i Instrumental: kao i kod i-osnova, baltoslavenski jezici upućuju na praoblik **-mus* (stlit. *-mus*), dok indoiranski i latinski imaju nastavke s formantom **-b^h-*. Slična je raspodjela i u I mn.: bsl. **-miHs* prema indoiranskome **-b^his*; na nastavak **-b^his* upućuje i stir. *-aib*, univerzalni nastavak za D mn., u kojem palatalizacija završnoga *-b-* [v] postaje od izgubljenog prednjeg samoglasnika **i* u zadnjem slogu. U izumrlom galskom posvjedočen je nastavak za D mn. *-bo* (*matrebo* »majkama«).

§ 251 U slavenskim jezicima u-osnove su se većinom stopile s o-osnovama. Ovo su odrazi prasl. **dūmu* »dim«:

	(ie.)	stsl.	rus.	polj.	hrv.
Jednina					
N	*dūmu	дѹмъ	dym	dym	dim
A	*dūmun	дѹмъ	dym	dym	dim
G	*dūmō	дѹму дѹму	dýma,	dymu	dima
D	*dūmō	дѹму	dýmu	dymowi	dimu
L	*dūmay *dūmō	дѹмѣ	dýme, dymú	dymie	dimu
I	*dūmumi	дѹмъмъ	dýmom	dymem	dimom

Množina

N	*dūmawe	dymi, dymovi	dymý	dymy	dimovi
A	*dūmūns	dymy	dymý	dymy	dimove
G	*dūmawun	dymъ	dymóv	dymów	dimōvā
D	*dūmumu	dymomъ	dymám	dymom	dimovima
L	*dūmuxu	dyměxъ	dymáx	dymach	dimovima
I	*dūmumī	dymy	dymámi	dymami	dimovima

U hrvatskome izvorni nastavak za G jd. *-u* nije posvjedočen niti u jednom živom narječju. Pa ipak, zabilježen je npr. u *Petrisovu zborniku* (1468), ali to je čakavski tekst u kojem je mnogo crkvenoslavenskih elemenata. U ruskome su neke imenice sačuvala stari G jd. na *-u* i L jd. na *-u* koji je, za razliku od nastavka u G jd. i D jd., uvijek naglašen.

U hrvatskome su nastavak za L jd. *u*-osnova analoški preuzele i o-osnove (v. § 230).

U polj. nastavku I jd. *-em* očuvan je izvorni nastavak (s pravilnim razvitkom **-umi* > *-ьmь* > *-em*).

Osnove na *-u* su se u hrvatskome potpuno stopile s o-osnovama; u množini je sufiks *-ov-* poopćen ne samo kod *u*-osnova, već i kod mnogih o-osnova (v. § 230).

Međutim, vokativ na *-u* očuvan je kod nekih imenica (npr. *synu*) do 17. st.²⁷⁵, a poslije je zamijenjen nastavkom o-osnova (*sīne*).

U N mn. izvorni nastavak *-ove* susreće se, u konkurenciji s novijim *-ovi* (prema o-osnovama), još u 14. st., npr. N mn. *sinove* imamo u jednoj dubrovačkoj ispravi iz 1390.

D, L i I mn. prestali su se u standardnom jeziku razlikovati koncem 19. st., pri čemu je preuzet dvojinjski nastavak *-ima* (kao kod o-osnova i ā-osnova).

§ 252 U praslavenskome su postojale i osnove na dugo *ū < *uh₂, po podrijetlu većinom imenice ž. roda izvedene sufiksom *-uh₂*; usp. stsl. *svekrý* »svekrva«, G jd. *svekrъve* (usp. skr. *švašrū* < ie. *swek'ruh₂). Neke se takve imenice mogu rekonstruirati u praslavenskom usporedbom njihovih odraza; primjerice, slov. *krí* »krv«, stsl. *krъvь* i hrv. *křv* omogućuju nam rekonstrukciju prasl. paradigme N jd. *krū, G jd. *kruwe, D jd. *kruwej itd. Ova je promjena bila osobito česta kod naziva za biljke i stabla (tj. kod fitonima); usp. općeslavenski *tyky »tikva, bundeva«, *mъrky »mrkva«, *buky »bukva« itd. U slavenskim su se jezicima takve imenice uglavnom stopile s drugim deklinacijskim klasama; tako

²⁷⁵ Faust Vrančić još ima V jd. *sinu*; usp. Lisac 1996: 99.

je u hrv. većina starih *ū*-osnova postala osnovama na *ā* (npr. *svěkrva* < *svekry*, *čřkva* < *čřky*), ali *křv* < **kry* i *ljúbav* < **ljuby* su *i*-osnove.

Imenice s N jd. na *-i* < *-y* susreću se kod starih dubrovačkih pisaca (npr. *ljubi* »ljubav« kod Džore Držića, 1461-1501), a neki čakavski govori još i danas imaju posebnu deklinacijsku klasu imenica na *-i*; usp. *kri*, *krij* na Cresu i Krku²⁷⁶.

OSNOVE NA SUGLASNIK

§ 253 U slavenskim su jezicima od suglasničkih osnova očuvane jedino one na **-n*, **-nt* i **-s*, te djelomice osnove na **-r* za nazive srodnika (stsl. *mati*, *dvšti*, G jd. *matere*, *dvštere*). U hrv. su se te imenice priklonile *i*-osnovama, ali još imaju N jd. na *-i*; usp. *māti*, *kći*, G jd. *māterē* (s očuvanim prasl. nastavkom i duljinom analoški prema *ā*-osnovama), *kčēri* (s nastavkom *-i* iz *i*-osnova).

§ 254 Produktivne se osnove na suglasnik mogu podijeliti na sljedeći način:

1. Osnove na *-n* tvorene sufiksom **-men*. Sve su te imenice srednjega roda u svim slav. jezicima. Dekliniraju se na sljedeći način:

	Prasl.	stsl.	rus.	polj.	hrv.
jd.					
NAV	*sēmēn (ili *sēmen)	sěmę	sémja	siemię	sjeme
G	*sēmene	sěmene	sémeni	siemienia	sjemena
D	*sēmenej	sěmeni	sémeni	siemieniu	sjemenu
L	*sēmen-en	sěmene	sémeni	siemieniu	sjemenu
I	*sēmenimi	sěmenьmь	sémenem	siemeniem	sjemenom
mn.					
NAV	*sēmenā	sěmena	semená	semiona	sjemena
G	*sēmenun	sěmenь	semján	semion	sjemenā
D	*sēmenimu	sěmenьmь	semjánam	semionom	sjemenima
L	*sēmenixu	sěmenьxь	semjánax	semionach	sjemenima
I	*sēmenmī	sěmeny	semjánami	semionami	sjemenima

N jd. ovih imenica možda ima dugo **-ēn* analogijom prema tipu **telent* > **telēn* > stsl. *telę* (v. § 123).

²⁷⁶ Lisac 1996: 46-47.

U L jd. nastavak *-en stara je postpozicija (poslijelog), koji se proširio i u litavskome kod ā-osnova, i-osnova i suglasničkih osnova (npr. *akmenyĵė* »na kamenu«; usp. *akmuō* »kamen«)²⁷⁷. Ta je postpozicija dodana na čistu osnovu, što je u ie. prajeziku jedan od oblika L jd. (npr. skr. *hēman* »zimi« < ie. *g^heymen). Završno je *-n u slavenskome otpalo bez traga iza kratkog samoglasnika (v. § 123).

D mn. i L mn. imaju nastavke *-imu (stsl. -ьмѣ) i *-ixu (stsl. -ьхѣ) prema i-osnovama; stariji nastavci *-mu i *-xu zamijenjeni su jer su u vrijeme djelovanja zakona o otvorenim slogovima narušavali integritet osnove. Očuvani su, ipak, njihovi izolirani tragovi u pojedinim slav. jezicima.

Primjerice, u *Povelji bana Kulina* (kraj 12. st.) u D mn. imamo oblik *Dubrovъčamъ, gradamъ* (< *-an-mъ < *-ān-mu) s očuvanim izvornim nastavkom za D mn.; u dubrovačkim ispravama iz 14. st. u I mn. imamo *gradami* (< *-an-mi < *-ān-mī) s očekivanim nastavkom za I mn., a u L mn. *gradah* (< *-axъ < ān-su).

U staročeškom su očuvani još arhaičniji oblici L mn. s nastavkom -as (npr. u toponimima *Doleass* (< *doljan-sъ < *ān-su), *Bresaz* (< *brěžan-sъ), gdje nije došlo do inače općeslavenske zamjene morfema L mn. *-su morfemom *-xu (> *-xъ), koji je pravilno postao po RUKI-pravilu kod o-osnova, i-osnova i u-osnova. Stsl. nastavak za I mn. (-y) postao je analogijom prema o-osnovama.

U hrvatskome su n-osnove sr. roda pretrpjele velik utjecaj o-osnova, te su svi padežni nastavci (osim NAV jd.) u suvremenom standardu analoški prema o-osnovama.

Muškogā je roda imenica *karēn > rchl. *korę*; u hrv. *kōrijen* je -n- ponovno uvedeno u N jd. prema kosim padežima (npr. prasl. G jd. *karene, A jd. *karenin). Također su m. roda bile malobrojne imenice izvedene sufiksom *-māns (< ie. *-mōn), npr. prasl. *kamū, stsl. *kamy* »kamen« (< *kamūs < *kamāns < ie. *h₂ek'mōn; usp. gr. *ákmōn*), prasl. *palmū, stsl. *plamy* »plamen«; usp. i rchl. *jačьmy* »ječam« < *ječьmy itd.

Sve su te n-osnove m. roda postale o-osnovama u hrvatskome²⁷⁸. U 14. st. sklanjaju se već kao o-osnove, no još su zabilježene s nastavkom N jd. -i < *-y, npr. *kami* »kamen« u *Žiću svetih otaca*.

Također su m. roda u praslavenskome bile imenice tvorene sufiksom *-yān-. Te imenice označuju muške osobe i etnike, a u množini su se deklinirale kao n-osnove. Od najranijih spomenika njihova je deklinacija pomiješana s dekli-

²⁷⁷ Druga je, manje vjerojatna mogućnost, da je slavenski nastavak za L jd. suglasničkih osnova postao od ie. nastavka *-es za G jd., analogijom prema G i L dvojine, koji također dijele isti, sinkretizirani nastavak *ō > stsl. -u (v. Ferrell 1968). Prežitak su ie. nastavka *-i za L jd. možda prilozi poput stsl. *prěmь* »pravilno« (gdje -ь može biti i od nastavka za A jd. *-m > *-im > *-in > -ь).

²⁷⁸ Prijelaz n-osnova m. roda u o-osnove zbivao se i u pretpovijesnom razdoblju; nekoć su n-osnove zacijelo bile i imenice *stremen*, *grumen*, *pramen*, *znamen*, *kremen* itd.

nacijom o-osnova, a jedninu te imenice redovito tvore dodavanjem singulativnoga sufiksa *-ejnu »jedan«; usp. stsl. *izdrailitěninъ* »Izraeličanin«, N mn. *izdrailitěne*, strus. *poljaninъ* »Poljanin«, N mn. *poljane*. U hrvatskome ove imenice postaju o-osnove i u množini, no do 15. st. tvorile su množinske padeže na vrlo arhaičan način, kao n-osnove (v. gore). Tragovi tog deklinacijskog obrasca postoje još u toponimiji; usp. npr. *Grižane* u Primorju.

2. Osnove na -s

Sve su srednjega roda u praslavenskome; ie. tip s-osnova m. i ž. roda (npr. ie. *h₂ewsōs »zora« > skr. *ušās*, gr. hom. *ēōs*) nije posvjedočen u baltoslavenskim jezicima.

	Prasl.	stsl.	rus.	polj.	hrv.
NAV	slawa	slovo	slóvo	slowo	slovo
G	*slawese	slovese	slóva	slowa	slova
D	*slawesej	slovesi	...	...	...
I	*slawesimi	slovesьmъ	(deklinacija kao kod o-osnova)		
L	*slawes-en	slovese			
NAV	*slawesā	slovesa	slova	slowa	slova
G	*slawun *slawesun	slovъ slovesъ	slov	slów	slovā
D	*slawesimu	slovesьmъ	...	...	...
L	*slawesixu	slovesьxъ			
I	*slawesimī	slovesьmi	(kao o-osnove)		

U NA jd. izostala je promjena *-os > *-as > *-us, te je praslavenski završetak *-a analoški (v. § 121). U L jd. praslavenski je nastavak *-en stari poslijelog, kao i kod n-osnova (v. § 254). U DLI mn. u stsl. se ъ umeće prema i-osnovama, kao i kod drugih konsonantskih osnova (očekivali bismo D mn. **slovesmъ, L mn. **slovesъ ili **slovesxъ, I mn. **slovesmi).

U hrvatskome s-osnove srednjega roda postaju o-osnove, pri čemu je srednji rod sačuvan.

Čini se da je do prijelaza s-osnova u o-osnove došlo vrlo rano jer već u *Vinodolskom zakoniku* čitamo, primjerice, *v n(e)beŕ* umjesto *v nebeŕe*, a i u štok. srpskim tekstovima 13-14. st. pojavljuju se oblici prema o-osnovama, npr. D jd. *tělu* umjesto *tělesi*.

U slovenskome su s-osnove očuvane kao posebna deklinacijska klasa, koja se od o-osnova sr. roda razlikuje formantom *-es-* u kosim padežima (usp. npr.

slov. *telô* »tijelo«, G jd. *telêsa*, ali *nebô*, G jd. *nebâ*). Isti je formant u deklinaciji s-osnova očuvala i većina kajkavskih govora (npr. *čudo*, G jd. *čudesa*), što znači da potpun prijelaz s-osnova u o-osnove ne treba pripisati zajedničkom zapadnojužnoslavenskomu razdoblju.

U jeziku starih hrv. pisaca pojavljuju se i tragovi miješanja deklinacije s-osnova s i-osnovama, npr. G i D jd. *nebi* (umjesto *nebesi* ili *neba*) kod N. Nalješkovića (oko 1500-1587).

Trag starije deklinacije po s-osnovama u hrvatskome standardu čuvaju arhaični oblici N množine nekih imenica, npr. *něbo*, *nebésa*, *ũho*, *ušésa*, *čũdo*, *čudésa*; uz sve te arhaične oblike postoje i novi oblici množine prema o-osnovama, *čũdā*, *něbā*; oblik *ũši* po postanju je stari dual suglasničkih osnova, sa sufiksom *-ih₁ > prasl. *-ī (v. § 255). To je arhaizam koji pokazuje da se ova imenica izvorno sklanjala kao korijenska imenica (od osnove *ōs- < *h₂ews-).

3. Osnove na -nt-.

U praslavenskom je postojala vrlo produktivna skupina osnova na *-nt-; te su imenice sve bile srednjega roda, a obično su označavale mlado neke životinje, npr. prasl. *telēn < *telent (stsl. *tele*, hrv. *tele*), prasl. *āgnēn < *āgment (stsl. *agne*, hrv. *jānje*). Taj tip osnova nema jasne usporednice u drugim ie. jezicima.

Međutim, neki smatraju da je sufiks *-nt- postao u praslavenskome, aglutinacijom od *-n- i sekundarnog sufiksa *-t-, upozoravajući na latvijske imenice na -ēn-, koje često označuju mlado životinja (usp. npr. latv. *telēns* »tele«, *pīlēns* »pače«)²⁷⁹.

Ovo je deklinacija slavenskih imenica na *-nt-:

jd.

	prasl.	stsl.	hrv.
NAV	*telēn	tele	tele
G	*telente	telete	teleta
D	*telentej	teleti	teletu
L	*telent-en	telete	teletu
I	*telentimi	teletьmь	teletom

²⁷⁹ Bräuer 1969, III: 80-82. Valjalo bi pretpostaviti da je izvorna tvorba u baltoslavenskome imala prijevoj te da je slavenski poopćio prijevoju puninu sufiksa (*-en-), a baltijski duljinu (*-ēn-). U tom objašnjenju ostaje nejasnim podrijetlo sekundarnoga sufiksa *-t- u slavenskome. Vjerojatnijim se stoga čini da je sufiks *-nt- isprva obilježavao i baltijske imenice ove deklinacijske klase, no da je u baltijskome poopćena osnova na *-ēn < *-ent iz nominativa-akuzativa. Spekulativna je, ali moguća, i usporedba slavenskoga sufiksa *-nt- s hetitskim sufiksom *-nt- > -nz- koji se dodavao imenicama srednjeg roda kada su bile subjekt prijelaznoga glagola, tj. kada su izražavale vršitelja radnje (npr. het. *pahunanza* od *pahhur* »vatra«; usp. Matasović 2000: 56-57). Upotrebu takvoga sufiksa mogli bismo očekivati kod imenica sr. roda koje označuju nešto živo, kao u slavenskome.

mn.

NAV	*telentā	telęta
G	*telentun	telętъ
D	*telentimu	telętъmъ
L	*telentixu	telętъxъ
I	*telentū	telęty

U NAV jd. završetak *-ę* < *-ēn pravilno je postao od *-ent.

Za nastavak L jd. *-en v. deklinaciju n-osnova i s-osnova!

U I jd. *-imi umjesto očekivanoga *-mi mora biti prema i-osnovama, kao i nastavci *-imu (D mn.) i *-ixu (L mn.). Stsl. nastavak za I mn. *-y* je iz o-osnova.

U hrv. su nastavci za GDLI jd. postali analogijom prema o-osnovama, no u tekstovima iz 14. st. još se pojavljuje G jd. *dětete* (ARj., s. v.).

Množinu u hrvatskome zamjenjuju oblici zbirne imenice na *-ād* (*tělād, jǎnjād*) koja se sklanja kao i-osnova ž. roda. Jedino imenica *dijęte* (< *dęte*) zamjenjuje množinu isprva zbirnom imenicom *dětъ*, koja je posvjedočena od 12. st., a u dubrovačkih pisaca u upotrebi je do 19. st. (usp. rus. množinu *dęti*, češ. *dęti*). Od 15. st. *dětъ* zamjenjuje također zbirna imenica *djęca* (u F. Vrančića *dica*), koja se sklanja kao ā-osnova ž. roda.

OSTALE OSNOVE NA SUGLASNIK

§ 255 Iako u stsl. nema drugih osnova na suglasnike (osim spomenutih osnova na *-s*, *-n* i *-nt-*, te nekoliko osnova na *-r*), tragovi se njihova postojanja očituju u deklinaciji nekih imenica koje su prešle većinom u i-osnove ili u o-osnove.

U staroslavenskome su očuvani tragovi nekoliko osnova na *-t*. Stsl. *lakъtъ* deklinira se kao i-osnova, osim G mn. *lakъtъ*, što pokazuje da je riječ o staroj osnovi na *-t* (usp. lit. *alkūnė*); usp. i I mn. *laktъ*, prema o-osnovama; slično se deklinira i stsl. *nogъtъ* »nokat«, a stsl. *pečatъ* ima N mn. *pečati* i *pečate* < *pek^wet-es, prema t-osnovama. Oblik *dъva na desete* »12« pokazuje da se i *desętъ* dekliniralo kao imenica na *-t* (*desete* je stari L jd.). U hrvatskome odrazi ovih imenica ne pokazuju osobitosti u deklinaciji (*lakat*, *pečat* i *nđkat* su o-osnove).

Imenice tvorene singulativnim sufiksom *-ejna- (stsl. *-inъ*) tvorile su u prasl. množinske oblike kao osnove na suglasnik. Taj je sufiks bio osobito rasprostranjen među nazivima naroda (etnicima), npr. prasl. *Xruwāt-ejnu »Hrvat« (općeslav. *Xrŭvatinъ*), N mn. *Xruwāt-e (općeslav. *Xrŭvate*). U hrv. je očuvan trag toga obrasca zbog gubljenja sufiksa *-in-* u množini, koja se sklanja prema o-osnovama; usp. hrv. N jd. *građanin* spram N mn. *građāni*.

Imenice sa sufiksom prasl. *-telja- (stsl. *prijateljъ, učiteljъ, roditeljъ*) imaju u stsl. tekstovima često nastavak N mn. -e (*žitelje, prijatele*), G mn. -ъ (*žitelъ*), što pokazuje da je riječ o starim osnovama na *-l-. U dubrovačkih pjesnika 15. i 16. st. još nalazimo oblike kao N mn. *vlastele*²⁸⁰.

Stsl. *oko* deklinira se kao s-osnova (G jd. *očese*, D jd. *očesi*, v. gore), ali tvori dvojinu kao korijenska imenica sr. roda; usp. stsl. *oči* < ie. *h₃ek^w-ih₁ (gr. hom. *ósse*). Sličan je oblik i stsl. *uši* od imenice *uxo* (v. § 254, 2). U hrvatskome su oblici *đči* i *ušī* postali nominativi množine; analogijom prema i-osnovama uza sebe imaju pridjeve i zamjenice ž. roda (npr. *te lijepe oči, ove duge uši*), dok se iza broja *dvā* upotrebljavaju novi genitivi jd. (*đka, ūha*), analogijom prema o-osnovama. Ti se oblici susreću već koncem 15. i u 16. st. (npr. kod M. Marulića i N. Nalješkovića).

Indoeuropske heteroklitske imenice, koje su imale smjenu osnovnog suglasnika *r (u N i A jd.) i *n (u ostalim padežima; usp. skr. *yákr̥t*, G jd. *yaknás* »jetra«) nisu očuvane u praslavenskome. Međutim, ima naznaka da su one postojale kao deklinacijska klasa u baltoslavenskome²⁸¹; usp. stsl. *voda* < *wodōr spram lit. *vanduō*, G jd. *vandeñs* (s metatezom *dn > nd prema kosim padežima; usp. gr. *hýdōr*, G jd. *hýdatos* < *udnt-os), ili stsl. *vesna* »proljeće« spram lit. *vasarà* (usp. lat. *ver*, gr. *éar* spram skr. *vasantá-*).

NAGLASAK U IMENSKOJ SKLONIDBI

§ 256 Već smo vidjeli (v. § 223) da je u ie. prajeziku kod tzv. promjenjivih imenica dolazilo do prijevornih smjena u deklinaciji. Te su prijevojne smjene bile praćene i promjenama mjesta naglaska; usp. gr. N jd. *poús* »stopalo«, G jd. *podós*, A jd. *póda*, ili ved. *ásmā* »kamen« G jd. *áśnás*. Vidjeli smo i po usporedbi odraza nekih imenica u baltoslavenskim jezicima možemo pretpostaviti da su one u bsl. prajeziku još imale prijevojne smjene, tj. da su bile promjenjive. Štoviše, i u baltoslavenskim jezicima koji imaju slobodno mjesto naglaska postoje imenice kod kojih naglasak nije na istom slogu u čitavoj paradigmi, tj. imenice s mobilnim mjestom naglaska.

Međutim, pravila o promjenama mjesta naglaska u bsl. jezicima ne podudara se s onima u grčkom i vedskome i, što je još neobičnije, imenice s mobilnom akcentuacijom u baltoslavenskome pripadaju i deklinacijskim klasama koje su u ie. prajeziku bile beziznimno nepromjenjive (odnosno imale fiksni naglasak), tj. ā-osnovama i o-osnovama. Stoga je točan odnos akcentuacije imenica

²⁸⁰ V. Rešetar 1936: 136.

²⁸¹ O tome v. Matasović 1998.

u baltoslavenskome i u indoeuropskome dugo bio jednim od najzagonetnijih područja indoeuropeistike, a ni danas nisu zasigurno riješena sva pitanja o tome.

§ 257 Istraživanja norveškog lingvиста C. Stanga, ali i Švicarca F. de Saussurea, te Rusā V. M. Illič-Svityča i V. A. Dyboa, dovela su do spoznaje da se imenice u baltoslavenskome s obzirom na akcentuaciju mogu svesti na dva tipa, odnosno dvije akcenatske paradigme (a. p.): fiksnu i mobilnu. Imenice fiksne a. p. imale su u baltoslavenskome naglasak na korijenu, a kod imenica mobilne a. p. mjesto se naglasaka mijenjalo između korijena i nastavaka.

Kao što je pokazao V. M. Illič-Svityč²⁸², baltoslavenske imenice s fiksnom akcentuacijom u pravilu odgovaraju ie. imenicama s naglaskom na korijenu (ie. baritona); usp. npr. lit. *žam̃bas* »češalj«, stsl. *zqb*, hrv. *zùb* < ie. *g'ómb^hos »češalj« (gr. *gómphos*, skr. *jámbhas*).

Iznimka su tomu pravilu ie. imenice s naglaskom na nastavku (oksitona) kod kojih je naglasak u baltoslavenskome pomaknut na korijen prema Hirtovu zakonu (v. § 140, I); takve imenice u baltoslavenskome također imaju fiksni naglasak na korijenu, npr. ie. *wiHrós »muž, muškarac« (skr. *vírás*) > bsl. *wīra- (lit. *výras*).

Baltoslavenske imenice s mobilnom (promjenjivom) akcentuacijom nemaju do kraja razjašnjeno podrijetlo, no najvjerojatnije je mišljenje V. M. Illič-Svityča prema kojemu one potječu od ie. imenica s (fiksnim) naglaskom na nastavku (ie. oksitona); usp. npr. ie. *deywós »bog, nebesnik« (skr. *devás*) > bsl. *dejwá- (lit. *diēvas*, A jd. *diēva*, ali N mn. *dievaī*, A mn. *dievūs* kod starijih pisaca, npr. kod M. Daukše). Pa ipak, nije jasno zašto bi ie. imenice s fiksnim mjestom naglasaka na zadnjem slogu dobile mobilnu akcentuaciju. Analogija s atematskim imenicama, koje su imale promjenjivo mjesto naglasaka u ie. prajeziku, ne izgleda vjerojatna jer analogije obično vode većoj jednostavnosti i pravilnosti²⁸³.

§ 258 Dvije su baltoslavenske akcenatske paradigme na specifičan način preoblikovane u praslavenskome i općeslavenskome, djelovanjem glasovnih zakona o kojima je već bilo riječi (Dybov zakon, Ivšičevo pravilo itd.). Na taj su način nastale tri općeslavenske akcenatske paradigme, koje su (s dodatnim, prilično dalekosežnim promjenama) očuvane u hrvatskome.

²⁸² V. Illič-Svityč 1963.

²⁸³ Na to upozorava i T. Olander (2007), u članku koji nudi i moguće glasovno pravilo kao objašnjenje postanka akcenatske mobilnosti.

1. OPĆESLAVENSKA AKCENATSKA PARADIGMA A

Najjednostavnija je akcentuacija imenica koje su na korijenu u baltoslavenskoj imale akut. One ostaju naglašene na korijenu²⁸⁴ kroz čitavu paradigmu i u baltijskoj (litavska »prva akcenatska paradigma«) i u slavenskoj (»akcenatska paradigma a«). Pri tome i u baltijskoj i u slavenskoj imamo očekivane odraze bsl. akuta (v. § 134):

	lit.	rus.	hrv.
N	várna	voróna	vràna
V	várna	-	vràno
A	várnaꝯ	vorónu	vrànu
G	várnos	voróny	vrànē
D	várnai	voróne	vràni
L	várnoje	voróne	vràni
I	várna	vorónoj	vrànōm
NV	várnos	voróny	vràne
A	várnas	voróny	vràne
G	várnuꝯ	vorón	vrànā
D	várnoms	vorónam	vrànama
L	várnose	vorónax	vrànama
I	várnomis	vorónami	vrànama

U ruskome je kod ove imenice akut dao očekivan odraz u slogu s »punoglasjem« (v. § 174); u hrvatskoj je kratkosilazni naglasak u G mn. zamijenjen dugosilaznim kompenzatornim duljenjem uslijed nestanka poluglasa. To je očekivana i kasna promjena, do koje je došlo prije dodavanja novoga štokavskog nastavka -ā.

Imenice a. p. a u pravilu su u hrvatskoj ostale u toj akcenatskoj paradigmi; one obično imaju odraz praslavenskoga akuta na osnovi u svim padežima jednine i množine (osim u G mn.), npr. *dīm*, *rāk*, *mīš*, *mjēsēc*, *sīla*, *vūna*, *rība*, *mjēd*. Kod nekih je došlo do štokavske retrakcije nastavka, npr. *jèzik* < *jèzykъ, *màlina* < *malina i dr.

²⁸⁴ »Korijen« se ovdje shvaća u praslavenskom smislu; primjerice, imenica *inzúku (stsl. *jèzykъ*, rus. *jazyk*, hrv. *jezik*) izvedena je sufiksom *-uh₂ u ie. prajeziku, no u praslavenskoj je *-ū- dio korijena (na kojem je naglasak).

2. OPĆESLAVENSKA AKCENATSKA PARADIGMA B

Kod imenica s nepomičnim inicijalnim naglaskom, koje u korijenu nisu imale akutiran slog, došlo je i u litavskom i u slavenskom, do neovisnog pomicanja akcenta s korijena na nastavak. U litavskom su to imenice »2. akcenatske paradigme«, a u slavenskome imenice »akcenatske paradigme b«.

Litavskoj imenici 2. a. p. *rankà* »ruka« odgovara rus. *ruká* i hrv. *rúka*, no one su u oba jezika postale imenice s mobilnom akcentuacijom (tzv. a. p. c; usp. rus. A jd. *ríku* = hrv. *rúku*). Stoga ćemo za usporedbu navesti prasl. imenicu *jōxá, koja je ostala oksitona (a. p. b) u obama jezicima:

	lit.	rus.	hrv.
jd.			
N	rankà	uxá	júha
V	rankà	-	júho
A	rañkai	uxú	júhu
G	rañkos	uxí	júhē
D	rañkai	uxé	júsi
L	rañkoje	uxé	júsi
I	rankà	uxój	júhōm
mn.			
N	rañkos	uxí	júhe
V	rañkos	-	júhe
A	rankàs	uxí	júhe
G	rañkų	úx	júhā
D	rañkoms	uxám	júhama
L	rañkose	uxáx	júhama
I	rañkomis	uxámi	júhama

U litavskome je inicijalni naglasak očuvan u svim padežima u kojima nastavak nije sadržavao slog na kojemu je u baltoslavenskom nastao akut. U tim se padežima (NV jd., I jd., A mn.) naglasak pomaknuo na akutirani nastavak, u skladu s pravilom koje je otkrio F. de Saussure. Poslije se taj akutirani zadnji slog pokratio prema Leskienovu zakonu (v. § 141).

U slavenskom se naglasak pomaknuo s korijena na nastavak bez obzira na narav sloga u nastavku prema Dybovu zakonu²⁸⁵, te su imenice a. p. b dosljedno

²⁸⁵ V. § 214, 1. Pomicanje naglasaka u slavenskome, za razliku od litavskoga, nije ograničeno na slučajeve kada je nastavak akutiran. Po tome se Dybovo pravilo u slavenskome razlikuje od De Saussureova u litavskome.

naglašene na nastavku (oksitona, osim u I mn.); u hrvatskome je, štokavskom retrakcijom naglasaka s nastavka (v. § 214, 6) kod ovih imenica nastao uzlazni naglasak na korijenu.

Kao što pokazuje primjer slav. riječi *rankā (> hrv. *rúka*), kod nekih je imenica u slavenskome očekivana oksitonska paradigma zamijenjena mobilnom. Kod o-osnova m. roda ta je promjena općeslavenska, tj. sve su naslijeđene o-osnove postale mobilnima (a. p. c umjesto a. p. b)²⁸⁶. Tako skr. *vr̥kas* upućuje na ie. baritonu (*wĺkʷos), koja se u slavenskome morala svrstati u a. p. b; međutim, usporedba slav. jezika pokazuje da je općeslav. *vǫlkъ bila imenica a. p. c (usp. hrv. *vúk*, G jd. *vúka*, rus. *volk*, G jd. *vólka*, D mn. *volkám*)²⁸⁷.

Slavenske imenice m. roda koje pripadaju a. p. b u pravilu su novije posuđenice²⁸⁸, ili stare imenice sr. roda koje su prešle u muški rod, npr. ie. *d^hwórom (skr. *dvāram*, gr. *thýra*) > bsl. *dwára- (lit. *dvāras*, a. p. 2) > općeslav. *dvorъ, G jd. *dvorá (čak. *dvōr*, *dvōrā*), ie. *tr̥nom (skr. *tr̥nam* »trava«) > bsl. *tírna- > općeslav. *tǫrnъ, G jd. *tǫrnà (ukr. *terén*, *ternú*); usp. kajk. (Bednja) *těrn*, *ternā*.

Naposlijetku, i-osnove akcenatske paradigme b bile su već u praslavenskom vrlo rijetke²⁸⁹ (usp. npr. prasl. *agnī, G jd. *agněj, ukr. dij. *ogén'*, *ogni*), a u hrvatskome ih više nema (usp. hrv. *đganj*, G jd. *đgnja*).

3. OPĆESLAVENSKA AKCENATSKA PARADIGMA C

Konačno, imenice s mobilnom akcentuacijom su u nekim padežima imale naglašen korijen, a u drugima nastavak.

U litavskome se razlikuju dvije akcenatske paradigme ovih imenica: ako su imale akutiran korijen, pripadaju »3. akcenatskoj paradigmi«, npr. *gálvā* »glava«, A jd. *gálva*, I jd. *gálva*; ako korijen nije bio akutiran, djelovanjem de Saussureova pravila (v. § 258, 2) naglasak se pomaknuo na sve akutirane nastavke u paradigmi, te takve imenice pripadaju »4. akcenatskoj paradigmi«, npr. *mergā* »djevojka«, A jd. *mėřga*, I jd. *mergā*.

U praslavenskome je akut eliminiran u imenica s mobilnom akcentuacijom djelovanjem Meilletova zakona (v. § 136) te stoga sve imenice s mobilnom akcentuacijom pripadaju u jednu akcenatsku paradigmu²⁹⁰, a. p. c:

²⁸⁶ To je pravilo otkrio V. M. Illič-Svityč, koje se po njemu i naziva. Navodne iznimke u sjevernočakavskim govorima (osobito otoka Suska) u novije su vrijeme osporene (Vermeer 2001).

²⁸⁷ I u litavskom je standardnom jeziku srodna imenica *vilkas* postala mobilna (a. p. 4).

²⁸⁸ Npr. stare posuđenice iz latinskoga i romanskih jezika, v. Matasović 2007.

²⁸⁹ V. Illič-Svityč 1963: 146-147.

²⁹⁰ Pripadnici Moskovske akcentološke škole okupljeni oko V. A. Dybova predložili su postojanje još jedne praslavenske a. p. s mobilnom akcentuacijom, tzv. »akcenatske paradigme d«, čiji su tragovi navodno

	lit.	rus.	hrv.
jd.			
N	galvà	golová	gláva
V	galvà	-	glávo
A	gálva	gólovu	glávu
G	galvõs	golový	gláve
D	gálvai	golové	glávi
L	galvojè	golové	glávi
I	gálva	golovój	glávõm
mn.			
N,V	gálvos	gólovy	gláve
A	gálvas	gólovy	gláve
G	galvũ	gólov	glávã
D	galvõms	golovám	glávama
L	galvosè	golovãx	glávama
I	galvomis	golovãmi	glávama

Među lingvistima nema sloge o tome kako je točno nastala raspodjela mjesta naglasaka između korijena i naglasaka u imenica s mobilnom akcentuacijom²⁹¹, no ona je još dobro očuvana kod lit. imenica a. p. 3 (kod imenica a. p. 4 izmiješana je zbog djelovanja de Saussureova pravila).

U slavenskim jezicima treba računati s promjenama koje su nastale zbog gubljenja poluglasa (npr. u G mn.). U hrvatskome uzlazni naglasak nastaje štokavskom retrakcijom sa zadnjeg sloga, a praslavenski se inicijalni naglasak čuva kao cirkumfleks (npr. u A, D, L jd.).

Već smo vidjeli da su u općeslavenskome sve izvorne o-osnove m. roda s neakutiranim korijenom svrstane u a. p. c i to je pravilo u velikoj mjeri očuvano u hrvatskome; usp. hrv. *róg*, G jd. *rõga*, *bõg*, G jd. *bõga*, *grãd*, G jd. *grãda*, *snijëg*, G jd. *snijëga*; na sličan način, u hrvatskom su većinom očuvane i bsl. ā-osnove s mobilnom akcentuacijom; usp. hrv. *zìma*, G jd. *zìmu* (lit. *ziemà* »zima«, a. p. 4), *brãda*, G jd. *brãdu* (lit. *barzdà*, a. p. 4), *kõsa*, G jd. *kõsu* (lit. *kasà* »kosa«, a. p. 4), *nõga*, G jd. *nõgu* (lit. *nagà* »kopito«, a. p. 4) itd. I-osnove a. p. c su, primjerice, hrv. *nóc*, G jd. *nõci*, L jd. *nõci* (lit. *naktis*, a. p. 4, rus. *noč'*, G jd. *nõci*), *rijëc*, G jd. *rijëci*, G mn. *rijëci* (rus. *reč'*, G jd. *rëci*) itd.

najbolje očuvani u nekim čakavskim dijalektima (osobito u govoru Suska). Međutim, ta je teza u novije vrijeme osporena na temelju snažnih argumenata (v. npr. Vermeer 2001).

²⁹¹ Jednu konzistentnu, ali kompliciranu teoriju iznosi F Kortlandt (1975., 1978., 1994); za drugu, manje konzistentnu i kompliciranu teoriju v. Matasović 1997a.

U imenica ove naglasne paradigme naglasak je još u praslavenskom prelazio na klitike koje su uz njih stajale u rečenici. U hrvatskome je to pravilo očuvano, a klitika u tom slučaju dobiva kratkosilazni naglasak; usp. *nà glāvu, zà kosu, pò uhu, ì nōć*. To praslavensko pomicanje naglasaka na klitiku treba razlikovati od novijega prenošenja naglasaka do kojeg dolazi novoštokavskim pomakom (§ 214, 6) i kod imenica ostalih akcenatskih paradigmi, npr. *pò ribu* (a. p. a), *zà ženu, òd kućē* (a. p. b). Kao što se vidi, novoštokavskim pomakom na proklitici nastaje uzlazni naglasak.

U suvremenom se hrvatskom standardu, a osobito u supstandardu i razgovornom jeziku, pravila o prenošenju naglasaka na klitike postupno gube.

§ 259 Odgovarajuće akcenatske paradigme, koje smo ovdje ilustrirali na primjeru ā-osnova, postoje i kod svih drugih deklinacijskih klasa u baltoslavenskome, no na ovom mjestu ne možemo ih sve razmotriti²⁹²; također, ograničili smo se samo na prikaz akcentuacije neizvedenih imenica koje su naslijeđene iz baltoslavenskoga; imenice izvedene slavenskim sufiksima također se mogu razvrstati u tri akcenatske paradigme, no pravila su o njihovoj raspodjeli u paradigrama vrlo složena.

Jednostavno se odnos slavenskih akcenatskih paradigmi prema baltijskima može izraziti sljedećom shemom:

bsl. akut na korijenu			
		da	ne
fiksni akcent	da	a. p. 1 / a. p. a	a. p. 2 / a. p. b
	ne	a. p. 3 / a. p. c	a. p. 4 / a. p. c

²⁹² V. priručnike W. Lehfeldta (2001) i V. A. Dybova (1981) te sažetiji prikaz kod T. Carltona (1991).

PRIDJEVI

§ 260 U ie. prajeziku pridjevi se u deklinaciji nisu razlikovali od imenica. U najarhaičnijim ie. jezicima pridjevi se mogu i upotrebljavati kao imenice, bez ikakve morfološke ili tvorbene preoblike. I obrnuto, imenice u najstarijim tekstovima mogu doći u atributivnoj ulozi pridjeva.

Međutim, morfološka razlika imenica i pridjeva očituje se u tome što pridjevi imaju komparaciju ili stupnjevanje. U ie. prajeziku osim osnovnog oblika pridjeva (pozitiva) postojao je i komparativ, a zacijelo i superlativ (premda je rekonstrukcija toga pridjevskog stupnja dvojbena, v. § 270).

§ 261 Poput imenica, i pridjevi su razlikovali nekoliko deklinacijskih klasa. Broj tipova pridjevskih osnova bio je manji nego broj imeničkih osnova. U kasno-indoeuropskome je najproduktivnija bila klasa pridjeva koji su se sklanjali kao o-osnove u m. i sr. rodu (m. *newos, sr. *newom »nov, novo«, lat. *novus, novum*, gr. *néos, néon*), a kao osnove na *-eh₂ u ž. rodu (ie. *neweh₂ > lat. *nova*, gr. *néa*). Međutim, razmjerno česti su bili i pridjevi na *-u (u m. i sr. r.), odnosno *-w-ih₂ u ž. rodu, npr. ie. *sweh₂du- »sladak« (gr. *hēdýs*, skr. *svādú-*) / ž. r. *sweh₂dwi_h₂ (gr. *hēdeia*, skr. *svādvī*).

Znatno su rjeđe bile druge pridjevske osnove, npr. osnove na *-i- (tip lat. *similis* »sličan«, stir. *samail*), ili na suglasnik (npr. ie. *meg'h₂- »velik« > gr. *mégas*, skr. *máhi-*). Takvi pridjevi zacijelo nisu razlikovali oblike za sva tri roda, već su obliku za srednji rod suprotstavljali jedinstveni oblik za »živi rod« (muški ili ženski).

Participi prezenta na *-nt- (v. § 357, 1) i perfekta na *-wōs- / *-us- (v. § 357, 4) bili su u ie. prajeziku po sintaktičkoj funkciji također pridjevi, iako nisu imali komparaciju.

§ 262 U baltoslavenskome su još bile očuvane obje produktivne ie. deklinacijske klase pridjeva. Takvo je stanje i danas u litavskome, gdje uz pridjeve poput *naūjas, naujá* »nov, nova« (ie. osnove na *-o-/-eh₂) postoje i mnogobrojni pri-

djevi poput *platus*, *plati* »širok, široka« (ie. osnove na *-u-; usp. skr. *prthú-*, gr. *platýs* < ie. *plth₂u-); nastavak *-ī > lit. -i zamijenio je očekivano *-wī u ž. rodu.

U praslavenskome su nestale pridjevske u-osnove. One su redovito postajale osnovama na o/ā dodavanjem tematskoga sufiksa *-ka-; usp. ie. *tenh₂u- »tanak« (skr. *tanú-*, gr. *tany-*) > prasl. *tinuku (stsl. *тънѣкъ*, rus. *tónkyj*, hrv. *tànak*), ie. *h₂eng^{2h}u- »uzak« (skr. *amhú-*, got. *aggwus*) > prasl. *anzuku (stsl. *азѣкъ*, rus. *úzkyj*, hrv. *úzak*). Iznimke su tomu pravilu preživjele uglavnom na krajnjim rubovima slavenskoga područja; usp. npr. čak. (Istra) *plit* »plitak«, slovinški *pliti* »tanak i ravan« < prasl. *plūtu- (hrv. *plitak*, slov. *plítek*, polj. *pltyki*)²⁹³.

DEKLINACIJA PRIDJEVA

§ 263 Obilježje je baltoslavenskih jezika postojanje posebnih određenih oblika pridjeva. Oni nastaju dodavanjem osnove odnosno zamjenice *yo- na pridjev u nekom padežu; isprva su se i pridjev i zamjenica sklanjali po padežima, no potom su se, neovisno, u baltijskom i u slavenskom njihove osnove stopile. Usporedimo deklinaciju određenih i neodređenih pridjeva u litavskom, staroslavenskom, praslavenskom i hrvatskom:

litavski

jednina

	m.	neodr. ž.	odr. m.	ž.
N	naujas	nauja	naujasis	naujoji
A	naują	naują	naująjį	naująją
G	naujo	naujos	naujojo	naujosios
D	naujam	naujai	naujajam	naujajai
L	naujame	naujoje	naujajame	naujoje
I	nauju	nauja	naujuoju	naujāja

množina

N	naujai	naujos	naujieji	naujosios
A	naujus	naujas	naujuosius	naująsias
G	naujų	naujų	naujųjų	naujųjų
D	naujiems	naujom	naujiesiems	naujosioms
L	naujuose	naujose	naujuosiuose	naujosiose
I	naujais	naujomis	naujaisiais	naujosiomis

²⁹³ V. Boryš 2007: 216-217.

staroslavenski

jednina

		neodr.	odr.	
N	novъ	nova	novъjь, novyujь	novaja
A	novъ	novą	novъjь, novyujь	novaja
G	nova	novy	novaego	novyje
D	novu	nově	novuemu	nověi
L	nově	nově	nověemъ	nověi
I	novomъ	novoja	novyimъ	novaja

množina

N	novi	novy	novii	novyje
A	novy	novy	novyje	novyje
G	novъ	novъ	novyixъ	novyixъ
D	novimъ	novamъ	novyimъ	novyimъ
L	nověxъ	novaxъ	novyixъ	novyixъ
I	novy	novami	novyimi	novyimi

Sr. rod ima u NA jd. neodr. *novo*, odr. *новоје*, NA mn. neodr. *nova*, odr. *novaja*; inače se oblici podudaraju s oblicima m. roda. Staroslavenska je paradigma još razmjerno bliska rekonstruiranoj praslavenskoj:

jednina

		neodr.	odr.	
N	nawu	nawā	nawuju	nawājā
A	nawun	nawūn	nawu(n)jun	nawānjūn
G	nawā	nawū	nawājaga	nawūjūn
D	nawō	nawāj	nawōjamō	nawājāj
L	nawaj	nawāj	nawājami	nawājāj
I	nawami	(nawajūn)	?nawūjajmi	(nawanjūn)

množina

N	nawaj	nawū	nawajaj	nawūjūn
A	nawūns	nawūns	nawūjūns	nawūjūns
G	nawun	nawun	nawūjajxun	nawūjajxun
D	nawejmu	nawāmu	nawūjajmu	nawūjajmu
L	nawajxu	nawāxu	nawūjajxu	nawūjajxu
I	nawū	nawāmī	nawūjajmī	nawūjajmī

U praslavenskom nisu sve rekonstrukcije sigurne. Oblik za I jd. ne može se rekonstruirati jer se nastavak *jūn (bez j-prijeglasa) proširio tek u općeslavenskom razdoblju. Praslavenska se promjena određenih i neodređenih pridjeva na ovaj način odrazila u hrvatskome:

jednina

		neodr.	odr.	
N	nov	nova	novī	novā
A	nova, nov	novu	novōg(a) novī	novū
G	nova	novē	novōg(a)	novē
D	novu	novoj	novōm(u)	novōj
L	novu	novoj	novōm(e)	novōj
I	novīm	novōm	novīm	novōm

množina

N	novī	nove	novī	novē
A	nove	nove	novē	novē
G	novīh	novīh	novīh	novīh
D	} novīm, novima		novīm, novima	
L				
I				

U sr. rodu od oblika m. roda razlikuju se samo NA jd. (neodr. *novu*, odr. *novō*) i NA mn. (neodr. *nova*, odr. *novā*).

§ 264 Duljine u nastavcima određenih oblika pridjeva nastale su uglavnom pravilno, kontrakcijom (stezanjem) nakon ispadanja međusamoglasničkoga *-j- (v. § 117), tj. *novaja* > *nōvā*, *novoje* > *nōvō*, *novaja* > *nōvū* itd. U GDL jd. m. roda očekivani su završetci *-āga (< *-ajega), *-umu (< *-ujemu), *-ijem (< *-ejěmь) zamijenjeni završetcima -ōga, -ōmu, -ōm(e) analogijom prema pokaznim zamjenicama (usp. *tōga*, *tōmu*, *tōm(e)*). Ta se promjena odvila zacijelo još prije prvih spomenika, a duljina je na tim nastavcima analoška prema slučajevima gdje je pravilno nastala kontrakcijom.

U A jd. m. roda oblik je jednak obliku G jd. stoji li pridjev uz imenicu koja označuje što živo, a obliku N jd. ako stoji uz imenicu koja označuje što neživo.

To je posljedica uvođenja kategorije živosti/neživosti u deklinaciju imenica m. roda tijekom općeslavenskoga razdoblja (v. § 230).

U određenom G jd. m. roda izvorni nastavak je završavao na *-o* (*nova-jego*); u hrvatskom je, kao i kod pokaznih zamjenica (v. § 276), *-o* zamijenjeno završetkom *-a*, analogijom s imenicama m. roda (*vúk-a*, *čòvjek-a*). Taj se završetak može i izostaviti, tj. u suvremenom je standardu njegova upotreba opcionalna, donekle određena stilističkim činiocima. Do izostavljanja završnoga *-a* došlo je analogijom prema ostalim vokalskim završetcima koji se mogu izostaviti (npr. D jd. *novōm* umjesto *novōmu*); oblici bez završnog *-a* zabilježeni su od 18. st. (npr. kod A. Kanižlića).

U određenom D i L jd. m. roda rano se očituje težnja za izjednačivanjem oblika (kao i kod imenica); stari nastavak za D jd. prevladava i u L jd. već u *Akademijinu dubrovačkom molitveniku* s početka 15. st. Kašić (1604) ima samo izvorni nastavak dativa (*svétomu* »svetomu«).

Većina normativnih gramatika dopušta oblike *nðvōm*, *nðvōme* i *nðvōmu* u oba padeža²⁹⁴, no po mojem su vlastitom jezičnom osjećaju (koliko god on vrijedio) u biranom jeziku oblici *nðvōm* i *nðvōme* rasprostranjeniji u lokativu, a *nðvōmu* u dativu; *-u* je, naravno, izvorni dativni nastavak, a završetak *-m* postao je nakon otpadanja *-b* u L jd.

U I jd. oblici u sva tri roda potječu od općeslavenskih određenih oblika.

U G mn. određeni je oblik posve istisnuo neodređeni oblik pridjeva u sva tri roda. U starijem jeziku stoji i nastavak *-ijeh*²⁹⁵ (*novijeh*, *tudijeh*, prema pokaznim zamjenicama *onijeh*, *tijeh*), no on se u suvremenom standardu osjeća kao arhaizam.

U DLI mn. kratki oblici u hrv. potječu od općeslav. dativa množine (*-imъ*), a dugi oblici od dativa dvojine (*-ima*). Kašić (1604) ima u I množine varijante *svétim* i *svétimi* (»svetim«), a u D mn. samo *svétim*.

U suvremenom se standardnom jeziku upotrebljavaju i dugi i kratki nastavci, a razlike su u upotrebi uvjetovane prije svega sintaktički i stilistički: kada pridjev stoji samostalno, dolazi u dugom obliku (*Gladnima dajte kruha*), a kad prethodi imenici koju određuje kao atribut, dolazi u kratkom obliku (*gladnim ljudima*).

Pridjevi kojima osnova završava na meki suglasnik imali su u općeslavenskoj različitu deklinaciju od pridjeva na tvrdi suglasnik. Ta je razlika u deklinaciji odgovarala opreci u imenica između tvrdih (o– i ā-osnova), s jedne strane, i mekih (jo– i jā-osnova) s druge strane.

²⁹⁴ Florschütz (1916) nastavak *-omu* smatra nepravilnim.

²⁹⁵ Gramatike Maretića (1899) i Florschütza (1916) dopuštaju taj nastavak kao alternativu nastavku *-ih*.

U hrvatskome je u oblicima osnova na meki suglasnik ženskog roda poopćena deklinacija osnova na tvrdi suglasnik; usp. DL jd. *vrúćōj* kao *nđvōj*, I *vrúćōm* kao *nđvōm*, no kod oblika je za m. i sr. rod razlika očuvana u jednini u nekim padežima; usp. NA jd. sr. roda *vrúće* spram *nđvo*, D jd. *vrúćēm(u)* spram *nđvōm(u)*, L jd. *vrúćēm* spram *nđvōm(e)*, ali I jd. *vrúćim* kao i *nđvim*.

§ 265 Određeni oblici pridjeva tipološka su osobitost baltoslavenskih jezika, a nastali su od pridjeva i odnosnih zamjenica, tj. *newos yos, dosl. »dobar koji je« > bsl. *nawas jas > stsl. *novyjъ*, lit. *naujāsis*.

U litavskom se stapanje pridjeva sa zamjenicom u jednu riječ moralo zbiti prije djelovanja Leskienova zakona (v. § 141 a) jer u ž. r. samoglasnik *o* < *ā ostaje nepokraćen; usp. neod. *naujā*, ali odr. *naujōji*. Također, u litavskom je do stapanja zamjenice s pridjevom moralo doći prije preuzimanja zamjeničkih nastavaka kod neodređenih pridjeva jer imamo D jd. *naujuojame* umjesto ***naujamejame*. Međutim, analiza oblika pokazuje da su određeni oblici pridjeva kao samostalne riječi nastali tek nakon baltoslavenskog razdoblja.

U slavenskom se stapanje pridjeva sa zamjenicom moralo dogoditi tek nakon otpadanja završnih suglasnika na kraju riječi; usp. stsl. *novyjъ* umjesto ***novošъ*. U baltoslavenskome, dakle, nije postojala posebna vrsta riječi »određeni pridjevi« (*nawasjas), već konstrukcija s pridjevom i odnosnom zamjenicom (*nawas jas).

Većina je slavenskih jezika dokinula ili znatno reducirala sustavno razlikovanje određenih i neodređenih pridjeva, a i hrvatski je izgubio neodređene oblike nekih skupina pridjeva, npr. pridjeva izvedenih sufiksom *-jī* (*bđžjī*) i *-skī* (*kđnjskī*); u starijim se tekstovima takvi oblici pojavljuju; usp. npr. *andeo Gospodanj* u *Vatikanskom hrvatskom molitveniku*.

U nekim slav. jezicima još postoji razlika »dugih« i »kratkih« oblika pridjeva, npr. u ruskom, gdje se dugi oblici (od općeslav. određenih pridjeva) većinom upotrebljavaju atributivno, a kratki (od neodređenih) predikativno; usp. rus. *Ona byla krasiva* »ona je bila lijepa« spram *krasivaja devuška* »lijepa djevojka«, ili *eto ozero gluboko* »to je jezero duboko« spram *glubokoe ozero* »duboko jezero«. U ruskome je također u množini dokinuto razlikovanje pridjeva u rodu; usp. rus. *krasivye devuški* »lijepo djevojke«, kao i *krasivye ljudi* »lijepi ljudi«.

KOMPARACIJA

§ 266 Većina ie. jezika razlikuje tri stupnja komparacije (stupnjevanja): pozitiv, komparativ i superlativ. Komparativ se u ie. prajeziku tvorio dodavanjem sufiksa *-yos- izravno na korijen; usp. skr. *gurú-* »težak« < ie. *g^wrHu-, komp. *garíyaṃs-* »teži« < *g^werHyos-, ili stir. *már* »velik« < *meh₃-ro-, komp. *móu*, *móo* < *meh₃-yos-.

U mnogim je jezicima, npr. u latinskom i slavenskom, oblik osnove iz pozitivna prenesen i na komparativ; usp. lat. *gravis*, *gravior* (oboje od osnove *grav-*).

Uz navedenu promjenu (poopćenje prijevojnoga stupnja iz pozitivna), latinski je prilično dobro očuvao ie. komparaciju (npr. od pridjeva *novus*, -a, -um »nov«); usporedimo latinski komparativ sa sanskrtskim (od pridjeva *návas* »nov«):

jd.	m.ž.	sr.	m.	sr.	ž.
N	noviōr	novius	navīyān	navīyas	navīyasī
A	noviōrem	novius	navīyāṅsam	navīyas	navīyasīm
G	noviōris	noviōris		navīyasas	navīyasyās
D	noviōrī	noviōrī		navīyase	navīyasyai
L				navīyasi	navīyasyā
I				navīyasā	navīyasyām
Abl.<L	noviōre	noviōre	= G		

mn.	m.ž.	sr.			
N	noviōrēs	noviōra	navīyāṅsas	navīyāṅsi	navīyasyas
A	noviōrēs	noviōra	navīyasas	navīyāṅsi	navīyasīś
G	noviōrum	noviōrum		navīyasām	navīyasīnām
DAbl.	noviōribus	noviōribus		navīyobhyas	navīyasībhayas
L				navīyaḥsu	navīyasīśu
I				navīyobhiś	navīyasībhiś

Kao što je vidljivo iz oblika, u lat. promjena slijedi pravila 3. lat. deklinacije (konsonantske imenice). Sufiks *-iōr* postao je pravilno (rotacizmom) od ie. *-yōs, osim u obliku N jd. m. i ž. gdje je *-r-* analogijom preuzeto iz kosih padeža. U sr. r. je očekivano *-yos > lat. *-ius*.

U sanskrtu deklinacija komparativa većinom slijedi obrazac s-osnova za m. i sr. rod, a ī-osnova za ž. rod.

U staroslavenskome je komparativ mogao imati određeni i neodređeni oblik; određeni se oblik sklanjao po zamjениčkoj deklinaciji, a neodređeni po imeničkoj. Ovako izgleda promjena određenoga komparativa pridjeva *novъ* »nov« u staroslavenskome (oblici za sr. rod jednaki su oblicima za m. rod, osim u NA):

jd.

	m.	ž.	sr.
N	novějъ	novějъši	nověje
A	novějъ, novějъшь	novějъša	nověje
G	novějъša	novějъše	
D	novějъšu	novějъši	
L	novějъši	novějъši	
I	novějъšemъ	novějъšejа	

mn.

	m.	ž.	sr.
N	novějъše	novějъše	novějъša
A	novějъše	novějъše	novějъša
G	novějъшь	novějъшь	
D	novějъšemъ	novějъšамъ	
L	novějъшихъ	novějъšахъ	
I	novějъši	novějъšami	

Određeni oblik komparativa mijenjao se dodavanjem zamjениčke osnove *-i* (m.), *-ja* (ž.) *-je* (sr.) na osnovu neodređenoga komparativa, tj. N jd. *nověi*, *novějъšija*, *nověišeje*, G jd. *nověišajego*, *nověišeje*, D jd. *nověišujemu*, *nověišii* itd.

§ 267 Sufiks *-ějъš-* < prasl. **-ějiš-* isprva je stajao samo kod pridjeva s kratkim samoglasnikom u korijenu (prasl. **nawu*, komp. **nawēji*) i na korijenima s akutiranim korijenskim samoglasnikom, npr. **stāru*, komp. **stārēji* (rus. *starějšij*).

Sufiks *-(j)ъš-* < **-jiš-* dolazi kod pridjeva s cirkumfleksom na korijenu, npr. **dārgu* (rus. *dōrog*, hrv. *drāg*); komparativ takvih pridjeva ima akut; usp. prasl. **dāržiš* (stsl. *dražii*, hrv. *drāžī*), rus. komp. sr. r. *doróže*²⁹⁶.

Razlozi takvoj distribuciji ovih sufiksa nisu jasni. Oba sufiksa sadrže ie. komparativni sufiks **-yōs* u prijevojnoj praznini (**-is-*). Dug samoglasnik u alomorfu **-ějiš* ima usporednicu u staropruskome; usp. stprus. *urs* »star«, komp. *ura-īs*, gdje *-ais* zacijelo predstavlja **-āys*.

²⁹⁶ Vaillant 1950-1977 II: 572 i dalje.

§ 268 Istočnobaltijski jezici imaju nešto drugačiju tvorbu komparativa. Litavski komparativ tvori sufiksom *-esnis* (usp. lit. *gėras* »dobar«, komp. *gerėsnis*), gdje je po svoj prilici pridjevski sufiks **-ni-* dodan na komparativni sufiks u praznini **-is-* > *-es-* (s neočekivanom promjenom **i* > *e*); druga je mogućnost da je **-ni-* dodano na isti sufiks u prijevornom stupnju **-e-*, pri čemu je **y* palataliziralo prethodni suglasnik, a zatim iščezlo. Međutim, oblik komparativnoga sufiksa **-yes-* nije posvjedočen u drugim ie. jezicima.

§ 269 Prasl. je komparativ očuvan u većini slav. jezika (usp. rus. *novėšij*, polj. *nowszy*, slov. *novėjši* »noviji«), no u hrvatskome je alomorf **-jьš-* (koji se u tom obliku u općeslavenskome javljao u kosim padežima) zamijenjen alomorform *-(i)ji* < **-jьj-*, koji je poopćen iz nominativa jednine. Pri tome su mogli odigrati ulogu i komparativi poput *vīšī* < **vyši* < **vys-šьjь*, gdje je *-š-* moglo biti segmentirano kao dio osnove, a *-jьj* kao sufiks.

Izvorno se raspodjela alomorfa *-iji* i *-ji* u hrv. podudara s raspodjelom prasl. sufiksa **-ējiš-* i **-jiš-* (npr. *nōvijī* < **novēji*²⁹⁷ spram rus. *novėšij*, ali *glūpljī* < **glurьjь*). Stari se sufiks **(j)ьš-* čuva još u komparativima *ljěpšī*, *měkšī*, *lākšī*. U kajkavskom je, međutim, taj sufiks očuvan u pravilu kod svih pridjeva; usp. npr. kajk. *staręši* »stariji«. Komparativ *dūljī* nije od ***duljī*, već je to supletivna tvorba od osnove koja je u danas zastarjeloj imenici *dūlj* »duljina«.

Pridjevi izvedeni u pozitivu sufiksom *-ok-* i *-ak-* < **-ъk-/ъk-* gube taj sufiks u komparativu; usp. stsl. *vysokъ* (hrv. *visok*) komp. *vyšьjь* (hrv. *višī*), stsl. *težьkъ* (hrv. *těžak*) komp. *težьjь* (hrv. *těžī*). Neki vrlo česti pridjevi imaju supletivnu komparaciju, npr. stsl. *velikъ* (hrv. *vělik*), komp. *bolьjь*, *boli* (hrv. *věćī*), *dobьrъ* (hrv. *dobar*), komp. *lučьjь*, *luči* (rus. *lúčšij*, hrv. *bōljī*) itd.

Stari su neodređeni oblici komparativa u slavenskim jezicima uglavnom zamijenjeni određenim oblicima. Svi se komparativni oblici u hrvatskome dekliniraju kao i ostali određeni oblici pridjeva (*nōvijī*, *nōvijega*, *nōvijemu* kao *vrūćī*, *vrūćega*, *vrūćemu* itd., v. § 263). Takva je promjena komparativa i kod Kašića (1604).

§ 270 Superlativ se u ie. prajeziku ne može pouzdano rekonstruirati. Različiti jezici pokazuju različite tvorbe. Litavski za superlativ ima sufiks *-iausias* (npr. *geriāusias* »najbolji« od *gėras* »dobar«) nejasnoga podrijetla; čini se da je riječ o tvorbi izvedenoj iz sufiksa za komparativ, **-yes-* / *-is-*, slično kao u latinskom i staroirskom sufiksu za superlativ **-is-mHo-*; usp. stir. *sinem* »najstariji« (od *sen* »star«), lat. *senissimus* < **sen-is-smHos-*. Grčki ima sufiks *-tato-* od ie. **-tm-to-* (usp. gr. *neōtatos* »najnoviji« < **newotmto-*, s metričkim duljenjem drugoga sloga), a u latinskome postoji i sufiks **-tmHo-* (> *-timus*, npr. u *optimus* »najbolji«).

²⁹⁷ Općeslav. *ě* zamijenjeno je s *-i-* analogijom prema određenim oblicima pridjeva, gdje je *-ī* < **-jьj*.

U praslavenskome nije moguće posve pouzdano rekonstruirati superlativ kao poseban oblik; slavenski jezici imaju različite tvorbe superlativa (usp. npr. rus. *sámyj nóvyy* »najnoviji«, stsl. *nověi vsěgo* »najnoviji (od svih)«, ili »apsolutni superlativ« s prefiksom *prě-*, npr. *prěnovъ*), ali najraširenija je tvorba pomoću prefiksa *najb- i komparativa; usp. polj. *najmłodszy* », češ. *nejmladší*, slov. *najmlajši*, hrv. *najmladī*. Ona se susreće već u stsl. (npr. *naivęšte* »najveće«, *naidražii* »najdraži«).

Prefiks *najb- nastao je zacijelo od prijedloga / preverba prasl. *nā- (stsl. *na*) i osnove odnosne zamjenice *ju- (stsl. *jb-/i-*); izvorna tvorba superlativa s prefiksom *nā- posvjedočena je npr. u stčes. *návvyšši* »najviši«, *nálepši* »najljepši«, itd.²⁹⁸.

POSVOJNI PRIDJEVI

§ 271 Posvojnost se u ie. prajeziku mogla izraziti na dva načina: upotrebom adnominalnog genitiva (npr. lat. *servus patris* »sluga oca«) i upotrebom posebnoga posvojnog pridjeva (npr. lat. *servus patrius* »očev sluga«).

Osnovni sufiks za tvorbu posvojnih pridjeva u ie. prajeziku bio je *-ih₂-; taj je sufiks u nekim jezicima proširen tematskim sufiksom *-o-, te je dobiven složeni sufiks *-ih₂o- > lat. *-ius*, gr. *-ios* (u patronimicima, npr. *Telamónios* »Telamonović«). Izvorni ie. posvojni sufiks *-ih₂- poslužio je i kao jedan od izvora »femininske mocije«, odnosno tvorbe imenica ženskoga roda, npr. u skr. *vrkīś* »vučica« spram *vrkas* »vuk«. Isti je posvojni sufiks »okamenjen« kao nastavak latinskoga i keltskoga genitiva jednine tematskih imenica (tip lat. *lupī* »vuka«, ogamski stir. *MAQI* »sina«)²⁹⁹.

U baltoslavenskom je ie. posvojni sufiks *-ih₂- > *-ī- proširen sufiksom *-no- > *-na-, te je tako dobiven složeni sufiks *-īna- kojim se od imenica ž. roda tvore posvojni pridjevi (usp. hrv. *ženīn*, *sēstrīn*).

Sufiks *-ih₂o- također je očuvan u praslavenskome, gdje se odrazio kao tematski pridjevski sufiks *-ja- > *-ju > općeslav. *-jъ. Taj je sufiks u hrvatskom još očuvan npr. u pridjevu *bōžjī* (stsl. *božii*), no bio je prošireniji u starijim razdobljima slav. jezika; usp. u hrv. toponim *Banja (Luka)* < *banъja »banova«.

U hrvatskome je, kao i u drugim slav. jezicima, posvojni sufiks *-jъ- izgubio individualno posvojno značenje (»pripadanje individui«) i zadobio generičko posvojno značenje; usp. u hrv. *māčjī* »koji se odnosi na mačke ili pripada mačkama kao vrsti« u opreci s *māčkīn* »koji pripada nekoj pojedinačnoj mački«, ili *vūčjī* spram *vūkōv*.

²⁹⁸ V. Gujer (Hujer) 2004: 85.

²⁹⁹ O tome opširnije u Matasović 2004a.

U pravilu su izvorne posvojne pridjeve tvorene sufiksom *-jъ- zamijenile novije slavenske tvorbe sa sufiksom *-awa- > općeslav. *-ovъ (*-евъ iza »mekih« suglasnika); usp. hrv. *brātōv*, *ĭvanōv*, *očēv*, *mūžev*, češ. *otcův*, gluz. *mużowy*, bjelorus. *brataw*. Taj je sufiks bez jasne usporednice u drugim ie. jezicima.

U baltijskom su posvojne pridjeve posve istisnule konstrukcije s posvojnim genitivima, vjerojatno pod utjecajem ugrofinskoga supstrata i adstrata; usp. lit. *babos knyga* »babina knjiga«, dosl. »babe knjiga«, *tėvo arklys* »očev konj«, dosl. »oca konj«.

Vjerojatni trag baltoslavenskoga posvojnoga sufiksa *-ina- predstavlja lit. sufiks *-iena-* (s akutom) za tvorbu tvarnih imenica i pridjeva, npr. u lit. *karviėna* »govedina« < *karw-o-ih₂-no- (usp. lit. *kārvė* »krava«). Izvorno posvojni smisao prepoznaje se i u varijanti toga sufiksa *-ienė* (< *-o-ih₂-n-yeh₂) koja dolazi kod imenica koje označuju ženke životinja (*vilkienė* »vučica«) i udane žene (*karalienė* »kraljica«, *Petrienė* »gđa. Petrović«, izvorno »Petrova ženak«)³⁰⁰.

§ 272 Uloga je posvojnih pridjeva u izražavanju posvojnosti znatno umanjena u nekim slav. jezicima (npr. u ruskome, koji poznaje gotovo isključivo adnominalni genitiv), dok je u drugima očuvana (npr. u lužičkim jezicima).

U hrvatskome je posvojni pridjev na *-in* postao gotovo dijelom imeničke paradigme imenica ženskog roda koje znače osobu, što znači da se pravilno tvori od svih takvih imenica (usp. *māterin*, *kčėrin*, *sėstrin*, *Mārijin*, *ĭvanin*). Slična je i uloga posvojnog pridjeva na *-ov* kod imenica m. roda koje znače osobu.

Posvojni su se pridjevi na *-ov* i *-in* izvorno sklanjali kao neodređeni, npr. u češkom *otcův*, *otcova*, *otcovu* spram *mladý*, *mladého*, *mladému*. I normativna gramatika hrvatskoga propisuje njihovu neodređenu sklonidbu³⁰¹.

Međutim, budući da su oni po značenju većinom određeni, u njihovu su deklinaciju u hrvatskome prodrli i nastavci određenih pridjeva; usp. G jd. *Ivanova* i *Ivanovoga*, D jd. *Ivanovu* i *Ivanovom* itd. Određeni se nastavci pojavljuju u tekstovima od 19. st.

NAGLASNE PARADIGME PRIDJEVA

§ 273 Budući da se u ie. prajeziku i u baltoslavenskome, imenice i pridjevi nisu u bitnome morfološki razlikovali, nije neobično da i kod pridjeva pronalazimo tri akcenatske paradigme, kao i kod imenica. Sve tri paradigme očuvane su u praslavenskome, a uzimajući u obzir hrvatske akcenatske promjene možemo ih prepoznati i u hrvatskome. Navest ćemo samo oblike N jd. u sva tri roda.

³⁰⁰ V. Skardžius 1941: 290.

³⁰¹ Npr. Florschütz 1916: 50.

1. Akcenatska paradigma a: akut na istom slogu osnove u čitavoj paradigmi:

prasl.	rus.	hrv.
*dǫlgu	dǫlgyj	dǫg
*dǫlgā	dǫlgaja	dǫga
*dǫlga	dǫlgoe	dǫgo

2. Akcenatska paradigma b: neakutirana osnova, akcent na nastavku u čitavoj paradigmi:

prasl.	rus.	hrv.
*bēlú	bel	bijěl
*bēlá	belá	bijéla
*bēlá	beló	bijélo

Kao i kod imenica, u N jd. m. roda treba uzeti u obzir općeslavensku retrakciju naglasaka sa završnog poluglasa na prethodni slog, čime je na njemu nastao neoakut (pravilno odražen kao dugosilazni naglasak u hrv., v. § 215).

3. Akcenatska paradigma c: neakutirana osnova, akcent mijenja mjesto između osnove i nastavka:

prasl.	rus.	hrv.
*žǫwu	živój	živ
*žǫwá	živája	žíva, čak. <i>žǐvǎ</i> (Vrgada)
*žǫwa	živóe	žívo, čak. <i>žǐvo</i> (Vrgada)

Kao što je vidljivo iz podudarnosti u tablici, niti u jednom standardnom jeziku mjesto naglasaka nije ostalo na istom mjestu kao u praslavenskome; u hrvatskome je standardu na oblik sr. roda analoški utjecao oblik ž. roda. Međutim, ova je naglasna paradigma pridjeva očuvana u mnogim dijalektima; usp. npr. čakavski *bós, bosǎ, bǫso* (Vrgada), ili ikavski štok. dijalekt senjskoga zaleđa³⁰² *bós, bǫsa, bǫso* spram standardnoga *bós, bǫsa*, ali *bǫso* (ponovno prema ž. r.).

Na analoške promjene često su utjecali određeni oblici pridjeva, koji su u ruskome kod mnogih pridjeva jedini i očuvani. U naglašavanju određenih oblika pridjeva još je u praslavenskome došlo do nekih komplikacija u koje ovdje nećemo ulaziti, no podjela na tri naglasne paradigme vrijedi i za njih.

³⁰² Tomljenović 1911 (1984): 200.

ZAMJENICE

§ 274 U ie. prajeziku zamjenice su imale neke osobitosti u deklinaciji. Najarhaičniji obrazac sklonidbe nalazimo kod ličnih (osobnih) zamjenica. Iako se svi padeži ne mogu posve pouzdano rekonstruirati, odmah se uočava da mnogi nastavci nisu isti kao kod imenica, a razlike u padežima često se izražavaju supletizmom; usp. npr. A jd. *mē spram N jd. *eg'(h₂om). Osnove pokaznih zamjenica također pokazuju odstupanja od kanonske strukture korijena u ie. prajeziku: mogu biti strukture CV (*to- »taj«), ali i VC (*eg'- »ja«).

POKAZNE ZAMJENICE

§ 275 Ie. pokazna zamjenica *so- (m.) *seh₂- (ž.) *to- (sr.) rekonstruirala se na osnovi podudarnosti gr. oblika određenog člana *ho, hē, tò* (koji se kod Homera još upotrebljava kao pokazna zamjenica) i skr. *sa sã tad*. Odrizi su joj zabilježeni i u toharskome (toh. B *se, sã, te*), a u prilično izmijenjenom vidu i u nekim drugim ie. jezicima. Važno je, međutim, istaknuti da ta zamjenica nije posve dočena u anatolijskom, gdje su osnove *so i *to zabilježene samo kao enklitičke sintaktičke čestice.

Moguće je da pokazne zamjenice u najstarije doba uopće nisu imale deklinaciju, već da su bile samo deiktičke klitike. Oblici za Abl., L i I ne mogu se pouzdano rekonstruirati u ie. prajeziku.

jednina

	ie.			skr.			lit.	
	m.	sr.	ž.	m.	sr.	ž.	m.	ž.
N	*so	tod	seh ₂	sa	tad	sã	tas	ta
A	tom	tod	teh ₂ m	tam	tad	tãm	tã	tã
G	tosyo		tosyeh ₂ s	tasya	tasyãs		to	tos
Abl.	tosmōd =G			tasmãd	tasyãs			
D	tosmōy		tosyēh ₂ ey	tasmai	tasyai		tam	tai
L	tosmi		?	tasmin	tasyãm		tame	toje
I	?		?	tena	tayã		tuo	ta

množina

	m.	sr.	ž.	m.	sr.	ž.	m.	ž.
N	∫toy	teh ₂	teh ₂ es	te	tāni	tās	tie	tos
A	tōns	teh ₂	teh ₂ es	tān	tāni	tās	tuos	tas
G	toysom		teh ₂ esom	tešām		tāsām	tų	tų
D	ʔtoyb ^h os		teh ₂ b ^h yos	tebh ^h yas		tābh ^h yas	tiems	toms
L	toysu		teh ₂ su	tešu		tāsu	tuose	tose
I	toyb ^h is		teh ₂ b ^h is	tebhiš		tābhiš	tais	tomis

U baltoslavenskom je izvorna smjena supletivnih osnova *so-/*to- dokinuta, te je poopćena osnova *to- iz sr. roda i kosih padeža m. i ž. roda.

§ 276 Ovako su se pokazne zamjenice odrazile u slavenskim jezicima:

jednina

m./sr.

	stsl.	rus.	polj.	hrv.
N m.	тъ	tot	ten	tâj
NA sr.	to	to	to	tô
A	тъ	togó, tot	tego, ten	tâj, tǝg(ā)
G	togo	togó	tego	tǝg(ā)
D	tomu	tomú	temu	tôm, tǝmū
L	tomъ	tom	tym	tôm, tǝmē
I	těmъ	tem	tym	tîm, tíme

Deklinacija je pokaznih zamjenica velikim dijelom podudarna deklinaciji određenih pridjeva, koji su postali stapanjem pridjevske osnove i odnosne zamjenice (v. § 263).

Nominativ; nastavak -ъ < prasl. *-u postao je po glasovnom zakonu (v. § 121). U hrvatskom je *tâj* postalo aglutinacijom od *tъ + jъ* (što je druga zamjenička osnova, v. § 286)³⁰³. To se završno -j u štokavskom proširilo u 14. st. U mnogim čak. i kajk. govorima čuva se i odraz prasl. *tu (stsl. *tъ*); usp. *tǝ* »tajk« u Orbančićima, ili stčak. *ta* u *Žićima svetih otaca* (14. st.).

Akuzativ; u svim je slav. jezicima poopćeno pravilo iz imenske promjene, po kojemu je A = N za imenice koje znače nešto neživo (hrv. *vidim taj stol*), a A = G za imenice koje znače nešto živo (hrv. *vidim toga čovjeka*).

³⁰³ U dubrovačkih pisaca 16. st. -j se analoški proširilo i u sr. rodu pa imamo *toj* „to» (npr. kod Mavra Ve-tranovića).

Genitiv; stsl. oblik *togo* postao je od čiste osnove *to- dodavanjem čestice *-go nejasna podrijetla (s prijevojnim stupnjem *-e- možemo usporediti gr. čestici *ge* i stsl. *že* < ie. *ge). Oblik *togo* preoblikovan je u hrv. u *tôgā* s nastavkom -a prema imenicama (G jd. *vûka, stôla*); to je jedna od izoglosa koje hrvatski povezuju sa slovenskim (usp. slov. *tega*), a odvajaju od istočnojužnoslavenskih jezika (bug. i mak.).

Oblici sa završnim -a pojavljuju se već u najstarijim glagoljskim natpisima, npr. *ega* »njega« na natpisu iz Humca (11-12. st.)³⁰⁴. Nastavak -oga proširio se i u pridjevskoj deklinaciji (hrv. *dôbrôga* spram stsl. *dobrajego*, v. § 263). Završno -a može se i izostaviti, analogijom prema izostavljanju drugih opcionalnih vokalskih završetaka (npr. -u u dativu); takvo se izostavljanje (*tog* umjesto *toga*) pojavljuje u tekstovima od 18. st.

Dativ; stsl. i općeslav. oblik *tomu* postao je od *to-sm-ōy s asimilacijom³⁰⁵ *sm > m; usp. skr. D jd. *tásmai*.

Lokativ; stsl. i općeslav. oblik *tomъ* postao je od *to-sm-i, gdje je element *-sm- ista čestica kao u dativu jednine, a nastavak *-i uobičajeni nastavak za lokativ; usp. i skr. *tasmi-n* (s neetimološkim -n).

Instrumental; stsl. i općeslav. oblik *těmь* izvodiv je iz *toy-mi, gdje je *-mi instrumentalni nastavak koji se pojavljuje i kod imenica (npr. u-osnova *супьтъ* »sinom«).

ž.	stsl.	rus.	polj.	hrv.
N	ta	ta	ta	tâ
A	ta	tu	tę	tû
G	toje	toj	tej	tê
D	toi	toj	tej	tôj
L	toi	toj	teju	tôj
I	toja	toj, toju	ta	tôm

U G jd. nastavak je, kao i kod imeničkih ā-osnova, preuzet iz n-osnova (*-j-āns > *-j-ūns > -j-īns > -j-ē). Oblik za D jd. može se pravilno izvesti iz *tajej > *taji > *toi* (D), pri čemu je nastavak za dativ dodan na osnovu *taj-; oblik za L jd. potječe od *taj-i > *tojъ > *toi*, dodavanjem nastavka za lokativ na osnovu *taj-³⁰⁶. Istu osnovu imamo i u I jd. gdje praslavenski oblik potječe od *taj-ūn. Osnova

³⁰⁴ Fučić 1982: 200.

³⁰⁵ Nije sigurno je li asimilacija *-sm- > *-m- pravilna u baltoslavenskom. Na početku riječi i na granicama morfema *-sm- je očuvano (v. § 114).

³⁰⁶ Moguće je i da su još u praslavenskom osnovi *taj- dodavani nastavci za DL jd. imeničkih ā-osnova, tj. *-āj (razvitak bi bio *taj-āj > *tajaj > *tajej (j-prijeglasom) > *toji > stsl. *toi*).

u I jd. mora biti analoška prema D i L jd. jer *-ün nije po j-prijeglasu (v. § 161) prešlo u *-īn.

Nastavak *-ün pravilno dolazi od starijega *-ān (po § 120), a to je pak od još starijega *-ām. Taj nastavak zacijelo predstavlja neku staru postpoziciju (poslijelog), bez usporednica u drugim ie. jezicima osim baltijskih (usp. lit. I jd. određenoga pridjeva *mažą́ja* »malenom« < *mažān-jān). U slavenskome je izvorni nastavak -ān- također posvjedočen u I jd. određenih pridjeva; usp. stsl. *bosaq-ja* »bosom«, *novq-ja* »novom« (v. § 263).

Prasl. osnova *taj-, koju nalazimo u kosim padežima zamjenice ž. roda, ima neobjašnjeno kratak samoglasnik, koji se pojavljuje i u sanskrtu (usp. G jd. *tasyās*, I jd. *tayā* itd.). Laringal se mogao pravilno izgubiti još u prajeziku ispred *y (v. § 79) te bismo imali *teh₂-y- > *tah₂y- > *tay- > prasl. *taj-. Međutim, ni podrijetlo segmenta *-y- u navedenoj osnovi nije razjašnjeno.

množina

m/ž/sr

N	ti/ty/ta	te	ci/te	tî/tê/tâ
A	ty/ty/ta	te, tex	tych/te	tê/tâ (m. / ž.)
G	těхъ	tex	tych	tîh
D	těmъ	tem	tym	tîm, tîma
L	těхъ	tex	tych	tîm, tîma
I	těmi	temi	tymi	tîm, tîma

U množini je većinom dokinuta općeslavenska alternacija osnova *ti-*, *tě-* i *ty*; u ruskom je poopcena osnova *te-* < *tě-*, u poljskom je većinom provedena osnova *ty-*, a u hrvatskom je, osim u N ž. roda i u akuzativu, provedena osnova *ti-* (od **ti-* i **ty-*). U starijem su jeziku dobro posvjedočeni i oblici od osnove **tě-* (G i L mn. *tijeh*, D mn. *tijem* još kod Vladimira Nazora kao arhaizam). Dijalekti također čuvaju oblike od osnove **tě-*, npr. u čakavskom (Orbanići) G i L mn. *těh*, D mn. *těn*, I mn. *těmi*.

U G mn. u starijem hrvatskome oblik glasi *tijeh*, što je pravilan odraz praslavenskoga **tajxu* > stsl. *těхъ*. Taj oblik još prihvaćaju normativne gramatike s kraja 19. st. i početka 20. st.³⁰⁷, no danas je posve zastario. Oblik *tîh* postao je analogijom prema *njih*, *ih*, tj. prema G mn. lične zamjenice 3. l. (v. § 286).

U hrv. A mn. m. i ž. roda preuzet je nastavak iz imeničke sklonidbe pa imamo *te žene*, kao i *te konje*, *prste*.

³⁰⁷ V. Maretić 1899, Florschütz 1916.

U hrv. DLI mn. došlo je do sinkretizma padeža, kao i kod imenica, ali nešto prije. Nastavak za I mn. zamjenjuje se dativnim od 14. st., a u 15. st. i L mn. postupno biva istisnut oblikom dativa množine (*tijem*, *tim*), koji je pomiješan sa starim dativom dvojine (*tima*). Završetak *-a* je opcionalan u suvremenom standardu, pri čemu se kraći oblik (*tim*) češće upotrebljava, osobito u atributivnom položaju.

§ 277 Kao što je vidljivo iz paradigmi, pokazne zamjenice često imaju po dva skupa oblika, duge i kratke (usp. u G jd. m. roda *tôg* i *tôgā*, u DL m. roda *tôm*, *tômū*, *tômē*, u I m. roda *tîm* i *tîme*, u DLI mn. *tîm* i *tîma*). Iz zamjenica se ta alternacija dugih i kratkih oblika proširila i na određene pridjeve koji imaju zamjениčku deklinaciju (v. § 263)³⁰⁸. Takva je tipološki neobična osobina što-kavske sklonidbe, s toliko varijanti padežnih nastavaka u imenica i zamjenica, najizraženija tijekom 18. st., kada se pojavljuju i oblici kao *tijemi*, *ovijemi* (umjesto *tijem(a)*, *ovijem(a)*) u D mn., baš kao što i u imenskoj sklonidbi imamo ravnopravne oblike D mn. *ženam*, *ženami* i *ženama*.

Takvo je kolebanje u upotrebi gramatičkih oblika sociolingvistički najlakše objasniti ulogom hibridne srednjojužnoslavenske *koiné*, koju je predstandardna novoštokavština igrala tijekom 18. st.³⁰⁹ Nesigurnost u upotrebi padežnih nastavaka može biti rezultatom nesavršenog ovladavanja »zajedničkim« dijalektom od strane govornika različitih bliskosrodnih idioma, u nedostatku propisane, normativne gramatike i izgrađenog obrazovnog sustava koji bi je nametnuo.

§ 278 U slavenskim jezicima postoje i druge osnove pokaznih zamjenica, npr. osnova *si- (< bsl. *ši-; usp. lit. *šis*, *ši*, ie. *k'i-; usp. lat. *-c* u *hi-c*, *hae-c*, *ho-c*). U stsl. pokazna zamjenica od te osnove ima N jd. *sъ* (m.), *si* (ž.), *se* (sr.), G jd. *sego* (m. i sr.), *seję* (ž.) itd., tj. mijenja se kao palatalna zamjениčka osnova. Ta je zamjenica u hrvatskom do danas očuvana samo kao sufiks u *dàna-s*, *nòca-s*, *ljètō-s* i sličnim izrazima, no u dijalektima se upotrebljava i danas, redovito samo u sr. rodu, npr. čak. *sě* (Vrgada), kajk. *sę* (Gregurovec)³¹⁰. Zabilježena je i u starim štokavskim spomenicima (npr. u *Povelji bana Kulina*).

§ 279 U praslavenskome su postojale i pokazne zamjenice od osnove *ana- < ie. *ono- (usp. lit. *anàs*, skr. *ána-*, toh. B -*ne*) > stsl. *onъ*, hrv. *ònāj* i *awa- < ie. *h₂ew- (usp. gr. *autós* »sam«) > stsl. *ovъ*, hrv. *òvāj*. U hrv. je praslavenska osnova proširena sufiksom *-jъ, što je izvorno odnosna zamjenica (ie. *yos). Čakav-

³⁰⁸ Usp. i alternaciju u oblicima priloga poput *kad* i *kada*, *tad* i *tada*, što se pojavljuje od 15. st. (v. § 316).

³⁰⁹ O ulozi novoštokavskoga kao srednjojužnoslavenske predstandardne *koiné* v. Brozović 1970, osobito str. 85-158.

³¹⁰ Lončarić 1996: 107.

ski čuva neproširene osnove; usp. stčak. *ov* »ovaj«, *on* »onaj« (*Žića svetih otaca*, 14. st.)³¹¹. U štokavskom je neproširena osnova *ôn* postala ličnom zamjenicom, tj. zamjenicom koja se ne upotrebljava atributivno, već samo predikativno, no ta je promjena kasna (zbila se najvjerojatnije u 17. st.).

Zamjenice *òvāj* i *ònāj* dekliniraju se isto kao *tāj*.

LIČNE (OSOBNE) ZAMJENICE

§ 280 Ie. sustav ličnih (osobnih) zamjenica nije jednoznačno rekonstruiran³¹². Osobiti se problemi javljaju u množini, gdje ima više rekonstruiranih osnova nego što je lica.

	ie.	stsl.	lit.	lat.	ved.
N	*eg'h ₂ om, *eg'oh ₂ , *eg'	azъ	àš	ego	ahám
A	*meh ₁ (m) *me	mene, me	manè	mē(d)	mām, mā
G	*mene	mene	manēš	meī, mīs	máma, mē
Abl.	*med (?)			mēd	mad
D	*meg ^h oy *moy	мънѣ, мънѣ, mi	mán	mihī	máhya(m), me
L	?*moy	мънѣ	manyjè		máyī
I		мъноја	manimi		máyā

N jd. je posvjedočen u tri oblika. Oblik *eg'h₂om pravilno objašnjava stsl. *azъ* i ved. *ahám*. Oblik *eg'oh₂ potreban je da se objasne gr. i lat. oblici, a oblik *eg' (identičan obliku *eg'h₂om, bez čestice *-h₂om, koja se pojavljuje i u drugim padežima i licima, osobito u skr.) potreban je da se objasni oblik *ja*, koji se pojavljuje u mnogim slavenskim jezicima, te litavsko *àš* (i latvijsko *es*), koji su postali obezvučivanjem završnoga bsl. *-ž ispred bezvučnih suglasnika na početku iduće riječi. Postojanje toga posljednjeg oblika potvrđuje i hetitsko *uk*, *ugga* (s udvojenim pisanjem okluziva koje odražava bezvučno *-k*, postalo u istim uvjetima kao i lit. *-š*). Oblik *eg'oh₂ ima isti završetak kao i nastavak za 1. l. jd. tematskih glagola (npr. *b^heroh₂ »nosim«, lat. *ferō*, gr. *phérō*) te se vjerojatno radi o istom morfemu koji je analoški dodan na osnovu *eg' u grčkom i latinskom. Najstariji oblik zamjenice 1. l. jd. krije se, dakle, najvjerojatnije u morfemu *eg'.

³¹¹ Malić 1997: 532.

³¹² Usp. Schmidt 1978, Kapović 2006.

U A jd. na oblik *meh₁ upućuje sanskrtsko *mā* i vjerojatno latinsko *mē*. Oblik *mēd* u starolatinskom ima nerazjašnjeno *-d*. Oblici s kratkim samoglasnikom (bez laringala) posvjedočeni su npr. u grčkom (*emé, me*) i staroirskom (*mē*)³¹³. Njih možda treba objasniti kao rezultate nestanka završnoga laringala u pauzi (v. § 79). U slavenskom je nenaglašeni oblik *mę* naslijeđen iz prajezika, dok je naglašeni oblik analoški preuzeo osnovu genitiva (*men-, slično kao u litavskome).

U D jd. staroslavenski ima oblike *mъně* i *mьně*; budući da su oblici s odrazima *iR produktivni u slavenskome, čini se vjerojatnijim da je oblik *mъně* stariji, no nije jasno odakle u njemu vokalizam koji odražava staro *-u- (na koje upućuje i latv. dij. *mun*). Možda je osnova te zamjenice tvorena od ie. klitičkog oblika D jd. *mu, očuvanoga u hetitskome (*-mu*) i u staroirskoj infigiranoj zamjenici *-m-* (odsutnost palatalizacije u toj zamjenici ukazuje da je iza *m u keltskome slijedio stražnji samoglasnik³¹⁴).

Element *-n- u dativu i lokativu preuzet je iz genitiva (ie. *mene), dok se ie. praoblik može pouzdano rekonstruirati kao *meg^{hey} (temeljem usporedbe lat. *mihī* i skr. *máhyam*).

Oblik za I jd. mora biti slavenska inovacija, s osnovom *mun- > stsl. *mъn-* preuzetom iz D jd. Nastavak *-oĵq* preuzet je iz pokaznih zamjenica (usp. stsl. *toĵq* »tom«) u općeslavenskom razdoblju, nakon j-prijeglasa (§ 161).

§ 281 Zamjenica za 2. lice jd. glasi:

	ie.	stsl.	lit.	lat.	skr.
N	*tu(H)	ty	tù	tū	t(u)vam
A	*teh ₁	tebe, tę	tavė	tē(d)	tvā(m)
G	*tewe	tebe	tavėš	tuī, tīs	táva, te
D	*teb ^{hey}	tebė, ti	táu	tibī	tubhyam, te
L	*teb ^{hey}	tebė	tavyjė		tváyi, tve
I	*teb ^{hyōm}	toboĵq	tavimi		tváyā, tvā

U nominativu neki jezici imaju kratko *-u-*, a neki dugo; pokraćeni akut u litavskome najvjerojatnije upućuje na laringal na kraju riječi. Najjednostavnije je pretpostaviti da je taj laringal u nekim jezicima preuzet iz sufiksa koji imamo u skr. *t(u)v-ám* i u oskičkome *tiium* »ti«: ie. *tuh₂om, s istom česticom kao i u I. l. jd. (*-h₂om) pogrešno je segmentirano kao *tuh₂-om.

³¹³ Stir. *mé* je emfatički oblik zamjenice I. l. koji ne razlikuje padeže. Izvodi se pravilnim duljenjem u jednosloznicama od starijega *me; usp. i dvosložni oblik *messe* »ja, upravo ja«.

³¹⁴ Usp. i stir. zamjenički prijedlog *dom* < *to-mu (*to-moy bi dalo *đuim).

Moguće je i da su odrazi s kratkim *-u- rezultat gubitka laringala u pauzi (v. § 79). Iz istoga razloga možda imamo i kratak samoglasnik u gr. A jd. *sé, se* < *twe spram dugoga u lat. *tē(d)*, skr. *tvā(m)*. Početno *tw- u pragrčkom i sanskrtnu postalo je zacijelo utjecajem osnova N jd. (*tuH-) i G jd. (*tewe) na izvornu osnovu *te-. U slavenskome i baltijskome je naglašeni oblik A jd. postao analoškim preuzimanjem osnove genitiva (izvorno *tewe-).

U genitivu je u slavenskome suglasnik *w zamijenjen suglasnikom *b* pod utjecajem dativa. U sjevernoslavenskom se u DL pojavljuju oblici i s vokalizmom *o (strus. *tobě* »tebi«). Taj je vokalizam najlakše objasniti analogijom prema genitivu koji je morao glasiti *tawe (zbog pravilnog prijelaza *ewV > *awV, v. § 96)³¹⁵. Genitivno *tawe poslije je analogijom prema I. licu *mene preoblikovano u *tewe, potom *tebe (pod utjecajem dativa).

Element *-b-* u dativu naslijeđen je iz prajezika, na što upućuje usporednica s lat. *tibī* i skr. *tūbhyam* (element *-am* u skr. isti je kao i u *ah-ám* i u *máhy-am*). U I jd. je nastavak *-ajūn > *-oĵa* preuzet iz pokaznih zamjenica, kao i u I. l. jd.

§ 282 Lične se zamjenice u množini sklanjaju ovako:

1. lice množine

	ie.	stsl.	lit.	lat.	ved.
N	*wey-/*no-	my	mēs	nōs	váyam
A	*ns-	nasъ, ny	mùs	nōs	asmán, nas
G		nasъ	músq	nostrī, -rum	asmákam, nas
Abl.					asmád
D		namъ, ny	mùms	nōbīs	asmé, asmábhyam
L		nasъ	mumysè		asmé, asmásu
I		nami	mumìs		asmábhiš

2. lice množine

	ie.	stsl.	lit.	lat.	ved.
N	*yuH-	vy	jūs	vōs	yūyám
A	*wōns, *wos	vasъ, vy	jùs	vōs	yušmán, vas
G	*us-	vasъ	júsq	vostrī, -rum	yušmákam, vas
D		vamъ, vy	jùms	vōbīs	yušmé, yušmábhyam
L		vasъ	jumysè		yušmé, yušmásu
I		vami	jumìs		yušmabhis

³¹⁵ V. Kapović 2006.

Neobična činjenica da se osnova *we- pojavljuje i u 1. licu množine i u 2. licu množine najlakše se objašnjava pretpostavkom da je to u prajeziku bila *inkluzivna* zamjenica, koja je objedinjavala značenja »mi i vi« (tj. uključivala je govornika, sugovornika i treće osobe). S druge strane, osnova *no- mogla je biti *ekskluzivna* zamjenica, koja je označavala govornika i treće osobe, ali ne i sugovornika (»ja i oni, ali ne i vi«, v. KPG § 148).

Opreka inkluziva i ekskluziva u sustavu ličnih zamjenica razmjerno je rijetka u Euroaziji, no pojavljuje se, primjerice, u sjeveroistočnim i sjeverozapadnim kavkaskim jezicima (npr. abhaski, čečenski).

U slavenskome i baltijskome je osnova *mV- (stsl. *my*, lit. *mēs* itd.) nastala pod utjecajem kosih padeža zamjenice 1. l. jd., ili analoški prema nastavku 1. l. množine kod glagola (*-mos / *-mes). Manje je vjerojatno da je riječ o arhaizmu, odnosno o ie. varijanti lične zamjenice za 1. lice množine. Osnova lične zamjenice 1. lica množine s početnim *m-* nalazi se još u baltijskome (lit. *mēs*) i u armenskome (*mek^c*).

Drugi je problem kako objasniti vokalizam u slavenskome; oblik *my* u stsl. može pravilno potjecati od prasl. *mūs < *mōns, što bi bio oblik akuzativa množine; međutim, završetak *-y* < *-ū mogao bi biti i analoški prema obliku 2. lica množine *vy*. Taj se pak oblik najlakše objašnjava polazeći od baltoslavenske zamjenice *yūs (usp. lit. *jūs*). Početno *y-* zamijenjeno je suglasnikom *v-* pod utjecajem kosih padeža³¹⁶ koji su počinjali s *w- > *v-* (supletizam je osnova očuvan u staropruskome, gdje je nominativ *joūs*, ali akuzativ *wans*).

§ 283 Ovo je rekonstrukcija praslavenskih oblika ličnih zamjenica³¹⁷:

Prasl.

N *āzu, ā	*tū
A *mene, *mēn	*tebe, *tēn
G *mene	*tebe
D *munaj, *mej	*tebej, *tabaj, *tej
L *munaj	*tebaj, *tabaj
I (*munajān)	(*tabajān)
N *mū	*wū
A *nāsu, nū	*wāsu, *wū
G *nāsun	*wāsun
D *nāmu, nū	*wāmu, *wū
L *nāsu	*wāsu
I *nāmī	*wāmī

³¹⁶ Usp. Gujer (Hujer) 2004: 90.

³¹⁷ Za nešto drukčije poglede v. Kapović 2006.

§ 284 Dvojina je ličnih zamjenica dobro posvjedočena u stsl:

1. du.

NA: *vě* < prasl. *waj

GL: *naju* < prasl. *nājō

DI: *nama* < prasl. *nāmā

2. du.

NA *va, vy* < prasl. *wā ili *wū

GL *vaju* < prasl. *wājō

DI *vama* < prasl. *wāmā

Dvojinska se paradigma ne može pouzdano rekonstruirati u ie. prajeziku.

Litavski ima oblike N 1. du. *mudiū*, N 2. du. *judiū*, pri čemu je *-du* oblik broja »dva« (ž. r. *-dvi*); u ostalim padežima deklinira se samo taj broj, dok zamjenička osnova (*mu-*, *ju-*) ostaje nepromijenjena.

Moguće je da je u ie. prajeziku osnova 1. l. du. bila *ne-, s NAV du. *noh₁ (odakle pravilno možemo izvesti gr. 1. du. *nō*). U prasl. je ta osnova preoblikovana u *wāy, dodavanjem nastavka za NAV du. sr. i ž. roda *-ih₁ te je dobiveno *wē > stsl. *vě*.

Ako je osnova za 2. l. du. bila *we-, s NAV *woh₁, tada se stsl. *va* može izvesti neposredno iz toga praoblika. Međutim, u stsl. se u najstarijim kanonskim tekstovima pojavljuje i oblik NA 2. l. du. *vy*. Budući da je taj oblik podudaran staroruskoj zamjenici 2. l. du. *vy*, nije isključeno da je to zapravo najstariji slavenski oblik.

§ 285 Slijede odrazi ie. ličnih zamjenica u slavenskim jezicima³¹⁸:

	Stsl.	rus.	polj.	hrv.
N	azъ	ja	ja	jâ
G	mene	menjá	mnie, mię	měne, me
D	мънѣ, mi	mne	mnie, mi	měni, mi
A	mene, mę	menjá	mnie, mię	měne, me
L	мънѣ	mne	mnie	měni
I	мъноја	mnoj	mnaę	mnôm, mnóme
N	my	my	my	mî
G	nasъ	nas	nas	nâs, nas

³¹⁸ O oblicima ličnih zamjenica u slavenskim jezicima v. osobito Gadolina 1963.

A	nasъ, ny	nas	nas	nâs, nas
D	namъ, ny	nam	nam	nâma
L	nasъ	nas	nas	nâma
I	nami	nâmi	nami	nâma
N	ty	ty	ty	tî
G	tebe	tebjá	ciebie, cię	těbe, te
D	tebě, ti	tebé	tobie, ci	těbi, ti
A	tebe, tę	tebjá	ciebie, cię	těbe, te
L	tebě	tebé	tobie	těbi
I	toboja	tobój	toba	tõbõm
N	vy	vy	wy	vî
G	vasъ	vas	was	vâs, vas
D	vamъ	vam	wam	vâma, vam
A	vasъ, vy	vas	was	vâs, vas
L	vasъ	vas	was	vâma
I	vami	vâmi	wami	vâma

Hrv. *jâ* predstavlja jednu od dviju varijanti prasl. zamjenice (prasl. *jâ); druga se varijanta čuva u nekim čak. govorima (npr. *jâs* u Orbanićima pored češćega *jâ*), a zabilježena je i u kajkavskome (*jas, jest* u goranskim govorima).

U DL 1. l. jd. standardni je jezik poopćio osnovu *men-* iz G i A jd., no u dijalektima se još čuva i odraz osnove *mun- (ili *min-), npr. u čakavskom dijalektu u Orbanićima imamo DL *maně* (analogijom i u G jd. također *maně*).

Nastavak *-i* umjesto *-ě* u D jd. 1. i 2. lica preuzet je analogijom prema klitikama *mi, ti*. Stariji dubrovački tekstovi (povelje iz 14. st.) imaju još *menije, tebije*³¹⁹. U istim tekstovima I jd. glasi *mnov*, što je pravilno od *mъnoja (s promjenom *-oja >-ow > -ov kao u imeničkih ā-osnova, v. § 239).

U DLI 1. i 2. l. množine standardni je jezik poopćio nastavke koji potječu iz dvojninske deklinacije, ali u dijalektima postoje i odrazi starih prasl. nastavaka; usp. čakavski u Orbanićima D mn. *nân, vân* (< *namъ, *vamъ), I mn. *nâmi, vâmi*.

Klitike *vi, ni* u A mn. 1. i 2. l. mn. očuvane su u timočko-lužničkom torlačkom dijalektu.

³¹⁹ Rešetar 1952: 108, v. i Rešetar 1936: 145 za potvrde kod pjesnika 15-16. st.

§ 286 Lična zamjenica 3. l. jd. *ón, òna, òno* postala je od općeslavenske pokazne zamjenice *onъ, *ona, *ono (v. § 279). U kosim je padežima ta zamjenica još u općeslavenskom razdoblju imala supletivne oblike; usp. staroslavensku paradigmu:

	jd.		du.		mn.				
N	онъ	оно	она	она	онѣ	онѣ	они	она	оны
A	i < *jъ je		ја	=N	јѣ			ја	јѣ
G	јего		јејѣ	јеју	іхъ				
D	јему		јеји	јима	імъ				
L	јемъ		јеји	=G	іхъ				
I	імъ		јеја	=D	імі				

Kao što se vidi, deklinacija je podudarna promjeni pokazne zamjenice *тъ, та, то*, uzme li se u obzir općeslavenska promjena stražnjih samoglasnika u prednje iza palatala (v. § 161).

U nominativu se od osnove kosih padeža tvorila i anaforička zamjenica *іže, еže, јаže*; izvor je te osnove ie. pokazna zamjenica *i-/e-; usp. lat. *is, ea, id*, skr. *ayám, iyám, idám*.

§ 287 U hrvatskome je naizgled došlo do dalekosežnih promjena u deklinaciji:

	jd.			mn.		
N	òn	òno	òna	òni òna òne		
A	njèga, nj, ga,		nju, ju, je	njìh, ih		
G	njèga,ga		njê, je	njìh, ih		
D	njèmu,mu		njôj, joj	njìma, im		
L	njèm(u)		njôj	njìma		
I	njìm, njíme		njôm, njóme	njìma		

Početno *nj-* u kosim padežima postalo je jotacijom od *n-* iz proklitičkih prijedloga *кѣn, *vъn (v. § 119), porođavanjem prema oblicima poput *кѣn-jemu, vъn-jeje*. Oblici s početnim *nj-* proširili su se od 12 do 14. st. U D jd. ž. roda stariji oblik *njej* zamijenjen je u 14. st. oblikom *njoj* analogijom prema nepalatalnim zamjениčkim osnovama (*tôj, ònôj*).

Oblici kosih padeža bez početnoga *nj-* postali su klitikama, ali *nj* je prodrlo i u neke klitike, npr. *nj* u A jd. (prema *vъn jъ* > hrv. *u nj*).

Enklitika A jd. ž. r. *ju* pravilno dolazi od općeslav. **ja*, dok je oblik *je* mlađi i postaje analoški prema G jd. Normativne gramatike suvremenoga jezika propisuju da se *ju* upotrebljava iza oblika koji završavaju na *-e* poput kopule (npr. *On ju je vidio*), a *je* inače (npr. *On je ne voli*). Međutim, u starijih pisaca češće se upotrebljava *ju* u svim okolinama. Stari oblik za A mn. m. i ž. roda *je* (< **je*) zamijenjen je oblikom G mn, no izvorno se *je* susreće u tekstovima sve do 18. st.

Kao i kod zamjenice *tâj, tâ, tô* u DLI mn. poopćen je nastavak *-ima* iz dvojine.

POVRATNE I POSVOJNE ZAMJENICE

§ 288 Slično kao lične zamjenice deklinira se i povratna zamjenica, koja nema nominativa, već uvijek ukazuje na subjekt rečenice koji je prethodno već spomenut:

	stsl.	lit.	lat.
A	sebe, se	save	sē
G	sebe	savęs	suī
D	sebě, si	sau	sibī
L	sebě	savyje	
I	soboja	savimi	

U skr. povratnoj zamjenici odgovara indeklinabilna zamjenica *sváyam*, izvedena iz osnove iz koje se tvore povratno-posvojne zamjenice (lat. *suus* < **sweyos*, stsl. *svojb*, lit. *sàvo*).

U hrv. povratna zamjenica *sěbe* ima deklinaciju kao lična zamjenica 2. lica (A *sěbe, se*, G *sěbe, se*, D *sěbi, si*, L *sěbi*, I *sđbōm*) i pravilno se izvodi iz praslavenske povratne zamjenice (GA **sebe*, D **sebj* itd.).

§ 289 Posvojne zamjenice vjerojatno nisu postojale u ie. prajeziku; u slavensko-me imamo oblike u jd. **maja-*, **twaja-*, **swaja-* (povratno-posvojna zamjenica) > stsl. *mojb, tvojb, svojb*, hrv. *mōj, tvōj, svōj*, koji neposrednu usporednicu imaju u staropruskome *mais, twais, swais* (litavski koristi nepromjenjivi oblik osnove lične zamjenice s genitivnim nastavkom, tj. *màno, tàvo, sàvo*).

Oblik za prvo lice (stsl. *mojb*, stprus. *mais*) ima usporednicu u lat. *meus* te se može izvesti iz ie. **meyos*, što je poslužilo kao osnova za analogiju po kojoj su nastali oblici 2. lica (*tvojb, twais*) i povratno-posvojna zamjenica (*svojb, swais*).

Posvojne su se zamjenice deklinirale kao pokazne; usp. stsl. *mojъ* (< *majū), *mo-ego* (< *majaga), *moemu* (< *majamō) itd. (s promjenom *a > e iza j-). U hrv. je njihova deklinacija očuvana (s uobičajenim promjenama koje su zahvatile zamjениčku deklinaciju, npr. zamjena nastavka *-go* nastavkom *-ga*, v. § 276).

U nekim je padežima došlo do ispadanja *j i kontrakcije samoglasnika (v. § 205), ali ta promjena u standardnom jeziku nije dosljedno provedena, odnosno nekontrahirani su oblici ponovno uvedeni analogijom; usp. u D jd. *mòjemu* i (supstandardno) *môm(u)*, G jd. *mòjeg(a)* i *móg(a)*, itd.³²⁰.

§ 290 Zamjenica 3. l. jd. *njègōv*, *njèzin* hrvatska je inovacija. U prasl. i stsl. upotrebljavao se umjesto nje genitiv osobne zamjenice, dakle *brat jègo* umjesto *njègov brat*. Taj je oblik proširen i u slov. (*njegōv*) i bug. (*nègov*), a tvoren je od G jd. osobne zamjenice *on* (od prasl. pokazne zamjenice *ana-); usp. hrv. *njèga*. Na tu je osnovu dodan sufiks *-ov* proširen kod posvojnih pridjeva. Taj se oblik počeo upotrebljavati umjesto G jd. osobne zamjenice od 13. st.³²¹.

Ž. r. *njèzin* (uz *njèn*) također je od G jd. *njè* (< *jē), a čestica *-zi-* posvjedočena je još u mak. *nejzin* i u bug. pokaznim zamjenicama *tòjzi* »taj«, *ònzzi* »onaj«. Ta je čestica zacijelo drugom palatalizacijom postala od prasl. *gaj (usp. i *ga > go u stsl. G jd. pokazne zamjenice *to-go*). U starijim tekstovima, osobito kod dubrovačkih pisaca 16. st., to se *-zi-* proširilo i na druge zamjenice; usp. oblike *tezijem* (D mn. pokazne zamjenice *taj*), *tezijeh* (G mn.), *njojzi* (D jd. zamjenice *ona*, pojavljuje se i kod novijih pisaca) itd.

UPITNE ZAMJENICE

§ 291 Osnovne su upitne zamjenice u ie. prajeziku *k^wis »tko« (lat. *quis*, gr. *tis*) i *k^wid »što« (lat. *quid*, gr. *ti*); u nekim se jezicima (vjerojatno pod utjecajem pokaznih zamjenica) osnova upitnih zamjenica tvori od osnove *k^wo-; usp. skr. *kas* »tko« (ali *kim* »što«), lit. *kàs* »tko, što«³²².

U praslavenskom je od osnove *k^wi- postala upitna zamjenica *ki »što«, a od osnove *k^wos zamjenica *ku »tko«; te su zamjenice u mnogim slav. jezicima proširene dodavanjem osnove pokazne zamjenice *sos >> *tos > prasl. *tu (stsl. *kъto*, *čъto*, rus. *kto*, *čto*, hrv. *tkō*, *štō*). Čakavski je očuvao izvorni oblik *ča* < *čъ < prasl. *ki, a u zapadnoslav. jezicima prevladava oblik postao od genitiva *čъso > polj. *co*.

³²⁰ Kašić (1604) poznaje samo kontrahirane oblike *moga*, *momu*.

³²¹ V. Hudeček 2006.

³²² Točna distribucija osnova *k^wi- i *k^wo- u prajeziku još je sporna, v. Szemerényi 1989: 220 i dalje, Schrijver 1997: 50-71.

Slavenski su jezici jedinstveni među indoeuropskim jezicima po tome što upitne zamjenice koje znače »tko« i »što« imaju različite paradigme u svim padežima, a ne samo u N i A. Ovo je deklinacija upitnih zamjenica *kъto*, *čъto* u stsl. u usporedbi s hrvatskom *tko*, *što*:

	stsl.		hrv.	
N	kъto	čъto	tkò	štò
A	kogo	čъto	kòga	štò
G	kogo	česo, česogo	kòga	čèga
D	komu	čemu, česomu	kòmu	čèmu
L	комь	čemь	kòm, kòme	čèm
I	цѣмь	чимь	kìm, kìme	čìm, čìme

U štokavskom je od starijega *kъto* > *kto* metatezom postalo *tkò* (od 13. st.). Promjena *čъto* > *čto* > *štò* odvila se u 14. st., nešto prije opće glasovne promjene *čt* > *št* (v. § 199). Genitiv *česa* u većini je štokavskih govora zamijenjen oblikom *čega*, analogijom prema pokaznim zamjenicama i prema upitnoj zamjenici *kuju (stsl. *kyi*), G jd. *kajega (stsl. *koego*). Čakavski čuva stariji genitiv (npr. *čèsa* u Orbančićima u Istri).

Rekonstrukcija je ostalih padeža ove zamjenice u praslavenskom nesigurna³²³. U I jd. stsl. *čimь* i hrv. *čim* vjerojatno odražavaju ie. *k^wi-h₁ na koje je sekundarno dodan nastavak *-mь*, proširen i u imeničkoj sklonidbi. Stsl. *цѣмь* upućuje na *k^woy-mi, dok je hrv. *kìm* analoško prema *чимь*. Stsl. D jd. *česomu* zacijelo je analoško prema G jd., dok *čemu* i hrv. *čèmu* mogu odražavati starije stanje (prasl. *kesmō < *k^wesmōy). Stsl. L jd. *čemь* slaže se s hrv. *čèm* (*čèmu* je analoški prema dativu) i upućuje na prasl. *česmi, gdje je *-sm- isti sufiks kao u dativu, a *-i je očekivani lokativni nastavak.

§ 292 Osnova upitne zamjenice *k^wo- proširena je, još u praslavenskom, relativnom zamjenicom *yo- te je tako dobivena složena pridjevska upitna zamjenica prasl. *ka-ju- > *kuju- »koji«; usp. stsl. *kyi* (sr. r. *koje*, ž. r. *kaja*). U starijem ruskom, ta je zamjenica još očuvana kao *koj*, no u suvremenom jeziku zamijenjena je zamjenicom *kotóryj*, slično kao i u poljskom, gdje glasi *który*.

U hrvatskom je osnova *kuju- > *kyi* > *ki* zamijenjena analoškom osnovom *kòjĭ* (*kòjā*, *kòjē*). Naslijeđeni oblik s kontrakcijom samoglasnika očuvan je u čakavskom *kī* (npr. u Orbančićima), slično kao u slov. *kī*.

³²³ V. Reinhart 2002: 13-14.

§ 293 Proširivanje osnove upitne zamjenice osnovom pokazne imamo i u r-zvitku ie. *k^wo-h₃ek^wo– dosl. »što oko (vidi)« (stir. *cách* »svatko«, velš. *parwb*) > prasl. *kākū (stsl. *kakъ*) > hrv. *kākāv*, starije *kakov* (usp. *òvāj*).

OSTALE ZAMJENICE

§ 294 Najstariji oblik neodređenih zamjenica zacijelo je identičan upitnim zamjenicama. Moguće je da su u ie. prajeziku upitne zamjenice bile naglašene, a neodređene zamjenice nisu, tj. da su bile klitike; usp. u gr. razliku između *tis* »tko?« i *tis* »netko«. U hrvatskome, kao i u staroslavenskome, upitne se zamjenice mogu upotrijebiti kao neodređene; usp. *Ako tko dođe...* umjesto *Ako netko / itko / tkogod dođe*, no razlika nije više povezana s naglašenošću / nenaglašenošću.

U svim su se slavenskim jezicima razvili i novi oblici neodređenih zamjenica, npr. rus. *któ-to* (dodavanjem pokazne zamjenice), *któ-nibud'* itd.

U hrv. je zamjenica *nětko*, od starijega *njetko*, postala prefigiranjem negacije *ně-* zamjenici *tkò*. Početno *n-* je zamijenilo *nj-* analogijom prema rečeničnoj negaciji *ně*. Isprva je do prefigiranja negacije zacijelo dolazilo u rečenicama s dvostrukom negacijom, npr. **ně kogo ne viděxъ* »nije da nisam vidio ikoga« > »vidio sam nekoga«³²⁴; usp. i rus. *nětko* »netko«, lit. *nėkas* »nešto«. Slično je i podrijetlo zamjениčkog pridjeva *někī* (stsl. *někyjъ*, rus. *někij*). Oblik negacije **ně-*zacijelo je postao od **ne-esti* »nije«, s apokopom završnog **i* ispred samoglasnika.

Zamjenica *itko* postala je od veznika *i* i zamjenice *tkò*, dok zamjenica *tkògod* sadrži 3. l. prezenta glagola *gòditi* (uz apokopu završnoga *-i*).

§ 295 Negativna zamjenica *nětko* (rus. *niktó*, polj. *nikt*), *něšta* (rus. *ničto*) postala je od negacije **nej-* i upitno-neodređene zamjenice. Oblik **nej-* izveden je iz osnovnog oblika negacije **ne* dodavanjem čestice **-i* (kao u lat. *nī* pored *ne*).

§ 296 Prasl. zamjenica **wixu-* »sav« (lit. *visas*, rus. *ves'*) u štokavskom meta-tezom postaje *sāv* (*svā*, *svǝ*). Metateza izostaje u mnogim čak. i većini kajk. govora.

§ 297 Prasl. zamjениčki pridjev **sāmu* »sam, jedini« (hrv. *sām*, rus. *sam*, polj. *sam*) postala je od ie. **sōmo-*, što je izvedeno iz **somo-* »isti, jednak« (skr. *samās*, got. *sama*, stir. *-som*).

³²⁴ Paralelan je postanak staroirske neodređene zamjenice *nech* »netko« < **ne-k^wis*.

§ 298 Zamjenički pridjevi *kòlik*, *ovòlik*, *tòlik*, *onòlik* imaju podudarnosti u drugim slav. jezicima (slov. *kolik*, rus. dij. *kól'kyj*), no samo djelomičnu podudarnost u tvorbi sličnih oblika u drugim ie. jezicima; usp. gr. *pēlikós* »kolik«, lit. *keli* »koliko«.

BROJEVI

§ 299 U indoeuropskom se mogu rekonstruirati *glavni* i *redni* brojevi. Sustav je brojeva bio dekadski, tj. desetice su se dobivale umnažanjem »baze« deset³²⁵.

ie.	stsl.	lit.	lat.	skr.
*(H)oynos	jedinъ	vienas	ūnus	ékas
*d(u)woh ₁	dъva	dù	duo	d(u)vá
*treyes	trъje	trỹs	trēs	tráyas
*k ^w etwores	četyre	keturi	quattuor	catváras
*penk ^w e	peťъ	penki	quīnque	páñca
*s(w)ek's	šestъ	šeši	sex	šať
*septm	sedmъ	septyni	septem	sápta
*h ₃ ek'tō(w)	osmъ	aštuoni	octō	aštáu
*newn	devęťъ	devyni	novem	náva
*dek'm(t)	desęťъ	dėšimt	decem	dáśa

U praslavenskome su brojevi od jedan do četiri razlikovali rod i padež te su se sintaktički ponašali kao pridjevi. Brojevi »jedan« i »dva« slijedili su zamjeničku deklinaciju, a »tri« i »četiri« imeničku. Brojevi od 5 do 9 bili su imenice ž. roda (deklinirali su se kao i-osnove). Zabilježeni su primjeri deklinacije tih brojeva, poput stsl. *o pęti ženъ* »oko pet žena«, no oni su uglavnom izgubili padežne oblike tijekom općeslavenskoga razdoblja.

Praslavenski su brojevi od 5 do 10 većinom postali dodavanjem sufiksa za tvorbu apstraktnih imenica na osnove naslijeđene iz ie. prajezika, npr. *penk^w + -ti- > prasl. *penti (stsl. *pęti*). Slična se, ali ne identična promjena odvila u baltijskome, gdje su brojevi od 5 do 10 također imenske i-osnove; usp. lit. *aštuoni* »osam« < bsl. *aštā (od ie. *h₃ek'tō + *-ni-).

³²⁵ Za ie. brojevni sustav i njegove odraze u ie. jezicima v. Szemerényi 1960., Gvozdanović (ur.) 1991.

§ 300 U slavenskim su jezicima brojevi od 1 do 10 ovako odraženi:

prasl.	hrv.	rus.	polj.
*jedejnu	jedan	odín	jeden
*jedinu			
*duwā	dva	dva	dwa
*trije	tri	tri	trzy
*četūre	četiri	četýre	cztery
*čitūre			
*penti	pet	pjat'	pięć
*šesti	šest	šest'	sześć
*sedmi	sedam	sem'	siedem
*osmi	osam	vósem	osiem
*deventi	devet	dévjat'	dziewięć
*desenti	deset	désjat'	dziesięć

Oblik *edinu kao dubleta oblika *edejnu mora se pretpostaviti zbog hrv. *jèdan* i polj. *jeden*.

Uz oblik *duwā za m. r. postojao je i oblik *duwāy za ž. r. i sr. r., odražen u stsl. kao *dvě*. U hrv. i rus. je taj oblik preostao samo za ž. r. (*dvjěje*, rus. *dve*).

Broj »četiri« posvjedočen je i sa samoglasnikom *-i- > -b- u prvom slogu (odatle polj. *cztery* i hrv. dij. *štiri*, npr. u Orbančićima, uz *četiri*). Izmjena *če-* > *čb-* nije posve pravilna, ali pojavljuje se npr. i u hrv. *čōvjek*, polj. *człowiek* < *čblověkъ spram stsl. *čelověkъ*, rus. *čelovék*.

§ 311 Redni se brojevi u praslavenskome tvore od osnova glavnih brojeva, kojima je dodan sufixs *-to- te sufixs *-yo- za tvorbu određenih oblika pridjeva, npr. općeslav. *pętibъ (stsl. *pęti*, hrv. *pęti*) < *penk^w-to-yo-; usp. i lat. *quīntus* < *penk^wtos.

Izuzetak su redni brojevi »prvi« (stsl. *prvъ*) i »drugi« (stsl. *drugъ*, *vъtorъ*). Stsl. *prvъ* potječe od *prh₃wo- (usp. skr. *pŕva-*, gr. *prōtos* < *prh₃tos) ili *prh₃mo- (s ne posve pravilnom promjenom *rm > rv iza labijala); usp. lit. *pirmas*, steng. *forma*.

§ 312 Brojevi od 11 do 19 u praslavenskom su se izražavali konstrukcijom s prijedlogom *nā »na«; usp. stsl. *jedinъ na desęte* »11«, *dvъ na desęte* »12« itd. U takvim se konstrukcijama deklinirao samo prvi dio (tj. G jd. je glasio *jedinogo na desęte* itd.). Deklinacija je tijekom srednjovjekovnog razdoblja postu-

pno napuštena, a stapanjem dvaju dijelova te konstrukcije postali su hrv. oblici *jedanaest*, *dvanaest*, *trinaest* itd. Za Kašića (1604) ovi su brojevi indeklinabilni, no pojavljuju se u čakavskim likovima *jedanadeste*, *dvanadeste*, *trinadeste* itd.

Ie. desetični sustav brojanja očuvan je u baltoslavenskome i praslavenskome. Broj »20« glasio je u općeslavenskome *dъva desęti* (gdje je *desęti* dvojina); usp. i lit. *dvì dęšimti* > *dvìdešimt*. Ie. oblik broja »20« *wiHk'mtih₂ (skr. *vimšatī*, lat. *viginti*) u baltoslavenskome nije ostavio traga.

Desetice od 20 do 90 tvorile su se pomoću množinskih oblika broja *desęti*; usp. stsl. *trъje desęte* »30«, *četyre desęte* »40« itd. (usp. i lit. *trÿs dęšimtys* > *trisdešimt*, *kęturios dęšimtys* > *kęturiasdešimt* itd.). Stapanjem su od tih oblika postali hrv. *dvadeset*, *trideset*, *četrdeset* itd., kao i u drugim slav. jezicima (usp. rus. *dvádcát'*, *trídcát'*, ali *sórok* »40« iz gr. *tessarákonta*). Ta se promjena u hrv. odvila tijekom 15. st., kada se još pojavljuju oblici poput *dva deseti*, *dvadesti*, no Marulić već ima *dvadeset*.

§ 313 Od viših brojeva može se rekonstruirati ie. *k'mtom »sto« (lat. *centum*, gr. *he-katón*, skr. *šatám*, got. *hund*) > lit. *šimtas*, prasl. *sunta > *suta (vjerojatno s pravilnim ispadanjem nazala; usp. stsl. *sъto*, rus. *sto*, hrv. *stô*). Ie. *k'mtom je zacijelo još u ie. prajeziku postalo od *dk'mtom (od istoga korijena koji je u *dek'm »deset«).

Riječ za »tisuću« obično se rekonstruira kao ie. *g^heslo- (skr. *sa-hásra-*, gr. *khilioi*, lat. *mille* < *sm-g^hesli-); ta riječ nije odražena u baltoslavenskome i germanskome, gdje ju je zamijenila novija tvorba *tuHsntih₂; usp. got. *pūsundi*, lit. *tūkstantis*, prasl. *tūsantī (odakle pravilno stsl. *tyśašti*, hrv. *tisuća*).

Hrv. *dvjēsta* je postalo (analogijom prema završetku dvojine imenica m. roda -a) od starijega *dъvě sьtę* (usp. polj. *dwieście*), što je dvojina ž. roda (usp. u dubrovačkome govoru *dvijesti*, čak. (Susak) *dvīsti*). Još je mlađi supstandardni oblik *dvjēsto* postao analogijom prema *stô*.

§ 314 Osim navedenih, u praslavenskom su postojali i brojevni pridjevi, tvoreni tematskim sufiksima *-(j)a- < ie. *-(y)o- i *-er- od osnove glavnih brojeva:

prasl.	stsl.	hrv. (oblici sr. r.)
*duwaju	dъвоjъ	dvoje
*traju	trojъ	troje
*četweru	četverъ	četvero
*penteru	pęterъ	petero
*šesteru	šesterъ	šestero
*sedmeru	sedmerъ	sedmero

*asmeru	osmerъ	osmero
*devinteru	devęterъ	devetero
*desinteru	desęterъ	desetero

Kao što je vidljivo iz tablice podudarnosti, u praslavenskom su svi brojevi pridjevi viši od *č^wetweru dobiveni analogijom prema tom obliku, koji je pravilno postao od *k^wetwer-o-. Potom je gotov sufiks *-eru- prenesen na više brojeve *penteru, *šesteru itd. Istočnoštokavski dijalekti i srp. standard imaju varijantu sufiksa -or- < *-aru- (*četvoro*, *petoro* itd.), no hrv. standard te zapadnoštokavski, čakavski i kajkavski dijalekti imaju samo -er- (*č^četvero*, *p^četero* itd.).

U hrvatskome se standardnom jeziku brojni pridjevi upotrebljavaju uglavnom u množini, a poimeničeni i u jednini sr. roda (v. tablicu). Međutim, u starijim se tekstovima pojavljuju i oblici jednine, npr. *troj*, *deseter* itd.

Slične, ali ne posve podudarne tvorbe postoje i u baltijskome; usp. lit. *dvejì* »dvoji, dvoje«, *trejì* »troji, troje«, *ketveri*, *penkeri*, *šešeri* itd. U litavskome se ovi brojevi upotrebljavaju kao pridjevi, kao i njihove slavenske usporednice, a stoje uz imenice koje imaju samo množinu, ili se upotrebljavaju u parovima, npr. lit. *su dvejaìs naujaìs bataìs* »s dvojim novim čizmama (s dva para novih čizama)«.

PRIJEDLOZI

§ 315 Prijedlozi u ie. jezicima većinom postaju od imenica, koje se počnu upotrebljavati samo u jednom padežu, u konstrukciji s nekom drugom imenicom. Tako, primjerice, u hrvatskom prijedlog *nàvrh* nastaje u povijesno doba od izraza *na vrh*, a prijedlog *među* postaje od GL dvojine imenice *mèda* (stsl. *mež-da*).

Ovo su najčešći slavenski prijedlozi i njihove ie. usporednice:

bezъ + G (hrv. *bez*) < *b^he- + *g^{x(h)}; usp. lit. *bè* »bez«.

vъ + A »u« (ispred samolasnika *vъn*, hrv. *u*) < ie. *en- / *n- (usp. lit. *ì*, lat. *in*).

za + A < ie. *h₁g²-oh₁, izvorno I jd. iste korijenske imenice od koje je prijedlog *izъ* < *h₁eg²(s).

izъ, *iz* + G (hrv. *iz*) < ie. *h₁eg²(s) (usp. lit. *iš*, lat. *ex*, gr. *éks*).

kъ + D (hrv. *k*) < ie. *kom (usp. stir. *coⁿ* »prema, k«).

na + A, L (hrv. *na*) < ie. *h₂no(H) (usp. lit. *nuõ* »od«, gr. *ánõ* »dolje«).

nadъ + A (hrv. *nad*) < ie. *h₂no(H)-d^hh₁o- (za element *d^hh₁o- v. *podъ*).

o, obz + A, L (hrv. *o*); u ovom se slav. prijedlogu možda krije isti korijen kao i u lit. *apiẽ* »o«, s poopćenim oblikom koji se pravilno pojavljivao pred zvučnim okluzivom (*ob-). Lit. *apiẽ* mogao bi biti D jd. istoga pralika (*op-ey) iz kojeg je i stsl. *o(bz)*, što bi bilo izvodivo iz *op- < ? ie. *h₃ep-.

otz + G, A (hrv. od najranijih spomenika *od*, poopćavanjem oblika postalog ozvučivanjem ispred riječi koje su počinjale zvučnim suglasnicima), od ie. *h₂et- (skr. *áti*, lat. *ad* »pri, do«, stir. *ad-*, *aith-*).

po + D, A (hrv. *po*) < ie. *h₂po-, *h₂ep- (gr. *apó*, lat. *ab*); lit. *põ* »pod« mora biti od istoga korijena (*h₂po-), ali s drugim nastavkom (? ablativno *-od). U lat. imamo ozvučivanje okluziva na kraju riječi, no moguće je i da *ab* pravilno dolazi od *h₂eph₃ (što bi se u gr. također pravilno odrazilo kao *apó*).

podz + A, I (hrv. *pod*) < ie. *podo- (gr. *poús* »stopalo«); moguća je i alternativna etimologija, prema kojoj *podz* < *h₂po-d^hh₁o- (v. *prědz*). Ie. *d^hh₁o- je korijenska imenica od glagola *d^heh₁- »postaviti, učiniti« (stsl. *děti* itd.). Oblik *podz* možemo pravilno izvesti iz akuzativa *po-d^hh₁om, ili (ako vrijedi pravilo *-os > *-us > -z) iz nominativa.

pri + A (hrv. *pri*) < *prey (lit. *priẽ*), vjerojatno od ie. *prh₂ey- (usp. gr. *pará* »pri, kod«).

prědz + A, I (hrv. *pred*) < *per-d^hh₁o-; prvi je dio ove složenice ie. *per- (lat. *per* »za«, gr. *perí* »o«), a za element *d^hh₁o- v. *podz*.

sz + G, I, A (hrv. *s, sa*) < *su (usp. lit. *sù*, što bi mogla biti posuđenica iz slaven-skoga).

u + G (hrv. *u*) < ie. *h₂ew (usp. skr. *au-*, lat. *au-ferre* »odvesti« itd.). Ovaj je prijedlog potrebno razlikovati od prijedloga *vz*, koji se u hrv. također odrazio kao *u*.

Prijedlog *kod* (+ G) javlja se samo u hrvatskome (uključujući i čak. *kel* < *kod) i predstavlja inovaciju u odnosu na *konь (mak. *kon*, bug. *кѣм*). Završno -d postalo je analogijom prema *od, pod, nad* itd.

PRILOZI I VEZNICI

§ 316 Prilozi su još u ie. prajeziku bili imenski oblici, redovito okamenjeni u nekom padežu. Ponekad ti oblici čuvaju padežne nastavke koji su se u jeziku inače već izgubili, npr. hrv. mjesni prilog *gõre* potječe od L jd. *gorẽ* imenice *gõra*, dakle doslovno je značenje bilo »na gori«. U imenskoj je promjeni, kao što smo vidjeli (§ 239), nastavak -ẽ rano zamijenjen nastavkom -i prema jā-osnovama.

Za neke priloge možemo samo pretpostaviti koji im je izvorni oblik usporedbom s drugim jezicima. Tako, primjerice, prasl. *alnej (hrv. *lâni* i polj. *toni*) odgovara stlat. *ollī* »tada« i *ōlim* < *ollim »nekoć«. Nastavak -ej < *-ey upućuje na zaključak da se radi o okamenjenom D jd. dodanome nekoj zamjeničkoj osnovi (usp. stlat. *olle* > lat. *ille* »on«).

Neki su prilozi postali analoški prema pravilnim padežnim oblicima imenica; primjerice, *nōču* je pravilan I jd. imenice *nōć*, no prema njemu je analogijom postao prilog *dānju* (HER *dánju*), koji ne predstavlja niti jedan padežni oblik imenice *dān*.

U većini se starih ie. jezika pridjevi srednjega roda mogu upotrebljavati kao načinski prilozi; usp. npr. lat. *prīnum*, gr. *prōton* »isprva« i »prvo«, lat. *paulum*, gr. *mīkrón* »malo« i »pomalo«. Posve isti obrazac imaju i slavenski jezici; usp. hrv. *bijésno*, *břzo*, *pāžljivo* itd. (usp. i zamjeničke priloge kao *tākō*, *ovākō*, *onākō*, koji su oblici sr. roda zamjeničkih pridjeva *takъ*, *ovakъ*, *onakъ*). U nekim je slučajevima prilog tvoren ovim produktivnim obrascem zamijenio stariji praslavenski oblik, npr. stsl. *davě* »odavna« (usp. i slov. dij. *dave*) odgovara gr. *dēn* i lat. *dū-dum* i upućuje na D jd. ā-osnove ie. *deh₂weh₂ey (što je sekundarno izvedeno iz prvotne u-osnove *deh₂u-); iz iste je osnove izveden još u prasl. pridjev *dāwina- (rus. *dāvnyj*, polj. *dawny*), od kojega je sr. rod *dāvno* postao prilogom u hrvatskome.

Rijetki su prilozi postali od glagola u nekom »okamenjenom« obliku, npr. hrv. *dōsta*, što je izvorno 3. l. jd. aorista glagola *dōstojati*; prvotno je značenje »bilo je dovoljno, dostajalo je«.

U hrvatskome je osobito produktivna tvorba priloga sufiksom *-icē*; usp. *pjěšicē*, *primjericē*, *pōtajicē* (sekundarno i *-micē*, apstrahiranjem iz priloga poput *krādomicē*, što je postalo od instrumentala *krādom*, na koji je dodano *-icē*) itd. Ova skupina priloga nema posve razjašnjeno podrijetlo. Duljina u sufiksu (*-icē*) upućivala bi na zaključak da se radi o nastavku G jd. imenica na *-ica*. Genitivni je oblik možda nastao elipsom prijedloga u prijedložnim izrazima poput *(отъ) potajicę. Problem je, međutim, u tome što su takve imenice, koje su mogle poslužiti kao ishodište, izuzetno rijetke³²⁶.

Možda je kao izvor, iz kojega se proširio sufiks *-icē*, poslužio zamjenički prilog *sice »tako« od pridjeva *sicъ »takav« (usp. stsl. m. r. *sicъ*, ž. r. *sica*, sr. r. *sice*), no duljina *-ē* ipak mora biti analoška (možda prema nastavku instrumentala *-ōm* < *-omъ).

³²⁶ Nije uvjerljivo ni Belićevo komplicirano objašnjenje (1960-1969, I: 424 i dalje), prema kojem treba poći od instrumentalnoga *-iceja*, preoblikovanoga pod utjecajem glagolskih pridjeva na *-e* i novih instrumentala na *-ōm*.

Zamjenički prilog *gdjē* postao je od prasl. *kude, *kudē (stsl. *kъde*, rus. *gde*, polj. *gdzie*) od ie. *k^wu-d^he (skr. *kuha*, osk. *puf*)³²⁷; prema tom su obliku od osnove pokaznih zamjenica *ov-*, *on-* nastali i zamjenički prilozi *óvdje*, *óndje*. Ovi lokalni prilozi koji znače mjesto ulaze u (iz praslavenskoga naslijeđeni) sustav s prilozima koji znače cilj ili smjer (hrv. *kāmo*, strus. *kamo*, češ. *kam*, usporedno s *tāmo*, *òvamo*, *ònamo*) i s prilozima koji znače putanju (hrv. *kùdā*, rus. *kudá*, usporedno s *tùdā*, *ovùdā*, *onùdā*).

Prasl. *kāmun ili *kāma »kamo« najvjerojatnije je okamenjeni A jd. (akuzativ cilja) osnove *kāma- od ie. *k^weh₂-mo- (usp. gr. *pēi*, *pē* »gdje, kamo«). Prasl. *kundā »kuda« zacijelo je okamenjeni I jd. osnove *kunda-, od ie. *k^wu-nd^h-oh; usp. gr. *éntha* »ondje«).

Vremenski zamjenički prilog *kàda* postao je od *kudā (slov. *kàda-r*; usp. i stsl. *kъgda*, rus. *kogdá* sa sekundarnim *-g-*). U tom je obliku samoglasnik *-u- analoški prema prilogu *kude »gdje«, što pokazuje usporedba s lit. *kadà* »kada« i skr. *kadā*, od ie. *k^wo-d^heH »kada«.

Usporedno s *kàda* postalo je i *tàda*, *òndā* (od zamjeničkih osnova *to-*, *on-*). U tekstovima se oblici *kъda*, *tъda* pojavljuju u 13. st.; s promjenom poluglasa imamo *kada*, *tada* od 14. st., a od 15. st. dolaze i mladi, pokraćeni oblici *kad*, *tad*.

Prilog *dótlē* potječe od prijedloga *do*, stare pokazne zamjenice *tъ* (u akuzativu) i čestice *lě (u govorima se javlja u oblicima *le* i *lje*).

§ 317 Veznici su svojim postanjem raznorodni.

Neki su još u ie. prajeziku bili sintaktičke čestice, npr. prasl. sastavno *(j)i ili *ej (hrv., rus., polj. *i*), najvjerojatnije od bsl. *ir < ie. *r (lit. *ĩr* »i«, gr. *ára*, *ra* »baš, upravo«), ili prasl. *na, *nu (rus. *no*, stsl. *nъ*, hrv. *no*) < ie. *no, *nu »sada« (stir. *no-*, het. *nu*).

Drugi su veznici zamjeničkoga podrijetla, npr. suprotni veznik *a*, lit. *ò*, što je vjerojatno od ie. *òd (ablativ jd. pokazne zamjenice *e-/i-).

Veznik *da* mogao bi biti okamenjeni glagolski oblik (stari imperativ glagola »dati«, ie. *deh₃; usp. lat. *da* »daj«).

Konačno, neki su veznici složeni, npr. *ili* < *i li, *ali* < *a li < prasl. *ā lej (gdje je *li* čestica, identična upitnoj čestici *li* u hrvatskome).

³²⁷ Usp. i lat. *ubī* < *k^wu-d^hey, s dodanom česticom *-y i gubitkom početnoga *c-* zbog pogrešnoga dijeljenja u prilogu *ali-cubī* »negdje«.

GLAGOL

§ 318 Za razliku od imenica, sustav se indoeuropskoga glagola samo djelomično može rekonstruirati. Ne mogu se jednoznačno uspostaviti ni broj kategorija u prajeziku ni svi oblici. Ovo je najvjerojatniji popis kategorija ie. glagola³²⁸:

1. lice (1., 2. i 3.)
2. broj (jednina, množina i dvojina)
3. način (indikativ, imperativ, optativ i konjunktiv³²⁹)
4. stanje (aktiv i medij, ili mediopasiv)
5. vrijeme/aspekt (prezent, aorist, perfekt)

Navedeni sustav kategorija može se koliko-toliko pouzdano pretpostaviti za kasnoindoeuropski, prajezik iz kojeg su se razvile sve grane ie. jezika s vjerojatnim izuzetkom anatolijskih.

Stariji sustav, koji je objedinjavao anatolijske jezike s ostalim ie. granama, zacijelo je bio prilično drugačiji, no njegova rekonstrukcija nije predmet ove gramatike.

§ 319 Kao i kod imenica, sufiksacija je i kod glagola osnovni princip gradnje morfološki složenih oblika. Glagolske osnove dobivaju se dodavanjem sufiksa na korijen, a posljednji sufiks u nizu naziva se nastavkom. U glagolskom sustavu postojao je i jedan infiks (*-n-) za tvorbu jednoga tipa prezentskih osnova, a u tvorbi nekih glagolskih kategorija koristila se i reduplikacija (udvajanje); usp. lat. prezent s nazalnim infiksom *tango* »dodirujem« spram redupliciranoga perfekta *tetigī* »dodirnuo sam«. Morfološki uvjetovane smjene samoglasnika (prijevoj) dobro su iskorištene u starijim slojevima ie. morfologije, npr. u tvorbi perfekta i atematskih prezenta.

SUSTAV PREZENTA; ATEMATSKI PREZENT

§ 320 U ie. prajeziku osnovna je podjela na tematske i atematske prezentske tvorbe. Tematski su oblici sadržavali »tematski samoglasnik« *-e- (u prijevoju s *-o-), čija izvorna funkcija nije razjašnjena. Atematski prezenti nisu imali

³²⁸ Za tradicionalni indoeuropeistički prikaz sustava ie. glagola v. Hoffmann 1970.; Watkins 1969. pokušaj je revizije »brugmannovskog« sustava ie. glagola koji nije općeprihvaćen. Nedavno objavljeni *Leksikon indoeuropskih glagola* (LIV) trenutno je standardni priručnik, no sustav kategorija ie. glagola u njemu je nepotrebno kompliciran.

³²⁹ Optativ i konjunktiv nisu posvjedočeni u anatolijskom te je njihov općeindoeuropski status donekle sporan, v. § 348.

tematskoga samoglasnika. Najjednostavnija je konjugacija atematskih korijenskih prezenta, kojima se nastavak dodavao neposredno na korijen. Ovo su atematski prezentski nastavci:

1. -mi -mes/-mos
 2. -si -t(H)e
 3. -ti -nti

§ 321 Glagol *h₁es- »biti« imao je korijenski prezent koji se sprezao na sljedeći način:

ie.	stsl.	stlit.	skr.	lat.	het.
*h ₁ esmi	jesmь	esmi	ásmi	sum	ešmi
*h ₁ essi	jesi	esi	ási	es	ešši
*h ₁ esti	jestь	esti	ásti	est	ešzi
*h ₁ sмос	jesmь	esame	smas	sumus	ešweni
*h ₁ st(H)e	jeste	esate	stha	estis	ešteni
*h ₁ senti	sątь	(esti)	sánti	sunt	ašanzi

U 1. licu inovirao je latinski, gdje oblik *sum* možemo izvesti iz praoblika *s-ō-m, pri čemu je *ō nastavak iz tematske konjugacije na koji je dodan atematski aorisni nastavak *-m. U suvremenom litavskome atematski je oblik *esmi* zamijenjen tematskim *esi*.

U 2. licu stsl. -si ne može biti izvorni atematski nastavak. Mora se raditi o tematskome nastavku *-ey koji je dodan neposredno na korijen (*es-), ili je riječ o prasl. nastavku *-sej koji je nastao ukršćivanjem atematskoga (*-si) i tematskoga (*-ey). Litavski ima oblik *esi* naslijeđen iz prajezika.

U 3. licu jd. svi su jezici sačuvali izvorni oblik, no u stsl. je nastavak *-ti zamijenjen nastavkom -tь pod utjecajem tematske konjugacije. Podrijetlom je to najvjerojatnije pokazna zamjenica tь < *tos³³⁰. Staroruski još ima kod ovoga glagola očekivan nastavak -tь (*jestь*). U suvremenom je litavskome starolitavski oblik *esti* zamijenjen supletivnim oblikom³³¹ *yrà*.

³³⁰ Moguće je i da se radi o prilogu *tu »ovdje, tu«; usp. stsl. *tu* < *tow, hrv. *tàd* < *tь-dь. Tipološka uspojednica bio bi postanak šp. ličnog nastavka -y od lat. priloga *ibi* «tu»; usp. šp. *hay* «ima» < *habet ibi «ondje ima».

³³¹ Podrijetlo je toga istočnobaltijskog oblika nejasno. Za pregled teorija o njemu v. Karaliūnas 2002. Najvjerojatnijim se čini izvođenje iz redupliciranoga prezenta ie. glagola *h₁er- «dospjeti» (het. *āri* «dospio je», gr. *ērkhomai* «idem»; usp. LIV, 211). Imali bismo razvitak *h₁i-h₁r-e > *īre > lit. *yrà* (s poopćenjem tematskoga samoglasnika *o > a, što je pravilno u lit.).

U 1. licu množine litavski upućuje na nastavak *-mē (duljina je očuvana u povratnom obliku nastavka -mēs)³³², latinski na *-mos, dok staroindijski možemo izvesti i iz *-mes i iz *-mos. Na *-mes upućuje i toh. A -mās i gr. dor. -mes.

Moguće je da su isprva u ie. prajeziku postojala dva nastavka, naglašeno *-més i nenaglašeno *-mos.

Staroslavenski nastavak zacijelo dolazi od *-mos, no glasovno ga je moguće izvesti i iz *-mon (usp. gr. atički -men). Češki -me izvodivo je iz varijante nastavka *-me(s)³³³, a hrvatski -mo (jěsmo) iz praoblika *-mo; nastavak -mo jedna je od izoglosa koje povezuju hrvatski (zajedno s drugim središnjim južnoslavenskim jezicima) i slovenski jezik, unutar slavenskoga, ali isti nastavak dolazi i u slovačkom, ukrajinskom i bjeloruskome. Taj nastavak možda predstavlja izvorno aorisno (sekundarno) *-mo (v. § 333), no u obzir bi došao i ie. mediopasivni nastavak *-mor (usp. lat. pasivni nastavak -mur, v. § 344), što je ipak manje vjerojatno. Hetitski -weni (npr. ešweni »jesmo«) ima početno -w- vjerojatno prema dvojini. Litavski ēsame ima -a- prema tematskoj konjugaciji.

U 2. licu množine staroindijski upućuje na laringal u nastavku (što bi pravilno dalo skr. -th-), no u drugim jezicima nema neovisne potvrde za postojanje toga laringala. Moguće bi bilo jedino rekonstruirati *-th₁e u opreci spram *-teh₁ (s duljinom očuvanom u lit. povratnom obliku -tēs)³³⁴, no to je prilično nategnuto. Ne možemo sa sigurnošću znati je li završetak imao *-s ili nije; latinsko -s možda je dodano analogijom prema 1. licu množine -mus. Litavski ēsate ima tematski samoglasnik -a- prema tematskoj konjugaciji.

U 3. licu množine neki su jezici (stsl. i lat.) preuzeli završetak *-onti umjesto *-enti iz tematske konjugacije. Izvorno je *-enti očuvano u got. sind, stir. it i gr. dor. enti, a u slavenskome u slovač. dij. sa i mak. dij. se. U stsl. je potom *-onti > *-ą̃t̃ preoblikovano u -ą̃t̃ pod utjecajem nastavka za 3. l. jd. Izvorni je oblik -ut̃ < *-ą̃t̃ (s »jerom« umjesto s »jorom«) očuvan u staroruskom sut̃ »jesu«.

Litavski, kao i ostali baltijski jezici, koristi oblik za 3. l. jd. i za 3. l. množine. Neki to objašnjavaju pretpostavkom da je pravilo tā zōia trékhei (v. § 228) u baltijskome poopćeno za imenice svih triju gramatičkih rodova.

³³² Litavski žemaitiski dijalekti imaju i nastavak -mo < *-mā < *-mō; ta je varijanta nastavka, uz pridodanu česticu *-i, zacijelo u osnovi i stprus. nastavka -mai (usp. npr. stprus. turrimai «imamo»), v. Ivanov 1981: 16.

³³³ Osim u češkom, -me postoji i u bugarskome, u novgorodskom staroruskom dijalektu i u nekim kajkavskim govorima (npr. Bednja, v. Lončarić 1996: 110). Premda se čini vjerojatnijim da je riječ o naslijeđenoj varijanti prezentskoga nastavka, moguće je i da je taj nastavak postao analogijom prema nastavku za 2. l. mn. -te u dijelu slavenskoga područja. Neki lingvisti (npr. Mareš 1978., Reinhart 2002) smatraju da je samo stsl. nastavak (-m̃ < *-mu) praslavenski, a da su sve druge varijante kasnijeg postanja, no nigdje nije uvjerljivo pokazano kako su one mogle nastati. Raznolikost nastavaka u baltijskom dobro se slaže s raznolikošću u slavenskome.

³³⁴ U tom bi slučaju duljina u lit. l. mn. -mēs (povratni oblik) mogla biti analoška prema 2. l. mn.

§ 322 U dvojini staroslavenski ima sljedeće oblike:

1. *jesvě*
2. *jesta*
3. *jeste, jesta*³³⁵

Ti su nastavci djelomično podudarni sanskrtskima i (staro)litavskima:

skr.	lit.
1. <i>svas</i>	<i>esva</i>
2. <i>sthas</i>	<i>esta</i>
3. <i>stas</i>	-

Navedene podudarnosti omogućuju uvjetnu rekonstrukciju ie. paradigme dvojine:

1. *h₁s-wo-
2. *h₁s-t(H)o(s)
3. *h₁s-tos

U slovenskome je dvojina kod glagola očuvana do danas, kao i u lužičkim jezicima i u kašupskome. U hrvatskome se dvojninski oblici u prezentu čuvaju do 15., ponegdje i do 16. st., osobito kod glagola »biti« i iza broja *dva* (1. l. du. *dva sva*, 2. l. du. *dva sta*, 3. l. du. *dva sta*)³³⁶.

§ 323 Ovako se atematski prezent glagola »biti« odrazio u slavenskim jezicima:

Prasl.	hrv.	strus.	polj.
1. *jesmi	jesam, sam	esmь	jestem
2. *jes(s)ej	jesi, si	esi	jesteś
3. *jesti	jest, je	estь	jest
1. *jesma, *jesme, *jesmu	jesmo, smo	esmь	jesteśmy
2. *jeste	jeste, ste	este	jesteście
3. *santi	jesu, su	sutь	są

³³⁵ Po svemu sudeći, *-te* je stariji nastavak u staroslavenskome, usp. Reinhart 2002: 137.

³³⁶ U kajkavskoj *Prvoj prekomurskoj pjesmarici* iz 1593. dvojina je glagola još očuvana, npr. u oblicima *sta, verujta*.

U ruskom je glagol »biti« u ulozu kopule gotovo nestao; upotrebljava se još samo u ograničenom broju uloga. U poljskome je znatno preoblikovan dodavanjem posebnih nastavaka na osnovu poteklu od 3. l. jd. *jest-*.

U 3. l. mn. u hrvatskome je, kao i u poljskome, nastavak *-t < -tb* otpao, ili analogijom prema drugim licima množine, koja su završavala samoglasnikom, ili pravilno u nenaglašenoj jednosložnici (usp. opreku između naglašenoga *jěst*, s očuvanom suglasničkom skupinom na kraju riječi, i nenaglašenoga *je*, s gubitkom završnoga *-st*).

U hrvatskome su analogijom prema 3. l. mn. *są* nastali klitički oblici bez početnoga *je-* u ostalim licima (*sam, si, je, smo, ste*). U klitičkom je obliku za 1. l. jd. uveden neetimološki poluglas između *-s-* i *-m-* prema pravilu o epentezi (v. § 163). Taj se poluglas pojavljuje u klitičkom obliku *śmь* već u *Povelji Bana Kulina* (1189). Oblik *są > hrv. su* postao je klitičkim, a analogijom spram lica s početnim *je-* tvoren je novi naglašeni oblik 3. l. mn. *jěsu*.

§ 324 Atematski glagolski nastavci u praslavenskom većinom su zamijenjeni tematskima. Kasni je praslavenski imao svega još pet glagola koji su se u prezentu sprezali s atematskim nastavcima:

**esmi* »jesam« > stsl. *jesmь, byti*.

**dādmī* »dajem« > stsl. *damь, dati*; usp. i rus. *dam*, polj. *dam*.

**ēdmī* »jedem« > stsl. *ěmь, ěsti*; usp. i rus. *em* »jedem«.

**wajdmī* »znam« > stsl. *věmь*; usp. i češ. *vím*.

**imāmī* »imam« > stsl. *imamь*; usp. i češ. *mám*, polj. *mam*.

U hrvatskome je nastavak *-m < *-mь < *-mi* iz tih malobrojnih atematskih glagola prenesen na gotovo sve tematske glagole; tematski je nastavak **-ām > *-ą > -u* sačuvan još samo kod glagola *htjěti* (*hócu*) i *mòci* (*mògu*), u starijem jeziku i u obliku *velju* »kažem, velim« (npr. kod Kašića).

Zamjena tematskoga nastavka za 1. lice jd. atematskim u hrv. je prvo zahvatila glagole s prezentskom osnovom na *-a-* (*znaju >> znām*), još u 13. st., a potom se proširila na glagole s prez. osnovom na *-i-* (*plătīm*) i *-e-* (*jěděm*, 15. st.)³³⁷.

Od starih atematskih glagola u hrv. su očuvani *dāti* i *imati*, no oni su se stopili s vrlo brojnom skupinom starih tematskih glagola kod kojih je *-ā-* postalo kontrakcijom od općeslav. **-aje-* (npr. *pītās < pytajěš*).

³³⁷ U literaturi (Belić 1960-1969, II: 123 i dalje, Mareš 1978: 194) se pojavljuje i teza da su glagoli s prezentima na *-e-* primili nastavak *-m* tek početkom 16. st., no u jeziku hrvatskih glagoljskih spomenika *sve* prezentske klase imaju taj nastavak već u 15. st. (Damjanović 1984: 134). Vjerojatno je *-m* zamijenilo *-u* u čakavskom prije nego u štokavskome; u komedijama Dubrovčanina Nikole Nalješkovića, čiji jezik je dosta blizak govornomu, još redovito imamo oblike *pođu, budu* u 11. jd.

Glagol *jěsti* izgradio je novi, tematski prezent *jědēm, jědēs* itd., analogijom prema glagolima tipa *něsti, věsti* itd., no u dijalektima se čuva stariji atematski oblik, npr. u čakavskom (Orbanići) *jīn, jīš, jī* itd.

Na sličan način, glagoli tvoreni od atematske prezentske osnove *věd-* priklonili su se prezentskom tipu na *-a-* (npr. *povijédati, pòvijedām*), no u dijalektima je očuvana izvorna atematska sprežidba, npr. u čakavskom (Orbanići) *povīn, povīš, povī* itd.

INDOEUROPSKE PREZENTSKE KLASSE U SLAVENSKOME

§ 325 Budući da je tematska konjugacija uglavnom zamijenila atematsku, u slavenskim su jezicima posve oskudno – ili nikako – sačuvani mnogi načini atematske tvorbe prezentske osnove koji su postojali u ie. prajeziku:

1. Prezenti tvoreni infiksom **-ne-* / *-n-*, npr. ie. **yu-n-eg-mi* > skr. *yúnajmi* »uprežem« (1 mn. **yu-n-g-mes* > skr. *yuñjmás*), lat. *iungo* (s prijelazom u tematsku konjugaciju).

Trag postojanja prezenta s infiksom kod toga glagola očuvan je u lit. *jūngas* »jaram« spram stsl. *igo*; infiks *-n-* mogao je u tu lit. imenicu mogao biti unesen jedino analoški prema glagolu s prezentskim infiksom. U slavenskom postoji nekoliko glagola s infigiranim *-n-*, no oni ne tvore infigirane prezente u drugim ie. jezicima, npr. stsl. *badq* »budem« (< ie. **b^hu-n-d^h-*, od korijena **b^huh₂-* »biti«, skr. *bhāvati*; *-d-* je u slavenskome vjerojatno poopćeno iz imperativa s nastavkom **-d^hi*), ili stsl. *sedq* »sjednem« (< **se-n-d-*, od korijena **sed-* »sjesti«; usp. lat. *sedeo*; prezent s nazalnim infiksom posvjedočen je u staropruskome; usp. strus. *sindats*).

Neki su ie. prezenti s nazalnim infiksom u praslavenskome zamijenjeni tvorbama s nazalnim sufiksom **-na-/-ne-* (u infinitivu **-na-n-* ili **-nu-n-*) > stsl. *-nq-*; usp. ie. **mu-n(e)-k-ti* > ved. *muñcāti* »oslobađa«, lit. *munkù, mùkti* »osloboditi se«, stsl. *pro-měknati se* »proširiti se«, rus. *zâ-mknut'* »zatvoriti«, hrv. *mâknuti*, ili ie. **k'wi-ne-t-ti* »svijetli« > skr. *švīndate* (sa srednjindijskim prijelazom **nt* > *nd*), lit. *švintù, švisti* »svanuti«, strus. *sṽnuti*, hrv. *svànuti*.

Kao što pokazuju prethodni primjeri, klasa prezenta s nazalnim infiksom dobro je očuvana u litavskome, gdje se oni u pravilu tvore od neprelaznih glagola.

2. Prezenti tvoreni sufiksom **-new-* / *-nu-*, npr. ie. **k^wr-new-mi* > skr. *kṛṇómi* »činim« (1 mn. **k^wr-nu-mes* > skr. *kṛṇumás*); usp. i grčke glagole sa sufiksom *-ny-* u prezentu (npr. *sbénnymi* »gasim«, *zeúgnymi* »uprežem« itd.).

U grčkom je umjesto prijevodne smjene *new/nu analoški uvedena smjena dugoga *y* u jednini i kratkoga u množini. U hetitskome sufiks *-nu-* služi za tvorbu kauzativa (usp. het. *arnuzi* »šalje« spram *āraškizzi* »dolazi, dospijeva«, oboje od ie. *h₁er- »doći«, gr. *érkhomei*, ili het. *warnuzi* »pali« spram *urāni* »gori«).

Izvorno je u ie. prajeziku prezentski sufiks *-new-/*-nu- možda služio za izvođenje glagola koji znače radnju iz glagolskih korijena koji inherentno označuju neko stanje. Na to upućuje i sudbina ove prezentske klase u slavenskome, gdje je ona većinom zamijenjena tematskim prezentima sa složenim nazalnim sufiksom *-na-/-ne- (v. § 327, 2 i § 343). U baltijskom je čitava ova klasa prezenta nestala.

3. Reduplicirani prezenti, npr. ie. *si-steh₂-mi > gr. *histēmi* »stojim«, skr. *tīṣṭhāmi*, lat. *sisto* (s prijelazom u tematsku konjugaciju).

Redupliciranu atematsku tvorbu prezentske osnove sačuvao je jedino već spomenuti glagol »dati«, stsl. *damь* < *dādmi < bsl. *dōdmi (stlit. *dúodu*) < ie. *di-deh₃mi (gr. *dídōmi*, skr. *dādāmi*).

Atematski reduplicirani prezent *d^{hi}-d^{he}₁-mi »činim« (gr. *títēmi*) postao je tematskim, ali je zadržao reduplikaciju u stsl. *dežda* < prasl. *de-d-j-ān (usp. i lit. *dedū* »činim«). U hrvatskome se reduplicirani prezent glagola *djeti* (danas *djēnuti*) u složenih glagola pojavljuje do 16. st. (npr. *o-dede* kod M. Vetranovića).

4. Korijenski prezenti s prijevornom duljinom (ili tzv. »Narten-prezenti«, v. KPG § 159); usp. ie. *stēw-ti > ved. *stāuti* »hvali«, *tāṣṭi* »teše« < ie. *tēk'ti.

Čini se da ta prezentska tvorba nije posvjedočena u slavenskome, a valja istaknuti i da je njezino postojanje u ie. prajeziku nedavno osporeno³³⁸.

§ 326 Tematski se prezenti također mogu podijeliti u nekoliko skupina; u načelu, tematske su prezentske tvorbe bolje očuvane u praslavenskome:

1. Jednostavni tematski prezenti, kod kojih je tematski samoglasnik *-e- dodavan neposredno na korijen u prijevornom stupnju *-e-*; usp. ie. *b^{her}-oh₂ > skr. *bhārāmi*, gr. *phērō*, stsl. *bera*, ie. *d^{heg}^{wh}-e- »spaliti« > skr. *dāhati*, alb. *djeg*, lit. 3. l. jd. *dēga* »gori, pali« = stsl. *žezetъ* (s asimilacijom *d...g > *g...g i prvom palatalizacijom).

2. Tematski prezenti s tematskim sufiksom *-e- i korijenom u praznini, npr. ie. *g^{wrh}₃-e- »gutati« > ved. *girāti*, stsl. *žbra*, *žbrēti*, hrv. starije *ždrem* (u suvremenom standardu preoblikovano kao *ždērēm* analogijom prema glagolima tipa *bērēm*).

³³⁸ V. De Vaan 2004.

3. Tematski prezenti s korijenom u punini *-e- i sufiksom *-ye-, npr. ie. *h₂erh₃-ye- »orati« > stir. -air, stsl. orja, lit. ariù, vjerojatno i gr. aróō (od starijega *aroyō), ili ie. *leh₂-ye- »lajati« > ved. ráyati, arm. lam »oplakujem«, lit. lóju, stsl. laja.

U baltijskome je ova klasa prezenta osobito česta u tvorbi prijelaznih glagola; usp. npr. lit. liežiù »ližem« spram stsl. ližq < ie. *leyg^h- »lizati« (gr. léikhō, lat. lingo).

4. Tematski prezenti s korijenom u praznini i sufiksom *-ye-, npr. ie. *mr-ye- »umrijeti« > ved. mriyáte, lat. morior, stsl. u-mrjetъ »umire«, ili ie. *lug-ye- »lagati« > stsl. lъžq, hrv. lãžēm, got. liugan (s analoški uvedenom puninom u korijenu).

5. Tematski prezenti sa sufiksom *-sk'- i prijevajnom prazninom u korijenu, npr. ie. *h₂is-sk'e- »tražiti, iskati« > ved. icchāti, stsl. iska, iskati (od starijega *jbskati; u stlit. ieskóti analoški je uvedena punina u korijenu).

U latinskome ovu prezentsku tvorbu imaju većinom inkohativni glagoli (glagoli koji označavaju početak vršenja neke radnje, npr. lat. rubescere »zacrvenjeti se« spram rubēre »crvenjeti se«), a u hetitskome ovu tvorbu imaju iterativi (glagoli koji označavaju da se radnja ponavlja, npr. het. zikkizzi »postavlja (više puta)« < *d^hh₁-sk'e-). U baltoslavenskome ova prezentska tvorba nije više bila produktivna.

5. Tematski prezenti s vokalizmom *-o- u korijenu, eventualno sa sufiksom *-ye-.

Takve su tvorbe razmjerno rijetke, ali treba ih pretpostaviti na temelju podudarnosti poput lat. fodio »kopati«, stsl. boda, bosti (ie. *b^hod^h-, ali u lit. bedù »kopam« s vokalizmom *-e-), gr. kóptō »udaram«, lit. kapiù »tešem, siječem«, stsl. kopati (s prijelazom u glagole sa sufiksom *-ā-) < ie. *kop-ye-, stsl. borja se »borim se«, rus. borót' »prisiliti«, polj. starije bróc się, lit. bárti »grditi, kuditi« od ie. *b^horh₃(-ye-) »ranjavati« (usp. lat. ferio, ferire, zacijelo s analoški uvedenim vokalizmom -e- i gr. pharóō »orem«, s prijevajnom prazninom), stsl. kolja »koljem« < *kolh₂-ye- (usp. lit. kalù, kálti »kovati«, lat. per-cello »oboriti«, s drugačijom prezentskom tvorbom).

Kao što je vidljivo iz primjera, ova je tvorba prezenta zastupljena i u baltijskome, a glagoli koji na ovaj način tvore prezent često označuju fizičke radnje. Moguće je da su glagoli s prezentom tvorenim na ovaj način prvotno imali »intenzivno« značenje³³⁹.

7. Kauzativi s korijenom u prijevajnom stupnju *-o- i sufiksom *-eye-, npr. ie. *(s)koydeye- »cijepati, sjeći« > skr. chedayati »daje odsjeći«, stsl. céditi, hrv.

³³⁹ V. Stang 1966: 333.

cijéditi, ili ie. *moreye- »ubijati, moriti« (od korijena *mer- »umrijeti«) > skr. *māráyati*, stsl. *morja*, *moriti*, hrv. *mòriti*.

U baltijskome je naslijeđena ie. tvorba kauzativa uglavnom preoblikovana u novu tvorbu sa sufiksom *-in- (ali često s prijevornim stupnjem *-o- u korijenu); usp. npr. lit. *džiòvinti* »sušiti« spram *džiúti* »sahnuti«.

Po svemu sudeći, od istoga se korijena u ie. prajeziku prezent mogao tvoriti na više načina; tako od ie. korijena *k^wer- »činiti« u sanskrtu od glagola *kr-* imamo prezent *karóti* i *krñóti*, a od ie. korijena *steh₂- »stajati« u lat. imamo prezente *sto* (infinitiv *stare*) i reduplicirani *-sisto* (infinitiv *-sistere*). Na sličan način, od ie. korijena *syewH- imamo u stsl. *šjja*, *šiti* i got. *siujan*, što upućuje na prezent tvoren sufiksom *-ye- (*syuH-ye-), ali i lat. *suo*, *suere* i lit. *siuvù*, *siúti*, koji se pravilno izvode iz neizvedenoga tematskoga prezenta (*syuH-e-). Obje su tvorbe mogle supostojati u ie. prajeziku.

SLAVENSKE TEMATSKE PREZENTSKE KLASE (RAZREDI)

§ 327 Glagoli s tematskom konjugacijom tradicionalno se u slavenskome dijele na četiri razreda (klase):

I. prezenti na općeslav. *e/o, npr. *něsti*, *bràti*: prasl. *nesesej > stsl. *nesesi*, rus. *neses'*, hrv. *-nesēs*, prasl. *beresej > stsl. *beresi*, rus. *berēs'*, hrv. *bērēs*.

Ta klasa glagola većinom odgovara ie. jednostavnim tematskim prezentima izvedenima tematskim sufiksom *e/o, npr. lat. *fero*, skr. *bhārāmi*, gr. *phērō* itd. Glagoli ove skupine većinom su u ie. prajeziku imali vokalizam *e u korijenu, ali postoje i rjeđi tipovi s vokalizmom *o (npr. stsl. *bodq* »bodem«, v. § 326, 6) i s prijevornom prazninom (npr. stsl. *mъzq* »muzem«, v. § 326, 2).

U hrvatskome su svi navedeni tipovi očuvani, npr. *grīsti* (1. l. jd. *grízēm*), *bōsti* (1. l. jd. *bòdēm*), *těći* (1. l. jd. *těčēm*), *grěpsti* (1. l. jd. *grěbēm*), *zvàti* (1. l. jd. *zòvēm*), *mùsti* (1. l. jd. *múzēm*) itd.

II. prezenti na *ne/na, npr. *stàti*, *dìgnuti*: prasl. *stānesej > stsl. *staneši*, rus. *stānes'*, hrv. *stānēs*, prasl. *dwejnesej > stsl. *dvigneši*, rus. *dvīnes'*, hrv. *dìgnēs*.

Ta klasa slavenskih glagola postala je većinom od ie. tematskih prezenta sa sufiksom *-ne/-no-, npr. lat. *līno* »mažem« (perf. *līvī*), lit. *aunū* »obuвам« (inf. *aūti*), s kojom su se u praslavenskom pomiješali izvorno atematski glagoli tvoreni sufiksom *-new-/nu- (v. § 326, 2); usp. npr. ved. *dhršñóti* »odvažan je« spram stsl. *drъznati* »usuditi se« < ie. *d^hrs-new- (s nejasnim odrazom *rs > prasl. *rz, v. § 115), gr. *mēnýō* »pokazati« spram stsl. *po-manati* »domahnuti« < ie. *m(e)h₂-new-.

Ako je u praslavenskome pravilan razvitak *nw > n (§ 108), mnogi su glagoli izvorno tvoreni sufiksom *-new- / -nu- mogli postati jednostavnom tematizacijom, tj. imali bismo u praslavenskome 2. l. mn. *dirz-nw-e-te (tematizacijom umjesto *dirz-nu-te) > *dirznete > stsl. *dr̥znete*. Zatim je sufiks u tematiziranom obliku *-ne- mogao biti poopćen u čitavoj paradigmi.

Glagoli II. prezentske klase u slavenskim su jezicima u pravilu svršenoga vida, što vrijedi i u hrvatskome (usp. npr. *z̥n̥uti, z̥n̥ēm, p̥ūci, p̥ūknēm, l̥ēci, l̥ēgnēm* itd.).

III. prezenti na *je/jo, npr. *zn̥ati, p̥adati*: prasl. *zn̥ajesej > stsl. *zn̥aješi*, rus. *zn̥áeš'*, hrv. *zn̥áš*, prasl. *p̥ad̥ajesej > stsl. *p̥ad̥aješi*, rus. *p̥ádaeš*, hrv. *p̥ad̥āš*, *kr̥ujesej > stsl. *kry̥ješi*, rus. *kr̥óeš'*, hrv. *kr̥ijēš*.

U ie. prajeziku u tu su se klasu prezentskih tvorbi svrstavali mnogi denominativni glagoli, npr. skr. *namasyāti* »štuje« od imenice *nāmas* »štovanje«, ili lat. *fīnio* »završavam« od imenice *fīnis* »međa, kraj«.

Osobito je u slavenskome produktivna tvorba nesvršenih glagola s prasl. sufiksom *-aw-, npr. stsl. *kupovati*, prez. *kupuja*, (v. i § 343). Oni imaju potpunu usporednicu u baltijskome (lit. glagoli poput *tarnáuti, tarnáuju* »služiti«), a dublje im je podrijetlo sporno.

U hrvatskome se kod mnogih glagola III. klase dogodila kontrakcija samoglasnika nakon ispadanja *-j- (v. § 207) pa oni u prezentu imaju -ā-; usp. *pūt̥ajesej (rus. *pyt̥áeš'*) > hrv. *pīt̥āš*.

Oblici s prividno nekontrahiranim -aje- (npr. *d̥aješ*) postali su analogijom prema tipu *kr̥ijēš, br̥ijēš* umjesto dijalekatskoga i očekivanoga *davaš* < *davaješ̥ (usp. inf. *davati*). Kod glagola *l̥ajati, l̥ājēš* kontrakcija je izostala ili po glasovnom pravilu (v. § 207), ili da bi bila izbjegnuta nepravilna jednosložna prezentska osnova, odnosno prezent tipa *l̥āš < *l̥aješ̥.

Naposljetku, glagoli tipa prasl. *žel̥etej, 2. l. jd. *žel̥ejesej (stsl. *žel̥ēti, žel̥ēješi*) prešli su u hrvatskome u IV. prezentsku klasu (usp. hrv. *ž̥elj̥eti, ž̥elj̥iš*). Njihov je prežetak glagol *umjeti*, 2. l. jd. *umijēš* < prasl. *ōm̥etej, *ōm̥ejesej.

IV. prezenti na općeslavensko *-i- npr. *kúpiti, sáditi*: prasl. *kōp̥īsej > stsl. *kupiši*, rus. *kúp̥iš'*, hrv. *kúp̥iš*, prasl. *sād̥īsej > stsl. *sadiši*, rus. *sád̥iš'*, hrv. *sād̥iš*.

Ovoj klasi pripadaju indoeuropski kauzativni glagoli (tip *b^howd^heye- »buditi«; usp. skr. *bodháyati*, stsl. *buditi*, 2. l. jd. *budiši*) i stativni glagoli³⁴⁰ (tip *b^hud^heh₁(y)- »bdjeti«; usp. stsl. *b̥d̥ēti*, 2. l. jd. *b̥d̥iši*).

³⁴⁰ LIV ovu skupinu glagolskih tvorbi razdvaja na »fientive« tvorene sufiksom *-eh₁- od «esiva» tvorenih sufiksom *-h₁ye-, no za to nema dovoljno razloga. Element *-y-, koji se ne pojavljuje dosljedno u svim odrazima stativnoga sufiksa, možda je u ie. prajeziku bio rezultat *sandhija* te je stajao pravilno samo ispred samoglasnika. Stoga se ne odražava npr. u gr. pasivnom aoristu (npr. gr. *epágē* «bio je učvršćen» < *ph₂g²-eh₁-t), no pravilno dolazi u tematiziranim lat. prezentima 2. konjugacije (npr. lat. *torpet* «drhti» < *trp-eh₁y-e-ti; usp. i stsl. *tr̥pi-t̥b* »trpi« < *trp-eh₁y, v. § 338).

Obje su se ie. klase stopile u jednu praslavensku klasu, slično kao u latinskome, gdje stativni glagoli poput *soleo*, *solēre* »običavati« (het. *šulle-*) tvore prezent-sku osnovu na isti način kao i kauzativi poput *moneo*, *monēre* »opominjati« (latinska 2. konjugacija, v. KPG § 165). Tim su skupinama glagola u IV. klasi pridodane još i izvorno iterativne tvorbe (npr. stsl. *nosiši* »nosiš«, *voziši* »voziš«) i denominativni glagoli kao stsl. *xvališi* (izveden od *xvala* »pohvala«), *činiši* (od *činь* »čin«); usp. slične denominativne glagole u latinskome, npr. *fīnīre* »završiti« od *fīnis* »međa, granica«).

Kod svih ovih skupina glagola općeslavensko *-i- u prezentskoj osnovi moglo bi potjecati od prasl. *ī i od *ej. Moguće je da je *-ī- izvorno kod denominativnih glagola jer particip prezenta poput stsl. *xvalę* možemo pravilno izvesti samo iz prasl. *xwālīns, ali ne i iz *xwālejnš (v. § 122). Kod kauzativa je vjerojatnije da je izvorni sufiks bio *-ej-, koji je na neki način nastao od ie. tematsko-ga sufiksa *-eye- (glasovnim bismo pravilima od ie. *moreye- očekivali stsl. **морѣ-тъ umjesto posvjedočenoga *moritъ* »mori, ubija«). Završno je *-e- u sufiksu moglo ispasti apokopom, ili je na kauzativne glagole analoški utjecala promjena glagola poput prasl. *garēj »gori« (stsl. *goritъ*) koji su postanjem stari perfekti³⁴¹ (v. § 338).

Gotovo svi ovi tipovi tvorbi okupljenih u IV. prezentskoj klasi imaju svoje usporednice u baltijskome; usp. lit. *smirdėti* (3. l. jd. *smirdi*) = stsl. *smrǣdęti* (3. l. jd. *smrǣdi-tъ*), *garėti* »gorjeti« (3. l. jd. *gāri*) = stsl. *goręti* (3. l. jd. *gori-tъ*) itd.

U hrvatskome su glagoli ove prezentske klase većinom očuvani (usp. i hrv. *bú-diti*, *nòsiti*, *mòriti*, *hvaliti*, *činiti*, *gòrjeti*, *smrdjeti* itd.).

Kao i u indoeuropskom prajeziku, i u praslavenskome je od jednoga glagolskog korijena prezent bilo moguće tvoriti na više načina; osobito su često od istih korijena posvjedočeni prezenti sa sufiksom *-je- (II. klasa) i *-ne- (III. klasa) usp. stsl. *šajq* i *stanq* (hrv. *stòjim* i *stànēm*), *dęjq* i *dęnq* (u hrv. samo *djęnēm*) itd. Pri tome su tvorbe sa sufiksom *-je- prvotno zacijelo izražavale stanje, a tvorbe sa sufiksom *-ne- radnju. Taj je sustav poslije preoblikovan u vidsku (aspekatsku) opreku između nesvršenih i svršenih glagola iz istoga korijena (v. § 343).

TEMATSKA KONJUGACIJA PREZENTA

§ 328 Ie. glagol *b^{her}- u ie. prajeziku je mogao tvoriti atematski prezent *b^{hi}-b^{her}-ti (> skr. *bibhárti*) i tematski *b^{her}-e (> skr. *bhárati*), koji je bolje posvjedočen u ie. jezicima; ovo mu je paradigma (za usporedbu se navode i lit. glagol *vęsti*, stsl. *vesti* »voditi« te lat. *lego*, *legere* »čitati«, kod kojega je tematski samoglasnik očuvan u svim licima):

³⁴¹ To je, u osnovi, objašnjenje J. Kuryłowicza (1973).

Ie.	skr.	lat.	lit.	stsl.
jd.				
*b ^h eroh ₂	bharāmi	ferō, legō	vedu	vedaꝯ, berāꝯ
*b ^h erey	bharasi	fers, legis	vedi	vedeši, bereši
*b ^h ere	bharati	fert, legit	veda	vedetъ, beretъ
mn.				
*b ^h erome	bharāmas	ferimus, legimus	vedame	vedemъ, beremъ
*b ^h eret(H)e	bharatha	fertis, legitis	vedate	vedete, berete
*b ^h eronti	bharanti	ferunt, legunt	veda	vedatъ, beratъ
du.				
*b ^h erowo (?)	bharāvas		vedava	vedevě, berevě
*b ^h eretHo (?)	bharathas		vedata	vedeta, bereta
*b ^h ereto(s) (?)	bharatas			vedete, berete

U 1. licu jd. početni laringal posvjedočen je kod het. glagola tzv. hi-konjugacije (*tehi* »uzimam«). Nastavak *-oh₂ možda je isti morfem kao u obliku zamjenice 1. l. jd. *eg'oh₂ (lat. *ego* itd.). U skr. je na naslijeđeni praoblik *bharā dodan atematski nastavak *-mi* analogijom prema atematskim prezentima (usp. staroavestički *spasyā* »gledam« < *spek²-y-oh₂). U slavenskom nastavak *-a* postaje pravilno od prasl. < *ūn < *ān od ie. *-oh₂ na što je dodan aorisni³⁴² nastavak za 1. l. jd. *-m. Isto je podrijetlo i staroirskoga nastavka za 1. l. jd. »apsolutne promjene« *-u* (npr. *biru* »nosim« < *berūn < *b^heroh₂-m).

U 2. licu jd. litavski pravilno odražava ie. *-ey (ili *-eh₁i), vjerojatno od tematskog samoglasnika *-e- i nastavka *-(h₁)i³⁴³; latinski i skr. imaju poopćen atematski nastavak (*-si), ali usp. gr. *phéreis* »nosiš«, gdje je na očekivani oblik (*pherei) dodan nastavak *-s*, ili iz aorista, ili analogijom prema atematskim glagolima. Toharski, u kojem je očuvana tematska konjugacija³⁴⁴, ima odraz nastavka *-th₂e iz perfekta (toh. B *āst(o)*, toh. A *āst* < *h₂eg²-e-th₂e »tjeraš, vodiš«). U staroslavenskome je nastavak *-ši* postao od prasl. *-sej (s prijelazom *s > š po RUKI-pravilu kod glagolskih osnova na *-ī- i analoškim prijenosom toga š na sve glagole). U praslavenskome treba pretpostaviti nastavak *-sej, nastao

³⁴² Formalno gledano aorisni nastavak na prezentskoj osnovi odgovara tzv. »injunktivu« u ie. prajeziku, obliku koji se upotrebljavao za »bezvremenske« konstatacije (usp. Ivanov 1981: 43 i dalje).

³⁴³ Mnogi lingvisti osporavaju postojanje posebnih tematskih nastavaka za 2. i 3. l. jd. prezenta u ie. prajeziku. U ovoj gramatici uglavnom slijedim poglede C. Watkina (1969), F. Kortlandta (1979) i R. S. P. Beekesa (1995), a djelomično i V. V. Ivanova (1981) i J. Jasanoffa (1998). Za različita mišljenja v. npr. Cowgill 1985, Szemerényi 1989, Meier-Brügger 2003.

³⁴⁴ V. Pinault 1989: 154 i dalje.

ukršćivanjem atematskoga *-si i tematskoga *-e-y. Slično bi moglo biti i postajne stprus. nastavka -si u obliku *gīwas(s)i* »živiš«.

U 3. licu jd. nastavak je isprva bio -0; taj je nastavak očuvan u litavskom, samo što u tom jeziku tematski samoglasnik uvijek dolazi u prijevojnem stupnju -a < ie. *o. Gr. *phérei* ima taj nastavak s dodatkom čestice *-i iz atematskih glagola (gdje su nastavci *-mi, *-si, *-ti). Na sličan su način i u toharskim jezicima na izvorni tematski samoglasnik dodane različite čestice; usp. toh. B *āsām* »vodi« < *h₂eg²-e-nu, toh. A *āsās* < *h₂eg²-e-si. Lat. i skr. su iz atematske konjugacije poopćili nastavak *-ti, a u staroslavenskome je na očekivan oblik *bere dodana pokazna zamjenica *tos³⁴⁵ > *tus > -tъ. U hrvatskome i u zapadnoslavenskim jezicima oblici 3. l. jd. i mn. na -tъ nisu posvjedočeni.

U 1. i 2. licu množine nisu se, po svemu sudeći, razlikovali tematski i atematski nastavci.

U 3. licu množine nastavak je *-nti dodan neposredno na tematski samoglasnik. Pod utjecajem 3. l. jd. u staroslavenskome je očekivano *-ntъ preoblikovano u posvjedočeno -ntъ.

§ 329 Ovako su se glagoli I. klase odrazili u hrvatskom i u drugim slavenskim jezicima:

prasl.	stsl.	rus.	polj.	hrv.
1. *berūn	berą	berú	bioę	berēm
2. *beresej	beręši	beręš'	bierzesz	beręš
3. *bereti (beretu)	beretъ	beręt	bierze	berę
1. *beremu	beręmъ	berēm	bierzemy	beręmo
2. *berete	berete	beręte	bierzecie	beręte
3. *beranti	berąntъ	berút	bioęą	berū

U 2. l. jd. jedino stsl. ima nastavak -ši, dok svi suvremeni slav. jezici upućuju na *-šъ. Međutim, -ši je posvjedočeno u starijim razdobljima drugih slavenskih jezika, čak i u tekstovima koji nisu pod jakim crkvenoslavenskim utjecajem (npr. u staroruskim svjetovnim tekstovima, ili u staroslov. *Brižinskim listićima*, gdje -ši supostoji sa -šъ)³⁴⁶. U srednjovjekovnim je hrvatskim tekstovima nastavak -ši uvijek crkvenoslavenizam. Oblik -šъ najvjerojatnije je atematski nastavak,

³⁴⁵ V. npr. Watkins 1969. Druga je, manje vjerojatna mogućnost da je u nastavku -tъ očuvan ie. nastavak za medij, *-tor (v. § 344), ili ie. čestica *tum «tada, ondje».

³⁴⁶ V. Mareš 1978.

ie. *-si, kod kojega je *-s- zamijenjeno sa š po RUKI pravilu. Ta je zamjena očekivana kod glagola IV. klase (npr. *vidiš* < *wejdejsi), ali analoška u drugim prezentskim klasama.

U 3. l. jd. staroruski još ima nastavak *-тъ (< ie. aтемatsko *-ti), no on se postupno, tijekom 12. i 13. st., zamjenjuje nastavkom -t (s »tvrdim« t od starijega -tb)³⁴⁷. Meko je -t' još očuvano u bjeloruskom, ukrajinskom i nekim ruskim govorima³⁴⁸. U 3. l. mn. u hrvatskom je otpalo završno -t < -tb, najvjerojatnije analogijom prema ostalim licima u množini koja su završavala samoglasnikom. Moguće je i da je na ovu promjenu utjecao glagol *biti*, gdje je završno -tb u nenaglašenom obliku (*su*) moglo otpasti i pravilno (v. § 323). Glagolski oblici sa završnim -t u 3. licu jd. i mn. u starim hrvatskim tekstovima (npr. u *Redu i zakonu* iz 14. st.) su crkvenoslavenizmi.

Za nastavke dvojine v. § 323.

§ 330 Glagoli IV. klase tvoreni sufiksom -i- (prasl. *-ī-) imaju ponešto različitu paradigmu:

stsl.		hrv.
1. xval'ą	< *jān < *y-ōm	hvalīm
2. xvališi	< *-ī-sej	hvališ
3. xvalitъ	< *-ī-tu	hvalī
1. xvalimъ	< *-ī-mu	hvalīmo
2. xvalite	< *-ī-te	hvalīte
3. xvalętъ	< *-ī-n-tu	hvalē

U 1. l. jd. nastavak -q < *-jūn < *-jān je analoški prema drugim konjugacijskim klasama. Pravilan bi razvitak bio *-jān > *-jūn > *-jīn > **-je.

U 3. l. mn. -ętъ se pravilno izvodi iz *-īntu (glagoli ostalih prezentskih klasa imaju nastavak -ątъ < *-ontu << *-onti; usp. *berątъ*, *stanątъ*, *znajątъ*). U hrv. se završno *-t < *-тъ analoški izgubilo u 3. l. mn., kao i kod ostalih prezentskih klasa.

³⁴⁷ Za staroruski v. Vinokur 2004: 88 i dalje. Neki autori smatraju da je nastavak -ni praslavenski i kod tematskih i kod aтемatskih glagola (npr. Mareš 1978). Nastavak -0 (npr. u hrv. *zna*, *nosi*, *jede*) umjesto očekivanoga -b > -t mogao je biti uveden analogijom prema aoristu, gdje *-t pravilno otpada još u praslavenskome. U ovoj knjizi rekonstruiramo nastavak *-0 kod tematskih glagola u praslavenskome prije svega zbog baltijskih usporednica, iz kojih se vidi da je takav nastavak u tematskom prezentu mogao postojati još u baltoslavenskome.

³⁴⁸ V. Černyx 1962: 248 i dalje. U staroruskom i u nekim ruskim dijalektima posvjedočeni su i oblici 3. l. jd. i 3. l. mn. bez završnog dentala, npr. *nese* «nosi», *znae* «zna» itd. (Černyx 1962: 249). Takvi se oblici, premda rijetko, pojavljuju već u staroruskim tekstovima iz 12. st., što svjedoči da se radi o arhaizmima, očuvanim iz praslavenskoga. U ukrajinskom neki glagoli imaju završno -t', ali neki ga nemaju; usp. ukr. *mae* «ima».

DULJINE U PREZENTSKIM NASTAVCIMA

§ 331 Kao što je vidljivo iz primjera u prethodnom poglavlju, svi prezentski glagolski nastavci sadrže dug samoglasnik (u prvom slogu nastavka). Budući da su u općeslavenskom razdoblju svi završni otvoreni samoglasnici pokraćeni (v. § 211), postavlja se pitanje odakle duljine npr. u nastavcima 3. l. jd. *běre*, *vidi* i 3. l. mn. *běru*, *vidě*.

O tom problemu postoje različita mišljenja³⁴⁹, međutim sigurno je da duljina mora biti analoška u nekim ličnim nastavcima, primjerice u 1. l. jd. gdje je nastavak *-m* razmjerno kasno zamijenio stariji *-q* > *-u*.

U glagola koji su očuvali nastavak *-u* (*hòću*, *mògu*) završno *-u* je prema očekivanju pokraćeno. Budući da duljinu imamo u svim prezentskim nastavcima³⁵⁰, i to uvijek na prvom samoglasniku nastavka, očito je da je došlo do analoškog ujednačivanja paradigme. Duljina se na tom slogu pravilno mogla postati na nekoliko načina:

I. U 3. l. mn. mogla je biti očuvana u vrijeme dok je taj nastavak još završavao na **-ątь*, tj. prije analoškog uklanjanja završnoga **-t*. Razvitak bi bio prasl. **beranti* > općeslav. **berą:tь* (s očekivano dugim **ą*: u slogu koji nije posljednji) > **berą:* > hrv. *běru*.

II. U 2. l. jd. duljina je mogla postati kompenzatornim duljenjem nakon ispadanja završnog poluglasa, možda isprva pravilno, samo kod nekih glagola, a zatim analoški kod ostalih, npr. prasl. **beresej* > **bereši* > **berešь* > hrv. (kompenzatornim duljenjem) *běreš*.

III. U 1. i 2. l. množine duljina je pravilno očuvana kod glagola IV. klase, gdje *-ī-* očekivano dolazi od prasl. **ej* i ostaje dugo u zanaglasnom položaju (v. § 211), tj. imamo **wejdeima*, **wejdeite* > **vīdīmo*, **vīdīte* > hrv. (kraćenjem akuta u prvom slogu) *vidīmo*, *vidīte*. Također, duljina je pravilno postala kontrakcijom kod glagola III. klase, npr. **pādājema* > **padajemo* > hrv. *pādāmo*. Iz glagola

³⁴⁹ Primjerice, Kortlandt 1975: 29-32 smatra da je duljina u oblicima poput 2 l. jd. *gīnēš* postala tzv. Van Wijkovim zakonom (po nizozemskom slavistu N. Van Wijk, 1880-1941), duljenjem samoglasnika do kojeg je došlo nakon stapanja prethodne suglasničke skupine u jedan segment (npr. **gybnešь* > **ginnešь* > **ginēšь* > hrv. *gīnēš*). Međutim, taj je glasovni zakon vrlo sporan i u ovoj ga knjizi ne prihvaćamo (za kritiku v. Johnson 1980, Carlton 1991: 203 i dalje, gdje se termin Van Wijkov zakon i ne spominje). Holzer (2007: 70-71) prihvaća Van Wijkov zakon (on ga zabunom naziva «Kortlandtovim kompenzatornim duljenjem»), a duljinu u 3. l. jd. prezenta objašnjava pretpostavkom da je u vrijeme kraćenja duljinā u otvorenu završnom slogu ondje još stajao nastavak **-tь* (Holzer 2007: 69). Tako bismo imali razvitak **skākjeti* > **skačētь* (Van Wijkovim zakonom) > hrv. *škáčē* («nepravilnim» otpadanjem nastavka **-tь*). Takvo objašnjenje nije uvjerljivo ne samo zbog nepouzdanosti Van Wijkovoga zakona, već i zbog toga što nema nikakva svjedočanstva da je hrvatski ikad imao završno **-tь* u 3. l. jd. prezenta.

³⁵⁰ Kod nekih glagola I. prezentske klase postoji kolebanje, npr. *plētēš* i *plēteš*, *krādēš* i *krādeš*. To pokazuje da se analoško ujednačivanje paradigme moglo provoditi i u obrnutom smjeru (poopćavanjem kraćine).

III. i IV. klase duljina je mogla biti analogijom proširena i na glagole ostalih klasa (npr. *bèrēmo, bèrēte* itd.).

Ako je duljina u nastavcima postala pravilno u navedenim slučajevima, jasno je da se iz nastavaka u kojima je očekivana mogla proširiti i na 3. l. jd. gdje mora biti analoška u svim prezentskim klasama (npr. u *viđi, bèrē*).

Kod glagola *htjēti* i *mòci*, koji izvorno imaju kraćinu u nastavcima (osim u 3. l. mn. *hòcē, mògū*), čini se da analogija, kojom se proširila duljina, nije djelovala. Tomu je mogao doprinijeti njihov izniman položaj u sustavu, odnosno činjenica da u 1. l. jd. nisu zamijenili stariji nastavak *-q* > *-u* novijim (*-m*). Kod tih su, dakle, glagola pravilni oblici *hòcēs, hòce, hòcemo, hòcete*, odnosno *mòžēs, mòže, mòžemo, mòžete*.

Neke normative gramatike suvremenog standarda dopuštaju duljinu i kod tih glagola (npr. 3. jd. *hòcē, mòžē*), no ta je duljina postala analoškim ujednačivanjem prema ostalim glagolima.

§ 332 Duljina u prezentskim nastavcima može u hrvatskome biti i distinktivna jer je kod nekih glagola u opreci s kraćinom u nastavcima imperativa; usp. prezent *viđi, viđimo, viđite* spram imperativa *viđi, viđimo, viđite*. U imperativu nije došlo do analoškoga širenja duljine u nastavcima upravo zato što nije bilo niti kompenzatornoga duljenja u 2. l. jd. (npr. **beresi* > **berēs̃* > hrv. *bèrēs̃*) niti očuvanja duljine u 3. l. mn. (npr. **beronti* > **berą̃t̃* > hrv. *bèrū*). Kraćenje u 1. i 2. l. mn. (*viđimo* umjesto **vidimo*, *viđite* umjesto **vidite*) mora, dakle, biti analoško da bi se dobila ujednačena paradigma³⁵¹.

AORIST

§ 333 Ie. aorist tvorio se dodavanjem aorisnih nastavaka na aorisnu osnovu. Čini se da je postojalo nekoliko tipova aorisne tvorbe:

a) korijenski aorist

Ovo je najjednostavnija i, po svemu sudeći, najarhaičnija tvorba aorista. U ie. prajeziku korijenski se aorist tvorio dodavanjem aorisnih nastavaka neposredno na korijen. Aorisni su glagolski nastavci bili vrlo slični nastavcima atematskoga prezenta (bez čestice **-i*). U jednini je korijen bio u punini, a u množini u praznini. U gr. i skr. prije aorisnih oblika stoji prefiks **(h₁)e-* (> skr. *a-*), tzv. »augment« (ili »uvećak«):

³⁵¹ Manje je vjerojatno da tu kraćina svjedoči o prasl. akutu koji se pravilno pokratio jer je laringal u optativnim nastavcima, kao izvor akuta, zacijelo eliminiran još u ie. prajeziku (v. § 349).

ie.	skr.	gr.
jd.		
1. *d ^h eh ₁ -m	a-dhā-m	é-thēk-a
2. *d ^h eh ₁ -s	a-dhā-s	é-thēk-as
3. *d ^h eh ₁ -t	a-dhā-t	é-thēk-e(n)

mn.

1. *d ^h h ₁ -me	a-dhā-ma	é-the-men
2. *d ^h h ₁ -te	a-dhā-ta	é-the-te
3. *d ^h h ₁ -(e)nt	a-dh-ur	é-the-san

U slavenskom i baltijskom se ova tvorba aorista uopće nije očuvala. Grčki je očuvao ie. prijevoini obrazac (punina u jd., praznina u mn.), a sanskrt je analoški proveo prijevoinu puninu kroz čitavu paradigmu (osim u 3. l. mn.). Lični nastavci u aoristu očito su povezani s nastavcima atematskoga prezenta, no od njih se u jednini i u 3. l. množine razlikuju odsutnošću završne čestice *-i.

Aorisni se nastavci nazivaju i »sekundarnima«, iako su prezentski, ili »primarni«, zapravo iz njih izvedeni, osim u 1. i 2. l. množine, gdje razlika nije tako jasna; čini se da je u 1. l. mn. aorista nastavak glasio *-me ili *-mo (spram prezentskoga *-mes / *-mos), dok u 2. l. mn. aorista upućuje na *-te, a u prezentu postoji nesigurno svjedočanstvo za nastavak *-th₁e (v. 321).

Grčki je nastavak za 3. l. mn. analoški preuzet iz sigmatskog aorista (v. § 333 c), a u 2. l. jd. gr. -as preoblikovano je umjesto očekivanoga *-s pod utjecajem perfekta. Sanskrtski nastavak za 3. l. mn. preuzet je iz ie. perfekta. Sufiks -k- koji se kod ovoga aorista pojavljuje u grčkom (u jd.) nema razjašnjeno podrijetlo. Vjerojatno je to isti formant koji se pojavljuje u lat. *facio*, perfekt *fēcī* »činiti« (od ie. korijena *d^heh₁- »činiti«).

b) tematski aorist

Tematski se aorist u ie. prajeziku tvorio dodavanjem aorisnih nastavaka na korijen u praznini proširen tematskim samoglasnikom *e/o. Taj je oblik aorista poslužio kao osnova nekih latinskih perfektskih tvorbi, ali najbolje je očuvan u grčkom i sanskrtnu.

Aorist glagola *wid- »vidjeti« (prasl. *rekti, stsl. *rešti* »reći«):

ie.	skr.	gr.	prasl.	stsl.
jd.				
1. *wid-o-m	a-vid-am	eídon	*rekun	rekъ
2. *wid-e-s	a-vid-as	eídes	*reče	reče
3. *wid-e-t	a-vid-at	eíde	*reče	reče

mn

1. *wid-o-me	a-vid-ama	eídomen	*rekamu	rekomъ
2. *wid-e-te	a-vid-ata	eídete	*rekaste	rekoste
3. *wid-o-nt	a-vid-ur	eídon	*rekūn	reka

U sanskrtu je aorisni nastavak za 3. lice mn. zamijenjen perfektskim nastavkom (kao i kod atematskog aorista). Postoje ozbiljne dvojbe je li ova aorisna tvorba postojala u ie. prajeziku, ili su različiti jezici neovisno inovirali.

Problem je u tome što nema etimološki srodnih glagola (osim u grčkom i indoiranskom) koji tvore aorist tematskim načinom. Usporedba gr. (hom.) *élythe* i stir. *luid* »išao« je osporena jer staroirski oblik može potjecati i od (dederupliciranoga) perfekta (*lud^h-e) s poopćenom prijevojnomo prazninom (koja je očekivana u množini).

U staroslavenskome je ovaj oblik aorista očuvan, no u 2. l. množine nastavak *-ste* preuzet je iz sigmatskog aorista (v. dolje pod c). Kao i kod drugih slavenskih aorisnih tvorbi, nastavci se dodaju na istu glagolsku osnovu koja stoji u infinitivu (v. § 358).

c) sigmatski aorist; tvorio se dodavanjem sufiksa *-s- ispred aorisnih nastavaka. U ie. prajeziku imao je prijevojnomo duljinu u jednini, a puninu u množini:

ie. *yewg- »uprezati«	gr.	skr.	lat.
jd.			
1. *yēwg-s-m	ézeuksa	ayaukšam	iūnxī
2. *yēwg-s-s	ézeuksas	ayaukšiš	iūnxistī
3. *yēwg-s-t	ézeuksen	ayaukšīt	iūnxit

mn.

1. *yewg-s-me	ezeúksamen	ayaukšma	iūnximus
2. *yewg-s-te	ezeúksate	ayaukšta	iūnxistis
3. *yewg-s-nt	ézeuksan	ayaukšur	iūnxērunt, iūnxere

U lat. su perfektu pomiješani nastavci ie. aorista i perfekta (v. KPG § 189), no osnova je glagola kao *iungo* (perf. *iūnxī*, s infiksom *-n-* analogijom prema prezentu), *dīcō* (perf. *dīxī*) itd. po postanju osnova sigmatskoga aorista.

U mnogim starim ie. jezicima glagoli mogu tvoriti aorist na više načina; tako u grčkom glagol *leípō* »ostavljam« može imati i sigmatski aorist (l. l. jd. *éleipsa*) i tematski aorist (l. l. jd. *élipon*). U skr. je od glagola *yuj-* »uprežem« osim sigmatskoga aorista zabilježen i tematski (l. l. jd. aor. medijalnoga *ayuji*) itd.

U staroslavenskome taj aorist tvori još malen broj glagola na suglasnik, npr. *bosti* (aor. *basъ*), *čisti* »čitati« (aor. *čisъ*) i svi glagoli čija osnova završava na -*ę*, npr. *žęsz* od *žęti*. Usp. konjugaciju glagola *vesti* i *brati*:

	stsl.		prasl.
jd.			
1. věszъ	бѣрахъ	*wēsun	*birāxun
2. (vede)	(бѣга)	*wede	*birā
3. (vede)	(бѣга)	*wede	*birā
mn.			
1. věsomъ	бѣрахомъ	*wēsamu	*birāsamu
2. věste	бѣгасте	*wēste	*birāste
3. věšę	бѣгаšę	*wēsēn	*birāsēn

Slavenski je u tvorbi ovoga aorista očuvao ie. prijevojnju duljinu u korijenu; usp. i aor. *grěszъ* od *greti* (prez. *grebaq*, s puninom), *něszъ* od *nesti* (prez. *nesaq*) itd. U 2. i 3. l. jd. nisu posvjedočeni oblici sigmatskoga aorista, već svi glagoli imaju oblike tematskoga aorista (stoga su u zagradi). Moguć je razlog zamjeni sigmatskih nastavaka 2. i 3. l. jd. tematskima korištenje sigmatskih nastavaka u tvorbi imperfekta (v. § 336). Nastavci dvojine isti su kao i u prezentu, tj. paradigma je *věsově*, *věsta*, *věste*.

Većina glagola u stsl. tvori sigmatski aorist, ali preoblikovan pod utjecajem tematskih nastavaka, npr. glagol *nesti*; često isti glagol može tvoriti i sigmatski i asigmatski aorist, npr. glagol *rešti* »reći« (koji smo već susreli u odjeljku o tematskom aoristu):

1. nesoxъ	rekoхъ
2. nese	reče
3. nese	reče
1. nesoxomъ	rekoхomъ
2. nesoste	rekoste
3. nesošę	rekošę

Sufiks -*ox-* nastao je ukršćivanjem tematskoga sufiksa iz tematskog aorista (tip *rekъ* < *rek-o-m) i sigmatskoga sufiksa *-s- > -x- (što je pravilan odraz toga sufiksa, prema RUKI-pravilu, u glagola tipa *rěxъ* < *rěk-s-o-m; kod većine je glagola *x* analoški poopćeno umjesto očekivanoga *s).

Sigmatski aorist tvoren sufiksom *-ox-* relativno je mlada slavenska inovacija. U najstarijim se stsl. spomenicima (*Marijinsko evanđelje*, *Sinajski psalterij*, *Kločev glagoljaš*) ti aoristi ne pojavljuju³⁵².

§ 334 Neobično je što u baltijskim jezicima nema tragova sigmatskomu aoristu; u baltijskome su ie. perfekt i aorist potpuno zamijenjeni novim preteritom na **-ē* (lit. *vālgē* »jeo je«, pret. od *vālgyti* »jesti«) i **-ā* (lit. *kalbo* »govorio je«, pret. od *kalbėti* »govoriti«).

U sjevernim je slavenskim jezicima aorist većinom iščezao iz upotrebe. U staropolskom je zabilježen samo u najstarijim spomenicima, i to kao relik. U ruskome se očuvao do 15. st., ali se u lužičkim jezicima upotrebljava i danas; usp. gluž. *dach* od glagola *dać* »dati«. U hrvatskom je očuvan u književnom jeziku, ali se u govornom gotovo izgubio (stilski je obilježen); u Kašićevoj je gramatici (1604) aorist još posve ravnopravan dio glagolske promjene, npr. od glagola *imati*:

jd.	mn.
1. imàh	imàsmo
2. imà	imàste
3. imà	imàše

Za razliku od imperfekta, koji je u pravilu oduvijek bio ograničen na nesvršene glagole, aorist se mogao tvoriti i od svršenih i od nesvršenih glagola, iako je njegova upotreba statistički češća kod svršenih glagola.

Istočni južnoslavenski jezici (bugarski i makedonski) dobro su očuvali aorist do danas, kao i neki istočni štokavski i (donekle) neki sjevernočakavski govori. U kajkavskome je aorist nestao, ali još se upotrebljava u najstarijim književnim tekstovima, kod A. Vramca u drugoj polovici 16. st. i u *Prvoj prekomurskoj pjesmarici* iz 1593. Postoji, međutim, mišljenje da aorista u to doba nije bilo u govornom kajkavskom, a da Vramčeva upotreba predstavlja umjetno arhaiziranje.

IMPERFEKT

§ 335 Imperfekta kao posebne glagolske kategorije u ie. prajeziku nije bilo. Mnogi su jezici, međutim, neovisno inovirali stvorivši posebno prošlo nesvršeno glagolsko vrijeme od prezentske osnove glagola. U lat. je na taj način nastao imperfekt tvoren sufiksom *-bā-* (npr. *amābam* »volio sam«, *legēbam*

³⁵² V. Reinhart 2002.

»čitao sam«), a u grčkom, sanskrtu i armenske imperfekt tvoren od prezentske osnove s aorisnim nastavcima i prefiksom *(h₁)e-, tzv. »augmentom« (npr. gr. *é-pheron* »nosio sam«, od glagola *phérō*, skr. *á-bharam* »nosio sam«, od glagola *bhārāmi*, arm. *e-ber* itd.).

§ 336 U slavenskome je imperfekt nastao kao osobito nesvršeno glagolsko vrijeme (za radnju koja se odvijala u prošlosti)³⁵³. Tvorio se dodavanjem složenoga sufiksa *-ē-āx- ili *-ā-āx- na glagolski korijen. Sufiks *-ē-āx- stoji kod većega broja glagola, dok je -ā-āx- prošireno uglavnom kod glagola kojima infinitiv završava na *-ātej, a aorist u 3. l. jd. na *-ā (npr. *birātej, *birā, stsl. *brati*, aor. 3. l. jd. *bra*, impf. 3. l. jd. *bra-aše*) te kod glagola koji su tvorili prezent sufiksima *-ī- (ili *-ej-) i *-je- (npr. stsl. *xvaliti*, impf. 3. l. jd. *xvaljaaše*, *čuti*, impf. *čujaaše*). Stoga imamo sljedeće paradigme:

	stsl.		hrv.
jd.			
1. nesěaxъ	xvaljaaxъ	nosijāh	hvaljāh
2. nesěaše	xvaljaaše	nosijāše	hvaljāše
3. nesěaše	xvaljaaše	nosijāše	hvaljāše
mn.			
1. nesěaxomъ	xvaljaaxomъ	nosijāsmo	hvaljāsmo
2. nesěašete	xvaljaašete	nosijāste	hvaljāste
3. nesěaše	xvaljaaša	nosijāhu	hvaljāhu
du.			
1. nesěaxově	xvaljaaxově		
2. nesěašeta	xvaljaašeta		
3. nesěašete	xvaljaašete		

Slavenski složeni sufiks imperfekta *-ēāx- postao je od bsl. sufiksa *-ē- dodavanjem sufiksa iz sigmatskoga aorista *-āx- (krivim dijeljenjem morfema po općen je oblik sufiksa iz glagola tipa stsl. *brati*, 1. l. jd. aor. *bra-xъ*, ili *dati*, aor. *da-xъ*)³⁵⁴. Na taj su sufiks dodavani nastavci tematskoga aorista.

³⁵³ Za različite poglede o razvitku slav. imperfekta v. i Pohl 1983., Kortlandt 1986.

³⁵⁴ Kortlandt (1986) u sufiksu *-ax- < prasl. *-ās- vidi perfekt ie. glagola *h₁es- »biti«, dakle ie. osnovu *h₁e-h₁os- (usp. ved. *ās-a* »bio je«). Taj je oblik, prema Kortlandtu, kao pomoćni glagol dodavan na osnovu deverbalne imenice na *-ēs (tip latinskoga *caedēs* »pokolj«). To je također mogućnost koju valja uzeti u obzir, ali protiv Kortlandtove teze govori činjenica da je ie. perfekt rano iščezao u slavenskome i baltijskome (v. § 339), da ostatci perfekta nemaju reduplikaciju te da imenske osnove na *-ē- u slavenskome uopće nisu zabilježene (jedini njihov trag morao bi biti očuvan upravo u imperfektu).

Polazni sufiks *-ē- (> općeslav. *-ě-) ima najbližu usporednicu u litavskome, gdje mnogi glagoli tvore preterit sufiksom -ė; usp. lit. *vālg-ė* »jeo je« od glagola *vālyti* »jesti« (3. l. prez. *vālgo*). Nepokraćena duljina u posljednjem slogu u litavskome mora biti analoška (očekivali bismo pokraćivanje po Leskienovu zakonu, v. § 141a), vjerojatno prema jednosložnom obliku glagola »biti« (v. dolje).

Oblik sufiksa *-ā- u praslavenskome postao je isprva od *-ē- po glasovnom zakonu iza palatala i *j (npr. *pek-ē-ā- > *pečē-ā- > *pečā-ā- > stsl. *pečaaxъ* »pecijah«, v. § 99), a potom se proširio izvan konteksta u kojima je glasovno očekivan.

U slavenskome je aglutinacija dvaju sufiksa *-ē-āx- razmjerno mlada pojava, što je vidljivo i po odsutnosti stezanja samoglasnika; stariji je slavenski imperfekt zacijelo bio tvoren dodavanjem sigmatskoga *-x- < *s izravno na bsl. sufiks *-ē-, što je još očuvano u stsl. imperfektu *běxъ* »bio sam« (u opreci spram aorista *byxъ*). Taj stsl. oblik ima neposrednu usporednicu u stprus. *be* (također pisano *bēi*), samo što u staropruskom (kao i u ostalim balt. jezicima) nema tragova sigmatskim aorisnim nastavcima.

Podrijetlo je bsl. imperfektskog sufiksa *-ē- sporno; najvjerojatnije je to isti sufiks koji u prezentu imaju stativni glagoli (npr. hrv. *bdjēti*, lat. *manēre* »ostajati«), a u grčkome pasivni aorist (npr. *e-phān-ē-n* »bio sam pokazan«³⁵⁵). Stsl. *běxъ* bilo bi, dakle, izvodivo iz *b^hw-eh₁-s-o-m (usp. i hrv. starije *bjēh*, uz novije *bijāh*, što je analogija prema imperfektima tipa *nōsijāh* itd.). Imperfekt bi prema toj pretpostavci izvorno bio sigmatski aorist stativnih glagola.

Niz nastavaka *-ijāh*, *-ijāše*, *-ijāše*, *-ijāsmo*, *-ijāste*, *-ijāhu* proširio se u hrvatskome i na mnoge glagole koji u staroslavenskome imaju nastavke *-aaxъ*, *-aaše* itd.; usp. npr. hrv. *pečijāh* spram stsl. *pečaaxъ*, *tēcijāh* spram stsl. *tečaaxъ* itd. Alternacija *k/c* u promjeni takvih glagola uvedena je analoški prema imperativu, gdje *c* pravilno dolazi od *k ispred *i* (od prasl. *aj); usp. imp. *pēci*, *tēci*.

Imperfekt se još u staroslavenskome u pravilu tvorio od nesvršenih glagola, no iznimno se mogao tvoriti i od svršenih glagola (v. § 341), koji su u imperfektu imali većinom iterativno značenje (npr. *ptomoljaxomъ* »običavali smo moliti«). Tvorba se imperfekta od svršenih glagola najviše razvila u bugarskome.

U hrvatskome je imperfekt od najranijih spomenika u pravilu ograničen na nesvršene glagole, no kod starih pisaca (npr. kod dubrovačkih pjesnika) pojavljuje se i imperfekt svršenih glagola, redovito s iterativnim značenjem; usp. kod M. Vetranovića *i gdi trudan posrniješe, padajući k zemlji nica, // zemlja vajmeh protrniješe i venjaše sva travica*, gdje imperfekti *posrniješe*, *protrniješe* imaju iterativni smisao.

³⁵⁵ V. npr. Sihler 1995: 564. i gore, § 327, IV.

§ 337 U hrvatskome je u cijeloj paradigmi došlo do stezanja samoglasnika (-aa- > -ā-, -ěa- > -ě-). Stariji su oblici tipa *nesěh*(ь) (> *nesijeh*), *pecěh*(ь) (> *pecijeh*), zabilježeni u razdoblju od 15. do 18. st., promijenjeni u suvremeno *něsijāh*, *pečijāh* analogijom spram glagola kod kojih je ispred nastavka samoglasnik -ā- u cijeloj paradigmi (npr. *znāh*); potom se sufiks -ijā- proširio i na neke glagole koji su izvorno imali -ā-, a ne -ě-³⁵⁶.

Kod nekih glagola postoji kolebanje, osobito u dijalektima, npr. *trēsāh* i *trēsijāh*, *brāh* i *bèrijāh*. Zanimljivo je da su se oblici sa sufiksom -ijāh, koji posredno odražava ijekavski odraz jata, proširili i u ekavskim govorima koji su sačuvali imperfekt³⁵⁷.

U 1. i 2. l. mn. izvorni su imperfektski nastavci zamijenjeni aorisnima -smo, -ste (od 14. st.). Čakavski govori koji još imaju imperfekt čuvaju starije nastavke u 1. i 2. l. mn., npr. *hojahomo*, *hojahote* (od glagola *hodit*, *hoditi*), a isti se nastavci pojavljuju i u starih dubrovačkih pisaca. Tako je i kod Kašića (1604):

jd.	mn.
1. immáh	imáhomo
2. immáše	imáhote
3. immáše	imáhu

Nakon općeslavenskoga razdoblja, sjevernoslavenski su jezici inovirali te je imperfekt u njima praktično nestao, osim u obama lužičkim jezicima (usp. gluž. *pisach*, *kupowach*). U ruskome nestaje još prije gubitka aorista, tijekom 13. st. U staroruskim tekstovima koji odražavaju govorni jezik (npr. u pismima na brezovoj kori iz Novgoroda) primjeri su upotrebe imperfekta izuzetno rijetki. U južnoslavenskim je jezicima očuvan (osim u slovenskome³⁵⁸), ali se u standardnom hrvatskome razmjerno rijetko upotrebljava i stilski je obilježen. U mnogim je štokavskim dijalektima (npr. u istočnobosanskome dijalektu) imperfekt još posve živ, a čuva se donekle i u ponekim čakavskim govorima (npr. na Krku). Kao i aorist, i imperfekt se pojavljuje u najstarijim sačuvanim kajkavskim tekstovima (kod A. Vramca).

³⁵⁶ Manje se vjerojatnim čini Beličevo mišljenje (1960-69, I: 101), prema kojemu su nasliedeni oblici tipa *něsijāh*, dok je *nesěh* analoško (već i zbog toga što je *nesěh* ranije posvjedočeno).

³⁵⁷ V. Elson 1988 za moguće objašnjenje kako je do toga došlo.

³⁵⁸ Slov. rezijanski dijalekt koji se govori u Italiji očuvao je imperfekt; usp. Steenwijk 1992.

PERFEKT I PLUSKVAMPERFEKT

§ 338 Ie. perfekt tvorio se od korijena u prijevajnom stupnju *o u jednini, s prijevajnom prazninom u množini; imao je poseban skup nastavaka koji se djelomično podudaraju s nastavcima tematskoga prezenta, a djelomično s nastavcima medija (v. KPG § 186-7). Ovo je konjugacija perfekta od glagola *weyd- »znati, vidjeti«:

ie.	skr.	gr.	lat.
jd.			
1. *woyd-h ₂ e	véda	oída	vīdī
2. *woyd-th ₂ e	véttha	oístha	vīdistī
3. *woyd-e	véda	oíde	vīdit
mn.			
1. *wid-me	vidmá	ídmen	vīdimus
2. *wid-e (?)	vidá	íste	vīdistis
3. *wid-r	vidúr	ísási(n)	vīdērunt, vīdēre

Nastavak 1. l. jd. sadržavao je laringal, koji je očuvan u hetitskom preteritu hikonjugacije (npr. *te-hun* »uzeo sam«). U lat. se *-ī* izvodi iz stlat. *-ai* < *h₂e- + čestica *-i (kao u prezentu).

Nastavak 2. l. jd. posvjedočen je samo kod gore navedenoga glagola (u lat. s dodanom česticom *-i kao u l. l. jd.). U drugih glagola grčki ima nastavak *-as*, postao analogijom prema aoristu (npr. *léloipas* »ostavio si«).

Nastavak 3. l. jd. isti je kao u tematskom prezentu.

U 3. l. mn. nastavak *-r zamijenjen je u gr. nastavkom koji je postao preoblikom aorisnoga nastavka (sa sufiksom *-s-* iz sigmatskoga aorista). Sanskrtski oblik *vidá* u 2. l. mn. posve je nejasnoga podrijetla; budući da ne izgleda da je postao analogijom, misli se da bi mogao biti arhaizam.

Većina glagola u grčkom i sanskrtu tvori perfekt reduplikacijom (udvajanjem početnoga suglasnika, iza kojega stoji samoglasnik *e); usp. gr. *lé-loipa* »ostavio sam« (perfekt od *leípō*), skr. *ba-bhūva* »bio sam« (perfekt od *bhāvāmi*). Tako se tvore i latinski perfekti koji potječu od indoeuropskih, a i staroirski ima reduplicirane preterite od ie. perfekta (npr. *cechain* »pjevao je« = lat. *cecinit*). Međutim, germanski »jaki« preteriti, koji potječu od ie. perfekta, nemaju reduplikaciju (tip njemačkoga preterita poput *fuhr* »vezio sam«, *kam* »došao sam«).

§ 339 Ie. perfekt nije se očuvao u slavenskome; međutim, neki glagoli s vokalizmom *o u korijenu u prezentskoj i aorisnoj paradigmi čuvaju perfektsku osnovu (ali bez reduplikacije)³⁵⁹, npr. glagol *mòci* (stsl. *moga*, *mošti*):

Prez.	aor.
moga	mogъ, mogoхъ
možeši	može
možetъ	može
možemъ	mogomъ, mogoхomъ
možete	možete, mogoste
moga	moga, mogošę

Kod ovoga glagola treba poći od oblika za 3. l. jd. *može*, što bi mogao biti pravilan odraz ie. perfekta *mog-e; paradigme prezenta i aorista izgrađene su paralelno, pri čemu npr. 3. l. mn. *može* biti i oblik prezenta i oblik tematskoga aorista.

Perfektskog su podrijetla i osnove glagola *gar-ē- (stsl. *gorěti*, hrv. *gòrjeti*), *bal-ē- (stsl. *bolěti*, hrv. *bòljeti*), *baj-ē- (stsl. *bòjati se*, hrv. *bòjati se*), *xat-ē- (stsl. *xotěti*, rus. *xotět'*; usp. hrv. *htjeti*, polj. *chcieć* < *xut-, s prijevajnom prazninom); njihovo podrijetlo pokazuje vokalizam *o (> prasl. *a) u korijenu i stativno značenje. Još je u baltoslavenskome ovoj skupini perfektskih osnova dodan stativni sufiks *-ēj- (od ie. *-eh₁y-) u prezentu i infinitivu; usp. lit. *garėti* »gorjeti«, 3. l. jd. *gāri*. Na taj su se način izvorni perfekti još u baltoslavenskome djelomice pomiješali s izvornim stativnim prezentima (tip lit. *miniù*, *minėti* »sjećati se«, stsl. *mъnja*, *mъněti* »misliti«).

Ishodišna je točka čitave te stativno-perfektske paradigme u baltoslavenskome bio oblik 3. l. jd., npr. bsl. *garēj »gori«; u litavskome valja pretpostaviti da je kratko -i- u ostalim licima (usp. 1. l. mn. *gārimė*, 2. l. mn. *gārite*) nastalo analogijom prema 3. l. jd., gdje je došlo do pokraćivanja starijega *-ie na kraju riječi. U slavenskome se *-ēj- pravilno odrazilo kao općeslav. *-i- u većini oblika (usp. stsl. 1. l. mn. *gorimъ*, 2. l. mn. *gorite*)³⁶⁰.

Stativno-perfektska paradigma pokazuje i neke naglasne osobitosti u usporedbi s ostalim glagolima slavenske IV. prezentske klase (na općeslav. *-i-, v. § 327, 4). Slavenski stativno-perfektski glagoli u pravilu pripadaju pomičnoj na-

³⁵⁹ V. Stang 1942: 153 i dalje, Vaillant 1962.

³⁶⁰ U slavenskome treba računati i s analoškim utjecajem denominativnih glagola kod kojih je sufiks za tvorbu osnove bio *-ī-, a ne *-ej- (v. § 327, 4). Infinitivi na prasl. *-ētej i lit. *-ėti* (usp. stsl. *gorěti* i lit. *garėti*) možda pokazuju ie. *sandhi* varijantu »stativnoga« sufiksa bez segmenta *-y- (v. § 327, 4 s bilješkom).

glasnoj paradigmi (akcenatska paradigma c, v. § 356, 3), dok kod starih iterativa i denominativa s neakutiranim korijenom prevladava naglasna paradigma s izvorno fiksnim mjestom naglasaka (akcenatska paradigma b, v. § 356, 2); usp. hrv. 3. l. jd. prez. *gòrī, bòlī*, rus. *gorít, bolít* (stari perfekti-stativi) spram *pròsī, vòzī, nòsī*, rus. *pròsit, vózit, nósit* (stari iterativi) i *hválī, slúžī*, rus. *xválit, slúžit* (stari denominativi).

Prežítak perfektskoga oblika u slavenskome vjerojatno je i stsl. 1. l. jd. *vědě* »znam«; iako se u literaturi taj oblik često navodi kao ostatak ie. medijalnog prezenta, vjerojatnije mi se čini da je riječ o perfektu jer je korijenski samoglasnik *ě* u tom obliku izvodiv iz ie. *oy, s prijevojnim stupnjem *o koji je očekivan upravo u perfektu. Nastavak *-ě* može biti od perfektskoga *-h₂e, kojemu je dodana čestica *-i, slično kao u lat. *vīdī*, što je izvorno također perfekt s prezentskim značenjem. Primjerice, kod Plauta *vīdī* znači »znam«, slično kao i odgovarajući perfektski oblik u germanskome (usp. got. *wait* »znam«).

U slavenskim je jezicima umjesto ie. perfekta nastao novi, analitički perfekt tvoren od participa na *-la- (npr. stsl. *nesl̥* od *nesti* »nositi«, v. § 253, 5) i prezenta glagola »biti«. Proces je gramatikalizacije takvih tvorbi u stsl. tek u nastanku, no već se u općeslavenskom razdoblju takvi perfekti šire. U ruskom je, izostavljanjem kopule, nastalo opće prošlo vrijeme (preterit): *ja čítal, ty čítal, on čítal* itd. U poljskom je od kopule postao glagolski nastavak: *czytałem, czytałeś, czytał* itd.

U hrvatskom je općeslavenski perfekt očuvan (*čítao sam, čítao si, čítao je*), a s postupnim nestankom aorista i imperfekta u govornom jeziku on sve više postaje općim prošlim vremenom (kao u ruskom). U suvremenom je standardnom jeziku pomoćni glagol *biti* u pravilu enklitičan, no u upitnim rečenicama upotrebljava se naglašeni oblik: *česte li došli?* U starijih se pisaca i u izjavnim rečenicama ponekad upotrebljavao naglašeni oblik, npr. kod N. Ranjine *Vratili se jesu pastieri.*, no takve se konstrukcije obično tumače utjecajem crkvenoslavenskoga.

§ 340 Pluskvamperfekt u ie. prajeziku nije postojao; oblici pluskvamperfekta u starim ie. jezicima (grčki, latinski, sanskrt) neovisne su inovacije. U slavenskim je jezicima još u općeslavenskom razdoblju nastala analitička konstrukcija pluskvamperfekta tvorena od perfekta ili imperfekta glagola »biti« i participa tvorenog sufiksom *-la-; usp. hrv. *bio sam došao / bijah došao, bio si došao / bijaše došao* itd. U hrvatskom je ta tvorba posvjedočena od najranijih vremena.

OPREKA NESVRŠENIH (IMPERFEKTIVNIH) I SVRŠENIH (PERFEKTIVNIH) GLAGOLA U SLAVENSKOME

§ 341 Neki ie. jezici poznaju sustavnu opreku svršenoga i nesvršenog glagolskoga vida; među starijim ie. jezicima najizrazitija je ta opreka u grčkome, gdje glagoli u prezentu i imperfektu stoje u nesvršenom vidu, a u aoristu u svršenome; usp. gr. prez. *leípō* »ostavljam«, imperfekt *éleipon* »ostavljah«, aorist *élipon* »ostavih«. Tomu još treba pridodati perfekt, koji označuje stanje koje je rezultat prethodne radnje (gr. *léloipa* »ostavio sam«).

Iako opreka između imperfekta, aorista i perfekta postoji i u vedskome sanskrtu (ali ne i u klasičnom sanskrtu), čini se da se u najstarijem razdoblju nije radilo o vidskoj (aspekatskoj) opreci kao u grčkome, barem prema opisu starih indijskih gramatičara. Na sličan način, premda u latinskome postoji nesvršeno prošlo vrijeme (imperfekt, tvoren sufiksom *-(ē)bā-*, npr. *amābam* »volio sam, voljah«), nema nikakve dvojbe da je ono latinska novotvorina, baš kao što je to u staroirskome tvorba perfekta prefiksom *ro-* (od ie. **pro-*); usp. stir. preterit *cechain* »pjevao sam«, perfekt *ro-cechain* »otpjevao sam«.

Zbog svega toga čini se da je opreka između svršenosti i nesvršenosti u slavenskim jezicima nastala neovisno, odnosno da nije naslijeđena iz ie. prajezika.

Izražavanje vida u slavenskome je i tipološki osobito u usporedbi s načinima izražavanja te kategorije u jezicima Europe i svijeta. U slavenskome u načelu svako glagolsko značenje može biti izraženo i kao svršeno i kao nesvršeno, i to kroz dva različita glagola koji stoje u vidskoj opreci (iako ima iznimaka). Drugi jezici u pravilu imaju posebne afikse za glagolski vid te isti glagol može tvoriti i svršene i nesvršene oblike (ili druga vidska značenja koja u dotičnom jeziku postoje).

U slavenskim je jezicima osobito čest način tvorbe perfektivnih (svršenih) glagola od nesvršenih prefiksacijom, npr. hrv. *glèdati* (nesvršeno): *prègledati*, *pògledati* (svršeno), ili stsl. *biti*, *bija* »udarati« (nesvršeno): *ubiti*, *ubija* »ubiti« (svršeno), ili poljski *być* »biti« (nesvršeno): *dobyć* »dobiti« (svršeno), ili ruski *ljubit'* »voljeti« (nesvršeno): *poljubít'* »zavoljeti«. Korijeni toga procesa sežu u praslavenski, ali još u staroslavenskom sustavna opreka svršenih i nesvršenih glagola nije bila posve izgrađena. Neki su glagoli ostali bez svojega vidskog para, ili se između glagola posve različita podrijetla uspostavio supletivni odnos; usp. stsl. *glagolati* (nesvršeno) spram *rešti* (svršeno), ili hrv. *govòriti* (nesvršeno) spram *rèći* (svršeno).

§ 342 Tvorba svršenih glagola prasl. prefiksom **pa-* ima usporednicu u litavskome, gdje prefiks *pa-* također daje svršeni smisao glagolima; usp. lit. *kalbėti* »govoriti« spram *pakalbėti* »pogovoriti«, ili *likti* »ostaviti/ostavljati« spram *pa-*

likti »ostaviti«, *rašyti* »pisati« spram *parašyti* »napisati«; litavski ima i obrnut obrazac izvođenja nesvršenih glagola od svršenih (s prefiksima) pomoću sufiksa *-inė-*; tako od svršenoga glagola *perrašyti* »ponovno napisati« možemo napraviti nesvršeni *perrašinėti* »ponovno pisati«. Situacija je dodatno zakomplikirana činjenicom da se svršeni glagoli kao *perrašyti* mogu u prezentu upotrijebiti kao nesvršeni pa u prezentu nema prave razlike između oblika *perrašo* i *perrašinėja* (oboje može značiti »on ponovno piše«).

Premda obrasci tvorbe vidskih opreka u litavskome tipološki dosta podsjećaju na slavenske, u tom jeziku opreka svršenih i nesvršenih glagola nije gramatikalizirana kao u slavenskim jezicima, odnosno nema svaki nesvršeni glagol u pravilu i svoj svršeni par.

§ 343 U prasl. postoji i obrazac tvorbe nesvršenih glagola od svršenih, npr. prasl. sufiksom **-aw-* /-ō-; usp. hrv. *kupovati*, *kupujem* (nesvrš.) od *kúpiti*, *kúpim* (svrš.), ili sufiksom **-ā-* (< ie. **-eh₂-*) koji je isprva najvjerojatnije služio za tvorbu faktitivnih glagola (tip latinskoga *novāre* »obnavljati« spram *novus* »nov«); usp. hrv. *pādati* od *pāsti*.

Naslijedeni oblici intenziva/durativa, koji su se tvorili »baltoslavenskim vrddhijem« (duljenjem samoglasnika, v. § 128, § 134c) također su reinterpretirani kao nesvršeni glagoli, koji se mogu tvoriti i od nesvršenih i od svršenih osnova, npr. *birati* od (nesvršenoga) *brāti*, no *ūmirati* spram (svršenoga) *ūmrijeti*.

Opreka glagola koji su izražavali stanje, izvedenih sufiksom **-je-* u prezentu (II. prezentska klasa), i glagola koji su izražavali radnju s prezentskim sufiksom **-ne-* (IV. prezentska klasa) u pojedinim je slučajevima reinterpretirana kao aspekatska opreka; usp. nesvršeni prezent *stōji* spram svršenoga *stānē*, ili nesvršeno *pādā* (< **padaje*(ть)) spram svršenoga *pādnē*.

Budući da su glagoli koji znače stanje po svojoj naravi (inherentno) nesvršeni, glagoli IV. prezentske klase sustavno su, polazeći od ovakvih parova, reinterpretirani kao inherentno svršeni.

Svi su ti načini tvorbe donekle različiti, za pojedine glagolske korijene, u različitim slavenskim jezicima, što govori u prilog tezi da je posve izgrađen sustav vidskih opreka razmjerno kasna općeslavenska inovacija³⁶¹.

U hrvatskom su neki oblici tvorbe vidskih opreka postali osobito produktivni, npr. tvorba nesvršenih glagola sufiksom *-va-* apstrahiranoga od već spomenutoga praslavenskoga **-aw-* (usp. hrv. *ogledāvati se* uz starije *ògledati se*, *preskakivati* uz starije *preskākati*, *ispunjāvati* uz starije *ispūnjati* itd.). Kod nekih je glagola izvedenih tim sufiksom nastala nova prezentska tvorba tipa *pokāzujēm* (umjesto starijega i dijalekatskoga *pokazivam*), analogijom prema glagolima na *-ovati*, gdje je *-ujēm* očekivano (npr. *kupovati*, *kupujem*).

³⁶¹ O podrijetlu i razvitku vidskih opreka u slavenskome v. Maslov 1959., Galton 1976., Schuyt 1990.

Hrvatskom ili zapadnojužnoslavenskom inovacijom treba također smatrati veliku produktivnost iterativno-durativnih nesvršenih glagola tvorenih prijevajnom duljinom od svršenih glagola na *-ojiti*; takvi su npr. *prekrájati* spram *prekròjiti*, *zbrájati* spram *zbròjiti*, *napájati* spram *napòjiti*, *izdvájati* spram *izdvòjiti* itd. Takve su tvorbe djelomično posvjedočene i u slovenskome (usp. slov. *prikrájati*, *napájati*); usp. i rus. *pajáju*, *paját'* »lemiti, lotati« spram hrv. *spòjiti*, *spájati*. Da se radi o inovaciji proizlazi i iz činjenice da je kod tih glagola izostala kontrakcija samoglasnika uz ispadanje *-j-* (v. § 205).

Vidska se opreka svršenosti i nesvršenosti u slavenskome isprva proširila u prošlom vremenu i povezana je s morfološkom oprekom aorista (§ 333) i imperfekta (§ 335).

U futuru se ta opreka proširila tek s postankom novih, različitih futurskih tvorbi u pojedinim slavenskim jezicima (usp. u hrvatskome razliku između futura svršenog glagola *pàst ću* i futura nesvršenoga glagola *pàdat ću*).

U prezentu se opreka između svršenosti i nesvršenosti nije mogla proširiti jer je svršeni vid semantički nespojiv sa sadašnjim vremenom. Stoga su prezentski oblici svršenih glagola u nekim jezicima reinterpreterirani kao futur (npr. u ruskom, v. § 355), dok je u hrvatskome njihova upotreba ograničena od početka posvjedočene predaje.

Prezentski se oblici svršenih glagola u hrvatskome pojavljuju gotovo isključivo u zavisnosloženim rečenicama, gdje mogu imati značenje budućeg vremena (npr. *Kada saznam, reći ću ti*), ili nemaju vremensko značenje, odnosno funkcioniraju kao »opći prezent«, koji izražava općenite tvrdnje, nevezane za trenutak govorenja (npr. *Kad popijem previše piva, zlo mi je*).

INDOEUROPSKI MEDIOPASIV I BALTOSLAVENSKA POVRATNA KONSTRUKCIJA

§ 344 Ie. prajezik imao je u glagolskom sustavu osobito glagolsko stanje, koje se u nekim jezicima ostvaruje kao pasiv (npr. latinski, staroirski), a u drugima kao medij (npr. grčki, sanskrt).

Medij se definira kao stanje koje izražava radnju koju subjekt vrši u svoju korist (npr. skr. *bhárate* »nosi za sebe«, medij glagola *bhárati* »nosi«). Budući da je nemoguće utvrditi izvorno značenje i funkciju glagola u tom stanju u ie. prajeziku³⁶², najbolje ga je nazivati »mediopasivom«. Jedino se pouzdano mo-

³⁶² Za spekulacije o mogućem razvitku značenja ie. medija v. KPG § 176 i dalje. O ie. mediju (mediopasivu) kao kategoriji v. npr. Rix 1988.

že reći da su glagoli u ie. mediopasivu u pravilu bili neprelazni te da su neki glagoli imali samo mediopasivne oblike. To su tzv. *media tantum*, npr. glagol *sek^w- »slijediti«:

ie.	skr.	gr.	lat.	stir.
jd.				
1. *sek ^w -o-h ₂ e (?)	sace	hépomai	sequor	sechur
2. *sek ^w -e-sor	sacase	hépēi	sequeris	sechither sequere
3. *sek ^w -e-tor	sacate	hépetai	sequitur	sechithir
mn.				
1. *sek ^w -o-med ^h h ₂	sacāmahe	hepómetha	sequimur	sechimmir
2. *sek ^w -e-d ^h we	sacadhve	hépesthe	sequiminī	sechithe
3. *sek ^w -o-ntor	sacante	hépontai	sequuntur	sechitir

Ie. nastavci s formantom *-r (na koje upućuje i hetitski; usp. het. *ēšari* »sjedi«)³⁶³ zamijenjeni su u grčkom i indoiranskome nastavcima s formantom *-i (prema aktivnome prezentu). U grčkom su nastavci 3. jd. *-toi*, 3. mn. *-toi* zabilježeni u dijalektima, no atički ih je zamijenio nastavcima *-tai*, *-ntai* analogijom prema nastavku 1. l. jd. *-mai*, koji je i sam postao složenim analoškim preobrazbama: izvorno *-ai < *-h₂e-i preoblikovano je u *-mai* pod utjecajem 1. l. atematskog aktivnog prezenta *-mi*. U 2. l. jd. *-ēi* pravilno je kontrakcijom postalo od *-e-sai, što je analoški preobličeno od *-e-soi.

U latinskome je 2. l. jd. na *-re* stariji nastavak, posvjedočen u starolatinskome, a pravilno se izvodi iz ie. *-so. U 2. l. mn. nastavak *-minī* ima nerazjašnjeno podrijetlo; najvjerojatnije tumačenje izvodi ga iz praoblika *-d^hwenoy, usporedivoga s nastavcima u gr. i skr. (v. KPG § 178).

Preobrazbe su mediopasivnih nastavaka u keltskome predalekosežne da bismo na ovome mjestu mogli objasniti sve staroirske oblike navedene u tablici.

§ 345 U slavenskome i baltijskome nema gotovo nikakva traga ie. mediopasivu. Teoretski je moguće da su nastavci *-tǝ* (3. jd.), *-mǝ* ili *-mo* (1. mn.) i *-ntǝ* (3. mn.) izvodivi od ie. mediopasivnih nastavaka *-tor, *-mor, *-ntor, no već smo vidjeli da postoje uvjerljivija tumačenja: nastavak *-tǝ* je u stvari aglutinirana pokazna zamjenica, *-mǝ* može biti izvodivo i iz ie. *-mon ili *-mos, a *-mo* je najvjerojatnije od ie. *-mo.

³⁶³ Za nešto drukčije poglede na izvorne ie. nastavke mediopasiva usp. Jasanoff 1977.

Vjerojatno je u baltoslavenskome naslijeđeni ie. mediopasiv u potpunosti zamijenjen konstrukcijom s povratnom zamjenicom od korijena *s(w)e-; ta konstrukcija upotrebljava se u bsl. za izražavanje značenja, za koja se u drugim ie. jezicima koristi mediopasiv; usp. hrv. *bòriti se* = gr. *mákhesthai* (recipročna upotreba medija), hrv. *pràti se* = gr. *louésthai* (povratna upotreba medija), hrv. *idē se* = lat. *itur* (bezlična upotreba pasiva), hrv. *nòsī se* (u smislu »biva nošen«) = stir. *berair* (pasiv) itd.

U slavenskome se klitička povratna zamjenica u akuzativu *sēn (> stsl. *sę*, rus. *-sja*, hrv. *se*) u velikoj mjeri stopila s glagolima te s glagolskim osnovama čini leksičku cjelinu (u hrv. ne postoji glagol *boriti, samo *bòriti se*). Taj se proces leksikalizacije konstrukcije glagola s povratnom klitikom odvijao djelomice tijekom odvojene povijesti slavenskih jezika, ponekad s različitim ishodima; primjerice, dok hrv. ima povratni glagol *vratiti se* (ne postoji *vratiti u tom značenju), u poljskome imamo nepovratno *wrócić*.

U baltijskome je za tvorbu povratnih oblika glagola iskorišten D jd. klitičke povratne zamjenice³⁶⁴, koji glasi *-si* (< **-sie* < **-sey* ili **-soy*), iza samoglasnika *-s*; usp. npr. lit. *vaziūoti-s* »voziti se« (povratna se zamjenica piše zajedno s glagolom). Ako glagol počinje prefiksom, u litavskome povratna zamjenica obavezno stoji između prefiksa i korijena; usp. npr. *pa-si-žinóti* »upoznati se« (dosl. »po-se-znati«).

U baltoslavenskom je, dakle, moguće pretpostaviti jedino »medijalnu« konstrukciju³⁶⁵ s potpuno deklinabilnom klitičkom povratnom zamjenicom (bsl. D **saj*, A **sēn*), koja je (poput drugih klitika) najvjerojatnije zauzimala mjesto iza prve naglašene riječi u rečenici.

IMPERATIV

§ 346 U ie. prajeziku imperativ je nedvojbeno postojao samo u 2. l. jd. Taj je oblik za imperativ bio identičan glagolskoj osnovi; usp. skr. *bhára* »nosi« = gr. *phére* = lat. *fer* < ie. **b^here*.

U slavenskome je ta tvorba imperativa zamijenjena optativom (v. § 348), no neki oblici ie. imperativa preživjeli su kao sintaktičke čestice ili veznici; usp. stsl. i hrv. veznik *da* < ie. **deh₃* »daj!« (lat. *da*).

³⁶⁴ Ta je klitika u istočnobaltijskom rano poprimila i značenje akuzativa; usp. Zinkevičius 1998: 125.

³⁶⁵ Slične »medijalne«, povratne, ili bezlične konstrukcije s klitičkom povratnom zamjenicom nastale su u romanskim jezicima nakon nestanka sintetički tvorenog lat. pasiva; usp. tal. *avvicinar-si* »približiti se«, fr. *se laver* »prati se« itd. Riječ je o tipološki podudarnom, ali povijesno posve neovisnom procesu.

U baltijskome je ie. imperativ također zamijenjen novom tvorbom (v § 350), no u starolitavskome su još posvjedočeni neki oblici, npr. *atleid* »dopusti«, *gelb* »pomozik«.

§ 347 Osim čiste glagolske osnove, imperativ se kod nekih glagola (većinom glagola s atematskim prezentom) mogao tvoriti i dodavanjem nastavka *-d^{hi}; usp. gr. *ísthi* »budi«, av. *zdī* < ie. *h₁sd^{hi}, ili gr. *klýthi* »čuj« = skr. *śrúdhī*. U slavenskom je taj nastavak postao dijelom prezentske osnove kod nekih glagola, npr. kod glagola *iti* »ići«, stsl. *idq* »idem« < *h₁ey-d^h-, ili stsl. *baqa* »budem« < *b^hu-n-d^h-.

Na temelju podudarnosti između lat. *feretō* (stlat. *feretōd*), skr. *bharatāt* i gr. *pherétō* neki lingvisti rekonstruiraju i ie. »imperativ drugi« s nastavkom -tōd u 2. i 3. l. jd. U slavenskome ta tvorba nije ostavila nikakva traga.

Kao što ćemo vidjeti u idućem odjeljku, u praslavenskome je od ie. optativa nastao novi imperativ.

OPTATIV

§ 348 Optativ je u ie. prajeziku izražavao želju subjekta rečenice da radnja izražena glagolom bude izvršena. Morfološki izražene načinske kategorije takvoga značenja razmjerno su rijetke među jezicima Euroazije, no osobito se često pojavljuju u kavkaskim jezicima. U ie. prajeziku optativ se tvorio sufiksom *-yeh₁-/*-ih₁-; taj se sufiks dodavao neposredno na glagolsku osnovu, npr. kod atematskoga prezenta glagola »biti« (ie. *h₁es-):

ie.	skr.	stlat.
jd.		
1. *h ₁ s-yeh ₁ -m	syām	siem
2. *h ₁ s-yeh ₁ -s	syās	siēs
3 *h ₁ s-yeh ₁ -t	syāt	siet
mn.		
1. *h ₁ s-ih ₁ -me	syāma	sīmus
2. *h ₁ s-ih ₁ -te	syāta	sītis
3. *h ₁ s-ih ₁ -nt	syur	sīnt, sient

Općeindoeuropska narav kategorije optativa može biti dovedena u sumnju zbog činjenice da u anatolijskim jezicima nema nikakva traga toj kategoriji. Posve je moguće da je optativ nastao tek nakon odvajanja anatolijske grane, kao inovacija neanatolijskih jezika.

§ 349 U slavenskim je jezicima optativ zamijenio imperativ te se u gramatici slavenskih jezika i naziva imperativom; tvori se prasl. sufiksom *-i- < ie. *-oy-, od tematskog samoglasnika *o i *-i(h₁)-, što je oblik sufiksa u prijevojnoj praznini koji je još u ie. prajeziku bio poopćen kod tematskih glagola; laringal je, čini se, još u prajeziku pravilno ispadao iza *-oy- (v. § 79); usp. optativ glagola *b^her-o- »nositi«:

	ie.	skr.	gr.	stsl.
1.	*b ^h eroym	bhareyam	phéroimi	-
2.	*b ^h eroys	bhares	phérois	beri
3.	*b ^h eroyt	bharet	phéroi	beri
mn.				
1.	*b ^h eroyme	bharema	phéroimen	berēmъ
2.	*b ^h eroyte	bhareta	phéroite	berēte
3.	*b ^h eroynt	bhareyur	phéroien	-

Prajezično gubljenje laringala iza *oy posredno potvrđuje i grčki, gdje bismo očekivali da se *h₁ vokalizira kao *e*, tj. da je laringal očuvan imali bismo 3. l. jd. **pheroie. Izvorne aorisne nastavke, koje je očuvao sanskrt, grčki je djelomično zamijenio prezentskim atematskim nastavcima. U sanskrtu je u 3. l. množine preuzet nastavak iz perfekta; gr. *-en* vjerojatno je pravilno postalo od *-ent, atematskoga aorisnog nastavka.

Stsl. *beri* može se izvesti iz ie. praoblika *b^heroyt s aorisnim nastavkom (-t). Kod glagola s prezentskim sufiksom *-je- dvoglas *-aj- pravilno je postao *-ej- > *-i- iza *j (v. § 161) koje je preuzeto iz indikativa prezenta; odatle stsl. *koli*, *kolimъ*, *kolite* (hrv. *kòlji*, *kòljimo*, *kòljite*). Zatim je *-i- poopćeno u 2. i 3. l. jd. svih glagola (umjesto stsl. *beri* u 2. l. jd. očekivali bismo pravilno **berē od prasl. *beraj).

Oblik 1. l. jd. posvjedočen je u stsl. samo kod dvaju glagola, koji služe kao soplektivni imperativi glagola *byti*. Prasl. *bīmъ > stsl. *bimъ* dolazi uglavnom kao pomoćni glagol pri tvorbi kondicionala (v. § 353), dok je prasl. *bandaj-mi > stsl. *bqděmъ* zadržano u funkciji optativa u značenju »o da bih bio«. Taj je oblik, zajedno s još nekima (npr. *hotijem*) očuvan u hrvatskome sve do 16. st.; usp. *budijem* u pjesmama *Ranjinina zbornika* i kod čakavca M. Pelegrinovića (oko 1500-1562).

Atematski glagoli *jasti* »jesti«, *věsti* »znati« i *dati* imaju u stsl. imperative *jazďbъ*, *věďbъ* i *daďbъ* (usp. i imp. *viďďbъ* tematskoga glagola *viděti*). Od tih je oblika u hrvatskim dijalektima zabilježeno *jed* (usp. čak. (j)ⁱej u Orbanićima) i *vid* (kajk. *vęč*).

Također su podrijetlom atematski imperativi oblik *hoć* za 2. l. indikativa prezenta glagola *htjēti*, koji se pojavljuje u starih pisaca (npr. kod dubrovačkih pjesnika 16. st.), i dijalekatsko *mož* (ili *moš*) u 2. l. jd. prezenta glagola *mōći*.

Imperativ je kod tih glagola zacijelo reinterpretiran kao indikativ zbog toga što se izvorno mogao pojavljivati u zavisnim rečenicama (npr. iza veznika *ako*).

Podrijetlo tih atematskih oblika imperativa nije posve razjašnjeno, no najvjerojatnije su tvoreni optativnim formantom *-i- koji je poopćen prema tematskim glagolima (umjesto očekivanoga *-yeh₁- > prasl. *-jē- > *-jā-). Razvitak je mogao biti ie. *h₁ed-yeh₁-s > *(j)ēdjēs > *jādjā, a potom je analoškom zamjenom neočekivanoga završnog *-ā formantom *-i, koji je apstrahiran iz tematskoga sufiksa *-a-i-, moglo biti dobiveno *jādji > stsl. *jažďь*.

Druga je, zacijelo vjerojatnija, mogućnost, da je nastavak *-i > -b nepravilno pokraćeno starije tematsko *-ī > -i, koje se i očuvalo u obliku *daždi* u staroslavenskom kanonskom *Sinajskom molitveniku*³⁶⁶.

Nepravilne promjene u nastavcima imperativa nisu bez usporednica; usp. npr. apokopu samoglasnika u lat. *duc* »vodi«, *fer* »nosi« (od *duce, *fere).

Izvorni oblik ie. atematskog optativa možda je očuvan u stsl. čestici *eša* »da barem«. Taj bi oblik mogao biti pravilno izvediv iz ie. 3. l. jd. optativa glagola »biti« *h₁es-yeh₁-t (s analoški uvedenom puninom u korijenu) > *esjē > *esjā (prema § 99) > *eša* (jotacijom).

§ 350 U litavskome je ie. optativ većinom zamijenjen novim imperativom tvorenim sufiksom *-ki-* nejasnoga podrijetla; usp. lit. *sakýk* »reci«, *sakýkime* »recimo« (od glagola *sakýti* »reći«); u istočnoaukštaitskom dijalektu (oko Vilnusa) stari je optativ sačuvan i postoji usporedno s novim imperativom.

Zapovijed izražena u optativu zahtijeva neposredno izvršenje, a u (novom) imperativu – izvršenje u budućnosti; usp. *rašai laišką* »napiši pismo (smjesta)« spram *rašyk laišką* »napiši pismo (jednom u budućnosti)«³⁶⁷. U starolitavskome su uz oblike 2. l. jd. zabilježeni i oblici 1. l. mn. *paprašaim* »upitajmo« (< *popro¹-oy-me), *padaraimė* »učinimo«. Očito je, dakle, ie. optativ još bio sačuvan u baltoslavenskome, a poslije je, usporedno, u baltijskom i u slavenskome, postao imperativom. U litavskom je, naposljetku, taj imperativ (od optativa) zamijenjen novim imperativom (sa sufiksom *-k-*), osim u već spomenutim dijalektima.

U hrvatskome je u 1. i 2. l. množine *ě* zamijenjeno samoglasnikom *-i-* analogijom prema 2. l. jd.; stoga imamo oblike *běrimo*, *běrite* prema 2. l. jd. *běri*. Izvorni

³⁶⁶ Vaillant 1950-1977, III: 36.

³⁶⁷ Zinkevičius 1998: 152.

oblici s pravilnim odrazima jata postoje još u kajkavskome³⁶⁸. Oblici za 3. l. jd. nestaju tijekom 14. i 15. st., osim u nekim fiksnim izrazima, npr. *pomozi Bog, daj Bog*. Zamjenjuje ih analitička konstrukcija *nek(a) + 3. l. jd. indikativa prezenta* (npr. *neka bere, neka ljubi*). Oblik *neka* zamijenio je od 15. st. stariji *nehaj* (usp. slov. *naj*, kajk. *naj*, polj. *niech*), što je negirani imperativ 3. l. jd. općeslav. glagola *xajati* (usp. arhaično hrv. *hājati* »mariti, nastojati oko čega«).

Kod glagola kojima je u imperativu korijen stajao u drugačijem prijevojnomo stupnju nego u prezentu, u hrvatskom je poopćena prezentska osnova, npr. kod glagola *pěći* i *rěći*; usp. stsl. *ꙗси, ꙗси*, ali hrv. *pěći, rěći*.

§ 351 Standardni jezik, kao i većina dijalekata, ima i poseban, analitički tvoren prohibitivni imperativ tvoren s negacijom *nēmōj* < *ne mozi* (od imperativa glagola *mōći*) i infinitiva (npr. *nemoj pjevati*). Ta je tvorba zabilježena već u 13. st. Kod svršenih je glagola taj oblik postupno gotovo posve istisnuo sintetički negativni imperativ; stoga je u suvremenom standardu pravilno, primjerice, *nemoj doći, nemoj skočiti* umjesto **ne dođi, *ne skoći*.

OSTALI GLAGOLSKI NAČINI; FUTUR

§ 352 U ie. prajeziku posvjedočen je, osim imperativa i optativa, još jedan glagolski način, koji se uobičajilo nazivati konjunktivom. Taj se glagolski način tvorio dodavanjem sufiksa *-e- (neki lingvisti rekonstruiraju *-h₁e-) na glagolsku osnovu; usp. u 2. mn. gr. *phérēte* = skr. *bhárātha* < ie. *b^herēt(H)e (od glagola *b^her- »nositi«), ili u 2. jd. ved. *asas*, lat. (futur) *eris* < ie. konjunktiv *h₁eses (od glagola *h₁es- »biti«).

Konjunktiv je najbolje posvjedočen u grčkom, vedskom i latinskom, no budući da je u drugim ie. jezicima ostavio malo tragova, postoje ozbiljne dvojbe o tome radi li se o općeindoeuropskom glagolskom načinu³⁶⁹. U anatolijskome nema ni traga konjunktivu kao glagolskoj kategoriji, baš kao ni u baltoslavenskom.

§ 353 Slavenski su jezici razvili analitičku tvorbu kondicionala od optativa glagola »biti« i participa na prasl. *-la- (stsl. *-lъ*), od kojega se tvori i općeslav. perfekt (v. § 339). Optativ glagola »biti« glasio je *bimъ, bi, bi, bimъ, bite, bi*, no u većini se jezika pomiješao s aoristom istoga glagola (1. jd. *byxъ*, 3. mn. *byšę*). Oblik *bimъ* > *bim* očuvan je još u čakavskome, npr. u dijalektu Novoga:

³⁶⁸ V. Lončarić 1996: III.

³⁶⁹ V. KPG § 174.

	stsl.	čak. (Novi)	hrv.
jd.			
1.	bimъ	bīn	bih
2.	bi	biš	bi
3.	bi	bi	bi
mn.			
1.	bimъ	bimo	bismo
2.	bite	bite	biste
3.	ba	bi	bi

Preuzimanje je aorisnih oblika u kondicionalu olakšano zapadnojužnoslavenskim stapanjem samoglasnika *i* i *y*. Izvorna praslavenska osnova optativa glagola »biti« glasila je *bī- < *b^hw-ih₁-³⁷⁰.

§ 354 U ie. prajeziku nije bilo futura kao posebnoga glagolskog vremena. U nekim jezicima postoji futur tvoren dodavanjem sufiksa *-s- na glagolski korijen, no on je najvjerojatnije nastao od posebnoga glagolskog načina, *deziderativa*, koji je očuvan u vedskome, npr. *ji-gam-s-ati* »o da bi on išao« < *g^wi-g^wem-s-e-ti (od glagola *gam-* »ići«; usp. lat. *venio* »doći«, njem. *kommen*).

Reduplikacija u tvorbi toga načina ima usporednicu u staroirskome redupliciranom konjunktivu i futuru, npr. *gigis* »molit će« < *g^{wh}i-g^{wh}ed^h-s-e-t. Osim redupliciranih, u staroirskome susrećemo i nereduplicirane tvorbe, poput konjunktiva *téiss* »išao bi« (< *steyg^h-s-t). U starolatinskome (npr. kod Plauta) nalazimo slične konjunktivne tvorbe (npr. *faxim* »učinio bih«), ali i futur *faxō* »učinit ću«.

U grčkom i baltijskome od takvih je modalnih tvorbi postao futur, npr. od korijena *leyk^w- »ostavljati«:

	lit.	gr.
jd.		
1.	liksiu	leípsō
2.	liksi	leíipseis
3.	liks	leíipsei
mn.		
1.	likstime	leípsomen
2.	liksite	leíipsete
3.	liks	leíipsousin

³⁷⁰ Ne čini mi se izglednom veza s balt. preteritima poput latv. *biju* «bio sam» (Smoczyński 2003: 15).

U litavskome je suvremenom jeziku navedena tvorba futur, no tragovi modalne upotrebe te kategorije očuvani su u starolitavskim tekstovima, gdje ona izražava želju da radnja izrečena glagolom bude izvršena. Sufiks je, kao što pokazuje 1. lice, mogao biti *-sy-, no u lit. dijalektima postoje i oblici bez *-y- (*liksu*). Treće lice mn. ne razlikuje se od 3. l. jd., što je pravilo u svim glagolskim kategorijama u baltijskome. U grčkome su na korijen proširen sufiksom -s- jednostavno dodani prezentski nastavci. Zacijelo je usporedno i neovisno od litavskoga i grčkoga, i u indoiranskome nastao futur tvoren sufiksom *-sy- (usp. skr. *dā-sy-ā-mi* »dat ću«).

Ako je takva ili slična futurska tvorba ikada postojala u slavenskome, morala je rano nestati gotovo bez traga. Kao jedini mogući prežetak futura tvorenoga sufiksom *-sy- navodi se stsl. *byšęšteje* »budućnost«, što se obično tumači kao particip futura glagola »biti« te se izvodi iz praoblika *b^huh₂-sy-ont-e-yo- (sa sufiksom za tvorbu određenih pridjeva *-yo-). Međutim, ta je usporedba u novije vrijeme osporena jer je utvrđeno da *byšęšteje* može značiti i »postalo, nastalo« te da se može raditi i o obliku analoški stvorenom prema 3. l. mn. aorista *byšę* »bili su«³⁷¹.

§ 355 U slavenskome isprva nije postojao futur. Buduće se vrijeme izražavalo prezentom svršenoga glagola, kao u staroslavenskome; usp. stsl. *pišą* »pišem« >> *napišą* »napišem, napisat ću«.

Ako je trebalo izraziti buduću trajnu radnju, mogao se upotrijebiti i nesvršeni prezent (tj. *pišą* je moglo značiti i »pisat ću«³⁷²), no već u staroslavenskim kanonskim tekstovima nalazimo nekoliko novih konstrukcija za izražavanje futura nesvršenih glagola, npr. *xoštą pьsati* (dosl. »hoću pisati«), *imamь pьsati* (»imam pisati«). Pojedini su slavenski jezici potom razvili analitičke tvorbe futura prema dvama različitim obrascima:

1. futur tvoren pomoćnim glagolom »biti«, prasl. prez. *bandān (stsl. *bađą*, hrv. *būđem*).

Takva tvorba futura postoji u većini slavenskih jezika, često ograničena na nesvršene glagole, kao u ruskome: *būdu čitat'* »čitat ću«, ali *pročitāju* »pročitat ću«. Takav futur ima i kajkavski (*bom čital*), a u štokavskom je on ograničen samo na neke sintaktičke konstrukcije (tzv. »futura drugi«, koji dolazi većinom u zavisnim rečenicama, npr. *budem čitao*). U zapadnojužnoslavenskom (hrv. i slov.) futuru tvorenom pomoću glagola »biti« stoji uz pomoćni glagol particip perfekta tvoren sufiksom *-la- (tzv. »glagolski pridjev aktivni«), za razliku od ruskoga i poljskoga, koji imaju infinitiv.

³⁷¹ V. Szemerényi 1989: 309.

³⁷² Takve je primjere u stsl. prikupio A. Vaillant (1959).

Ovaj futur pojavljuje se u tekstovima od 13. st.³⁷³, no zbog specifičnoga slaganja sa slovenskim futurom vjerojatno je nastao u zapadnojužnoslavenskome razdoblju.

2. futur tvoren pomoćnim glagolom »htjeti«, prasl. prez. *xatjūn (stsl. *hošta*, hrv. *hòću*, enklitički *ću*).

Ova tvorba futura postoji u istočnom južnoslavenskome (bugarsko-makedonski) i u štokavskome, gdje je zabilježena od 13. st. Obično se futur tvoren na ovakav način smatra obilježjem balkanskoga jezičnog saveza jer slični načini tvorbe budućeg vremena s pomoćnim glagolom »htjeti« postoje ili su postojali i u novogrčkom i u albanskome; usp. alb. *do të shkruaj* dosl. »hoće da pišem, će da pišem« = »pisat ću«.

U hrvatskome, za razliku od balkanskih jezika, u ovoj futurskoj tvorbi uz glagol »htjeti« stoji infinitiv umjesto zavisne lične glagolske konstrukcije, npr. uz glagol *ići*:

jd.	mn.
1. ići ću	ići ćemo
2. ići ćeš	ići ćete
3. ići će	ići će

Enklitički oblici glagola *htjeti* nisu praslavenskog postanja, već su nastali tijekom pretpovijesti hrvatskoga. Vjerojatno su nastali analogijom prema enklitičkim oblicima drugog pomoćnog glagola (*biti*), prema razmjeru *jěsam: sam = hòću: X*, gdje je *X = ću*.

Moguće je i da enklitički oblici glagola *htjeti* čuvaju stariju prezentsku osnovu prasl. *xut-, tj. da, primjerice, klitika *će* pravilno dolazi od *xъt'ě < prasl. *xutje (usp. polj. *chcie* »hoće«). Međutim, oblici s početnim *h-* u klitikama slabo su posvjedočeni (npr. 3. l. mn. *hste* u ispravi iz 1330). U infinitivu suvremeni jezik ima i *htjeti* < *xъtěti, ali u starijim hrv. tekstovima i u dijalektima dobro je posvjedočen i infinitiv *hòtjeti* (usp. rus. *xotét'*, slov. *hotěti*). U 2. l. jd. pojavljuje se u starijem jeziku i klitika *ć* (npr. kod Marulića). Ona je postala analogijom prema naglašenom 2. l. jd. *hoć* (npr. kod J. Mikalje); taj je pak oblik najvjerojatnije stari atematski imperativ³⁷⁴ (v. § 349), koji se razvio iz ie. optativa. Možemo pretpostaviti da je taj oblik reinterpretiran kao indikativ jer se pojavljivao u pogodbenim rečenicama (iza veznika »ako«).

³⁷³ V. primjere kod Belića (1960-1969, II: 135).

³⁷⁴ V. Ivšić 1970: 268.

NAGLASNE PARADIGME GLAGOLA

§ 356 Tri općeslavenske naglasne paradigme, o kojima smo već govorili (v. § 258), određuju i akcentuaciju općeslavenskoga glagola. Na ovom mjestu ne možemo ulaziti u vrlo komplicirane (i ne posve riješene) probleme akcentuacije svih glagolskih kategorija³⁷⁵, već ćemo samo prikazati različite obrasce u konjugaciji indikativa prezenta.

1. Kao i kod imenica, osnovna je opreka između glagolskih paradigmi s fiksnom i mobilnom akcentuacijom. Glagoli s fiksnom akcentuacijom dijele se na one s akutom na korijenu i one bez akuta (s cirkumfleksom ili kratkim naglaskom) na korijenu. Glagoli s akutom na korijenu imaju akcent na akutiranu slogu kroz čitavu paradigmu; to je slavenska akcenatska paradigma a, kojoj pripadaju ruski *vidit'* i hrv. *viđjeti* (u lit. je za usporedbu naveden glagol *bėgti* »bježati«):

	lit.	rus.	hrv.
jd.			
1.	bėgu	vížu	viđim
2.	bėgi	vídiš'	viđiš
3.	bėga	vídít	viđi
mn.			
1.	bėgame	vídím	viđimo
2.	bėgate	vídíte	viđíte
3.	bėga	vídjat	viđē

U ruskom je praslavenski akut dosljedno očuvan na prvom slogu, a u hrvatskome je pravilno prešao u kratkosilazni naglasak (§ 141), tj. razvitak je bio prasl. *wėjdjān > hrv. *viđim*, *wėjdějsi > hrv. *viđiš*, *wėjděj > hrv. *viđi* itd.

2. Kod glagola, koji su u baltoslavenskome imali fiksnu akcentuaciju na neakutiranu slogu, naglasak se pomaknuo prema nastavku, u skladu s Dybovim pravilom (v. § 214, 1). Tako je postala glagolska a. p. b, npr. općeslav. *koljā, *koljěšъ (*koljěši), *koljě (*koljěтъ), *koljēmъ, *koljěte, *koljěтъ (usp. i lit. *šaukti* »zvati«):

	lit.	rus.	hrv.		
jd.					
1.	šaukiù	koljú	pišu	kòljēm	pīšem
2.	šauki	kólješ'	pīšeš'	kòljěš	pīšeš
3.	šaūki	kóljet	pīšet	kòljē	pīše

³⁷⁵ Za uvod u tu problematiku v. Dybo 1981., Lehfeldt 2001.

mn.

1.	šaũkime	kóljem	píšem	kòljẽmo	pîšẽmo
2.	šaũkite	kóljete	píšete	kòljẽte	pîšẽte
3.	šaũki	kóljut	píšut	kòljũ	pîšũ

U litavskome je do pomicanja naglasaka na nastavak došlo samo u 1. i 2. l. jd. prema de Saussureovu pravilu (§ 258, 2) jer su nastavci u tim licima bili akuti-rani, budući da su bili sadržavali laringal (1. l. *-oh₂ > lit. -ũ, 2. l. *-eh₁ > lit. -i). U ostalim licima litavski je očuvao početni naglasak.

U slavenskome se naglasak pomaknuo s korijena na idući slog prema Dybo-vom pravilu (*pějsesej > *pišěš). Potom je Ivšićevim pravilom (§ 214, 2) nagla-sak ponovno s predzadnjega sloga, koji se bio analoški produljio (§ 331), dospio na korijen, na kojem je nastao neoakut (*pišěš > *pīšěš). Taj je neoakut odra-žen kao dugosilazni naglasak na dugom slogu u standardnom hrvatskome, a kao kratkosilazni na kratkome slogu. U hrvatskome je zatim taj naglasak ana-loški preuzet i u 1. l. jd., gdje nije bilo Ivšićeve retrakcije (usp. ruske primjere).

3. Na koncu, glagoli s mobilnom akcentuacijom (akcenatska paradigma c) u prezentu su imali u 1. l. jd. naglasak na korijenu, a u ostalim licima na posljed-njem slogu, npr. općeslavenski 1. l. jd. *mъlзѧ »muzem«, 2. jd. *mъlzeši, 3. jd. *mъlzetŭ (*mъlzè) itd., ili *sěčкѧ »siječem«, 2. jd. sěčeši (*sěčeš'), 3. jd. sěčetŭ (*sěčè) itd.

Kao i kod imenica a. p. c. (v. § 258, 3), i kod glagola ove naglasne paradigme naglasak je u općeslavenskom prelazio na klitike, a osobito na negaciju, npr. *nè mъlзѧ »ne muzem« (usp. u jednom ruskom rukopisu iz 16. st. *nè glagolju* »ne govorim«)³⁷⁶.

U hrvatskome standardu do pomicanja naglasaka na proklitike dolazi štokav-skom retrakcijom (§ 214, 6) kod svih glagola, što je znatno mlađa pojava (npr. *nè vidim, nè pjevām, nè znām, nè vozim*)³⁷⁷. Usporedimo dva hrvatska glagola a. p. c s ruskima:

	rus.		hrv.	
jd.				
1.	zovú	sekú	zòvēm	sijéčēm
2.	zověš'	sečěš'	zòvēš	sijéčēš
3.	zovět	sečět	zòvē	sijéčē

³⁷⁶ Lehfeldt 2001: 92; o povijesti ruske akcentuacije temeljna je knjiga Zaliznjak 1985.

³⁷⁷ U prezentu nekih glagola očuvan je i stariji (»neoslabljeni«) tip prenošenja naglasaka na proklitiku; usp. *nè počnēm, nè umrēm* itd. Isto se prenošenje odvija i u 2. i 3. l. aorista *nè dočeka, nè upamti* (Vukušić *et alii* 2007: 153).

mn.

1.	zovëm	sečëm	zòvëmo	sijécëmo
2.	zovëte	sečëte	zòvëte	sijécëte
3.	zovút	sekút	zòvū	sijékū

Ivšičevom retrakcijom s poluglasova, koji su se izgubili, naglasak je u ovoj naglasnoj paradigmi ostao na posljednjem slogu u većini glagolskih lica. U prvom je licu jednine i u drugom licu množine mjesto naglasaka i u ruskom i u hrvatskom ujednačeno prema ostatku paradigme.

U staroruskom i u starijim novoruskim tekstovima zabilježeni su oblici glagola a. p. c s akcentom na prvom slogu 1. lica jd. (*góvorju* umjesto suvremenoga *govorjú*), kao i s akcentom na posljednjem slogu u 2. l. mn. (*neseté* umjesto suvremenoga *nesëte*).

U hrvatskom je, štokavskom retrakcijom, nastao kratkouzlazni naglasak na kratkim slogovima, a dugouzlazni na dugima. U čakavskim je govorima razlika između akcenatske paradigme b i c često bolje očuvana nego u standardu; usp. npr. čakavski govor u Orbančićima:

	a. p. b			a. p. c	
	klāt	pisāt	mūs	sěć	zvāt
1. l. jd.	kòljen	pīšen	muzèn	s'ecčèn	zovèn
2. l. jd.	kòlješ	pīšeš	muzèš	s'ecčëš	zovëš
3. l. jd.	kòlje	pīše	muzè	s'ecčë	zovë
...					

Kod glagola a. p. b nastao je Ivšičevom retrakcijom neoakut, koji je očuvan na dugim slogovima (*pīše*), ali je pokraćen na kratkima (*kòlje*). Kod glagola a. p. c prvo se lice mjestom naglasaka analoški povelu za ostalima.

Rekonstrukcija praslavenskoga akcenatskog sustava pokazala je da je akcenatska paradigma prezentskih oblika djelomično zavisila od prezentske klase glagola i od fonološkog oblika njihovih korijena. Primjerice, dok su glagoli s akutiranim korijenom u svim prezentskim klasama u pravilu pripadali a. p. a, glagoli s neakutiranim korijenom, koji završava na pravi suglasnik (okluziv ili frikativ), ovako su raspodijeljeni po akcenatskim paradigrama:

1. glagoli I. prezentske klase (prezenti na *-e-) uglavnom pripadaju pomičnoj akcenatskoj paradigmi (a. p. c), npr. prasl. *mestej »baciti« (hrv. *městi*, 3. l. jd. *mète* i *mètē*), prasl. *pektej »peći« (hrv. *pěći*, 3. l. jd. *pěče* i *pěčē*); iznimka je npr. *mogtej »moći« (hrv. *mōći*, 3. l. jd. *mōže*, a. p. b);

2. glagoli II. i III. prezentske klase (prezenti na *-je- i *-ne-) pripadaju akcentnatskoj paradigmi b, npr. prasl. *metātej »bacati, metati« (hrv. *mètati*, 3. l. jd. *mèćē*), *prasl. *suxnantej »sahnuti« (hrv. *sàhnuti*, 3. l. jd. *sàhnē*).

U litavskome su se glagoli s izvorno mobilnom akcentuacijom u prezentu stopili, s obzirom na akcentnatsku paradigmu, s glagolima koji su imali neakutiran korijen i fiksnu akcentuaciju. Međutim, po mišljenju većine lingvista³⁷⁸ razlika se između glagola s mobilnom i fiksnom akcentuacijom još vidi u oblicima koji su postali dodavanjem prefiksa (uključujući i negaciju *ne-*). Kod glagola s izvorno mobilnom akcentuacijom naglasak prelazi na prefiks, dok kod izvorno fiksnom akcentuiranih glagola ostaje na korijenu ili nastavku; odatle imamo razliku između izvorno mobilne akcentuacije glagola *sùkti* »okretati« (1. l. jd. *sukiù*, 2. l. jd. *suki*, ali negirano *nèsukiù*, *nèsuki*) spram izvorno fiksne akcentuacije glagola *šaùkti* »zvati« (1. l. jd. *šaukiù*, 2. l. jd. *šauki*, ali negirano *nešaukiù*, *nešauki*).

Iz akcentuacije prezenta uglavnom je moguće predvidjeti kakva je u praslavenskome bila akcentuacija ostalih glagolskih kategorija te glagola izvedenih prefiksacijom i sufiksacijom; pravila su o tome, međutim, presložena da bismo ih ovdje razmatrali³⁷⁹.

U pogledu akcentuacije baltoslavenskoga i praslavenskoga glagola mnoge pojedinosti još ostaju nerazjašnjene. Ovdje su iznesene samo načelne teze koje se mogu smatrati mišljenjem većine istraživača³⁸⁰.

PARTICIPI; GLAGOLSKI PRIDJEVI I PRILOZI

§ 357 Participi su nelični (infinitni) glagolski oblici, koji se sintaktički ponašaju kao pridjevi. U atributnom položaju oni zamjenjuju relativnu (odnosnu) rečenicu, npr. lat. *homo volans* »leteći čovjek« značenjski je ekvivalentno odnosnoj rečenici *homo qui volat* »čovjek koji leti«. Od ostalih se pridjeva participi morfološki razlikuju time što nemaju komparaciju.

Točan broj participa u ie. prajeziku nije posve siguran. Od glagolskih su se korijena pridjevi mogli izvoditi na različite načine, no pravi su participi samo oni koji su posve uključeni u glagolsku paradigmu (tj. mogu se tvoriti od svih, ili gotovo svih, glagolskih korijena). Najčešće se rekonstruiraju aktivni i mediopasivni participi prezenta, aktivni particip perfekta, kojima još možemo pri-

³⁷⁸ V. Stang 1966: 451.

³⁷⁹ V. npr. Lehfeldt 2001: 58-63, Dybo 1981: 212 i dalje.

³⁸⁰ »Mišljenje većine istraživača« ovdje ne mora mnogo značiti jer na svijetu nema više od desetak ljudi koji se doista mogu smatrati stručnjacima za baltoslavensku akcentologiju.

dati mediopasivni particip perfekta i specifični slavenski particip perfekta sa sufiksom *-la-.

1. Particip prezenta aktivni / glagolski prilog sadašnji

Particip prezenta aktivni u ie. prajeziku tvorio se dodavanjem sufiksa *-nt- na korijen u prijevornoj punini. U ž. r. na taj je sufiks dodavan sufiks za »femininsku mociju« *-ih₂, očuvan u skr. -ī (usp. skr. N jd. m. r. *bharā*, ž. r. *bharantī*).

U lat. je oblik za ž. r. nestao³⁸¹ zajedno s drugim imenicama i pridjevima ž. roda na *-ih₂, no u slavenskome je očuvan očekivani oblik (N jd. ž. r. *berašti*). Oblici sr. roda podudarali su se s oblicima m. roda, osim u N i A; ie. NA jd. sr. roda *b^{heront} očuvano je u skr. kao *bhāran*, no u slavenskome bi se završno *-ont pravilno odrazilo kao -q (v. § 122); stoga treba pretpostaviti da je u N jd. sr. roda (*bery*) prevladao završetak m. roda. U hetitskome je particip tvoren sufiksom -nt- jedini particip koji postoji u jeziku; uz prijelazne glagole njegovo je značenje pasivno, a uz neprelazne aktivno; stoga imamo *kunanza* »ubijen« (od glagola *kuenzi* »ubija«; usp. skr. *hānti* »ubija« < ie. *g^{whenti}), ali *ēšanza* »sjedeci, koji sjedi« (od glagola *ēšari* »sjedi«; usp. skr. *āste* »sjedi« < ie. *h₁eh₁s-).

U pravilu jedino glagoli nesvršenog vida tvore ovaj particip, no u starijim razdobljima slav. jezika ima dosta iznimaka; usp. npr. u stsl. part. prez. *obręşte* od glagola *obręsti* »naći«.

Jednina:

	ie. m.	ie. ž.	lat. (m. i ž.)	stsl. m.	stsl. ž.
N	*b ^{herōnts}	*b ^{herntih} ₂	ferēns	bery	berašti
A	*b ^{herontm}	*b ^{herntih} ₂ m	ferentem	beraštъ	berašta
G	*b ^{herntos}	*b ^{herntyeh} ₂ s	ferentis	berašta	berašte
D	*b ^{herntey}	*b ^{herntyeh} ₂ ey	ferentī	beraštu	berašti
L	*b ^{hernti}	*b ^{herntih} ₂ i	(Abl.) ferente	berašti	berašti
I	*b ^{hernteh} ₁	*b ^{herntih} ₂ eh ₁		beraštēmъ	berašteja

Izvorni je ie. prijevój u sufiksu (*-ōnt- / -ont- /-nt-) najbolje očuvan u sanskrtu³⁸²; usp. skr. N jd. m. *bharan*, A jd. *bharantam*, G i Abl. jd. *bharatas*, D jd. *bharate*, L jd. *bharati*, I jd. *bharatā*. (s promjenom ie. slogotvornoga *n > skr. a, v. § 105).

³⁸¹ V. KPG § 209.

³⁸² Postoji i mišljenje da su u ie. prajeziku samo participi tvoreni od glagola s tematskim prezentom imali prijevój u sufiksu, a da je kod glagola s tematskim prezentom sufiks uvijek imao oblik *-ont- (v. Beekes 1995: 250). U sanskrtu bi potom prijevój bio poopcđen i kod tematskih glagola.

Nominativ: u lat. je poopćen prijevoini stupanj *-e-*, ili prijevojna praznina, u sufiksu u svim padežima jednine i množine. Staroslavenski pravilno ima *-y* od prasl. **-ūn* < **-ān* < **-ōnts* (v. § 122). U sjevernoslav. jezicima je u N jd. m. i sr. r. nastavak *-y* zamijenjen nastavkom *-a* (usp. strus. *nesa*, stpolj. *nesa* »noseći« spram stsl. *nesy*). Taj je nastavak svakako inovacija jer *-ā* dolazi i iza osnova na palatalni suglasnik, no njegovo podrijetlo nije još razjašnjeno³⁸³.

Akuzativ: u slavenskome m. r. *-b* pravilno dolazi od **-in* < **-m*, kao i lat. *-em*. U ž. r. nastavak je analoški prema *ā*-osnovama, što pokazuje odsutnost »j-prije-glasa« (§ 161).

Genitiv: u slavenskome je nastavak *-a* za m. r. prema jo-osnovama, dok u ž. r. *-ę* očekujemo u *jā*-osnovama (i *ī*-osnovama).

Dativ: nastavak *-u* u slavenskome (m. r.) je iz jo-osnova, dok *-i* (ž. r.) može biti pravilno od **-yeh₂ey* > **-jāj* > **jaj* > **jej* > *i*.

Lokativ: slavenski nastavak *-i* u m. r. je iz jo-osnova, dok je u ž. r. *-i* očekivan završetak u *jā*-osnovama.

Instrumental: slavenski su nastavci jo-osnova i *jā*-osnova. Odsutnost j-prijeglasa u ž. r. pokazuje da je, kao i kod imeničkih *jā*-osnova, nastavak analoški.

Množina:

	ie. m.	lat. (m. i ž.)	stsl. m.	stsl. ž.
N	* <i>b^herontes</i>	<i>ferentēs</i>	<i>berašte</i>	<i>berašte</i>
A	* <i>b^herntns</i>	<i>ferentēs</i>	<i>berašte</i>	<i>berašte</i>
G	* <i>b^herntom</i>	<i>ferentium</i>	<i>beraštъ</i>	<i>beraštъ</i>
D	* <i>b^herntb^hos</i>	<i>ferentibus</i>	<i>beraštemъ</i>	<i>beraštamъ</i>
L	* <i>b^herntsu</i>		<i>beraštixъ</i>	<i>beraštaxъ</i>
I	* <i>b^herntb^his</i>		<i>berašti</i>	<i>beraštami</i>

Srednji rod u stsl. ima uglavnom istu promjenu kao m. r., osim u nekim oblicima, npr. A jd. glasi *berašte*, a NA mn. glasi *berašta*. Kao i u jednini, izvorni je ie. prijevoj u sufiksu najbolje očuvan u sanskrtu; usp. skr. N mn. m. *bharantas* (< **b^herontes*), ali A mn. *bharatas*, G mn. *bharatām*, D mn. *bharadbhyas* itd. (s pravilnim odrazom ie. **-nt-* > skr. *-at-*).

U stsl. deklinacija prezentskoga participa u množini ima paradigmatu očekivanu kod jo-osnova (osnova na meki suglasnik) za muški rod, odnosno kod *jā*-osnova za ženski rod.

³⁸³ V. Černyx: 1962, 280, Trummer 1978.

U baltijskome je ovaj particip također posvjedočen, a usporedba sa slavenskim oblicima potvrđuje da je u baltoslavenskome deklinacijski obrazac bio prema konsonantskim osnovama za m. i sr. rod, a prema osnovama na *ih₂ /yeh₂ za ž. r. Usporedno su, pod utjecajem ženskoga roda, konsonantski nastavci i u baltijskome zamjenjivani nastavcima yo-osnova; usp. lit. *sukā's* »okrećući (m.)« < *suk-onts, ali G jd. *sūkancio* (»okrećućega«) < *suk-ont-y-ōd (prema yo-osnovama).

Ovo je litavska paradigma participa prezenta aktivnoga u usporedbi s praslavenskom:

jd.	prasl.		lit.	
	m.	ž.	m.	ž.
N	*nesū	*nesantī	nešąs	nešanti
A	*nesantin	(*nesantjūn)	nešantį	nešančią
G	*nesantjā	*nesantjūn	nešančio	nešančios
D	*nesantjō	*nesantjāj	nešančiam	nešančiai
L	*nesantjaj	*nesantjāj	nešančiame	nešančioj(e)
I	*nesantjami	(*nesantjūn)	nešančiu	nešančia
mn.				
N	*nesantje	*nesantjūns	nešančią	nešančios
A	*nesantjūns	*nesantjūns	nešančius	nešančias
G	*nesantjun		nešančių	
D	*nesantjamus	*nesantjāmus	nešančiemis	nešančiomis
L	*nesantjajxu	*nesantjāxu	nešančiuose	nešančiose
I	*nesantjū	*nesantjāmi	nešančiais	nešančiomis

Litavski oblik za N množine m. r., s nastavkom -a, zapravo je sačuvan jedninjski oblik NA jd. srednjega roda s nastavkom *-ont (stsl. -y)³⁸⁴.

U slavenskim su jezicima participi prezenta većinom izgubili deklinaciju, postavši glagolskim prilozima (ili gerundima, rus. *deepričastija*). Taj se proces ranije i potpunije odvio u istočnom i južnoslavenskome; primjerice, u češkom participi prezenta do danas razlikuju rod i broj (usp. *nesa* m. *nesouc* ž. i sr., *nesouce* mn.). U ruskom, uz glagolski prilog *nesjá* (prema osnovama na meki suglasnik umjesto strus. *nesa*), postoji i pravi, sklonjivi particip *nešúsčítj*, no taj je oblik nastao pod utjecajem crkvenoslavenskoga i nema ga u narodnim govori-

³⁸⁴ Usp. Stang 1966: 264. Postoji i mišljenje da su oblici poput lit. *nešančią* zapravo arhaični oblici NA množine srednjeg roda, tvoreni prijevojnim duljenjem sufixa (tj. da nastavak potječe od ie. *-ōnt).

ma. U zapadnojužnoslavenskome su participi prezenta postali nesklonjivima prije prvih spomenika; usp. slov. *nesoč* »noseći«, *grede* »idući«. U hrvatskome je ovaj particip postao »glagolskim prilogom sadašnjim« (*nõsěci, znäjūci*). Međutim, u starijim hrvatskim tekstovima (osobito u starijem čakavskome, ali, primjerice, i kod B. Kašića) ovaj se oblik pojavljuje s očuvanom deklinacijom (N jd. *noseći, A nosećega/noseći, G nosećega, D nosećemu* itd.), no to se obično tumači utjecajem crkvenoslavenskoga, a u kasnijim razdobljima i drugih jezika s participima koji se dekliniraju (latinski, njemački). U hrvatskim se gramatikama deklinacija participia prezenta aktivnoga očuvala do konca 19. st.³⁸⁵

Treba istaknuti i da su se neki participi prezenta rano leksikalizirali kao pridjevi pa su poput ostalih pridjeva zadržali deklinaciju i slaganje u rodu (npr. u suvremenom su jeziku pridjevi *gõrūć(i), tẽkūć(i), mõgūć(i), vrūć(i)* podrijetlom participi prezenta glagola *gõrjeti, tẽći, mõći* i *vrěti*).

Neodređeni je oblik participia prezenta u hrvatskome zamijenjen određenim, koji se proteže kroz cijelu paradigmu pridjeva koji su postali od toga participia (analoški je prema odnosu *dõbrĩ: dõbar* određenom obliku *mõgūćĩ* skovan novi neodređeni lik *mõgūć* umjesto staroga *mogy*, koji bi se bio odrazio kao **mogi). Stari dubrovački pisci (sve do Gundulića) imaju očuvane i neodređene oblike ovoga participia u N jd., npr. *hvale* »hvaleći« < *xvale.

2. Particip prezenta (medio-)pasivni

U ie. prajeziku mediopasivni se particip prezenta tvorio dodavanjem sufiksa *-mh₁no- na korijen u prijevornoj punini. U jezicima koji imaju kategoriju medija, taj se particip naziva medijalnim participom; usp. skr. *bhāramāṇas* »nošen«, gr. *pherómenos* < *b^heromh₁nos.

U latinskome je taj particip gotovo posve nestao; neki pridjevi po podrijetlu su takve tvorbe, npr. *alumnus* »hranjenik« < *h₂elomh₁nos, od glagola *alo* »hraniti«; i u drugim mu je ie. jezicima razmjerno malo traga, osim u toharskome, gdje je posve očuvan (usp. toh. B medijalni particip na *-mane*, toh. A *-māṃ*). U baltoslavenskome se, po svemu sudeći, nakon ispadanja laringala među suglasnicima dogodila asimilacija te je *-mh₁no- > *-mno- > bsl. *-ma-³⁸⁶. Zajedno s nestankom medija kao kategorije, i taj je particip postao pasivnim participom. Stoga i litavski i praslavenski tvore pasivni particip sufiksom *-ma-*; usp. lit. *nẽšamas* »koji biva nošen« (od glagola *nẽšti* »nositi«), stsl. *nesomъ* (od *nesti*).

Pasivni se particip prezenta i u baltijskom i u slavenskom spreže kao o-osnova u m. i sr. rodu, kao ā-osnova u ž. rodu:

³⁸⁵ V. Ham 2006.

³⁸⁶ Za nešto drukčije poglede o podrijetlu ovoga participia v. Hamp 1973.

	lit.		stsl.		
	m.	ž.	m.	sr.	ž.
N	nešamas	nešama	nesomъ	nesomo	nesoma
A	nešamaą	nešamaą	nesomъ	nesomo	nesomaą
itd.					

U većini je slavenskih jezika ovaj particip nestao, ostavljajući manje ili više tragova; jedino je u ruskome donekle očuvan, što se obično tumači utjecajem crkvenoslavenskoga; usp. rus. *nesomyj* »koji biva nošen«.

U hrvatskome je, kao i u slovenskome, kao morfološka kategorija nestao prije prvih spomenika, ali neki pridjevi po postanju su prasl. pasivni participi prezenta, npr. hrv. *lākom* < prasl. *alkamu- (od glagola *alkātej »biti gladan«, stsl. *alъkati*, *lakati*, particip *lakomъ*), *pitom* < *pītamu- (od glagola *pītātej »hraniti«, stsl. *pitati*, particip *pitomъ*), ili *pòbratim* (od glagola *pòbratiti se*). U starih pisaca takvih primjera ima više (neki su posuđeni iz crkvenoslavenskoga), npr. *ljubim* »drag, mio« kod N. Nalješkovića (izvorno particip prezenta pasivni glagola *ljúbiti*).

3. Particip perfekta (medio-)pasivni / glagolski pridjev trpni

U ie. se prajeziku particip perfekta mediopasivni (ponekad nazivan i pasivni particip preterita) tvorio dodavanjem sufiksa *-to- na korijen u prijevnoj praznini, npr. skr. *bhṛtá-*, stir. *breth* »nošen, donesen« od ie. glagola *b^her- »nositi« (part. perfekta pasivni *b^hrto-). U većini je jezika i u tim participima po-općen prijevoini stupanj iz prezenta, najčešće punina; usp. lat. *facio* »činim«, part. *factus* »učinjen«, lit. *nešiū*, *nėšti* »nositi«, part. *nėštas* itd.

U slavenskom je ovaj particip uobičajeno nazivati »pasivnim participom preterita«. Sufiks *-to- u ovom je participu očuvan samo kod nekih glagola, uglavnom onih kojima je korijen završavao na sonant, npr. prasl. *zā-čin-tej > stsl. *za-čęti*, part. pas. *za-čęťъ* (hrv. *zāčęti*, *zāčęť*), prasl. *im-tej > stsl. *jęti*, part. pas. *jęťъ*.

Kod ostalih je glagola taj sufiks većinom zamijenjen pridjevskim sufiksom *-eno-; odatle stsl. participi *rečęnъ* (od *rešti* »reći«), *nesęnъ* (od *nesti*) itd. Najbližu usporednicu ovaj sufiks ima u germanskome, gdje neki glagoli tvore pasivni particip sufiksom *-ana-; usp. got. *bundans* »vezan« (od *bindan* »vezati«).

Početni samoglasnik *-e- sufiksa stapa se sa završnim samoglasnikom korijena; stoga imamo stsl. *znānъ* (< *zna-enъ, od *znati*), *danъ* (od *dati*) itd. Između samoglasnika u korijenu i sufiksa razvili su se *w i *j radi uklanjanja hijata; stoga imamo npr. stsl. *obuvenъ* (od *obuti*), *ubijęnъ* (od *ubiti*) itd. Sufiks *-jenъ >

*-enъ poopćen je još u općeslavenskom razdoblju iz osnova s hijatom na glagole IV. razreda (s infinitivom na *-iti); odatle u stsl. *roždenъ* (od *roditi*), *puštenъ* (od *pustiti*) itd.

U hrv. je distribucija sufiksa *-тъ, *(e)нъ i *-енъ uglavnom očuvana, no sufiks -тъ proširio se, dijelom još u općeslavenskome razdoblju, kod glagola s infinitivom na -nuti; usp. npr. hrv. *dignuti*, *dignūt*. Stariji su oblici još gdjekad očuvani kao relikti; usp. npr. pridjev *pòtišten* koji je stari particip glagola *pòtисnuti* (u standardnom jeziku ovaj je oblik zamijenjen oblikom *pòtисnūt*).

I u indoeuropskome i u baltoslavenskome ovi se participi dekliniraju kao o-osnove (m. i sr. rod), odnosno kao ā-osnove (ž. rod):

ie.		lat.		lit.		hrv.	
m.	ž.	m.	ž.	m.	ž.	m.	ž.
N jd. *dh ₃ tos	*dh ₃ teh ₂	datus	data	duotas	duota	dan	dana
A jd. *dh ₃ tom	*dh ₃ teh ₂ m	datum	datam	duotą	duotą	dana	danu

itd. (usp. na isti način hrv. *zàčēt*, *zàčēta*, *zàčetu* itd.).

Ovaj je particip u pravilu očuvan u slavenskim jezicima; usp. rus. -*nesēn*, polj. *niesiony*, hrv. -*nesen* (od prasl. **nestej*, stsl. *nesti*). U hrvatskoj se gramatičkoj tradiciji naziva »glagolskim pridjevom trpnim«, a služi za tvorbu analitičkoga pasiva, npr. *bivam donesen*, *bio sam (bijah) donesen*, *bit ću donesen* itd.

4. Particip perfekta aktivni / glagolski prilog prošli

U ie. prajeziku se particip perfekta aktivni tvorio dodavanjem sufiksa *-wōs- / *-wos- /*-us- na korijen u prijevornoj punini. Dobro je posvjedočen u sanskrutu, grčkome, toharskome i baltoslavenskome, a u zapadnim je ie. jezicima (italski, keltski, germanski) ostavio malo tragova.

Izvorne prijevorne odnose u sufiksu ovoga participa najbolje je očuvao sanskrt; usp. (od glagola *vid-* »vidjeti«) N jd. m. *vid-vān* (sa sekundarnim završnim -n), G jd. *vid-uš-as*, D jd. *vid-uš-e*, N jd. ž. roda *vid-uš-ī* itd.

U praslavenskom je sufiks za tvorbu ovoga participa (koji se naziva i »participom preterita aktivnim«) postao *-uš- (po RUKI pravilu od *-us-), poopćavanjem prijevorne praznine iz kosih padeža i ž. roda. Kod glagola čiji je korijen završavao na samoglasnik, između toga sufiksa i korijenskog samoglasnika razvio se poluvokal *-w-; stoga od glagola **westej* »vesti« imamo **wed-uš-* (stsl. *vedъ*, G jd. *vedъša*), ali od **dātej* »dati« particip glasi **dāw-uš-* (stsl. *davъ*, G jd. *davъša*).

Ovo je staroslavenska paradigma u usporedbi s litavskom:

	stsl.		lit.	
	m.	ž.	m.	ž.
N	vedъ	vedъši	vedęs	vedusi
A	vedъšъ (sr. r. vedъše)	vedъša	vedusį	vedusią
G	vedъša	vedъše	vedusio	vedusios
D	vedъšu	vedъši	vedusiam	vedusiai
L	vedъši	vedъši	vedusiame	vedusioje
I	vedъšemъ	vedъšeja	vedusiu	vedusia
N	vedъše (sr. r. vedъša)	vedъše	vedę	vedusios
A	vedъše (sr. r. vedъša)	vedъše	vedusius	vedusias
G	vedъšъ		vedusiu	
D	vedъšemъ	vedъšamъ	vedusiems	vedusioms
L	vedъšixъ	vedъšaxъ	vedusiuose	vedusiose
I	vedъši	vedъšami	vedusiais	vedusiomis

Kao što je vidljivo, deklinacija u stsl. slijedi obrazac imenica na meki suglasnik, odnosno jo-osnova u oblicima m. i sr. roda, a osnova na *-ī* (tip *bogyni* »boginja«) u oblicima ž. roda.

U litavskome je deklinacija ovog participa također pretrpjela utjecaj jo-osnova (ali usp. A jd. *-usi* pravilno prema konsonantskoj deklinaciji, kao u stsl. *vedъšъ* < *wedusin < *wedusm); nastavci *-am* (D jd.), *-ame* (L jd.) su iz zamjeničke deklinacije (usp. lit. *tām* »tomu«, *tamė* »tome«). Nastavak *-es* u N jd. m. roda nije sasvim razjašnjen; nazal, na koji upućuje samoglasnik *-e-*, mogao bi biti analoški prema participu prezenta aktivnoga, ali vokalizam *-e-* u sufiksu nije jasan³⁸⁷. Nastavak za N mn. m. roda *-e* tvoren je analogijski prema nastavku za N mn. m. roda participa prezenta aktivnog (*-a*, v. gore). Staropruski još ima starije oblike poput *immisis* »imajući, koji imaju«.

U hrvatskom je, kao i u ostalim slavenskim jezicima, ovaj particip izgubio deklinaciju, tj. postao je glagolskim prilogom prošlim.

Već u *Redu i zakonu* (1345., redak 14)³⁸⁸ stoji oblik *imavši* upotrijebljen kao prilog (bez slaganja u rodu, broju i padežu). Sve do kraja 17. st. još postoje oblici

³⁸⁷ Stang 1966: 266 misli da je **-e-* analoško prema vokalizmu sufiksa u A jd. (**-wes-*); **-w-* se prema Stangu pravilno izgubilo kod korijena na labijal, a poslije je nastavak bez **w* analoški proširen na sve participe u N jd. m. roda.

³⁸⁸ Cit. prema Malić 1977: 62. I Ivić (u Ivić & Brozović 1988: 35) smatra da participi postaju glagolski prilozii u 14. st.

na *-ъ* > *-0*, na *-ši* i na *-še* (npr. *pošad, padše* kod N. Ranjine, *padši, došadši* kod B. Kašića), no zatim je kod svih glagola poopćen sufiks *-(a)vši* (< oblik ž. roda **-vъši*), u slobodnoj varijaciji s *-v* (< m. rod **-vъ*), npr. *donesavši, došavši* uz *donesav, došav*. Oblik sufiksa *-avši (-av)* stoji kod glagola kojima infinitivna osnova završava na suglasnik, a *-vši (-v)* kod ostalih glagola.

U suvremenom je jeziku sufiks *-v* kod glagolskog priloga prošlog gotovo nestao, odnosno oblik je glagolskoga priloga s tim sufiksom jako stilski obilježen. Prilog *üzgrēd* mogao bi predstavljati okamenjeni nominativ ovoga participa, tj. bio bi izvodiv iz **vъz-grędъ* (od glagola **vъz-gręsti*), iako isti oblik neki izvode i apokopom od **uzgrede* < part. prez. aktiva **vъzgrędę*.

5. Slavenski particip perfekta na *-lъ* /glagolski pridjev radni

Ovaj je particip po načinu tvorbe ograničen na slavenski, bez usporednica u baltijskim jezicima. Tvorio se dodavanjem sufiksa **-la-* na glagolsku osnovu infinitiva; odatle imamo prasl. **neslu* > stsl. *neslъ* (ž. r. *nesla*, sr. r. *neslo*) od glagola *nesti*, ili prasl. **znālu* > stsl. *znalъ* (ž. r. *znala*, sr. r. *znalo*) od glagola *znati*. Ovi su participi rano izgubili deklinaciju³⁸⁹ u slavenskome, no razlikuju rod i broj.

Ova participska tvorba najbližu usporednicu ima u armenskome, gdje se jedini particip tvori dodavanjem nastavka *-eal* na korijen; usp. arm. *bereal* »nošen« (prema aoristu *beri* »nosio je«), *sireal* »voljen« (usp. *sirem* »volim«)³⁹⁰. Arm. particip na *-eal* ima većinom neprelazno/pasivno značenje (može se tvoriti i od neprelaznih glagola), a deklinira se kao o-osnova. Po svemu sudeći u armenskome je, posve neovisno kao i u slavenskome, pridjevski sufiks **-lo-* dodavan glagolskomu korijenu pri tvorbi participa s prošlim značenjem.

Isti je sufiks posvjedočen u slavenskome u pridjeva kao stsl. *teplъ* »topao« (usp. lat. *tepeo* »topao sam«). Takvi su pridjevi sa sufiksom **-lo-* izvedeni iz glagolskih korijena posvjedočeni i u drugim jezicima; usp. gr. *sigēlós* »šutljiv« prema *sigāō* »šutim«. U umbrijskome su glagolski pridjevi s ovim sufiksom poslužili za tvorbu specifičnih perfektskih glagolskih tvorbi, npr. umbr. *entelust* »bude postavio« (futur drugi)³⁹¹.

U hrv. je završno **-lъ* > *-l* (u m. rodu) postalo *-o* koncem 14. st. (v. § 201); odatle oblici *kûpio* < *kupilъ*, *pjēvao* < *pēvalъ*, *-nesao* < *neslъ* itd. Kod glagola *iči* dodano

³⁸⁹ U Kašićevoj gramatici (1604) navode se padežni oblici (npr. G jd. m. roda *učiloga*, D jd. *učilomu* itd.), no njih zacijelo nije bilo u govornom jeziku. Takvih umjetnih primjera deklinacije glagolskih pridjeva radnih (pod utjecajem lat. participa) ima i u drugim starih pisaca.

³⁹⁰ V. Schmitt 1981: 152-153. U armenskome se pomoću toga participa tvori i analitička konstrukcija preterita, ali sintaksa je te konstrukcije vrlo različita od one u slavenskome.

³⁹¹ V. KPG § 191. Za pretpostavku o razvitku ie. pridjeva na **-l-* u participe u slavenskome v. Kuryłowicz 1970-1972.

je početno *i-* analogijom prema infinitivu i prezentu; stoga umjesto općeslav. *šьdlъ > *šьlъ* imamo *išao* (od 16. st., ali nešto prije kod glagola s prefiksima, npr. *izići, izišao*).

U hrvatskoj se gramatičkoj tradiciji ovaj particip naziva »glagolskim pridjevom radnim«, a služi za tvorbu analitičkoga perfekta, kao i u drugim slavenskim jezicima (v. § 339). Neki su glagolski pridjevi prošli postali pravi pridjevi te su stoga ponovno dobili padežne nastavke, redovito u određenoj pridjevskoj deklinaciji, npr. *pròšlī, pròšlōga, pròšlōmu* itd. (izvorno pridjev prošli glagola *próci*).

INFINITIV I SUPIN

§ 358 U ie. prajeziku nije bilo infinitiva kao posebnoga oblika izvedenog iz glagolskih korijena. Umjesto toga, od glagolskih korijena mogle su se tvoriti različite glagolske imenice dodavanjem različitih sufiksa³⁹². Takvo je stanje najbolje očuvano u staroirskome, gdje za svaki glagol treba posebno naučiti na koji način tvori glagolsku imenicu, koja se, pak, može sklanjati po padežima i biti bilo kojega roda.

Većina je ie. jezika razvila kategoriju infinitiva poopćavanjem jednoga tipa glagolskih imenica koje su izgubile deklinaciju. U sanskrtu je tako nastao infinitiv sa sufiksom *-tum* (npr. *bhártum* »nositi«), koji je »okamenjen« u A jd., dok je u latinskome prevladala glagolska imenica tvorena sufiksom **-s-*, koja je »okamenjena« u L jd. (tako praoblik **amāsi*, koji predstavlja L jd. *s-osnove*, pravilno postaje lat. *amāre*). U litavskom je infinitiv na *-ti* postao, po svemu sudeći, od lokativa jd. apstraktnih imenica izvedenih sufiksom **-ti-*, odatle **deh₃-ti-* > lit. *dūoti*. U lit. dijalektima se pojavljuju i oblici s nastavkom *-ie* (po podrijetlu stari D jd. **-ey*), npr. lit. dij. *sūktie* »okretati«. U staropruskom nalazimo različite tvorbe infinitiva, često od istih glagola, npr. *dātwei* »dati« (što izgleda kao D jd. *u-osnove*), *daton* (što može biti A jd. *u-osnove* ili supin) i *dāt* (što je moglo postati apokopom od **dāti* ili **dātej*). To pokazuje da se jedinstvena tvorba infinitiva za baltoslavenski prajezik ne može rekonstruirati³⁹³.

U slavenskome je infinitiv postao od D jd. imenica izvedenih sufiksom **-ti-*; stoga stsl. *dati* pravilno dolazi od **dātej*, što je od dijalekatskoga ie. **deh₃tey-* (umjesto pravilno očekivanoga **deh₃tey-ey*, sa sufiksom **-tey-* u punini i nastavkom D jd. **-ey*).

Kod glagola kojima je korijen završavao na velar, skupina **-kt-* u općeslavenskom je razdoblju – ili još u praslavenskome – palatalizirana ispred prednjih

³⁹² O razvitku infinitiva u ie. jezicima v. Disterheft 1980.

³⁹³ V. Stang 1966: 446 i dalje.

samoglasnika (v. § 167); u hrvatskom je rezultat te palatalizacije *ć*, odatle infinitivi kao *mòći* < *magtej (rus. *moč'*, polj. *móc*), *pěći* < *pektej (rus. *peč'*, polj. *piec*), *lěći* < *legtej. Kod glagola *ići* i njegovih izvedenica sufiks *-ći* stoji analoški prema složenicama poput *dojti* > *dôći*, gdje *jt* pravilno daje *ć* (usp. slov. i kajk. *iti*).

Infinitivi glagola u praslavenskome često su se tvorili s korijenom u prijevornoj praznini, dok je prezent imao puninu; usp. stsl. *bŕati*: *bera*, *pŕati*: *piša*, *čŕati*: *čitaja*, *plŕvati*: *pljuja*; postoji, međutim, i obrnuti odnos, gdje u infinitivu imamo puninu, a u prezentu prazninu, npr. stsl. *tlěšti* »udarati« < *telktej: *tlŕka* < *tilkân.

U hrvatskom je često u infinitivima analoški proveden prijevojni stupanj iz prezenta; stoga imamo *pisati*: *pišem*, *čitati*: *čitam*, *túći*: *túčem*, *pljuvati*: *pljujëm*. Takva su ujednačivanja ponekad općeslavenska, npr. već u stsl. imamo infinitiv *vlěšti* < *welktej prema prez. *vlěka* »vučem« < *welkân (usp. i rus. *volóc'*, *volokú*), no hrv. *vúći*, *vúčem* očuvalo je izvorni prijevojni stupanj infinitiva (prasl. *wilktej), što se potvrđuje lit. *vilkti*, I. l. jd. *velkù* »vučem«.

U nekim je slučajevima u hrv., uz analoški inoviran infinitiv, očuvan i praslavenski oblik; usp. *drāti* < *dŕati < *dirātej (stsl. *dŕati*) i *dērati* (analoški prema prez. *dērëm*, stsl. *dera*).

Neki glagoli IV. prezentskog razreda preuzeli su u hrvatskome infinitiv na *-iti* umjesto starijega infinitiva na *-ěti*; usp. npr. hrv. *mniti*, *mní* spram stsl. *mněti*, *mniti*. Rezultat je to analoškoga utjecaja glagola poput *gòniti* koji su u i u općeslavenskome imali infinitive na *-iti*.

§ 359 Osim infinitiva, u praslavenskom je postojao i supin, također podrijetlom glagolska imenica koja je izgubila sklonidbu; prasl. supin na *-tu postao je od akuzativa jd. glagolskih imenica izvedenih sufiksom *-tu-; usp. stsl. *děť* < prasl. *dētu < ie. *d^heh₂tum (lat. *factum*, supin od *facio*, *facere* »raditi, činiti«)³⁹⁴. Usporednice slavenskomu supinu postoje i u baltijskome; usp. stprus. infinitive na *-ton*, *-tun* (npr. *issprestun* »razumjeti«)³⁹⁵.

Supin se upotrebljavao uglavnom uz glagole kretanja umjesto infinitiva, npr. stsl. *ida pŕsatŕ* »idem pisati« poput lat. *eo scriptum*. U hrvatskom se supin izgubio, odnosno u takvim ga je konstrukcijama zamijenio infinitiv.

Razlika je između supina i infinitiva očuvana u slovenskome, ali i u mnogim kajkavskim govorima, u kojima infinitiv završava na *-ti*, *-ći*, a supin na *-t*, *-č*; osim toga te se dvije kategorije često različito naglašavaju³⁹⁶.

³⁹⁴ V. KPG § 215.

³⁹⁵ V. Mažiulis 2004: 86.

³⁹⁶ V. Lončarić 1996: 108.

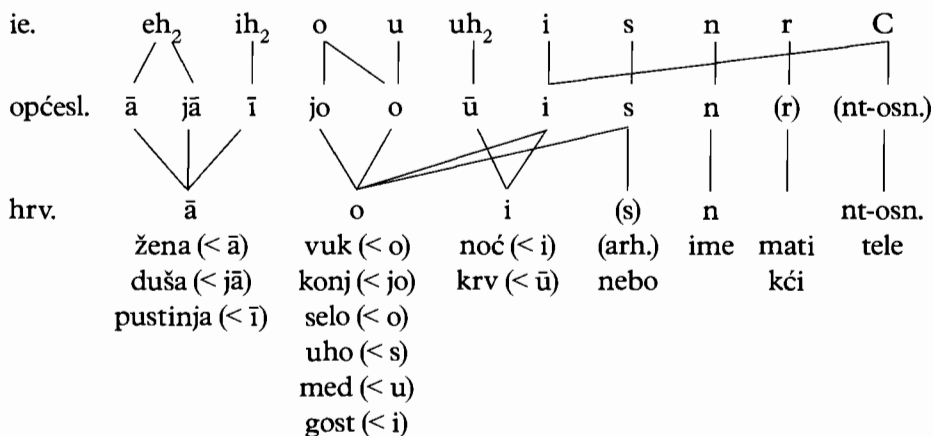
GLAVNE TENDENCIJE RAZVITKA OBLIKA U HRVATSKOME JEZIKU

§ 360 Poput drugih slavenskih jezika (osim istočnojužnoslavenskih), hrvatski je dobro očuvao praslavenski padežni sustav, s izuzetkom lokativa koji se gotovo posve stopio s dativom; u množini je sinkretizam padežnih nastavaka izraženiji, no potpuno stapanje DLI množine razmjerno je novijeg datuma, barem u standardnom jeziku.

Velik broj deklinacijskih klasa u kasnom praslavenskom smanjen je (nestale su npr. prasl. osnove na *-ū*, *-ī* te većina konsonantskih osnova), kao i sustavnost 'opreke između palatalnih i nepalatalnih osnova (o- i jo-osnova, *ā*- i *jā*-osnova). Slični su se procesi odvijali i u drugim slavenskim jezicima, a u istočnojužnoslavenskima (bugarski i makedonski) deklinacija je drastično reducirana pod utjecajem jezika balkanskoga jezičnog saveza.

Korelacija između gramatičkoga roda i deklinacijske klase, koja je u kasnom praslavenskom još bila dosta nepotpuna, u hrvatskome je, kao i u drugim slavenskim jezicima, postala znatno pravilnijom: o-osnove su u pravilu muškoga (*vŭk*) ili srednjega roda (*sĕlo*), i-osnove su ženskoga roda (*nôć*), osnove na n- (*vrijĕme*) i t- (*tĕle*) su srednjega roda, a *ā*-osnove su ženskoga roda (*gláva*), uz određen broj iznimaka muškoga roda, koje u pravilu znače muške osobe (*slŭga*). Prema tvorbi G jd. u hrvatskim je gramatikama uobičajeno razlikovati imenice a-vrste (*vŭk*), e-vrste (*gláva*) i i-vrste (*nôć*).

Odnos se hrvatskih deklinacijskih klasa prema općeslavenskima i indoeurop-skima može prikazati na sljedeći način:

Kao i u većini ostalih slavenskih jezika (osim slovenskoga i lužičkoga), i u hrvatskome je nestala dvojina, pri čemu su neki dvojniski nastavci očuvani u množini (npr. nastavak *-ima* u DLI množine o-osnova). Ostatok je dvojine i

nastavak za G jd. kod o-osnova, koji se upotrebljava uz brojeve *dvá, trí i četiri* (*dva konja, tri stola, četiri čovjeka*, ali *pet stolova, ljudi* itd.). Taj je nastavak zapravo NAV dvojine o-osnova, a kod određenih pridjeva još se nije stopio s genitivnim (koji glasi *-oga/-ega*); usp. dvojniski nastavak u *dva moguća rješenja* spram G jd. *toga mogućega rješenja*. Ograničenost upotrebe toga izvorno dvojniskog nastavka na konstrukciju s brojevima *dvá, trí i četiri* omogućuje nam da u hrvatskome govorimo o gramatičkoj kategoriji *maline* ili o *paukalu*, osobito gramatičkom broju u kojem stoje imenske skupine koje se odnose na malen broj referenata (označenika).

Za razliku od većine slavenskih jezika, hrvatski je razmjerno dobro očuvao razliku između određenih i neodređenih pridjeva, premda se njihovi oblici ne razlikuju u svim padežima (v. § 264-5).

Sustav ličnih zamjenica uglavnom je očuvan iz praslavenskoga, kao i sustav pokaznih zamjenica, no imenička je deklinacija izvršila znatan utjecaj na deklinaciju zamjenica, osobito u množini (v. § 276). Karakteristična je hrvatska inovacija, koju dijeli i većina ostalih južnoslavenskih idioma, tvorba nove posejne zamjenice 3. lica umjesto starijega G lične zamjenice (v. § 290).

§ 361 U glagolskom sustavu hrvatski se odlikuje očuvanjem praslavenskog aorista i imperfekta, barem u starijem književnom jeziku, te kombinacijom balkanskog tipa tvorbe analitičkog futura (s pomoćnim glagolom *htjěti*) i sjevernoslavenskoga (i slovenskoga) s pomoćnim glagolom *biti*, koji je u hrvatskom postao »futurom drugim« (v. § 355).

Većina je načina tvorbe prezentske osnove u hrvatskome očuvana, a i glagolski nastavci u prezentu uglavnom su očuvani iz praslavenskoga (uz gotovo potpunu zamjenu tematskoga prezentskog *-q* > hrv. *-u* atematskim *-mb* > hrv. *-m*, v. § 324).

Dvojina je kod glagola u hrvatskome nestala rano, prije nego u imenskoj promjeni.

Sustav glagolskoga vida zasnovan na parovima svršenih i nesvršenih glagola, koji je u praslavenskom bio tek u povojima, u hrvatskome je izgrađen i očuvan do danas, pri čemu su neki oblici tvorbe svršenih glagola iz nesvršenih (i obrnuto) postali osobito produktivni (v. § 343). Kao i u većini drugih slavenskih jezika, praslavenski su participi postali glagolskim priložima, a pasivni particip prezenta (tvoren sufiksom *-m-*, v. § 357, 2) posve je iščezao. Supin je u standardnom jeziku nestao, a njegovu je funkciju preuzeo infinitiv, koji je dobro očuvan (za razliku od istočnojužnoslavenskih jezika, gdje se infinitiv gubi pod utjecajem drugih balkanskih jezika).

KRONOLOŠKI PREGLED NAJVAŽNIJIH HRVATSKIH MORFOLOŠKIH INOVACIJA

§ 362 U tablici koja slijedi sažete su najvažnije morfološke inovacije u razdoblju između praslavenskoga i suvremenoga standardnog hrvatskog jezika:

750.	
	zamjenički nastavak *-ogo >> *-oga (<i>togo</i> >> <i>toga</i>)
800.	širenje padežnih nastavaka <i>jā</i> -osnova u <i>ā</i> -osnovama (<i>ženy</i> >> <i>ženę</i> > <i>žene</i> , kao <i>dušę</i> > <i>duše</i>)
	preuzimanje nastavka za D jd. u L jd. o-osnova (<i>gradě</i> >> <i>gradu</i>)
850.	prijelaz <i>ī</i> - i <i>ū</i> -osnova u <i>ā</i> - i <i>i</i> -osnove (<i>bogyni</i> >> <i>boginja</i> , <i>mъrky</i> >> <i>mъrva</i> , <i>kry</i> >> <i>krv</i>)
-	gubitak deklinacije part. perf. akt.
900.	zamjena komparativnog sufiksa *-jъš- sufiksom *-jъ- (<i>novějъši</i> >> <i>novija</i>)
	nastanak futura tvorenog glagolom »biti« (<i>budem došao</i>)
950.	
1000.	
1050.	
1100.	
1150.	
1200.	
1250.	početak širenja prez. nastavka <i>-m</i> umjesto <i>-u</i> (<i>znaju</i> >> <i>znam</i>)
1300.	
	zamjena imperfektskih nastavaka aorisnima u 1. i 2. l. mn. (<i>znaaxomъ</i> , <i>znaašete</i> >> <i>znasmo</i> , <i>znaste</i>)
1350.	analoška promjena nastavka I jd. <i>ā</i> -osnova prema <i>i</i> -osnovama (<i>vodovъ</i> >> <i>vodomъ</i>)
	uvodenje novoga nastavka za G mn. <i>-ā</i> (<i>žєnъ</i> >> <i>žena</i> , <i>konjъ</i> >> <i>konja</i>)
1400.	nestanak ostataka suglasničke deklinacije
1450.	nestanak dvojine kao gramatičke kategorije

1500.	stari dvojinjski nastavak <i>-ima</i> počinje potiskivati nastavke za DLI mn. (<i>ženam, ženah, ženami</i> >> <i>ženama</i>)
1550.	sinkretizam D i I mn. (na različite načine i ne u isto vrijeme, u svim dijalektima i deklinacijskim razredima).
1600.	širenje sinkretizma množinskih padeža (DI mn.) i na L mn.
1650.	
1700.	

Usporedba kronološke tablice morfoloških promjena s kronološkom tablicom fonoloških promjena (v. § 217) pokazuje sličnu sliku: u 8-9. st. imamo dinamično razdoblje u kojem se odvijaju mnoge promjene koje zahvaćaju sve, ili gotovo sve zapadnojužnoslavenske idiome; nakon toga slijedi relativno zatišje, a potom u 14. i ranom 15. st. ponovno dolazi do mnoštva promjena koje se odvijaju u razmjerno kratkom razdoblju; nakon toga, promjene se ponovno odvijaju sporijim tempom, a u 17. st. započinju prvi koraci prema standardizaciji hrvatskoga jezika.

Iz tih se činjenica može izvesti sljedeća periodizacija unutrašnje povijesti hrvatskoga jezika³⁹⁷:

Zapadnojužnoslavenski: 7-9. st.

Starohrvatski: 9-14. st.

Srednjohrvatski: 14.-početak 18. st.

Novohrvatski: 18. st. do danas.

³⁹⁷ Za periodizaciju »vanjske« povijesti hrvatskoga, zasnovanu na sociolingvističkim i kulturnopovijesnim kriterijima, v. osobito Popović 1960: 347-350, Brozović 1978 i Moguš 1992. U osnovi se periodizacija koju susrećemo kod navedenih autora slaže s ovdje izloženom.

IV.
HRVATSKI U DODIRU
S DRUGIM JEZICIMA

HRVATSKI I ROMANSKI

§ 363 U doba doseljenja Slavena u 6. i 7. st., u čitavoj rimskoj provinciji Iliriku govorio se vulgarnolatinski jezik. U ponekim zabitim, a osobito planinskim krajevima, moglo je još biti i govornika predrimskih, supstratnih jezika, no malo je tragova eventualnim jezičnim dodirima između njih i Slavena (odnosno Hrvata)³⁹⁸.

Međutim, srednjovjekovna područja rasprostiranja triju hrvatskih narječja prilično se dobro podudaraju s dvama područjima triju predslavenskih supstratnih jezika, koji su poznati samo iz onomastičkih izvora. Kajkavsko je područje upravo ono na kojemu nalazimo keltska osobna imena na rimskim epigrafskim spomenicima, dok je granica između čakavštine i štokavštine na obali podudarna s pretpovijesnom granicom između srednjodalmatinskoga i južnodalmatinskoga imenskog područja, koja je istražio Radoslav Katičić³⁹⁹. Južnodalmatinsko imensko područje možemo pripisati jeziku (ili skupu dijalekata) kojim su govorili *Illyrii proprie dicti*, narod koji je dao ime rimskoj provinciji *Illyricum*, srednjodalmatinsko područje podudara se s prostorom na obali koji je zauzimalo pleme *Delmati*, a sjeverniji je dio obale (na kojem su se razvili sjevernočakavski govori) pripadao plemenima Liburna i (u suvremenoj Istri) Histra.

Jesu li predrimski supstratni jezici mogli utjecati na lokalne oblike vulgarnolatinskoga tako da to ostavi traga u razvitku hrvatskih narječja? Takvu tezu zacijelo nikada nećemo moći dokazati, a i podudarnost granica među predslavenskim supstratima i granica hrvatskih dijalekata mogla bi biti slučajnost, no ta slučajnost u literaturi do sada nije uočena.

Nije nemoguće da su neke latinske riječi u praslavenski posuđene još na duнавskom limesu Rimskoga Carstva, u 6. st. Ako je bilo još starijih leksičkih kontakata između latinskoga i slavenskoga, oni su se zacijelo odvijali germaniskim posredovanjem, no to često nije lako otkriti. Primjerice, ne možemo znati

³⁹⁸ U gotovo svim mogućim posuđenicama iz supstratnih jezika moguće je pretpostaviti vulgarnolatinsko ili romansko posredovanje, v. Matasović 1995a.

³⁹⁹ V. Katičić 1976.

je li praslavenska riječ *wina »vino« (hrv. *víno*, rus. *vinó*, polj. *wino* itd.) posuđena neposredno iz lat. *vīnum* ili posredstvom germanskoga, primjerice got. *wein*. Na sličan način, hrv. *vřč* možemo izvesti neposredno iz lat. istoznačnice *urceus*, ali i posredstvom got. *aurkeis*. U svakom slučaju, germansko je posredovanje opravdano pretpostaviti samo ako je riječ o kojoj se radi posvjedočena i u germanskim jezicima.

Mnoge hrvatske posuđenice iz latinskoga imaju usporednice i u drugim slav. jezicima, npr. hrv. *òcat* (slov. *òcet*, bug. *òcet*, rus. dij. *òcet* (Vasmer), češ. *ocet*, polj. *ocet*; usp. i got. *akeit*) < vlat. *acitu-* < lat. *acētu-*, hrv. *òltār* (slov. *oltár*) < lat. *altāre-*, hrv. *ràka* (slov. *ràka*) < lat. *arca*, hrv. *pògan* (slov. *pogân*, češ. *pohan*, stsl. *pogantъ*) < lat. *pagānu-*, hrv. *vřt* (slov. *vřt*, stsl. *vřtъ*, bug. *vřt*) < lat. *hortu-*.

Neke su, međutim, zabilježene samo u hrvatskome, npr. hrv. *kònoba* < lat. *cannabinae*, hrv. dij. (Dubrovnik) *kìmak* »stjenica« < lat. *cimice-*; česte su među takvim riječima one koje se odnose na morsku floru i faunu, npr. hrv. *lìgnja* < lat. *lolligine-*, *dùpin* < **δελφίνъ* < *delphinu-* (izvorno iz gr. *delphîs*).

Takve rane posuđenice svjedoče da je duga simbioza Slavena i Romana na istočnoj jadranskoj obali započela još u ranom srednjem vijeku.

§ 364 Sve do sada navedene riječi svojim likom⁴⁰⁰ pokazuju da su posuđene vrlo rano, zacijelo prije metateze likvida, dakle prije konca 8. st. Posve je skolastičko pitanje treba li ih smatrati vulgarnolatinskim ili ranim romanskim posuđenicama jer romanski jezici nisu posvjedočeni do 9. st. (*Strasburške zakletve*). Osobno sam sklon pravim romanizmima smatrati samo one riječi na kojima se očituje djelovanje glasovnih zakona karakterističnih za samo neke romanske idiome. Primjerice, mnoge su riječi povezane s kršćanskom vjerom u hrvatski dospjele iz već obrazovanog romanskog dijalekta sjeverne Italije; u tome je presudna činjenica da je biskupija u Akvileji odigrala važnu ulogu u pokršćavanju Slavena u alpskom, panonskom i jadranskom prostoru u 7. i 8. st. Tipično je za takve posuđenice da su u njima lat. bezvučni okluzivi zamijenjeni zvučnima, što je obilježje romanskih govora sjeverno od crte La Spezia – Rimini u Italiji; usp. hrv. *kríž* < *kryžь* < **krog'è* < lat. *crūcem*, *kálež* < *kaležь* < **kaleg'è* < lat. *cālicem*, *kòrizma* < **korizьma* < **karezima* < lat. *quaresima* itd.

S druge strane, u standardnom je jeziku razmjerno malo posuđenica iz dalmatskoga, romanskog jezika koji se govorio u gradovima na istočnojadranskoj obali koji su ostali pod bizantskom upravom nakon slavenske kolonizacije; ovamo spadaju npr. *jârbol* (preko dalmatskoga iz lat. *arbor*), *gîra* (»vrst sitne ri-

⁴⁰⁰ O tome v. osobito Majer 1931., Holzer 2005., Matasović 2006.

be«, izvorno iz lat. *gerrēs*), *tūnj* (preko dalmatskoga iz lat. *thunnus* < gr. *thýnnos*) itd.⁴⁰¹. U lokalnim čakavskim govorima takvih je riječi znatno više.

§ 365 Najveći je broj romanizama u hrvatskom iz mletačkoga jer je Venecija vladala velikim dijelom naše obale sve do konca 18. st. U standardni su jezik iz mletačkoga prodrle riječi kao *rúža*, *brīga*, *kùverta*, *mòrnār* itd.

Već spomenuta slavensko-romanska simbioza tijekom srednjega vijeka uključivala je dugotrajan proces akulturacije Hrvata i njihovo preuzimanje tekovina mediteranske civilizacije, no Romani su prije svega bili gradsko stanovništvo, a njihova je komunikacijska interakcija s poljoprivrednim slavenskim pukom zacijelo bila prilično ograničena. Usprkos više od pola tisućljeća dugom suživotu između Hrvata i Romana na istočnoj obali Jadrana, hrvatski je pretrpio razmjerno malo strukturalnih utjecaja autohtonoga dalmatoromanskog jezika⁴⁰². To po svemu sudeći znači da proširenoga bilingvizma (osim u višim slojevima stanovništva u gradovima) nije bilo, tj. da su dvije zajednice ostale u velikoj mjeri komunikacijski odvojene.

HRVATSKI I TURSKI

§ 366 Hrvatski je jezik s turskim u dodir stupio u vrijeme turskih osvajačkih pohoda na Balkanu, dakle, u 15. i osobito u 16. st. Brojni se turcizmi susreću već u tekstovima iz 17. i 18. st., npr. *čèlik* (tur. *çelik*), *bòja* (tur. *boya*), *bárut* (tur. *barut*) itd.

Kao izvor su turcizama u hrvatskome, kao i u većini balkanskih jezika, poslužili rumelijski dijalekti turskoga jezika, koji se mnogim osobinama razlikuju od maloazijskih dijalekata na temelju kojih je izgrađen suvremeni turski standard⁴⁰³. Tako, primjerice, hrv. *kàpija* nije od standardnog turskoga *kapı*, već od dijalekatskoga *kapi*.

U štokavskim govorima broj je turcizama znatno veći nego u kajkavskim i čakavskim, a u 19. st. su hrvatski vukovci takve riječi uključivali u standardni

⁴⁰¹ Za dalmatski v. Muljačić 2000 i, osobito, sjajne leksičko-etimološke priloge u *Jadranskim etimologijama* V. Vinje (Vinja).

⁴⁰² U čakavskim je dijalektima romanskih strukturalnih utjecaja (osobito u fonologiji) svakako više nego u štokavskima. W. Vermeer (1989) upozorava na mogući utjecaj raznih ranih romanskih supstrata koji bi se očitovao u različitim odrazima općeslavenskoga »jata« u čakavskim i štokavskim dijalektima na »srednjožujnoslavenskom« području, što je moguća, ali nedokazana hipoteza.

⁴⁰³ Ta činjenica nije uzeta u obzir u mnogim etimološkim priručnicima hrv. jezika, npr. kod Škaljića (1965) i u Skokovu etimološkom rječniku; v. o tome važnu studiju S. Stachowskoga (1973).

jezik s obrazloženjem da »tako narod govori«. O tome svjedoče rječnik JAZU (ARj) i Iveković-Brozov rječnik, koji su mnogo turcizama preuzeli iz *Srpskog rječnika* V. S. Karadžića.

Lako prepoznatljivi turcizmi u suvremenom se standardnom hrvatskome uglavnom odbacuju kao regionalizmi (npr. *č̇ilim*, *č̇uprija*, što je izvorno od gr. *géphyra* »most«), no ostali su mnogi koji se više ne prepoznaju kao turcizmi, npr. *bàkar*, *bârem*, *bùnār*, *būt*, *č̇āk*, *č̇ekić*, *jàstuk*, *kùtija*, *kāt*, *tàban*, *tàvan*, *tòp*; neki su turcizmi i u turski izvorno dospjeli iz drugih orijentalnih jezika, npr. perzijskoga (*č̇àrapa*, *kàvez*, *nišan*, *ṧècer*) i arapskoga (*àlāt*, *ḃedem*, *dùhān*, *ṁirāz*, *ṁàrama*, *rākija*, *sāt*, *zānāt*).

Zajedno s turcizmima posuđene su u hrvatski i mnoge riječi novogrčkoga, ili bizantskog grčkoga podrijetla, proširene u balkanskim jezicima (tzv. »balkanizmi«, npr. *j̇eftin*, *kāmata*, *livada*, *màgarac*, *pòdrum*).

§ 367 Iz turskoga je u hrvatski posuđen i određen broj sufiksa, no riječi tvorene njima većinom nisu očuvane u standardnom jeziku (osjećaju se kao regionalizmi), npr. sufiks za imenice koje znače zanimanja *-džija* (< tur. *-ci*), ili sufiks za tvorbu apstraktnih imenica *-luk* (< tur. *-lık*). Međutim, posuđeni sufiks *-ana* za imenice koje znače neko mjesto ostao je produktivan i u standardnom jeziku, npr. u riječima *teretàna*, *ciglàna*, *kuglànà* (od korijena koji nisu iz turskoga, analogijom npr. prema *barutàna*; usp. tur. *hane* »kuća«).

HRVATSKI I NJEMAČKI

§ 368 Nakon ranih dodira Germana i Slavena, kad je u općeslavenski posuđeno više desetaka riječi iz gotškoga i starovisokonjemačkoga (v. § 33-34), hrvatski i njemački su u znatniji dodir stupili tek u 16. st., kad je hrvatsko-ugarsko prijestolje pripalo dinastiji kuće Habsburg. U to doba u ratovima s Turcima na hrvatskom su području ratovali i brojni odredi austrijsko-njemačke vojske, a u Vojnoj Krajini, koja je uspostavljena na istoku Hrvatske, upravni je jezik bio uglavnom njemački. Poslije su, osobito nakon mira u Srijemskim Karlovcima (1699) u naseljavanju područja preotetoga Osmanlijama sudjelovali i njemački kolonisti (budući »Folksdojčeri«). I u hrvatskim gradskim središtima, poput Varaždina i Zagreba te Osijeka i Vukovara u Slavoniji, bilo je dosta njemačkih useljenika, osobito među višim slojevima.

U starije posuđenice iz njemačkoga, koje su očuvane u standardnom jeziku, možemo ubrojati npr. *pùška* (posvjedočeno već u 15. st.!), što je zacijelo posredstvom mađarskoga *puska* posuđeno iz srvnjem. *büchse* (njem. *Büchse*), zatim

bàklja < srvnjem. *vackel* (njem. *Fackel*), *lôgor* < njem. *Lager*, *cígla* < *Ziegel* (< lat. *tēgula*), *kúgla* < *Kugel*, ili *sānac* < *Schanze* te neke druge riječi koje često pripadaju u vojnu i tehničku terminologiju.

Od konca 18. st. broj se germanizama značajno povećava, no oni često ostaju neprihvaćeni u standardu, između ostaloga i zbog antigermanskoga purizma Iliraca i, poslije, hrvatskih vukovaca. Većina je tih germanizama posuđena iz austrijsko-bavarskoga dijalekta, što je vidljivo po nekim karakterističnim glasovnim osobinama (npr. takvi germanizmi imaju *p* umjesto standardnoga njemačkoga *b*). U standardni su jezik prodrle riječi kao *krumpīr* < njem. dij. *Grundbirne* (dosl. »zemljana kruška«), *vága* < *Wage*, *škāre* < *Schere*, no u supstandardnom ih je jeziku i u dijalektima znatno više, npr. *birtija* < *Wirts(haus)*, *šuster* < *Schuster*, *putar* < *Butter*, *tanac* < *Tanz*, *pegla* < *Bügel* itd.

§ 369 U isto doba, preko njemačkoga je u hrvatski dospio velik broj učenih europeizama, riječi koje su često sastavljene od grčkih, latinskih, ili od romanskih leksičkih elemenata, ali skovanih tek u novovijekovlju. Takve su riječi npr. *analíza* (njem. *Analyse* iz gr. *análysis*), *aluminij* (njem. *Aluminium* prema lat. *alūmen* »stipsa«), *bàktērija* (usp. njem. *Bakterie*, iz gr. *baktērion* »štapić«), *debàta* (usp. njem. *Debatte* iz fr. *débat*) itd. Često ne možemo pouzdano znati je li neka riječ posuđena preko njemačkoga, ili izravno iz novovjekovnog latinskoga – obrazovani su Hrvati do nedavna znali podjednako dobro latinski kao i obrazovani Nijemci te im zacijelo nije trebalo njemačkog posredovanja da posude riječi kao *citāt* (iz lat. *citātum*; usp. njem. *Zitat*), *diktatūra* (iz lat. *dictātūra*; usp. njem. *Diktatur*) itd.

§ 370 Osim izravnih posuđenica, u hrvatskom ima i dosta kalkova, odnosno prevedenica s njemačkoga, npr. *djēlokrūg* (prema njem. *Wirkungskreis*), ili *dòmoći se* (prema njem. *sich bemächtigen*). Na koncu, njemačkoga je podrijetla u hrvatskome barem jedan produktivan glagolski sufiks, *-irati* (iz njem. *-ieren*), npr. *vibrírati*, *mutírati*, *minírati*, *telefonírati* itd. Taj se sufiks može dodavati i glagolskim korijenima koji ga u njemačkome nemaju; usp. hrv. *parkírati* spram njem. *parken*, ili *blefírati* (iz engleskoga *bluff*).

HRVATSKI I DRUGI JEZICI

§ 371 S obzirom na više od tisuću godina zajedničke povijesti Hrvata i Mađara, neobično je da mađarskih posuđenica u standardnom hrvatskom jeziku ima tako malo⁴⁰⁴. Mađarizmi su u hrvatskom primjerice *válōv* < mađ. *háló*, *šātor* < mađ. *sátor*, *kèčiga* < mađ. *kecsege*, *lópov* < mađ. *lopó*, *kórov* < mađ. *koró*, *cípela*, *āljka*v i još neke. Mnoge mađarske posuđenice imaju završetak *-ov*, što je hrv. adaptacija mađ. sufiksa *-ó*.

U dijalektima je hungarizama više, a neki su i vrlo rano posvjedočeni, npr. čak. *rusag* »država« iz starijega mađ. *úruszág*, danas *ország* »zemlja, država« (usp. mađ. *úr* »gospodin«), ili *vároš*, što je još u srednjem vijeku posuđeno iz mađ. *város* »grad«.

Neke su riječi iz njemačkoga dospjele u hrvatski preko mađarskoga, npr. *pèrec* iz njem. *Bretzel*, *Bretze* (preko mađ. *perec*), ili *ròštílj* iz njem. *Raster* preko mađ. *rostély*.

§ 372 Posuđenice iz drugih slavenskih jezika često se u hrvatskome više ne osjećaju takvima, odnosno teško ih je prepoznati.

Riječi preuzete iz crkvenoslavenskoga kao *skūpština*, *bāština*, odaju svoje podrijetlo time što imaju *-št-* umjesto očekivanoga hrvatskog *ć* (usp. srpski *opština* iz crkvenoslavenskoga spram hrv. *òpćina*). Međutim, izvorno su crkvenoslavenske i riječi *dostojānstvo*, *dřžak*, *mīlosřde*, *préljub*, *sūprug*, *ūćenik*, *veličati itd.* One se u pravilu rano pojavljuju u jeziku hrvatske književnosti, ali nisu zabilježene u većini narodnih govora.

Mnogi su rusizmi u hrvatski dospjeli posredstvom rusko-crkvenoslavenskoga, koji je znatno utjecao na srpski književni jezik do sredine 19. st.; međutim, bilo je i neposrednih utjecaja ruskoga na hrvatski, osobito u doba reforme crkvenoslavenskoga jezika početkom 17. st., koju je inicirala katolička crkva; tom se reformom nastojao standardizirati crkvenoslavenski na svim katoličkim područjima kako bi se približio ruskomu unijatskomu (grkokatoličkomu) tipu crkvenoga jezika. Ti su napori našli dosta odraza, primjerice, u djelima Rafaela Levakovića (1590-1650). Poslije se ruski utjecaj očitovao u drugoj polovici 19. st., kad su standardizatori hrvatskoga leksika često posezali za terminologijom drugih slavenskih jezika, pa i ruskoga. Rusizmi su u hrvatskome npr. *tòčka*, *tòčan*, *stròg*, *òbmana*, *razočārati*, *zanímati*, *činòvniĳk*, *strānica* (umjesto *strāna*),

⁴⁰⁴ O tome je temeljna studija L. Hadrovicsa (1985); većina je hungarizama, o kojima govori Hadrovicseva knjiga, zabilježena samo u dijalektima i u supstandardnim varijetetima hrvatskoga.

pòdrška (umjesto *pòtpora*), *ògrōman* (umjesto *gòlem*), *ùžās* (što može biti i bohemizam) itd.

U razdoblju izgradnje terminologije hrvatskoga standarda, iz češkoga je također posuđen razmjerno velik broj riječi⁴⁰⁵, u čemu je veliku ulogu odigrao Slovak B. Šulek (1816-1895). Bohemizmi su u suvremenom hrv. standardu npr. *časopīs, đikobrāz, dōbrobīt, dōtičnī, gēslo, kīsīk, līčiti, nāknada, òbrazac, òdrāz, ògāvan, plòha, pójam, pòredak, prēdio, sklādnja, smjēr, strōj, sūstav, tlāk, ūloga, ūstroj, vāžan, vòđik, zbírka* itd.

§ 373 U najnovije doba u hrvatskome se, kao i u većini drugih europskih jezika, proširio velik broj posuđenica iz engleskoga⁴⁰⁶. Anglizmi u hrvatskome pripadaju osobito semantičkim poljima tehnologije, znanosti, sporta i popularne kulture, npr. *film, klùb, bōks, līft, tānker, mēnedžment, tēnk, ĩnternet, sēksepil, đērbi, spōrt* (i *špōrt*, posredstvom njemačkoga), *vāterpolo, hōkej* itd. Jedno je od ključnih neriješenih pitanja suvremenoga hrvatskoga standardnog jezika – koje su među tim riječima već postale dijelom norme, a koje još treba smatrati supstandardnim, ili kolokvijalnim riječima za koje postoje valjane prevedenice (npr. *račūnalo* umjesto *kompjūtor*, *pīsač* umjesto *prīnter*, *zgodītak* umjesto *gól, ūspješnica* umjesto *hīt* itd.).

⁴⁰⁵ O tome v. Jonke 1965.

⁴⁰⁶ Osnovni je priručnik za anglizme u hrvatskome knjiga R. Filipovića (1990).

KAZALO HRVATSKIH RIJEČI

- a 249
Afrika 164
ako 283
alat 312
ali 249
aluminij 313
aljkav 314
Ana 193
analiza 313
Andrija 154
andeo 220

baba 169
baka 193
bakar 188, 312
baklja 313
bakterija 313
ban 55, 187
banka 194
Banja (Luka) 224
barem 312
barut 311
barutana 312
baština 314
bedem 312
bez 246
bijeg 85
bijel 144, 154, 226
bijes 95, 116
bijesno 248
biljka 194
birati 134, 277
biti (udarati) 108
biti 102, 108, 137, 252, 253-254, 263, 271,
275, 282, 285, 286, 287, 304
bižati 153
bježati 85
blazina 86
blefirati 313
bog 166, 169, 213
boginja 200, 304
boja 311
bojati se 164, 274
bok 169
boks 315
bol 198
boljeti 274, 275
boraviti 66
boriti se 280
bos 92, 226
bosiljak 144
bosilje 144
bosti 258
Bosut 145
božica 196, 199
božji 220, 224
brada 150, 213
Branimir 151
brat 100, 139, 187
brati 82, 134, 162, 167, 256, 258, 262, 264,
265, 272, 277, 283-284
bratja 162
bratov 225
brava 66
breme 118
breza 82

- briga 311
 brijati 259
 brijeg 133, 159
 brizgati 132
 brna 61
 brnjica 61
 broj 164
 brojati 164
 brzo 248
 buditi 106, 170, 260
 buha 93, 119, 154
 bunar 312
 busen 66
 but 312
- cesta 66
 cigla 313
 ciglana 312
 cijediti 258
 cijena 145, 169, 170
 cijev 143, 169
 cio 143
 cipela 314
 citat 313
 crkva 203
 crn 161
 crv 161, 171
 crven 161
 cvijeće 162, 172
 cvijet 59, 143
 cvijetje 162, 172
 cvitje 162
- čad 147
 čada 147
 čak 312
 čar 135, 198
 čarapa 312
 časopis 315
 čedo 61, 97
 čekić 312
 čelik 311
 četiri 187, 244, 303
 četrdeset 245
- četvero 245, 246
 činiti 260
 činovnik 314
 čistiti 149
 čišćenje 149
 čitati 275, 286, 301
 čovjek 100, 185, 187, 219, 244, 303
 črv 161, 171
 črven 161
 čtiti 161
 čtovati 161
 čudo 106, 206
 čuti 162
- ćilim 312
 ćuprija 312
- da 249, 280
 dabar 175
 dagnja 160
 dan 155, 156, 171, 179, 185, 186, 248
 danas 156, 231
 danju 248
 dar 104, 136
 daska 194
 dati 81, 172, 254, 259, 284, 297
 davati 164, 259
 davno 248
 dažd 149
 debata 313
 debeo 81
 denes 156
 derati 301
 derbi 315
 deset 85, 109, 146, 167, 244
 desetero 246
 desni (zubno meso) 121
 desni 95
 dete 153
 devet 110, 244
 devetero 246
 dignuti 142, 258, 297
 dijete 207
 dikobraz 315

- diktatura 313
dim 201-202, 210
dio 154
dioba 169
dirati 134
dite 153
divji 162
dizati 142
djeca 207
djelo 83, 103, 159
djelokrug 313
djenući 83, 131, 260
djete 256
djever 81, 107
djevojka 194
dlaka 86
dlijeto 114
dno 119
do 249
doba 123
dobar 81, 147, 223, 229, 295
dobro 163
dobrobit 315
dočekati 289
doći 161, 171, 275, 284, 299, 301, 304
dojti 161, 171, 301
dolazak 157
dom 66
domoći se 313
donijeti 297, 299
dosta 61, 248
dostojanstvo 314
dostojati 248
dotični 315
dotle 249
drag 222
drati 134, 301
drobiti 81
drug 139
drvo 100
drzak 120, 314
država 194
dub 118
dubrava 118, 152
dug 223, 226
duga 193
duh 144
duhan 312
Duklja 105
dulj 223
dupin 310
duša 61, 148, 193, 195, 196, 302, 304
dušica 196
duti 146
dužnik 187
dva 187, 208, 244, 253, 303
dva deseti 245
dvadeset 245
dvadesiti 245
dvanadeste 245
dvanaest 245
dvije 154, 194, 244
dvijesti 245
dvisti 245
dvjesta 245
dvjesto 245
dvoje 245
dvor 183, 212
džamija 165
džep 165
film 315
fizika 164
forma 164
gaziti 61
gdje 157, 249
geslo 315
ginuti 264
gira 310
gladan 219
glava 62, 133, 150, 186, 194, 213, 214, 302
gledati 276
glup 223
gnijezdo 92
gnjesti 160
gnjetem 82

- gnjida 119
 goditi 242
 gol 315
 golem 315
 golub 185, 187
 goniti 85, 100
 gora 179, 247
 gore 247
 gorjeti 260, 274, 275, 295
 gorući 295
 gospod 198
 Gospodanj 220
 gost 83, 108, 145, 186, 197, 198, 302
 govedo 85
 govoriti 276
 grabiti 136
 grad 83, 139, 150, 151, 185, 187, 188, 213, 304
 gradac 143
 gradec 143
 građanin 204, 207
 grepsti 258
 grijati 154
 gristi 258
 Grižane 205
 grlo 154, 160
 groždani 148
 grožđe 162
 grumen 204
 guska 146
 gušter 149

 hajati 164, 284
 hiljada 165
 hit 315
 hmelj 55
 hoditi 272
 hodža 165
 hokej 315
 hrana 116
 hrast 165
 hrđa 165
 hren 55
 Hrvat 44

 hrvati se 165
 htjeti 109, 254, 264, 265, 274, 282, 283, 287
 hud 116
 hum 154
 hvaliti 260, 263, 270, 275, 295

 i 214, 242, 249
 ići 107, 280, 287, 299-300, 301
 igo 143, 146, 156
 igra 156
 ili 249
 iljada 165
 imati 100, 254, 269, 272, 298
 ime 90, 302
 internet 315
 ispunjati 277
 ispunjavati 277
 ištati 149
 itko 242
 Iva 193
 Ivanin 225
 Ivanov 225
 iz 246
 izdvajati 278
 izdvojiti 278
 izići 300

 ja 232, 236, 237
 jagnje 160
 jagoda 117
 jaje 104, 132, 146
 janjad 207
 janje 132, 160, 206
 jarbol 310
 jas 237
 jasen 136
 jastuk 312
 jedan 62, 244
 jedanadeste 245
 jedanaest 245
 jeftin 312
 jesti 82, 104, 254, 255, 263, 282
 jeza 142

- jezik 210
juha 211
jur 123
jutro 62
- k 100, 123, 246
kad 147, 231, 249
kada 231, 249
kajati se 164
kakav 242
kakov 242
kalež 310
kamata 312
kamen 89, 167
kami 204
kamo 249
kapija 311
kat 312
kavez 312
kazna 194
kćerin 225
kći 83, 108, 124, 169, 203, 302
kečiga 314
keļ 247
ki 241
kimak 310
kisik 315
klasje 162
klat 290
klati 80, 282, 288-289, 290
klijent 188
klub 315
knez 141, 187
knjiga 193
kod 247
koji 241
kokoš 199
kolac 185
kolik 243
kolo 131, 139
kompjutor 315
konac 156
konec 156
konoba 310
konj 144, 148, 185, 188, 198, 302, 303, 304
konjski 220
koplje 162
koren 145
korijen 145, 167
korito 108
korizma 310
korov 314
kosa 213, 214
kost 198-199
košč 199
kotoa 108
kozji 162
koža 148
kradomice 248
kralj 138, 151, 168, 169
krasti 264
krava 53, 169
kravlji 162
kremen 204
kri 203
krijes 116
kriti 259
križ 310
krov 54
krstjanin 187
krštenje 149
krumpir 313
krv 80, 119, 202, 203, 302, 304
kuća 61, 196, 214
kuda 249
kugla 313
kuglana 312
kupac 157
kupiti 259, 277, 299
kupovati 277
kutija 312
kuverta 311
- lada 200
lagan 223
lagati 157, 257
lajati 164, 259
lakat 136, 151, 207

- lako 165
lakom 151, 296
lani 118
leći 259, 301
li 249
lice 142, 146
ličiti 315
lift 315
lignja 310
lijep 135, 163, 223
lijeska 117
lijevi 100, 107
lik 142
liko 118, 125, 132
lipa 138, 145
listje 162
livada 312
logor 313
lopov 314
lopta 194
Lovrana 101
Lovreč 101
luna 106
- ljetu 153
ljetos 231
ljubav 162, 203
ljubi 203
ljubiti 144, 284, 296
- mač 157
mačji 224
mačkin 224
magarac 312
magla 61, 83, 108, 157
maknuti 132, 255
malen 157
malina 210
marama 312
Marija 193
Marijin 225
marka 194
maslo 95
maša 58
- mater 167
materin 225
mati 80, 104, 132, 144, 166, 203, 302
međ 83, 108, 183, 302
međa 148, 158, 246
među 246
meja 148
mekan 165, 223
mljeti 101, 158
menadžment 315
meso 120, 145
mesti 115
metati 291
mi 236-237
micati 132
milosrđe 314
minirati 313
mir 66
miraz 312
misliti 149
miš 93, 97, 108, 152, 171, 210
miti 144, 157
mjed 210
mjesec 167, 189, 210
mlad 119, 224
mladost 167
mlat 55
mlati 168
mleko 172
mlijeko 150, 153, 172
mriti 301
moći 148, 160, 254, 264, 265, 274, 283,
284, 290, 295, 301
moguć 295, 303
moj 164, 239, 240
molba 193
morati 160
more 148, 159, 160
moriti 258, 260
mornar 311
motriti 150
mozak 100, 147
moždani 149
mrijeti 150

- mrkva 304
 muha 143
 munja 200
 mus 290
 musti 100, 258
 muški 157
 mutirati 313
 mužev 225
- na 133, 214, 246
 nad 246, 247
 naj 284
 naknada 315
 napajati 278
 napojiti 278
 napuniti 155
 nasuti 132
 naviknuti 109
 naviknuti se 118
 navrh 246
 ne 289
 nebo 100, 206, 302
 nehaj 284
 neka 284
 neki 242
 nesti 255, 272
 netko 242
 Nijemac 163
 nišan 312
 ništa 242
 nitko 242
 no 249
 noć 196, 197, 199, 213, 214, 248, 302
 noćas 231
 noću 248
 noga 102, 143, 159, 192, 194, 213
 nokat 85, 186, 187, 207
 nositi 149, 260, 263, 270, 271, 275, 280,
 295
 nošnja 149
 nov 101, 163, 218, 219, 220, 223, 304
- njegov 61, 240
 njemački 163
- njetko 242
- o 247
 oba 104
 obmana 314
 obrazac 315
 ocat 310
 očev 225
 od 214, 247
 odraz 315
 oganj 147, 212
 ogavan 315
 ogledati se 277
 ogledavati se 277
 ogovarati 114
 ogroman 315
 Okić 98
 oklop 185
 oko 208
 oltar 103, 167, 310
 on (pokazna zamjenica) 232
 on 100, 123, 238-239, 240
 onaj 219, 231-232
 onako 248
 onamo 249
 onda 249
 ondje 249
 onolik 243
 onuda 249
 opačina 194
 opanak 61
 općina 314
 os 95, 102
 osa 116
 osam 244
 osmero 246
 oštar 102, 150
 oštriti 150
 otac 141, 185, 189
 ov 232
 ovaj 231-232
 ovako 248
 ovamo 249
 ovca 102

- ovdje 249
ovolik 243
ovuda 249
- padati 259, 277, 278
parkirati 313
pas 155, 157, 163, 185
pasti 104, 264, 277, 278, 299
patak 187
pažljivo 248
pecati 271, 272
pečat 207
peći 84, 148, 284, 290, 301
pepeo 162
perec 314
pet 80, 152, 171, 244
petero 245, 246
peti 244
pisač 315
pisat 290
pisati 288-289, 290, 301
pitati 254, 259
piti 80
pitje 162
pitom 296
pjesma 194
pješice 248
pjevati 284, 289, 299
plakati 97
plasa 120
platiti 149, 254
pleme 119
plesti 264
plit 216
plitak 216
plod 119
ploha 315
pljuvati 149, 301
po 214, 247
pobratim 296
pobratiti se 296
početi 289
poći 161, 171, 254, 299
pod (imenica) 179
pod (prijedlog) 179, 247
podrška 315
podrum 312
pogača 164
pogan 310
pogledati 276
pojam 315
pojas 163
pojti 161, 171
pokazivati 277
pomoći 284
pop 66
popiti 278
poredak 315
posjetiti 117
posrnuti 271
pošten 161
pot 115
potajice 248
potisnuti 297
potišten 297
potpora 315
povijedati 255
Povljana 151
pramen 204
prase 169
prati se 280
prav 193
pred 247
predio 315
pregledati 276
prekrajati 278
prekrojiti 278
preljub 314
preskakati 277
preskakivati 277
pri 247
prijetnja 196
primjerice 248
printer 315
proći 300
proljetje 162
prositi 275
prošli 300

- protrnuti 271
 prst 95, 154, 168, 186, 187
 pući 259
 pun 155, 169, 172
 puniti 155
 pustinja 200, 302
 puška 312
 put 110, 154, 171, 179, 197, 198

 rabiti 151
 računalo 315
 rak 210
 raka 310
 rakija 312
 ralo 59, 87, 119, 151, 160
 rana 135
 rast 165
 Raša 98
 razočarati 314
 rđa 134, 165
 reći 132, 276, 284
 rezati 117
 riba 144, 210, 214
 rič 133
 riđ 134
 riječ 133, 213
 roblje 162
 roda 89
 rog 213
 rok 80
 roštilj 314
 ruka 139, 145, 152, 159, 194, 211, 212
 rusag 314
 ruža 311
 rvati se 165

 s, sa 247
 sablazniti 149
 saditi 259
 sahnuti 291
 sam 242
 san 58, 119, 155, 156, 171
 sat 186, 312
 sav 159, 161, 242

 saznati 278
 se 280
 sebe 239
 seć 290
 sedam 92, 244
 sedmero 245
 seksepil 315
 seliti se 162
 selo 302
 seoba 162, 169
 sestri 162
 sestra 117
 sestrin 224, 225
 sila 210
 sin 133, 138, 169, 186, 202
 sipati 132
 sjeći 289-290
 sjeme 103, 203
 skakati 136, 264
 skladnja 315
 skočiti 284
 skok 136
 skupščina 149
 skupština 314
 sladost 199
 slama 118, 139
 slana 61
 slava 134
 slovo 85, 205
 sluga 119, 302
 služiti 275
 smijati se 119, 154
 smijejati se 154
 smjer 315
 smrdjeti 260
 snaha 157
 snijeg 85, 107, 213
 sok 167
 sokol 162
 sol 89, 162
 Solin 168
 Sopot 62
 spajati 278
 spojiti 278

- sport 315
 srce 85, 109
 srp 107
 staja 61, 164
 stajati 115, 164
 star 187, 223
 starac 189
 stati 164, 258, 260, 277
 staza 141
 stignuti 142
 stijena 115
 stizati 142
 Stjepan 164
 sto 109, 145, 169, 245
 stog 73, 82
 stojati 115, 164, 260, 277
 stol 184, 185, 187, 303
 strana 193, 314
 stranica 314
 stremen 204
 strog 314
 stroj 315
 struja 120
 stup 154
 Sućuraj 145
 suh 106, 133
 Sukošan 98
 suprug 314
 sustav 315
 suša 168
 Sutivan 145
 suza 154
 svadba 157, 194
 svanuti 255
 sve 142, 161
 svekar 147, 188
 svekrva 117, 203
 svet 219
 svijeća 148, 158
 svinja 117
 svjež 117
 svoj 164, 239

 šanac 313

 šator 314
 šćap 149
 šećer 312
 šest 244
 šestero 245
 škare 313
 šljem 93, 97
 šport 315
 štiri 244
 štit 99
 štiti 161
 što 161, 240-241
 štogod 161
 štovati 161
 štuka 105

 taban 312
 tad 231, 249
 tada 231, 249
 taj 195, 218, 219, 228-231, 232, 239, 303
 tako 248
 talac 189
 tamo 249
 tanak 80, 216
 tanker 315
 tat 104, 198
 tavan 312
 teći 84, 97, 258, 271, 295
 tekući 295
 telad 207
 tele 206-207, 302
 telefonirati 313
 telo 153
 tenk 315
 teretana 312
 tern 212
 težak 223
 ti 61, 166, 237
 tih 94, 142
 tisuća 245
 tjedan 66
 tko 157, 240-241, 242
 tkogod 242
 tlak 315

- tle 89
tlo 89
točan 314
točka 314
tolik 243
top 312
topao 80
toporišće 47
traka 193
trava 135
tresti 272
tri 80, 101, 163, 187, 244, 303
trideset 245
trijesak 147
trinadeste 245
trinaest 245
troje 245
trti 157
truba 167
trud 185
tuča 61
tući 148, 301
tuda 249
tud 219
tunj 311
Turopolje 106
tvoj 164, 239
- u 246, 247
učenik 314
učiti 91, 118, 299
udžbenik 165
ufanje 165
ufati se 165
ugao 91
uho 91, 106, 206, 208, 214, 302
uloga 315
umirati 277
umjeti 163, 259
umrijeti 277, 289
unuk 156
upamtiti 289
uspješnica 315
ustroj 315
- uzak 216
uzgred 299
už 145
užas 315
- va 185
vaga 313
valna 155
valov 314
varoš 314
vas 161
vaterpolo 315
važan 315
veličati 314
velik 142, 223
velim 254
velna 155
vera 172
vjerovati 253
vesti 86, 102, 115, 255
vi 237
vibrirati 313
vid 145
vidjeti 162, 263, 264, 265, 282, 288, 289
vidra 132
vigled 62
vijek 186
viknuti 132
vino 310
visok 90, 223
vitez 142
viti 101
vjera 153, 172, 193
Vjera 193
vjetar 103, 147, 167, 185, 188
vladati 194
vlastela 208
voda 166, 193, 304
vodica 62
vodik 315
voja 160
vojvoda 193
vol 162, 186, 187
volna 155

- volja 148, 168
 voljeti 154
 vosak 147
 vojvoda 194
 voziti 275, 289
 vrabac 119
 vrag 119
 vran 118, 134, 138
 vrana 134, 210
 vratiti se 280
 vražji 163
 vrč 310
 vreti 295
 vrh 93
 vrijeme 302
 Vrsar 91
 vrt 310
 vruć 220, 223, 295
 vse 161
 vučica 141, 199
 vučiti 91
 vučji 224
 vući 301
 vugel 91
 vuho 91
 vuk 60, 96, 109, 139, 154, 159, 167, 184, 185,
 187, 212, 219, 302
 vukov 224
 vuna 210
 vrtjeti 101

 za 214, 246
 začeti 296, 297
 zanat 312
 zanimati 314
 zbirka 315
 zbrajati 278
 zbrojiti 278
 zdrav 157
 zec 142, 146, 163
 zemlja 149

 zet 85
 zgoditak 315
 -zi 127, 240
 zid 86
 zidati 86
 zima 86, 166, 213
 zimus 166
 zinuti 259
 zlato 139
 zmija 157
 znamen 204
 znati 85, 100, 163, 254, 259, 263, 272, 289,
 304
 zub 119, 209
 zvat 290
 zvati 258, 289-290
 zvijezda 59, 143, 194

 žaba 103
 žaliti 103
 žar 135
 žderati 256
 ždral 82, 162
 ždrati 162, 172, 256
 ždrib 162
 ždrijebac 162
 ždrijebe 82
 ždrilo 162
 želijeti 153
 željeti 259
 žena 85, 97, 167, 169, 192, 193, 194, 196, 214,
 231, 302, 304, 305
 ženin 224
 žila 97, 108
 živ 108, 159, 226
 žlica 155
 žmiriti 161
 žrati 162, 172
 žreb 162
 žrtva 162
 žut 154

KAZALO OSOBA

- Andersen, Henning 103
Anić, Vladimir 14
Arumaa, Peeter 8
- Babić, Stjepan 170
Barford, Paul M. 45
Bārons, Kiršjānis 25
Bartholomae, Christian (zakon) 77
Beekes, Robert Stephen Paul 71, 74, 87, 183, 261, 292
Belić, Aleksandar 7, 186, 198, 248, 254, 272, 287
Belostenec, Ivan 37
Bernolák, Anton 30
Bernštejn, Samuil Borisovič 39, 47, 59
Birnbaum, Henrik 45, 50, 58, 60
Bohorič, Adam 34
Borys, Wiesław 61, 66, 216
Bošković, Radoslav 61
Brandenburg, Albrecht von 24
Branimir, knez 151
Bratulić, Josip 11
Bräuer, Herbert 206
Bretke (Bretkūnas), Johannes 24
Broz, Ivan 7, 18, 38, 312
Brozović, Dalibor 11, 38, 64, 65, 66, 156, 170, 186, 231, 298, 305, 312
Brugmann, Karl 55, 250
Bunić Vučić, Dživo 162
- Carlton, Terence R. 90, 120, 166, 169, 214, 264
Cowgill, Warren 261
Curta, Florin 45
- Černyx, P. Ja. 263, 293
- Dalimil 29
Damjanović, Stjepan, 12, 32, 35, 36, 66, 91, 155, 254
Daničić, Đuro 7
Daukša, Mikalojus 24, 209
de Courtenay, Baudouin 142
Della Bella, Ardelio 37, 162
Derksen, Rick 134, 136, 137, 156
de Saussure, Ferdinand (pravilo) 74, 209, 211, 213, 289
de Vaan, Michiel 256
Dini, Pietro Umberto 22
Disterheft, Dorothy 300
Divković, Matija 185
Dobrovski, Jan 29
Donelaitis, Christian 24
Drinov, Marin 33
Držić, Džore 203,
Držić, Marin 154, 162,
Duridanov, Ivan 86
Dušan, car 36
Dybo Vladimir Antonovič (Dybov zakon ili Dybo-Illič-Svytičevo pravilo) 51, 131, 168, 209, 211, 212, 214, 288, 289, 291
- Đurđević, Ignjat 162, 163
- Ebeling, Carl L. 131
Eck, Johann 25
Edel'man, Dzhoi Iosifovna 48
Eichner, Heiner (zakon) 75

- Elson, Mark J. 272
 Endzelīns, Jānis (zakon) 25, 110, 138
 Ermanarik 42

 Ferrell, James 204
 Feuillet, Jack 9, 33, 153
 Filipović, Rudolf 315
 Florschütz, Josip 219, 225, 230
 Fučić, Branko 35, 153, 156, 229
 Furdal, Antoni 60, 63, 143

 Gabrić-Bagarić, Darija 37, 194
 Gadolina, Margarita A. 236
 Galabov, Ivan 123
 Galton, Herbert 54, 277
 Gamkrelidze, Tamaz V. 81
 Garde, Paul 129, 131
 Gimbutas, Marija 22
 Glück, Ernst 25
 Gluhak, Alemko 44, 54
 Godel, Robert 92
 Gołąb, Zbigniew 128
 Greenberg, Marc Laurance 62, 151, 152, 156, 159
 Greenberg, Robert David 67
 Grimm, Jakob (zakon) 41, 79, 80, 97,
 Grinaveckis, Vladas 137
 Grunau, Simon 23
 Gujer (Hujer), Oldřich 224, 235
 Gundulić, Ivan 37, 162, 295
 Gutšmidt, Karl 61
 Gvozdanović, Jadranka 243

 Habelić, Juraj 37
 Hadrovics, Laszlo 314
 Halla-aho, Jussi 117, 122, 123, 124
 Ham, Sanda 295
 Hamm, Josip 32, 36
 Hamp, Eric Pratt 94, 295
 Hattala, Martin 30
 Havlík, Antonín (pravilo) 155
 Hekman, Jelena 12
 Hennig, Christian 29
 Hercigonja, Eduard 11, 35, 37, 151, 152, 156,
 Herodot 39-40, 41
 Hirt, Hermann (zakon) 56, 136, 209
 Hock, W. 56
 Hoffmann, Karl 250
 Holzer, Georg 7, 10, 11, 44, 45, 50, 52, 55, 58, 60, 91, 97, 103, 105, 106, 114, 118, 122, 123, 141, 143, 145, 147, 151, 159, 161, 167, 168, 264, 310
 Hombert, Jean Marie 134
 Homer 99, 227
 Horálek, Karel 30, 160
 Hudeček, Lana 240

 Illič-Svityč, Vladislav Markovič (Dybov zakon ili Dybo – Illič-Svityčevo pravilo) 51, 116, 168, 183, 200, 209, 212
 Ivanov, Vjačeslav Vsevolodovič 22, 56, 81, 252, 261
 Iveković, Fran 18, 38, 312
 Ivić, Milka 38
 Ivić, Pavle 61, 62, 65, 157, 186, 298
 Ivšić, Stjepan (Ivšičevo pravilo/Ivšičeva retrakcija) 8, 65, 168, 186, 209, 287, 289, 290

 Jablonskis, Jonas 24
 Jagić, Vatroslav 35
 Jakubica, Mikławš 31
 Jakubinski Lav (pravilo) 153
 Janda, Laura A. 8
 Jasanoff, Jay H. 122, 123, 261, 279
 Jembrih, Alojz 187
 Jeronim 53
 Johnson, D. J. L. 186, 264
 Jonke, Ljudevit 315
 Jordan 42-43, 49, 98
 Joseph, Lionel (pravilo) 53
 Jungmann, Josef 29
 Junković, Zvonimir 66
 Junttila, Santeri 104
 Jurić, Ivan 46
 Jurišić, Blaž 7, 95, 132

 Kačić, Miošić Andrija 187
 Kallio, Petri 97, 105

- Kalsbeek, Janneke 155
 Kanižlić, Antun 162, 219
 Kapović, Mate 61, 162, 166, 167, 168, 232, 234, 235
 Karaliūnas, Simas 94, 251
 Karlo Veliki 150-151, 168
 Kašić, Bartol 24, 37, 185, 187, 193, 199, 219, 240, 245, 254, 269, 272, 295, 299
 Katičić, Radoslav 11, 44, 46, 153, 309
 Kiparsky, Valentin 62
 Klein, Daniel 24
 Kochanowski, Jan 28
 Koneski, Blaže 32
 Konstantin (Ćiril) 31
 Kortlandt, Frederik 11, 58, 63, 84, 86, 88, 91, 114, 123, 132, 133, 134, 166, 182, 186, 213, 261, 264, 270
 Kotljarevski, Ivan 27
 Krofey, Szymon 28
 Kryš'ko, Vadim Borisovič 184
 Kulin, ban 36, 186, 193, 204, 231, 254
 Kurkina, Ljubov Viktorovna 60, 61, 66
 Kuryłowicz, Jerzy 51, 74, 110, 260, 299

 Lamprecht, Arnošt 8
 Langston, Keith 138
 Lanosović, Marijan 187
 Larsson, Jenny Helena 179
 Lehfeldt, Werner 131, 214, 288, 289, 291
 Leskien, August (zakon) 55, 136, 137, 211, 220, 271,
 Levaković, Rafael 314
 Lidén, Evald (zakon) 99, 117
 Lisac, Josip 12, 65, 66, 153, 156, 161, 202, 203
 Liukkonen, Kari 186
 Lomonosov, Mihajlo Vasiljevič 26
 Lončarić, Mijo 35, 65, 66, 152, 156, 193, 231, 252, 284, 301
 Lowes, Gwendolyn 134
 Lucić, Hanibal 162
 Lukežić, Iva 35
 Lunt, Horace Gray 142, 143
 Luther, Martin 23, 28, 31, 137
 Majer, Anton 39, 101, 310
 Malić, Dragica 11, 36, 37, 149, 155, 161, 165, 186, 193, 232, 298
 Mallory, James Patrick 45
 Mancelius, Georgius 25
 Mareš, František Václav 102, 105, 121, 252, 254, 262, 263
 Maretić, Tomo 38, 219, 230,
 Margitić, Stjepan 165
 Marguliés, Alfons 60
 Martynov, Viktor Vladimirovič 52
 Marulić, Marko 37, 162, 208, 245, 287
 Marvan, Jiri 163, 164
 Maslov, Jurij Sergejevič 277
 Matasović, Ranko 22, 40, 50, 51, 56, 71, 76, 81, 83, 86, 88, 111, 118, 168, 181, 206, 208, 212, 213, 224, 309, 310
 Matzinger, Joachim 182
 Mayrhofer, Manfred 18, 71, 75
 Mažiulis, Vytautas 128, 183, 301,
 Mažvydas (Mosvyd), Martynas 24
 Meier-Brügger, Michael 261
 Meillet, Antoine (zakon) 47, 55, 93, 133, 134, 135, 136, 169, 212
 Metod 31
 Meyer, K. H. (pravilo Meyer-Jakubinskoga) 153
 Mihaljević, Milan 8, 149, 152, 153, 156
 Mikalja Jakov 161, 162, 287,
 Miladinov, Dimitar 32
 Miladinov, Konstantin 32
 Mislav, knez 152
 Moguš, Milan 7, 11
 Moller, Albin 31
 Moszyński, Leszek 60, 63, 144
 Much, Rudolf 41
 Mühlenbach, Karl 25
 Muljačić, Žarko 311
 Mutimir, knez 152

 Nahtigal, Rajko 8
 Nalepa, Jerzy 60, 62
 Nalješković, Nikola 206, 208, 254, 296
 Nazor, Anica 11
 Nazor, Vladimir 230
 Nichols, Johanna 55

- Niederle, Lubor 40, 43
 Nikolaev, Sergej L. 131
 Nuorluoto, Juhani 105
- Olander, Thomas 183, 209
 Orr, Robert 122, 123
- Panzer, Baldur 132
 Patri, Sylvain 133
 Peco, Asim 36, 155
 Pedersen, Holger (zakon) 84
 Pelegrinović, Mikša 282
 Peraić, Martina 162
 Pergošić, Ivan 37
 Pinault, Georges-Jean 261
 Plaut, Tit Makcije 275, 285
 Plinije Sekundo Stariji, Gaj 40, 49
 Pohl, Heinz Dieter 56, 127, 270
 Pohl, Walter 43
 Poljakov, Oleg 56
 Popović, Ivan 7, 47, 53, 152, 305
 Porfirogenet, Konstantin 108
 Prličeva, Grigor 32
 Ptolemej, Klaudije 40
 Puškin, Aleksandar Sergejevič 26
- Racin, Kočo 32
 Ramm, Nikolaus 25
 Ramovš, Fran 66
 Ranjina, Dinko 194
 Ranjina, Nikša 189, 275, 282, 299
 Ravenski Kozmograf 44
 Reczek, Jozef 48, 55
 Rehehusen, Johann Georg 25
 Reinhart, Johannes 241, 252, 253, 269
 Relković, Matija Antun 162
 Rešetar, Milan 36, 154, 187, 198, 208, 237,
 Rilski, Neofit 33
 Rišner, Vlasta 194
 Rix, Helmut 278
 Rončević-Brozović, Dunja 12
 Rootsi, Siiri 46
 Rozwadowski, Jan Michał (pravilo) 103
- Safarewicz, Jan 54
 Saradževa, L. A. 54
 Schaecken, Jos 32
 Schelesniker, Herbert 55
 Schenker, Alexander M. 42, 51
 Schindler, Jochem 115
 Schmidt, Gernot 232
 Schmitt, Ruediger 299
 Schrijver, Peter 240
 Schuster-Šewc, Heinz 60
 Schuyt, Roel 277
 Sedov, Valentin Vasiljevič 44
 Senn, Alfred 56
 Sesar, Dubravka 29
 Shevelov, George Yury 8, 88, 110, 114
 Siebs, Theodor (zakon) 77
 Sihler, Andrew L. 271
 Skardžius, Pranas 225
 Skok, Petar 311
 Skoryna (Skarina), Francis 27
 Smoczyński, V. 285
 Snoj, Marko 18
 Stachowski, Stanisław 311
 Stalmaszczyk, Piotr 54
 Stang, Christian (zakon) 77, 110, 123, 128,
 131, 190, 209, 257, 274, 291, 294, 298,
 300
 Stankiewicz, Edward 186
 Steenwijk, Han 61, 272
 Stefanović Karadžić, Vuk 38
 Stender-Petersen, Adolf 49, 50, 51
 Stieber, Zdzisław 8, 186
 Szemerényi, Oswald 56, 71, 240, 243, 261,
 286
- Ševčenko, Taras 27
 Šimunović, Petar 151
 Širvydas, Konstantinas 24
 Šivic-Dular, Alenka 164
 Škaljić, Abdulah 311
 Šonje, Jure 18
 Štúr, L'udovit 30
 Šulek, Bogoslav 315
- Tacit, Kornelije 40-41, 42

- Thümmel, Wolf 142
Todd, Malcolm 49
Tolgsdorff, Erthmann 25
Tomljenović, Grgur Budislav 226
Toporov, Vladimir Nikolaevič 22, 56,
Townsend, Charles Edward 8
Trautmann, Reinhold 110
Trubačev, Oleg Nikolaevič 39, 45, 47, 53,
54, 55, 97, 98, 134, 190
Trubar, Primož 34
Trummer, Manfred 293

Udolph, Jürgen 45

Vaillant, André 8, 47, 93, 110, 222, 274,
283, 286
van den Berk, Christiaan Alphonsus 60
Van Wijk, Nicolaas (zakon) 264
Vasmer, Max 18, 54, 90, 310,
Vendina, Tatjana Ivanovna 61
Vermeer, Willem 142, 212, 213, 311
Verner, Karl (zakon) 76, 79, 97, 98
Vetranović, Mavro 162, 163, 256, 271,
Vinokur, Tatjana G. 263

Vinja, Vojmir 311
Vondrák, Václav 8
Vramac, Antun 37, 187, 269, 272
Vrančić, Faust 37, 161, 202, 207
Vuković, Jovan 7, 155,
Vukušić, Stjepan 289

Wacharius 31
Watkins, Calvert 250, 261, 262
Will, Abel 23, 137, 138
Winter, Werner (zakon) 56, 82, 83, 104,
109, 131, 132, 133
Wisseman, Heinz 184
Witczak, Krzysztof Tomasz 41, 54

Yip, Moira 134

Zaliznjak, Andrej 26, 62, 143, 156, 160,
184, 289
Zamjatina, Galina I. 131
Zinkevičius, Zigmās 137, 181, 182, 280,
283
Zinov 24
Zlatarić, Dominko 160, 161, 187, 194
Zografski, Parteniye 32

BIBLIOGRAFIJA

Kratice:

FLH = Folia Linguistica Historica

IF = Indogermanische Forschungen

JIES = The Journal of Indo-European Studies

KZ = Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung

LB = Linguistica Baltica

Lg. = Language

Vĵa = Voprosy jazykoznanija

WSĴ = Wiener slavistisches Jahrbuch

ZSP = Zeitschrift für slavische Philologie

Lexica:

Adams = Douglas Q. Adams *A Dictionary of Tocharian B*, Leiden Studies in Indo-European 10, Rodopi: Amsterdam – Atlanta, 1999.

Anić = Anić, V., *Rječnik hrvatskoga jezika*, Novi liber, Zagreb ³1998.

ARj. = *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, ur. Đ. Daničić *et alii*, HAZU, Zagreb 1881-1970.

BER = V. Georgiev *et alii*, *Bŭlgarski etimologičen rečnik*, Sofija 1971–.

Bezljaj = Bezljaj, F., *Etimološki slovar slovenskega jezika*, Ljubljana 1976–.

Boutkan & Siebinga = D. Boutkan & S. M. Siebinga, *Old Frisian Etymological Dictionary*, Brill, Leiden 2005.

Brückner = Brückner, A., *Słownik etymologiczny języka polskiego* Warszawa 1957.

Buck = Buck, C. D., *A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages*, Chicago 1988.

ČDL = Hraste, M., Šimunović, P., Olesch, R., *Čakavisch-deutsches Lexikon*, Böhlau, Köln 1979.

- Delamarre, X., *Le vocabulaire indo-européen*, Adrien Maisonneuve, Paris 1984.
- EIEC = Mallory, J. P. & Adams, D. Q., eds: *Encyclopedia of Indo-European Culture*, Fitzroy Dearborn, London & Chicago 1997.
- Ernout-Meillet = Ernout, A., Meillet, A., *Dictionnaire étymologique de la langue latine*, Paris 1967.
- Fraenkel = Fraenkel, E., *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg 1962-1965.
- Frisk = Frisk, H., *Griechisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg 1960-1973.
- HER = *Hrvatski enciklopedijski rječnik*, ur. Jojić, Lj. & Matasović, R., Novi Liber, Zagreb 2002.
- IB = Iveković, F. i Broz, I., *Rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb 1901.
- Kašić = Kašić, B. SI, *Hrvatsko-talijanski rječnik*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1999.
- Kluge = Kluge, F., *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, Berlin 1989.
- LIV = H. Rix et alii, *Lexikon der indogermanischen Verben*, Wiesbaden 1998.
- Mayrhofer = M. Mayrhofer, *Etymologisches Wörterbuch des Altindoarischen*, Heidelberg 1986-2001.
- Melchert = Craig Melchert, H., *Cuneiform Luwian Lexicon* (Lexica Anatolica, Volume 2), Chapel Hill, N. C. 1993
- Pokorny = Pokorny, J., *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, Bern 1959.
- Schuster-Šewc = Schuster-Šewc, H., *Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache*, VEB Domowina-Verlag Bautzen 1978-1996.
- Skok = Skok, P., *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb 1985.
- Słownik = Sławski, F. (ur.), *Słownik prasłowiański*, Polska Akademia Nauk, Warszawa 1974-.
- Snoj = Snoj, Marko *Slovenski etimološki slovar*, Modrijan, Ljubljana 2003.
- Šonje = Šonje, J. (ur.) *Rječnik hrvatskoga jezika*, Leksikografski zavod »M. Krleža« i Školska knjiga, Zagreb 2000.
- Tischler = Tischler, J., *Hethitisches etymologisches Glossar*, Innsbruck 1983-.
- Trautmann = Trautmann, R., *Baltisch-Slavisches Wörterbuch*, Göttingen 1923.
- Trubačev = Trubačev, V. N., *Étimologičeskij slovar' slavjanskix jazykov*, Moskva 1974-.

- Vasmer = Vasmer, M., *Russisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg 1953-1958.
- Vendryès = J. Vendryès *et alii*, *Lexique étymologique de l'irlandais ancien*, Paris 1959.
- Vinja = Vinja, V., *Ĵadranske etimologije. Ĵadranske dopune Skokovu etimologij-skom rječniku*, I-III., Školska knjiga, Zagreb 1998-2004.
- Vuk = Stefanović Karadžić, V., *Srpski rječnik*, Beograd 31898.
- Walde-Hofmann = Walde, A. & Hofmann, J. B., *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg 1954.

Izvori:

Oblici iz glagoljskih natpisa citiraju se prema Fučić 1982.; hrvatski oblici po-svjedočeni u srednjovjekovnim latinskim tekstovima navode se prema Rački 1877. Stare glagoljičke i ćiriljičke isprave citiraju se prema izdanju Đ. Šurmina (1898), ako nije drukčije navedeno. Najstarije hrvatske latiničke tekstove izdala je D. Malić (1973., 1977., 1997., 2002). Oblici iz djela starijih hrvatskih književ-nika citiraju se prema CD-ROM izdanju *Klasici hrvatske književnosti na CD-ROM-u*, Bulaja naklada, Zagreb 2002.

Literatura:

- Adams, D. Q., *Tocharian Historical Phonology and Morphology*, American Ori-ental Society, New Haven 1988.
- Andersen, H., *Reconstructing Prehistorical Dialects. Initial Vowels in Slavic and Baltic*, Mouton De Gruyter, Berlin 1996.
- Andersen, H., »The Common Slavic Vowel Shifts«, paper presented to the International Congress of Slavists in Cracow, August 1998.
- Arumaa, P., *Urslavische Grammatik, Bd. 1-3*, Winter, Heidelberg 1964-1985.
- Babić S. *et alii.*, *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika*, HAZU & Globus, Zagreb 1991.
- Banac, I., *Main Trends in the Croat Language Question*, Most/The Bridge, I/1990: 6-96.
- Barford, P. M., *The Early Slavs. Culture and Society in Early Medieval Eastern Europe*, Cornell University Press, New York 2001.
- Beekes, R. S. P., *The Origins of the Indo-European Nominal Inflection*, IBS, Innsbruck 1985.
- Beekes, R. S. P., »Laryngeal developments: a survey«, u: A. Bammesberger (ur.) *Die Laryngaltheorie*, Winter, Heidelberg 1988: 59-105.

- Beekes, R. S. P., *Comparative Indo-European Linguistics*, Benjamins, Amsterdam 1995.
- Belić, A., *Istorija srpskohrvatskog jezika*, I-II., Naučna knjiga, Beograd 1960-1969.
- Bernštejn, S. B., *Očerk sravnitel'noj grammatiki slavjanskix jazykov*, Nauka, Moskva 1961.
- Bidwell, C., »The Chronology of Certain Sound changes in Common Slavic as Evidenced by Loans from Vulgar Latin«, *Word* 17 1961: 105-121.
- Bidwell, C., *Slavic Historical Phonology in Tabular Form*, Mouton, The Hague 1963.
- Birnbaum, H., »The Dialects of Common Slavic«, u: *Ancient Indo-European Dialects*, ur. H. Birnbaum & J. Puhvel, The UCLA Press, Los Angeles 1966: 153-197.
- Birnbaum, H., »Zur Problematik der zeitlichen Abgrenzung des Urslavischen«, *ZSP* 35 (1)/1970: 1-62.
- Birnbaum, H., »The original homeland of the Slavs and the problem of early Slavic linguistic contacts«, *JIES* 1/1973: 407-421.
- Birnbaum, H., *Common Slavic: Progress and Problems in its Reconstruction*, Slavica, Columbus 1975.
- Birnbaum, H., »Zu den ältesten lexikalischen Lehnbeziehungen zwischen Slaven und Germanen«, u: *Festschrift für Gerta Hüttl-Folter zum sechzigsten Geburtstag = Wiener Slavistischer Almanach* 13 (1984): 7-19.
- Birnbaum, H., »Slavjanskaja prarodina: Novye gipotezy«, *Vja* 5, 1988: 35-49.
- Birnbaum, H., »Zur Problematik des Urslavischen«, u: *Croatica, Slavica, Indoeuropaea* (Festschrift Katičić), ur. G. Holzer, ÖAW, Beč 1990: 21-27.
- Birnbaum, H. & Schaeken, J., *Das altkirchenslavische Wort: Bildung – Bedeutung – Herleitung*, Sagner, München 1997.
- Boryś, W., »Ze studiów nad czakawsko-słoweńskimi związkami leksykalnymi«, u: *Studia z filologii polskiej i słowiańskiej* 12/1972.
- Boryś, W., »Zu den südslavisch-baltischen lexikalischen Verknüpfungen«, *LB* 1/1992, 193-201.
- Boryś, W., *Čakavske leksičke studije*, Matica hrvatska, Zagreb 2007.
- Bošković, R., »Razvitak sufiksa u južnoslovenskoj jezičkoj zajednici«, *Južno-slovenski filolog* 15/1936.
- Bratulić, J., *Istarski razvod*, Pula 1992.
- Bräuer, H., *Slavische Sprachwissenschaft*, 1-3, De Gruyter, Berlin 1961.
- Broz, I., *Oblici jezika staroga slovenskoga s dodatkom o postanju oblika jezika hrvatskoga ili srpskoga*, Zagreb 1911.

- Brozović, D., »O strukturalnim i genetskim kriterijima u klasifikaciji hrvatskosrpskih dijalekata«, *Zbornik za filologiju i lingvistiku* 3/1960: 68-88.
- Brozović, D., »Doseljenje Slavena i njihovi dodiri sa starosjediocima u svjetlu lingvističkih istraživanja«, Centar za balkanološka istraživanja (posebna izdanja, XII), 4, Sarajevo 1969: 129-140.
- Brozović, D., *Standardni jezik*, Matica hrvatska, Zagreb 1970.
- Brozović, D., »Hrvatski jezik, njegovo mjesto unutar južnoslavenskih i drugih slavenskih jezika, njegove povijesne mijene kao jezika hrvatske književnosti«, u: *Hrvatska književnost u evropskom kontekstu*, Zagreb 1978: 9-83.
- Brozović, D., »O mjestu praslavenskoga jezika u indoevropskom jezičnom svijetu«, *Radovi Filozofskoga fakulteta u Zadru* 21-22 1981/1982., 1982/1983: 5-14.
- Brozović, D., *Prvo lice jednine*, Matica hrvatska, Zagreb 2005.
- Brozović, D., *Neka bitna pitanja hrvatskoga jezičnog standarda*, Školska knjiga, Zagreb 2006.
- Brozović, D. & Ivić, P., *Jezik, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*, JLZ »Miroslav Krleža«, Zagreb 1988.
- Carlton, T., *Introduction to the Phonological History of the Slavic Languages*, Slavica, Columbus (Ohio) 1991.
- Collinge, N. E., *The Laws of Indo-European*, Benjamins, Amsterdam 1985.
- Cowgill, W., »The Personal Endings of Thematic Verbs in Indo-European«, u: *Grammatische Kategorien. Funktion und Geschichte*. (hg. von B. Schlerath), Harrassowitz, Wiesbaden 1985: 99-108.
- Curta, F., *The Making of the Slavs: History and Archaeology of the Lower Danube Region c. 500-700*, Cambridge University Press, Cambridge 2001.
- Čekman, G. K., »Genezis i evolucija palatal'noga rjada v praslavjanskom jazyke«, *VII. Meždunarodnyj s'ezd slavistov, Doklady*. Nauka i Texnika, Minsk 1973.
- Čekman, G. K., »O refleksax indoevropskix *k', *g' v balto-slavjanskom jazykovom areale«, u: *Balto-slavjanske issledovanija*, Nauka, Moskva 1974.
- Černyx, P. Ja., *Istoričeskaja grammatika ruskogo jazyka*, Moskva 1962.
- Damjanović, S., *Tragom jezika hrvatskih glagoljaša*, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb 1984.
- Damjanović, S., *Ĵazik otačaski*, Matica hrvatska, Zagreb 1995.
- Damjanović, S., *Slovo iskona. Staroslavenska i starohrvatska čitanka*. Matica hrvatska, Zagreb 2004.
- Daničić, Đ., *Istorija oblika srpskoga ili hrvatskoga jezika do svršetka XVII vijeka*, Beograd 1874.

- Derksen, R., *Metatony in Baltic*, Rodopi, Amsterdam/Atlanta 1996.
- Derksen, R., »The Distribution of Old Prussian Tones«, u: W. Smoczyński (ur.) *Colloquium Pruthenicum Secundum*, Universitas, Krakov 1998: 45-51.
- Derksen, R., »Slavic *jb*-«, u: *Dutch Contributions to the 13th International Congress of Slavists, Ljubljana*, Rodopi, Amsterdam & New York, 2003: 97-105.
- Despot, L., *Jeziik slavonskih franjevac (do preporoda)*, Filozofski fakultet, Osijek 2004.
- de Vaan, M., »'Narten' Roots from the Avestan Point of View«, u: *Per Aspera ad Asteriscos. Studia Indogermanica in honorem J. E. Rasmussen*, IBS, Innsbruck 2004: 591-600.
- Dini, P.-U., *Baltų kalbos*, Enciklopedijų leidybos institutas, Vilnius 2000.
- Disterheft, D., *The Syntactic Development of the Infinitive in IE*, Slavica, Columbus 1980.
- Długosz-Kurczabowa, K. & Dubisz, S., *Gramatyka historyczna języka polskiego*, WUW, Warszawa 1998.
- Duridanov, I., »Die scheinbaren kentum-Elemente im Slawischen und Baltischen«, *Linguistique Balkanique* 36/1993: 199-209.
- Dybo, V. A., *Slavjanskaja akcentologija*, Nauka, Moskva 1981.
- Dybo, V. A., »Balto-Slavic accentology and Winter's law«, *Studia Linguarum* 3/2002: 295-514.
- Dybo, V. A., Zamjatina, G. I. i Nikolaev, S. L., *Osnovy slavjanskoj akcentologii*, Nauka, Moskva 1990.
- Ebeling, C. L., »Historical laws of Slavic accentuation«, u: *To Honor Roman Jakobson*, I. Mouton, The Hague 1967: 577-593.
- Eckert R. et alii, *Die baltischen Sprachen. Eine Einführung*, Langenscheidt 1994.
- Edel'man, D. I., *Iranskie i slavjanskije jazyki. Istoričeskie otnošenija*, Russkaja Akademija Nauk, Moskva 2002.
- Eichner, H., »Die Etymologie von heth. *mehur*«, *Münchener Studien zur Sprachwissenschaft* 31/1973: 53-107.
- Elson, M. J., »The Evolution of the Imperfect in Serbocroatian«, *Žužnoslovenski filolog* 44/1988: 7-15.
- Endzelins, J., *Altpreussische Grammatik*, Lätvju gramata, Rīga 1944.
- Ferrell, J., »On the prehistory of the locative singular of the Common Slavic consonant stems«, u: *To Honor Roman Jakobson*, I, Mouton, The Hague 1968: 654-661.
- Feuillet, J., »Quelques remarques sur la genèse du système verbal en slave commun«, *Revue des études slaves* 55, 1/1983: 27-34.
- Feuillet, J., *Grammaire historique du bulgare*, Institut d'études slaves, Paris 1999.

- Filin, F. P., »K probleme proisxoždenija slavjanskix jazykov«, *Vŷa* 5/1972: 3-11.
- Filipović, R., *Anglicizmi u hrvatskom ili srpskom jeziku. Porijeklo – razvoj – značenje*, JAZU i Školska knjiga, Zagreb 1990.
- Florschütz, J., *Gramatika hrvatskoga jezika*, Zagreb 1916. (pretisak 2002).
- Fraenkel, E., *Baltų kalbos*, Mintis, Vilnius 1969.
- Franolić, B., *An Historical Survey of Literary Croatian*, Nouvelles éditions latines, Paris 1984.
- Fučić, B., *Glagoljski natpisi*, HAZU, Zagreb 1982.
- Furdal, A., »Rozpad języka prasłowiańskiego w świetle rozwoju głosowego«, *Travaux de la Société des Sciences et des Lettres de Wrocław*, Seria A, No. 70, 1961.
- Gadolina, M. A., *Istorija form ličnyx i vozvratnogo mestoimenij v slavjanskix jazykax*, AN SSSR, Moskva 1963.
- Gabrić Bagarić, D., *Jeziik Bartola Kašića*, Institut za jezik u Sarajevu, posebna izdanja 5, Sarajevo 1984.
- Gabrić Bagarić, D., »Jezik u gramatikama južnih hrvatskih prostora 17. i 18. stoljeća«, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 29/2003: 65-86.
- Galabov, I., »Urslavishe Auslautprobleme«, *WSŷ* 18/1973: 5-17.
- Galabov, I., »Ausgliederungsprozesse des Späturslawischen und die südslawischen Sprachen«, *WSŷ* 21/1975: 61-71.
- Galton, H., *The main functions of the Slavic verbal aspect*, Macedonian Academy of Sciences and Arts, Skopje 1976.
- Galton, H., »Sprachkontakte des Slavischen vom Altaischen bis zum Germanischen«, *ZSP* 48 (2)/1988: 271-283.
- Gamkrelidze, T. & Ivanov, V. V., *Indoeuropejskij jazyk i indoeuropejcy*, Izdatel'stvo Tbilisskogo Universiteta, Tbilisi 1984.
- Garde, P., *Histoire de l'accentuation slave*, 1&2, Institut d'études slaves, Paris 1976.
- Garde, P., *Naglasak*, Školska knjiga, Zagreb 1993.
- Georgiev, V., »Lat. *crūs* und *clūnis* – Reste eines r/n Stammes«, *Die Sprache* 8/1962: 1-3.
- Georgiev, V., »Russkoe akan'e i ego otnošenje k sisteme fonem praslavjanskogo jazyka«, *Vŷa* 12 (2)/1963: 20-29.
- Gimbutas, M., *The Balts*, Thames & Hudson, London 1963.
- Gindin, L. A., »K voprosu o xronologii načal'nyx etapov slavjanskoj kolonizacii Balkan (po lingvo-filologičeskim dannym)«, *Balkansko ezikoznanie* 26 / 1: 1983: 17-39.
- Gluhak, A., *Porijeklo imena »Hrvat«*, A. Gluhak, Zagreb 1990.

- Godel, R., *An Introduction to the Study of Classical Armenian*, Dr. Ludwig Reichert Verlag, Wiesbaden 1975.
- Gołąb, Z., »The Traces of Vrddhi in Slavic«, u: *To Honor Roman Jakobson*, Mouton, The Hague 1967: 770-784.
- Gołąb, Z., »Kentum Elements in Slavic«, *Lingua Posnaniensis* 16/1972: 53-81.
- Gołąb, Z., *The Origins of the Slavs*, Slavica, Columbus 1992.
- Grčević, M., »Die Entstehung der kroatischen Literatursprache« u: *Quellen und Beiträge zur kroatischen Kulturgeschichte* 8, Köln 1997: 63-112.
- Grčević, M., »Instrumental jednine imenica i-sklonidbe u hrvatskome književnom jeziku od 16. do 19. st.«, *Jezik* 53, 2/2006: 50-59.
- Greenberg, M. L., *Zgodovinsko glasoslovje slovenskega jezika*, prev. M. Pirnat-Greenberg, Aristej, Maribor 2002.
- Greenberg, R. D., *Jezik i identitet na Balkanu. Raspad srpskohrvatskoga*, Srednja Europa, Zagreb 2005.
- Grinaveckis, V., *Žemaičių tarmių istorija*, Mokslas, Vilnius 1973.
- Gujer (Hujer), O., *Vvedenie v istoriju češskogo jazyka*, URSS, Moskva 2004.
- Gutšmidt, K., »K karpatoukrajinsko-južnoslavjanskim leksičeskim paraleljam«, u: *Slavjanskoe i balkanskoe jazykoznanie*, Moskva 1975: 202-210.
- Gvozdanović, J., (ur.) *Indo-European Numerals*, De Gruyter, Berlin 1991.
- Hadrovics, L., *Ungarische Elemente im Serbokroatischen*, Budapest 1985.
- Halla-aho, J. »Two borrowings in Proto-Slavic, and a minor Balto-Slavic sound change«, *JIES* 33/2005.
- Halla-aho, J. *Problems of Proto-Slavic Historical Nominal Morphology*, Slavica Helsingensia, Helsinki 2006.
- Ham, S., *Povijest hrvatskih gramatika*, Globus, Zagreb 2006.
- Hamm, J., *Staroslavenska gramatika*, Školska knjiga, Zagreb 1958.
- Hamm, J., »Hrvatski tip crkvenoslavenskog jezika«, *Slovo Staroslavenskog instituta* 13/1963: 43-67.
- Hamp, E., »On IE *s after i, u in Baltic«, *Baltistica* 3/1967: 7-13.
- Hamp, E., »On Baltic, Luwian and Albanian Participles in *-m-«, *Baltistica* 9/1973: 45-50.
- Hamp, E., »Centum borrowings in Balto-Slavic«, *LB* 1/1992, 7-11.
- Hercigonja, E., »Kajkavski elementi u jeziku glagoljaške književnosti 15. i 16. stoljeća (Prilog istraživanju kontinuiteta hrvatskoga književnog jezika)«, *Croatica* 4-5/1973: 169-245.
- Hercigonja, E., *Na temeljima hrvatske književne kulture. Filološkomedievističke rasprave*, Matica hrvatska, Zagreb 2004.

- Hercigonja, E., *Tropismena i trojezična kultura hrvatskoga srednjovjekovlja*, Matica hrvatska, Zagreb 2006.
- Hock, W., »Die slavischen i-Verben«, u: *Verba et Structurae*, Klaus Strunk zum 65. Geburtstag, hg. von H. Hettrich *et alii*, Innsbrucker Beiträge zur Sprachwissenschaft, Innsbruck 1995: 73-87.
- Hock, W., »Baltoslavisch III« *Kratylos* 51/2006: 1-25.
- Hoffmann, K., »Das Kategoriensystem des indogermanischen Verbums«, *Münchener Studien zur Sprachwissenschaft* 28/1970: 19-41.
- Holzer, G., »Die urslavischen Auslautgesetze«, *WSJ* 1980, 7-27.
- Holzer, G., »Germanische Lehnwörter im Urslavischen: Methodologisches zu ihrer Identifizierung«, u: *Croatica. Slavica. Indo-Europaea*, *WSJ* Ergänzungsband 8, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1990, 59-67.
- Holzer, G., »Die ersten nachurslavischen lautlichen Innovationen und ihre relative Chronologie«, *LB* 4/1995, 247-56.
- Holzer, G., »Die Einheitlichkeit des Slavischen um 600 n. Chr. und ihr Zerfall«, *WSJ* 41/1995a, 55-89.
- Holzer, G., »Urslavisch und Baltisch«, *WSJ* 44/1998a, 28-56.
- Holzer, G., »Gibt es slavische Kastellnamen in Prokops De aedificiis?« *Folia onomastica Croatica* 7/1998b: 115-129.
- Holzer, G., »Zur Rekonstruktion urslavischer Lautungen«, u: *Prasłowiańszczyzna i jej rozpad*, Energeia, Warszawa 1998c: 57-72.
- Holzer, G., »Urslavische Phonologie«, *WSJ* 49/2003, 23-40.
- Holzer, G., »Zur relativen Datierung prosodischer Prozesse im Gemeinslavischen und frühen Kroatischen«, *WSJ* 51/2005, 31-71.
- Holzer, G., »Gli slavi prima del loro arrivo in occidente«, u: *Lo spazio letterario del medioevo*, Vol. III, *Le culture slave*, a cura di Mario Capaldo, Salerno Editrice, Rim 2006: 13-49.
- Holzer, G., »Methodologische Überlegungen zur Auswertung der slavisch-baltischen und slavisch-finnischen Lehnbeziehungen für die slavische Siedlungs- und Lautgeschichte«, u: *Nuorluoto (ur)* 2006: 128-139. (= Holzer 2006a).
- Holzer, G., *Historische Grammatik des Kroatischen. Einleitung und Lautgeschichte der Standardsprache*, Peter Lang, Frankfurt a/Main 2007.
- Hombert, H. *et alii*, »Phonetic explanations for the development of tones«, *Lg.* 55/1979: 37-58.
- Horálek, K., »Zur Frage der Jugoslavismen im Mittelslovakischen«, *Die Welt der Slaven* 11, 1-2/1966: 82-85.

- Hraste, M., »Strani elementi u hrvatskom ili srpskom narodnom i književnom jeziku«, *Radovi Slavenskog Instituta*, 2/1958: 43-58.
- Hudeček, L., *Izricanje posvojnosti u hrvatskome jeziku do polovice 19. stoljeća*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb 2006.
- Illič-Svityč, V. M., »Odin iz istočnikov načal'nogo x- v praslavjanskom (popravka k 'zakonu Zibsa')« *Vĵa* 4/1961: 93-98.
- Illič-Svityč, V. M., *Immenaja akcentuacija v baltijskom i slavjanskom: sud'ba akcentuacionnyx paradigm*, AN SSSR, Moskva 1963.
- Ivanov, V. V., *Slavjanskij, baltijskij i rannebalkanskij glagol. Indoeuropejskie istoiki*, Nauka, Moskva 1981.
- Ivić, M., *O Vukovom i vukovskom jeziku*, 20. Vek, Beograd 2001.
- Ivić, P., *Dva glavna pravca razvoja konsonantizma u srpskohrvatskom jeziku*, Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, 1957.
- Ivić, P., »Osnovnye puti razvitija serboxorvatskogo vokalizma«, *Vĵa* 1/1958.
- Ivić, P., »O uslovima za čuvanje i ispadanje poluglasa u srpskohrvatskom«, *Xenia Slavica*, Mouton: The Hague 1975: 61-73.
- Ivić, P., *Srpski narod i njegov jezik*, Srpska književna zadruga, Beograd 1986.
- Ivšić, S., »Prilog za slavenski akcenat«, *Rad JAZU*: 187/1911.
- Ivšić, S., »Jezik Hrvata kajkavaca«, *Ljetopis JAZU* 48/1936 (pretsak: Matica hrvatska, Zaprešić 1996).
- Ivšić, S., *Slavenska poredbena gramatika*, Školska knjiga, Zagreb 1970.
- Jasanoff, J. H., »The r-endings of the IE Middle«, *Die Sprache* 23/1977: 158-170.
- Jasanoff, J. H., »A rule of final syllables in Slavic«, *JIES* 11/1983: 139-149.
- Jasanoff, J. H., »Thematic Conjugation Revisited«, u: *Mtr Curad. Studies in Honor of Calvert Watkins*, ur. J. Jasanoff et alii, IBS, Innsbruck 1998, 301-316.
- Jembrih, A., *Život i djelo Antuna Vramca*, Zrinski, Čakovec 1981.
- Johnson, D. J. L., »The Genesis of the Serbo-Croatian Genitive Plural in -a«, *Slavonic and East European Review* 50/1972: 333-358.
- Johnson, D. J. L., »Dybo's law and metatony in the present tense of the Slavonic verb«, *Slavonic and East European Review* 58/1980: 481-499.
- Jonke, Lj., »Češki jezični elementi u hrvatskosrpskom književnom jeziku«, u: Lj. Jonke, *Književni jezik*, Znanje, Zagreb 1965: 151-164.
- Joseph, L., »The Treatment of *CRH- and the Origin of CaRa- in Celtic«, *Ériu* 33/1982: 31-57.
- Junković, Z., *Jeziik Antuna Vramca i podrijetlo kajkavskoga dijalekta = Rad JAZU* 363, Odjel za filologiju 17, Zagreb 1972.

- Jurić, I., *Genetičko podrijetlo Hrvata. Etnogeneza i genetička otkrića*, Slobodna Dalmacija, Split 2005.
- Jurišić, B., *Rječnik govora otoka Vrgade*, JAZU, Zagreb 1973.
- Jurišić, B., *Nacrt hrvatske slovnice I, II*, Matica hrvatska, Zagreb 1992.
- Kallio, P., »On the Earliest Slavic Loanwords in Finnic«, u: Nuorluoto (ur.) 2006: 154-165.
- Kalsbeek, J., *The Čakavian Dialect of Orbanici near Žminj in Istria*, Rodopi, Atlanta 1998.
- Kapović, M., »The Development of Proto-Slavic Quantity (from Proto-Slavic to Modern Slavic)«, *WSJ* 51/2005, 73-111.
- Kapović, M., »Slavic Length Again«, *Filologija* 45/2005a: 29-45.
- Kapović, M., »Nove duljine u hrvatskom jeziku (nakon općeslavenskoga razdoblja)«, *Filologija* 44 /2005b: 51-62.
- Kapović, M., *Rekonstrukcija baltoslavenskih osobnih zamjenica. S posebnim osvrtom na naglasak*, doktorska disertacija, Zadar 2006.
- Kapović, M., »The *vòl'ǣ type Accent in Slavic«, u: *Tones and Theories*, ur. M. Kapović i R. Matasović, IHJJ, Zagreb 2007: 89-104.
- Karaliūnas, S., »K voprosu ob i.-e. *s posle i, u v litovskom jazyke«, *Baltistica* 1/1966: 113-126.
- Karaliūnas, S., »Kai kurie baltų ir slavų kalbų seniausiųjų santikių klausimai« u: *Baltų ir slavų kalbų santykiai*, Mintis, Vilnius 1968: 7-100.
- Karaliūnas, S., »Proischozdenie formy yrà 3 lica nastojaščego vremeny glagola 'byt' v litovskom jazyke. Obzor issledovanij i popytka novoj interpretacii«, *Balto-slavjanskije issledovanija* 15/2002: 135-174.
- Kašić, B., *Institutionum linguae Illyricae libri duo*, Rim 1604. (pretisak Zagreb 1990).
- Katičić, R., *Ancient Languages of the Balkans*, Mouton, The Hague 1976.
- Katičić, R., *Litterarum studia*, Matica hrvatska, Zagreb 1998.
- Kazlauskas, J., »O balto-slavjanskoj forme datel'nogo pad. mn. i dv. č.«, *Baltistica* IV, 27/1968: 179-183.
- Kiparsky, V., *Die gemeinlavischen Lehnwörter aus dem Germanischen*, Helsinki 1934.
- Kiparsky, V., *Russian Historical Grammar, Vol. 1.*, Ardis, Ann Arbor 1979.
- Koch, C., »Die Ausbreitung des -tʰ der aksl. Präsensendungen der 3.sg. und pl.«, *WSJ* 31/1985: 47-68.
- Kortlandt, F., *Slavic Accentuation. A Study in Relative Chronology*, Peter de Ridder Press, Lisse 1975.
- Kortlandt, F., »On the history of Slavic accentuation«, *KZ* 92/1978: 269-281.

- Kortlandt, F., »On the history of the genitive plural in Slavic, Baltic, Germanic, and Indo-European«, *Lingua* 45/1978a: 281-300.
- Kortlandt, F., »IE Palatovelars before Resonants in Balto-Slavic«, u: J. Fisiak (ed.) *Recent Developments in Historical Phonology*, Mouton, The Hague 1978b: 237-243.
- Kortlandt, F., »Toward a reconstruction of the Balto-Slavic verbal system«, *Lingua* 49/1979: 51-70.
- Kortlandt, F., »IE *pt in Slavic«, *FLH* 3/1982: 25-28.
- Kortlandt, F., »Early Dialectal Diversity in South Slavic I« u: *South Slavic and Balkan Linguistics* (SSGL 2), Rodopi, Amsterdam, 1982a: 177-192.
- Kortlandt, F., »On final syllables in Slavic«, *JIES* 11/1983: 167-185.
- Kortlandt, F., »The progressive palatalization of Slavic«, *FLH* 5/1984: 211-220.
- Kortlandt, F., »Long Vowels in Balto-Slavic«, *Baltistica* 21/1985: 112-124.
- Kortlandt, F., »The Origin of the Slavic Imperfect«, u: *Festschrift für Herbert Bräuer zum 65. Geburtstag*, Böhlau, Köln 1986: 253-258.
- Kortlandt, F., »From Proto-Indo-European to Slavic«, *JIES* 22/1994: 91-112.
- Kortlandt, F., »Early Dialectal Diversity in South Slavic II«, u: *Dutch Contributions to the Thirteenth International Congress of Slavists*, Ljubljana: *Linguistics* (SSGL 30), Rodopi, Amsterdam – New York: 2003: 215-235.
- Kortlandt, F., »From Serbo-Croatian to Indo-European«, *WSJ* 51/2005: 113-130.
- KPG = Matasović 1997.
- Krys'ko, V. B., *Razvitie kategorii oduševlennosti v istorii russkogo jazyka*, Moskva 1994.
- Kurkina, L. V., »Nekotorye voprosy formirovanija južnyx slavjan v svjazi s pannonskoj teorijej E. Kopitara«, *Vjša* 3/1981.
- Kurkina, L. V., *Dialektnaja struktura praslavjanskogo jazyka po dannym južnoslavjanskoj leksiki*, SAZU, Dela 38, Ljubljana 1992.
- Kuryłowicz, J., *L'apophonie en indo-européen*, Polska akademia nauk, Wrocław 1956.
- Kuryłowicz, J., »Gli aggettivi in -l- e il perfetto slavo«, *Ricerche Slavistiche*, 17-19/ 1970-72: 323-328.
- Kuryłowicz, J., »Les itératifs en -eie/o- en slave et en baltique«, *Južnoslovenski filolog* 30/1973: 143-147.
- Lamprecht, A., *Praslovanština*, Univerzita J. E. Purkyně v Brně, Brno 1987.
- Langston, K., *Čakavian Prosody. The Aspectual Patterns of the Čakavian Dialects of Croatian*, Slavica, Columbus 2006.

- Larsson, J. H., »Proto-Indo-European Root Nouns in the Baltic Languages«, u: M. E. Huld *et alii* (ur.), *Proceedings of the 12th Annual UCLA Indo-European Conference*, JIES Monographs, Washington D. C. 2005: 50-64.
- Lehfeldt, W., *Einführung in die morphologische Konzeption der slavischen Akzentologie*, Verlag Otto Sagner, München 2001.
- Leskien, A., *Grammatik der albulgarischen (altkirchenslavischen) Sprache*, Heidelberg 1909.
- Lisac, J., *Hrvatski dijalekti i jezična povijest*, Matica hrvatska, Zagreb 1996.
- Lisac, J., *Hrvatski govori, filolozi, pisci*, Matica hrvatska, Zagreb 1999.
- Lisac, J., *Hrvatska dijalektologija 1.*, Golden marketing / Tehnička knjiga, Zagreb 2003.
- Liukkonen, K., »Der Ursprung des štokavischen Gen. Mn. auf -ā«, *Scandoslavica* 20/1974: 159-174.
- Lončarić, M., *Kajkavsko narječje*, Školska knjiga, Zagreb 1996.
- Lončarić, M., *Kajkaviana et alia. Ogledi o kajkavskim i drugim hrvatskim govorima*, Zrinski d.d. Čakovec i IHJJ, Zagreb 2005.
- Lončarić, M. (ur.), *Hrvatski jezik*, Uniwersytet Opolski, Opole 1998.
- Lowes, G., »Toward a Typology of Tonogenesis«, referat održan na konferenciji ALT (»Association for Linguistic Typology«) u Parizu u rujnu 2007.
- Lukežić, I., »Prilog raspravi o genezi hrvatskih narječja«, *Fluminensia* 8, 1-2/1996: 223-236.
- Lunt, H. G., *The Progressive Palatalization of Common Slavic*, Macedonian Academy of Sciences and Arts, Skopje 1981.
- Lunt, H. G., »The progressive palatalization of Early Slavic: Evidence from Novgorod«, *FLH* 10/1989: 35-60.
- Majer, A., »Glasovno stanje slovenskih jezika za seobe slovena na balkansko poluostrvo«, preštampano iz II. Godišnjaka nastavnika podgoričke gimnazije, Podgorica 1931.
- Malić, D., »Šibenska molitva (filološka monografija)«, *Rasprave Instituta za jezik*, 2/1973: 81-192.
- Malić, D., »Red i zakon' zadarskih dominikanki iz 1345. godine«, *Rasprave Instituta za jezik* 3/1977: 59-128.
- Malić, D., *Žića svetih otaca*, Matica hrvatska, Zagreb 1997.
- Malić, D., *Na izvorima hrvatskoga jezika*, Matica hrvatska, Zagreb 2002.
- Malić, D., *Nacrt za Hrvatski rječnik do Marulića i njegovih suvremenika*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb 2002a.

- Malić, D., »Uvodna razmatranja«, u: *Stari pisci hrvatski. Svezak XLIII, Najstariji hrvatski latinički spomenici (do sredine 15. stoljeća)*, HAZU, Zagreb 2004: I-CVI.
- Mallory, J. P., *Indoeuroljani*, Školska knjiga, Zagreb 2006.
- Malyarchuk, B. A., »Differentiation and Genetic Position of Slavs among Eurasian Ethnic Groups as Inferred from Variation in Mitochondrial DNA«, *Russian Journal of Genetics* 37 (12)/2001: 1437-1443.
- Mareš, F. V., »Das slavische Konjugationssystem des Präsens in diachroner Sicht«, *WSJ* 24/1978, 175-209.
- Mareš, F. V., *Diachronische Phonologie des Ur- und Frühslavischen*, Peter Lang Verlag, Frankfurt a/M 1999.
- Maretić, T., *Gramatika i stilistika književnog jezika*, Zagreb 1899.
- Margulíes, A., »Historische Grundlagen der südslavischen Sprachgliederung«, *Archiv für slavische Philologie* 40/1926.
- Martynov, V. V., *Slavjano-germanskoe leksičeskoe vzaimodejstvie drevnejšej pory*, Minsk 1963.
- Marvan, J., *Prehistoric Slavic Contraction*, The Pennsylvania State University Press, University Park and London 1979.
- Marvan, J., *Jazykové milénium. Slovanská kontrakce a její český zdroj*, Academia, Prag 2000.
- Maslov, Ju. S., »Zur Entstehungsgeschichte des slavischen Verbalaspektes«, *Zeitschrift für Slavistik* 4/1959: 560-568.
- Matasović, R., »Distribucija indoeuropskoga fonema *r: kavkasko-indoeuropska tipološka podudarnost?«, *Suvremena lingvistika* 34/1992: 201-207.
- Matasović, R., »Proto-Indo-European *b and the Glottalic Theory«, *JIES* 22/1994a: 133-149.
- Matasović, R., »Winterov zakon i baltoslavensko jezično zajedništvo«, *Suvremena lingvistika* 38/1994b: 5-23.
- Matasović, R., »A Re-examination of Winter's Law in Baltic and Slavic«, *Lingua Posnaniensis* 37/1995: 57-70.
- Matasović, R., »Skokove 'ilirke' etimologije«, *Folia Onomastica Croatica* 4/1995a: 89-101.
- Matasović, R., *Kratka poredbenopovijesna gramatika latinskoga jezika*, Matica hrvatska, Zagreb 1997. [v. errata na <http://www.ffgz.hr/~rmatasov>]
- Matasović, R., »Odrzi indoeuropskih laringala u slavenskim jezicima«, *Croatica* 45-46/1997a: 129-146.
- Matasović, R., »The Proto-Indo-European Heteroclita in Balto-Slavic«, *WSJ* 44/1998, 121-127.

- Matasović, R., *Kultura i književnost Hetita*, Matica hrvatska, Zagreb 2000.
- Matasović, R., »Die ältesten urslavischen Lautinnovationen und ihre relative Chronologie«, predavanje na Sveučilištu u Beču, 2000b.
- Matasović, R., »Some thoughts on the Old Prussian epigram«, *LB* 9/2001: 103-108.
- Matasović, R., »Germanske posudenice u praslavenskome: pitanja relativne kronologije«, *Filologija* 34/2000 (2002): 129-137.
- Matasović, R., »The Proto-Indo-European Vowel System from the Typological Point of View«, *Govor* 20/2003: 249-262.
- Matasović, R., »The Reflexes of the PIE Syllabic Resonants in Balto-Slavic«, *IF* 109/2004: 337-354.
- Matasović, R., *Gender in Indo-European*, Winter, Heidelberg 2004a.
- Matasović, R., »The Centum Elements in Balto-Slavic«, u: Meiser, G., Hackstein (ur.), *Sprachkontakt und Sprachwandel. Akten der XI. Fachtagung der Indogermanischen Gesellschaft*, Reichert, Wiesbaden 2005: 171-179.
- Matasović, R., *Jezična raznolikost svijeta. Podrijetlo, razvitak, izgledi*, Algoritam, Zagreb 2005a.
- Matasović, R., »Toward a relative chronology of the earliest Baltic and Slavic sound changes«, *Baltistica* 40/2: 2006: 147-157.
- Matasović, R., »On the accentuation of the earliest Latin loanwords in Slavic«, u: M. Kapović & R. Matasović, *Tones and Theories*, IHJJ, Zagreb 2007: 105-120.
- Matzinger, J., »Die *m*-Kasus des Balto-Slawischen und Germansichen«, u: H. Eichner et alii (ur.), *Fremd und eigen: Untersuchungen zu Grammatik und Wortschatz des Uralischen und Indogermanischen in memoriam Hartmut Katz*, Praesens, Wien 2001: 183-208.
- Mayrhofer, M., *Indogermanische Grammatik, Bd. I. 2. Halbband: Segmentale Phonologie des Indogermanischen*, Carl Winter, Heidelberg 1987.
- Mažiulis, V., *Baltų ir kitų indoeuropiečių kalbų santykiai (Deklinacija)*, Mintis, Vilnius 1970.
- Mažiulis, V., *Prūsų kalbos istorinė gramatika*, Vilniaus universiteto leidykla, Vilnius 2004.
- Meier-Brügger, M., *Indo-European Linguistics*, De Gruyter, Berlin 2003.
- Meillet, A. & Vaillant, A., *Le slave commun*, Champion, Paris 1934.
- Mihaljević, M., »Die jer-Zeichen in den ältesten kroatischen glagolitischen Fragmenten«, u: *Glagolitica. Zum Ursprung der slavischen Schriftkultur*, Verlag der ÖAW, Beč 2000: 150-163.
- Mihaljević, M., *Slavenska poredbena gramatika*, Školska knjiga, Zagreb 2002.

- Moguš, M., *Fonološki razvoj hrvatskog jezika*, Matica hrvatska, Zagreb 1971.
- Moguš, M., *Povijest hrvatskoga književnog jezika*, Globus, Zagreb 1992.
- Moszyński, L., »K razvitiju praslavjanskix sonantov«, *Vĵa* 5/1969: 3-10.
- Moszyński, L., (= Mošinski) »O vremeni monoftongizaciji praslavjaskix diftongov«, *Vĵa* 4/1972, 53-67.
- Moszyński, L., »Najstarsze różnicowanie dielektyczne prassłowiańszczyzny«, *Slavia orientalis* 29, 1-2/1980: 195-200.
- Moszyński, L., *Wstęp do filologii słowiańskiej*, PWN, Warszawa 1984.
- Much, R., *Die Germania des Tacitus*, Winter, Heidelberg 1937.
- Muljačić, Ž., *Das Dalmatische. Studien zu einer untergegangenen Sprache*, Böhlau, Köln 2000.
- Nahtigal, R., *Slovanski jeziki*, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1952.
- Nalepa, J., »Powstanie i rozpad jedności językowej słowian północno-zachodnich«, u: J. Nalepa, *Opuscula Slavica 1*, Slaviska och baltiska studier 9, Lunds Universitet, Lund 1971: 7-43.
- Nichols, J., »The linguistic geography of the Slavic expansion«, u: *American Contributions to the 11th International Congress of Slavists*, ed. by R. Maguire and A. Timberlake, Columbus, Slavica 1993: 377-391.
- Niederle, L., *Rukovět slovanských starožitností*, Prag 1922.
- Niederle, L., *Manuel de l'antiquité slave I & II*, Champion, Paris 1926.
- Nuorluoto, J. (ur.) *The Slavicization of the Russian North*, Slavica Helsingensia 27, Helsinki 2006.
- Olander, T., »The Dative Plural in Old Latvian and Proto-Indo-European«, *IF* 110/2005: 273-281.
- Olander, T., »The Balto-Slavic Mobile Accent Paradigms«, u: *Tones and Theories* (ur. M. Kapović i R. Matasović), IHJJ, Zagreb 2007: 1-14.
- Orr, R., »The Sequence of the Fall of Final Consonants in Common Slavic«: 1) *-T, 2) *-N 3) *-S or 1) *-N 2) *-T 3) *-S«, *Canadian Slavonic Papers*, 39/1997: 449-484.
- Orr, R., *Common Slavic nominal morphology. A new synthesis*, Slavica, Bloomington 2000.
- Otkupščikov, Ju., »Baltijskie slavjanske prilagatel'nye s -u-osnovoj«, *Baltistica* 19,1/1983: 23-39.
- Otrębski, J., Die baltische Philologie und ihre Bedeutung für die idg. Sprachwissenschaft«, *KZ* 79/1964: 69-88.
- Otrębski, J., »Die ältesten germanischen Lehnwörter im Baltischen und Slavischen«, *Die Sprache* 12/1966: 50-64.

- Panzer, B., »Der morphologische Umbau der slavischen Präsensflexion«, *ZSP* 33 (2)/1967: 290-304.
- Panzer, B., *Die slavischen Sprachen in Gegenwart und Geschichte*, Lang, Frankfurt a/M ³1999.
- Patri, S., »La formation de *rečb*, et de *rekoN* en slave commun«, *KZ* 108/1995: 113-122.
- Peco, A., »Povelja Kulina bana u svjetlosti štokavskih govora XII i XIII vijeka«, u: *Osamsto godina Povelje bosanskog bana Kulina 1189-1989*, Akademija nauka i umjetnosti BiH, Sarajevo 1989: 61-67.
- Peco, A., *Pregled srpskohrvatskih dijalekata*, Naučna knjiga, Beograd 1989.
- Pinault, G.-J., *Introduction au tokharien*, LALIES, Presses de l'École normale supérieure, Paris 1989.
- Pohl, H. D., »Reflexe der indogermanischen Laryngale im Slavischen«, *WSJ* 20/1974: 144-151.
- Pohl, H. D., »Zur Entstehung des slavischen Imperfekts«, u: *Philologie und Sprachwissenschaft*, hg. von W. Meid & H. Schmeja, Innsbrucker Beiträge zur Sprachwissenschaft, Innsbruck 1983: 203-210.
- Pohl, H. D., »Paradigmatischer Ausgleich und Funktionswandel in der Frühgeschichte des slavischen Deklinationssystems«, u: *Grammatische Kategorien. Funktion und Geschichte* (hg. von B. Schlerath), Harrassowitz, Wiesbaden 1985: 370-383.
- Pohl, H. D., »Die baltoslavische Spracheinheit – areale Aspekte«, u: B. Barschel *et alii*, *Indogermanisch, Slawisch und Baltisch*, Verlag Otto Sagner, München 1992: 137-164.
- Pohl, W., »Osnove hrvatske etnogeneze: Avari i Slaveni«, u: N. Budak (ur.), *Etnogeneza Hrvata*, NZ Maticice hrvatske, Zagreb 1995: 86-96.
- Poljakov, O., »Slavjanskij akkuzativ edinogo čisla i odin fonetičeskij zakon konca slova« *Vja* /1992, 84-89.
- Poljakov, O., *Das Problem der balto-slavischen Sprachgemeinschaft*, Peter Lang Verlag, Frankfurt a/M 1995.
- Popović, H., *Geschichte der serbokroatischen Sprache*, Harrassowitz, Wiesbaden 1960.
- Pritsak, O., »The Slavs and the Avars«, u: *Gli Slavi Occidentali e Meridionali nell'alto Medioevo*, Settimane di studio del Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo, XXX, Spoleto 1983: 353-435.
- Rački, F., *Documenta historiae Chroaticae periodum antiquam illustrantia*, JAZU, Zagreb 1877.
- Ramovš, F., *Kratka zgodovina slovenskega jezika I*, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Ljubljana 1995.

- Rasmussen, J. E., »Contributions to the understanding of Lithuanian metatony«, *Copenhagen working papers in linguistics* 2/1992: 79-89.
- Reczek, J., »Najstarsze słowiańsko-irańskie stosunki językowe«, u: J. Reczek, *Polszczyzna i inne języki w perspektywie porównawczej*, Ossolineum, Wrocław 1991: 9-90.
- Rehder, P. (ur.), *Einführung in die slavischen Sprachen*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt ³1998.
- Reinhart, J., prikaz knjige Townsend & Janda 1996., *Kratylos* 44/1999: 107-111.
- Reinhart, J., »Morphologische Innovationen des Altkirchenslavischen«, *WSJ* 48/2002, 133-148.
- Rešetar, M., *Jezik pjesama Račinina zbornika*, Rad JAZU 255 (114), Zagreb 1936.
- Rešetar, M., *Najstarija dubrovačka proza*, Posebna izdanja SAN 192, Beograd 1952.
- Rišner, V., *Iz jezične prošlosti i sadašnjosti*, Matica hrvatska, Osijek 2006.
- Rix, H., *Historische Grammatik des Griechischen*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1976.
- Rix, H., »The PIE Middle: Content, Forms and Origin«, *Münchener Studien zur Sprachwissenschaft* 49/1988: 101-120.
- Rootsi, S. *et alii*, »Phylogeography of Y-Chromosome Haplogroup I Reveals Distinct Domains of Prehistoric Gene Flow in Europe«, *American Journal of Human Genetics* 75/2004: 128-137.
- Sadnik, L., »Das slavische Imperfekt«, *Die Welt der Slaven* 5/1960: 19-30.
- Safarewicz, J., »Le latin et les langues balto-slaves«, u: *Scritti in onore di G. Bonfante*, Brescia 1976.
- Saradževa, L. A., *Armjano-slavjanskije leksiko-grammatičeskie paralleli*, Izdatel'stvo AN Armjanskoj SSR, Erevan 1980.
- Schaeken, J., *Die Kiever Blätter*, Rodopi, Amsterdam 1987.
- Schenker, A., »Proto-Slavonic«, in: *The Slavonic Languages*, ed. by B. Comrie & G. Corbett, Routledge, London 1993: 60-121.
- Schenker, A., *The Dawn of Slavic*, Yale University Press, New Haven 1995.
- Schelesniker, H., »Die Schichten des urslavischen Wortschatzes«, u: *Studien zum indogermanischen Wortschatz*, hg. von W. Meid, Innsbrucker Beiträge zur Sprachwissenschaft, Innsbruck 1987: 227-244.
- Schelesniker, H., *Das slavische Verbalsystem und seine sprachhistorischen Grundlagen*, IBS, Innsbruck 1991.
- Schindler, J., »A thorny problem«, *Die Sprache* 23/1977: 25-35.
- Schmalstieg, W., *An Introduction to Old Church Slavic*, Slavica, Cambridge 1976.

- Schneeweis, J., *Die deutschen Lehnwörter im Serbokroatischen*, Berlin 1960.
- Schmidt, G., *Stammbildung und Flexion der indogermanischen Personalpronomina*, Harrassowitz, Wiesbaden 1978.
- Schwarz, E., »Zur Chronologie von asl. ū > y«, *Archiv für slavische Philologie* 42/1929: 275-285.
- Senn, A., »The Relationships of Baltic and Slavic«, u: *Ancient Indo-European Dialects*, ed. by H. Birnbaum and J. Puhvel, University of California Press, Berkeley 1966: 138-151.
- Schmitt, R., *Grammatik des Klassisch-armenischen mit sprachvergleichenden Erläuterungen*, IBS, Innsbruck 1981.
- Schmitt-Brandt, R., *Einführung in die Indogermanistik*, Francke, Tübingen 1998.
- Schrijver, P., *Studies in the History of Celtic Pronouns and Particles*, NUI Maynooth 1997.
- Schuster-Šewc, Ch. (Šuster-Ševc), »Vozniknovenie zapadnoslavjanskix jazykov iz praslavjanskogo i osobennosti serbolužickogo jazykovogo razvitija«, *Vĵa* 2/1983: 33-60.
- Schuster-Šewc, Ch. (Šuster-Ševc), »K voprosu o tak nazyvaemyx praslavjanskix arxaizmax v drevnenovgorodskom dialekte russkogo jazyka«, *Vĵa* 6/1998: 3-10.
- Schuyt, R., *The Morphology of Slavic Verbal Aspect. A Descriptive and Historical Study*, Rodopi, Amsterdam & Atlanta 1990.
- Sedov, V. V., *Proisxoždenie i rannaja istorija Slavjan*, Nauka, Moskva 1979.
- Sesar, D., *Putovima slavenskih književnih jezika*, Zavod za lingvistiku Filozofskoga fakulteta, Zagreb 1996.
- Shevelov, Y., *A Prehistory of Slavic*, Winter, Heidelberg 1964.
- Sihler, A., *New Comparative Grammar of Greek and Latin*, OUP, Oxford 1995.
- Skardžius, P., *Lietuvių kalbos žodžių daryba*, Vilnius 1941
- Skok, P., *Dolazak Slovena na Mediteran*, Split 1934.
- Skok, P., *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima*, Zagreb 1950.
- Smoczyński, V., »On the Balto-Slavic present stems in -dō«, *Münchener Studien zur Sprachwissenschaft* 48/ 1987: 197-211.
- Smoczyński, V., »Zametki o balto-slavjanskix refleksax i.-e. laringal'nyx«, *Slavistica Vilnensis* 1999: 7-26.
- Smoczyński, V., *Hiat laryngalny w językach balto-słowiańskich*, WUJ, Krakow 2003.
- Stachowski, S., *Fonetyka zapożyczeń osmańsko-tureckich w języku serbsko-chorwackim*, Ossolineum, Wrocław 1973.

- Stalmaszczyk, P. & Witczak, K. T., »Cello-Slavic language connections: New evidence for Celtic lexical influence upon Proto-Slavic«, *LB* 4/1995, 225-232.
- Stang, C., *Das slavische und baltische Verbum*, Oslo 1942.
- Stang, C., *Slavonic Accentuation*, Universitetsforlaget, Oslo 1957.
- Stang, C., *Vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen*, Universitetsforlaget, Oslo 1966.
- Stang, C., *Opuscula linguistica*, Universitetsforlaget, Oslo 1970.
- Stankiewicz, E., »The inflection of Serbo-Croatian substantives and their genitive plural endings«, u: *American Contributions to the Eighth International Congress of Slavists*, Vol. I: Linguistics and Poetics, ur. Henrik Birnbaum, Slavica, Columbus 1978: 666-682.
- Stankiewicz, E., *The Accentual Patterns of the Slavic Languages*, Stanford University Press, Stanford 1993.
- Steenwijk, H., *The Slovene Dialect of Resia San Giorgio*, Rodopi, Amsterdam 1992.
- Stender-Petersen, A., *Slavisch-germanische Lehnwortkunde*, Elander, Göteborg 1927.
- Stieber, Z., *The Phonological Development of Polish*, translated by J. Schwartz, Dept. of Slavic Languages and Literatures, Ann Arbor 1968.
- Stieber, Z., *Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich*, PWN, Warszawa 1989.
- Szemerényi, O., »The Problem of Balto-Slav Unity: A Critical Survey«, *Kratylos* 2/1957: 92-123.
- Szemerényi, O., *Studies in the Indo-European System of Numerals*, Winter, Heidelberg 1960.
- Szemerényi, O., *Einführung in die vergleichende Sprachwissenschaft*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1989.
- Šimunović, P., *Toponimija hrvatskoga jadranskog prostora*, Golden marketing / Tehnička knjiga, Zagreb 2005.
- Šivic-Dular, A., »Kontrakcija v slovanskih jeziki (v kontekstu poznopraslovskega akcentskega pravila), *Slavistična revija* 46, 1-2/1998: 5-43.
- Škaljić, A., *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo 1965.
- Šurmin, Đ., *Hrvatski spomenici. Sveska I (od godine 1100-1499)*, JAZU, Zagreb 1898.
- Thurneysen, R., *A Grammar of Old Irish*, DIAS, Dublin 1946.
- Thümmel, W., »Die dritte oder Baudouinsche Palatalisierung im Slavischen«, *Scando-Slavica* 13/1967: 115-146.

- Todd, M., *The Early Germans*, Blackwell, Oxford 1995.
- Tomljenović, G., »Bunjevački dijalekat zaleđa senjskog s osobitim obzirom na naglas«, *Senjski zbornik* 10-11/1984: 163-222 (pretisak izvornika iz 1911).
- Toporov, V. N., »Iz slavjanskoj jazyčeskoj terminologii: indoevropskie istoki i tendencii razvitija«, *Ėtimologija* 1986-1987, 3– 50.
- Townsend, B. E. & Janda, L. A., *Common and Comparative Slavic*, Slavica, Columbus (Ohio) 1996.
- Trubačev, O. N., »Iz slavjano-iranskix leksičeskix otnošenij«, *Ėtimologija* 1965: 3-81.
- Trubačev, O. N., »Rannie slavjanske ètnonimy – svideteli migraciji slavjan«, *Vĵa* 6/1974: 48-67.
- Trubačev, O. N., »Lingvističeskaja periferija drevnejšego slavjanstva. Indoarijcy v severnom Pričernomor'e«, *Vĵa* 6/1977: 13-29.
- Trubačev, O. N., »Jazykoznanie i ètnogenez slavjan. Drevnie slavjane po dannym ètimologiji i onomastiki«, *Vĵa* 4/1982: 10-24, 5/1982: 3-17.
- Trubačev, O. N., »Linguistics and ethnogenesis of the Slavs«, *JIES* 13/1985: 203-256.
- Trubačev, O. N., *Ètnogenez i kul'tura drevnejšix slavjan*, Nauka, Moskva 1991.
- Trummer, M., »Zu den slavischen Nasalvokalen und den Partnern -y (-a), -ę (-ě) in der Flexion«, *WSĴ* 24/1978: 254-261.
- Udolph, J., »Studien zu slavischen Gewässernamen und Gewässerbezeichnungen«, *Beiträge zur Namenforschung, Beiheft 17*, Winter, Heidelberg 1979.
- Vaillant, A., *Grammaire comparée des langues slaves*, (I-V) IAC, Lyon 1950-77.
- Vaillant, A., »Le futur duratif en vieux-slave«, *Bulletin de la Société de linguistique de Paris* 54/1959: 1-17.
- Vaillant, A., »Le parfait indo-européen en balto-slave«, *KZ* 57/1962: 52-56.
- van den Berk, A., »Zur Problematik der südslavischen Dialektausgliederung«, *Slovo* 17/1967: 95-112.
- Vasmer, M., *Die griechischen Lehnwörter im Serbokroatischen*, Berlin 1944.
- Vendina, T. I., *Differenciacija slavjanskix jazykov po dannym slovoobrazovanija*, Nauka, Moskva 1990.
- Vermeer, W., »The Rise of the North Russian Dialect of Common Slavic«, *Studies in Slavic and General Linguistics* 8/1986: 503-515.
- Vermeer, W., »Traces of an early Romance isogloss in Western Balkan Slavic«, *Slavistična revija* 37, 1-3/1989: 15-30.
- Vermeer, W., »The Mysterious North Russian Nominative Singular Ending -e and the Problem of the Reflex of PIE *-os in Slavic«, *Die Welt der Slaven* 36, 1991: 271-295.

- Vermeer, W., »Critical observations on the *modus operandi* of the Moscow Accentological School«, u: Lehfeldt 2001: 131-161.
- Vermeer, W., »Comedy of errors or inexorable advance?: explaining the dysfunctionality of the debate about the progressive palatalization of Slavic«, u: J. Schaeken *et alii* (ur.), *Dutch Contributions to the 13th International Congress of Slavists*, Rodopi, Amsterdam 2003: 397-452.
- Vinokur, T. G., *Drevnerusskij jazyk*, Labirint, Moskva 2004.
- Vondrák, V., *Vergleichende slavische Grammatik I-II*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1924-1928.
- Vuković, J., *Istorija srpskohrvatskog jezika*, Naučna knjiga, Beograd 1974.
- Vukušić, S. *et alii*, *Naglasak u hrvatskome književnom jeziku*, Nakladni zavod Globus, Zagreb 2007.
- Watkins, C., *Indogermanische Grammatik. Die Geschichte der indogermanischen Verbalflexion*, Winter, Heidelberg 1969.
- Winter, W., »The distribution of short and long vowels in stems of the type Lith. *ėsti: vėsti: mėsti* and OCS *jasti: vesti: mesti* in Baltic and Slavic languages«, u: J. Fisiak (ur.) *Recent Developments in Historical Phonology*, Mouton, The Hague 1978: 431-446.
- Wissemann, H., »Die Scheidung zwischen Belebtem und Leblosem im Slavischen«, *KZ* 73/1956, 129-150.
- Witczak, K. T., »O pervonačal'nyx venetax«, *Ėtimologija* 1986-7: 107-114.
- Yip, M., *Tone*, CUP, Cambridge 2002.
- Zaliznjak, A. A., »Problemy slavjano-iranskix jazykovyx otnošenij drevnejšego perioda« *Vĵa* 6/1962, 28-45.
- Zaliznjak, A. A., »K istoričeskoj fonetike drevnenovgorodskogo dialekta«, *Balto-slavjanskije issledovanija* 1981: 61-80.
- Zaliznjak, A. A., *Ot praslavjanskoj akcentuacii k rusškoj*, Nauka, Moskva 1985.
- Zaliznjak, A. A., *Drevnenovgorodskij dialekt*, Jazyki slavjanskoj kul'tury, Moskva 2004.
- Zinkevičius, Z., *Lietuvių kalbos tarmės*, Šviesa, Kaunas 1968.
- Zinkevičius, Z., *Lietuvių kalbos istorinė gramatika*, Mokslas, Vilnius, 1980.
- Zinkevičius, Z., *Lietuvių kalbos istorija* (Vol. 1) Mokslas, Vilnius 1984.
- Zinkevičius, Z., *The History of the Lithuanian Language*, Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, Vilnius 1998.
- Žuravlev, V. K., »Iz istorii vokalizma v praslavjanskom jazyke pozdnego perioda«, *Vĵa* 12, 2/1963, 8-19.

BILJEŠKA O AUTORU

Ranko Matasović rođen je 14. svibnja 1968. u Zagrebu. Na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu studirao je opću lingvistiku i filozofiju. Magistrirao je 1992., a doktorirao 1995. s tezom o rekonstrukciji teksta u indoeuropeistici. Godine 1996. postao je docentom, 2000. izvanrednim profesorom, a 2004. redovitim profesorom na Odsjeku za lingvistiku Filozofskoga fakulteta u Zagrebu, gdje predaje kolegije iz poredbene gramatike indoeuropskih jezika, keltistike i jezične tipologije. Od 1996. predstojnik je Katedre za poredbenu indoeuropsku lingvistiku na spomenutom odsjeku.

Stručno se usavršavao na sveučilištima u Beču (1993) i Oxfordu (1995). Bio je stipendist Fulbrightove zaklade za postdoktorski studij na Sveučilištu Wisconsin (Madison, SAD) 1997/1998., a koristio je i stipendiju zaklade Alexander von Humboldt 2002/2003. na Sveučilištu u Bonnu.

Bio je pročelnik Odsjeka za lingvistiku Filozofskoga fakulteta u Zagrebu (1998-2000), jedan od osnivača i suvoditelja Interdisciplinarnog Sveučilišnog Poslijediplomskog studija »Jezična komunikacija i kognitivna neuroznanost« na Sveučilištu u Zagrebu, te predstojnik Odjela za jezik i jezikoslovlje Matice hrvatske (2002-2004).

Kao pozvani predavač držao je predavanja na sveučilištima i lingvističkim institutima u Madisonu, Santa Barbari, Beču, Bonnu, Konstanzu, Berlinu, Leipzigu, Leidenu, Helsinkiju, Ljubljani, Sarajevu, Osijeku i Zadru.

Član je Kluba hrvatskih humboldtovaca, Kluba hrvatskih fulbrightovaca i međunarodnoga udruženja indoeuropeista Indogermanische Gesellschaft. Urednik je za filologiju i lingvistiku u Hrvatskoj enciklopediji Leksikografskoga zavoda »Miroslav Krleža«. Voditelj je znanstvenoga projekta »Hrvatski jezik u poredbenoj perspektivi«. Od 2004. sudjeluje u projektu izrade indoeuropskoga etimološkog rječnika Sveučilišta u Leidenu.

Dobitnik je nagrade HAZU (2002) za trajan doprinos znanosti na području filologije, a izabran je i za člana suradnika HAZU (2006).

Objavio je sljedeće knjige: *Harfa sa sjevera. Iz irske književnosti*, Izdanja Anti-barbarus, Zagreb 1995., *A Theory of Textual Reconstruction in Indo-European Linguistics*, Peter Lang Verlag, Frankfurt a/M & New York 1996., *Kratka poredbenopovijesna gramatika latinskoga jezika*, Matica hrvatska, Zagreb 1997., *Kultura i književnost Hetita*, Matica hrvatska, Zagreb 2000., *Uvod u poredbenu lingvistiku*, Matica hrvatska, Zagreb 2001., *Kamen kraljeva. Srednjovjekovne irske sage*, Ex libris, Zagreb 2004., *Gender in Indo-European*, Universitätsverlag Winter, Heidelberg 2004. i *Jezična raznolikost svijeta*, Algoritam, Zagreb 2005., te pedesetak znanstvenih radova u Hrvatskoj i u inozemstvu, kao i prijevode s latinskoga, grčkoga, litavskoga, hetitskoga, staroirskoga, novoirskoga, velškoga i engleskog jezika.

KAZALO

Predgovor	7
Popis kratica	14
O izgovoru i transliteraciji	16
Bilješka o naglascima	18

POREDBENOPOVIJESNA GRAMATIKA HRVATSKOGA JEZIKA

I. UVOD

Hrvatski među indoeuropskim i baltoslavenskim jezicima	21
a) Baltijski jezici	23
b) Slavenški jezici	26
Hrvatski jezik i izvori za proučavanje njegove povijesti	34
Najstariji jezični tragovi Slavena i problem slavenske pradomovine	39
Slavenški i iranski	47
Slavenški i germanski	49
Slavenški i keltski	52
Slavenški i drugi jezici	54
Slavenški i baltijski; problem baltoslavenskoga	55
Baltoslavenski, predslavenški, praslavenški i općeslavenski; pokušaj jezične kronologije	57
Raspad praslavenskoga i genetska podjela slavenskih jezika	59
Južnoslavenski jezici i problem »srednjojužnoslavenskoga«.	64

II. POREDBENOPOVIJESNA FONOLOGIJA

Fonološki sustav ie. prajezika	71
1. Samoglasnici	71
2. Suglasnici	73
a) frikativ *s	73
b) laringali: *h ₁ , *h ₂ i *h ₃	74
c) sonanti	75

d) okluzivi:	75
Naglasak	76
Neka fonološka pravila u ie. prajeziku.	77
Razvitak indoeuropskoga fonološkog sustava u praslavenskome.	79
Okluzivi.	79
Guturali	84
Laringali	87
Protetski suglasnici	89
Frikativi.	92
RUKI-pravilo	92
Prva palatalizacija velara.	96
Sonanti	99
Samoglasnici.	102
Dvoglasni.	105
Slogovni sonanti.	107
Fonološki sustav praslavenskoga	113
a) Samoglasnici	113
b) Suglasnici	113
Suglasničke skupine u praslavenskome	114
Promjene na kraju riječi	121
Razvitak prijevornih alternacija	128
Naglasak	129
Baltoslavenski naglasni sustav	130
Odrazi intonacija u baltoslavenskim jezicima	137
Fonološki razvitak od praslavenskoga do hrvatskoga.	141
Progresivna (treća) palatalizacija	141
Druga (regresivna) palatalizacija	143
Razvitak samoglasnika.	144
Epenteza poluglasa	147
Prva jotacija	148
Metateza likvida.	150
Razvitak općeslavenskoga vokalizma u hrvatskome.	151
Razvitak poluglasova.	155
Fonološki sustav prazapadnojužnoslavenskoga	157
a) Suglasnici	158
b) Samoglasnici	158
Razvitak suglasnika i suglasničkih skupina	159
Druga i treća jotacija	162
Kontrakcije (stezanja) samoglasnika	163

Novi suglasnici	164
Kvantiteta slogova u općeslavenskom i hrvatskom	165
Akcentatske promjene	167
Glavne tendencije razvitka hrvatskog fonološkog sustava	170
Kronološki pregled najvažnijih glasovnih promjena u hrvatskome	171
III. POREDBENOPOVIJESNA MORFOLOGIJA	
Imenske riječi	177
o-osnove (tematske osnove, »tvrde« imenice m. i sr. roda)	180
Jo-osnove (»meke« imenice m. i sr. roda)	188
*eh ₂ > ā-osnove (osnove na tvrđi suglasnik ž. roda)	189
Osnove na *yeh ₂ > jā (osnove na meki suglasnik ž. roda)	195
i-osnove (i ī-osnove)	196
u-osnove (i ū-osnove)	200
Osnove na suglasnik	203
Ostale osnove na suglasnik	207
Naglasak u imenskoj sklonidbi	208
1. Općeslavenska akcentatska paradigma a	210
2. Općeslavenska akcentatska paradigma b	211
3. Općeslavenska akcentatska paradigma c	212
Pridjevi	215
Deklinacija pridjeva	216
Komparacija	221
Posvojni pridjevi	224
Naglasne paradigme pridjeva	225
Zamjenice	227
Pokazne zamjenice	227
Lične (osobne) zamjenice	232
Povratne i posvojne zamjenice	239
Upitne zamjenice	240
Ostale zamjenice	242
Brojevi	243
Prijedlozi	246
Prilozi i veznici	247
Glagol	250
Sustav prezenta; atematski prezent	250
Indoeuropske prezentske klase u slavenskome	255
Slavenske tematske prezentske klase (razredi)	258
Tematska konjugacija prezenta	260

Duljine u prezentskim nastavcima	264
Aorist	265
a) korijenski aorist	265
b) tematski aorist	266
Imperfekt	269
Perfekt i pluskvamperfekt	273
Opreka nesvršenih (imperfektivnih) i svršenih (perfektivnih) glagola u slavenskome	276
Indoeuropski mediopasiv i baltoslavenska povratna konstrukcija	278
Imperativ	280
Optativ	281
Ostali glagolski načini; futur	284
Naglasne paradigme glagola	288
Participi; glagolski pridjevi i prilozi	291
1. Particip prezenta aktivni / glagolski prilog sadašnji	292
2. Particip prezenta (medio-)pasivni	295
3. Particip perfekta (medio-)pasivni / glagolski pridjev trpni	296
4. Particip perfekta aktivni / glagolski prilog prošli	297
5. Slavenski particip perfekta na <i>-lъ</i> / glagolski pridjev radni	299
Infinitiv i supin	300
Glavne tendencije razvitka oblika u hrvatskome jeziku	302
Kronološki pregled najvažnijih hrvatskih morfoloških inovacija	304
IV. HRVATSKI U DODIRU S DRUGIM JEZICIMA	
Hrvatski i romanski	309
Hrvatski i turski	311
Hrvatski i njemački	312
Hrvatski i drugi jezici	314
Kazalo hrvatskih riječi	317
Kazalo osoba	329
Bibliografija	335
Bilješka o autoru	357

KNJIŽNICA THEORIA

(tvrdi uvez s ovitkom, format 17,5 x 24,5 cm)

VLADIMIR BITI

Pojmovnik suvremene književne teorije

RANKO MATASOVIĆ

Kratka poredbenopovijesna gramatika latinskoga jezika

STJEPAN DAMJANOVIĆ

Slovo iskona. Staroslavenska / Starohrvatska čitanka. Drugo dopunjeno izdanje

RADOSLAV KATIČIĆ

Literrarum studia. Književnost i naobrazba ranoga hrvatskoga srednjovjekovlja

ŽARKO DADIĆ

Egzaktna znanost u Hrvata u doba prosvjetiteljstva

EDUARD HERCIGONJA

Tropismena i trojezična kultura hrvatskoga srednjovjekovlja

PAVAO PAVLIČIĆ

Skrivena teorija

MATEO ŽAGAR

Grafolingvistika srednjovjekovnih tekstova

RADOSLAV KATIČIĆ

Literrarum studia. Književnost i naobrazba ranoga hrvatskoga srednjovjekovlja. Drugo izdanje

KNJIŽNICA THEORIA

Novi niz

(broširani uvez, format 15 x 23,5 cm)

VLADIMIR BITI

Pojmovnik suvremene književne teorije

NENAD IVIĆ

Textus. Istraživanja o Amijanu Marcellinu

RANKO MATASOVIĆ

Uvod u poredbenu lingvistiku

STJEPAN DAMJANOVIĆ

Slovo iskona. Staroslavenska / Starohrvatska čitanka

PAVAO PAVLIČIĆ

Epika granice

MARKO KOVAČIĆ

Grecizmi u suvremenom hrvatskom jeziku

MATICA HRVATSKA
BIBLIOTEKA THEORIA / ΘΕΩΡΙΑ

Ranko Matasović
*Poredbenopovijesna gramatika
hrvatskoga jezika*

Za nakladnika *Igor Zidić*
Likovno oblikovanje *Luka Gusić*
Priprema *Tehnička priprema MH*
Tiskanje dovršeno u travnju 2008.
u tiskari *GZH, Zagreb*

ISBN 978-953-150-840-7